

2023 / 1 HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI

Türkîyat Araştırmaları

ISSN 2822-6941

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

Sayı 38 Bahar 2023

ISSN 2822-6941

Türkiyat Araştırmaları

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

Sayı 38 Bahar 2023

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları
Kurucusu: Prof.Dr. M. Cihat ÖZÖNDER

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü adına
Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Yunus KOÇ

Editörler

Yunus KOÇ, Evgenia KERMELE ÜNAL

İngilizce Editör

Tevfik Orçun ÖZGÜN

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları ISSN: 1305-5992

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları dergisi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü himayesinde yılda iki kez (Bahar ve Güz) yayımlanan **uluslararası, hakemli ve süreli** bir dergidir.

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları dergisi, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı, MLA tarafından taranmakta ve EBSCO tarafından dizinlenmektedir.

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları dergisinde yayımlanan yazılarda ifade edilen görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazılar, iki alan uzmanının yayımlanabilir onayından sonra Yayın Kurulunun son kararı ile yayımlanır. Gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.

Kapak Tasarımı

Serdar SAĞLAM, Şeref ULUOCAK

Teknik Editör

Çiğdem KARACAOĞLAN

İdare Yeri

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 06532 Beytepe / ANKARA

Tel: +90 (312) 297 71 82 - 297 67 71 / Belgeç: +90 (312) 297 71 71

E-posta: hutad@hacettepe.edu.tr / hacettepehutad@gmail.com

HÜTAD Genel Ağ Sayfası: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkiyat>

Basımcı

Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basımevi 06100, Sıhhiye / ANKARA

Tel: +90 (312) 310 97 90

Yayın Tarihi

16.05.2023

Yayın Kurulu

Prof.Dr. Âbide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Prof.Dr. Mustafa DURMUŞ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Prof.Dr. Bülent GÜL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Prof.Dr. Abdullah GÜNDOĞDU	Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü
Prof.Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Prof.Dr. Evgenia KERMELİ ÜNAL	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Prof.Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Prof.Dr. Serdar SAĞLAM	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
Prof.Dr. Arif SARIÇOBAN	Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü
Prof.Dr. Sema ASLAN DEMİR	Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
Doç.Dr. Turhan ADA	Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü
Doç.Dr. Fahri ATASOY	Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
Doç.Dr. Meltem EKTİ	Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü
Doç.Dr. Serdar ERKAN	Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi, Müzik Bilimleri ve Teknolojileri Fakültesi, Müzikoloji Bölümü
Doç.Dr. Serhat KÜÇÜK	Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Doç.Dr. Nazmiye TOPÇU TECELLİ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Dr.Öğr.Üyesi Suat ALP	Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü
Dr.Öğr.Üyesi İbrahim ATABEY	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
Dr.Öğr.Üyesi Mikail CENGİZ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Dr.Öğr.Üyesi Nagehan Ü. ÖZDEMİR	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Dr.Öğr.Üyesi Tevfik Orçun ÖZGÜN	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Öğr.Gör.Dr. Fatma TÜRKYILMAZ	Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü
Dr. Gülhan YAMAN KAHVECİ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Arş.Gör. Nilay ALTUNAY	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Arş.Gör. Buğra Yiğit BOZ	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Arş.Gör. Meral KOÇAK	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Çiğdem KARACAOĞLAN	Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Danışma Kurulu

- AÇIK, Prof.Dr. Fatma (Gazi Ü.)
AKSOY, Doç.Dr. Erdal (Ankara H.B.V. Ü.)
APAYDIN, Doç.Dr. Dinçer (Ankara H.B.V. Ü.)
ASKER, Prof.Dr. Ramiz (Bakü Devlet Ü.)
ASLAN DEMİR, Prof.Dr. Sema (Hacettepe Ü.)
ATABEY, Dr.Öğr.Üyesi İbrahim (Ankara H.B.V. Ü.)
AYAYDIN CEBE, Doç.Dr. Günil Özlem (Samsun Ü.)
BAĞCI, Dr.Öğr.Üyesi Müberra (Ege Ü.)
BAŞTÜRK, Prof.Dr. Mehmet (Balıkesir Ü.)
BEŞİRLİ, Prof.Dr. Hayati (Azerbaycan Devlet İktisat Ü.)
BLÄSING, Prof.Dr. Uwe (Leiden Ü.)
ÇAĞLAR, Prof.Dr. Ali (Hacettepe Ü.)
ÇOBANOĞLU, Prof.Dr. Özkul (Hacettepe Ü.)
DEVELİ, Prof.Dr. Hayati (İstanbul Ü.)
DEVELİ, Dr. Tevfik Orkun (Muğla Sıtkı Koçman Ü.)
DURGUN, Doç.Dr. Harika (Manisa Celal Bayar Ü.)
EFEĞİL, Prof.Dr. Ertan (Sakarya Ü.)
EKREM, Doç.Dr. Erkin (Hacettepe Ü.)
EKTİ, Doç.Dr. Meltem (Hacettepe Ü.)
EMİROĞLU, Doç.Dr. Öztürk (Varşova Ü.)
ERDAL, Prof.Dr. Marcel (Frankfurt Ü.)
ERİKLİ, Dr.Öğr.Üyesi Fırat (Mersin Ü.)
EROL, Prof.Dr. Burçin (Hacettepe Ü.)
GELEKÇİ, Prof.Dr. Cahit (Hacettepe Ü.)
GENÇ, Prof.Dr. Ayten (Hacettepe Ü.)
GÖKÇE, Prof.Dr. Turan (İzmir Kâtip Çelebi Ü.)
GÖKTER GENÇER, Dr.Öğr.Üyesi Bilge (Başkent Ü.)
GÖRGÜN BARAN, Prof.Dr. Aylin (Hacettepe Ü.)
GÜNAL, Doç.Dr. Altuğ (Ege Ü.)
GÜNGÖR ERGAN, Prof.Dr. Nevin (Hacettepe Ü.)
GÜNGÖR, Doç.Dr. Ebubekir (Bozok Ü.)
GÜZELİPEK, Doç.Dr. Y. Anıl (Karamanoğlu Mehmetbey Ü.)
HAFIZ, Prof.Dr. Nimetullah (Pristine Ü.)
HORATA, Prof.Dr. Osman (Hacettepe Ü.)
İBRAYEV, Prof.Dr. Şakir (Kökşetay Ü.)
KAÇALIN, Prof.Dr. Mustafa S. (Marmara Ü.)
KARA, Prof.Dr. Mehmet (Gazi Ü.)
KARASOY, Prof.Dr. Yakup (Ankara H.B.V. Ü.)
KARLUK, Prof.Dr. Abdurşit C. (Yıldırım Beyazıt Ü.)
KAYA, Prof.Dr. Önal (Ankara Ü.)
KURIBAYASHI, Doç.Dr. Yuu (Okayama Ü.)
KUTLAR OĞUZ, Prof.Dr. Fatma S. (Hacettepe Ü.)
MEDER, Prof.Dr. Mehmet Fatih (Pamukkale Ü.)
MIŞKİNİENE, Doç.Dr. Galina (Vilnius Ü.)
ÖZ, Prof.Dr. Mehmet (Hacettepe Ü.)
ÖZARSLAN, Prof.Dr. Metin (Hacettepe Ü.)
ÖZDEMİR, Prof.Dr. M. Çağatay (Ankara H.B.V. Ü.)
ÖZGÜN, Dr.Öğr.Üyesi Tefvik Orçun (Hacettepe Ü.)
ÖZKAN, Prof.Dr. Nevzat (Erciyes Ü.)
PROCHAZKA EISL, Prof.Dr. Gisela (Viyana Ü.)
REICHL, Ord.Prof.Dr. Karl (Bonn Ü.)
SARI, Doç.Dr. İsa (Hitit Ü.)
ŞAMAN DOĞAN, Prof.Dr. Nermin (Hacettepe Ü.)
TAŞKIRAN, Prof.Dr. Cemalettin (Ankara H.B.V. Ü.)
TEMUR, Prof.Dr. Nezir (Gazi Ü.)
TUNA, Prof.Dr. Korkut (İstanbul Ü.)
UNAN, Prof.Dr. Fahri (Manas Ü.)
ÜSTÜN, Doç.Dr. Koray (Hacettepe Ü.)
ÜSTÜNDAĞ ÖZDEMİR, Dr.Öğr.Üyesi Nagehan (Hacettepe Ü.)
ÜZÜM, Dr.Öğr.Üyesi Melike (Johannes Gutenberg Ü.)
YALÇIN ÇELİK, Prof.Dr. S. Dilek (Hacettepe Ü.)
YAMAN KAHVECİ, Dr. Gülhan (Hacettepe Ü.)
YERELİ, Prof.Dr. Ahmet Burçin (Hacettepe Ü.)
YILDIZ, Prof.Dr. Musa (Gazi Ü.)
YÜKSEL, Prof.Dr. Süheyla (Sivas Cumhuriyet Ü.)
ZAJAC, Doç.Dr. Grazyna (Krakov Ü.)
ZEKİYEYEV, Prof.Dr. Mirfatih (Tataristan Bilimler Akademisi)
ZENGİN, Prof.Dr. Dursun (Ankara Ü.)

Türkiyat Araştırmaları

Yıl: 20, Sayı: 38, Bahar 2023

İÇİNDEKİLER

Emre Sevinç

Yeni Bilgiler Işığında Erken Saka Döneminde Kazakistan'da İçine Kıvrılmış Kar Parsı Betimlemeleri

New Interpretation on Representations of a Snow Leopard Curled Up

in Kazakhstan in the Early Saka Period.....7

Yusuf Kılıçaslan, İlyas Topsakal

Saha (Yakut) İlinde Rus İşgali ve Misyonerliğin Rolü

Russian Occupation and Role of Missionary in Sakha (Yakut) Province41

Osman Akteker

Eski Anadolu Türkçesinde Ses Sembolik Unsurlar

Sound Symbolic Elements in Old Anatolian Turkish59

Erkan Zengin

Hölderlin's Idee Des Kulturhistorischen Dialogs Zwischen Orient Und Okzident

Hölderlin'in Doğu ve Batı Arasında Kültürel-Tarihsel Bir Diyalog Fikri

Hölderlin's Idea of a Cultural-Historical Dialogue between Orient and Occident.....85

Şükrü Seçkin Anık

Osmanlının Yayıncıları: İstanbul'da Yay İmalatı ve Ticareti (1010 - 1059 / 1601 - 1649)

Bowers of the Ottomans: Producing and Trading Bow in İstanbul (1600-1650).....97

Tevfik Orkun Develi

Arabo-İzrail'skiy Konflikt Vo Vtoroy Polovine XX Veka: Blokovaya Politika I Turtsiya (АРАБО-ИЗРАИЛЬСКИЙ КОНФЛИКТ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА: БЛОКОВАЯ ПОЛИТИКА И ТУРЦИЯ)

20. Yüzyılın İkinci Yarısında Arap-İsrail Çatışması: Blok Siyaseti ve Türkiye

Arab-Israeli Conflict in the Second Half of the 20th Century: Bloc Politics and Turkey117

Birsel Karakoç

Tarihsel Boyutuyla İsveç'te Türk Dünyası Araştırmalarının Gelişimi ve Bugünkü Durumu

The Historical Development and Current State of Turkic Studies in Sweden135

Faik Utkan Denizer

Karşıolgusal ve Hayalî Koşul Cümleleri Üzerine

On the Counterfactual and Imaginary Conditionals.....175

Halis Ayhan

Kıbrıs'taki 2019 Avrupa Parlamentosu Seçimlerinde Türkler

The Turks in the 2019 European Parliament Elections in Cyprus201

Meliha Tatlı

Evlere Şenlik Kaynanam Nasıl Kudurdu? Romanında Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Eleştirisi

Women and Gender Criticism based on the Novel of *Evlere Şenlik Kaynanam Nasıl Kudurdu?* ...229

Dilek Kocayanak, Nazmiye Topçu Tecelli

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Konuşma Becerisini Değerlendirme Ölçütleri
Assessment Criteria for Speaking Skills in Teaching Turkish as a Foreign Language245

Elif Sayar, Ayten Genç

Akademik Türkçe Sözcük Listesi Oluşturma Üzerine Derlemeden Öğretime Kuramsal Tartışmalar
Theoretical Discussions on Developing Academic Turkish Vocabulary List: From Corpus
Linguistics to Education269

Dzenita Acun, Mustafa Durmuş

Boşnaklara Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Kültürün Rolü
The Role of Culture in Teaching Turkish as a Foreign Language to Bosnians.....297

VEFEYÂT

Fatih Yeşil

Doç.Dr. Serhat Küçük (29 Ekim 1977 - 31 Ocak 2023).....319

Yayın İlkeleri.....323

Editorial Principles327

YENİ BİLGİLER İŞİĞİNDA ERKEN SAKA DÖNEMİNDE KAZAKİSTAN'DA İÇİNE KIVRILMIŞ KAR PARSİ BETİMLEMELERİ*

*Emre SEVİNÇ***

Öz: Sakalar, MÖ 8 ile MÖ 2. yüzyıllar aralığında Kazakistan coğrafyasına hâkim olmuştur. MÖ 8 ile MÖ 6. yüzyıllar aralığı dönem ise Erken Saka dönemi olarak ifade edilmektedir. Çalışma Erken Saka döneminde Kazakistan coğrafyası kurganlarında karşılaşılan içine kıvrılmış kar parsı betimlemelerine odaklanmaktadır. Çalışmanın odak noktasında yeni bulgular ve bunlar ile net benzerliği olan örnekler yer almaktadır. Bunlar dışında kalan ve üzerine daha ayrıntılı çalışmalar yapılan bulgular ise ikinci derece değerde kullanılmıştır. Aynı anda farklı yerlerde çıkma olasılığı az olan bu karakterize betimlemeler ile geniş bir coğrafyada net tipolojik benzerlikler ile karşılaşılmaması, Erken Saka dönemi üzerine yeni bilgilerin üretilmesi açısından değerlidir. Çalışma, bulgular bölümünde bu betimlemeleri tüm ayrıntılarıyla katalog ve levha yöntemleri aracılığıyla tanıtmaktadır. Tartışma bölümünde ise belirlenen araştırma soruları çerçevesinde dönem üzerine yeni bilgiler ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Söz konusu araştırma sorularından en kritik olanları; betimlemede kullanılan hayvanın türü, betimlenen hareketi, karşılaşılan örneklerin birbiri ile yakınlık derecesi, betimlemenin piktogram özelliği taşıyıp taşımadığı, Altay ile Tarbagatay coğrafyasında karşılaşılan kar parsıları ile ilişkisi, I. Peter'in Sibirya Koleksiyonu'ndaki içine kıvrılmış kar parsı betimlemesinin orijinal yerinin Kazakistan olup olmadığı gibi araştırma sorularıdır.

Anahtar kelimeler: Saka, kar parsı, betimleme, hayvan üslubu, Tarbagatay, Altay, Sariarka.

New Interpretation on Representations of a Snow Leopard Curled Up in Kazakhstan in the Early Saka Period

Abstract: Between the eighth and the second century BC, the Sakas ruled over the terrain of Kazakhstan. The Early Saka era encompasses the centuries between the eighth and sixth BC. The study focuses on representations of snow leopards coiled up found in the Early Saka era kurgans of Kazakhstan. The study's emphasis is on recent discoveries and samples that exhibit clear similarities to them. The other findings, on which more in-depth research has already be done, are used auxiliary. These new findings are important for the Early Saka period, since the described depictions found with obvious typological parallels across a large geography, are unlikely to appear in many locations at the same time. The study introduces these descriptions in full detail through the catalog and plate. Then in the discussion, the paper seeks to provide fresh knowledge on the time period.

* Makale Türü: Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 22.02.2023 - 25.04.2023

** Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı doktora öğrencisi.
E-posta: emre.sevinc.1@yandex.com, ORCID: 0000-0002-2662-2356.

Among the most critical questions addressed in the paper are the type of animal used in the depiction; the movement depicted; the degree of closeness of the examples encountered with each other; whether the depiction bears pictogram features; its relationship with the snow pars encountered in the Altai and Tarbagatai geography and whether Kazakhstan is the original location of the depiction of the snow leopard curled up in Siberian Collection of the Peter I.

Keywords: Saka, snow leopard, depiction, animal style, Tarbagatai, Altai, Saryarka.

Giriş

Sakalar, MÖ 8 ile MÖ 2. yüzyıllar aralığında Kazakistan coğrafyasına hâkim olmuştur (IYnuwk, 2018, s. 378; Oñgarulı & Tenam, 2018, s. 14; Sevinç, 2019, s. 37). MÖ 8 ile MÖ 6. yüzyıllar aralığı dönem ise hayvan betimlemelerindeki üsluptaki benzerlikten dolayı Erken Saka dönemi olarak ifade edilmektedir¹. Bu dönemde Kazakistan coğrafyasının batı kısımlarında Savromat-Sarmat etkisi görülmektedir² (IYnuwk, 2018, s. 380; Oñgarulı & Tenam, 2018, s. 14), (Harita 1). Söz konusu iki siyasi unsura ait maddi kültür verileri, bütün Avrasya coğrafyasına yayılmış olan tek bir kültür dairesi içindedir (Alekseev, 2012, s. 9)³. Bu maddi kültür verilerine büyük oranda kurgan adı verilen mezarlardan ulaşılmaktadır. Ortaya çıkmış verilerin en önemli özelliklerinden birisi, hayvan betimlemeleridir⁴. Kazakistan coğrafyasındaki panter cinsi hayvan betimlemeleri arasında içine kıvrılmış durumda gösterilen örnekler, dikkat çekicidir (Barkova, 1983). Çalışmanın hipotezlerinden birisi, bunların kar parsı (Levha 1) olduğu

¹ MÖ 5. yüzyıl itibari ile Saka sanatındaki betimlemeler keskin bir değişime uğramaktadır. Artamonov'a göre bu yüzyıl itibari ile bazı betimleme türleri değişmiş veya kaybolmuştur ve coğrafyaya yeni betimleme türleri girmiştir (Artamonov, 1973, s. 221). Bu sebeple çalışmada MÖ 8. yüzyıl ile erken dönem hayvan betimleme üslubunun sona erdiği MÖ 6. yüzyıl arasındaki dönem Erken Saka dönemi olarak adlandırılmıştır.

² Savromat-Sarmatlar'ın hakimiyeti MS 4. yüzyıla kadar devam etmektedir (Oñgarulı ve Tenam, 2018, 14).

³ Bu kültür çevresi için bozkır kültür çevresi, bozkır kültürü, Avrasya kültürü, İskit-Sarmat-Saka kültürü, kurgan kültürü, atlı kültür, step kültürü gibi isimlendirmeler kullanılabilir (Durmuş, 2017, s. 21). Yazar, Avrasya arkeolojisi şeklinde kullanacaktır. Söz konusu kültürün adlandırılma şekillerine yönelik ayrıntılı bilgi için bk. (Durmuş, 2014, ss. 269-98; 2016, ss. 75-101; 2017, s. 21).

⁴ Betimleme: "Somut gerçekliği içinde bir nesnenin, kendine özgü belirtilerini elden geldiğince tam ve açık seçik bir biçimde göz önüne serme" *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, t. y.).

şeklinde⁵. Kazakistan coğrafyasındaki örnekler hem Avrasya sahasındaki⁶ içine kıvrılmış hayvan betimlemelerinin örnekleri olması bakımından geniş bir coğrafyanın konusu içine girmektedir hem de tipolojik olarak doğrudan benzerlikler içeren maddi kültür verileri olmaları sebebi ile kendi içinde daha dar bir coğrafyada önemli sonuçlar sunan bir grup oluşturabilmektedir. Bu betimlemelerin derinlemesine incelenmesi yayılım alanları, tipolojik özellikleri ve etnoarkeolojik analizi bakımından önemli sonuçlar çıkarmaya uygun görünmektedir.

Çalışmanın konusu, MÖ 8 ile MÖ 6. yüzyıllar aralığında Kazakistan coğrafyası kurgan buluntularında karşılaşılan ve Sakalar ile ilişkilendirilen içine kıvrılmış kar parısı betimlemeleridir⁷. Gerekli olduğu durumlarda Kazakistan coğrafyası

⁵ Kar parsının bilimsel adı panthera unciadır. Sibiryaya parısı olarak da isimlendirilebilmektedir. Kazakça Irbis, Kırgızca Akilbirs, Ilbirs, Moğolca Irvıs, Rusça Irbis, Snezhniy bars olarak ifade edilmektedir. Kedigiller (Felidae) familyasının Panthera cinsinin bir üyesidir. Panthera cinsinin diğer üyeleri leopar, kaplan, aslan ve jaguardır (McCarthy, Mallon, Jackson, Zahler ve McCarthy, 2017). Kar parslarının diğer yırtıcı kedilere göre daha kısa bir kafatasına sahip olması ve göz çevrelerinin daha yuvarlak olması (Britannica, 2023) bu çalışma açısından önemlidir. Sayan Dağları, Gobi bölgesi, Altay Dağları, Tarbagatay Dağları, Tien Shan Dağları ile Himalayalar ve Tibet Platosunda yaşamaktadır. Yaşam alanları 3.000-5800 (kışın-yazın) metre arasındaki yüksek konumlardır ancak Altay Dağları'nda 500 metreye kadar inebilmektedirler. Dik ve engebeli konumları tercih etmektedirler. Diyetlerinde ilk sıralarda dağ koyunu, (Argali/Ovis ammon) ve dağ keçisi (Siberian ibex/ Capra sibirica) bulunmaktadır. Kar parsları 23-41 kilogram arası ağırlıkta ve 2.1 metre (0.9 metre olan kuyrukları dahil) uzunluğunda olmaktadır. Bu panter türünde içine kıvrılarak uyuma, kuyruğunu soğuğu dengelemek için vücuda sarma tipik özelliklerdir (Britannica, 2023; McCarthy, Mallon, Jackson, Zahler ve McCarthy, 2017).

⁶ İçine kıvrılmış hayvan betimlemeleri Avrasya coğrafyasının tamamına yayılmış bir tarzıdır. Bu tarzın içindeki çerçevelerden biri olan panter cinsi içine kıvrılmış hayvan betimlemelerine de Avrasya coğrafyası boyunca karşılaşılmaktadır. Tarz olarak birbirine oldukça benzer ancak tipolojik olarak farkları olan içine kıvrılmış panter cinsi hayvan betimlemeleri ile Altay, Tarbagatay, Minusinsk, Tuva, Sırderya, Doğu Türkistan, Moğolistan, Kuban sahalarında karşılaşılmıştır. Betimleme tarzı Avrasya'nın doğu kısımlarında daha fazla yoğunlaşmıştır ve Saka hayvan üslubunun en erken ve karakteristik örneklerinden olmuştur. Betimleme tarzının en önemli örneklerine MÖ 7 ile MÖ 6. yüzyıllarda rastlanmıştır (Çernikov, 1965, s. 60; Perevodçikova, 1994, s. 90; Beysenov, 2011, s. 24; 2014, ss. 109-11; Kantoroviç, 2014, ss. 66-99; Sonlan, 2018, s. 458; Bazarbaeva ve Jumabekova, 2018, ss. 499-500; Sonlan, IYnuwk ve Suwk, 2018, ss. 237-38; Töleuwbaev, 2018, s. 53; Maxortıx 2020, s. 362; Gosudarstvennyy Ermitaj, t.y.). Bu çalışma ise içine kıvrılmış panter cinsi hayvan betimlemelerinin içinde, daha dar bir çerçeveye odaklanmaktadır. Bu çerçevenin içine kar parısı betimlemeleri girmektedir.

⁷ Bu betimlemelerden 2009 sonrası yıllarda bulunmuş ve hakkında yapılmış araştırmalar az olanlar ile bunlara yakın tipolojik özellikler barındıran bazı örnekler odaklanılmıştır.

dışındaki buluntu ortamlarından veriler de sunulmuştur. Çalışmanın amacı, söz konusu hayvan betimlemeleri ile süslenmiş buluntuları tanıtmak, betimlemelerin tipolojik ayrıntılarını ortaya çıkarmak ve belirlenmiş bazı araştırma sorularına bu veriler aracılığı ile literatürü de kullanarak cevap aramaktır. Çalışma, sonuçta betimlemelerin tüm öğelerini ayrıntılı olarak tanıtmış olmayı, birbirleri ile ve Avrasya coğrafyasındaki diğer örnekler ile karşılaştırmalarını yapmayı, oldukça karakterize bir betimleme olan içine kıvrılmış kar parsı betimlemeleri çerçevesinde Kazakistan coğrafyası özelinde bazı etnoarkeolojik sonuçlar çıkarmış olmayı amaçlamaktadır.

Levha 1. Tahnit Edilmiş Kar Parsı Görüntüleri

			
1	2	3	4
1, 2: Şiğis Qazaqstan Oblıstıq Tarıyxıy-Ölketanuı Murajayı, Kazakistan, Öskemen 3, 4: Mıynuıwsıynskıyy Regıyonal'nıy Kraevedçeskiyy Muıwezey İYm. N.M. Mart'yanova, Rusya, Minusinsk. Fotoğraf: Emre SEVİNÇ			

Çalışmanın araştırma soruları ve bu sorulara yönelik hipotezleri şu şekildedir:

1. Betimlenen hayvanın türü nedir? Betimlenen hayvanın türü konusunda literatürde net sonuçlar yoktur. Genel görüş, panter cinsinden bir hayvan olduğuna yöneliktir. Panter cinsi içinde leopar=pars, kaplan, aslan, jaguar ve kar parsı hayvanları bulunmaktadır. Çalışmanın, bu soruya yönelik hipotezi, betimlenen hayvanın kar parsı olduğuna yöneliktir.
2. Betimlenen hareket ve anlamı nedir? Betimlenen hareketin ne olduğu ile ilgili literatür kaynaklarındaki düşünce avına doğru hareketlenmiş durumda olduğuna yöneliktir. Çalışmanın bu soruya yönelik hipotezi, içine kıvrılmış olarak yatıyor/uyuyor durumda olduğu şeklindedir.
3. İçine kıvrılmış pars betimlemeli bulgular arasındaki benzerlikler nelerdir? Çalışmanın bu soruya yönelik hipotezi, örneklerin tipolojik olarak net benzerlikler içerdiğine yöneliktir.
4. Betimlemeler, ideogram veya piktogram özellikleri taşımakta mıdır? Betimlemedeki sembolize edilen düşünce nedir? Literatür kaynaklarında betimlemelerin ideogram özellikleri taşıdığına yönelik fikirler bulunmaktadır. Çalışmanın bu soruya yönelik hipotezi, betimlemelerin

piktogram özelliği taşıdığına yöneliktir. Çalışma, betimlemenin hangi düşünceyi sembolize ettiğine yönelik ise net sonuçlara ulaşamamıştır.

5. Betimlemeler, yerel unsurlardan esinlenerek mi oluşturulmuştur? Betimlemelerin kaynağı konusunda çalışmanın hipotezi, betimlemenin Altay ve Tarbagatay dağlarında yoğun olarak karşılaşılan kar parslarından esinlenilerek oluşturulmuş olabileceğine yöneliktir.
6. I. Peter'in Sibiryaya Koleksiyonu'ndaki içine kıvrılmış kar parsı betimlemeli maddi kültür verisi, Erken Saka dönemi Kazakistan buluntuları içinde gösterilebilir mi? Bu betimleme ile oluşturulan bulgu, soyguna uğrayan bir kurgandan ele geçirilerek Rusya'ya götürülmüş bir maddi kültür verisidir. Literatür kaynaklarının bu konudaki görüşü, söz konusu buluntunun Kazakistan bölgesine oldukça yakın bir yerden çıkarılmış olabileceğine yöneliktir. Araştırmannın bu soruya yönelik hipotezi, söz konusu buluntunun yerinin tam olarak tespit edilemeyeceği ancak tarihi olarak buluntunun Saka kurganlarından çıkmış olduğu ve Kazakistan'daki örnekler ile net benzerlikler gösterdiğine yöneliktir.

Yöntem

Çalışmanın bulgular kısmında kar parsı betimlemeleri tarafından süslenen maddi kültür verilerine odaklanılmıştır. Burada bulgular, dört türe ayrılmıştır. Çalışmada odak noktasına birinci ve ikinci tür bulgular konulmuştur. Bu durumun sebebi, söz konusu türlere ait buluntuların önemli bir kısmının yeni bulgular olması veya bunlar ile yakın tipolojik benzerlikler içermeleridir. Birinci ve ikinci tür bulgular, kataloglama stratejisi kullanılarak sunulmuştur. Bu sayede söz konusu maddi kültür verilerinin tüm özellikleri ortaya çıkarılmıştır. Bu yapılırken betimlemeler ve ögeleri merkeze alınmıştır. Üçüncü ve dördüncü tür bulgular ise levha stratejisi kullanılarak sunulmuştur.

Çalışmanın tartışma bölümü, giriş bölümünde sunulmuş olan soruların cevaplarına odaklanmıştır. Bölümün temel tekniği, karşılaştırma tekniğidir. Hedef bulgular, karşılaştırma tablosu (

Tablo 1) aracılığı ile belirlenen çeşitli etkenler çerçevesinde karşılaştırılmıştır. Çalışma, tartışma bölümünde merkeze birinci ve ikinci gruptaki bulguları koyacaktır. Üçüncü ve dördüncü tür bulgular ise farklı bir strateji ile kullanılacaktır. Bu unsurlar kullanılırken iki çeşide bölünmüştür. Bunlardan birincisi, bu çalışmada standart olarak kabul edilmiş olan birinci ve ikinci türlerdeki betimlemeler ile tipolojik benzerlik gösteren bulgulardır. İkinci çeşittekiler ise söz konusu betimlemelerden tipolojik farklılık gösteren bulgulardır. Bunlar, karşılaştırmalarda kullanılmayacaktır. Ancak içine kıvrılmış yırtıcı hayvan betimlemeleri olmaları sebebi ile tartışma bölümündeki genel çıkarımlarda kullanılacaklardır. Literatür kaynaklarının kullanımı, bu bölümün kullandığı bir diğer tekniktir.

Çalışma konusunda öncü nitelikte bazı literatür kaynakları vardır. Bunlar, odaklandıkları noktalar ve bu çalışmaya etkilerine göre şu şekilde sıralanabilir:

1. E. S. Bogdanov, “Obraz hişçnika v plastiçeskom iskusstve koçevih narodov Tsentralnoy Azii: Skifo-sibirskaya hudojestvennaya traditsiya” adlı araştırmasında Avrasya coğrafyasındaki yırtıcı hayvan betimlemeleri ve bu betimlemelerin içinde içine kıvrılmış yırtıcı hayvan betimlemelerinin genel bir panoramasını yapmaktadır (Bogdanov, 2003). Aynı araştırmacının “Problema proishojdeniya obraza hişçnika, svernuşegosya v koltso, v «vostoçnoy provintsii» skifskogo mira” adlı çalışması da bu açıdan verimli bir özet durumundadır (Bogdanov, 2004).
2. L.L. Barkova “Zolotiye plastini s izobrajeniyem svernuşeyesya panteri iz Mayemira” adlı araştırmasında bu çalışmanın üçüncü tür bulguları olan Mayemer Gömüsü’nde karşılaşılmış olan içine kıvrılmış hayvan betimlemelerine odaklanmaktadır. Ayrıca Avrasya coğrafyasındaki diğer bazı örnekler de karşılaştırma amaçlı kullanılmıştır. Kullanılan yöntem ve bilgiler bakımından bu çalışmanın yoğun olarak faydalandığı literatür kaynaklarından (Barkova, 1983).
3. G. Jumabekova ve G. Bazarbaeva, “V poiskah sledov svernuşeyesya panteri: K izuçeniyu pamyatnikov Mayemerskoy stepi” adlı çalışmada Mayemer Gömüsü’nde karşılaşılmış olan örnekleri merkeze alarak Kazakistan coğrafyasındaki içine kıvrılmış pars betimlemelerin analizini yapmaktadırlar (Jumabekova ve Bazarbaeva, 2011).
4. O. A. Vişnevskaya, “Kultura sakskih plemen nizovev Sırdarı v VII – V vv. Do n.e.-Po materialam Uygaraka” adlı araştırmasında bu çalışmanın dördüncü tür buluntuları olan Üygaraq Kurgan Bölgesi, 33 numaralı (Üygaraq-33) kurganda karşılaşılmış olan içine kıvrılmış hayvan betimlemeleri hakkında katalog bilgilerini sunmaktadır. Bu çalışma, söz konusu bulgular ile ilgili bilgiler açısından bu literatür kaynağından faydalanmıştır (Vişnevskaya, 1973).

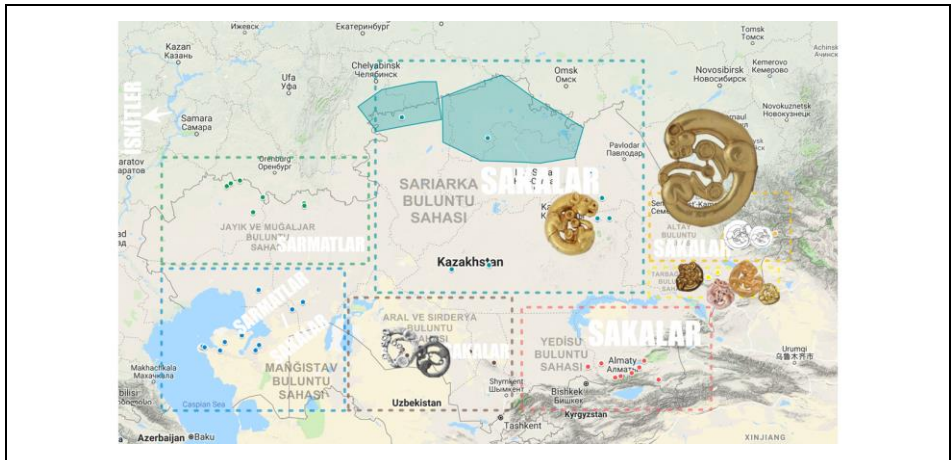
5. M. İ. Artamonov, “Sokrovişça sakov: Amu-Darinskiy klad. Altayskiye kurganı. Minusinskiye bronzı. Sibirskoye zoloto” adlı araştırmasında Avrasya sanatı üzerine önemli analizler yapmaktadır. Yazar, bu araştırmasında bu çalışmanın 1973’e kadar ortaya çıkmış olan bulgularının tamamı hakkında da bilgiler vermektedir (Artamonov, 1973).
6. S. V. Maxortıx, “İzobrajeniya svernuşegosya hişçnika VII-VI vv. Do n.e. Na Drevnem Vostoke” adlı araştırmasında içine kıvrılmış hayvan betimlemelerinin kökenine yönelik önemli sonuçlara ulaşmaktadır. Araştırma, güncel olması bakımından önemlidir (Maxortıx, 2020).
7. Şilikti Kurgan Bölgesi, NU 5⁸ (Şilikti-5) kurganda kazı çalışmalarını gerçekleştirmiş olan S. S. Çernikov, “Zagadka zolotogo kurgana. Gde i kogda zarodilos «skifskoye iskusstvo»” adlı araştırmasında, söz konusu kurgandaki içine kıvrılmış hayvan betimlemelerini ayrıntılı olarak değerlendirmekte ve Avrasya coğrafyasındaki içine kıvrılmış hayvan betimlemeleri konusunda önemli bilgiler vermektedir (Çernikov, 1965).
8. Şilikti Kurgan Bölgesi, 1 numaralı kurgan alanı, 16 numaralı (Şilikti-1-16) kurganda kazı çalışmalarını gerçekleştirmiş olan Ä. Töleuwbaev, “Rannesakskaya şiliktinskaya kultura” adlı araştırmasında, söz konusu kurganlardaki içine kıvrılmış hayvan betimlemelerini ayrıntılı olarak değerlendirmiştir (Töleuwbaev, 2018).
9. Taldı Kurgan Bölgesi, 2 numaralı kurgan alanı, 2 numaralı (Taldı 2-2) kurganda kazı çalışmalarını gerçekleştirmiş olan A. Z. Beysenov, “Sariarqanın Köne Jädigerleri” ve “Sariarqa – Dalalıq Örkenyettiñ Altın Besigi” adlı araştırmalarında, söz konusu kurgandaki içine kıvrılmış hayvan betimlemesini ayrıntılı olarak değerlendirmekte ve Avrasya coğrafyasındaki içine kıvrılmış hayvan betimlemeleri konusunda bilgiler vermektedir. Sunulan bilgiler, güncel olmaları bakımından önemlidir (Beysenov, 2011; 2014).
10. Eleke Sazı Kurgan Bölgesi, 1 numaralı kurgan alanı, 4 numaralı (Eleke Sazı-1-4) kurganda kazı çalışmalarını gerçekleştirmiş olan Z. Samaşev, Saq Kezeñi Jauwingeriniñ Jerleuw Kostyumin Qayta Jañğırtuw Mäsesine (Eleke Sazı Qorımınıñ Jaña Materiyaldarı Boyınşa) adlı araştırmasında, söz konusu kurgandaki içine kıvrılmış hayvan betimlemesi hakkında bilgiler sunmuştur (Samaşev, Axmetjan, Axmetjanova, Pozdnyakov, Aşymov, Ahybay, Oñğarılı ve Aman, 2019).
11. Taldı 2-2 kurgandaki içine kıvrılmış kar parısı betimlemeleri maddi kültür verisinin kataloğunu hazırlayan L. Sonlan, kataloğun açıklama kısmında

⁸ Çernikov’un kurgan numaralandırma sistemine göre

hem söz konusu betimleme hakkında hem de Avrasya coğrafyasındaki içine kıvrılmış hayvan betimlemelerinin yayılımı konusunda önemli bilgiler sunmuştur. Sunulan bilgiler, güncel olmaları bakımından önemlidir (Sonlan, IYnuwk ve Suwk, 2018).

Çalışmanın hedeflediği birinci tür bulguların bir kısmı, 2009 ve sonrası yıllarda ortaya çıkmıştır. Öncü çalışmaların da önemli bir kısmı, bu veriler ortaya çıkmadan önce yayınlanmıştır. Bu durum, bu çalışmanın yapılması için gerekçelerden birisini oluşturmuştur. Çalışmanın bir başka gerekçesi, Çernikov'un da vurguladığı gibi aynı anda farklı yerlerde çıkma olasılığı az olan (Çernikov, 1965, s. 61) bu karakterize betimlemenin geniş bir coğrafyada yayılmış olması durumunun ortaya çıkaracağı sonuçların araştırmalara olacak olumlu etkisidir. Çalışma açısından bir başka gerekçe, yazarın odak bulguların saklandığı müzelerin tamamında bulunmuş, teknik çalışma yapılmasına imkân verilen buluntular üzerinde görme veya fiziksel inceleme yolu ile incelemeler gerçekleştirmiş olması ve söz konusu buluntuların kataloglarına resmi araştırmacı sıfatı ile ulaşmış olmasıdır. Ayrıca yazar tarafından araştırma sahasındaki müzelerde bazı tahnit edilmiş yırtıcı kediler incelenmiştir (Levha 1). Bu sayede bu coğrafyada karşılaşılan kar parslarının tüm unsurları gözlenmiştir⁹.

Harita 1. Erken Saka Döneminde Kazakistan Coğrafyasında Siyasi Durum ve İçine Kıvrılmış Kar Parsı Betimlemelerinin Coğrafyaya Dağılımını Gösteren Harita

⁹ Söz konusu müzelerin isimleri şu şekildedir: Semydiñ Oblıstıq Tariyxıy-Ölketanuıw Muwzeyi, Şıǵıs Qazaqstan Oblıstıq Tariyxıy-Ölketanuıw Murajayı, «Berel» Memlekettik Tariyxıy-Mädeniy Qorıq-Murajayı, Qaraǵandı Oblıstıq Tariyxıy-Ölketanuıw Muwzeyi, «Mıynuıwsıynskiyy Regıyonal'nyı Kraevedçeskiyy Muwzey IYm. N.M. Mart'yanova»

Harita, yazar tarafından *google my maps* harita yapma aracı temel alınarak oluşturulmuştur. Bulguların görsellerinin kaynakları ilgili katalog ve levhalarda gösterilmiştir (Katalog 1-6), (Levha 2, 3). Bulguların görsellerinin kullanımında ölçeklendirme yapılmamıştır.

1. Bulgular

1.1. Birinci Tür Bulgular: Kazakistan coğrafyasında 2009 sonrası dönemde ortaya çıkmış olanlar ve bunlar ile tipolojik açıdan yakın benzerlikler içeren bazı örneklerdir. Grubun bulguları, açıklamaları ve örnekleri şu şekildedir:

1. Taldı-2-2 kurgandaki içine kıvrılmış kar parsı betimlemesi: Taldı Kurgan Bölgesi Kazakistan, Qarağandı oblısı, Qarqaralı auwdanı arazisinde bulunmaktadır. Bulgu Taldı Kurgan Bölgesi, NU 2 kurgan alanı, NU 5 kurganda ortaya çıkmıştır. Bu kurgan alanında 2009/2010 yıllarında Beysenov yönetiminde kazı ve araştırma çalışmaları yapılmıştır (Kussainova, 2017, s. 34). Kurgan buluntuları, MÖ 7 ile MÖ 6. yüzyıllar tarihleri arasına tarihlenmekte ve Sakalar ile ilişkilendirilmektedir. Bulgu, Katalog 1’de gösterilmiştir.
2. Şilikti-5 kurgandaki büyük ve küçük boylu içine kıvrılmış kar parsı betimlemeleri: Şilikti Kurgan Bölgesi Kazakistan, Şığıs Qazaqstan Oblısı, Zaysan auwdanı, Şilikti köyü arazisinde bulunmaktadır. Bulgular, Şilikti Kurgan Bölgesi NU 5 kurganda ortaya çıkmıştır. Bu kurganda 1960 yılında, Şığıs Qazaqstan ekspedıytsıyyası tarafından, S.S. Çernikov yönetiminde kazı ve araştırma çalışmaları yapılmıştır. Bu kurgan genel olarak MÖ 7 ile 6. yüzyıllar aralığına tarihlenmekte ve Sakalar ile ilişkilendirilmektedir (Çernikov, 1965, s. 130). Bulgular, Katalog 2 ve 3’te gösterilmiştir.
3. Şilikti-1-16 kurgandaki içine kıvrılmış kar parsı betimlemesi: Şilikti Kurgan Bölgesi Kazakistan, Şığıs Qazaqstan Oblısı, Zaysan auwdanı, Şilikti köyü arazisinde bulunmaktadır. Bulgular, Şilikti Kurgan Bölgesi, NU 1 kurgan alanı, NU 16 kurganda ortaya çıkmıştır. Bu kurganda 2016 yılında, âl-Farabiy atındağı Qazaq Ulttıq Üniversitesi arkeoloji ekibi tarafından, Ä. Töleuwbaev yönetiminde kazı ve araştırma çalışmaları yapılmıştır. Bu kurgan genel olarak MÖ 8 ile MÖ 7. yüzyıllar aralığına tarihlenmekte ve Sakalar ile ilişkilendirilmektedir (Töleuwbaev, 2018, s. 53). Bulgular, Katalog 4’te gösterilmiştir.
4. Eleke Sazı-1-4 kurgandaki içine kıvrılmış kar parsı betimlemesi: Eleke Sazı Kurgan Bölgesi Kazakistan Şığıs Qazaqstan Oblısı, Tarbagatay avdanı, Aksuat köyüne 70 kilometre mesafede bulunmaktadır (Samaşev vd., 2019, s. 92). Eleke Sazı Kurgan Bölgesi, NU 1 kurgan alanı, NU 4 kurganda ortaya çıkmıştır. Bu kurganda 2018 yılında, Z. Samaşev yönetiminde kazı ve araştırma çalışmaları yapılmıştır. Bu kurgan, MÖ 8. yüzyıla tarihlenmekte ve Sakalar ile ilişkilendirilmektedir (Samaşev vd., 2019, s. 92). Bulgular, Katalog 5’te gösterilmiştir.

Katalog 1. Taldı 2-2 Kurganındaki İçine Kıvrılmış Kar Parsı Betimlemesi

Konum/Buluntu Ortamı: Sariarka Buluntu Sahası, Taldı Kurgan Bölgesi, 2 numaralı kurgan alanı, 2 numaralı kurgan

Ortaya Çıkarıldığı Tarih: 2009-2010

Kazı Başkanı: A. Z. Beysenov

Müze: Qazaqstan Respublykasınıñ Ulttıq muwzeyi

Müze Kodu: ҚРҰМТКІ-1852 А3-206

Adet: 1

Malzeme: Altın

Yapım Yöntemi: Döküm

Ölçüler: 1,79×1,49 cm

Kullanım: Giyim süsü

Tarihlendirme-Mensubiyetlendirme: MÖ 7 ile MÖ 6. yüzyıllar aralığı-Erken Saka

Betimlemenin Tipolojik Bilgileri:

Betimleme: Kar parsı

- ❖ Betimlemenin görünüm açısı:
 - Profil
 - Tepeden
- ❖ Betimlenen Hareket:
 - İçine kıvrılmış
 - Yatıyor/Uyuyor durumda
 - Sakin durumda

- ❖ Betimlenenin yönü:
 - Sağa doğru
- ❖ Betimleme Öğeleri: Betimleme 3 kısımda incelenebilir.
 - Kısım 1: Baş
 - Alın: Basık bir şekilde gösterilmiştir.
 - Kulak: Betimlemenin açısından dolayı tek kulak betimlenmiştir. Yaprak şeklinde bir çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile gösterilmiştir.
 - Göz ve Çevresi: Betimlemenin açısından dolayı bir göz gösterilmiştir. Çember şeklinde bir çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile betimlenmiştir. Çember şekli, göz çevresini ifade etmektedir.
 - Burun ve Burun Deliği: Betimlemenin açısından dolayı burnun ayrıntıları zayıftır. Sadece bir burun deliği betimlenmiştir. Çember şeklinde bir kabartma çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile gösterilmiştir.
 - Ağız: Üçgen şeklinde bir oyuk ile betimlenmiştir. Çene gösterilmiştir.
 - Yanak Bölgesi: Geniş ve yüksek bir kabartı ile betimlenmiştir.
 - Boyun: Başın bittiği bölge ile sırtın vurgulandığı bölge arasında çeyrek tur atarak dönüyor şeklindedir.
 - Kısım 2: Gövde
 - Sırt: Boyun bölgesinin bittiği yerde kabartı ile gösterilmiştir.
 - Bel: Sırt ile kalça arasında yarım tur atarak dönüyor durumdadır.
 - Kalça: Kalça ve birleşimindeki uyluk bölgesi, uyuyan kar parsının karakteristik özelliğini gösterir şekilde çıkıntı oluşturmuş durumdadır.
 - Kuyruk ve Kuyruk Ucu: Oldukça uzun betimlenmiştir. Kıvrılan gövdenin içine doğru uzatılmış ve ön ayak ile arka dizin arasındadır. Kuyruk ucu çember şeklinde bir çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile gösterilmiştir.
 - Kısım 3-Bacak
 - Uyluk Kemiği: Kabartma ile gösterilmiştir.
 - Kaval Kemiği: Uyluk kemiğinden bir basamak aşağıda gösterilmiştir.
 - Diz: Ön ve arka diz gösterilmiştir. Kar parsının yatış hareketini gösterir durumdadır ve ayakların uzanış şekline göre şekil almış durumdadır.
 - Ayak: Betimlemenin açısından dolayı ön ve arka olmak üzere iki ayak betimlenmiştir. Çember şeklinde bir çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile gösterilmiştir.

Görsel Kaynağı: Qazaqstan Respuwblıykasınıñ Ulttıq muwzeyi yazarın kullanımına sunmuştur.

Araştırma eserler: (Beysenov, 2011, ss. 22-25, 2014, ss. 109-111; Kussainova, 2017, s. 106; Sonlan vd., 2018, ss. 237-238)

Katalog 2. Şilikti 5 Kurgandaki Büyük Boy İçine Kıvrılmış Kar Parsı Betimlemesi

Konum/Buluntu Ortamı: Tarbagatay Buluntu Sahası, Şilikti Kurgan Bölgesi, 5 numaralı kurgan
Ortaya Çıkarıldığı Tarih: 1960

Kazı Başkanı: S. S. Çernikov

Müze: Gosudarstvennyy Ermitaj

Müze Kodu: № 2326/4, 2649

Adet: 2

Malzeme: Altın

Yapım Yöntemi: Dövme

Ölçüler: Çap: 1,7 cm

Kullanım: Giyim süsü

Tarihlendirme-Mensubiyetlendirme: MÖ 7 ile MÖ 6. yüzyıllar aralığı-Erken Saka

Betimlemenin Tipolojik Bilgileri:

Betimleme: Kar parısı

- ❖ Betimlemenin görünüm açısı:
 - Profil
 - Tepeden
- ❖ Betimlenen Hareket:
 - İçine kıvrılmış
 - Yatıyor/Uyuyor durumda
 - Sakin durumda
- ❖ Betimlenenin yönü:
 - 1 adet sağa doğru
 - 1 adet sola doğru

❖ Betimleme Ögeleri:

➤ Kısım 1: Baş

- Alın: Basık bir şekilde gösterilmiştir.
- Kulak: Betimlemenin açısından dolayı tek kulak betimlenmiştir. Yaprak şeklinde bir çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile gösterilmiştir. Bu örnekte yaprak şekli, Katalog 1'e göre daha basıktır.
- Göz ve Çevresi: Betimlemenin açısından dolayı bir göz gösterilmiştir. Çember şeklinde bir çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile betimlenmiştir. Çember şekli, göz çevresini ifade etmektedir.
- Burun ve Burun Deliği: Betimlemenin açısından dolayı burnun ayrıntıları zayıftır. Sadece bir burun deliği betimlenmiştir. Çember şeklinde bir çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile gösterilmiştir.
- Ağız: Bozuk formda elips şeklinde bir oyuk ile betimlenmiştir. Çene gösterilmiştir ancak ayrıntılı belirsizdir.
- Yanak Bölgesi: Geniş ve yüksek bir kabartı ile betimlenmiştir.
- Boyun: Başın bittiği bölge ile sırtın vurgulandığı bölge arasında çeyrek tur atarak dönüyor şeklindedir.

➤ Kısım 2: Gövde

- Sırt: Boyun bölgesinin bittiği yerde çember şeklinde kabartma çerçeve ve ortasında oyuk ile vurgulanmıştır.
- Bel: Sırt ile kalça arasında yarım tur atarak dönüyor durumdadır.
- Kalça: Kalça ve birleşimindeki uyluk bölgesi, uyuyan kar parsının karakteristik özelliğini gösterir şekilde çıkıntı oluşturmuş durumdadır. Çember şeklinde bir çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile gösterilmiştir.
- Kuyruk ve Kuyruk Ucu: Oldukça uzun betimlenmiştir. Kıvrılan gövdenin içine doğru uzatılmış ve hayvanın çenesi, ön ayağı ve arka ayağı arasındadır. Kuyruk ucu çember şeklinde bir çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile gösterilmiştir.

➤ Kısım 3-Bacak

- Uyluk kemiği: Stilize olmuştur. Ayrıntıları belirsizdir.
- Kaval kemiği: Stilize olmuştur. Ayrıntıları belirsizdir.
- Diz: Stilize olmuştur. Ayrıntıları belirsizdir.
- Ayak: Betimlemenin açısından dolayı ön ve arka olmak üzere iki ayak betimlenmiştir. Çember şeklinde bir çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile gösterilmiştir.

Görsel Kaynağı: (Stepanova ve Pankova, 2017, s. 147) kaynağından alınmıştır.

Araştırma eserler: (Çernikov, 1965, ss. 34-36, 59-61; Artamonov, 1973, s. 34; Gürsoy, 2012, ss. 38, 143; Alekseev, 2012, s. 54; Stepanova ve Pankova, 2017, s. 147; Töleuwbayev, 2018, s. 55)

Katalog 3. Şilikti 5 Kurgandaki Küçük Boy İçine Kıvrılmış Kar Parsı Betimlemesi

Konum/Buluntu Ortamı: Tarbagatay Buluntu Sahası, Şilikti Kurgan Bölgesi, 5 numaralı kurgan
Ortaya Çıkarıldığı Tarih: 1960
Kazı Başkanı: S. S. Çernikov
Müze: Gosudarstvennyy Ermitaj
Müze Kodu: № 2326/4, 2649

Adet: 27
Malzeme: Altın
Yapım Yöntemi: Dövme
Ölçüler: Çap: 1,4 cm

Kullanım: Giyim süsü
Tarihlendirme-Mensubiyetlendirme: MÖ 7 ile MÖ 6. yüzyıllar aralığı-Erken Saka

Betimlemenin Tipolojik Bilgileri:

Betimleme: Kar parısı

- ❖ Betimlemenin görünüm açısı:
 - Profil
 - Tepeden
- ❖ Betimlenen Hareket:
 - İçine kıvrılmış
 - Yatıyor/Uyuyor durumda
 - Sakin durumda
- ❖ Betimlenenin yönü:
 - 14 adet sağa doğru
 - 12 adet sola doğru
 - 1 adet belirsiz
- ❖ Betimleme Ögeleri:

- Kısım 1: Baş
 - Alın: Gösterilmiştir. Ancak belirginlik oranı oldukça azdır.
 - Kulak: Betimlemenin açısından dolayı tek kulak betimlenmiştir. Basık çember şeklinde bir çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile gösterilmiştir. Çemberdeki basıklık oranı oldukça düşüktür. Çemberin içindeki oyuk bazı örneklerde yıpranmadan dolayı delik şeklindedir.
 - Göz ve Çevresi: Betimlemenin açısından dolayı bir göz gösterilmiştir. Çember şeklinde bir çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile betimlenmiştir. Çember şekli, göz çevresini ifade etmektedir. Çemberin içindeki oyuk bazı örneklerde yıpranmadan dolayı delik şeklindedir.
 - Burun ve Burun Deliği: Betimlemenin açısından dolayı burnun ayrıntıları zayıftır. Sadece bir burun deliği betimlenmiştir. Çember şeklinde bir çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile gösterilmiştir.
 - Ağız: Stilize olmuştur. Ayrıntıları ortadan kalkmıştır.
 - Yanak Bölgesi: Gösterilmiştir ancak diğer buluntu gruplarında olduğu gibi vurgulama belirgin değildir.
 - Boyun: Başın bittiği bölge ile sırtın vurgulandığı bölge arasında çeyrek tur atarak dönüyor şeklindedir.
- Kısım 2: Gövde
 - Sırt: Boyun bölgesinin bittiği yerde daire şeklinde kabartma ile vurgulanmıştır.
 - Bel: Sırt ile kalça arasında yarım tur atarak dönüyor durumdadır.
 - Kalça: Kalça ve birleşimindeki uyluk bölgesi, uyuyan kar parsının karakteristik özelliğini gösterir şekilde çıkıntı oluşturmuş durumdadır. Daire şeklinde kabartma ile gösterilmiştir.
 - Kuyruk ve Kuyruk Ucu: Oldukça uzun betimlenmiştir. Kıvrılan gövdenin içine doğru uzatılmış ve hayvanın çenesi, ön ayağı ve arka ayağı arasındadır. Kuyruk ucu, çember şeklinde bir çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile gösterilmiştir.
- Kısım 3-Bacak
 - Uyluk kemiği: Stilize olmuştur. Ayrıntıları belirsizdir.
 - Kaval kemiği: Stilize olmuştur. Ayrıntıları belirsizdir.
 - Diz: Stilize olmuştur. Ayrıntıları belirsizdir.
 - Ayak: Betimlemenin açısından dolayı ön ve arka olmak üzere iki ayak betimlenmiştir. Çember şeklinde bir çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile gösterilmiştir.

Görsel Kaynağı: (Alekseev, 2012, s. 54) kaynağından alınmıştır.

Araştırma eserler: (Çernikov, 1965, ss. 34-36, 59-61; Artamonov, 1973, s. 34; Alekseev, 2012, s. 54; Töleuwbayev, 2018, s. 55)

Katalog 4. Şilikti 1-16 Kurgandaki İçine Kıvrılmış Kar Parsı Betimlemesi

Konum/Buluntu Ortamı: Tarbagatay Buluntu Sahası, Şilikti Kurgan Bölgesi, 1 numaralı kurgan alanı, 16 numaralı kurgan

Ortaya Çıkarıldığı Tarih: 2016

Kazı Başkanı: Ä. Töleuwaev

Müze: Şığıs Qazaqstan Oblıstıq Tarıyxıy-Ölketanuw Muwzeyi

Müze Kodu: —

Adet: —

Malzeme: Altın

Yapım Yöntemi: Dövme

Ölçüler: 2,1×1,8 ≈

Kullanım: Giyim süsü

Tarihlendirme-Mensubiyetlendirme: MÖ 8 ile MÖ 7. yüzyıllar aralığı-Erken Saka

Betimlemenin Tipolojik Bilgileri:

Betimleme: Kar parsı

- ❖ Betimlemenin görünüm açısı:
 - Profil
 - Tepeden
- ❖ Betimlenen Hareket:
 - İçine kıvrılmış
 - Yatıyor/Uyuyor durumda
 - Sakin durumda

- ❖ Betimlenenin yönü:
 - —
- ❖ Betimleme Öğeleri:
 - Kısım 1: Baş
 - Alın: Stilize olmuştur.
 - Kulak: Betimlemenin açısından dolayı tek kulak betimlenmiştir. Basık çember şeklinde bir çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile gösterilmiştir. Çemberdeki basıklık oranı oldukça düşüktür.
 - Göz ve Çevresi: Betimlemenin açısından dolayı bir göz gösterilmiştir. Çember şeklinde bir çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile betimlenmiştir. Çember şekli, göz çevresini ifade etmektedir.
 - Burun ve Burun Deliği: Betimlemenin açısından dolayı burnun ayrıntıları zayıftır. Sadece bir burun deliği betimlenmiştir. Çember şeklinde bir çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile gösterilmiştir.
 - Ağız: Ağız bölgesinde üçgen formunda bir görüntü vardır. Ancak bunun ağız ifade edip etmediği belli değildir.
 - Yanak Bölgesi: Belirsiz bir kabartma ile gösterilmiştir.
 - Boyun: Başın bittiği bölge ile sırtın vurgulandığı bölge arasında çeyrek tur atarak dönüyor şeklindedir.
 - Kısım 2: Gövde
 - Sırt: Boyun bölgesinin bittiği yerde daire şeklinde kabartma ile vurgulanmıştır.
 - Bel: Sırt ile kalça arasında yarım tur atarak dönüyor durumdadır.
 - Kalça: Kalça ve birleşimindeki uyluk bölgesi, uyuyan kar parsımın karakteristik özelliğini gösterir şekilde kabartma oluşturmuş durumdadır. Daire şeklinde kabartma ile gösterilmiştir.
 - Kuyruk ve Kuyruk Ucu: Oldukça uzun betimlenmiştir. Kıvrılan gövdenin içine doğru uzatılmış ve hayvanın kalçası ile çenesi arasındadır. Kuyruk ucu çember şeklinde bir çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile gösterilmiştir.
 - Kısım 3-Bacak
 - Uyluk Kemigi: Stilize olmuştur. Ayrıntıları ortadan kalkmıştır.
 - Kaval Kemigi: Stilize olmuştur. Ayrıntıları ortadan kalkmıştır.
 - Diz: Stilize olmuştur. Ayrıntıları ortadan kalkmıştır.
 - Ayak: Betimlemenin açısından dolayı ön ve arka olmak üzere iki ayak betimlenmiştir. Çember şeklinde bir çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile gösterilmiştir.

Görsel Kaynağı: Ä. Töleuwaev özel arşivi

Araştırma eserler: (Töleuwaev, 2018, s. 53)

Katalog 5. Eleke Sazı-1-4 Kurgandaki İçine Kıvrılmış Kar Parsı Betimlemesi

Konum/Buluntu Ortamı: Tarbagatay Buluntu Sahası, Eleke Sazı Kurgan Bölgesi, 1 numaralı kurgan alanı, 4 numaralı kurgan

Ortaya Çıkarıldığı Tarih: 2018

Kazı Başkanı: Z. Samaşev

Müze: Şıǵıs Qazaqstan Oblıstıq Tarıyxıy-Ölketanuw Muwzeyi

Müze Kodu: KΠo93-38615, KΠo93-38616

Adet: 2

Malzeme: Altın

Yapım Yöntemi: Dövme

Ölçüler: 1,5×1 cm

Kullanım: Giyim süsü

Tarihlendirme-Mensubiyetlendirme: MÖ 8. yüzyıl-Erken Saka

Betimlemenin Tipolojik Bilgileri:

Betimleme: Kar parısı

❖ Betimlemenin görünüm açısı:

- Profil
- Tepeden

❖ Betimlenen Hareket:

- İçine kıvrılmış
- Yatıyor/Uyuyor durumda
- Sakin durumda

- ❖ Betimlenenin yönü:
 - Sola doğru
- ❖ Betimleme Öğeleri:
 - Kısım 1: Baş
 - Alın: Tamamen stilize olmuştur.
 - Kulak: Betimlemenin açısından dolayı tek kulak betimlenmiştir. Basık çember şeklinde bir çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile gösterilmiştir. Çemberdeki basıklık oranı oldukça düşüktür.
 - Göz ve Çevresi: Betimlemenin açısından dolayı bir göz gösterilmiştir. Çember şeklinde bir çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile betimlenmiştir. Çember şekli, göz çevresini ifade etmektedir.
 - Burun ve Burun Deliği: Betimlemenin açısından dolayı burnun ayrıntıları zayıftır. Sadece bir burun deliği betimlenmiştir. Çember şeklinde bir çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile gösterilmiştir.
 - Ağız: Ağız bölgesinde oluşturulmuş ortasında oyuk bulunan elips bir çerçeve gözlenmektedir. Ancak bunun ağzı ifade edip etmediği belli değildir.
 - Yanak Bölgesi: Gösterilmiştir ancak diğer buluntu gruplarında olduğu gibi vurgulama yapılmamıştır.
 - Boyun: Başın bittiği bölge ile sırtın vurgulandığı bölge arasında çeyrek tur atarak dönüyor şeklindedir.
 - Kısım 2: Gövde
 - Sırt: Boyun bölgesinin bittiği yerde yaprak şeklinde kabartma çerçeve ve ortasında oyuk ile vurgulanmıştır.
 - Bel: Sırt ile kalça arasında yarım tur atarak dönüyor durumdadır.
 - Kalça: Kalça ve birleşimindeki uyluk bölgesi, uyuyan kar parsının karakteristik özelliğini gösterir şekilde çıkıntı oluşturmuş durumdadır. Yaprak şeklinde bir çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile betimlenmiştir.
 - Kuyruk ve Kuyruk Ucu: Oldukça uzun betimlenmiştir. Kıvrılan gövdenin içine doğru uzatılmış ve hayvanın çenesi, ön ayağı ve arka ayağı arasındadır. Kuyruk ucu çember şeklinde bir çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile gösterilmiştir.
 - Kısım 3-Bacak
 - Uyluk kemiği: Stilize olmuştur. Ayrıntıları ortadan kalkmıştır.
 - Kaval kemiği: Stilize olmuştur. Ayrıntıları ortadan kalkmıştır.
 - Diz: Stilize olmuştur. Ayrıntıları ortadan kalkmıştır.
 - Ayak: Betimlemenin açısından dolayı ön ve arka olmak üzere iki ayak gösterilmiştir.

Görsel Kaynağı: Şıgıs Qazaqstan Oblıstıq Tarıxıy-Ölketanuw Muwzeyi yazarın kullanımına sunmuştur.

Araştırma eserler: (Samaşev vd., 2019, s. 93)

1.2. İkinci Tür Bulgu: I. Peter'in Sibirya Koleksiyonu'ndaki içine kıvrılmış kar parsı betimlemesidir. Bu betimleme, tipolojik olarak birinci grup betimlemeleri ile aynı özelliktedir (Çernikov, 1965, s. 59; Sonlan, 2018, s. 450). Ancak soygun sonucu ele geçirildiği için nereden çıktığı net olarak bilinmediği¹⁰ ve geçmişte üzerine çok sayıda araştırma yapıldığı için farklı bir bulgu türü olarak sunulmuştur. Çalışmanın odaklandığı bulgular içindedir. Günümüzde Gosudarstvennyy Ermitaj'da sergilenmektedir. MÖ 7 ile 6. yüzyıllar aralığına tarihlenmektedir ve Sakalar ile ilişkilendirilmektedir (Rudenko, 1962, ss. 64-65, 108-109; Alekseev, 2012, s. 32; Gosudarstvennyy Ermitaj, t.y.). Katalog 6'da gösterilmiştir.

Katalog 6. Ermitaj Müzesi I. Peter'in Sibirya Koleksiyonu'ndaki İçine Kıvrılmış Kar Parsı Betimlemesi

Konum/Buluntu Ortamı: I. Peter'in Sibirya Koleksiyonu

Ortaya Çıkarıldığı Tarih: 1716'da Sibirya Tobolsk valisi M. P. Gagarin tarafından gönderilmiştir.

Müze: Gosudarstvennyy Ermitaj

Müze Kodu: Сп.1727-1/88

Adet: 1

¹⁰ Genel kanı, Rusya sınırları içinde çıktığına yöneliktir.

Malzeme: Altın

Yapım Yöntemi: Döküm

Ölçüler: 10,9×9,3

Kullanım: Belirsiz. At koşum takımı süslemesi olma olasılığı vardır (Alekseev, 2012, s. 32).

Tarihlendirme-Mensubiyetlendirme: MÖ 7 ile MÖ 6. yüzyıllar aralığı-Erken Saka

Betimlemenin Tipolojik Bilgileri:

Betimleme: Kar parsi

❖ Betimlemenin görünüm açısı:

- Profil
- Tepeden

❖ Betimlenen Hareket:

- İçine kıvrılmış
- Yatıyor/Uyuyor durumda
- Sakin durumda

❖ Betimlenenin yönü:

- Sola doğru

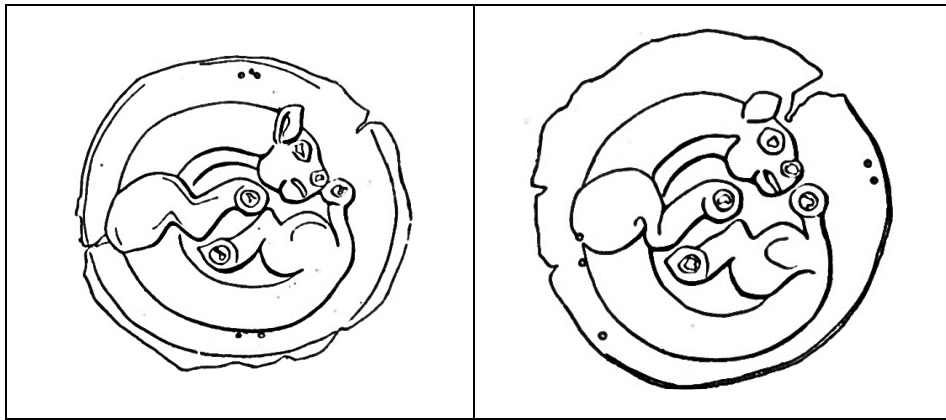
❖ Betimleme Öğeleri:

- Kısım 1: Baş
 - Alın: Gösterilmiştir. Diğer örneklere göre daha belirgindir.
 - Kulak: Betimlemenin açısından dolayı tek kulak betimlenmiştir. Basık çember şeklinde bir çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile gösterilmiştir. Çemberdeki basıklık oranı düşüktür.
 - Göz ve Çevresi: Betimlemenin açısından dolayı bir göz gösterilmiştir. Çember şeklinde bir bezel çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile betimlenmiştir. Çember şekli, göz çevresini ifade etmektedir. Ayrıca tüm göz bölgesi bir kabartma ile belirginleştirilmiştir. Bezel çerçevenin içinin değerli taş ile süslenmiş olma olasılığı vardır. Ancak buna yönelik bir kalıntı gözlenmemiştir.
 - Burun ve Burun Deliği: Burun bölgesi, kabartma ile vurgulanmıştır. Oluşturulan bu çerçevenin ortası oyuktur ve burun deliğini ifade etmektedir.
 - Ağız: Ağız bölgesi, elips bir kabartma ile vurgulanmıştır. Bu kabartmanın ortası, ağız formunda oyulmuştur. Çene, belirgin bir kabartma ile gösterilmiştir.
 - Yanak Bölgesi: Geniş ve yüksek bir kabartı ile betimlenmiştir.
 - Boyun: Başın bittiği bölge ile sırtın vurgulandığı bölge arasında çeyrek tur atarak dönüyor şeklindedir.
- Kısım 2: Gövde
 - Sırt: Boyun bölgesinin bittiği yerde daire şeklinde kabartma ile vurgulanmıştır.
 - Bel: Sırt ile kalça arasında yarım tur atarak dönüyor durumdadır.
 - Kalça: Kalça ve birleştiğindeki uyluk bölgesi, uyuyan kar parsının karakteristik özelliğini gösterir şekilde çıkıntı oluşturmuş durumdadır.
 - Kuyruk ve Kuyruk Ucu: Oldukça uzun betimlenmiştir. Kıvrılan gövdenin içine doğru uzatılmış ve hayvanın ön ayağı ile arka ayağı arasındadır. Oluk şeklinde yapılmış olan kuyruğun başlangıcında, ortasında ve ucunda çember şeklinde birer bezel çerçeve vardır. Bu çerçevelerin içi oyuk durumdadır. Bezel çerçevenin

<p>içinin değerli taş ile süslenmiş olma olasılığı vardır. Ancak buna yönelik bir kalıntı gözlenmemiştir.</p> <p>➤ Kısım 3-Bacak</p> <ul style="list-style-type: none">▪ Uyluk kemiği: Ön tarafta sırt ile arka tarafta kalça ile bütünlük durumdadır. Bu sebeple belirgin değildir.▪ Kaval kemiği: Belirgindir.▪ Diz: Gösterilmiştir. Kar parsının yatış hareketini gösterir durumdadır ve ayakların uzanış şekline göre şekil almış durumdadır.▪ Ayak: Betimlemenin açısından dolayı ön ve arka olmak üzere iki ayak betimlenmiştir. Çember şeklinde bir çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile gösterilmiştir.
<p>Görsel Kaynağı: (Gosudarstvennyy Ermitaj, t.y.) kaynağından alınmıştır.</p>
<p>Araştırma eserler: (Rudenko, 1962, ss. 64-65, 108-109; Alekseev, 2012, ss. 32-33; Gosudarstvennyy Ermitaj, t.y.)</p>

1.3. Üçüncü Tür Bulgular: Altay Buluntu Sahası'nda Mayemer Gömüsü'nde karşılaşılmış olan içine kıvrılmış hayvan betimlemeleridir. 1911 yılında A.V. Adriyanov tarafından bir gömüden¹¹ çıkarılmış, at koşum takımı parçalarının altın kaplama süsleridir (Artamonov, 1973, s. 50; Barkova, 1983, s. 20). 7 adet olan buluntulardan 2 tanesi tam olarak kar parsı özelliği göstermektedir (Levha 2/1-2). Buluntular, MÖ 7 ile MÖ 6. yüzyıllar aralığına tarihlenmişlerdir (Çernikov, 1965, ss. 59-60; Barkova, 1983, s. 20). Bu bulgular üzerine ayrıntılı araştırmalar bulunduğu ve odaklanılan bulgu türlerinden tipolojik farklılıklar içerdikleri için bir tür olarak kabul edilmişlerdir. Levha 2'de gösterilmişlerdir.

Levha 2. Mayemer Gömüsü'nden Çıkmış Olan İçine Kıvrılmış Panter Cinsi Hayvan Betimlemeleri

¹¹ Gümü buluntu ortamları çeşitli buluntu ortamlarının buluntularının bir araya getirilmesi ile oluşturulmaktadır. Bu da buluntuların tarihlendirilmesini ve orijinal sahalarının belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. (Sevinç, 2020, ss. 381-82, 384).

1			2	
				
3	4	5	6	7
Çizimler (Barkova, 1983, s. 22) kaynağından alınmıştır.				

1.4. Dördüncü Tür Bulgular: Aral ve Sırderya Buluntu Sahası'nda karşılaşılmış olan içine kıvrılmış hayvan betimlemeleridir. Üğaraç-33 kurganında bulunmuş bronz at koşum takımı parçalarıdır. 2 adettirler. Buluntular, MÖ 7 ile MÖ 6. yüzyıllar aralığına tarihlenmektedir ve Sakalar ile ilişkilendirilmektedir (Vişnevskaya, 1973, ss. 28-29, 158; Bazarbaeva ve Jumabekova, 2018, ss. 506-508). Odaklanılan bulgu türlerinden tipolojik farklılıklar içerdikleri için farklı bir tür olarak kabul edilmişlerdir. Levha 3'de gösterilmişlerdir.

Levha 3. Üğaraç-33 Kurgandan Çıkmış Olan İçine Kıvrılmış Panter Cinsi Hayvan Betimlemeleri

	
1	2
1 numaralı görsel (Vişnevskaya, 1973, s. 158), 2 numaralı görsel (Artamonov, 1973, s. 103) kaynağından alınmıştır.	

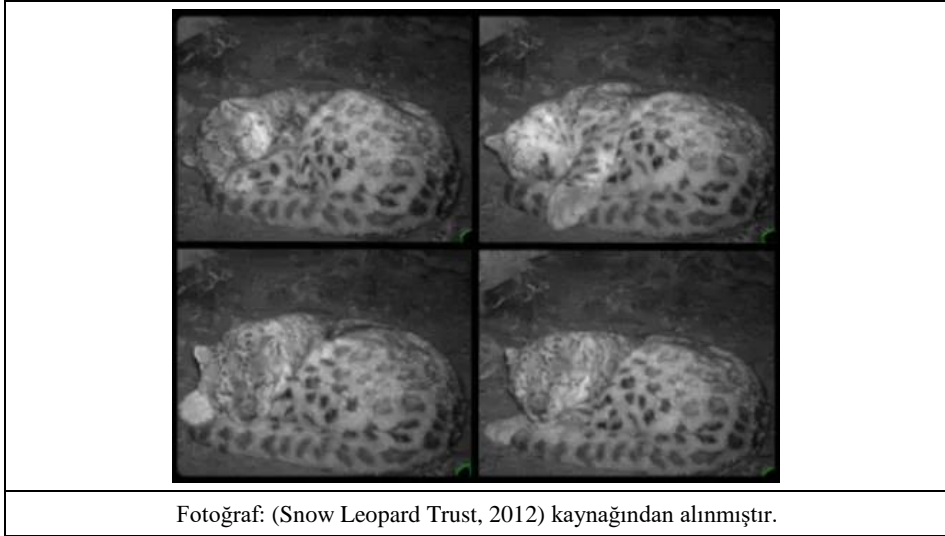
2. Tartışma

Betimlenen hayvanın türü, çalışmanın çözmeye çalışacağı ilk sorundur. Betimlemenin pantera cinsinden bir hayvana ait olduğu literatür kaynaklarındaki genel görüştür (Çernikov, 1965, ss. 34-36, 59-61; Artamonov, 1973, ss. 34, 126-128, 217; Beysenov, 2014, ss. 109, 134-135; Töleuwbayev, 2018, ss. 53-56). Pantera cinsindeki hayvanlardan kar parsı, leopar ve kaplan, bu sorunun cevapları için seçeneklerdir. Birinci ve ikinci tür bulgulardaki betimlemeler, kar parsı özelliklerine uymaktadır. Üçüncü tür bulguların ilk çeşidi, bu özelliklere uymaktadır ancak kuyruklarının oldukça kısa olması bir kuşku uyandırmaktadır. Üçüncü tür bulguların ikinci çeşidinin ise kar parslarından tipolojik farklılıkları vardır. Bu betimlemeler, kuyruklarının ince ve kısa olması ile uçlarından

kıvrılıyor olması sebepleriyle kar parsı özelliği göstermemektedir. L. L. Barkova üçüncü tür bulgular için kaplan yorumunu yapmaktadır. Ancak kaplanların içine kıvrılarak yatma, uyuma veya saldırma özellikleri gösterdiği hipotezini doğrulayacak bir bilgiye bu çalışma, ulaşamamıştır. Dördüncü tür bulguların ise literatür kaynaklarında Şilikti-5'teki içine kıvrılmış kar parsı betimlemeleri ile yakınlığı üzerinde durulmaktadır. Ancak bu türün buluntuları için net bir sonuca ulaşmak zordur. Bu sorun için genel bir sonuç sunmak gerekirse betimlemelerin pantera cinsinden bir hayvan olduğu nettir, çalışmanın odak noktasındaki bulguların ise uyuyan kar parsı özellikleri taşıdıkları daha yüksek olasılıktadır¹² (Figure 1). Ancak üçüncü ve dördüncü tür bulgular için bu hipotez kanıtlanamamıştır.

Betimlenen hareket ve betimlemenin görünüş açısı, üzerinde tartışılması gereken bir başka konudur. Bu açıdan ortaya iki düşünce çıkmaktadır. Bunlardan ilki avına doğru hareketlenmiş bir hayvan olduğuna yöneliktir (Sonlan vd., 2018, ss. 237-238). Ancak sözü edilen hareket, avlanma sırasında kedigiller ailesinin hiçbir üyesinde karşılaşılan bir hareket değildir. Ayrıca kar parsları, dinamik anlarında kuyruklarını denge unsuru olarak kullanmakta ve mutlaka arkaya doğru uzatmaktadırlar. Betimlenen hareket ile ilgili olarak ikinci seçenek, yatıyor/uyuyor durumda olan bir kar parsını gösteriyor olmasıdır. Çalışmanın odağındaki bulgulardaki betimlemelerde kar parsları içine kıvrılmış, ayaklarını yakınlaştırmış, kuyruklarını gövdesinin içine veya alt taraftan dışına doğru uzatmış durumda gösterilmektedir. Görünüm tepeden bakışı ifade etmektedir aynı zamanda profilden bir görünümün etkisini de vermektedir (Figure 1). Kazakistan coğrafyasındaki Erken Saka dönemi betimlemelerinin çoğunluğunun hayvanların doğadaki statik görünümünü betimlediği düşünüldüğünde bu görüş, biraz daha güçlenmektedir.

¹² Bu hayvanın türü açısından leopar seçeneği de güçlüdür. Ancak leoparların yatma/uyuma şeklinin daha farklı olması ve Altay ile Tarbagatay bölgelerinde kar parslarına daha yoğun rastlanıyor olması, kar parsı seçeneğini öne çıkarmaktadır. Kaplan seçeneği ise kuyruğunun kısalığı sebebi ile geri planda bırakılmıştır.

Figure 1. İçine Kıvrılmış Durumda Kar Parsı Görüntüleri

Çalışmanın odaklandığı bir başka konu, kar parısı betimlemelerinin tipolojik özellikleridir. Çalışmanın odağındaki birinci ve ikinci tür bulguları Avrasya coğrafyasında karşılaşılmış olan diğer örnekler ile betimleme tarzı açısından benzeşmektedir. Sadece bu tarzın işlenme şekilleri, bölgesel özellikler çerçevesinde ayrılmaktadır (Katalog 1-6). Bu betimlemeler, Kazakistan'da karşılaşılan üçüncü tür bulgular ile karşılaştırıldığında ise bu türün ilk çeşidi ile sadece tarzın işlenme biçimi açısından farklılıklar gözlenmektedir. Bu türün ikinci çeşit örnekleri ile ise bazı ayırım noktaları ortaya çıkmaktadır. Bu ayırım noktaları söz konusu çeşidin betimlemelerinin kuyruklarının daha ince ve kısa yapılmış olması, pençeleri ile dişlerinin belirginleşmiş olması ile kuyruk uçlarının dışına doğru kıvrılmış olmasıdır (Levha 1). Bu betimlemelerin özellikleri, Rusya'ya bağlı Tuva Cumhuriyeti sınırları içindeki Arjaan-1 mezar kompleksindeki örnek (Gryaznov, 1980, s. 28) ile daha fazla örtüşmektedir. Betimlemeler, çalışmanın dördüncü tür bulguları ile karşılaştırıldığında ise betimleme tarzında benzerlik gözlenmektedir.

Çalışmanın odak noktasındaki bu iki türün örnekleri, kendi içinde çok daha açık bir benzerlik sergilemektedir. Bulguların ögelere göre karşılaştırmaları şu şekilde sıralanabilir:

1. Alın: Katalog 4, 5'te stilize olduğu için belirgin değildir. Katalog 1, 2 3 ve 6'da kar parlarında olduğu gibi basık bir şekilde gösterilmiştir.
2. Kulak: Tüm bulgularda bir çerçevenin içindeki oyuk ile gösterilmiştir. Bu çerçeveler yaprak şeklinde veya bu şeklin stilize hali olan basık çember şeklindedir. Hem döküm hem de dövme iki örnekte birebir şekilde aynı görüntü ile karşılaştırılması bu öge açısından önemlidir. Kar parlarının

kulaklarının profilden görünümü basıl üçgen şeklinde olması da ayrıca önemlidir.

3. Göz ve Çevresi: Tüm bulgularda aynı şekildedir.
4. Burun ve Burun Deliği: Tüm bulgularda aynı şekildedir.
5. Ağız: Betimlemeler incelenirken en dezavantajlı ögedir. Dövme örneklerde bu bölgedeki yıpranma veya sitiliz olma oranının yüksekliği, analizi zorlaştırmaktadır. Bu sebeple söz konusu bulgularda bu bölgenin analizi oldukça zordur. Döküm örneklerde ise ağız bölgesi oldukça nettir. Katalog 1 ve 2, ağız yapısının üçgen bir özellik taşıması sebebi ile benzerlik taşımaktadır. Katalog 4'teki buluntuda ağız bölgesinin olduğu kısımda üçgen şeklinde bir boşluk vardır. Eğer bu kısım, yıpranma sebebi ile oluşmamışsa bu ilk grubun içerisine sokulabilir. Katalog 6 ise elips şekli ile daha ayrıdır.
6. Yanak Bölgesi: Tüm bulgularda kabartılmış şekildedir. Bu durum, Katalog 3 ve 5'te daha az belirgindir. Katalog 1, 2 ve 6'daki net benzerlik ise oldukça önemlidir. Bu bölgedeki kabarıklık, pantera cinsinden hayvanların karakteristik özelliklerinden biri olması açısından önemlidir.
7. Boyun: Tüm bulgularda aynı şekildedir.
8. Sırt: Tüm bulgularda özel olarak vurgulanmıştır. Ancak bu vurgulanış şekilleri farklı şekillerdedir. Bu bölge, yatıyor/uyuyor durumda olan kar parslarının karakteristik bir özelliği olan kemik çıkıntısını betimliyor durumdadır. Tüm bulgularda sırt ve kalçanın gösterim şekli, paralel durumdadır.
9. Bel: Tüm bulgularda aynı şekildedir.
10. Kalça: Tüm bulgularda özel olarak vurgulanmıştır. Ancak bu vurgulanış şekilleri farklı şekillerdedir. Bu bölge, yatıyor/uyuyor durumda olan kar parslarının karakteristik bir özelliği olan kemik çıkıntısını betimliyor durumdadır. Tüm bulgularda sırt ve kalçanın gösterim şekli, paralel durumdadır.
11. Kuyruk ve Kuyruk Ucu: Kuyruk, tüm örneklerde hayvanın iç bölgesine doğru uzanmış ve sarılmış durumdadır. Kuyruk ucu ise tüm örneklerde birebir aynı şekildedir. Kuyruk ve kuyruk ucunun bu hali, betimlemeler ile kar parslarının ilişkisini kanıtlayan en önemli ögedir. Kar parsları, soğuğu dengelemek için bu hareketi yapmaktadır. Leoparlarda ise bu hareket, karakterize değildir.
12. Uyluk Kemiği, Kaval Kemiği, Diz: Bu ögeler, dövme yöntemi ile yapılmış bulgularda stilize olarak ayrıntılarını kaybetmiştir. Döküm bulgularda ise içine kıvrılma hareketini tamamlar şekilde vücudun içine girmektedir.
13. Ayak: Tüm bulgularda aynı şekildedir.

Tablo 1. Karşılaştırma Tablosu

	Katalog 1	Katalog 2	Katalog 3	Katalog 4	Katalog 5	Katalog 6
						
1						
2						
3						
4				v	v	
5						
6						
7						
8						
9						
10						
11						
12						
13						
14						
Ortak	Ortak Değil	Yıpranmadan veya stilize olmasından dolayı belirsiz				
<p>1. Kulak, yaprak veya basık yaprak şeklinde midir?</p> <p>2. Göz ve çevresi çember şeklinde bir çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile mi gösterilmiştir?</p> <p>3. Burun deliği çember şeklinde bir çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile mi gösterilmiştir?</p> <p>4. Ağız formu benzer midir?</p> <p>5. Yanak bölgesi vurgulanmış mıdır?</p> <p>6. Boyun bölgesi ortak özellikler taşımakta mıdır?</p> <p>7. Sırt bölgesi açık olarak vurgulanmış mıdır?</p> <p>8. Bel bölgesi ortak özellikler taşımakta mıdır?</p> <p>9. Kalça bölgesi açık bir şekilde vurgulanmış mıdır?</p> <p>10. Kuyruk vücudun içine kıvrılarak girmiş midir?</p> <p>11. Kuyruk ucu çember şeklinde bir çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile mi gösterilmiştir?</p> <p>12. Uyluk ve kaval kemikleri ortak özellikler taşımakta mıdır?</p> <p>13. Diz gösterilmiş midir?</p> <p>14. Ayak, çember şeklinde bir çerçevenin içine oluşturulan oyuk ile mi gösterilmiştir?</p>						

Çalışmanın karşısına sorun olarak çıkan bir başka sorun, odaklanılan bulguların piktogram¹³ veya ideogram¹⁴ olup olmadığıdır. Katalog 1 ve Katalog 6 için bunu söylemek oldukça zordur. Çünkü bu kar parslarında stilize olma oranı zaten oldukça düşüktür. Tüm öğeler, karakteristik özellikleri ile gösterilmiştir. Katalog 2, 3, 4 ise piktogram olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu örneklerin stilize olma oranları oldukça yüksektir¹⁵. Bu bilgilere rağmen kar parslarının ve hareketlerinin neyi temsil ettiği konusunda net bir sonuca ulaşmak zordur. Alekseev Şilikti-5'teki betimlemeler için “muska” yorumunu yapmaktadır (Alekseev, 2012, s. 54).

Araştırmanın ortaya çıkarmaya çalıştığı bir başka sorun içine kıvrılmış kar parsı betimlemelerinin yerel unsurlar çerçevesinde mi ortaya çıktığı yoksa başka bir coğrafyanın ürünü mü olduğudur. Yukarıda verilen ve üzerine tartışılan bilgiler, bu betimlemelerin Altay ve Tarbagatay bölgesinin ürünleri olduğuna yönelik bir ön sonuç çıkartmaktadır. L. L. Barkova, Altay Buluntu Sahası'ndaki Mayemer Gömüsü'ndeki örnekleri analiz ederken bunların yerel unsurların maddi kültür verilerine yansımaları olduğu sonucuna varmaktadır. Barkova; bu sonuca varırken hayvanın bütünlüğünün sağlanmış olması, malzemeleri yapan kişinin betimlenen hayvanın tüm yapısını biliyor olması, davranış biçimini net olarak göstermiş olması gibi etkenleri sıralamaktadır. Araştırmacı ayrıca başka coğrafyalardan esinlenme olasılığının olmadığını da vurgulamıştır (Barkova, 1983, s. 23).

Yeni bulgular da işin içine katıldığında içine kıvrılmış kar parsı betimlemelerinin yerel unsurlardan esinlenilerek yapıldığı hipotezini güçlendirecek etkenler şu şekilde sıralanabilir:

1. Betimlemelerin Altay, Tarbagatay ve Sarıarka'nın doğu kısımlarında sayı olarak yoğunlaşmış olmaları,
2. Gerçek görünümlelerinden stilize görünümüne tüm örneklerinin bu coğrafyada gözleniyor olması,
3. Gerçek görünümlelerinin kar parslarının fiziksel özelliklerini büyük oranda yansıttığı olması,
4. Aynı ayrı eşya tiplerinde kullanılmış olmalarına, farklı malzeme ve yöntemler kullanılarak üretilmelerine rağmen aynı tipolojide görünüşü vermeleri
5. Altay ile Tarbagatay sahalarında kar parslarının yaşamış olması

I. Peter'in Sibiryaya Koleksiyonu'ndaki içine kıvrılmış kar parsı betimlemeli maddi kültür verisi, Erken Saka dönemi Kazakistan buluntuları içinde gösterilebilir mi

¹³ Piktogram: “bir hareketi ya da durumu bir dizi görsel referans ya da ipucu yoluyla betimleyen grafik unsur”. Ambrose ve Harris'ten aktaran: (Güler, 2016, s. 1523).

¹⁴ İdeogram: “Sözleri veya düşünceleri sesleri gösteren harflerle değil çeşitli işaret veya simgelerle ifade eden yazı” (*Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü*, t.y.).

¹⁵ Piktogramın özellikleri için ayrıca bk. (Uludağ Eraslan, 2020).

sorusu bir başka önemli konudur. Sibiryaya Koleksiyonu'ndaki içine kıvrılmış kar parsı betimlemeli maddi kültür verisi, yeri belli olmayan bir kurgandan soyguncular tarafından alınan bir buluntudur. Ancak bazı bilgiler, bu buluntunun ortaya çıktığı bölge konusunda fikir vermektedir. Bu bilgiler şunlardır:

1. Kazakistan coğrafyasından çıkmış olan kar parsı betimlemeleri, I. Peter'in Sibiryaya Koleksiyonu'ndaki içine kıvrılmış kar parsı betimlemeleri ile yakın özellikler taşımaktadır (Katalog 1-6).
2. Bu buluntu, koleksiyona 1716'da Sibiryaya Tobolsk valisi M. P. Gagarin tarafından gönderilmiştir. Bu yer, Kazakistan sınırlarının bölgesindedir (Rudenko, 1962, ss. 7-12).
3. Koleksiyon buluntularının bazılarının orijinal yerleri, Rudenko tarafından Ertis ve Obi nehirleri bölgesi, Kazakistan sınırları veya sınırındaki Rusya, Altai Kray'daki Barnaul bölgesi şeklinde tahmin edilmiştir (Rudenko, 1962, ss. 7-12). Artamonov da bu buluntuların bir kısmının Kazakistan'ın Altay bölgesinden çıkmış olabileceğinin üstünde durmaktadır (Artamonov, 1973, s. 31). L. Sonlan da buluntuların bir kısmının Altay Dağları'nın batısı ve Kazakistan coğrafyasına ait olduğunu kaydetmektedir (Sonlan, 2018, s. 451). Sonuç olarak literatür kaynakları, söz konusu buluntu grubunun bir kısmını Rusya ile Kazakistan sınırlarının birleştiği bölge ve çevresi ile ilişkilendirmektedirler.

Bu bilgiler bir arada değerlendirildiğinde I. Peter'in Sibiryaya Koleksiyonu'ndaki içine kıvrılmış kar parsı betimlemeli maddi kültür verisinin Kazakistan coğrafyası veya çevresine ait bir veri olma olasılığı yükselmektedir. Bu sebeple tarihi açıdan bakıldığında bu bulgunun Kazakistan buluntuları ile değerlendirilmesi uygun olan seçimdir.

Sonuçlar

İçine kıvrılmış hayvan betimlemelerinin araştırılmasındaki en kritik nokta, oldukça spesifik özellikler taşıyan bir betimleme türünün çok geniş bir coğrafi alanda birbirine benzer olarak gözleniyor olmasıdır. Betimlemeler, benzer formlarda Avrasya coğrafyasının genelinde yayılmış durumdadır ve İskit, Sarmat ve Saka sosyal gruplarının maddi kültür verilerinde karşılaşılmaktadır. Bu durum söz konusu coğrafyada hâkim olan bu sosyal grupların birbiri arasındaki iletişimi, ilişkiyi, kültürel benzerliği ve demografik hareketleri göstermektedir (Beysenov, 2011, s. 24; 2014, ss. 109-112; Sonlan vd., 2018, s. 237-238; Töleuwaev, 2018, s. 53).

Bu çalışmanın konusu içine giren içine kıvrılmış pars betimlemeleri ise daha dar bir coğrafyada daha net sonuçlar sunmaktadır. Çalışma, birinci ve ikinci tür bulguları odak noktasına koymaktadır. Bu bulgulardaki betimlemelerin hangi

hayvan olduğu, çalışmanın karşısına çıkan ilk araştırma sorusudur. Bu betimlemeler, çalışmada kar parsı olarak değerlendirilmiştir. Betimlemenin yaptığı hareket, diğer önemli bir araştırma sorusudur. Betimlemenin hareketi konusunda öncü araştırmalar farklı bir seçenek üzerinde dursalar da araştırmanın bu sorun için ulaştığı sonuç, hareketin uyuyan bir kar parsını gösterdiğine yöneliktir. Betimlemeler arasındaki net benzerlikler, bir başka önemli konudur. Çalışma betimlemelerin tüm unsurlarını tipolojik olarak sunmuş, karşılaştırmış ve aralarındaki net benzerlikleri ortaya çıkartmıştır (Bk.

Tablo 1. Karşılaştırma Tablosu). Bu net benzerlikler, betimlemeleri kullanan kişilerin aynı sosyal gruptan olduğuna yönelik önemli bir kanıt niteliğindedir. Çalışmanın çözmeye çalıştığı bir başka sorun, betimlemelerin ideogram veya piktogram özellikleri taşıyıp taşımadığı olmuştur. Çalışma, Katalog 2, 3, 4, 5'teki bulgular için piktogram özellikleri taşıdıkları saptamasının yapılabileceği ancak diğer odak noktasındaki örnekler için bu yorumun yapılamayacağı sonucuna varmıştır. Betimlemelerin neyi sembolize ettiği konusunda ise bir sonuca varılamamıştır. Betimlemelerin yerel unsurlardan esinlenilerek mi yapıldığı yoksa başka bir coğrafyadan ithal mi edildiği başka bir araştırma sorusudur. Çalışma, bu konuda betimlemelerin Altay ve Tarbagatay dağlarında karşılaşılan kar parslarından esinlendiği sonucuna varmıştır. Çalışmanın bir diğer araştırma sorusu, I. Peter'in Sibirya Koleksiyonu'ndaki içine kıvrılmış pars betimlemesinin Kazakistan coğrafyasına ait olup olamayacağıdır. Çalışma, bu soruya cevap ararken literatür kaynaklarından da yüksek oranda faydalanarak bu betimlemenin Kazakistan coğrafyasından veya Kazakistan coğrafyasına oldukça yakın bir yerden çıkmış olabileceği sonucuna varmıştır.

Çalışmanın üçüncü ve dördüncü tür bulguları odak noktasında olmasa da hem sonuçlara etki etmişlerdir hem de kendi içlerinde sundukları bazı kritik sonuçlar açısından önemlidirler. Çalışmanın üçüncü tür bulguları, içine kıvrılmış pantera cinsinden hayvan çerçevesi içindedir. Bu örneklerin pars özellikleri taşıdığını net olarak söylemek zordur. Barkova kaplan seçeneği üzerinde durulmaktadır. Buluntuların tipolojik olarak Altay ile Sayan dağları arasında yer alan Tuva'daki Arjaan-1 mezar kompleksindeki içine kıvrılmış pars betimlemesi ile tipolojik benzerliği oldukça önemli durumdadır. Çalışmanın dördüncü tür bulguları, içine kıvrılmış pantera cinsinden hayvan çerçevesi içindedir. Bu örneklerin pars özellikleri taşıdığını net olarak söylemek zordur. Literatür kaynakları, araştırmaların erken dönemlerinde bu bulgular ile birinci ve ikinci tür bulgulardaki örnekler arasında doğrudan bağlantılar kurmaya çalışmışlardır. Bir hayvanın içine kıvrılması açısından bu doğrudur. Ancak içine kıvrılma şekli, tipolojik unsurlar gibi özellikler açısından bunu söylemek oldukça zordur.

İçine kıvrılmış kar parsı betimlemeleri birbiri ile net iletişimi olan sosyal grupların coğrafyasını belirlemede de etkili olmuştur. Çünkü Çernikov'un da vurguladığı gibi aynı anda farklı yerlerde çıkma olasılığı az olan (Çernikov, 1965, s. 61) bu karakterize betimleme ile süslenen maddi kültür verileri, mutlaka aynı sosyal grubun ya da birbirine oldukça yakın, birbiri ile iletişimde olan sosyal grupların ürünleridir (Beysenov, 2011, s. 24; 2014, s. 112; Çernikov, 1965, s. 61). Araştırmanın odak noktasındaki birinci ve ikinci tür bulgular, ortaya net bir coğrafi çerçeve çıkartmaktadır. Bu çerçevenin içine Tarbagatay dağlarının en doğusundan Sariarka dağlarının doğu kısımlarına kadar olan bölge girmektedir. Bu bulgulara araştırmanın üçüncü tür bulguları eklendiğinde birinci çerçeveye Altay Buluntu Sahası'nın güney batı kısımları da eklenmektedir. Dördüncü bulgu

türü de eklendiğinde güneyde Aral ve Sirderya Buluntu Sahası'na kadar uzanan oldukça geniş bir coğrafi çerçeve ile karşılaşılmaktadır. Hem Grek kaynakları hem de İran kaynakları, Sakalar'ın kendi içinde çeşitli gruplara bölündüğünü vurgulamaktadır¹⁶. Bu sosyal grupların coğrafyaya yayılım durumları henüz belirlenebilmiş durumda değildir¹⁷. Yukarıda sunulmuş olan birinci coğrafi çerçeve söz konusu sosyal gruplardan birinin de coğrafi sınırlarını belirleyebilmek açısından etkenlerden birisi olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak bu sosyal grubun hangisi olduğunu belirlemek, bu çalışmanın içeriği açısından oldukça zordur.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız: (Sevinç, 2019, ss. 38-39)

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bakınız: (Sevinç, 2019, s. 25)

Kaynakça

- Alekseev, A. YU. (Ed.). (2012). *Zoloto Skifskih Tsarey iz Sobraniya Ermitaja*. Sankt-Peterburg: Gos. Ermitaja.
- Artamonov, M. İ. (1973). *Sokrovişça Sakov: Amu-Darinskiy Klad. Altayskiye Kurganı. Minusinskiye Bronzu. Sibirskoye Zoloto*. Moskova: İskusstvo.
- Barkova, L. L. (1983). Zolotiye Plastini s İzobrajeniyem Svernuvşeyasya Panteri iz Mayemira. *Arheologičeskiy Sbornik*, (B. B. Piotrovskogo, Ed.) içinde (ss. 20-31). İskusstvo.
- Bazarbaeva, Ğ. ve Jumabekova, G. (2018). Qazaqstan Saqtarınıñ Öneri. A. Oñgarulı ve P. Tenam (Ed.), *Qazaq Dalası Amirşileriniñ Altını* içinde (ss. 494-535). Korey Respuwblıykasınıñ Ultıq Mädeniy Mura Ğılımy-Zertteuw İynstıtuwtı, Bandykompiyensiy.
- Beysenov, A. Z. (2011). *Sarıarqa - Dalalıq Örkeniyettiñ Altın Besigi*. Ankara: Beğazı-Tasmola.
- Beysenov, A. Z. (2014). *Sarıarqanıñ Köne Jädigerleri*. Almatı: Ä. X. Marğulan At. Arxeologiyıya İynstıtuwtı; “Beğazı-Tasmola”.
- Bogdanov, E. S. (2003). *Obraz Hişçnika v Plastiçeskom İskusstve Koçevih Narodov Tsentralnoy Azii: Skifo-Sibirskaya Hudojestvennaya Traditsiya* (Basılmamış Doçentlik (Kandidatlık) Tezi). Rossiyskaya Akademiya Nauk Sibirskoye Otdeleniye İnstıtut Arheologii i Etnografii, Novosibirsk.
- Bogdanov, E. S. (2004). Problema Proishojdeniya Obraza Hişçnika, Svernuvşegosya v Koltso, v «Vostoçnoy Provintsii» Skifskogo Mira. *Arheologiya, Etnografiya i Antropologiya Evrazii*, 4(20), 50-56.
- Britannica. (2023). Snow Leopard. *Encyclopedia Britannica*. 31 Ocak 2023 tarihinde <https://www.britannica.com/animal/snow-leopard> adresinden erişildi.
- Çernikov, S. S. (1965). *Zagadka Zolotogo Kurgana. Gde i Kogda Zarodilos «Skifskoye İskusstvo»*. Moskova: Nauka.
- Durmuş, İ. (2014). Türk Kültür Çevresinde Kültür Adlandırmaları. *Gazi Akademik Bakış*, 8(15), 269-298.
- Durmuş, İ. (2016). *Türk Kültürüne Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Durmuş, İ. (2017). Bozkır Kültür Çevresinde At, Göçer-ev ve Demir. *Asya Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 19-34.
- Felsefe Terimleri Sözlüğü*. TDK. 31 Ocak 2023 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Gosudarstvennyy Ermitaj. (t.y.). *Blyaha V Vide Svernuvşeyasya Panteri*. 31 Ocak 2023 tarihinde <https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/25.+archaeological+artifacts/879816> adresinden erişildi.
- Gryaznov, M. P. (1980). *Arjan. Tsarskiy Kurgan Ranneskijskogo Vremeni*. Sankt-Peterburg (Ленинград): Nauka.
- Güler, T. (2016). Yazılı Tarihin Başlangıcından Günümüz Dünyasına Piktogramların İşlevi Üzerine Bir Değerlendirme. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 5(25), 1521-1538.

- Gürsoy, M. (2012). *Doğu Kazakistan Demir Çağı Kurganları* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- IYnuwk, K. (2018). Saqtardıñ Altın Mädeniyetiniñ Taraluwı Jäne Ulı Jibek Jolınıñ Qalıptasuwı. A. Oñğarılı ve P. Tenam (Ed.), *Qazaq Dalası Ämirşileriniñ Altını*, içinde (ss. 376-419). Korey Respuwblykasınıñ Ulttıq mädeniy mura ğılımiy-zertteuw ıynstıtuwtı, Bandıykompiyensiy.
- Jumabekova, G. ve Bazarbaeva, G. (2011). V Poiskah Sledov Svernuvşeyasya Panteri: K İzüçeniyu Pamyatnikov Mayemerskoy Stepi. *İstoriya i Arheologiya Semireçya: Sb. Statey i Publikatsiy* içinde (ss. 67-88). Fond "Rodničok".
- Kantoroviç, A. R. (2014). Evolyutsiya i Hronologiya Syujeta Svernuvşegosya v Koltso Hişçnika v Vostoçnoyevropeyskom Skifskom Zverinom Stile. *Problemi İstorii, Filologii, Kulturi*, 4(46), 66-99.
- Kussainova, D. (2017). *Orta Kazakistan'daki Tasmola Kültürü Kurganları* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Maxortıx, S. V. (2020). *İzobrajeniya Svernuvşegosya Hişçnika VII-VI vv. DO N.E. na Drevnem Vostoke. Marğulan Oquwları*, 349-364.
- McCarthy, T., Mallon, D., Jackson, R., Zahler, P., ve McCarthy, K. (2017). *Snow Leopard, Panthera uncia*. International Union for Conservation of Nature and Natural Resources. 31 Ocak 2023 tarihinde <https://www.iucnredlist.org/species/22732/50664030#assessment-information> adresinden erişildi.
- Oñğarılı, A. ve Tenam, P. (Ed.). (2018). Korey Respuwblykasınıñ Ulttıq Mädeniy Mura Ğılımiy-Zertteuw İynstıtuwtı, Bandıykompiyensiy. *Qazaq Dalası Ämirşileriniñ Altını*.
- Perevodçikova, E. V. (1994). *Yazık Zveriniñ Obrazov Oçerki İskusstva Evraziyskih Stepey Skifskoy Epohi*. Moskova: Vostoçnaya Literatura.
- Rudenko, S. İY. (1962). Sibirskaya Kolleksiya Petra I. *Arxeologiya SSSR. Svod Arxeologiyçeskiyx İystoçnykov. Vıpusk, C. D3*. Nauka.
- Samaşev, Z., Axmetjan, Q. S., Axmetjanova, R., Pozdnyakov, D., Aşıymov, R., Alıybay, T., Oñğarılı, A. ve Aman, S. (2019). Saq Kezeñi Jauwıngeriniñ Jerleuw Kostyumın Qayta Jañğırtıuw Mäselesine (Eleke Sazı Qorımınıñ Jaña Materiyaldarı Boyınşa). A. Oñğarılı (Ed.), *Ulı Dala: Tariyx Pen Mädeniyet. VI-Tom. Ejelgi Texnologiyıyalar. Körme Katalogı* içinde (ss. 90-115). Qazaqstan Respuwblykası Ulttıq Muwzeyi.
- Sevinç, E. (2019). *Kazakistan'ın Maddi Kaynaklar Çerçevesinde Sosyokültürel Tarihi - Erken Demir Çağı-* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

- Sevinç, E. (2020). Kazakistan'ın Erken Demir Çağı Buluntu Ortamlarındaki Soygun Problemi. R. S. Juwmataev, (Ed.), *Çalım-Etnograf B. K. Qalşabaevanıñ 60 Jasqa Toluwına Arnalğan «Ulı Dala Keñistigindegi Etnoarxeologiyyalıq Zertteuwer Men Etnosaralıq Qatınastar Mäselesi» Attı Xalıqaralıq Ğılımy-Adistemelik Konferentsiya Materiyaldarı* içinde (ss. 380-385). Qazaq Uwnıversiyeteti.
- Snow Leopard Trust. (2012). A Wild Snow Leopard Falls Asleep on Camera!. 31 Ocak 2023 tarihinde <https://snowleopard.org/a-wild-snow-leopard-falls-asleep-on-camera/> adresinden erişildi.
- Sonlan, L. (2018). Şığıs Pen Batıs Dästürleriniñ Özara Äreketi Turğısında Qazaqstannan Tabılğan Altın Zergerlik Buyımdardıñ Syujetteri Men Ereşelikleri: Saq Mädeniyet Buyımdarınıñ Materiyaldarı Negizinde. A. Oñğarılı ve P. Tenam (Ed.), *Qazaq Dalası Ämirşileriniñ Altını* içinde (ss. 443-493). Korey Respuwblıykasınıñ Ulttıq Mädeniy Mura Ğılımy-Zertteuw İynstıtuwtı, Bandykomiysiyı.
- Sonlan, L., İYnuwk, K. ve Suwk, S. (2018). Jädigerler Toptamalarınñ Sıypattaması. A. Oñğarılı ve P. Tenam (Ed.), *Qazaq Dalası Ämirşileriniñ Altını* içinde (ss. 234-373). Korey Respuwblıykasınıñ Ulttıq Mädeniy Mura Ğılımy-Zertteuw İynstıtuwtı, Bandykomiysiyı.
- Stepanova, E. V. ve Pankova, S. V. (2017). Personal Appearance. J. Simpson ve S. Pankova (Ed.), *Scythians: Warriors of ancient Siberia* içinde (ss. 89-151). Thames & Hudson.
- Töleuwbaev, Ä. (2018). *Rannesakskaya Şiliktinskaya Kultura*. Almatı: «Sadvakasov A.K.».
- Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü*. TDK. 31 Ocak 2023 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Uludağ Eraslan, R. (2020). Sanat Tarihindeki Eserler ile Piktogramlar Arasındaki Etkileşim ve Benzerlikler. *The Journal of Social Science*, 4(7), 121-133.
- Vişnevskaya, O. A. (1973). *Kultura Sakskih Plemen Nizovev Sırdarı v VII – V vv. do n.e.-po Materialam Uygarakı*. Moskova: Nauka.

SAHA (YAKUT) İLİNDE RUS İŞGALİ VE MİSYONERLİĞİN ROLÜ*

*Yusuf KILIÇASLAN, İlyas TOPSAKAL***

Öz: Rus Çarlığı, Sibiryâ hâkimiyeti için nehirler üzerinden hareketle Orta Lena'ya ulaşmış ve Saha boyları ile ilk temastan sonra bölgenin zenginliklerini fark etmiştir. XVII. yüzyılın başlarından itibaren Rusların bölgeye ilgisi artmış ve keşif birlikleri ile ilerleme yoğunluk kazanmıştır. İlk başlarda kuzeyden güneye doğru olan işgal hareketinin yönü zamanla tüm Yakut bölgesini kapsayacak şekilde yeniden şekillendirilmiştir. Bölgeye intikal eden Kozak müfrezeleri, bölgenin stratejik noktalarını işgal ederek ilk Rus müstahkemlerini inşa etmişlerdir. 1632'de Yakut kalesinin inşa edilmesi ile birlikte idari ve dini yapılanma eş zamanlı olarak gerçekleştirilmiştir. 1641'de Yakut Valiliği kurulmuş, ilk valiler Golovin ve Glebov ile birlikte resmi olarak ilk Ortodoks din adamları da bölgeye gönderilmiştir. Böylece Ortodoks misyonerlik faaliyetlerinin ilk temsilcileri bölgeye gelmiştir. İlk dini yapılar ise askerler tarafından inşa edilen kalelerin içerisine bina edilmiştir. İlk dini yapıların ortaya çıkması ile birlikte artık bölgede misyonerlik faaliyetleri için ortam oluşmaya başlamıştır. Özellikle Saha boyları arasında veya yakınlarında kurulan kiliseler ve manastırlar, bölgenin Ruslaştırılmasına ve Hıristiyanlaştırılmasına katkı sağlayan en önemli faktörlerdir. Ruslar tarafından işgal edilen bölgede misyonerler ve din adamları dışında entelektüel birikime sahip insanların varlığından bahsetmek oldukça güçtür. Bundan ötürü Rus devletini temsilen işgali Kozak müfrezeleri gerçekleştirmişlerse de bölgede kalıcı olmak adına ortak payda oluşturanlar, misyonerler ve din adamlarıdır.

Anahtar kelimeler: Saha, Rus Çarlığı, Sibiryâ, Yakut, İşgal, Misyoner.

Russian Occupation and Role of Missionary in Sakha (Yakut) Province

Abstract: The Russian Tsardom which traveled through the rivers to reach the Middle Lena, recognized the riches of the region, after coming into initial contact with the Saha tribes. Russian interest in the area and the advancement of the reconnaissance soldiers both increased since the turn of the seventeenth century. Initially moving from north to south, the occupying forces gradually changed course to encompass the whole Yakut region. The earliest Russian fortifications

* Makale Türü: Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 18.11.2022 - 25.04.2023

Bu makale "Rus Ortodoks Misyoner Kaynaklarına Göre Yakut Bölgesi (1632-1917)" isimli doktora tezinden türetilmiştir.

** İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı doktora öğrencisi. E-Posta: kilicaslan670@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-9056-777X.

Prof.Dr., İstanbul Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: ilyastopsakal@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-1415-4898.

were erected by the Cossack detachments that invaded the area and took control of its key sites. By 1632 when the Yakut fortress was built, governmental and ecclesiastical organization in the region was completed. The Yakut Governorate was founded in 1641, and the first official Orthodox clergy (Filaret) were dispatched along with the first governors Golovin and Glebov. As a result, the area received its first Orthodox missionary visitors. Inside the fortifications that the soldiers had constructed were the first religious structures. With the development of the first religious institutions, the region's conditions for missionary activity started to take shape. Churches and monasteries built between or near Saha tribes were the main factors contributing to the region's Russification and Christianization. It is exceedingly difficult to discuss the existence of individuals with intellectual backgrounds other than the missionaries and clergy in the area that the Russians have taken over. Thus, even though the occupation was carried out by Kazakh detachments acting as representatives of the Russian state, missionaries and clergy served as the area's permanent common denominator.

Keywords: Sakha, Russian Tsardom, Siberia, Yakutsk, Occupation, Missionary.

Giriş

Sibirya'nın Ruslar tarafından işgal süreci, Kozak¹ Atamanı Yermak Timofeyeviç'in (1532-1584) Küçüm Han'ı mağlup edip Sibir Hanlığını işgal etmesiyle başlamış ve XVII. yüzyıl sonlarında Pasifik Okyanusuna ulaşmasıyla son bulmuştur. Sibirya'nın tarihsel gelişiminin özellikleri, diğer bölgelerden farklılık arz etmiştir. Çünkü bölgenin merkezden uzaklığının yanında farklı etnik grupların dini inanışları ve sosyo-kültürel özellikleri, Ruslardan tamamen farklı idi. Sibirya, Rus Çarlığı'nın hem ulusal gelenekleri hem de yerel halkın geleneksel adetlerini ve özelliklerini hesaba katmak zorunda kaldığı toplumsal farklılıkların hâkim olduğu bir coğrafyadır. Bu yüzden birbirinden farklı etnik gruplar arasında bütünleşmenin sağlanabilmesi ve Rus hegemonyasının bölgede kalıcı olabilmesi için Sibirya topraklarında il ve ilçe merkezleri kurulmaya başlanmıştır. XVI. yüzyılda Tümen, Tobol, Pelm, Berezov, Tara, Sugurt, Obdorsk, Narım, Ketsk ve Verhotur gibi yerleşim yerleri kurulmuştur. XVII. yüzyılda Tomsk, Açınsk, Turuhansk, Kuznetsk, Yenisey, Krosnayarsk, Yakutsk, Olekminsk, Kansk, Barguzin, Balagansk, Kirensk, Nerçinsk, İrkutsk, Selenge ve Albazin olmak üzere 16 yeni şehir daha inşa edilmiştir. Sibirya coğrafyasının önemli merkezlerinden birisi de Yakut bölgesidir. Yakut Bölgesi, Sibirya'nın kuzeydoğu topraklarının neredeyse tamamını kaplamaktadır. Bölge, batıdan doğuya yaklaşık 3000 km ve kuzeyden güneye 1600 km bir alana sahiptir. Bu coğrafi bölge; 73-141 doğu boylamı, 54-78 kuzey enlemleri arasında bulunur. Güney tarafında Transbaykal bölgesi ve güneydoğu tarafında Amur bölgesi ile sınır komşusudur. Batıda alçalan rakım dolayısıyla bataklıkların oluşturduğu İrkutsk ve Yenisey

¹ Kazak terimi (Kosak, Cossack) Ukraynaca Kozaki, Rusça Kazaki olarak adlandırılan Rusya'da yirminci yüzyıla kadar varlığını devam ettirmiştir ve bir etnik gruba verilen isimdir. Bugünkü Kazak Türkleri ile herhangi bir bağları bulunmamaktadır.

Ovası, doğuda dar ve kayalık sahil şeridi ile Primorsk bölgesi, kuzeyinde Çukotka ve Kamçatka bölgesinin sınırını belirleyen sıradağların yamaçları yer alır (Krasovskiy, 1895, s. 3). Bu devasa coğrafyanın Ruslar tarafından ilk yıllarda haritası çıkarılmaya çalışılmış ve itaat altına aldıkları yerli halktan bölgenin diğer toplulukları hakkında bilgiler toplamışlardır. Saha Türkleri hakkında ilk bilgileri ise Sahalara göre Sibirya'nın daha batısında ikamet eden Tunguzlardan öğrenmişlerdir. Müstahkemler kurularak devam eden Sibirya'nın işgali, kademeli olarak gerçekleştirilmiş; Sahaların yaşadığı topraklar, XVII. yüzyılın 20'li yıllarından itibaren Rus istilasına açık hale gelmiştir.

1. Rusların Saha İlini İşgali

Rus Çarlığı adına Lena bölgesine gelen ilk Mangezya Kozak birlikleri Martin Vasiliev önderliğinde Nijniy Turhansk nehrinden Vilyu (Çon) nehrine ulaşmış, oradan da orta Lena'ya inmişlerdir. Rus Kazakları, aynı yıl içerisinde ilk defa karşılaştıkları yerlilerden hatırı sayılır miktarda yasak vergisi² toplayarak Magnezya'ya dönmüşlerdir (Severnii Arhiv, 1822, s. 129). Rus Kozak birlikleri, aynı bölgeye bu sefer farklı bir güzergâhı kullanarak İlim Nehri'nden Üst-Kutsk Nehri'ne oradan da tekrar Lena Nehri üzerinde kuzey yönlü hareketin devamında orta Lena'ya ulaşmışlardır (Krasovskiy, 1895, s. 5)³. Böylelikle Ruslar artık bölgeye ulaşmak için ikinci güzergâhı keşfetmiştir. İkinci keşif yolu, Ruslara yasak vergisi toplamaları için avantaj sağlamıştır. Çünkü bu istikamet, yerli halkın daha yoğun yaşadığı bölgelerden geçmekteydi ve kıyasla daha kullanışlı bir güzergâh idi. 1620-30 yılları aralığında bölge, Rus Kozak birlikleri tarafından sıkça ziyaret edilmiş ve hatırı sayılır miktarlarda vergi toplanmıştır. Ancak karşılaştıkları topluluklardan bölgenin zenginlikleri hakkında geniş bilgiler edinmeleri, Rusların iştahını kabartmıştır. Rus Çarlığı tarafından Yenisey Kazaklarından Feodor Efremov, beraberindeki birlikle 1630'da yeni topraklar keşfedip yasak vergisi toplamak üzere görevlendirilmişlerdir. Nehirler vasıtasıyla Lena'ya ulaşmış buraya yerli halktan vergi topladıktan sonra İrkutsk'a dönmüşlerdir (Krasovskiy, 1895, s. 5). Ruslar, bu keşif hareketlerinin neticesinde burada kalıcı olmak adına bölgeye bir kale (ostrog)⁴ inşa etmeye karar

² Sibirya, Uzak Doğu ve Volga bölgesinin yerli halkına uygulanan aynı bir vergidir. XVII-XVIII. yüzyıllarda. Yakut'ta yasak, başta samur olmak üzere değerli kürklerle ödenmiştir.

³ Bu güzergâh, Ataman Galkin tarafından keşfedilmiş ve bölgenin istilasında yoğun şekilde kullanılmıştır. Başka bir mesele ise iki güzergâh üzerinden yasak vergisi toplamak için hareket eden Rus birliklerinin ayrı zamanlarda bölgeye ulaşması ve yerel halka ekstra vergiler ödetmeleridir. 1630'lu yıllarda yaşanan isyanların temelinde de bu vardır.

⁴ Kaynaklarda geçen *ostrog* kelimesini biz *kale* olarak kullandık. Sibirya'da, çitle çevrili büyük müstahkem bir Rus yerleşimidir.

vermişlerdir. Bu görev, Yenisey Kazaklarından Petr Beketov'a⁵ verilmiştir. Beketov'a küçük bir Kozak müfrezesi ve çeşitli alanlarda endüstriyel birikimi olan insanlar da eşlik etmişlerdir. Yanlarında çeşitli iş kollarında uzman kişilerin getirilmesi artık yerleşme amacının göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Petr Beketov, 8 Nisan 1632'de Tigin Kamık'ın lideri olduğu; Arbin, Kobyakon ve Tubin topluluklarından oluşan Betun boyunun topraklarına gelmiştir. Burada 14 Mayıs 1632'ye kadar kalan Beketov, bu boyu vergiye bağlamış ve böylelikle ilk yasak vergisini tahsil etmiştir. Kozak yüzbaşı, daha sonra sırasıyla Tigin Şora'nın boyu Batulin, Kangalas, Bahsın, Nerukt, Dupsin ve Tigin Mımak'ın boyu Namsi'leri vergiye bağlamıştır (İstoriçeski Liçnosti Yakutii: Mımak i Yivo Patomki, 2017, s. 130).

Yüzbaşı Beketov, Haziran 1632'de Lena kalesini⁶ Namsi boyunun toprakları içerisine kurmuştur (*Yakutskaya Prikaznaya İzba "RGADA F.1177 Spravoçnik" 1615-1729*, 2016, s. 7). Namsi boyu, konum olarak diğer boylardan daha stratejik öneme sahip bir noktada bulunduğu için bu tercih yapılmıştır. Eylül ayının 25'inde kalenin inşasını tamamlayan Beketov, Rus Çarı Mihail Federoviç'e (1613-1645) bir mektup yazarak; "Yakut topraklarında Rus Çarının gücünü temsil eden hiçbir müstahkem bulunmuyordu. Buna binaen Lena nehrinin kıyısına, Namsi boyu Tigin Mımak'ın topraklarının karşısına Lena Kalesini inşa ettim" (*Meteriali Po İstorii Yakutii XVII: Dökümenti Yasaçnogo Sboru. T. 3*, 1970, s. 1085) şeklindeki ifadelerle ilk Rus müstahkeminin müjdesini Çar'a iletmiştir. Lena bölgesinde ilk Rus yerleşimlerinin temelini atan Beketov, komutasındaki Kozak müfrezesi ile birlikte yeni yerler keşfetmek üzere 1632 senesinde güneye inerek Aldan ve Maya nehri boylarında yaşayan Tunguz topluluklarını zorlanmadan itaat altına almıştır. İtaat altına alınan Tunguzlardan hatırı sayılır bir meblağda yasak vergisi toplamıştır (Prikolskiy, 1896, s. 2; Bulıçova, 1856, s. 6). Ayrıca bölgede kalıcı olmak adına buraya bir de kış kulübesi inşa etmişlerdir. Ruslar artık kritik noktalarda müstahkemlerini kurmuş ve bu girişimleriyle beraber Lena'dan Ledovit Okyanusu'na oradan Hatangi ve Kolım'a kadar olan bölge, Rusların istilasına açık hale getirmiştir. Önceden kuzeyden güneye olan Rus işgal hareketi tüm Yakut bölgesini kapsayacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Vilyu, Aldan, Maya ve Yudoma'dan Lena'nın üst akımlarına kadar her yere Kozak müfrezeleri sevk edilmiş; askeri birlikleri, zanaatkârlar ve tüccarlar takip etmiştir (Yavlovskiy, 2004, s. 14). Aynı

⁵ Petr İvanoviç Beketov'un (1600-1661) ismi, 1620'lerden itibaren Yenisey kalesinin maaş defterlerinde yer almaktadır. Beketov'un kökeni hakkında çok fazla bilgi olmasa da altı oğlu olan Feodor Beketov'un soyundan geldiği iddia edilmektedir. Hayatını Sibirya'nın istilasına adanmış Beketov, Tobol piskoposu ile 1661'de yaşadığı çatışma sırasında öldürülmüş ve Tobol'a gömülmüştür. Hayatı boyunca beş kale kurmuş ve bunlardan üç tanesi Yakut, Neçinsk ve Çitu; şehirleşmiştir. Bk. (Storoga, 2002).

⁶ İlk müstahkem, Lena Nehri kıyısında düz bir alana Çimaday- Kulun Tutar yakınlarına kurulmuştur.

yıl içerisinde Petr Beketov tarafından Olekma Nehri kıyısında Olekminsk kalesi kurulmuştur. Kritik noktada kurulan kale, Amur'a gönderilen müfrezelerin toplanma kampı olarak kullanılmış ve daha sonraları bölgede önemli bir stratejik üs haline gelmiştir (Prikolskiy, 1896, s. 3). Lena bölgesine İlim Nehri üzerinden ulaşan rotayı keşfeden Ataman Galkin'dir. Vali Galkin, İlim Nehri üzerine Lena, İlim ve Üst-Kut gibi birkaç kış kulübesi daha inşa ettirmiştir (1630). Yakut'a döndüğünde ise (1633) Petr Beketov'un yardımcısı olarak görev yapmıştır. Beketov'un Yakut'tan ayrılmasından sonra kalenin idaresi, tamamen Galkin'e bırakılmıştır. Saha Türklerinin bu yıllarda sürekli devam eden saldırılarından korunmak için Galkin, kaleyi başka bir noktaya⁷ naklettirmiştir (Yavlovskiy, 2004, ss. 14, 15). Yakut kalesinin başka bir noktaya taşınmasıyla Rus kazakları kendilerini bir nebze güvence altına almışlardır fakat bu kalenin etrafında herhangi bir yerleşim yeri bulunmaması, Ruslar adına bazı sıkıntılar doğurmuştur. Öyle ki ilk kalenin bulunduğu nokta hem ulaşım için elverişli hem de etrafında diğer noktalara nazaran yoğun bir yerleşim mevcut idi. Özellikle misyonerlerin yerli halkla etkileşim kuramaması, kalenin bir kez daha başka yere Saysar Gölü civarına taşınmasına neden olacaktır.

1636 yazında Ataman Kopilov'un gönderdiği İvan Moskvitin, 31 kişilik Kozak müfrezesi ile Aldan Nehri'nin üst akımına doğru hareket edip buradan Maya Nehri'ne oradan Djugdijursk sırtlarını aşarak Ulya Nehri boyunca Ohotsk Denizi'ne ulaşmışlardır. Bu askeri keşif sırasında Ulya Nehri'nin güneyinde yer alan Udi Nehri boyunca ikamet eden Tunguzlar'dan Udi'nin daha güneyinde yaşayan topluluklar hakkında bilgi sahibi olmuşlardır. Bu bilgilerden yola çıkarak Ruslar, ertesi yıl Amur Nehri'nin aşağı akımında yerleşik haldeki altın ve gümüş ticareti ile meşgul Natkamları vergiye bağlamak için bölgeye bir birlik daha sevk etmiştir. Maksim Perfiliev komutasındaki bu birlik, Silkar Nehri boyunca ilerleyerek Dauruları vergiye bağlamıştır (Yavlovskiy, 2004, s. 15).

1636 yılının ilkbaharında Yenisey-İlim yolunu takip ederek Olekminsk'e gelen Kozak Elisey Buza, buradan Arktik Okyanusu'na ulaşmıştır. Buza, birliklerine okyanusa akan tüm nehir boylarının taranmasını ve yerli halka yasak vergisi konmasını emretmiştir (Bahruşin, 1953, s. 51). Kış ayını Olekminsk kalesinde geçiren Elisey Buza, kendisiyle birlikte bölgeye gelen 10 Kozak dışında 40 tüccarı da beraberinde buraya getirmiştir (Petroviç, 1841, s. 5; Krasovskiy, 1895, s. 5). İlkbaharda Lena boyunca ilerleyen Buza'nın birlikleri, Yana ve Olenek

⁷ Kalenin nereye taşındığı konusunda kaynakta kesin bir bilgi geçmese de önceki kalenin Betun boyu içerisine kurulduğunu biliyoruz. Bölgede yaşayan toplulukların yaşamak için tercih ettiği noktalar, Lena Nehri'nin çevresidir. Kaynakta belirtildiği üzere etrafında çok fazla topluluğun yaşamaması ve ulaşımın zor olması, kalenin nehrin kenarından daha sarp bir bölgeye taşındığı ihtimalini ortaya koymaktadır. Çünkü Mımak isyanlarından sonra Ruslar, kendilerini yerel toplulukların içerisinde güvende hissetmemişlerdir.

nehirleri arasında yaşayan Tunguz, Saha ve Yukagirlerin topraklarını işgal ederek vergiye bağlamıştır. Yeni ele geçirilen bu topraklarda 16 Kozak askeri bırakan Buza, bölgeye bir de kış kulübesi inşa ettirmiştir (Buliçova, 1856, s. 6; Prikolskiy, 1896, s. 3).

Rus Kozak birlikleri artık bir rota oluşturmuş; bölgenin coğrafi şartlarını ve insanların yaşam tarzlarını öğrenmişlerdir. İstila hareketleri hız kesmeden devam etmiş ve Ruslar, Ataman Dimitri Kapilov önderliğinde 59 kişiden oluşan Kozak müfrezesini Aldan Nehri boyunca yeni topraklar keşfetmeye göndermişlerdir. Ancak Kopilov'un Lena Irmağı boyunca yaşayan üç Saha ailesinin mallarını yağma etmesi üzerine Yakut kalesindeki görevini Galkin'e devreden Khadirev, Ataman Kopilov'u yakalamak için peşine düşmüştür. Bu durumda zulme uğrayan Sahalar, Khadirev'in yanında saf tutmuşlardır. Khadirev, mücadeleden galip çıkarken Kopilov'un yanında yer alan 30 Saha Türk'ü öldürülmüştür (Yavlovskiy, 2004, s. 17). Yüzbaşı İvan Postnikov komutasında elli kişilik Kozak müfrezesi önce Yana Nehri'ne oradan Lena'ya geçerek 1638'de Verhoyansk sirtlarına ulaşmıştır. Bu birlik, ertesi yıl İndigirka Nehri'ni keşfederek burada yaşayan Tunguz ve Yukagirleri vergiye bağlayıp Zasiverk kalesini kurmuştur (Yakutskaya Prikaznaya, 2016, s. 17; Yavlovskiy, 2004, s. 21; Prikolskiy, 1896, s. 3; Slovtsov, 2006, s. 85). Uzak doğu Sibiry'a'nın zenginliklerini keşfeden Ruslar, gücünü pekiştirmek için daha fazla personeli bölgeye sevk etmeye başlamışlardır. Lena kalesinde 1633'de Kazaklar, hizmetkârlar, tüccarlar ve diğer meslek gruplarından oluşan yaklaşık 200 kişi yaşamaktaydı. Burada yaşayan insanların ruhani ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına Sibiry'a Arhieriy Makariy'nin izni ile Jivonaçalniy Troitsk kilisesi ve şapeli inşa edilmiştir. Sibiry'a bölgesine yerleşen Ruslar'ın izlediği yol; kış kulübelerinin olduğu yere bir haç, hapishanelerin olduğu yerde bir şapel veya kilise ve şehrin bulunduğu noktaya bir manastır inşa etmek şeklindeydi (Yavlovskiy, 2004, s. 12). Lena kalesi, bulunduğu konum nedeniyle yaklaşık on yıl boyunca Rus Çarlığı'nın uzak doğu Sibiry'a'da askeri üssü olmuştur. 1633'e kadar Petr Beketov, 1633-36 Ataman Galkin, 1636-40 Parfen Hodirev ve son olarak Osip Galkin, Yenisey valiliğine bağlı olarak bölgeyi idare etmiştir (Bakhrushin ve Tokorev, 1953, s. 37; Safranov, 1957, s. 13).

2. Mımak İsyanları ve Rus Otoritesinin Pekişmesi

Yakut bölgesine gelen ilk Rus-Kozak birliklerinin keyfi davranışlarla yerel halkı ağır vergilerle yükümlü kıldığına yukarıda değinmiştik. Yenisey Kazakları ve Turhansk Kazakları arasında yaşanan vergi toplama krizi, Saha Türklerini zor duruma düşürmüştür⁸. Yılda iki kez vergi vermek zorunda kalan Sahalar, daha

⁸ Rus Çarlığı adına vergi toplamak üzere hareket eden Turhansk ve Magnezya kozak birlikleri kullandıkları farklı yollar nedeniyle birbirlerinden habersiz şekilde iş görerek

fazla haraç ödememek adına Ruslara karşı isyan etmişlerdir. Neticede iki tarafın birbirine galip gelemediği çatışmalar yaşanmaya başlamıştır. Sahalar, plansız bir şekilde birkaç kez Ruslara saldırmış; son olarak ise Eylül 1634'te başarısız bir girişim gerçekleştirmişlerse de Ruslara ağır kayıplar verilmeyi başarabilmişlerdir. Bu sırada Yenisey ve Lena güzergâhını kullanarak Yakut'a gelen Ataman Galkin, zamanında yetişip Kozak birliklerini yok olmaktan kurtarmıştır.

Ruslara karşı başarının birlik olmaktan geçtiği görüşünde birleşen Sahalar, Namsi boyunun Tigin'i Mımak⁹ önderliğinde 600-700 Saha Türkünden oluşan bir grupla Ruslara karşı savaşmak üzere birlik olmuşlardır (Krasovskiy, 1895, s. 6; Safranov, 1957, ss. 16,17; Bahruşin ve Tokorev, 1953, s. 34)¹⁰. Ataman Galkin'in komuta ettiği hafif Kozak birliklerine karşı yapılan ilk girişim, başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Sibirskiy Vestnik, 1824, s. 130). Kazakların ateşli silahlarla donatılmış müfrezesi, hafif silahlarla (ok, yay, kılıç gibi) savaşmaya çalışan Sahalara karşı galip gelmiştir. Yaşanan çatışmada yaklaşık olarak 40 Saha Türk'ü öldürülmüş ve çok sayıda insanda yaralanmıştır. Ruslardan ise iki Rus öldürülürken Ataman Galkin dâhil olmak üzere çok sayıda Rus, yaralanmıştır. Yaşanan bu çatışma sonucunda ayrıca Ruslar, atlarının çoğunu da kaybetmişlerdir (Bakhrushin ve Tokorev, 1953, s. 35). Neticede Ruslar, geri çekilmek ve yaya olarak hapisaneyeye dönüş yolculuğuna çıkmak zorunda kalmışlardır. Ancak Sahalar, kararlı bir şekilde yılmayarak Kozak birliklerini Lena kalesine kadar yaklaşık 10 km kovalamışlardır. 9 Ocak'tan Şubat ayının sonuna kadar Sahalar, hapisaneyi her yönden kuşatmışlardır (Sibirskiy Vestnik, 1824, s. 130; İvanov, 2002, s. 24). En sonunda kaleyi yakmak için saman ve huş ağacı kabuğu toplayarak kaleyi ateşe vermeye çalışmışlarsa da muvaffak olamamışlardır. Kuşatmadan bir netice alamayan Sahalar, ablukayı kaldırarak geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu başarısızlık, birçok Saha Türk'ünün ailesi ile birlikte katledilmesine sebep olmuştur. Yaşanan bu trajediden sonra Sahalar, Verhoyansk ve Vilyuy'a doğru göç etmeye başlamışlardır (Yavlovskiy, 2004, ss. 13, 17). Boyaroğlu Şahov, 1641'de göndermiş olduğu pusulada Vilyu Nehri civarında 3000 Tunguz ve Saha'nın yaşadığını belirtmiştir (*Pamyatkaya Knijka Po Yakutskoy Oblasti Za 1863 g*, 1863, s. 167; Krasovskiy, 1894, ss. 6, 7; Yavlovskiy, 2004, ss. 2, 3). Ruslara karşı girişilen mücadelenin başarısızlıkla

Sahalarından iki kez vergi toplamışlardır. Daha sonradan ise bilinçli olarak hareket edilmiş; kıymetli mallar Sahaların elinden alınmak suretiyle bu durum, suiistimal edilmiştir.

⁹ Kaynaklarda *Knez* olarak ifade edilse de Türkler içinde böyle bir unvan kullanılmamaktadır. Bu yüzden *Tigin* olarak ifade ettik.

¹⁰ Mymak önderliğinde toplanan Saha boyları, Kangalaslar, Meginler, Namsiler, Batulinler, Betuninler, Baturlar, Katulinler ve Dubsinler'dir. Ayrıca geniş bilgi için bk. (Safranov, 1957; Bakhruşin ve Tokorev, 1953).

sonuçlanmasının ardından Rus Çarlığı, bölgede güçlü konuma gelerek bölgeye yerleşmeye başlamıştır.

Vali Golovin'in görevi devralmasıyla birlikte Saha Türkleri üzerinde zaten var olan baskı ve zulüm, son haddine ulaşmıştır. Neticede 1642-46¹¹ senesinin sonbaharında Rus Çarlığına karşı büyük bir isyan patlak vermiştir. Direniş Kangelas, Namsi, Megin, Betun, Odey, Amgin, Borogon, Batulin başta olmak üzere tüm Saha boyları katılmışlardır¹². Kendi aralarında yapmış oldukları istişareye göre aynı anda farklı noktalarda bulunan Kozak birliklerine saldırıp yok ettikten sonra bütün boylar, Mımak liderliğinde toplanmayı planlamışlardır. Birlikte hareket edip Lena kalesini almayı kararlaştırmışlar eğer alınamazsa da kuşatarak kalenin dış dünya ile bağlantısını kesmek üzere karar kılmışlardır. Plan, kısmen gerçekleşebilmiştir. Şubat ayında farklı noktalarda konuşlanmış Kozak birliklerinin bazıları yok edilmiştir. Bu savaş sırasında eski Vali Osip Galkin, Komutan Voyin Şahov ve Balandin öldürülmüştür. Saha boyları yapmış oldukları plana sadık kalmış; Mart ayının başında Tigin Mımak'ın etrafında 1000 kişiden fazla Saha Türk'ü toplanmıştır. Bunu haber alan ve güvenliğinden endişe eden Golovin, 50 kişilik bir Kozak müfrezesini Sahaların üzerine göndermiştir. Üzerlerine gelen Kozak birliğini 700 atlı ve hafif silahlı Saha Türk'ü karşılamıştır. Yarım gün süren savaş neticesinde ateşli silahlarla donatılmış Kozak birliği yok edilmiştir. Bu başarı, Golovin'i korkutmuş ve tedbirleri en üst düzeye çıkarmıştır. Lakin beklenmedik bir hadise cereyan etmiş ve Sahalar arasında çıkan anlaşmazlık sonucu birlikten dağılmalar baş göstermiştir. Sayı olarak eksik kalan diğer Sahalar ise Golovin'e itaat etmek zorunda kalmışlardır. Vali, isyancıların hepsini hapse attırarak türlü işkencelere maruz bıraktıktan sonra çoğunu öldürtmüştür. Bazılarını ise teşhir için idam ettirmiştir. İdam edilenler arasında Tigin Bozek de yer almıştır (Safranov, 1957, s. 18).

Yaşanan olaylardan sonra Yakut'un ilk valileri, Golovin ve Glebov arasında huzursuzluk baş göstermiş; Glebov ve Diyakon Filatov, yapılan uygulamaların yanlışlığına dikkat çekerek Golovin'i uyarılmışlardır. Ancak Golovin, bu uyarıları dikkate almazken yaşanan bu ayaklanmaların onların yumuşak tutumlarından dolayı patlak verdiğini savunmuştur. Bunu kabul ettirmek için de zindanda mahkûm olan Sahalara Glebov ve Filatov tarafından destek gördüklerini ve bu yüzden ayaklanmaya kalkıştıklarını söylemelerini emretmiştir. Her ne kadar

¹¹ Bu ayaklanmanın tarihi arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda 1642, bazılarında ise 1646 olarak zikredilmektedir; Yakutiya Hronika Fakti..., s. 32.

¹² Şunu belirtmek gerekir ki 1642 senesinde Namsky ulusundan yasak vergisi ödeyenlerin sayısı 96, ödemeyenlerin sayısı ise 352 kişi olmak üzere toplam nüfusun % 78.6'sı yasak vergisi vermiyordu. Toplam olarak nüfus ise 425 erkek, 101 kadın ve 98 çocuk olmak üzere 624 kişidir. Bk. *Kolonialnaya Politika Moskovskogo Gasudarstva v Yakutii XVII veka*. (1936). Leningrad: Tsirk SSSR; Safranov, F.G. (1957). *Gorad Yakutsk v XVII Naçale XIX vekov*. Yakutsk: Yakutskoe Knijnoe İzdatelstva.

Sahalar bunu kabul etmese de içlerinden işkenceye dayanamayan birisinin bunu kabul etmesi üzerine Glebov ve Filatov tutuklanmış böylece Golovin, tek yetkili olarak kalmıştır (Safranov, 1957, s. 19). Yaşanan bu trajediden sonra Yarhan Tigini Boydon (200 Saha Türkü ile beraber) Vilyu bölgesine doğru göç etmiştir (Yakutskaya Prikaznaya, 2016, s. 18). Yakut bölgesinde barınma imkânları artık kalmayan Saha Türklerinin göç yönü, Yakut şehrinin kuzeyi olmuştur. İstatistiki bilgiler veren kaynaklarda da bu göç hareketinin yönünü doğrulayan veriler bulunmaktadır. Sahalar, kuzeye doğru çekilirken Ruslar da buldukları noktadan taşınmak zorunda kalmışlardır. Yeni Yakut kalesini, Sahalar için kutsal kabul edilen Tabaga bölgesine, Saysar Gölü'nün kenarına 1643'te konuşlandırmışlardır. Bu kale, bugünkü Yakut şehrinin temelini oluşturmaktadır (Nikolayevič, 1996, s. 10).

3. Yakut Valiliğinin Kuruluşu

Rus Çarlığı, önceden Yenisey Valiliği tarafından idare edilen Lena bölgesinde bağımsız bir valilik kurmak için harekete geçmiştir. Bu harekette bölgenin merkezden uzak oluşu ve sürekli iletişimin sağlanamaması, Kozak müfrezeleri arasında sık yaşanan çatışmalar, vergi memurlarının kıymetli malları kendi çıkarları doğrultusunda kullanması gibi birçok neden yer almıştır. Bölgede valilik kurulması fikrini ilk olarak ortaya atan Magnazey Valisi Andrey Palitsin'dir. Palitsin, Kazan sarayında düzenlenen bir toplantıda Çar Mihail Federoviç'e bölge hakkında bir rapor sunmuştur. Bu raporda bölgeye giden yollar, yerel topluluklar ve bölgenin zenginlikleri hakkında ayrıntılı bilgiler ile bir de bölgenin detaylı haritasına yer vermiştir (Yakutskiy Arhiv, 1964, s. 74). Vali Palitsin'in sunmuş olduğu rapora göre kurulacak yeni valiliğin içerisine dâhil edilecek bölgeler; İlim, Lena'nın üst kısımları, Olekminsk, Yakut kalesinin etrafı, Butal kış kulübeleri, Vilyuy, Aldan ve doğu bölgesinin tamamıdır (Yakutskaya Prikaznaya, 2016, s. 10; Slovtsov, 2006, ss. 85, 87). Yüzbaşı İvan Postnikov komutasında elli kişilik bir Kozak müfrezesi önce Yana nehrine oradan Lena'ya geçerek 1638'de Verhoyansk sırtlarına ulaşmıştır. Bu birlik, ertesi yıl İndigirka Nehri'ni keşfederek burada yaşayan Tunguzları ve Yukagirleri vergiye bağlayıp Zasiverek yerleşim yerini kurmuştur (Yakutskaya Prikaznaya, 2016, s. 17). Bölgede hâkimiyet tesis edildikten sonra kaynaklara göre 1638'de yola çıkan Yakutun ilk valileri Petr Petroviç Golovin ve Matev Boğdanoviç Glebov, 1641'de yanlarında 395 Kozak ve 5 rahip ile birlikte bölgeye ulaşmışlardır (Yakutskiy Arhiv, 1964, s. 75). Yeni yönetim bölgesine göre Pasifik Okyanusu, Kuzey Buz Denizi, Stranov dağları ve Lena ile Yenisey'in ayrıldığı nokta, Yakut sınırları içerisinde kalmıştır. Eski vali Osip Galkin tarafından yeni valilere sunmak için hazırlanan ayrıntılı bir raporda Yakut kalesinin içerisinde bulunan insanlar, depolar, evler ve askerler hakkında ayrıntılı bilgiler yer almıştır (Yakutskiy Arhiv, 1964, s. 77). Beketov'dan kaleyi devraldığında kalede 200 kişi yaşadığını belirten Galkin, Kangalas beyinin oğlu Selbekin, Bordan beyinin oğlu Ereney, Dudey ve Bıkey

adlı iki Saha Türkü'nün kalede tutsak olduğunun bilgisini de vermektedir (Safranov, 1957, ss. 14, 15). Bu isimlerin I. Mımak isyanından sonra hapsedilen kişiler olması veya Rusların tabiri ile Niyasaçniy yani vergi vermeyen insanlar olması kuvvetle muhtemeldir.

Yeni vali Golovin, göreve başlar başlamaz bir toplantı gerçekleştirerek boy beylerine İmparator'un sözlerini iletmış; İmparator'un Sahalardan kendilerine sadık olmasını, vergilerini aksatmamasını ve hırsızlık yapmamasını istediğini belirterek davete katılanlara devlet hazinesinden çeşitli hediyeler vermiştir (Koloniolnaya Politika, 1935, s. 9)¹³. Golovin'in bu sözlerinin tutarsız olduğu, çok kısa zamanda anlaşılmıştır. Özellikle vergi toplanması sırasında yaşanacakların önüne geçeceğine dair beyanatlarına uymamıştır.

Yakut'ta Lena kalesinin kurulmasıyla Çarlığın gücü, doğuda giderek kendisini hissettirmeye başlamıştır. Lena bölgesine gelen ilk misyonerler, gönüllü olarak ve sürgün gelenler olmak üzere iki gruptan oluşmuştur (Popov, 2005, s. 55). Ancak bu bilinmeyen topraklara gitmek isteyen çok az gönüllü olmuş ve Rus halkı, çocuklarını buralara göndermektense öldürmeyi tercih etmiştir. Çünkü vaftiz edilmemiş insanların başka topraklarda yaşadıklarına inanmışlar ve inançsız yaşamaktansa ölmelerinin daha yerinde olduğuna iman etmişlerdir. Piskopos Kipriana, kendisiyle birlikte Verhoyansk'a gelen 60 kişiden 50'sinin kaçtığını görünce kaçakların yakalanması için patriğe müracaat etmek zorunda kalmıştır (Sofranov, 2005, s. 61). Bunun üzerine boş kadroları doldurmanın zorluğunu anlayan Tobol Piskoposları, diğer sınıf temsilcilerinin ruhban sınıfına girmesine izin vermiştir. Böylece Sibiry topraklarında farklı tür din adamlarının ortaya çıkmasına giden süreç başlamıştır. Bununla birlikte Yakut bölgesinde misyonerlik faaliyetlerinin ortaya çıkışından itibaren din adamı yetersizliği gerçeği, Metropolitik tarafından XVIII. yüzyılın başlarında din adamlarına getirilen (Okuma yazma bilme, yaş sınırlaması gibi) yaptırımlardan Yakut bölgesinin muaf olmasını zorunlu kılmıştır.

Çar IV. İvan (1547-1584) zamanından beri benimsenen yönetim anlayışına göre Ortodoks olmayan bölgelerde görev yapan valiler, misyonerlik görevini de icra

¹³ 1641 yılında Golovin, Glebov ve Diyakon Filatov; huzurlarına davet ettikleri tiginleri vaftiz etmek ve devlete bağlamak adına girişimlerde bulunmuşlardır. Valiler, Üst-Kut hakimi Kurşun Burlayev'i Rus Çarı'nın taabiyetine girmesi için telkinde bulundular. Aralarında geçen diyalogta Kurşun'a "ailen, kardeşlerin ve hüküm altındaki insanlarla birlikte Rus Çarı'na tabii olacaksın ve yasak vergisi ödeyeceksin. Hiçbir Rus vatandaşına karşı eylem içerisinde bulunmayacaksın bunlar kardeşlik için şartımızdır" denilmiştir. Kurşun Burlayev ise Rus Çarı'na bağlılığı kabul ettiğini ve ailesi, kardeşleri dahil hiç kimsenin Ruslara saldırmayacağını ve devlete yasak vergisi ödeyeceğini beyan etmiştir. Bunun üzerine Diyakon Filatov ise Kurşun Burlayev'e tatil günlerinde iki kadeh şarap verilmesini emretmiştir. Ayrıca bk. Kolonialnaya Politika Moskovskogo Gasudarstva v Yakutii XVII veka. (1936). Leningrad: Tsirk SSSR.

etmişlerdir. Ancak ruhban sınıfının temsilcileri, gerekli tüm materyali de yanlarında getirerek bu görevi valilerden devralmışlardır (*Yakutskie Eperihalniy Vedemosti*, 1900, s. 22). Bu ikilik, valiler ve rahipler arasında iktidar mücadelesinin başlamasına neden olmuş ve Rahip Stefan, Yakut Valisi Golovin'e karşı tertip edilen bir suikastin içerisinde yer aldığı iddiası ile tutuklanmıştır (1644) (Yurganova, 2017, s. 85). Bu yıllarda Vali Golovin'in zulmü ve adaletsizliği hakkında şikâyetler üzerine din görevlilerinden oluşan bir heyet, soruşturma yapmak üzere Moskova'dan Yakut şehrine gönderilmiştir. Kara rahipler olarak adlandırılan Simeon, Porfirin ve Diakon Spiridon Yakut Valisi Golovin tarafından kendisine karşı yapılan ayaklanmalara katıldıkları gerekçesi ile hapsedilmişlerdir. Yakut valisi tarafından Saha Türkleri de sert müdahalelere maruz kalmış; Saha boylarından birisi olan Amanatlardan 23 kişi idam edilirken Kamık boyundan 100 kişi eşleri ve çocuklarıyla birlikte diri diri yakılmıştır (Yavlovskiy, 2004, s. 25). Çatışmanın temel nedenlerinden birisi, bölgenin henüz bakir bir bölge olmasından kaynaklanmakta ve alınan yasak vergilerinin Rus Çarlığı açısından kontrol edilemeyişi ile yakından alakalıdır. Bu kontrol edilemeyişi; yerel idarecileri zalim, Sahalar ve diğer halkları da mazlum yapmıştır. Bu sırada bölgeye gerçekleşen Rus göçü de XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoğunluk kazanmıştır.

Rusların bölgeyi işgali ile birlikte Yakut bölgesi, Sibiry'a'nın en önemli balıkçılık merkezlerinden biri haline gelmiştir. Zira önceden bu coğrafyada yaşayan yerel topluluklar, kendi ihtiyaçları kadar avlanmış veya ticaret yapmışlardır. Ancak Ruslar arasında yayılan bölgenin zenginliğine dair haberler, dikkatleri bu noktaya çekmeyi başarmıştır. Yakut bölgesini 1642 yılında 1131, 1643'te ise 907 Rus iş insanı ziyaret etmiştir. Yine cezaevlerinde de nüfus artışı; 1633'te 200, 1651'de 250 ve 1681'de 642 iken Yakut gümrüklerinden geçen farklı meslek gruplarından insanların sayısı, neredeyse her yıl ortalama 1000 kişi olarak kayıtlara geçmiştir (Safranov, 1961, ss. 20, 21, 35). İnsan trafiğinin bölgede yoğunlaşması, farklı toplumlar ile etkileşimin artmasına neden olmuştur. Özellikle bölgeyi ziyaret edenler, gönüllü misyonerlik faaliyetlerinde de bulunmuşlardır. Misyonerlerin görevi, kendi kadim dinlerine inanan yerli toplulukları Ortodoks Hristiyan yapmak olduğu gibi dinsiz Rusları da kendi dinlerine döndürmek üzere iki hedef kitleyi kapsamıştır.

4. Yakut'ta İlk Kiliselerin Kurulması ve Misyonerlik Faaliyetlerinin Başlaması

Yakut Rus Ortodoks Kilisesi'nin kuruluşu, Sahaları ortak kültür ve medeniyette Ruslarla birleştirmeyi sağlayan alt yapının oluşmasına imkân tanımıştır. Rus düşünür ve yazarlara göre ise Ruslar, Sahaların uzak doğudaki sınırlarını tahkim eden ve yüksek Rus kültürüne hizmet eden bir güç olmasını Ortodoksluk ile sağlamayı başarmışlardır (Topsakal, 2017, s. 229). Yakut bölgesinde Ortodoksluğun tarihinin dönemlere ayrılması, kilise idari yapısına göre

şekillenmiştir. Buna göre 1638-1731 Tobol, 1731-1852 İrkutsk, 1852-1869-Kamçatka, 1870-1919 Yakut, 1919-1993 Sovyet ve 1993'ten günümüze kadar süregelen dönemlerden oluşmuştur (Yurganova, 2017, s. 58). Rus Çarlığı, bu dönemde bölgeleri desyatin (ondalık) olarak idari bölgelere ayırmış; yönetici olarak da farklı insan gruplarını ondalıklara atamıştır. Bu ondalıklarda din işleri ile uğraşanlar arasında papazlar, papaz yardımcıları, diyakon¹⁴ ve yerel halktan insanlar yer almışlardır¹⁵. Siyasi alanda hizmet verenler ise Tobol'dan gönderilen her türlü emri uygulayarak yargılama ve yasak toplamakla görevli kişilerdir. Lena bölgesine gelen ilk misyonerler ise gönüllü ve sürgün gelenler olmak üzere iki gruptan oluşmuştur (Popov, 2005, s. 55). 1681 kilise konseyinde Çar Feodor Aleksiyevich, devlet hazinesinden pay verilerek Yenisey'de bir katedral inşa edilmesini ve Tobol'dan ayrı bir başpiskoposluk açılması teklifinde bulunmuştur. Konsey, Lena'ya ve Daur'a iyi yetişmiş kimselerin gitmesi gerektiğini, buradaki zorlu yaşam koşullarının kalifiye insanların buraya gelmesine mâni olduğunu belirtmiştir (Meletiy, 1875, ss. 8, 9). Bunun üzerine 27 Kasım 1681'de Çar'ın emri ile devlet hazinesinden pay ayrılarak Tomsk, Yenisey ve Lena'da piskoposluk açılmasına dair kanun yayınlanmıştır (Polnoe Sabraniye, 1830, ss. 362, 366). Konu, yasal olarak uygulanma imkânı bulsa da pratikte XVII. yüzyılın sonuna kadar hayata geçirilememiş ve bölge, tek bir noktadan yani Tobol metropolitliğinden idare edilmiştir. XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Tobol Metropolitliği, Tobol, Verhotursk ve Yenisey olmak üzere üçe ayrılmıştır (Dalnego İstoriya SSSR, 1991, s. 63). Rus Çarlığının siyasi varlığını pekiştirmesiyle XVIII. yüzyılın başlarında Yenisey, Daura, Selenge, İrkut, Krensk ve Yakut olmak üzere 6 yeni ondalığa daha ayrılmıştır. Bu oluşumların başına ise din adamı eksikliğinden dolayı piskoposların hizmetkârları ve boyarların çocuklarından yetkin kişiler atanmıştır. Bunların görevleri; vergileri toplamak, din adamlarının davranışlarını gözlemlemek ve adli işlemlerin yürütülmesini sağlamak olmuştur. Toplanan meblağların güvenliğini sağlamak için bu kişilerin emrine küçük bir askeri birlik de verilmiştir. Zaman içerisinde bu oluşumlar, idare ettikleri bölgede ciddi bir güç elde etmişlerdir (Sannikov, 1998, s. 13). Bu pozisyonlara atanan boyar çocuklarının zamanla görevlerini suiistimal etmeleri, din görevlilerinin bu göreve atanmasının önünü açmıştır (Pakrovskiy, 2005, ss. 375, 413). Kilise ondalıklarının oluşmasıyla birlikte ilk dini yapılar da inşa edilmeye başlanmıştır. Yakut'ta inşa edilen ilk kilise ise 1640 yılında Çar Mihail Federoviç'in bağışlarıyla yapılan (Trinity) St. Mihail Malein mabedidir. 1641'de Yakut'ta tüm kilise görevlerini üstlenen iki kara papaz¹⁶, iki beyaz papaz¹⁷ ve diyakon yer almıştır. Bu manastır, ahşap bir yapı olduğundan

¹⁴ Rahip yardımcısı anlamına gelmektedir. En düşük rütbeli kilise temsilcisidir.

¹⁵ Yerel halktan kasıt şudur. Ruslar inşa ettikleri her kilise veya manastıra yerli halktan sözü muteber insanları (Starosta) görevli kılmıştır.

¹⁶ Evli olmayan papazlar, "Çörniy Pop" şeklinde adlandırılmışlardır.

¹⁷ Evli papazlara "Beliy Pop" (beyaz papaz) denilmektedir.

1770 yılında çıkan yangında zarar görmüş ve birkaç kez yeri değiştirilmiştir (*Yakutskiy Spasskiy Kratkiy İstoriçeskiy Obzor*, 1904, ss. 6, 7). Şişigin'e göre ise Beketov tarafından Üst-Kutsk yakınlarına 1632 yılında inşa edilen kale kutsanmış ve Troitsky adını almıştır (Şişigin, 1991, s. 25). Kronolojik olarak inşa edilen ilk manastır olmasa da Yakut bölgesinin en önemli dini merkezi ise Spass Manastırı'dır. İlk Yakut Valileri P. P. Golovin ve M. B. Glebov, 1639'da Çar emri ile kalede bir manastır inşa etmekle görevlendirilmişlerdir. Tobol Metropoliti Niktarin tarafından kendilerine manastırı nasıl inşa etmeleri gerektiğini gösteren bir proje verilmiştir. Projeye göre manastır, Moskova'da bulunan manastırların bir örneğidir (Yakutskiy, 1900, ss. 32, 33).

Yakut Spass Manastırı'nın kurucuları arasında General Kutuzov, kale sakinleri ve askerler yer almışlardır. Spass Manastırı'nın kuruluşu için Çar'a ve Arhiepiskopos'a sunmuş oldukları dilekçenin tarihi (1663-1664) kabul edilmiştir (Yakutskiy, 1890, ss. 134, 140). Ancak bundan evvel manastırın bir yerleşke halinde (hapishane, katedral ve valilerin evleri) önce Gimanday yoluna ardından Çepov çayırılığına yerleştiğine dair kayıtlar mevcuttur. 1664'te üst mecralardan alınan izinle manastır, yüksek bir noktaya inşa edilerek burada konuşlandırılmıştır (Yakutskogo, 1903, s. 171). Manastır'da yaşayan ilk keşişler ise Aleksiy, Melevsipi, Makariy ve Evfimi'dir. Tobol Piskoposluğundan icazet alınarak inşa edilmiş olan Yakutların ilk manastırı, Trans-Baykal bölgesindeki manastırlardan daha evvel inşa edilmiştir (Kalaşnikof, 2000 ss. 39, 40). Manastır, dikdörtgen tarzda yenilenebilir ve genişlemeye müsait bir şekilde konumlandırılmış; zamanla Yakut'un en büyük binası haline gelmiştir. Manastırın 1666'da "Stavropegik" statüsüne yükseldiği iddia edilmektedir. Ancak bu gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü en büyük yedi Rus manastırı sırasıyla önce patriğe, sonra Moskova Sinodal Ofisi'ne ve ardından Sinod'a bağlı idi. Bu manastırların başrahipleri, Sinod'un tavsiyesi üzerine Çar tarafından atanmıştır ki Yakut'ta böyle bir atamadan bahsetmek isabetsiz olacaktır (Popov, 2005, s. 53). Rus Ortodoks kilise yerleşiminin Yakut'ta belirli bir düzene girmesi, 1678'de gerçekleşmiştir. Çar Feodor Alekseyev, Tomsk, Yenisey, Yakut Spass ve Krenskiy Trinity manastırlarına bir emir göndererek ayrıntılı bilgi istemiştir. Buna göre kaç kişiye arazi tahsis edildiği, kimlerin devlete ait imkânları kullandığı, kiliselerin mevcudu gibi sorularına cevap istedikten sonra son olarak kendisinden ne kadar bağış istendiğinin bildirilmesini emretmiştir (*Yakutskie Eperihalniye vedemosti*, 1890, ss. 203, 105). 1679'da Yakut Valisi Bibikov'a göre Spasskiy Manastırı'nın gelir kaynağı, yok denecek kadar azdır. 1680 yılında Vali Prikloński, Çar'a hitaben yazdığı dilekçede "1664'de Rab Tanrı ve kurtarıcı İsa Mesih adına bir tapınak inşa edildi. Kardeşler manastırda 8 kişi olup herhangi bir gelirleri de (tahıl, tuz, maaş v.s.) yoktur. Manastırın imkânları, kısıtlı ve yetersizdir." şeklinde ifadeler kullanmıştır (*Yakutskie Eperihalniye vedemosti*, 1890, ss. 134, 140). 1680 yılında yazılan bu dilekçeden sonra Manastır görevlilerine maaş tahsis edilmiştir (Popov, 2005, ss. 54, 55).

Pavel manastır için 1690 yılında ek arazi ve ot biçme aletleri talep etmiştir. Bu istek üzerine Andrey Amasov'a manastıra ebedi mülkiyetli toprak (10 disyatın¹⁸ uzunluğunda 2,5 disyatın genişliğinde) vermesini emretmiştir. 1703'te Çeçi ilçesinde bir değirmen de manastırın hizmetine verilmiştir (Strelov, 1912, ss. 17, 19). Spass Manastırı, 1715 yılında Çeçi ve Grebenskiy'de maddi anlamda gücünü pekiştirmiş; bu tarihte katkı payının yanı sıra taşınır mülk ve arazi sahibi de olmuştur (*Yakutskie Eperihalnie vedemosti*, 1890, s. 151). XVIII. yüzyılda Lena Irmağı'nın yukarı akımında manastır adına tahıl ve sebze ekilebilmiştir. Bölgeye yerleşen Rusların kurmuş olduğu yerleşkede yaşayanların sayısı; bir keşiş, işçiler, toprak sahipleri ve çalışanları yöneten bir keşiş yardımcısı olmak 128 kişidir (Safranov, 1961, s. 35). Manastır ve kiliselerin maddi ve manevi anlamda güçlenmesi, misyonerlerin Sahalara ayrıcalıklar tanımaları suretiyle kendi yanlarına çekebilmelerinin önünü açmıştır.

XVII. yüzyılın sonuna gelindiğinde Yakut ve İlimsk bölgesinde iki katedral ve yedi kilise mevcut idi (Safranov, 1956, s. 80). Yakut'ta faaliyet gösteren kiliselerden Nikolskaya Kilisesi, eski S.t. Malein kilisesine taşınmıştır. Yine Episkop Varlam tarafından bir kaya üzerine inşa edilen Jivonaçalniy (*Hayatın Başlangıcı*) Kilisesi'nin 1708 yılında tamamlanmasıyla Yakut bölgesinde kurulan bu kiliseler, Trinity (*Diriliş*) kilisesi ile beraber Ortodoks misyonunun kaleleri olmuştur (Yakutskie Eperihalnie, 1895, ss. 164, 165).

XVIII. yüzyılın ortalarında Yakut Spass Manastırı; bölgenin en büyük ruhani kurumu, Yakut'ta kurulan düzenin kontrol merkezi ve önemli finansal kaynağa sahip bir teşekkül durumuna gelmiştir. Öyle ki manastır, 1720'lerden sonra 3.000 pud'dan¹⁹ fazla tahıl, 120 baş sığır ve 20 ata sahiptir. Lena Irmağı havzası, tarımın; Yakut ve Pakrov bölgesi civarı, sığır yetiştiriciliğinin; Kamçatka ise balıkçılığın merkezi konumuna gelmiştir (Sannikov, 1998, s. 177). Ancak piskoposlar, bölgeye çok uzak olduğundan ve bazı kilise idarecilerinin gerekli idari yönetim özelliklerine sahip olmamasından dolayı manastırın idari yapısı, istikrarlı olamamıştır (*Yakutskiy Spasskiy Kratkiy İstoriçeskiy Obzor*, 1904, s. 10). Manastırlar, yerli toplulukları taraflarına çekebilmek adına bu yüzyılda girişimlerini artırmışlardır. Buna göre keşişler, yeni vaftiz olan Saha Türkleri'ne manastır topraklarına rahatça girip çıkabileceklerini, Ruslarla eşit haklara sahip olacaklarını ve manastır mülklerinin yönetiminde söz sahibi olacaklarını tebliğ etmişlerdir (Meletiy, 1875, s. 8). Bu imtiyaz kisvesi altındaki dayatmalar karşısında Saha Türklerinden Hıristiyanlığı kabul edenler olmuştur. Ancak I. Petro'nun iktidarı ile birlikte Saha ilinde zorla Hıristiyanlaştırma süreci resmen başlatılmıştır. İlk yıllarda bölgeden topladıkları vergi miktarını korumak adına

¹⁸ Eski bir Rus ölçümüdür. Yaklaşık olarak 1.1 hektara tekabül eder. Bu da yaklaşık 11 dönüm eder.

¹⁹ Rus ağırlık terimidir ve yaklaşık olarak 1 pud, 16,38 kilograma denk gelmektedir.

toplu Hıristiyanlaştırma yaşanmamış olsa da özellikle toplum içerisinde muteber kimseler, Ortodoks Hıristiyan yapılmak istenmiştir.

Çar I. Petro, 1718 yılında Rus Ortodoks Kilisesi'nde bir reform gerçekleştirmiştir. Petro, kilise reformunu kiliseyi devletin güdümüne alarak ekonomik ve adli yetkilerinin kısıtlanması üzerine kurgulanmıştır. *Kilise Reformu*'ndan önce vergiden ve askerlikten muaf olan Ortodoks kilisesi, bu ayrıcalığını kaybetmiş ve yüksek oranda vergi ödemek zorunda kalmıştır. Ayrıca manastırların ve kiliselerin mallarının çoğu, devlet adına müsadere edilmiştir. Sonuç olarak XVIII. yüzyıla kadar denetim mekanizmasının dışında tutulan Patriklik lağvedilerek yerine kiliseyi yönetmek üzere düzenlenmiş yeni sistemin ilk ismi, *Dini Kurul* olmuş fakat 14 Şubat 1721'de Petro'ya bu tanımlamanın doğru anlaşılmayacağını bu nedenle *Kutsal Sinod* olarak adlandırılması teklif edilmiş ve böylece yeni sistem, bu adla adlandırılmıştır. Rus Çarlığı'nın yapmış olduğu dini reformlar ve devletin Ortodoks kilisesi üzerinde hâkimiyet kurmasıyla birlikte Rus devleti içerisinde yaşayan diğer toplulukları Hıristiyanlaştırmak suretiyle Ruslaştırma politikası işletilmeye başlanmıştır.

Yakut bölgesi, Rus Çarlığı'nın dini ve idari yapılanmasına göre farklı zamanlarda farklı bölgelere bağlanmıştır. 1708-1719 yılları arasında ise Sibirya Guberniyası'na bağlanmıştır. Bu dönem için İrkutsk 76 alt yerleşim biriminden teşekkül, büyük bir bölgenin merkezi konumundadır. Bu bölgesel düzenleme ile birlikte Ortodoks misyonerlerinde faaliyet alanları, yeniden şekillenmiştir. Bu bağlamda İrkutsk İnnokenti (Kulchitsky), piskoposluğun sınırlarını genişletmek adına Yakut Spass ve Trinity manastırlarının İrkutsk'a bağlanması için Kutsal Sinod'a bir dilekçe göndermiştir. Bu dilekçeye binaen Yakut, Kirensk ve Ohotsk'la beraber İrkutsk'a tabi olmuştur. Böylelikle İrkutsk, piskoposluk statüsüne yükseltilmiştir (Yurganova, 2014, s. 67).

Yakut ruhani idaresinin İrkutsk piskoposluğuna bağlanmasından kısa bir süre sonra İnnokent Nerunoviç²⁰ Yakut bölgesine 1735 ve 1741 tarihlerinde olmak üzere iki ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretler sırasında köylüler arasında 150 kişiyi olmak üzere toplamda Vilyu'da 300 ve Olekminsk'te 17 kişiyi vaftiz etmiştir (Sofroneev, 1972, s. 161). İnnokent daha İrkutsk'a gelmeden Sibirya ve halkları konusunda bilgi edinmiş ve bir proje hazırlayarak göreve başlamıştır. Projenin içeriğinde yeni eğitim kurumları inşa ederek burada yerel dilleri tercüme edecek insan kaynağı sağlamak, en önemli husustur. Piskopos İnnokent ile

²⁰ 1690 yılında Kiev'de doğan Neuronovic, Kiev İlahiyat Akademisini bitirmiş, donanımlı bir din adamıdır. Bir süre Moskova'daki Slav-Yunan-Latin Akademisinde hocalık ve idari görevde bulunduktan sonra 1732'de Piskopos olarak İrkutsk'a atanmıştır. Başpiskopos burada 13 yıl görev yapmış ve Sibirya halklarının Hıristiyanlığı kabulünde önemli rol oynamıştır. Petersburg'a dönüş yolunda hastalanan piskopos 1747'de hayatını kaybetmiştir.

bölgeye gelen ve Spass Manastırı'nın yöneticisi olarak atanan Arhimendit Nathanel, ilk senesinde 77 Saha Türk'ünü vaftiz etmiştir (*Pribavleniya k İrkutskie Eperihalniye Vedemosti*, 1868, s. 317). Bu tarih itibari ile artık misyonerlik faaliyetleri, bölgede yoğunlaşmaya başlamıştır. XVIII. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Yukarı Vilyu'da 2000'den fazla kişi, vaftiz edilmiştir. 1777'de Amga'da ise Rus, Saha ve Tunguzlardan oluşan 172 Ortodoks cemaatinin varlığı bilinmektedir (Şişgin, 1991, ss. 64, 65, 68, 69). Saha bölgesinin Rus işgaline maruz kalmasıyla birlikte başlayan misyonerlik faaliyetleri, bu yüzyılda tüm Saha bölgesini kapsayacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. İlk yıllarda vaftiz, genellikle valilerin ve misyonerlerin evlerinde gerçekleştirilmiştir. Yeni kurulan kiliselerle ve manastırlarla birlikte artık yerel toplulukların yaşadığı toprakları merkeze alan bir politika izlenmeye başlanmıştır.

Sonuç

Ruslar, Yakut bölgesinin işgalinin tamamlanmasıyla birlikte sınırlarını Sibiry'a'nın kuzeyine kadar genişletmiştir. XVII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren başlayan Yakut bölgesini istila etme girişimi, Ruslar adına başarıyla sonuçlanmıştır. Saha Türkleri, Ruslara karşı birkaç kez isyan etmiş fakat bu girişimlerden de bir netice hâsıl olmamıştır. Sahaların girişimlerini bertaraf eden ve gücünü pekiştiren Rus Çarlığı için artık bölgede tehlike arz edecek bir durum da kalmamıştır. Saha ilinin kozmopolit nüfusa sahip olması, Rus kültürü ve dini inancını çatı edinen bir alt yapının oluşmasını da zorunlu kılmıştır. Bu ortak payda oluşturma girişimlerinin temelini ise Ortodoks inancı oluşturmuştur. Bölge halkının Rusça bilmemesi ve doğal olarak Rusların da yerel dilleri bilmemesi, aralarındaki etkileşimi neredeyse imkânsız hale getirmiştir. Rus işgalinden önce ve devam eden sonraki yıllarda Saha Türkçesi, bölgenin ortak dili olmuş; bu durum, Sahaları diğer halklardan bir adım öne çıkarmıştır. Hem stratejik konumu hem de zengin ticaret unsurları, bölgenin merkez olmasına ve Rus Çarlığının bundan sonraki süreçte dikkatini bu noktaya çevirmesine neden olmuştur. Bölgenin uzaklığı ve Saha Türklerinin dağınık yaşam tarzı, Rusların bölgede Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir. Ancak her boy ve boy altı yerleşim birimlerinin içerisine açılan kilise ve manastırlar sayesinde yerel halk ile etkileşim daha kolay ve etkili bir hal almıştır. Özellikle Starosta adını verdikleri ve Saha Türklerinin içerisinden seçmiş oldukları muteber kimseleri kiliselerde görevli kılmışlardır. I. Petro tarafından yapılan dini reformlar ile birlikte Saha toprakları, yoğun bir misyonerlik faaliyetine maruz kalmıştır. Sahaları Ortodoks yapabilmek adına hediyeler verilerek çeşitli imtiyazlar tanınmıştır. Bu girişimler neticesinde kalben olmasa da çok sayıda Saha Türkü vaftiz edilmiştir.

Kaynakça

- Bakhruşhin, S. V. ve Tokorev, S. A. vd. (1953). *Yakutiya v XVII Veke*. Yakutsk: Yakutskoy Knijnoe İzdatelstva.
- Buliçov, N. (1856). *Puteşestvie Po Vostoçniy Sibirii, Çast I, Yakutskaya Oblast-Oxotskiy Kray*. St. Peterburg: Tip. Akademi Nauk.
- Dalnego İstoriya SSSR. T. 2.* (1991). Moskova: Nauka.
- İstoriçeski Liçnosti Yakutii: Mimak i Yivo Patomki.* (2017). Namtsi: Kemuel.
- İvanov, V. N. (2002). *Yakutiya v Sostave Russkogo Gasudarstva (XVII vek)*. Yakutsk: Akademi Nauk Respubliki Saha
- Kolonialnaya Politika Moskovskogo Gasudarstva v Yakutii XVII veka.* (1936). Leningrad: Tsirk SSSR.
- Krasovskiy, M. A. (1894). *Russkie v Yakutskoy Oblasti v XVIII v.* Kazan.
- Krasovskiy, M. A. (1895). *Russkie v Yakutskoy Oblasti v XVII v.* Kazan: Tip. Lit. İmp. Un-Ta.
- Meletiy, A. (1875). *Drevnie Tserkovnie Gramoti Vastoçno-Sibirskago Kraya (1653-1726) i Svedenie o Dauriskoy Missii*. Kazan: Univ. Tip.
- Meteriali Po İstorii Yakutii XVII: Dökümenti Yasaçnogo Sboru* (C. 3). (1970). Moskova: Nauk.
- Nikolayeviç, A. A. (1996). *Pervie Russkie Paseleniye XVII-XVIII veka Na Severe Vostoke Yakutii*. Novosibirsk: Ros. Akd. Nauk Sib.
- Pakrovskiy, N. N. (2005). *Sibirskoe Delo o Desyatilnikah Rossiskaya Vlasti i Obşestvo, XVII-XVIII v.v.* Novosibirsk: İzd. Nauka Sibir.
- Pamyatkaya Knijka Po Yakutskoy Oblasti Za 1863 g.* (1864). St. Petersburg: Yakutskogo Oblastnogo Statistiçeskogo Komiteta.
- Petroviç, V. F. (1841). *Puteşetvie Po Severnim Beregam Sibirii i Po Ledevitomu Moriyu, Çast I*. Sankt Peterburg: Tip. A. Boradina i K.
- Polnoe Sabraniye Zakanov, T.2. (1830). St. Petersburg: Peçat Tip II. Sob. Yivo İmp. Vel. Kants.
- Popov, G. A. (2005). *Saçineniye, İstoriya Hristiyanskogo Prosveşeniye Yakutov Drugih İnorodtsev Yakutskoy Oblasti, Oçerki Po İstorii Yakutii*. Yakutsk: YAGU; IGI AN RS (YA).
- Prikolskiy V. L. (1896). *Letopis Yakutskava Kraya*. Krasnoyarsk: Gv Yudina.
- Safranov. F. G. (1956). *Krestiyanskaya Kolonizatsiya Basseynov Leni i İlima v XVII v.* Yakutsk: Yakutskoe Knijnoe İzdatelstva.
- Safranov, F.G. (1957). *Gorad Yakutsk v XVII Naçale XIX vekov*. Yakutsk: Yakutskoe Knijnoe İzdatelstva.
- Safranov, F.G. (1978). *Russkiy Na Severo Vostoke Azii v XVII Siredniya XIX vv.* Moskova: Nauk.
- Safranov, G. F. (1961). *Ruskiye Kristiyanie v Yakutii v XVII Naçala XX. v.* Yakutsk: Yakutskoe Knijnoe İzdatelstva.

- Sannikov, A. P. (1998). Tserkovnaya Adminstaritsiya Vostoçnoy Sibiri V Kontse XVII-Sredniye XVIII v.v. *Sbornik İz İstorii İrkutskoy Yeparhi*. İrkutsk.
- Sbornik Arhivnıv Dökümentov*. (1935). Leningrad: İzdatelstva İnstuta Naradov Severa Tsik SSSR.
- Slovtsov, P. A. (2006). *İstoriya Sibirii ot Ermaka do Ekaterina II*. Moskova: Veçe.
- Sofranov, S. M. (2005). *Missionerskaya Duhovna- Prosvetitel'skaya Deytelnost Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi v Zapadnoy Sibirii (Konets XVII Naçalo XX vv.)*. Çast 1. Tobolsk: y.y.
- Storoga, E. A. (2002). Yakutsk: İstoriya i Sovremennost (k 370 let gorada). *Meteriali Konferantsi "Yakutsk XXI veka" 26 April 2002 içinde* (ss. 20-24). Yakutsk: İzd. SO RAN.
- Strelov, E. D. (1912). *Akti Arhivoy Yakutskoy Oblasti (1630-1800)*. T. 1. Yakutsk: İzd. Yak. Ob. Uçenoy Arhivnoy Komissi.
- Şişigin, E. S. (1991). *Rastprostraneniye Hristiantstva v Yakutii*. Yakutsk: y.y.
- Topsakal, İ. (2017). *Sibirya Tarihi (Başlangıçtan 1917'ye Kadar)*. İstanbul: Ötüken.
- Yakutiya Hronika Fakti* (C. 1). (2002). Yakutsk: Biçik.
- Yakutskaya Prikaznaya İzba "RGADA F.1177 Spravoçnik" 1615-1729*. T. 1. (2016). Tom Pervaya. Yakutsk: Alas.
- Yakutskiy Spasskiy Kratkıy İstoriçeskiy Obzor 1644-1904*. (1904). St. Petersburg: Tipo Litografya I. Dure i K.
- Yakutskogo Spasskogo Vtoroklasnogo Manastrya Nastoyateli (1640-1902): Kratkıy Pireçen İh Naznaçeniya, Slujeniya i Proçii*. (1903). İrkutsk: Sizih.
- Yavlovskiy, P. P. (2004). *Letopis Gorada Yakutsk "Ot Osnavaniya Yivo Do Nastayaşego Vremeni"* (C. 1). Yakutsk: Yakutskiy Kray.
- Yurganova, İ. İ. (2014). *İrkutskiy Period v Deytelnosti Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi v Yakutskom Krae (1731-1852)*. T. 11, No: 1. (66-72).
- Yurganova, İ. İ. (2017). *Deytelnost Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi v Yakutskom Krae: İnkorporatsiya v Russkuyu Gasudaristvennost (XVII Naç- XX. Vv)*. İrkutsk: y.y.

Gazete ve Dergiler

- Pribavleniya k İrkutskie Eperihalniye Vedemosti*. (22 Haziran 1868). No 25.
- Severnıy Arhiv*. (1822). No 15. St. Petersburg.
- Sibirskiy Vestnik* (1824). No 4. St. Peterburg.
- Yakutskie Eperihalniye Vedemosti*. (1 Nisan 1890). No 7.
- Yakutskie Eperihalniye Vedemosti*. (1 Mayıs 1890). No 9.
- Yakutskiy Eperihalniye Vedemosti*. (1 Haziran 1895). No 11.
- Yakutskie Eperihalniye Vedemosti*. (Şubat 1900). No 2.

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE SES SEMBOLİK UNSURLAR*

*Osman AKTEKER***

Öz: Ses sembolizmi hipotezi, ses ve anlam arasında sistematik bir ilişki olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu hipotez, Platon'un ses sembolizminin ilk eleştirel çalışması sayılan *Kratylos* adlı eserinden bu yana felsefe, dil bilimi ve psikoloji başta olmak üzere birçok disipline konu olmuştur. Ses sembolizmi hipotezi, konvansiyonalizm ve natüralizm akımlarının başlıca uğraşı olmuştur. Sözcüğün biçimiyle anlamı arasında bir bağlantı olduğunu iddia eden görüşe natüralizm; sözcükleri uzlaşimsal kabul edip ses-anlam korelasyonunu reddeden görüşe ise konvansiyonalizm denir. Ses sembolizminin tarihi, bu iki karşıt görüşün çetin mücadelesine sahne olmuştur.

Bu çalışma, artsüremli bir bakış açısıyla Eski Anadolu Türkçesindeki ses sembolik unsurları saptamayı amaçlamaktadır. Artsüremli çalışmalar, biçim-anlam korelasyonunun tarihi süreçteki evrimine ışık tutması bakımından ses sembolizmi için önemlidir. Çalışma, ses sembolizminin tarihini ve tipolojisini ele aldıktan sonra ses sembolizmini bir sözcük türetme yöntemi olarak gören yeni bir yaklaşım önermektedir. Bu yeni yaklaşım; ses sembolizminin tipolojisini *kavram sesleri*, *ses kümeleri*, *yansımalar* ve *ünlemler* ile sınırlandırmaktadır. Çalışmanın inceleme bölümünde ise Eski Anadolu Türkçesindeki ses sembolik unsurlar, taranan eserlerden elde edilen verilerle örneklendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Ses sembolizmi, Eski Anadolu Türkçesi, yansımalar, ünlemler, kavram sesleri.

Sound Symbolic Elements in Old Anatolian Turkish

Abstract: The premise underlying the sound symbolism theory is that there is a non-arbitrary connection between speech sounds and meaning. Since *Kratylos*' work regarded as the first critical examination of Plato's sound symbolism, sound symbolism has been the focus of numerous academic fields, particularly philosophy, linguistics, and psychology. The fundamental preoccupation of the conventionalism and naturalism movements has been the sound symbolism theory. Conventionalism denies the idea that a word's form and meaning are related, contrary to naturalism. These two opposing viewpoints have engaged in a vigorous debate throughout the history of sound symbolism.

From a diachronic standpoint, this work has identified the sound-symbolic components of Old Anatolian Turkish. Sound symbolism relies on diachronic research to illuminate the development of the relationship between form and meaning throughout history. The paper taking into account the history and typology of sound symbolism, suggests a novel strategy that takes sound

* Makale Türü: Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 17.11.2023 - 25.04.2023

** Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni.
E-posta: osmanakteker@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4559-7483.

symbolism into account as a way of morphological derivation. The typology of sound symbolism is constrained in this new method to ideophones, phonesthemes, onomatopoeic words, and interjections. The Old Anatolian Turkish sound-symbolic components were sampled using the information from the research in the study's result section.

Keywords: Sound symbolism, Old Anatolian Turkish, Onomatopoeic Words, interjections, ideophones.

Giriş

Ses sembolizmi (sound symbolism), ses ve anlam arasında varsayılan sistematik ilişki için kullanılan bir terimdir (Hinton, Nichols ve Ohala, 1994, s. 2). Uzun bir tarihi ve kapsamlı bir literatürü olan ses sembolizmi hipotezi; felsefe, dilbilimi, psikoloji gibi farklı disiplinlere konu olmuştur. Bu hipotezin taraftarları da muarızları da oldukça fazladır. Ses sembolizmi çalışmalarını başlatan temel paradoks ise şu şekildedir: “Bir sözcüğün biçimi, anlamını etkiliyorsa herhangi bir dildeki herhangi bir sözcüğün seslerinden sözcüğün anlamı çıkarsanabilir. Bu durumda dil göstergelerinin “nedenli” olması gerekir. Bu varsayım yanlışsa sözcükler için ses ve anlam korelasyonu söz konusu olamaz. Fakat birçok dilde ses ve anlam ilişkisini tanımlayan veriler elde edilmiştir” (Magnus, 2013, s. 191). Ses sembolizminin tarihi, bu paradoksa çözüm arayan çalışmalarla doludur.

Ses sembolizmi hipotezi doğrultusunda az incelenmiş dillerden biri de Türkçedir. *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler* (Zülfikar, 1995), ses sembolizmine dair Türkçe literatürde yapılmış en önemli çalışmadır. Zülfikar, ses sembolizmi için *ses yansımaları* terimini kullanmıştır (s. 8). Bu terim, “insanların yalnızca işitme duygusu ile değil, öteki duyu organlarının da yardımıyla yarattığı ya da sinirsel tepkilerinin sonucu belirli bir tabii sestten yararlanarak yarattıkları biçimler” şeklinde tanımlanmıştır (Zülfikar, 1995, s. 8). Bu çalışma, ses-anlam hipotezi için çok önemli veriler sunmaktadır. Jendraschek (2001) de Türkçedeki kavram seslerini (ideophone) ele almıştır. Akyıldız Ay (2017) ise çalışmasında ses sembolizmini Türkçe örneklerle ele almış ve ses-anlam uyumunun farklı bir sınıflandırmasını yapmıştır. Ses sembolizmi paradoksunu oluşturan sözcükler, yukarıda sıralanan çalışmalar hariç, Türkçe gramer eserlerinde genellikle “ünlemler veya yansıma sözcükler” başlıklarında ses sembolizmi hipotezine yer verilmeden incelenmiştir.

Yöntem

Bu çalışmanın amacı, Eski Anadolu Türkçesindeki ses sembolik unsurları tespit etmektir. Çalışma, artsüremlidir. Çünkü artsüremli çalışmalar, ses-anlam korelasyonunun tarihsel süreç içindeki değişimini izleme imkânı vermektedir. Ses sembolizminin tipolojisi, *yansımalar* (onomatopoeic words), *kavram sesleri* (ideophone), *ses kümeleri* (phonesthemes) ve *ünlemler* (interjection) ile sınırlandırılmıştır. Çalışmanın veri grubu, Eski Anadolu Türkçesini tarihî

gelişimini yansıtan eserlerin taranması işlemiyle oluşturulmuştur. Eski Anadolu Türkçesinin ilk dönemine Selçuklu Dönemi Türkçesi (11-13. yüzyıllar) denir. Bu dönemin örneklem grubu, *Yünus Emre Dîvânı*, *Yūsuf ve Zeliḫā*, *Çarhnâme*, *Dehhani ve Manzumeleri* adlı eserlerden oluşturulmuştur. Beylikler Dönemi Türkçesi (13-15), Eski Anadolu Türkçesinin ikinci dönemi olup bu dönemin örneklem grubu için *Mantıku't-Tayr*, *Dede Korkut Kitabı*, *Garipnâme*, *İskendernâme*, *Kadı Burhaneddin Divanı* ve *Süheyl ü Nev-Bahār* adlı eserler seçilmiştir. Eski Anadolu Türkçesinin son dönemi olan Osmanlı Türkçesine Geçiş Dönemi'nin (15.yy) veri grubu ise *Şeyhî Dîvânı*, *Ahmed-i Dā'i Dîvânı*, *Vesîletü'n-Necât* adlı eserlerden oluşturulmuştur. Veri grubu tasnif edilmiş ve **İnceleme** bölümünde değerlendirilmiştir. Taranan metinler, aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1. Örneklem Grubu ve Metin İçi Atıflar¹

Eser	Atıf
1.Yünus Emre Dîvânı	(Tatcı, 1990)
2. Mantıku't-Tayr	(Yavuz, 2007)
3. Yūsuf ve Zeliḫā	(Taş, 2017)
4. Şeyhî Dîvânı	(Biltekin, 2018)
5. Çarhnâme	(Mansuroğlu, 1956)
6. Dede Korkut Kitabı	(Ergin, 2011)
7. Garipnâme	(Yavuz, 2000)
8. Hamzanâme	(Kırmıt, 2017)
9. İskendernâme	(Akdoğan & Kutsal, 2019)
10. Dehhani ve Manzumeleri	(Mansuroğlu, 1947)
11. Kadı Burhaneddin Dîvânı	(Ergin, 1980)
12. Süheyl ü Nev-Bahār	(Dilçin, 1991)
13. Kısas-ı Enbiyā	(Cemiloğlu, 2000)
14. Ahmed-i Dā'i Dîvânı	(Özmen, 2001)
15. Vesîletü'n-Necât	(Ateş, 1954)

¹ Örneklem grubunun (14) ve (15) numaralı eserlerine metin içi atıf yapılmamıştır. Zira bu eserlerde kayda değer bir veriye rastlanılmamıştır.

Çalışma, iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, ses sembolizminin tarihi ve tipolojisini; ikinci bölüm ise ses sembolizminin Eski Anadolu Türkçesindeki örneklerini ele almaktadır.

1. Ses Sembolizmi

Ses sembolizmi literatürü, natüralizm ve konvansiyonalizm akımları etrafında teşekkül etmiştir. Konvansiyonalizm, bir sözcüğün biçimiyle anlamı arasında korelasyonun bulunmadığını savunur. Bu anlayışa göre sözcüğün sesleri, onun anlamını belirlemez. Sözcüklerin kökenini konvansiyonel (uzlaşım sal) kabul eden bu görüş, sözcüklerde ses anlam korelasyonunun belirgin olmaması sonucu yapılmış bir genellemedir. Bu görüş, şu paradoksa da neden olmaktadır: Bir konvansiyon ancak öncül bir konvansiyon ile gerçekleştiği için sonsuza kadar geriye gidışe neden olacaktır. Konvansiyonalizm, sözcüklerin anlamını monolitik kabul eder. Natüralizm ise sözcükleri oluşturan seslerin eşyanın özünü taklit ettiğini savunur. Natüralist akım, bazı sözcüklerde apaçık görülen ses anlam korelasyonunun bu korelasyonun belirgin olmadığı sözcükler için de mümkün olabileceği genellemesine dayanır (Magnus, 2013, s. 193).

1.1. Ses Sembolizminin Tarihi

Ses sembolizmi, felsefeden deneysel sürece evrilen bir literatüre¹ sahiptir. Dil felsefesiyle ilgilenen filozoflar, sözcüklerin kökenine de merak duymuş ve ses sözcük korelasyonuna dair farklı felsefi sistemler oluşturmuştur. Ses sembolizmi, istatistiksel verilerin sözcükteki ses anlam korelasyonuna uygulanması ve psikolojik deneylerin yapılmasıyla birlikte bilimsel faaliyetlerin bir objesi olmuştur. Aşağıda bu kapsamlı literatürün önde gelen çalışmaları hakkında bilgiler verilmiştir.

1.1.1. Bir Felsefe Problemi Olarak Ses Sembolizmi

Platon'un *Kratylos* eseri, ses sembolizmi literatürünün ilk eleştirel eseri olarak kabul edilir (Magnus, 2013, s. 194). Sokrates, şeylerin insanlardan bağımsız bir gerçekliği olduğunu belirterek adlandırmanın da bu gerçekliğe uygun olması gerektiği tezinden hareket eder ve adı bir *adlandırma aleti* diye tanımlar. Ad belirleme, sıradan bir kişinin uğraşı değil bir *yasa-yapıcının* ürünüdür. Adlar, şeylere doğal bir şekilde aittir. Nesnenin doğal adını görebilen kimse, harflere ve hecelere onların şeklini verebilir. Adlandırma, yalnızca yasa-yapıcı tarafından yapılabilir (Platon, 2018, s. 38). Yasa-yapıcının adlandırmasının uygunluğunu *diyalektikçi* denetler. Ad koyucu, adlandırma işlemi yaparken ad verilecek şeyin özünü iyi tahlil etmiş olmalı ve dildeki seslerin niteliklerine de haiz olmalıdır. Bundan sonra yapılacak işlem, "her bir elemanı (ses) benzerliğine göre nesneye

¹ Ses sembolizminin tarihî süreci için Magnus (2013, ss. 192-208) çalışması esas alınmıştır. Birincil kaynaklar, çalışma tarafından analiz edilmiş; ulaşılamayan ikincil kaynaklar ise Magnus (2013, ss. 192-208) çalışmasından alıntılanmıştır.

tahsis etmek”tir. Bir nesneye tek bir eleman veya elemanlar karması (hece) tahsis edilebilir (Platon, 2018, ss. 97-98). Dolayısıyla Platon’a göre ses birimleri, şeylerin doğasını taklit ederek sözcükler oluşturmuştur. Ancak Platon, bu taklidin şeylerin doğası ile ilgili olduğunu varsaymıştır. Şeylerin doğasını, Platon’un ileri sürdüğü tarzda bilimsel yöntemlerle incelemek mümkün değildir. Bu durum, ses sembolizmi hipotezinin uzun süre bilimsel faaliyetlerden dışlanması başat etkenidir. Ancak Platon, bu eseri ile ses ve anlam tartışmalarına büyük ölçüde yön vermiş ve hipotezin pek çok problemine de ilk kez değinmiştir. Bu yönüyle ses sembolizmi literatüründe yeri yadsınmaz.

Ses sembolizmi, 17. yüzyılda *empirizm* ve *rasyonalizm* akımlarının iki önemli ismi olan Locke’un ve Leibniz’in çalışmalarına konu olmuştur. Locke, seslerin idelerle doğal bağlantısını kabul etmemiştir (2020, s. 300). Ona göre sözcükler, insanların kendince kabullerinin eseridir ve herhangi bir ses, bir ideyi anlatmaya bir başka sese göre daha elverişsiz değildir. Böylece Locke, ses ve anlam korelasyonunu reddetmiştir (2020, s. 300). Leibniz ise boş levha [table rase] düşünce sistemine kararlı bir biçimde karşı çıkmış ve insanda doğuştan gelmiş olan akıl ve onun yasaları olduğunu ileri sürmüştür (2021, s. 25). Leibniz’in sözcüklerin kökenine dair natüralist anlayışı benimsediği şu ifadelerden anlaşılmaktadır: “Sözcükler ve şeyler arasında kesin ve belirlenmiş bir bağıntı olduğu iddia edilemez, ama bununla birlikte bağıntı mutlak olarak keyfi de değildir; falan sesin filan şeye bağlanması altında yatan bir sebep mutlaka olmalıdır” (Altınörs, 2016, s. 105).

Ses sembolizmi, 18. ve 19. yüzyılda yoğun bir ilgiyle karşılaşmıştır. Birçok filozof, şair, yazar ve hermetik felsefe ses sembolizmi hipotezine ilgi duymuş ve çeşitli katkılarda bulunmuştur. Bununla birlikte ses sembolizmini de konu edinen dilin kökenine yönelik araştırmaların kontrolden çıktığını düşünen *Societe de Linguistique de Paris* 1866’da bu konudaki tartışmaları yasakladı. Bu karara rağmen ses sembolizmi hipotezi, 18 ve 19. yüzyılda önemli bir yol katetmiştir. Bu dönemdeki en önemli çalışma ise şüphesiz Wilhelm von Humboldt tarafından yapılmıştır. Humboldt, 1836’da ses sembolizmi üzerine bir çalışma yayınlamış ve üç tip ses anlam bağıntısı saptamıştır. Birinci tip, ses taklidine dayanan yansımalarıdır. İkinci tip, Sokrates’in taklit kavramına çok yakındır. Üçüncü tip ise ses kümelerinin ortaya çıkmasını sağlayan “birlikler”dir (Magnus, 2013, ss. 195-197).

1.1.2. Deneysel Yöntemin Gelişimi

İstatistiksel yöntem, ses sembolizmi hipotezine yönelik deneysel sürecin ilk adımıdır. Veri tabanları, 17. yüzyıldan itibaren teşekkül etmiştir. John Wallis, *Grammatica Linguae Anglicanae* adlı eserinde İngilizcedeki ses kümelerinin bir listesini vermiştir. John Wallis, bir sözcüğün ses kümelerine göre analiz edilebileceğini savunmuştur. Söz gelimi, *sparkle* ‘ışılta’ /sp/; /ar/; /k/ ve /l/ ses

kümelerinden müteşekkildir. Charles Nodier, 1808’de *Dictionnaire Raisonné Des Onomatopées Françaises* adıyla ses sembolizminin ilk sözlüğünü yazmıştır. Leonard Bloomfield, 1909-1910 yıllarında Cermen dillerinde ses değişimleri üzerine kapsamlı bir inceleme yapmıştır. Bu çalışma, ses anlam korelasyonunu ölçmeyi mümkün kılan ilk kapsamlı veri grubudur. Böylece ses sembolizmi tartışmalarını felsefeden bilime taşımının ilk adımı atılmıştır. Leonard Bloomfield, Cermen dillerindeki biçim birimlerini ünsüzlerine göre sıralamıştır. Bu fonolojik gruplama, semantik ilgiye ve ses anlam bağıntısına göre yapılmıştır. Leonard Bloomfield, *Language* adlı eserinde ses sembolizmini dilin en önemli çalışma sahası addederek şu tanımlı yapmıştır: “Dil çalışmak, insan konuşmasında farklı seslerin farklı anlamları olduğu için belirli seslerin belirli anlamlarla koordinasyonunu incelemek demektir”. Bloomfield’den sonra doğal dillerde ses anlam korelasyonunu test eden çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

Ses sembolizmi hipotezi, psikodilbilimsel deneylerle de desteklenmiştir. Bu deneyler, önceki çalışmalardan farklı olarak ana dil konuşurlarının ses-anlam sezgilerini ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda ilk önemli çalışma, 1929’da Edward Sapir tarafından yapılmıştır. Sapir başta konvansiyonel görüşün bir taraftarıydı. Fakat Sapir’in deneylerden elde ettiği sonuçlar, onu natüralizm çizgisine çekmiştir. Sapir’in 1929’da uyguladığı deneyin amacı, sözcüklerdeki ünlü ve ünsüzlerin “boyut sembolizmi” teşekkül edip etmediklerini tespit etmektir. Sapir, yaklaşık 500 kişiden oluşan deneklerine “Mal ve mil sözcükleri bir dilde masa anlamına gelmektedir. Bu sözcüklerden hangisi daha büyük bir masanın adı olabilir?” şeklinde 60 benzer soru sormuştur. Çocukların %83’ü; yetişkinlerin ise %96’sı /i/nin küçük, /a/nın ise büyük boyutları imlediği dönütünü vermiştir (Magnus, 2013, ss. 198-201).

1.1.3. 20. Yüzyılda Ses Sembolizminin Muhalifleri

Ses sembolizmi hipotezi, 20. yüzyılda *Yapısalcı Dil Bilimi ve Üretici Dil Bilgisi* tarafından reddedilmiştir. Yapısalcılığın kurucusu olan Saussure, dilin *nedensiz* göstergelerden oluştuğunu kabul etmiş ve yansıma sözcükler ve ünlemlerin bu ilkeyi ihlal etmediklerini belirtmiştir (Saussure, 1998, ss. 113-115).

Chomsky, ses sembolizminin 20. yüzyıldaki bir diğer muhalifidir. Chomsky’ye göre (2020, s. 29) “çok çeşitli sesleri ve fikirleri birbiriyle bağlantılandırmayı sağlayan sonsuz bir güç olmak” dilin belirgin özelliğidir. Bu özellik, *dil anlamlı sestir*¹ ilkesini ileri süren Aristoteles ve yapısalcıların konvansiyonel dil anlayışları tarafından ihmal edilmiştir.

Chomsky, dilin ses yönüne değil yaratıcı özelliğine odaklanmıştır. Bu odaklanma, ses sembolizmi hipotezinin de reddedilmesi anlamına gelmektedir.

¹ Ad, parçaları ayrı ayrı anlamlı olmayan, zaman dışı, uyuşumsuz olarak anlamlı bir sestir (Aristoteles, 2018, s. 8).

Zira ses, dilin yaratıcı özelliğiyle ilgili değildir. Ses, dilin ikincil bir özelliğidir. Çünkü *Üretici Dil Bilgisi*'ne göre dilin temeli, söz dizimi ve anlam bilimidir. Bu kısımlarda çizgisel sıralama asla mevcut değildir. Çizgisel sıralama, dilin temel değil bir yan özelliğidir. Çünkü çizgisel sıralamaya duyu-motor sistemi ihtiyaç duyar. Sözcükleri sesletmek için bu gereklidir. Duyu-motor sistemi, temel yönleri bakımından dile özgü şekilde uyarlanmış değildir. İnsan dilinin üretimi, ifade kanalından bağımsızdır. Buna göre dilin temel özelliği, sıralama ve dışsal özellikler ile doğrudan bağlantılı değildir. Chomsky, anlamsal yorumu da hiyerarşiye bağlı kabul eder ve temel özelliği şöyle tanımlar: “Temel Özellik: Daha ziyade kavramsal-amaç içeren ara-yüzle eşleşen ve bir tür “düşünce dili” sağlayan, hiyerarşik olarak yapılandırılmış sınırsız bir anlatımlar dizisi üretimidir” (Chomsky, 2020, s. 40). Temel özellik, Aristoteles’in ileri sürdüğü “Dil, anlamlı sestir.” tanımının yanlışlığına fakat “sesi olan anlam” ilkesinin yerindeliğine işaret etmektedir. Çünkü dışsallaştırma için işaret dili başta olmak üzere farklı ifade kanalları kullanılabilir. Dil kullanımının büyük bir bölümü dışsallaştırılmaz, içsel konuşmalar da yapılıır. Dışsallaştırma, ikincil bir süreç ve dışsallaştırmanın özellikleri de tamamen bağımsız olan duyu-motor sisteminin bir yansıması olacaktır (Chomsky, 2020, s. 41). Dolayısıyla hem dışsallaştırma hem de iletişim, dilin çevresel yönlerini oluşturur.

Chomsky, sözcükleri düşünce sistemlerine girdi oluşturmayan ikincil nitelikteki dışsallaştırma süreçleri tarafından oluşturulan rastlantısal öğeler olarak tanımlamıştır. Sözcükler, rastlantısal olduklarına göre Üretici Dil Bilgisi için ses sembolizmi hipotezinin dilde yeri yoktur.

Görüldüğü üzere; Chomsky ses sembolizmi hipotezini dilin “Temel Özellik”ine aykırı olması nedeniyle reddetmektedir. Chomsky’nin bu savlarına en önemli itirazlar, Roman Jakobson cephesinden gelmiştir. Roman Jakobson, sözcüğün biçimi ile anlamı arasında korelasyon bulunduğunu belirterek Üretici Dil Bilgisi’nin savlarına itiraz etmiştir.

1.1.4. Ses Sembolizm Hipotezine 20. Yüzyılda Yapılan Katkılar

19. yüzyıl sonlarında ya da 20. yüzyıl başlarında doğmuş dönemin önde gelen filozofları, yapısalcılık ya da gösteren-gösterilen ayrımıyla ilgilendiler. Ludwig Wittgenstein, Ernst Cassirer, Owen Barfield, Jacques Derrida gibi filozoflar yapısalcılıkta birleşen farklı felsefi sistemler kurmuşlardır. Ayrıca Edward Sapir ve Benjamin Whorf, 1956’da dilin düşünceyi etkilediğini ileri süren bir kuram geliştirmiştir. Dillerin zorunlu kavramlar empoze ettiklerini ileri süren bu kuram, “dilsel görelilik ilkesi”ni ortaya koymuştur (Magnus, 2013, s. 203).

Wittgenstein, 20. yüzyılda ses getiren çalışmalara imza atmış analitik bir filozoftur. Wittgenstein felsefesi, iki farklı döneme ayrılır. Birinci dönemde Wittgenstein (2016, ss. 23-33), resim kuramı çerçevesinde bir anlam teorisi geliştirmiş ve adların tümce içinde nesnenin yerini tuttuğunu ileri sürmüştür.

İkinci dönemde ise Wittgenstein (2017, s. 35), resim kuramını terk etmiş ve sözcüğün anlamını *Kullanım Teorisi* ile açıklamıştır. Böylece anlamı, adın işaret ettiği nesne olarak gören birinci dönem tezinden vazgeçmiştir.

1.1.5. Sinestezi ve Ses Sembolizmi

Sinestezi, duyarların birbirine karıştığı istemsiz nörolojik bir durumdur. Sinestetler, sesleri belirli hareketlerle, şekillerle veya renklerle ilişkilendirebilir (Magnus, 2013, s. 205).

Bazı araştırmalar, dildeki ses sembolizminin bir tür sinestezi olduğunu iddia etmiştir. Ramachandran ve Hubbard (2001), proto-dilin kökenini sinestezi ile açıklayan çalışmaların iyi bir örneğidir. Ramachandran ve Hubbard (2001), sözcükler ile imledikleri nesnelere arasında rastlantısal olmayan bağlantıların bulunduğunu ileri sürmüştür. Bu tez; dudak, dil hareketleri ve diğer boğumlanma noktalarının atıfta buldukları nesnelere ile sinestetik bir bağlantı kurduklarını iddia etmektedir. Bu bağlantı, dil evrimi için ilk itici gücü sağlamıştır. Fakat modern dilin kökeni, tümüyle sinestetik süreçlerin eseri değildir. Zira dil, “ses-hece yapısı-ses sembolizmi-söz dizimi/hiyerarşik yapı” süreçlerini tamamlayarak teşekkül etmiştir (Ramachandran ve Hubbard, 2001, ss. 18-23).

1.1.6. Tarihsel Dil Bilimi ve Ses Sembolizmi

Tarihsel dil bilimi, dillerdeki düzenli ses değişmelerini inceler. Düzenli ses değişmeleri, ses sembolizmi hipotezinin çıkmazlarından biridir. Zira bu hipotez doğrusa düzenli ses değişmelerinden söz etmek mümkün değildir. Oysa düzenli ses değişmeleri, dilbilimsel bir olgudur. Tarihsel dilbiliminin bu argümanının aksine ses sembolizminin mevcudiyetini destekleyen önemli bir çalışma, 1910’da Yakov Malkiel tarafından yapılmıştır. Yakov Malkiel, düzenli ses değişmelerinin anlam değişmelerini de tetiklediğini belirtmiştir. Malkiel’e göre dillerin sözcük dağarcığının büyük bir bölümü, düzenli ses değişmelerinin dışında kalan sözcüklerden meydana gelmektedir. Dolayısıyla tarihsel dil biliminin ses sembolizmi hipotezini çürüttüğü iddia edilemez (Magnus, 2013, s. 206).

1.2 Ses Sembolizminin Tipolojisi

Ses sembolizminin tipolojisi, ses anlam bağıntısının gerçekleşme şekline göre *ses kümeleri*, *kavram sesleri*, *yansımalar*, *boyut ve biçim sembolizmi* olmak üzere beşe ayrılır.

1.2.1. Ses Kümeleri (Phonesthemes)

Ses kümeleri (phonesthemes), göstergenin nedensizliği ilkesinin istisnalarından biridir. Ses kümeleri; benzer anlamlara sahip sözcüklerde tutarlı bir şekilde ortaya çıkan, birleşik olmayan ve bir biçim biriminin parçasını (ara-biçimsel) oluşturan ses bilgisel birliklerdir. Örneğin /gl-/ ses kümesi; *glint* (parıldamak), *glitter* (parıldamak, parıltı), *gleam* (ışıldamak), *glamour* (göz kamaştırıcı), vb. gibi ‘ışık

veya görme ile ilgili' birçok İngilizce sözcükte söz başında bulunur (Liu, Levow ve Smith, 2018, s. 49).

1.2.2. Kavram Sesleri (Ideophone)

Kavram sesi (ideophone) terimi, ilk olarak Doke tarafından Bantu dilleri için kullanılmıştır. Doke'un *Kavram sesi* tanımı şöyledir: "Bir kavramın (mefhumun) sesle canlı bir temsilidir" (Doke, 1935, ss. 118-119). Kavram sesleri, görsel izlenimleri ve duygusal tutumları da ifade edebilir (Jendraschek, 2001, ss. 89-90). Kavram sesleri, öznel izlenimlerin sesler vasıtasıyla sözcüklere dönüşmesidir. Amaç, doğal konuşucunun hayal dünyasını harekete geçirmek ve zihinde daha fazla görüntü oluşturmaktır. Aslında kavram sesleri, göndergelerin seslerle oluşturulmuş dramatik şekilleridir ve daha çok algıyla ilgilidir. Başka bir deyişle kavram sesleri; bir sesin, hareketin veya görüntünün seslerle betimlenmesidir. Betimleme, kavram seslerini yansımalarından ayıran en önemli özelliktir. Zira kavram sesleri betimleyici, yansımalar ise taklit edicidir.

Duyusal izlenimlerin sözcük hali olan kavram sesleri, dilin kökenini açıklayan Ding Dong teorisinin de başat güdüleyicisidir. "Sesler ve duyular arasında var olan uyuma dair kısmen mistik teori ya da Max Müller'in bir dönem savunduğu ding-dong teorisine göre ilkel insan dışarıdan aldığı her izlenime belirli bir anlatımı denk düşürüyordu. Tüm bu teorilerin yanlışlığı toplumsal unsur ihmal etmeleridir" (Perrot, 2006, ss. 102-103).

1.2.3. Yansımalar (Onomatopoeic Words)

Yansımalar (onomatopoeic words), işitme izlenimleriyle oluşturulmuş ses ve anlam korelasyon barındıran sözcüklerdir. Yansımalar; insan seslerinin, hayvan seslerinin, makine seslerinin veya doğadaki herhangi bir sesin taklidi olabilir.

Yansımaların taklit yoluyla oluşturdukları ses-anlam ilişkisi, dilin kökeni araştırmalarına öteden beri ilham kaynağı olmuştur. "Dilin kökenini yansımalarla açıklayan teori, *Bow-Wow (yansımalar) Teorisi* olarak bilinir. Alman dilcisi Max Müller tarafından ortaya atılan bu görüş, dil öğelerinin yansımalarla seslerden ortaya çıktığını savunmaktadır" (Bayraktar, 2014, s. 62). "Bu teori, ilksel sözcüklerde bir taklit değerinin olduğunu ileri sürmüştür. Örneğin hayvanın ya da havlama edimini belirtmek için köpeğin havlaması taklit edilir" (Perrot, 2006, ss. 102-103). Fakat bu teoriler, modern dil biliminde büyük ölçüde terk edilmiştir. Zira bu teoriler, dilin toplumsal yönünü göz ardı etmiş ve dilin bütün sözcüklerini açıklama kudretine erişememiştir.

1.2.4. Boyut Sembolizmi

Boyut (büyük/küçük) sembolizmi, ses birimleri ile boyut ifadeleri arasında sistematik bir ilişki olduğunu varsayar. Boyut sembolizmi destekleyen, bazıları deneysel bazıları istatistiksel olan çok sayıda literatür vardır. Bu hipotez,

dillerdeki büyük/küçük ifadeleri için belirli ses birimlerinin kullanıldığını ileri sürmektedir (Ohala, 1997, s. 99).

1.2.5. Biçim Sembolizmi

Biçim sembolizmi, sözcüklerin biçimleri ile göndergelerin biçimleri arasında bir ilişki olduğunu varsayan ses sembolizminin bir diğer tipolojisidir. Biçim sembolizminin ilk deneyi, 1929'da Köhler tarafından yapılmıştır. Köhler, hiçbir dilde anlamı olmayan *takete* ve *maluma* sözcüklerinin aşağıdaki şekillerden hangisine ait olduğunu sormuştur. Katılımcılar, *takete* sözcüğünü 'sert, keskin görünümlü' birinci figürle eşleştirmiş; *maluma* sözcüğünü ise 'yumuşak, kıvrımlı' bir görünüme sahip olan ikinci figürle ilişkilendirmiştir (Köhler, 1992, ss. 224-225). Köhler, bu deneyle dil göstergelerinin rastlantısal olmadığı sonucuna varmıştır. Gösterenler, göndergelerin biçimlerine uygun ses birimleri taşımaktadır.

Şekil 1. Köhler'in Biçim Sembolizmi Deneyinde Kullandığı Şekiller

1.3. Bir Sözcük Türetme Yöntemi Olarak Ses Sembolizmi

Ses sembolizmi, ses-anlam korelasyonunu kanıtlamaya çalışan bir hipotezdir. Hipotezin yansımalar, kavram sesleri, ses kümelerinden müteşekkil tipolojik görünümleri, tüm doğal dillerde gözlemlenebilmektedir. Fakat Platon'dan itibaren başlayan ses birimlerine anlam atfetme çalışmaları henüz bilimsel araştırma sahasına girmekten çok uzaktır.

Ses sembolizminin doğal dillerdeki yeri ve işlevini saptamak, dil tanımını yapmakla mümkündür. Bu çalışma, Chomsky'nin sağlam gözlem ve deneylerle ortaya koyduğu dilin temel özelliği olan şu tanımını esas almaktadır: "Daha ziyade kavramsal-amaç içeren ara-yüzle eşleşen ve bir tür "düşünce dili" sağlayan, hiyerarşik olarak yapılandırılmış sınırsız bir anlatımlar dizisi üretimidir" (Chomsky, 2020, s. 40). Dolayısıyla "anamlı olan ses" değil, "sesi olan anlam" söz konusudur. Bu durumda *yansımalar*, *kavram sesleri*, *ses kümeleri* olgularında görülen ses-anlam korelasyonu, dilin sözcük türetme işlevinin doğal bir sonucu olmalıdır.

Sözcük türetme, çeşitli yöntemlerle bir veya daha fazla sözcükte anlam veya tür değişikliğinin gerçekleştirilmesidir. Yansımalar ve kavram sesleri, temelde ses taklidi ile sözcükler oluşturur. Doğal diller, taklit yöntemiyle sözcük oluştururken ses bilimsel kuralları ihlal edebilir. Fakat taklit yöntemiyle oluşturulan sözcükler, doğal dilin genel ses bilimsel karakterini taşımaya devam eder. Taklitler, dillerin ses bilimsel özelliklerine bağlı olduğu için her dilde bu taklitler veya tasvirler farklı şekilde tezahür eder. Bununla birlikte kavram sesleri, taklidin görülmediği istisnai durumlar sunmaktadır. Kavram sesleri, ses birimlerinin özelliklerine göre sözcük üreten müstesna örneklerdir. Ancak kavram sesleri ile oluşturulmuş sözcükler de tamamen konvansiyoneldir. Ses kümeleri ise örnekseme yoluyla oluşmuş sözcükler listesidir. Boyut ve biçim sembolizmine gelince bu süreci bilimsel yöntemlerle incelemek mümkün değildir. Ancak doğal dillerde *şır şır/şar şar* örneklerinde görüldüğü üzere seslerin boyut belirleyici özellikleri yadsınamaz. Fakat bu özelliği, doğal dillerdeki bütün boyut sözcüklerine genellemek için güvenilir sonuçlara sahip olmak gerekir.

Ünlemler, ses anlam korelasyonunun görüldüğü bir diğer gruptur. Ünlemler, doğal dilin ses birimlerini sözcüğün türünü değiştirme aracı olarak kullanır. Böylece ses anlam korelasyonunun hiç görülmediği sözcüklere dahi, vurgu ve tonlama yöntemiyle ünlem işlevi yüklenir. Dolayısıyla sesin tür değiştirme aracı olarak kullanıldığı ünlemler de ses sembolizminin tipolojik bir görünümüdür.

Ses sembolizmi, bu çalışmaya göre doğal dillerin sözcük türetme yöntemiyle oluşturduğu sözcüklerdeki ses-anlam korelasyonudur. Bu korelasyonun gözlemlendiği örnekler ise *yansımalar*, *kavram sesleri*, *ses kümeleri* ve *ünlemler*dir. *Boyut sembolizmi* ve *biçim sembolizmi* ise yukarıda izah edilen gerekçelerden ötürü kapsam dışında bırakılmıştır.

İnceleme

Bu çalışma, ses sembolizmini bir sözcük türetme aracı olarak değerlendirmiş ve yansımalar, kavram sesleri, ses kümeleri ve ünlemlerden oluşan ses sembolizminin Eski Anadolu Türkçesindeki tipolojisini ortaya koymuştur. Bu bölümde öncelikle Eski Anadolu Türkçesinin Türk dil tarihindeki yeri hakkında bilgi verilmiş, ardından bu tarihi dönemdeki ses sembolik unsurlar örnek cümlelerle incelenmiştir.

2. Eski Anadolu Türkçesinde Ses Sembolik Unsurlar

Eski Anadolu Türkçesi, Türk dilinin Güney-Batı Lehçeleri grubuna girer (Korkmaz, 2013, s. 13). Oğuzcanın ilk defa Anadolu coğrafyasında yazı dili haline geldiği bilinmektedir. Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları'nda resmi dilin Farsça olması ve XI-XIII. yüzyıllarda görülen Moğol istilası, Oğuzcanın yazı dili haline gelmesini geciktirmiştir. Oğuz Türkçesinin Anadolu'daki tarihi dönemleri şöyledir: *Selçuklu Dönemi Türkçesi* (11-13),

Beylikler Dönemi Türkçesi (13-15), Osmanlı Türkçesine Geçiş Dönemi (15. yy.ın ikinci yarısı) (Türk, Doğan ve Şerifoğlu, 2013, s. 15).

Bu bölümde, Eski Anadolu Türkçesindeki ses sembolik unsurlar; ses kümeleri, kavram sesleri, yansımalar ve ünlemler şeklinde tasnif edilerek incelenmiştir. Biçim sembolizmi ve boyut sembolizmi ise bilimsel yöntemlerle bu tipolojileri saptamak mümkün olmadığı için kapsam dışında bırakılmıştır. Tipolojik görünüm, örneklem oluşturan cümlelerle desteklenmiştir.

2.1. Ses Kümeleri

Ses kümeleri, aynı anlam dairesinde toplanan sözcüklerin söz başında veya söz sonunda paylaştıkları ortak ses birlikleridir. Bu sesler, ön veya son ek mahiyetinde olmayıp biçimbiriminin vazgeçilmez öğeleridir. Ses kümeleri, her dilde gözlemlenebilir bir olgudur. Bu olgunun izahı için birçok tez ileri sürülmüştür. Fakat bu tezlerin hiçbiri tatmin edici bir sonuca ulaşmamıştır.

Eski Anadolu Türkçesinde, vücut uzuvları için kullanılan *-Ik, -Ak, -Iz, -In* soncul ve *gö-* öncül ses kümelerinden söz etmek mümkündür. Bu ses kümeleri, çoğunlukla bir son ek olarak değerlendirilmiş ve izafi etimolojiler yapılmıştır. Etimolojilerinin açık olmaması, bu ses birliklerinin bir ses kümesi oluşturduklarının en önemli kanıtıdır. Bu ses kümeleri, kuvvetle muhtemel bir kök ile son ekin örnekseme yöntemiyle genelleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Aşağıda bu ses kümelerinin dağılımı gösterilmiştir.

Tablo 2. Eski Anadolu Türkçesinde Bazı Ses Kümeleri

Ses Kümesi	Sözcük Birimi
<i>-Ik</i>	<i>Sünük, bıyık, kuyruk</i>
<i>-AK</i>	<i>Parmağ, yürek, bilek, tudak, ayak, kulak, tırnak</i>
<i>-Iz</i>	<i>Ağız, diz</i>
<i>-In</i>	<i>Karın, burun, beyin, alın</i>
<i>gö-</i>	<i>Görmek, göz</i>

2.2. Kavram Sesleri

Kavram sesleri, Kore, Japon, Tamil ve Afrika dilleri başta olmak üzere tüm doğal dillerde bulunan ses sembolizm unsurlarıdır. Kavram sesleri sadece işitsel izlenimleri değil aynı zamanda duyuşsal ve görsel izlenimleri de ifade ederler. Bir kavramın ses birimleri ile resmini çizen bu sözcükler, anlamı güçlendirir ve sözcüklere tiyatral bir hava katar. Kavram sesleri, ses anlam korelasyonunu sağlarken *cici bici* örneğinde görüldüğü üzere dillerin ses bilimsel kısıtlamalarını

ihlal edebilir. Bu kısıtlama ihlali, kavram seslerinin ses sembolizminin unsuru olduklarının da açık bir delilidir.

Eski Anadolu Türkçesindeki kavram sesleri; işitsel, duyuşal ve görsel izlenimlerin ses birimlerine yansıması şeklinde ortaya çıkmış sözcüklerdir. Kavram sesleri, çoğunlukla ikilemeler şeklindedir. Cümle içinde ekseriyetle zarf işlevinde görülen kavram sesleri, sıfat ve fiil görevi de üstlenmektedir

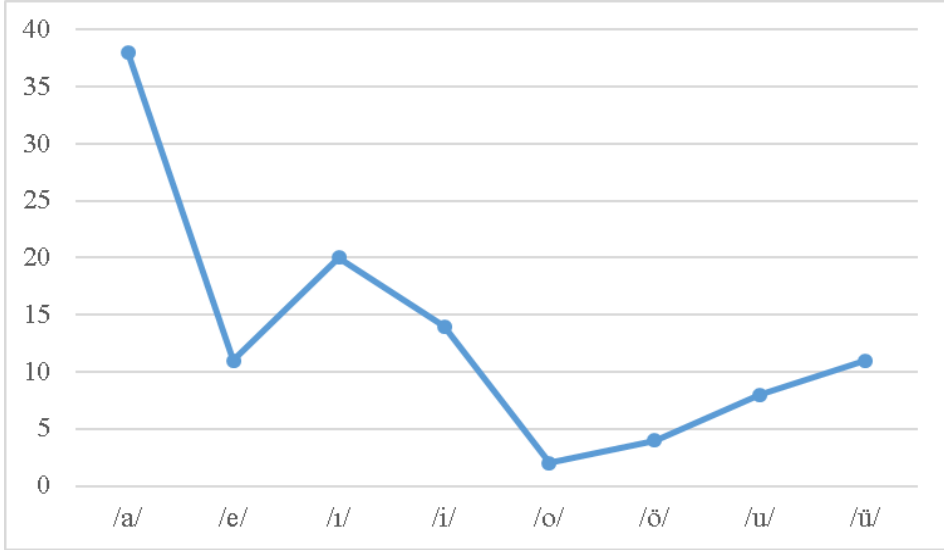
Eski Anadolu Türkçesindeki kavram sesleri, görsel izlenimleri (bk. (1) numaralı cümle), işitsel izlenimleri (bk. (3) numaralı cümle) betimleyen sözcükler oluşturmuştur. Ayrıca kavram sesleri, (42) numaralı cümlede olduğu gibi fiilde belirtilen harekete dair izlenimleri de yansıtmaktadır.

Tablo 3. Eski Anadolu Türkçesinde Kavram Sesleri

Kavram Sesi	Örnek
<i>Apul apul</i>	(1) Şu yengeçleyn gitdi <i>apul apul</i> (Dilçin, 1991, s. 5063)
<i>Ayrımak</i>	(2) Kaşanaydı <i>ayramağından</i> kan at (Dilçin, 1991, s. 471)
<i>Bağırmaq</i>	(3) Deve <i>bağırdı</i> (Ergin, 2011, s. 192)
<i>Bam bam</i>	(4) <i>Bam bam</i> depe başma çıkduğum çok (Ergin, 2011, s. 149)
<i>Bağ başlatmaq</i>	(5) KİLİSESİN YIKUP YİRİNE MESCİD YAPDUM <i>bağ başlatdum</i> (Ergin, 2011, s. 237)
<i>Balkımaq</i>	(6) Yüzün nürünün <i>balkıduğunu</i> (Tatçı, 1990, s. 5)
<i>Böğürmek</i>	(7) Fiğān eyler idi <i>bögürür idi</i> (Dilçin, 1991, s. 2460)
<i>Buldur buldur</i>	(8) <i>buldur buldur</i> gözünüğ yaşı revan oldu (Ergin, 2011, s. 107)
<i>Buzlamak</i>	(9) Torumları bundan <i>buzlayup</i> bile kiçdi (Ergin, 2011, s. 105)
<i>Cici bici</i>	(10) Bir <i>cici bici</i> türkmen kızını alasin (Ergin, 2011, s. 185)
<i>Cüş</i>	(11) Ditredi menüm canum <i>cüşa</i> geldi (Ergin, 2011, s. 178)
<i>Çakıldak</i>	(12) Ol <i>çakıldak</i> ipleri (Tatçı, 1990, s. 254)
<i>Çat</i>	(13) Ol günde gök <i>çatlayısar</i> (Tatçı, 1990, s. 219)
<i>Çokra</i>	(14) Geyim kılıcdasından, at <i>çokramasmdan</i> (Ergin, 2011, s. 230)
<i>Depelemek</i>	(15) Aruz Koca dağı inüp <i>depeledi</i> (Ergin, 2011, s. 208)
<i>Depmek</i>	(16) Hemān lahza döndi atın <i>depdi</i> ol (Dilçin, 1991, s. 360)
<i>Didim didim</i>	(17) Tağı yün bigi ide <i>didim didim</i> (Dilçin, 1991, s. 5)
<i>Ditmek</i>	(18) Peynir kibi <i>ditdi</i> (Ergin, 2011, s. 189)
<i>Dürtmek</i>	(19) Kanını destmala <i>dürtsün</i> (Ergin, 2011, s. 151)
<i>Fırlamak</i>	(20) Kan turalı <i>fırlar</i> (Ergin, 2011, s. 191)
<i>Haykırmak</i>	(21) Na'ra urup <i>haykırdı</i> (Ergin, 2011, s. 172)
<i>Ildurmak</i>	(22) Güneş ol Süheyl'e ancak <i>ıldurdu</i> (Dilçin, 1991, s. 1666)
<i>İyrımak</i>	(23) Yavuz it gibi her dem <i>ıyrırar idi</i> (Dilçin, 1991, s. 473)
<i>İşımak</i>	(24) Çü maşırıkda <i>ışıdı</i> zengī dişi (Dilçin, 1991, s. 438)
<i>Kığırmaq</i>	(25) Bigler men sizi niye <i>kığırdum</i> bilür misiz? (Dilçin, 1991, s. 246)
<i>Kişnemek</i>	(26) kara koçın <i>kişnetdi</i> (Ergin, 2011, s. 193)
<i>Kükremek</i>	(27) Deve kibi <i>kükredi</i> (Ergin, 2011, s. 172)

<i>Küt</i>	(28) Bir <i>küt</i> ile güreşdüm (Tatcı, 1990, s. 340)
<i>Küvlemek</i>	(29) Atası anası <i>küvlediler</i> (Ergin, 2011, s. 151)
<i>Maılamak</i>	(30) Karşum ala yigit menüm ne <i>maıııarsın</i> (Ergin, 2011, s. 173)
<i>Ögermek</i>	(31) gülşende <i>ögerdüm</i> yārumı ol gün (Ergin, 1980, s. 289)
<i>Öğür öğür</i>	(32) bigler <i>öğür öğür</i> ağlaşdılar (Ergin, 2011, s. 132)
<i>Pırlamak</i>	(33) Göksün delüp göge <i>pırlar</i> (Ergin, 2011, s. 222)
<i>Pırtmak</i>	(34) Yigidi atar yıkar serer <i>pırtar</i> (Ergin, 2011, s. 189)
<i>Sayramak-</i>	(35) şaıallu bozaı turğay <i>sayraduııda</i> (Ergin, 2011, s. 78)
<i>Segirdmek</i>	(36) Delü Karıar <i>segirderek</i> vardı (Ergin, 2011, s. 129)
<i>Şızlatmak</i>	(37) Aııa yüzölü ananı <i>şızlatduıı</i> (Ergin, 2011, s. 210)
<i>Şakımak</i>	(38) Arı gölüı ördüğüı <i>şakıyup</i> alan (Ergin, 2011, s. 192)
<i>Şılamak</i>	(39) Gün kibi <i>şıladı</i> (Ergin, 2011, s. 157)
<i>Şor şayan</i>	(40) Kulağumda <i>şorşayan</i> nayibüm misin (Ergin, 2011, s. 232)
<i>Tap</i>	(41) Sana senden yakındır aşrı <i>tap</i> bak (Tatcı, 1990, s. 335)
<i>Tepsermek</i>	(42) Tudaıları <i>tepsedi</i> (Ergin, 2011, s. 111)
<i>Ühü ühü</i>	(43) Gülen kaş kaş ağladı <i>ühü ühü</i> (Dilıın, 1991, s. 569)
<i>Yalap yalap</i>	(44) Yanaram <i>yalap yalap</i> tutuşuban (Tatcı, 1990, s. 199)
<i>Yapa yapa</i>	(45) <i>Yapa yapa</i> karlar yağsa yaza kalmaz (Ergin, 2011, s. 74)
<i>Yıldır yıldır</i>	(46) <i>Yıldır yıldır</i> yıldırur (Ergin, 2011, s. 207)

Kavram sesleri, bir ses biriminin kavramla eşleştirilmesi işlemiyle oluşan sözcüklerdir. Chomsky'ye göre kavramlar, insanın doğuştan gelen biyolojik özelliklerinin bir parçasıdır. Kavramlar, deneyimden bağımsızdır ve doğal konuşucu tarafından bilinçsizce kullanılır. Sözcükler, bu kavramların etiketlenmesi işlemiyle ortaya çıkan biçimlerdir. Sözcük etiketleme işlemi ise rastlantısaldır (Chomsky, 2009, s. 44). Fakat kavram seslerinde sözcük etiketleme işlemi, rastlantısal değildir. Kavram ile ses birimleri arasında doğal dilin kendine özgü ses bilimsel ilkeleri ile belirlenen bir ilişki söz konusudur. Eski Anadolu Türkçesindeki kavram sesleri ile ses birimleri arasındaki ilişkiler, aşağıdaki grafiklerde gösterilmiştir.

Grafik 1. Kavram Seslerindeki Ünlülerin Sıklık Çizelgesi

Bu grafiğe göre Eski Anadolu Türkçesinde kavram seslerinde kullanılan ünlüler, şu özellikleri sergilemektedir:

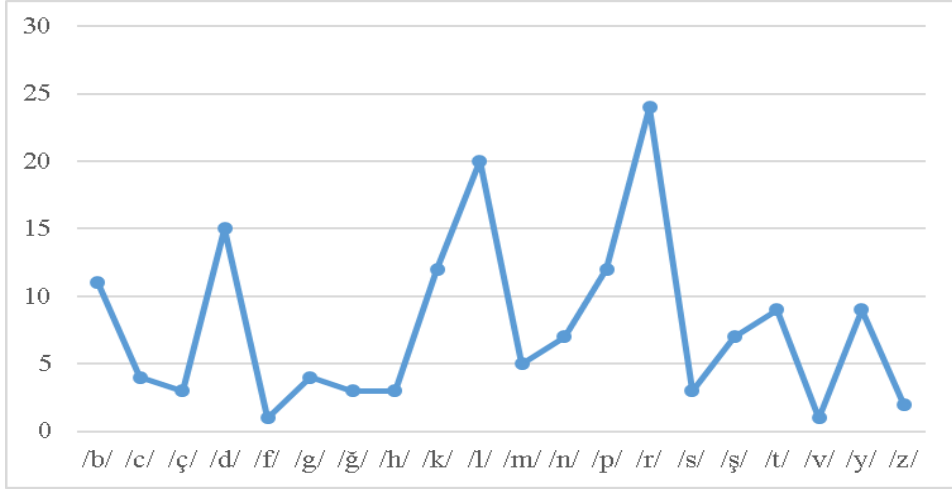
- I. Art ünlülerin sıklık frekansı, ön ünlülerden yüksektir.
- II. Düz ünlülerin sıklık frekansı, yuvarlak ünlülerden yüksektir.
- III. Geniş ünlülerin sıklık frekansı, dar ünlülerden yüksektir.
- IV. Ünlülerin sıklık sıralaması şu şekildedir: /a/, /ı/, /i/, /ü/, /e/, /u/, /ö/, /o/.

Kavram seslerini oluşturan ünsüzlerin özellikleri ise şu şekildedir:

I. Boğumlanma noktasına göre sıklığı yüksek olan ünsüzler, ön damak ünsüzleridir. Sıklığı en düşük olan ünsüzler ise dış-dudak ünsüzleridir. Boğumlanma noktasına göre sıklık sıralaması şu şekildedir: Ön damak>dil ucu-dış ünsüzleri>çift dudak ünsüzleri>dış eti-damak ünsüzleri>art damak ünsüzleri>gırtlak ünsüzleri>dış-dudak ünsüzleri

II. Ötümlü ünsüzlerin sıklık frekansı ötümsüz ünsüzlerden daha yüksektir.

III. Sürekli ünsüzlerin sıklık frekansı, süreksiz ünsüzlerden daha yüksektir. Akıcı sürekli ünsüzler, sızıcı sürekli ünsüzlerden daha yüksek bir frekansa sahiptir.

Grafik 2. Kavram Seslerindeki Ünsüzlerin Sıklık Çizelgesi

2.3. Yansıma Sözcükler

Ses sembolizminin en iyi bilinen örnekleri, yansıma sözcüklerdir. Ses anlam korelasyonu, yansıma sözcüklerde oldukça belirgindir. Yansıma sözcükler, kavram seslerinden farklı olarak işitsel izlenimlerle sınırlıdır. İşitsel izlenimler, birçok farklı sesin taklidi olan sözcükler oluşturur. Taklit edilen ses; insan, hayvan, doğa, makine veya çocuk dili olabilir.

Eski Anadolu Türkçesinde yansıma sözcüklerin çok sayıda örneği vardır. Bunlar içinde sıklığı yüksek olanlar, aşağıdaki tabloda listelenmiştir. Yansıma sözcükler açısından en zengin eser ise *Dede Korkut Kitabı*'dır. Eski Anadolu Türkçesindeki yansıma sözcükler, çocuk dilini (bk. (47) numaralı cümle), insan (bk. (66) numaralı cümle), doğa (bk. (64) numaralı cümle) makine (bk. (69) numaralı cümle) ve hayvan sesini (bk. (86) numaralı cümle) taklit etmek suretiyle oluşmuş biçimlerden mürekkeptir.

Tablo 4. Eski Anadolu Türkçesinde Yansıma Sözcükler

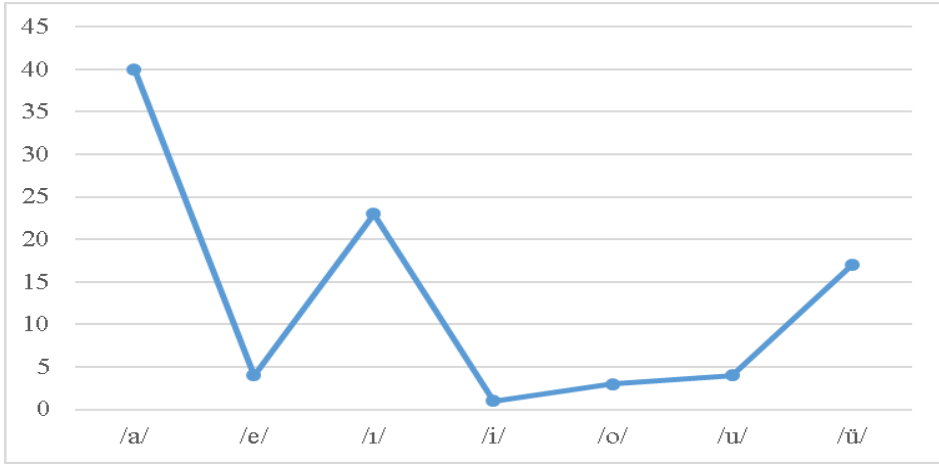
Yansıma Sözcük	Örnek
<i>Ana</i>	(47) <i>Anası</i> ile sohbet eyledi (Ergin, 2011, s. 84)
<i>Avlatmak</i>	(48) Hay ne oturursun itüñi <i>avlatmayan</i> (Ergin, 2011, s. 157)
<i>Baba</i>	(49) Anı gördiler dediler Ya 'küb'a Hāzā bizā'atu-nā ruddat ilay-nā yā <i>baba</i> (Taş, 2017, s. 85)
<i>Cıvu</i>	(50) <i>Kulağ</i> şağır eylerdi oğ <i>cıvısı</i> (Dilçin, 1991, s. 381)
<i>Çağırmaç</i>	(51) Dünya yügürdi yētüben <i>çağırmaç</i> (Taş, 2017, s. 22)
<i>Çağnam çağnam</i>	(52) <i>Çağnam çağnam</i> kayalardan çıkan şu (Ergin, 2011, s. 101)
<i>Çağmaç</i>	(53) <i>Çağmaçluça</i> çobanları dün-ile yügürden (Ergin, 2011, s. 102)
<i>Çağmak</i>	(54) Oğlanı iki talusunun arasında urup <i>çağdı</i> yıkdı (Ergin, 2011, s. 86)

<i>Çap çap</i>	(55) Acı ayran tökilende <i>çap çap</i> içen (Ergin, 2011, s. 102)
<i>Çığürmak</i>	(56) <i>Çığırdı</i> vü dāyesini oқudı (Dilçin, 1991, s. 253)
<i>Çııramak</i>	(57) Şā' eşit <i>çııradı</i> Yūsuf sözine (Taş, 2017, s. 104)
<i>Dede</i>	(58) <i>Dede</i> aydur (Ergin, 2011, s. 126)
<i>Fış fış</i>	(59) Dökelüm bunun kanını <i>fış fış</i> (Dilçin, 1991, s. 341)
<i>Fışıl fışıl</i>	(60) Söyleşdiler <i>fışıl fışıl</i> (Ergin, 2011, s. 106)
<i>Gızıldamak</i>	(61) Mancılığı ağır taşdan <i>gızıldayup</i> katı inen (Ergin, 2011, s. 192)
<i>Gü gü gü</i>	(62) Ügeyik didi <i>gü gü gü</i> (Ergin, 1980, s. 289)
<i>Gümbür gümbür</i>	(63) <i>Gümbür gümbür</i> naқaralar döğildi (Ergin, 2011, s. 114)
<i>Gürlemek</i>	(64) Bir kara bulut kıpar gök <i>gürleyü</i> (Taş, 2017, s. 34)
<i>Güv güv</i>	(65) İt kibi <i>güv güv</i> iden çerkez hırşlu (Ergin, 2011, s. 238)
<i>Ĥırıldamak</i>	(66) <i>Ĥırıldadup</i> tatlu canum alur oldu (Ergin, 2011, s. 180)
<i>İñlemek</i>	(67) Ĥasretüñden <i>inleyü</i> oldum ölü (Taş, 2017, s. 51)
<i>Kaş kaş</i>	(68) <i>kaş kaş</i> güldi (Ergin, 2011, s. 211)
<i>Kııırdı</i>	(69) Gider-iken 'araba <i>kııırdısından</i> Kazan oyandı (Ergin, 2011, s. 324)
<i>Kııııda</i>	(70) Geyim <i>kııııdasından</i> , at kııııramasından (Ergin, 2011, s. 230)
<i>Küpür küpür</i>	(71) <i>Küpür küpür</i> tavullar naқralar çalıñdı (Ergin, 2011, s. 240)
<i>Küt küt</i>	(72) <i>Küt küt</i> buğa şolmağa başladı (Ergin, 2011, s. 189)
<i>Mañrıřmak</i>	(73) Kıııuçağı <i>mañrıřup</i> bile kıııdı (Ergin, 2011, s. 166)
<i>Mavlatmak</i>	(74) Çetüğüñi <i>mavlatmayan</i> (Ergin, 2011, s. 157)
<i>Mır</i>	(75) Baya mırlar-idi (Ergin, 2011, s. 179)
<i>'Okramak</i>	(76) Bidevi atlar issini görüp ' <i>okradukda</i> (Ergin, 2011, s. 78)
<i>Siñ</i>	(77) Köpek Kazanuç atınuç ayağına çap çap düşer <i>siñ siñ siñler</i> (Ergin, 2011, s. 102)
<i>Şapala</i>	(78) Mere noldunuz diyü bir <i>şapala</i> birine bir şapala birine urdı (Ergin, 2011, s. 226)
<i>Şor</i>	(79) Kara kanı <i>şorladı</i> gözine indi (Ergin, 2011, s. 172)
<i>Şammak</i>	(80) Kııır üzerine kııın <i>şammış</i> kibi kıızıl yañaklum (Ergin, 2011, s. 197)
<i>Şaraқа</i>	(81) Yüz adam seçilüñ, <i>şaraқа çatladuñ</i> (Ergin, 2011, s. 221)
<i>Tu</i>	(82) <i>Tu</i> yüz kerre, altmış kışi bir Oğılamı tutamadunuz didi (Ergin, 2011, s. 230)
<i>Ulřmak</i>	(83) İssüz yirüñ kııırdı kibi <i>ulşdular</i> (Ergin, 2011, s. 206)
<i>Urлаřmak</i>	(84) <i>Urлаřuban</i> şular taşsa deniz tolmaz (Ergin, 2011, s. 73)
<i>Ürmek</i>	(85) Du'ā oқudı kııışudan <i>ürdi</i> ol (Dilçin, 1991, s. 306)
<i>Vaf vaf</i>	(86) Kıııranku ağışam olanda <i>vaf vaf</i> üren (Ergin, 2011, s. 102)
<i>Zār zār</i>	(87) <i>zār zār</i> inledi (Dilçin, 1991, s. 229)

Yansıma sözcükler, ses sembolizminin tipik örnekleridir. Zira bu sözcükler, hiçbir kuşkuya mahal vermeden ses birimlerinin sözcüğün anlamıyla eşleştiğini göstermektedir. Eski Anadolu Türkçesindeki yansıma sözcüklerde kullanılan ünlülerin başlıca özellikleri şu şekildedir:

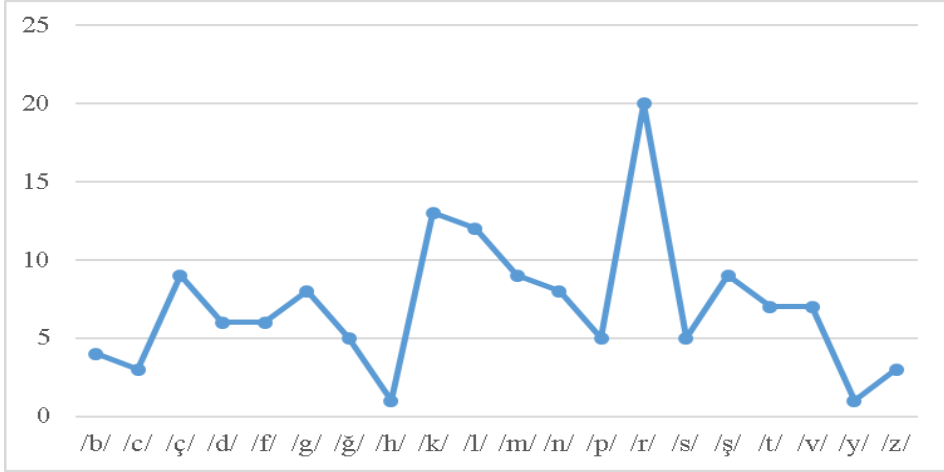
- I. Art ünlülerin sıklık frekansı, ön ünlülerden yüksektir.
- II. Düz ünlülerin sıklık frekansı, yuvarlak ünlülerden yüksektir.
- III. Geniş ünlülerin sıklık frekansı, dar ünlülerden yüksektir.
- IV. Ünlülerin sıklık sıralaması şu şekildedir: /a/, /ı/, /ü/, /e/, /u/, /o/, /i/.

Grafik 3. Yansımalarındaki Ünlülerin Sıklık Çizelgesi

Yansıma sözcüklerin biçimlerini oluşturan ünsüzler, ses birimleri ile sözcük anlamı arasında bir ilişki olduğu tezini desteklemektedir. Eski Anadolu Türkçesinde yer alan yansıma sözcüklerdeki ünsüzlerin genel özellikleri şöyledir:

- I. Boğumlanma noktasına göre frekansı yüksek olan ünsüzler, ön damak ünsüzleridir. Sıklık frekansı en düşük olan ünsüzler ise gırtlak ünsüzleridir. Ünsüzlerin sıklık sıralaması şu şekildedir: Ön damak ünsüzleri>dil ucu-dış ünsüzleri>dış eti-damak ünsüzleri>çift dudak ünsüzleri>dış-dudak ünsüzleri>art damak ünsüzleri>gırtlak ünsüzleri.
- II. Ötümlü ünsüzlerin sıklık frekansı, ötümsüz ünsüzlerden daha yüksektir.
- III. Sürekli ünsüzlerin sıklık frekansı, süreksiz ünsüzlerden daha yüksektir. Akıcı sürekli ünsüzler, sızıcı sürekli ünsüzlerden daha yüksek bir frekansa sahiptir.

Grafik 4. Yansımalarındaki Ünsüzlerin Sıklık Çizelgesi

2.4. Ünlemler

Ünlemlerin sözcük türleri içindeki sınıflandırması tartışmalıdır. Ünlemleri, bağımsız bir sözcük kabul eden ve edatların bir dalı olarak sınıflandıran iki genel yaklaşım vardır. Banguoğlu, ünlemleri anlamlı sözcükler ile haykırma arasında yer alan bir sözcük sınıfı diye tanımlamıştır (2007, s. 396). Ergin, ünlemleri ruh hallerini, tabiat seslerini, seslenmeleri ve beyan şekillerini ifade eden edatlar olarak kabul etmiştir (2004, s. 349). Ergin, yansımaları da ünlemlere dâhil etmiştir (2004, s. 349). *Kavaid-i Lisan-ı Türki*'de ünlemler, **edât-ı nidâ** olarak yer almaktadır (Türkay, 2018, s. 62). *İlm-i Sarf-ı Türki*'de ise **edavat** başlığında incelenmiştir (Toparlı ve Yücel, 2018, s. 35). Karaağaç, ünlemleri edatların bir türü olarak değerlendirmiştir (2013, s. 437). Korkmaz, ünlemleri doğadaki seslerin dile yine ses olarak yansımış görüntüleri olarak da nitelendirmiş ve “görevli-anlamlı kelimeler” şeklinde sınıflandırmıştır (2009, s. 1140). Korkmaz, yansımaları ünlem başlığında ele almıştır (2009, s. 1140). Bozkurt, ünlemleri duygu başlığında ele almış ve yansımaları da ünlemlerin bir türü saymıştır (1995, s. 314). Gencan, ünlemleri bağımsız bir sözcük türü olarak değerlendirmiştir (1982, s. 245). Demir ve Yılmaz ise ünlemleri ve yansımaları birlikte ele almış ve bağımsız bir sözcük türü saymıştır (2014, s. 221).

Ünlemler, bu çalışmada ses sembolizminin dildeki bir tezahürü kabul edilmiştir. Zira ünlemler, ses anlam korelasyonu ile türetilen sözcüklerdir ve ses vasıtasıyla sözcüklerin türünü değiştirmektedir. Bu özellik, ünlemleri kavram seslerinden farklı kılmaktadır. Dolayısıyla ünlemler, ses sembolizminin bağımsız bir tipolojik görünümüdür.

Eski Anadolu Türkçesindeki ünlemler, taranan eserlerden tespit edilmiş ve Korkmaz (2009, s. 1140) tasnifi esas alınarak “içe dönük ünlemler; seslenme,

gösterme, cevap ve ünlem gibi kullanılan sözcükler” başlıklarında aşağıda tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 5. Eski Anadolu Türkçesinde İç Dönük Ünlemler

İçe Dönük Ünlemler	Örnek
<i>Āferīn</i>	(88) <i>Āferīn</i> étdiler anuñ hāline (Akdoğan & Kutsal, 2019, s. 270)
<i>Āh</i>	(89) <i>Ah</i> nola-y-idi (Ergin, 2011, s. 76)
<i>Ahsent ü Şābāş</i>	(90) Ki <i>ahsent ü şābāş</i> iy toğru er (Dilçin, 1991, s. 511)
<i>Allah Allah</i>	(91) <i>Allah Allah</i> dimeyinçe işler oñmaz (Ergin, 2011, s. 73)
<i>Aman</i>	(92) Bulcañ fırsat aña vérmes <i>emān</i> (Akdoğan & Kutsal, 2019, s. 320)
<i>Āvāz</i>	(93) Bu şi’ri eyitdi vü çekdi <i>āvāz</i> (Dilçin, 1991, s. 296)
<i>Bes</i>	(94) <i>Bes</i> hayāl-i hāb-durur bu hayāt (Akdoğan & Kutsal, 2019, s. 242)
<i>Çak</i>	(95) Reyān-ıla <i>çak</i> tanışuñ kaldılar (Taş, 2017, s. 118)
<i>Diriğā</i>	(96) <i>Diriğ</i> itdüh şemāmuñdan şemimi (Ergin, 1980, s. 13) (97) <i>Diriğā</i> ki çün ğaflet örter gözi (Dilçin, 1991, s. 208)
<i>El-vidā</i>	(98) <i>El-vidā</i> ‘ây yār-ı dil-ber el-vidā’(Akdoğan & Kutsal, 2019, s. 352)
<i>Gidī</i>	(99) Didi iy hāram-zāde kulmāş <i>gidī</i> (Dilçin, 1991, s. 382)
<i>Ha</i>	(100) Elif bigi <i>ha</i> tođrı ol zīnhār (Dilçin, 1991, s. 213)
<i>Hāşa</i>	(101) Bu muhāli <i>hāşa</i> kim eyde hākīm (Akdoğan & Kutsal, 2019, s. 264)
<i>Hasretā</i>	(102) <i>Hasretā</i> derdā ki vuşlat ni‘metini bilmedüm (Biltekin, 2018, s. 156)
<i>Hay</i>	(103) Dede Korkuñ <i>hay</i> oğul Karçar adama uş bögelek gibi buñludur (Ergin, 2011, s. 128)
<i>Hayf</i>	(104) <i>Hayf</i> ola dilünji hāmüş eylemek (Akdoğan & Kutsal, 2019, s. 249)
<i>Hele</i>	(105) <i>Hele</i> rāziyam aña bu kamu gavġāsıyile (Ergin, 1980, s. 317)
<i>Hergiz</i>	(106) komadı anı <i>hergiz</i> ihtiyara (Ergin, 1980, s. 29)
<i>Hey di</i>	(107) <i>Hey di</i> begüm nefsiñe olma vücûduña kul (Ergin, 1980, s. 74)
<i>Heyhāt</i>	(108) <i>Heyhāt</i> kanı dünyide bir ‘āşık-ı şādık (Biltekin, 2018, s. 32)
<i>İlla</i>	(109) <i>İlla</i> anuñ dostların bulmak gerek (Yavuz, 2000, s. 43)
<i>İnşallah</i>	(110) <i>İnşallah</i> kim Çalap ‘avf eyleye (Yavuz, 2000, s. 669)
<i>Kāşki</i>	(111) Şunuñ bigi göz <i>kāşki</i> olaydı kör (Dilçin, 1991, s. 372)
<i>Lā-cerem</i>	(112) <i>Lā-cerem</i> ol nesne bī-bünyād ola (Akdoğan & Kutsal, 2019, s. 327)
<i>Meded</i>	(113) Canum alma ‘Azrā’il <i>meded</i> (Ergin, 2011, s. 179)

<i>Vallah</i>	(114) Beşer kanda vü sen kanda ki nür-ı nürsın <i>vallah</i> (Ergin, 1980, s. 296)
<i>Vallah billah</i>	(115) <i>Vallah billah</i> tođrı yolu görür-iken egri yoldan gelneyeyim didi (Ergin, 2011, s. 235)
<i>Vāy</i>	(116) <i>Vāy</i> aña kim dünyedür endişesi (Akdoğan & Kutsal, 2019, s. 238)
<i>Veh</i>	(117) Şunuñ bigi ğark olmışam <i>veh</i> nidem (Dilçin, 1991, s. 205)
<i>Yaşa</i>	(118) Süheyl aña didi ki biñ <i>yaşa</i> sen (Dilçin, 1991, s. 312)
<i>Yazuñ</i>	(119) Biglige toymadım özüme <i>yazuñ</i> (Ergin, 2011, s. 109)
<i>Zarı</i>	(120) Her gece tā-şubñ éderdi <i>zarı</i> ol (Akdoğan & Kutsal, 2019, s. 347)
<i>Zārī</i>	(121) Ol oturdu yol üze <i>zārī</i> kıla (Taş, 2017, s. 77)
<i>Zī</i>	(122) Eger hayruñ ağır gelse, <i>zī</i> devlet (Mansuroğlu, 1956, s. 6)
<i>Zihī</i>	(123) <i>Zihī</i> şirīn söz Yūsuf kışşası (Taş, 2017, s. 19).
<i>Zinhār</i>	(124) cân bilün ile oldı kıl <i>zinhār</i> (Ergin, 1980, s. 53)

Tablo 6. Eski Anadolu Türkçesinde Seslenme Ünlemleri

Seslenme Ünlemleri	Örnek
<i>A/Ā</i>	(125) A Dirse Ğan çalkubanı yirüñden örü turduñ (Ergin, 2011, s. 86) Şeyhiyā Ğak'dan iricek tevfiķ (Biltekin, 2018, s. 157)
<i>Ay</i>	(126) Görür-misin <i>ay</i> oğul neler oldı (Ergin, 2011, s. 91)
<i>Bere/Bre</i>	(127) <i>Bere</i> çoban irāğunđan yaķınunđan berü gelgil (Ergin, 2011, s. 98) (128) <i>Bre</i> ođlān sen benüm oğlum yerindesin (Kırmit, 2017, s. 178)
<i>E/Ī</i>	(129) İşid emdi bu aħvāli <i>e</i> kardaş (Dilçin, 1991, s. 4) (130) Kendüzünje vir öğüdün yürü <i>i</i> zāhidem diyen (Biltekin, 2018, s. 108)
<i>Ey/ĪY</i>	(131) Kamu nesne bézegidür <i>ey</i> Ğakīm (Akdoğan & Kutsal, 2019, s. 199) (132) <i>Īy</i> kemāl-i kudretün nefhinde 'ālem bir nefes (Taş, 2017, s. 59)
<i>Eyā</i>	(133) <i>Eyā</i> şāh-ı felek-ri'fat, ki dā'im baħt ile devlet (Mansuroğlu, 1947, s. 7)
<i>Hey</i>	(134) Eytdiler <i>hey</i> ne-durur aħvālünüz (Yavuz, 2000, s. 143)
<i>Ğu</i>	(135) Kemāl-i Ğüsne Yūsufsın Muħammed'den tutarsın <i>Ğu</i> (Biltekin, 2018, s. 168)
<i>Mere</i>	(136) <i>Mere</i> çoban bu ağaç ne ağaçdur ? (Ergin, 2011, s. 143)
<i>Yā</i>	(137) <i>Yā</i> Cebrā'ıl beni kıtu dutma (Cemiloğlu, 2000, s. 131)
<i>Yāñu</i>	(138) <i>Yāñu</i> yétmiş gün aramızda geçe (Taş, 2017, s. 27)

Tablo 7. Eski Anadolu Türkçesinde Gösterme Ünlemleri

Gösterme Ünlemleri	Örnek
<i>Tā</i>	(139) <i>Ɔala uçmaƆlık uçmaƆda tā ebed</i> (Taş, 2017, s. 81)
<i>Uş</i>	(140) Hücetin tevhiğün <i>uş</i> dedüm saña (141) Hecrün ile ırmaƆlar aƆar <i>işbu</i> gözümden (Akdoğan & Kutsal, 2019, s. 267) (142) Tapuđda şem‘ gibi <i>uşda</i> dem-be-dem yanaram (Ergin, 1980, s. 17)

Tablo 8. Eski Anadolu Türkçesinde Soru Ünlemleri

Soru Ünlemleri	Örnek
<i>Aceb</i>	(143) ‘ <i>Aceb</i> bu derdümün dermāni yokmı ? (Mansuroğlu, 1947, s. 10)
<i>Ɔanı</i>	(144) <i>Ɔanı</i> döstlik <i>Ɔanı</i> kullık <i>Ɔanı</i> nāz (Yavuz, 2000, s. 31)
<i>Yoşsa</i>	(145) şol güneş yüzindeki beş mi durur (146) <i>yoşsa</i> saldı ihtirāka yıldızın (Ergin, 1980, s. 96)
<i>Ya Ne</i>	(147) <i>Ya ne</i> maşlahata geldün yigit didi (Ergin, 2011, s. 122)

Tablo 9. Eski Anadolu Türkçesinde Cevap Ünlemleri

Cevap Ünlemleri	Örnek
<i>Evet</i>	(148) Dağı bu ‘ <i>acebdür</i> bilürem <i>evet</i> (149) Dilümüzce bir nükte didi <i>evit</i> (Dilçin, 1991, s. 350)
<i>Beli</i>	(150) Bunda “ <i>Beli</i> ” diyen kişi anda tamām olur işi (Tatçı 47) (151) <i>Beli</i> menüm oğlumdur didi (Ergin, 2011, s. 120)
<i>Eyü</i>	(152) Emen aydur: <i>Eyü</i> dimişsin (Ergin, 2011, s. 246)
<i>Gey ise</i>	(153) sorulur ise <i>gey ise</i> kısās ola cürüh (Ergin, 1980, s. 164)
<i>Hāy Hāy</i>	(154) ‘ <i>Aceb</i> kaçan irem aña <i>hāy hāy</i> (Dilçin, 1991, s. 238)
<i>Hayır</i>	(155) Hāşim <i>hayır</i> bizüm ‘ādetimiz degüldür (Kırmıt, 2017, s. 178)
<i>Hoş</i>	(156) Beyrek aydur: <i>Hoş</i> , imdi atlanuđ (Ergin, 2011, s. 123)
<i>Yoğ</i>	(157) Dil dilersin <i>yoğ</i> dimege dil mi var (Ergin, 1980, s. 456)

2.4.1. Ünlem gibi Kullanılan Sözcükler

Ünlemler, sesleri sözcüklere dönüştürür ve çeşitli duyguların ifade edilmesini sağlar. Ayrıca herhangi bir sözcük, cümle içinde vurgu ve tonlama ile ünlem sınıfına girebilir. Ünlem gibi kullanılan sözcükler; *isim* (bk. 159), *fiil* (bk. 158), *sıfat* (bk. 161), *zarf* (bk. 160) gibi sözcüklerin cümle içinde vurgu ve tonlama tesiriyle ünlemleşmesi olgusunu ifade eder. Özel isimler (bk. 162), çoğunlukla seslenme ünlemi olarak kullanılır. Fiiller (bk. 1) ise çoğunlukla emir kipi çekiminde ünleme dönüşürler. Ancak yazı dilinde bu tür ünlemlerin tespiti, konuşma diline göre daha zordur. Konuşma dilinde vurgu ve tonlama belirgindir. Ancak bu hususlar çoğu kez yazı diline yansıtılmaz. Özellikle ünlemi belirten bir işaretin kullanılmadığı tarihi metinlerde bu durum, daha da karmaşıktır. Tarihi metinlerde ünlem gibi kullanılan sözcükleri tespit etmenin biricik yolu, bağlamdır. Cümle bağlamında çeşitli duyguları ifade eden sözcükler, ünlem olarak değerlendirilmelidir.

Eski Anadolu Türkçesinde cümle içinde ünlem gibi kullanılan sözcüklerin çok sayıda örneği vardır. Aşağıda, ünlem gibi kullanılan sözcüklerden örnekler verilmiştir.

- (158) İmdi *gel* ‘aklıñı *dir* kendüzüne
Fıkr idüben *bağıl* iki gözüne (Yavuz, 2000, s. 97).
- (159) *Cân* gerekdür *cân* gerekdür *cân* gerek
Cân fidây kılsun kime sultan gerek (Yavuz, 2000, s. 307).
- (160) *Şad olup* sevindiler (Ergin, 2011, s. 117).
- (161) Kıla kabül ben kılından *bu sözi* (Taş, 2017, s. 111).
- (162) Konşularına çağırur kız *Zeliha*, *Zübeyde*, *Ürüveyde*, *Çan Kız*, *Çan Paşa*, *Ayna Melek*, *Kutlu Melek* ölmege yitmege gitmemiş idüm (Ergin, 2011, s. 77).

Sonuç

Ses sembolizmi, ses ve anlam arasında sistematik bir ilişkinin olduğunu varsayan bir hipotezdir. Bu hipotez, konvansiyonalizm ve natüralizm akımları tarafından irdelenmiştir. Konvansiyonalizm, sözcüğün sesi ve anlamı arasında sistematik bir ilişkiyi kabul etmez ve sözcüklerin uzlaşım sal olduklarını ileri sürer. Natüralizm ise sözcüğün biçimiyle anlamı arasında sistematik bir ilişki olduğunu varsayar. Bu iki farklı akımın tezleri, ses sembolizmi hipotezini ne çürütmüş ne de kanıtlamıştır.

Ses-anlam korelasyonu ile biçimlenen sözcükler, bu korelasyonu tarihsel süreçte bazı ses değişimleri ile yitirebilmektedir. Dolayısıyla söz konusu korelasyon, artsüremli çalışmalarla daha güvenilir bir şekilde saptanabilir. Bu amaçla Eski Anadolu Türkçesindeki ses sembolik unsurlar, artsüremli bir yöntemle incelenmiştir. Eski Anadolu Türkçesindeki ses sembolik unsurlar; *ses kümeleri*, *kavram sesleri*, *yansımalar* ve *ünlemler* ile sınırlandırılmıştır. Bu unsurlar, Eski Anadolu Türkçesinin tarihî dönemlerini yansıtan bir örneklem grubundan elde edilen veriler ışığında incelenmiştir. Ses sembolik unsurlar açısından zengin bir söz varlığına sahip olan Eski Anadolu Türkçesi üzerine gerçekleştirilen bu incelemeler neticesinde aşağıdaki bulgular elde edilmiştir.

1. Ses sembolizmi, Chomsky'nin dil modeline uyarlanan yeni bir yaklaşımla tanımlanmalıdır. Bu yaklaşıma göre ses sembolizmi, dilin bir sözcük türetme yöntemidir ve dil modelindeki yeri “Sözlükçe”dir. Doğal diller, envanterindeki ses birimlerine göre ses sembolizmi yöntemiyle sözcükler türetebilmektedir. Ses sembolizmi ile sözcük türetmenin temelinde ise sesleri taklit etme, duysal izlenimleri yansıtmaya, örneksene ve çeşitli duyguları dışa vurma istenci yatmaktadır.

2. Ses sembolizminin tipolojisi; *ses kümeleri, kavram sesleri, yansımalar ve ünlemlerle* sınırlandırılmalıdır. Biçim ve boyut odaklı ses sembolizmi, bilimsel yöntemlerle gözlemlenmeye müsait olmadığı için kapsam dışı bırakılmalıdır.
3. Eski Anadolu Türkçesinde vücut uzuvları için kullanılan *-Ik, -Ak, -Iz, -In* soncul ve *gö-* öncül ses kümeleri bulunmaktadır.
4. Eski Anadolu Türkçesinde kavram seslerini ve yansıma sözcükleri oluşturan ses birimleri, ortak özellikler göstermektedir. Bu tipolojik unsurlar, ünlülerde şu nitelikleri paylaşır: Art ünlülerin sıklık frekansı, ön ünlülerden; düz ünlülerin sıklık frekansı, yuvarlak ünlülerden; geniş ünlülerin sıklık frekansı ise dar ünlülerden yüksektir.
5. Ünlülerin sıklık sıralaması, kavram seslerinde /a/, /ı/, /i/, /ü/, /e/, /u/, /ö/, /o/ şeklindeyken yansıma sözcüklerde ise /a/, /ı/, /ü/, /e/, /u/, /o/, /i/ şeklindedir. Hem kavram seslerinde hem de yansıma sözcüklerde sıklığı en yüksek olan ünlü ses birimleri, sırasıyla /a/ ve /ı/ şeklindedir.
6. Kavram sesleri ve yansıma sözcüklerde boğumlanma noktasına göre sıklığı yüksek olan ünsüzler, ön damak ünsüzleridir. Ayrıca ötümlü ünsüzlerin sıklık frekansı, ötümsüz ünsüzlerden daha yüksektir. Sürekli ünsüzlerin sıklık frekansı, süreksiz ünsüzlerden daha yüksektir. Akıcı sürekli ünsüzler, sızıcı sürekli ünsüzlerden daha yüksek bir frekansa sahiptir.
7. Ses kümeleri, kavram sesleri ve yansımaları oluşturan söz varlığının tamamına yakını, Türkçe kökenlidir. Fakat ünlemlerde Arapça ve Farsça kökenli çok sayıda sözcük vardır.

Ses sembolizmi hipotezi, dilin ilgi çekici bir çalışma alanıdır. Özellikle kavram sesleri ve yansımalar bakımından zengin bir söz varlığına sahip olduğu bilinen Türkçe, artsüremlili ve eşsüremlili çalışmalarıyla ses sembolizmi hipotezine göre incelenmelidir. Deneysel ve gözlemsel süreçlerle yapılacak her inceleme, ses sembolizminin Türkçedeki tipolojik görünümüne katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akdoğan, Y. ve Kutsal, N. (2019). *İskendernâme*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Altınörs, A. (2016). *İdealar ve Dil Bağlamında Locke ile Leibniz*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Aristoteles. (2018). *Yorum Üzerine*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ateş, A. (1954). *Vesîletü'n-Necât*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ay, D. A. (2017). Ses Sembolizmi ve Ses-Anlam Uyumunun Farklı Bir Sınıflandırma Denemesi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 57(57), 17-27.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayraktar, N. (2014). *Dil Bilimi*. Ankara: Nobel.

- Biltekin, H. (2018). *Şeyhî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Bozkurt, F. (1995). *Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Cem.
- Cemiloğlu, İ. (2000). *14. Yüzyıla Ait Bir Kıyas-ı Enbiyâ Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Chomsky, N. (2009). *Bilgi Sorunları ve Dil*. İstanbul: bgst Yayınları.
- Chomsky, N. (2020). *Biz Ne Tür Yaratıklarız*. İstanbul: bgst Yayınları.
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2014). *Türk Dili*. Ankara: Grafiker.
- Dilçin, C. (1991). *Sühey ü Nev-Bahâr*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Doke, C. (1935). *Bantu Linguistic Terminology*. Londra: Longmans Green.
- Ergin, M. (1980). *Kadı Burhaneddin Divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ergin, M. (2004). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak.
- Ergin, M. (2011). *Dede Korkut Kitabı-1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gencan, T. N. (1982). *Dilbilgisi*. İstanbul: Kanaat Yayınları.
- Hinton, L., J. Nichols ve J. J. Ohala (Ed.). (1994). *Sound Symbolism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jendraschek, G. (2001). Semantic and Structural Properties of Turkish Ideophones. *Turkic Languages*, 5, 88-103.
- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ.
- Kırmit, D. (2017). *Hamzanâme (53. Cilt, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi) Gramer İncelemesi-Transkripsiyonlu Metin-Sözlük-İndeks* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kahramanmaraş.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (2013). *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Köhler, W. (1992). *Gestalt Psychology*. New York: Liveright.
- Leibniz, G. W. (2021). *Anlama Yetisi Üzerine Yeni Denemeler*. Ankara: Fol.
- Liu, N.F., Levow, G. ve Smith, N.A. (2018). Discovering Phonesthemes with Sparse Regularization. *Proceedings of the Second Workshop on Subword/Character Level Models* içinde (ss. 49-54). New Orleans: Association for Computational Linguistics.
- Locke, J. (2020). *İnsan Anlığı Üzerine Bir Denem*. Ankara: Serbest Kitaplar.
- Magnus, M. (2013). *The Oxford Handbook of the History of Linguistics* (K. Allan, Ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Mansuroğlu, M. (1947). *Anadolu Türkçesi (XIII. Asır) Dehhani ve Manzumeleri (Sayı 2)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Mezunları Cemiyeti Yayını.

- Mansuroğlu, M. (1956). *Çarhnama*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ohala, J. J. (1997). Sound Symbolism. *Proceedings of the 4th Seoul International Conference on Linguistics (SICOL) 11-15 August* içinde (ss. 98-103). Seoul, South Korea: Linguistic Society of Korea.
- Özmen, M. (2001). *Ahmed-i Dâ'i Dîvânı I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Perrot, J. (2006). *Dilbilim*. Ankara: Dost.
- Platon. (2018). *Kratylos* (C. Karakaya, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Ramachandran, V.S. ve Hubbard, E.M. (2001). Synaesthesia-A Window Into Perception, Thought and Language. *Journal of Consciousness Studies*, 8(12), 3-34.
- Saussure, F. D. (1998). *Genel Dilbilim Dersleri* (B. Vardar, Çev.). İstanbul: Multilingual.
- Taş, İ. (2017). *Yûsuf ve Zeliâ*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Tatçı, M. (1990). *Yûnus Emre Dîvânı*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Toparlı, R. ve Yücel, D. (2018). *İlm-i Sarf-ı Türki Süleyman Hüsnü Paşa (Türkçe Yapı Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türk, V., Doğan, Ş. ve Şerifoğlu, Y. (2013). *Eski Anadolu Türkçesi Dersleri*. İstanbul: Kesit.
- Türkay, K. (2018). *Halit Ziya Bey Kavâid-i Lisân-ı Türki (Türkçenin Dil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Wittgenstein, L. (2016). *Tractatus Logico-Philosophicus* (O. Aruoba, Çev.). İstanbul: Metis.
- Wittgenstein, L. (2017). *Felsefi Soruşturmalar* (H. Barışcan Çev.). İstanbul: Metis.
- Yavuz, K. (2000). *Âşık Paşa Garipnâme (Tıpkıbasım, Karşılaştırmalı Metin ve Aktarma) I/I*. İstanbul: Türk Dil Kurumu.
- Yavuz, K. (2007). *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayr'ı (Gülşen-Nâme) Metin ve Aktarma*. Kırşehir: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Zülfikar, H. (1995). *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler inceleme-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

HÖLDERLINS IDEE DES KULTURHISTORISCHEN DIALOGS ZWISCHEN ORIENT UND OKZIDENT*

*Erkan ZENGİN***

Abstrakt: Friedrich Hölderlins Hauptwerk sind seine Hymnen, die er in den Jahren 1800-1807 verfasst hat. Vor allem sein Streben, durch die Dichtung und insbesondere durch die Lyrik in metaphysisches Neuland vor zu dringen, beeinflusste mit dem philosophischen Gehalt seiner Werke nicht nur den jungen Friedrich Nietzsche, sondern auch den Dichter Rainer Maria Rilke und den Philosophen Martin Heidegger. Diese Untersuchung widmet sich einem anderen Aspekt von Hölderlins Hymnen, der verstreut im Werk vorliegt, und zwar der Beziehung zwischen Orient und Okzident. Dabei werden die relevanten Verse aus den (teilweise fragmentarischen) Hymnen “Am Quell der Donau”, “Wanderung” und der Ister analysiert. Diese Studie ist ein Versuch, Hölderlins Vorstellung von einer idealen Beziehung zwischen diesen beiden Kulturkreisen anhand der genannten Gedichte zu rekonstruieren. Hölderlin ist der Überzeugung, dass die Menschheitsgeschichte auf einer Interaktion in Form von “Nehmen und Geben” beruht. Nachdem bisher entscheidende Impulse aus dem Osten kamen (Schrift, monotheistische Religion bzw. Christentum, Philosophie, die antiken Künste) ist es die Aufgabe des Abendlandes, mit Hilfe dieser Gaben aus dem Morgenland einen zeitgenössischen (um 1800) abendländischen Diskurs zu bilden, der als eine Gegengabe betrachtet werden kann.

Schlüsselwörter: Hölderlin, Hymnen, Orient und Okzident, Gedichte, Kultur.

Hölderlin’in Doğu ve Batı Arasında Kültürel-Tarihsel Bir Diyalog Fikri

Öz: Friedrich Hölderlin’in ana eseri, 1800 ve 1807 yılları arasında yazdığı şiirlerdir. Her şeyden önce şiir yoluyla yeni metafizik alana nüfuz etme çabası ve eserlerinin felsefi içeriği ile sadece genç Friedrich Nietzsche’yi değil, şair Rainer Maria Rilke ve filozof Martin Heidegger’i de etkilemiştir. Bu çalışma, Hölderlin’in geç dönem şiirlerinde dağılmış halde serimlenen bir izleği, kısaca Doğu ve Batı arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Bu şiirler (kısmen fragman biçiminde günümüze gelen) “Tuna’nın Kaynağında”, “Gezi” ve “İster”dir. Bu çalışma, bu iki kültür mecrası arasındaki ilişki konusunda Hölderlin’in kayda değer fikrini sözü edilen şiirlerden hareketle ortaya koymaya çalışmaktadır. Hölderlin’in gözünde insanlık tarihi, “alma-verme”ye dayalı bir etkileşime dayanır. Batı’nın görevi, öncesinde kendisi için belirleyici olan etkilerin (yazı, tek-tanrılı din, felsefe, Antik sanatlar) daha çok Doğu’dan gelmesinden sonra (1800 civarı), Doğudaki anlamlarına karşılık gelecek bir söylem geliştirmek olmuştur.

Anahtar kelimeler: Hölderlin, İlahiler, Doğu ve Batı, Şiir, Kültür.

* Makalenin Türü: Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 26.09.2022 - 05.01.2023

** Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara, Türkiye. E-posta: ezengin@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3306-839X.

Hölderlin's Idea of a Cultural-Historical Dialogue between Orient and Occident

Abstract: Friedrich Hölderlin's main work is his hymns, which he wrote between 1800 and 1807. What he mainly strived in these works was to penetrate new metaphysical territory through poetry, thus influencing not only the young Friedrich Nietzsche with the philosophical content of his works but also the poet Rainer Maria Rilke and the philosopher Martin Heidegger. This paper discusses the link between Orient and Occident, a topic of Hölderlin's Hymns that is scattered throughout his work. The paper examines the relevant verses in the (partially fragmented) hymns "At the Source of the Danube", "Wandering," and "The Ister". Based on the poems cited, this study aims to reassemble Hölderlin's idealized vision of the interactions between these two cultures who thinks that "take and give" interactions have shaped human history and that, after the West received decisive influences from the East (writing, monotheistic religion or Christianity, philosophy, the ancient arts), it is the West's task to form a contemporary (around 1800) Western discourse with the help of these gifts from the Orient.

Keywords: Hölderlin, hymns, Orient and Occident, poems, culture.

Einführung

Johann Christian Friedrich Hölderlin, der als einer der bedeutendsten Dichter der deutschen Literatur gilt und dessen literarischer Stil in der deutschen Literaturgeschichte zwischen Weimarer Klassik und Romantik angesiedelt ist (vgl. Roth, 1991, s. 1), wurde am 20. März 1770 im Herzogtum Württemberg, in der Kleinstadt Lauffen am Neckar, im heutigen Baden-Württemberg, als Sohn seines Vaters Heinrich Friedrich Hölderlin (1736-1772), ein Klosterpfarrer, und seiner Mutter Johanna Christiana Hölderlin (1748-1828), der Tochter eines Priesters geboren. Er verlor seinen Vater, als er zwei Jahre alt war. Seine Mutter heiratete zwei Jahre nach dem Tod von Hölderlins Vater Johann Christoph Gock (1748-1779), ein Weinhändler und späterer Bürgermeister der Stadt Nürtingen. Friedrich Hölderlin hatte eine innige Beziehung zu seinem Stiefvater, bis dieser 1779, als Hölderlin 9 Jahre alt war, verstarb. Er beschrieb diesen Verlust als „unbegreiflichen Schmerz“, der bis ins mittlere Alter anhielt. Hölderlin verlor im Jahre 1783 eine weitere Schwester. Diese Todesfälle, die Hölderlin in jungen Jahren erlebte, haben ihn psychisch zweifellos tiefgreifend beeinflusst (vgl. Kreuzer, 2011, s. 20). Vor allem das Trauma des Todes seines Stiefvaters ließ Hölderlin zeitlebens eine Sehnsucht nach einer Vaterfigur fühlen (vgl. Wackwitz, 1997, s. 20).

Im Jahre 1786 begann sein Studium an der Klosterschule Maulbronn. In dieser Schule, die sehr strenge Regeln hatte, war es verboten, viele Bücher und Romane sowie deutschen Übersetzungen von lateinischen Texten verboten und galt als „schädlich“ (vgl. Kreuzer, 2011, s. 20-25). Gegen Ende der Maulbronner Zeit zweifelte Hölderlin an der Theologie, wie seine Briefe belegen. Er interessierte

sich mehr für Jura. Seine Mutter war jedoch dagegen, da dies mit seiner theologischen Karriere unvereinbar war (vgl. Wackwitz, 1997, s. 22) Seine theologische Ausbildung setzte er zwischen 1788-1793 an der Tübinger Stiftung fort. Dort lernte er Hegel und Schelling kennen und freundete sich mit ihnen an. 1794 ging er in die Universitätsstadt Jena. Während seines dortigen Aufenthaltes begegnete er häufig Schiller, lernte Goethe und Novalis kennen und besuchte regelmäßig Fichtes Vorlesungen. Fichtes Vorlesungen waren maßgeblich an Hölderlins geistiger Entwicklung beteiligt. Im Mai 1795 verließ er plötzlich Jena. Der Grund dafür ist nicht sicher. Als Hölderlin nach Nürtingen zurückkehrte, erschien er verwirrt und deprimiert (vgl. Wackwitz, 1997, s. 30-31).

Hölderlin begann 1796, die vier Kinder des Bankiers Jakob Gontard zu unterrichten. Dabei lernte er auch dessen Frau, Susette Gontard (1769-1802) kennen und verliebte sich in sie. Hölderlin schrieb die Figur Diotima in seinem berühmten Werk „Hyperion“ und in vielen seiner Gedichte, inspiriert von Susette Gontard. Als Jakob Gontard von der Affäre Hölderlins und seiner Frau erfuhr, musste Hölderlin seinen Beruf aufgeben. Dies hatte schwere Folgen für ihn, da er in große finanzielle Schwierigkeiten geriet (vgl. Wackwitz, 1997, s. 33-34)

Wie aus Briefen an seine Mutter und einem Arztbericht hervorgeht, entwickelte Hölderlin ab 1800 eine schwere Hypochondrie. Er interpretierte die Signale seines Körpers falsch und glaubte, er habe schwere Krankheiten. Hölderlin, der während seiner Studienzeit um sein seelisches Gleichgewicht besorgt war, die Stadt Jena wie auf der Flucht verließ und in schwere Depressionen verfiel, litt auch in seinen späteren Jahren, weiterhin an seiner psychischen Verfassung. Nach einer Untersuchung wurde 1805 von dem Homburger Arzt Georg Friedrich Karl Müller ein Bericht erstattet, dass Hölderlin geisteskrank sei. Hölderlins psychische Gesundheit verschlechterte sich 1806 weiterhin. Daraufhin wurde er zwangsweise zur Behandlung in das Klinikum Tübingen eingewiesen und dort 231 Tage festgehalten (vgl. Kreuzer, 2011, s. 52-53).

1807 wurde Hölderlin aus dem Krankenhaus entlassen, nachdem ihm mitgeteilt worden war, er sei unheilbar jedoch harmlos. Er galt als pflegebedürftig. Glücklicherweise erklärte sich der Zimmermann Ernst Friedrich Zimmer bereit dazu, Hölderlin in seinem Haus aufzunehmen. Hier lebte Hölderlin bis zu seinem Ableben im Jahre 1843. Er starb einen natürlichen, altersbedingten Tod (vgl. Kreuzer, 2011, s. 62-63).

I.

Hölderlins Reifezeit ist charakterisiert durch seine Hymnen, die er in den Jahren nach 1800 verfasst hat. Man kann diese Hymnen als die Werke seiner Reifezeit bezeichnen. Diese Hymnen sind es vor allem, die spätere Dichter und Denker tief beeinflusst haben, wie z. B. Nietzsche, Rilke und Heidegger, um nur die bekanntesten Vertreter der deutschsprachigen Philosophie und Literatur

anzuführen (vgl. Kreuzer, 2011, s. 467-500). Der Grund für diesen Einfluss liegt darin, dass Hölderlin versuchte, in den ‚Urgrund des Seins‘ (vgl. Suglia, 2004, s. 10) vor zu dringen, was ja auch das Projekt von den genannten Philosophen und Dichtern war. Das außergewöhnliche bei Hölderlin war die Grundtendenz, in diesen fundamental-ontologischen Bereich des menschlichen Daseins mit Hilfe der *Kunst* vor zu stoßen, statt mit Hilfe der Religion und der Philosophie. Für Hölderlin war die Kunst das Urphänomen des Menschseins, aus dem Religion und Philosophie erst entstanden sind. Nicht die Erkenntnisformen der Religion und Philosophie waren in seinen Augen die adäquaten Medien, um in den Abgrund des Seins zu tauchen, sondern die Kunst.

Außer dem Urgrund des Seins ist allerdings die kulturelle Identität des Westens, und damit auch des damaligen Deutschlands, eines von Hölderlins großen Themen. In direkter Verbindung mit diesem Thema, das ja unter den Intellektuellen von Hölderlins Generation ein durchaus aktuell war und immer noch ist, eine ‚Neubewertung des Griechentums‘ (vgl. Pellegrini, 1965, s. 184). Im ausgehenden 18. Jahrhundert dominierte das klassizistische Griechenbild, wie es Winckelmann ausgearbeitet hatte (vgl. Winckelmann, 2014). In Hölderlins Augen war dieses Griechenbild nur oberflächlich. Mit Nietzsches Worten könnte man vielleicht sagen, dass das klassizistische Griechenbild nur die „apollinischen“ Aspekte der Antike in den Vordergrund stellte, während Hölderlin eine abgründige Tiefendimension, die Nietzsche das „Dionysische“ nannte, zu erschließen versuchte. Für Hölderlin war also diese abgründige, unendlich problematische Dimension die universelle Eigenschaft des Menschendaseins. Diese Problematik wurde von den Völkern auf jeweils verschiedene Art und Weise angegangen (z. B. in verschiedenen Sprachen), was dann der Ursprung der einzelnen, konkreten bzw. historischen Kulturen und Kulturepochen war.

Die Kultur, die in den Augen Hölderlins am bedeutendsten ist, war das antike Griechentum, wobei vor allem die Vorsokratiker bzw. die Milesische Naturphilosophie, also der Ursprung bzw. die Quelle des griechischen Denkens besonders wichtig für ihn war. Wie man weiß, haben die Vorsokratiker ebenfalls bei Nietzsche und Heidegger einen ursprünglichen Stellenwert für die westliche Kultur.

Das heißt aber, dass für Hölderlin der Quell der westlichen Kultur nicht im Westen selbst, sondern im Osten liegt. Der Weg der bisherigen Kulturgeschichte führt also von Osten nach Westen. Der Ausdruck *ex orient lux* (das Licht kommt aus dem Osten) gilt deshalb auch für Hölderlins Ansicht der Kulturgeschichte. Die menschliche Kultur wanderte also in erster Instanz vom Orient in den Okzident. Der Beginn des Entwurfs zu Hölderlins Hymne „Am Quell der Donau“, der in den meisten Ausgaben fehlt, muss deshalb in diesem Zusammenhang gesehen bzw. gelesen werden:

Dich, Mutter Asia! Grüß ich [...] (die du) fern im Schatten der alten Wälder ruhest und deiner Taten denkst, der Kräfte, da du, tausendjahrlt voll himmlischer Feuer, und trunken ein unendliches Frohlocken erhubst, dass uns nach jener Stimme das Ohr noch jetzt, o Tausendjährige, tönet. Nun ruhest du, und wartest, ob vielleicht dir aus lebendiger Brust ein Wiederklang der Liebe dir begegne (Hölderlin, 2002, s. 200).

Die „Mutter Asia“ ist aber nicht nur der Boden an der anatolischen West-Küste (Ionien), also die nachherige Römische Provinz Asien, sondern eine „jahrtausendalte“ Kultur, die „voll mit himmlischem Feuer“ der Menschheit ihr Licht gab. Noch heute wird allgemein der Nahe Osten (inkl. die ägyptische und mesopotamische Kultur) als „Wiege der Zivilisation“ bezeichnet. Bei diesem „himmlischen Feuer“ nicht nur das materielle Feuer, das die Bedingung von menschlicher Kultur und Zivilisation überhaupt ist, sondern in erster Linie ein *metaphysisches* Feuer (deshalb „himmlisch“), obwohl Hölderlin in einem anderen seiner Gedichte, und zwar der „Wanderung“, auch von materiellen Kulturgütern die Rede ist; um die Differenz zwischen der symbolischen Bedeutung des besagten metaphysischen „Feuers“ und dem Irdischen zu verdeutlichen, seien folgende Verse aus „Wanderung“ angeführt:

O Land des Homer!
 Am purpurnen Kirschbaum oder wenn
 Von dir gesandt im Weinberg mir
 Die jungen Pfirsiche grünen [...]
 Gedenk ich, o Ionia, dein! (Hölderlin, 2020, s. 61)

Sowohl die Weinrebe, der Kirschbaum und der Pfirsich sind Kulturgüter, die aus dem Osten nach Europa gebracht wurden. Diesen weltlichen Dingen kommt keine symbolische Bedeutung zu, denn es handelt sich hierbei um ganz konkrete, historische Produkte der Agrikultur, die orientalischen Ursprungs sind. Das „himmlische Feuer“ dagegen ist ein Bild auf einer anderen, abstrakteren Ebene. Heidegger erklärt diesen Sachverhalt in seiner ihm eigentümlichen Art und Weise:

Solche Bilder stellen in der Dichtung nicht nur sich selbst, sondern eine nichtsinnliche Bedeutung dar. Sie bedeuten etwas. Das sinnliche Bild weist auf einen geistigen Gehalt, einen Sinn. Der im Bild erscheinende [Ausdruck] ist ein Sinnbild, [...] also was Allegorie heißt. Das aus dem Griechischen stammende Wort sagt treffend, worum es sich handelt: [...] öffentlich, für jedermann verständlich kundtun [...] –etwas anderes-kundtun, etwas anderes nämlich, als das ist, was das Bild für sich erscheinen lässt. Allegoria ist eine Kundgabe von etwas anderem durch etwas – nämlich durch sinnlich Erfahrbares und Bekanntes. Eine andere Art von Sinnbildern sind Gleichnisse, ... Zu den Sinnbildern nach dem weitesten Begriff kann auch das gerechnet werden, was wir Beispiele nennen; [...] insgleichen [...] die Metapher – Übertragung, [...] in gewisser

Weise auch jedes Abzeichen. Die Unterschiede zwischen Allegorie und Symbol, Gleichnis und Metapher, Beispiel und Abzeichen sind fließend (Heidegger, 1984, s. 17).

In unserem Zusammenhang ist wichtig, dieses „himmlische Feuer“ als einen unsinnlichen, d. h. als einen mit den fünf Sinnen nicht wahrnehmbaren Gehalt zu verstehen. Wir sind aus der europäischen Lichtmetaphorik gewohnt, das Licht mit Bedeutsamkeit in Verbindung zu bringen. Das Licht verweist auf die Möglichkeit des Menschen, überhaupt zu denken. In diesem Sinne ist der Mensch ein sogenanntes ‚bedeutsames Tier‘:

Menschen sind Wesen, [...] die nach Bedeutung suchen. Menschen glauben bedeutender als z. B. Atome, Steine, Pflanzen und Tiere zu sein, weil allein sie sich im Medium der Bedeutsamkeit aufhalten, orientieren und bewegen. [Tiere] fragen nicht nach Sinn, Bedeutung und Bedeutsamkeit. [...] Der Mensch und nur der Mensch sei ein Lebewesen, das den Logos habe bzw. [...] vom Logos besessen sei, zum und dem Logos gehöre – zoon logon echon (Hörisch, 2009, s. 13).

II.

Allerdings geht Hölderlin mit seinem „himmlischen Feuer“ weiter als der Logos. Das Licht auf der Erde hat nämlich seinen Ursprung im *Feuer der Sonne*, weshalb es nur eine Emanation des Sonnenfeuers ist. Aus diesem Grund ist die Sonne das Primäre und das Licht das Sekundäre im poetischen Kontext von Hölderlins Hymne. Das himmlische Feuer muss deshalb ebenfalls als eine Instanz *vor* dem Licht der Vernunft angesehen werden. Es geht also um ein Urphänomen, das vor dem Licht der Vernunft existiert. Und genau so wie das Licht der Sonne, dem sogenannten Feuerball, auf dem Erdball immer anders erscheint, obwohl die Sonne immer gleichbleibt. Er möchte jenseits des Mediums der Bedeutsamkeit schauen und sehen, was dahintersteht. Nur ist dies keine einfache Angelegenheit.

Denn wie der Mensch mit bloßem Auge (vor lauter Licht) nicht das Feuer der Sonne sehen kann, so kann auch dieses „himmlische Feuer“ nicht unmittelbar bzw. bloß mit der Vernunft erkannt werden. Von diesem Feuer ist nun in Hölderlins Hymne die Rede, die er selbst nie veröffentlichen konnte und deren Überschrift „Der Ister“ Norbert von Hellingrath, der Herausgeber der ersten Gesamtausgabe, hinzugefügt hat:

Jetzt komme, Feuer!

Begierig sind wir

Zu schauen den Tag (Hölderlin, 2020, s. 105).

Wie Heidegger darauf hingewiesen hat (Heidegger, 1984, s. 7), geht es bei diesen Versen am Anfang der Hymne nicht so sehr um das Feuer selbst, sondern zunächst um einen gewissen Zeitpunkt, der in dem Wort „jetzt“ ausgedrückt wird. Dieses „jetzt“ muss zuerst geklärt werden, um das Wort „Feuer“ in seinem Bezug

zu dem Menschen der „Jetztzeit“, in Hölderlins Falle zur Zeit der Jahrhundertwende um 1800, also kontextuell erkennen zu können. Einen wichtigen Hinweis gibt uns Jochen Hörisch bei seiner Interpretation von Goethes *Faust II*. Der Unterschied zwischen Goethe und Hölderlin besteht zwar darin, dass Goethe statt „jetzt“ ein anders Wort, und zwar „nun“ benutzt:

Das Alphabet ist nun erst überzählig/In diesem Zeichen [im Zeichen des Papiergelds und der Zahl, die auf dem Geld steht] wird nun jeder selig.' So spricht in Goethes Faustdrama der Schatzmeister zum Kaiser [...] Ein zweifaches ‚nun‘ zeichnet die beiden Verse als Jetztzeitdiagnose aus. Es hebt die Gegenwart von der Vorzeit ab. [...] Das doppelte ‚nun‘ markiert die neue Jetztzeit und genauer [einen] geschichtsphilosophischen Augenblick (Hörisch, 1998, s. 11).

Goethes „nun“, das zwar auch auf die „Jetztzeit“ hinweist, macht die Feststellung, dass nicht mehr das heilige Wort (die Bibel) gültig ist, sondern das Geld bzw. die Zahl für die Menschen um 1800 eine soziale Gültigkeit hat (vgl. ebenda, S. 11f). Deshalb sind die trockenen Worte, die Goethe in Bezug auf die „Jetztzeit“ dem Schatzmeister des Kaisers in den Mund legt, Worte in *Faust II* eher kritisch gemeint und bezieht sich auf die europäische Wirtschaftsgeschichte, und zwar dem historischen Moment der Einführung des Papiergeldes und des modernen Geldes überhaupt mit all seinen „historischen“ Implikationen.

Hölderlins „Jetzt“ ist dagegen von positiver Bedeutung. Seine „Jetztzeit“ ist eine „poetische Zeit“ bzw. ein poetisches „Jetzt“, wie Heidegger es zu Recht feststellt:

Diese Auszeichnung des ‚Jetzt‘ fordert, dass wir in diesem Zeit-Wort [...] eine verborgene Fülle der dichterischen Zeit und ihrer Wahrheit erwarten. [...] ‚Welches ‚Jetzt‘ meint der Ruf? Das ‚jetzt‘ nennt doch die [...] Zeit der Dichter. [...] Dieses ‚Jetzt‘ lässt sich auch nicht ‚historisch‘ ausmachen; etwa so, dass wir versuchten [...] zu diesen Zeitpunkten des ‚Jetzt‘ des Gedichtes in eine berechenbare Beziehung zu bringen. [...] Das ‚Jetzt‘ nennt ein Ereignis. [...] Mit dem Nennen des ‚Jetzt‘ im ersten Vers beginnt die erste Strophe der Hymne und damit die Hymne im Ganzen (Heidegger, 1984, s. 8-9).

Die „Jetztzeit“ von der am Beginn der Hymne ist also nach Heidegger als ein „Ereignis“ aufzufassen. Bei Hölderlin ist die Rede von einem „Ereignis“, das sich nicht „historisch“ ausmachen lässt. Es muss sich also nicht so sehr um ein materielles oder reales Geschehen handeln, so sehr diese auf materieller Ebene geschehenen historischen Ereignisse auch das Denken der Menschen (all)umfassend bestimmen. Daraus läuft ja auch Goethes zitierte Kritik hinaus: „nun“ wird der Zeitgeist, also das Denken der Menschen im Allgemeinen, nicht mehr durch das (heilige, himmlische) „Wort“ bestimmt, sondern wie Hörisch feststellt, durch die „Zahl“. Es muss sich bei diesem „Ereignis“ (Hölderlins „Jetzt[zeit]“) um ein „himmlisches“ bzw. geistiges Ereignis handeln.

Dass es sich in der Hymne um geistesgeschichtliche bzw. geschichtsphilosophische Dinge dreht, geht auch aus der Sonnenmetaphorik der Hymne hervor. In diesem Zusammenhang gesehen muss das „Feuer“ der Hymne als eine Licht-Metapher betrachtet werden. Hölderlin vergleicht das besagte „himmlische Ereignis“ mit einem Sonnenaufgang. Wie das Feuer der Sonne am Morgen das Licht aus dem Osten beginnend auf die Erde wirft, so kommt auch das „himmlische“ Licht eines geistigen Feuers aus dem Osten. Kultur- und geistesgeschichtlich gesehen ist das ja richtig. Die Wiege der Zivilisation ist zweifellos im Orient.

Kulturgegeschichtlich ist neben der Lichtmetaphorik („Feuer“) aber auch wichtig, dass die allerersten menschlichen Zivilisationen immer an Strömen entstanden sind. Die Sumerer siedelten zwischen Euphrat und Tigris, die Ägypter am Nil, die Inder am Indus und Ganges, und die Chinesen am Gelben Fluss. Deshalb muss die Lichtmetaphorik der Hymne im Zusammenhang mit der Fluss- oder Strommetaphorik betrachtet werden. Man könnte sagen: Das Licht der geistigen Bedeutsamkeit strömt vom Orient in Richtung Okzident wie ein Fluss. Der Geist, das Licht des „himmlischen“ Feuers, wird zuerst (wie das neue Tageslicht) von den Völkern des alten Orients entdeckt. Unter diesem kultur- und geschichtsphilosophischen Aspekt sind auch diese Verse in der Hymne zu verstehen:

Wir singen aber vom Indus her

Fernangekommen und vom Alpheus [...] (Hölderlin, 2020, s. 105).

Es handelt sich hierbei also um einen Gesang, der vom Indus und vom Alpheus kommt. Diese Flussnamen verweisen auf erstens „das Land der ‚Indier‘ [und zweitens] auf das Land der Griechen“ (Heidegger, 1984, s. 10). Der Gesang, der aus dem Osten (Indien) über Griechenland nach Westen kommt, strömt aus dem Morgenland in das Abendland. Der Orient sieht ja auch zuerst das Licht der aufgehenden Sonne am Morgen. Das *Morgen*-Land ist sowohl astronomisch als auch im metaphorischen, d. h. geschichtsphilosophischen Sinne *vor* dem Abendland. Ein weiteres Gedicht des Dichters weißt das gleiche Motiv in Zusammenhang mit Bacchus bzw. Dionysos auf:

Des Ganges Ufer hörten des Freudengotts

Triumph, als allerobernd vom Indus her

Der junge Bacchus kam, mit heiligem

Weine vom Schlafe die Völker weckend (Hölderlin, 2020, s. 232).

Bacchus, also Dionysos, der griechische und römische Weingott, ist ein orientalischer Gott, der zuerst vom Indus im Osten gen Westen reist und westwärts die „Völker erweckt“. Eine seiner wichtigsten Stationen ist natürlich in das antike Griechenland.

Wie dieses Beispiel noch einmal unterstreicht, betrachtet Hölderlin den Gang der Zivilisation und der Geistesgeschichte zunächst und in erster Linie als eine Bewegung von Ost nach West, vom Orient zum Okzident. Diesen Gang der Weltgeschichte stellt Hölderlin mit Hilfe seiner Feuer-, Licht- und Sonnensymbolik dar. Während die Metonymie „Indus“ auf Indien hinweist, bezeichnet „Alpheus“ auf Griechenland als nächste Station, von der das aus dem Osten kommende „himmlische Licht“ gesehen ward.

Kulturgeschichtlich und geschichtsphilosophisch gesehen umfassen die bisher erwähnten „Stationen“ die heute sogenannte „Vorzeit“ und das Entstehen der orientalischen Zivilisationen und die Antike, wobei der gleichzeitige Gebrauch des lateinischen Ausdrucks für Dionysos daran erinnert, dass mit der Bezeichnung „Antike“ auch die römische Zivilisation inbegriffen ist.

Die nächste Station des „Feuers“ und des von diesem Feuer ausgestrahlten „himmlischen Lichts“ wäre logischerweise das Mittelalter, das kulturgeschichtlich nach dem Untergang Roms beginnt, der als Ende des antiken Weltalters gilt. Diese Transformation verdichtet Hölderlin dadurch, dass er in „Brot und Wein“ -also in einem seiner wohl wichtigsten Gedichte- den „Weingott“ Dionysos bzw. Bacchus mit Jesus Christus identifiziert. Bei diesem Übergang von der griechisch-römischen Antike zum Mittelalter ist *das* „Ereignis“, das im Westen stattfindet, dass das („heilige“, d. h. christliche) „Wort“, also die Bibel aus dem Nahen Osten die Stimme Jesu hörbar macht. Auch hier setzt Hölderlin mit der Musik (also der Kunst) ein, wie oben beim Weltalter der Antike von „Gesang“, also ursprünglich von Homers Epen und den klassischen Tragödien, metaphorisch die Rede ist. Die „Frohbotschaft Christi“, und das „Wort“, das von Luther ins Deutsche übersetzt wurde, schallt durch das Mittelalter und läutet ein neues Weltalter (das Mittelalter) ein:

Denn, wie wenn hoch von der herrlichgestimmten, der Orgel
 Im heiligen Saal,
 [...]
 Der erfrischende nun, der melodische Strom rinnt,
 [...] nun, aufsteigend ihr,
 Der Sonne des Fests, antwortet
 Der Chor der Gemeinde: so kam
 Das Wort aus Osten zu uns,
 Und an Parnassos Felsen und am Kithäron hör ich,
 O Asia, das Echo von dir und es bricht sich
 Am Kapitol und jählings herab von den Alpen
 Kommt eine Fremdlingin sie
 Zu uns, die Erweckerin,
 Die menschenbildende Stimme (Hölderlin, 2002, s. 200).

Das „Wort“ der jüdisch-christlichen, das Alte und Neue Testament, kommt also als „Fremdlingin“ über Griechenland und die Alpen nach Nordeuropa. Ein neues Weltalter beginnt damit (Mittelalter), dass der Okzident vom Orient *nimmt*. Die mittelalterliche Kultur sieht das „himmlische Licht“ in Form des Christentums. In diesem Sinne ist die Licht-Metaphorik Hölderlins empirisch gesehen durchaus treffend. Die Sonne (das „Feuer“) geht in der schriftlichen Form der Bibel („Licht“) am Anfang des Mittelalters auf.

An diesem Punkt angelangt, müssen nochmals unterstreichen, dass in Hölderlins Metaphorik die Sonne bzw. das Feuer im dasselbe ist. Die jeweiligen Weltalter sind deshalb nicht als eigenständige Kulturen zu sehen. Aber wie die Sonne, die ja selbst immer gleichbleibt, in jedem Augenblick ein anderes Licht erscheinen lässt, sind alle Kulturen nur verschiedene Aspekte des ewigen und „himmlischen Feuers“. Wichtig ist hier, dass das „Ereignis“ (der „Festtag der Sonne“), das ein neues Weltalter „über die Alpen als ein Echo“ kommt und eine neue „Jetztzeit“ symbolisiert, vom „Chor der Gemeinde“ nicht nur gehört, nicht nur erfahren wird. Der Chor der Gemeinde „antwortet“ auch. In den Augen Hölderlins ist also das geschichtsphilosophische Weltalter des christlichen Mittelalters eine eigentümliche Version bzw. Vision des von der ewigen „Sonne“ kommenden Lichtes.

Allerdings ist das Mittelalter nicht die „Jetztzeit“ von Hölderlin selbst, der diese Hymnen in den kurzen Jahren nach 1800 geschrieben hat. Es ist nun zu sehen, wie Hölderlin ein „Ereignis“ begreift, ein neues Weltalter einläutet.

Schlussfolgerung

Es ist klar, dass Hölderlins „Jetztzeit“ zunächst in das Weltalter der Neuzeit gehört. Die Neuzeit beginnt mit der Renaissance, also der Wiedergeburt der Antike. Die Renaissance wird auf Deutsch auch Humanismus genannt. Denn im Gegensatz zum Geist des christlichen Mittelalters ist die Grundfrage der westlichen Gesellschaft nicht mehr: Was ist Gott?, sondern die Frage: Was ist der Mensch? Allerdings scheint Hölderlin diese Epoche noch nicht als ein „Ereignis“ in seiner ganzen Fülle zu betrachten. Die Renaissance war für ihn nur der Beginn, noch kein neuer Anfang. So wie das Licht der Sonne erst langsam erscheint und es eine gewisse Zeit braucht, bis die Sonne scheint und ein neues Tageslicht wirft, betrachtet Hölderlin die Renaissance nur als die Vision der ersten Lichtstrahlen des „himmlischen Feuers“. Diese Feststellung ist deshalb wichtig, weil das „Jetzt“ in der Hymne nicht die Renaissance bezeichnet, sondern Hölderlins eigene „Jetztzeit“. Wollen wir das „Jetzt“ der Hymne verstehen, müssen wir davon ausgehen, dass es sich bei diesem „Ereignis“, das ein neues Weltalter beginnen lässt, um die Jahre um 1800 handelt.

Wenn man davon ausgeht, dass die Renaissance um 1400 beginnt, liegt eine Zeitspanne von 400 Jahren dazwischen. In Hölderlins geschichtsphilosophischer

Metaphorik könnte man die Entwicklung des Geistes im Westen als einen Prozess ansehen, der mit der Renaissance beginnt und mit dem sogenannten Deutschen Idealismus endet. Hölderlin betrachtet diesen Prozess als eine Vorstufe zum „Ereignis“ einer Wende zu einem neuen Weltalter. Nachdem der westliche Geist sich 400 Jahre mit den Gaben des Orients und der alten Griechen auseinandergesetzt hat, ist er „Jetzt“ bereit, das „himmlische Licht“, das „Feuer“ in seiner Fülle zu sehen. Die bedeutet, dass der westliche Geist vier Jahrhunderte daran arbeiten musste, um das „himmlische Licht“ überhaupt zu sehen.

Der Westen ist „jetzt“ aber reif, um auf dem gleichen hohen qualitativen eine Gegengabe in den Orient zu senden. Hölderlin erwartet vom Westen, eine eigentümliche Vision des „heiligen Lichts“ herzustellen. Im anfangs zitierten Entwurf zu „Am Quell der Donau“ beschreibt Hölderlin Asien mit einer Allegorie des Erwartens einer Antwort: „Nun ruhest du, und wartest, ob vielleicht dir aus lebendiger Brust ein Wiederklang der Liebe dir begegne“ (Hölderlin, 2002, s. 200).

Der Westen soll also eine Gegengabe für all das, was der Orient und Griechenland zur Entwicklung der westlichen Kultur beigetragen haben.

Literaturverzeichnis

- Heidegger, M. (1984). *Hölderlins Hymne "Der Ister"*. Frankfurt/M.: Vittorio Klostermann Verlag.
- Hölderlin, F. (2002). *Friedrich Hölderlin - Hyperion and Selected Poems* (E. L. Santner, Hrsg.). New York: The Continuum Publishing Company.
- Hölderlin, F. (2020). *Friedrich Hölderlin Gedichte - Eine Auswahl*. Stuttgart: Reclam Verlag.
- Hörisch, J. (1998). *Kopf oder Zahl, Die Poesie des Geldes*. Frankfurt/M.: Suhrkamp Verlag.
- Hörisch, J. (2009). *Bedeutsamkeit*. München: Hanser Verlag.
- Kreuzer, J. (Hrsg.). (2011). *Hölderlin - Handbuch: Leben - Werk - Wirkung*. Stuttgart, Weimar: Verlag J. B. Metzler.
- Pellegrini, A. (1965). *Friedrich Hölderlin: Sein Bild in der Forschung*. Berlin: Verlag Walter de Gruyter.
- Roth, S. (1991). *Friedrich Hölderlin und die deutsche Frühromantik*. Stuttgart: J.B. Metzler.
- Suglia, J. (2004). *Hölderlin and Blanchot on Self-sacrifice*. Frankfurt/M: Verlag Peter Lang.
- Wackwitz, S. (1997). *Friedrich Hölderlin*. Stuttgart, Weimar: J.B. Metzler.
- Winckelmann, J. J. (2014). *Ausgewählte Schriften*. Berlin: Zenodot Verlagsgesellschaft.

OSMANLININ YAYCILARI: İSTANBUL'DA YAY İMALATI VE TİCARETİ (1010 - 1059 / 1601 - 1649)*

*Şükrü Seçkin ANIK***

Öz: İnsanlık, ucu keskinleştirilmiş bir taş ya da kemik yardımıyla hayatını daha kolay sürdürebileceğini anladığı andan itibaren silah teknolojisi, sürekli gelişim göstermiştir. Elbette silah teknolojisindeki bu gelişme, toplumların yaşadıkları coğrafya ile ayrı tutulamaz. Örneğin çalışmamızın iskeletini oluşturan Osmanlı yayları, mürekkep/katışık/bileşik/kompozit yapıda yaylardır ve bu yayların dörtte üçü hayvansal malzemeden üretilmektedir. Dolayısıyla yaşadıkları coğrafya itibariyle hayvancılıkla ilgilenen Orta Asya bozkır kavimleri, bu yay tipini kullanmışlardır. Bu kavimlerden biri olan Oğuz Türkleri tarafından kurulan Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyıla kadar bu yay tipini kullanılmış ve bu dönem itibariyle de hızla ateşli silahlara geçilmiştir. Ancak bu araştırmada da ortaya konulmaya çalışıldığı üzere okçuluk tamamen kaybolmamış bilakis XVII. yüzyıl, okçuluğun gömlek değiştirdiği bir dönem olmuştur. Spor müsabakalarında kullanmak için üzere üretilen yayların yüzyıl ortasına doğru sayıları giderek artmış ve müsabaka türüne göre çeşitlendiği gözlemlenmiştir. Dolayısıyla bu dönemde savaş alanlarından çekilen yay, Okmeydanı denilen alanlarda kendini göstermeye başlamıştır. Bu çalışma, yay teknolojisindeki bu değişimi ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 1601 ile 1649 yılları arasında İstanbul'da yay üreten gruplar belirlenerek bunların sattıkları ürünler ve bu ürünlerden elde ettikleri gelirler tespit edilmiştir. Böylece hem satılan ürünlerdeki değişim ve çeşitlilik ortaya konmaya çalışılmış hem de geri planda kalan okçuluğun ekonomik cephesi vurgulanmıştır.

Anahtar kelimeler: Yay, Yayıncılar Loncası, kemangeran, narh, mevcip.

Bowers of the Ottomans: Producing and Trading Bow in İstanbul (1600-1650)

Abstract: Weapon technology has advanced steadily since humans discovered that using a sharpened stone or bone might make living easier. Of course, the geography of residing societies must be considered while discussing this advancement in weapon technology. For example, the composite Ottoman bows that serve as the foundation of our study are made of three-quarters animal material. Thus, Central Asian Steppe tibes, drawn to animal husbandry due to their

* Makalenin Türü: Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş ve Kabul tarihleri: 23.04.2022 - 05.01.2023

Bu çalışma Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde Prof.Dr. Yunus KOÇ danışmanlığında hazırlanmakta olan "Okmeydanı Atıcılar Tekkesi Örneğinde Sosyo-Kültürel Yönleriyle Osmanlı Okçuluğu: XVIII. ve XIX. Yüzyıllar" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı doktora öğrencisi. E-posta: ankseckin@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7414-0442.

geographic position utilized this bow type. One of these tribes, the Oghuz Turks founders of the Ottoman Empire, employed this kind of bow until the 17th century. Although in time, weapons were quickly adopted, as this paper attempts to show, archery did not entirely vanished but it rather underwent a name shift around the 17th century. Toward the middle of the century, there was a progressive growth in the number of bows created for sporting events that differed depending on the competition. As a result, during this period, the bow which emerged from the battlefields, started to appear in the Okmeydan areas. This study follows how bow manufacture has changed, identifying the groups that made bows in Istanbul between 1600 and 1650; the goods they sold and the income generated from the sales. The paper emphasizes the less examined the economic side of archery, focusing on both change and diversity in the sold products.

Keywords: Bow, Bowmens Guild, Kemangeran, Narh, Mevacip.

Giriş

Günümüzde yay yapım teknikleri ile ilgili akademik çalışmalar, bir hayli artmıştır. Bu bağlamda başvurulacak ilk kaynak, Katip Abdullah Efendi'nin *Kavaidü'r-Remy* adlı eseridir. XVII. yüzyılın ikinci yarısında yazılan eser, yay yapımı konusunda o döneme kadar Osmanlı sahasında yazılmış en bilgilendirici eserdir. Eser, 2013 yılında İlhan Uçar tarafından günümüz Türkçesine aktarılmıştır (Katip Abdullah Efendi, 2013). Mustafa Kani Bey'in 1251/1835-36 tarihinde yazılan ve 1263/ 1846-47 tarihinde basılan *Telhîs-i Risâilât-ı Rumât* adlı eseri ise XIX. yüzyıla kadar yazılan okçuluk risalelerinin hepsinin değerlendirmesi olarak hazırlanmıştır ve yay yapımına dair oldukça detaylı bilgiler ve görseller barındırmaktadır. Eserin 2010 yılında İstanbul Fetih Cemiyeti tarafından transkripsiyonu yapılmıştır (Mustafa Kani Bey, 2010). Yay yapım teknikleri ile ilgili ikincil kaynak olarak akla ilk gelen eser, Ünsal Yücel'in hazırladığı *Türk Okçuluğu* adlı kitaptır (Yücel, 1999). Ünsal Yücel, bu eserinde Türk okçuluğunun tarihi ve kültürel gelişimini anlatırken yay yapım tekniklerine de yer vermektedir. Mürekkep yay yapımı ile ilgili yurt dışında yapılan çalışmalar da mevcuttur. Bunların ilki, 1947 yılında Paul E. Klopsteg tarafından yayınlanan *Turkish Archery and Composite Bow* adlı eserdir. Eser, Almanya'da Mustafa Kani Bey'in eseri üzerine yapılan bir tezi kaynak olarak göstermiştir. Ana kaynaklara vakıf olunmadığı ve teknik bilgi eksikliğinin çokça göze çarptığı eser; 2016 yılında İngilizce olarak tekrar basılmış (Klopsteg, 2016), 2019 yılında da Okçular Vakfı tarafından Türkçeye tercüme edilerek yayınlanmıştır (Klopsteg, 2019). Yurt dışında yapılan dikkate değer çalışmalardan bir tanesi de Adam Karpowicz'in *Osmanlı Türk Yaylarının İmali ve Tasarımı* adlı eseridir. Eser, teknik açıdan oldukça tatmin edici olsa da ana kaynaklara ulaşılamamış olmasından dolayı bazı hataları barındırmaktadır. Bu eser de 2018 yılında İstanbul Okçular Vakfı tarafından Türkçeye tercüme edilerek yayınlanmıştır (Karpowicz, 2018).

Osmanlı yayları, literatürde kompozit (composite) olarak adlandırılan yay türüdür. Kompozit kelimesi ilk defa General Pitt Rivers tarafından 1877 yılında hazırlanan katalogda kullanılmıştır (Balfour, 1890, ss. 220-250). Bu terim, Türkçeye katışık/bileşik ya da mürekkep olarak çevrilebilir. Mürekkep kelimesi Arapça “çatmak, bindirmek, bileştirmek” anlamına gelen رَكْبَة - *rakkebe* kökünden Türkçeye aktarılmış bir terimdir. Bu terim, Türkçede “iki ya da daha fazla şeyin birbirine karıştırılmasıyla oluşan şey” anlamında kullanılır (Şemseddin Sami, 1317, ss. 1336). Dolayısıyla aşağıda anlatılacak olan Osmanlı yay yapım süreci de göz önüne alındığından bu çalışmada “mürekkep” teriminin kullanılması uygun görülmüştür.

Mürekkep yaylar, birden fazla malzeme kullanılarak üretilen parçalı ve kıvrımlı yaylardır. Ağaç, manda boynuzu, aşil tendonu (sinir) ve balık tutkalı kullanılarak üretilen bu yayların Mezopotamya ve Orta Asya'da kabaca aynı dönemde ortaya çıktığı düşünülmektedir. Mezopotamya teorisi, Suriye-Irak sınırındaki Ebu Kemal kasabasında yer alan Baghuz nekropolündeki Yrzi kulesinin altında bulunan (Brown, 1937, ss. 1-10) ve Birleşik Arap Emirlikleri'nden Ummü'l-Kayveyn Emirliği'nin ed-Dur bölgesinde (Waele, 2005, ss. 154-160) bulunan yay parçalarına dayandırılmaktadır. Bu yayların savaş alanlarında ilk defa MÖ. 2350 tarihinde Akadlı Sargon tarafından kullanıldığı düşünülmektedir (Özveri, 2013, ss. 20-41). Bununla beraber Doğu Türkistan'ın Miran kenti yakınlarındaki Kum-Derya adlı yerde (Hall ve Farrell, 2008, ss. 89-98) ve Kazakistan'da (Chotbayev, 2013, s. 160) yapılan arkeolojik kazılarda da erken demir çağına tarihlenen mürekkep yaylar ele geçmiştir. Tek parça olarak imal edilen uzun ve kullanışsız yaylara nazaran mürekkep yayların parçalı ve daha küçük bir tasarıma sahip olması, Mezopotamya'da yaygın bir savaş aracı olarak kullanılan atlı savaş arabalarında hareket imkânını arttırmıştır (Özveri, 2013, ss. 20-41). Atın yaygın bir ulaşım ve savaş aracı olarak kullanıldığı Orta Asya bozkırlarında ise at üzerinde rahat hareket etmeye yarayacak bu yay tipinin kullanılması oldukça doğaldır. Hareket kabiliyetinin yanında atış hızı ve menzil mesafesi gibi değişkenler de mürekkep yayların avantajları arasındadır. Zira Orta Asya Türklerinin kullandıkları mürekkep yayların çok seri atış yaptıkları, Arap kaynaklarına yansımıştır (El-Câhiz, 1967, s. 67). Mürekkep yayların en büyük dezavantajı ise yağmurdur. Tamamen organik bir yapıdan oluştuğu için bu yaylar, ıslandığı zaman kullanışsız hale gelir (Göksu, 2018, s. 92). Göktürk hükümdarı İl-Kağan'ın 624 yılında Çin'e bir sefer düzenlediği sırada aşırı yağmura maruz kalması sebebiyle ordusunu geri çekmesi, bu durumun en belirgin örneğidir (Taşağıl, 2012, s. 77).

Mürekkep yaylar; kullanım amacı, kullanıldığı bölge ve hatta hangi devlete ait olduğuna göre farklı formlarda kendisini göstermektedir. Bu bağlamda Osmanlı mürekkep yayları, az da olsa Selçuklu, Moğol ya da Memlük yay formlarından farklıdır. Bunda Osmanlıların kurulduğu coğrafyanın da etkisi büyüktür. Ünsal

Yücel, Osmanlı mürekkep yay formunun Selçuklu ve Moğol tipine yakın olduğundan söz eder. Osmanlı mürekkep yaylarının ise kendisine has formunu XV. yüzyıl ortalarında bulduğunu söyler (Yücel, 1999, s. 245). Ancak XVI. yüzyılda, Mısır'ın fethi sonrasında devrin en ünlü yay ustası olan Usta Muhyiddin'in Mısırdan İstanbul'a getirilmesiyle (Katip Abdullah Efendi, 2013, s. 30) Memlük tarzının Osmanlı formunu etkilediği ve bu tarihten sonra Osmanlı yay formunun nihai şeklini aldığı düşünülebilir.

1. Yay Yapım Teknikleri

Mürekkep yayların ana bileşeni, ağaçtır. Osmanlı yay ustaları genellikle Gerede bölgesinden kesilen akçaağaçları tercih etmişlerdir (Mustafa Kani Bey, 2010, s. 109). Mustafa Kani Bey, Osmanlı yay ustalarının tecrübeleri sonucu bu tercihe yöneldiğini, Anadolu'da farklı bölgelerde yetişen akçaağaçların da kullanıldığını ancak Rumeli'de yetişen ağaçların makbul sayılmadığını ifade eder. Yay ustalarının akçaağaçta karar kılmalarının sebebi ise bu ağaç türünün sinirseki yani nemli ve güçlü bir odunsu yapıda olması ve tutkalı iyi emmesidir (Yücel, 1999, s. 246). Ustanın yay yapmak için ihtiyacı olan ağaç, suyunu çektiği sonbahar döneminde köküne yakın yerden kesilirdi. Daha sonra kökten çıkan yeni sürgünler, iki bilek kadar kalınlığa ulaşınca yerden bir yay boyu uzunluğunda parça kesip çıkartılırdı. Çıkartılan bu kütük, ortadan ikiye ayrılır ve her iki tarafın iç kısmındaki yerinden iki adet yay çıkacak kadar malzemesi elde edilirdi (Mustafa Kani Bey, 2010, s. 109). Osmanlı mürekkep yaylarının ağaç bileşeni, yay formu içerisinde toplam sekiz kısımdan oluşmaktadır. Bunlar; kabza, kabza boğazı, sal, kasan boğazı, kasan, kasan başı, baş ve tonç kertliği olarak adlandırılmıştır.

Yayın kabza kısmı, avuç içi ile tutulan kısımdır. Bu kısım da yine akçaağaçtan üretilmektedir. Ancak akçaağaç bulunmadığında kabzada kızılıcak ağaç da kullanılabilir (Katip Abdullah Efendi, 2013, s. 32). Kabza; ortası hafif kavisli ve oval bir yapıda işlenmeli, böylece el ayası ile uyumlu bir yapıda olmalıdır. Kabzanın iki ucunda, birer karış uzunluğunda yassı ve uzun parçalar bırakılır. Bu parçalar, yayın sal denen bölümünde açılan ve zıvana adı verilen küçük girintilerin içine oturtulur. Kabza ve salın birleştiği bu kısma kabza boğazı ya da tir geçimi (Yücel, 1999, s. 242) adı verilir. Sal kısmı, kabza boğazından başlar ve yassılaşıp kasan kısmına kadar devam eder. Kasan ile salın birleştiği noktaya kasan boğazı adı verilir. Kasan kısmı, bu noktadan itibaren ince ve kavisli bir şekilde baş adı verilen kısma kadar uzanır. Kasan ile başın birleştiği noktaya ise kasan başı denilir. Baş kısmın her iki ucuna da yay kirişini takmak için küçük çentikler açılır. Bu çentiklere tonç kertliği adı verilir.

Mürekkep yay yapımında kullanılan bir diğer bileşen, manda boynuzudur. Manda boynuzu, yayı oluşabilecek muhtemel hasarlara karşı korumakla beraber okun çıkış hızını artırır. Osmanlı yay ustaları genellikle Aydın ve Kütahya-Menemen

havalisinde ya da Mısır'da yetişen genç ve uzun boynuzlu mandaların boynuzlarını tercih etmişlerdir (Katip Abdullah Efendi, 2013, s. 32). Boynuz, mandanın başından ilk kesildiği sırada içindeki kısımda yoğun bir kıkırdak doku bulunur. Bu doku, organik olduğundan kurtlanma ve koku gibi sorunlara sebep olabilir. Bu sebeple eğer manda boynuzunu kemikleşmiş hali ile satın alma imkânı yoksa boynuzu toprağa gömüldükten ve içindeki organik doku tamamen kaybolduktan sonra kullanmak daha hijyenik olacaktır. Ancak boynuzun üzerinin temiz ve pürüzsüz olmasına dikkat edilmelidir. Kayganlı ve kuşdilli olarak tabir edilen boynuzlar, tercih edilmemelidir. Kaygan kavramı boynuzun üzerinin balık pulu gibi dökülmesi, kuşdilli tabiri ise boynuzun üzerinde kuşdiline benzer küçük çıkıntılarının bulunmasıdır. Uzun ve yekpare olarak elde edilen boynuzdan üç çift şerit çıkartılabilir. Boynuzun dış tarafından çıkartılan şeride kabak, iç kısmından çıkartılana ise karın adı verilir (Mustafa Kani Bey, 2010, s. 111). Karpowicz, ana kaynaklara ulaşmamış olsa gerek karın ve kabak kısımlarını birbirine karıştırmaktadır (Karpowicz , 2018, s. 77). Yayın sağ ve sol kanatlarına aynı tip boynuz şeridi eklenmelidir. Aksi takdirde kabak ve karın kısımlarının sertlik durumları birbirinden farklı olduğundan yayda asimetrik bir form oluşur. Hatta Osmanlı yay ustaları, bir yayda aynı hayvanın boynuzunu kullanmayı tercih edecek kadar titiz davranmışlardır (Yücel, 1999, s. 247). İşlenmemiş halde elde edilen boynuz şeritleri, üzerinde çalışabilmek için çok sert olduklarından eğer herhangi bir işlemden geçirilmeden yaya eklenirlerse genellikle ya çatlar ya da yaydan kalkar. Bunun önüne geçmek için boynuz şeritleri suya atılarak iyice kaynatılmalı ve daha sonra da Klopsteg'e göre akkor kömürde veya reçineli odun ateşinde kurutulurdu. Ancak Mustafa Kani Bey, rende talaşı veya çam tahtaları parçası alevinde ısıtıldığından bahseder. Karpowicz ve Klopsteg, Mustafa Kani Bey'in boynuz işleme hakkında verdiği bilgilerin yetersiz hatta muğlak olduğunu söylerler. Ancak Mustafa Kani Bey, her iki yazarın da değinmediği boynuzların yapıştırılmadan önce preslenmesi ve şekil verilmesi konularını çok açık bir şekilde dile getirir. Buna göre boynuzlar, alev üzerinde ısıtılıp kurutulduktan sonra tahta kalıplara yatırılarak soğuyana kadar preslenir ve istenilen şekil verildikten sonra çıkartılıp soğuk suda bekletilir. Bu işlemden sonra yay üzerine yapıştırılmaya hazır hale gelen boynuzlar, yayın gerildiği zaman atıcıya doğru bakacak olan kısmına sal ve kasan bölümlerini de içine alacak şekilde yapıştırılır (Mustafa Kani Bey, 2010, s. 111)

Mürekkep yayların üçüncü bileşeni, aşil tendonudur. Aşil tendonu, mandaların ayak bileklerinden diz kapaklarına kadar olan kısımlarından elde edilir. Aşil tendonunun en makbul olanı, İstanbul çevresindeki çiftliklerde yetişen mandaların sinirleridir (Mustafa Kani Bey, 2010, s. 112). Tendonların esneme özelliği oldukça fazladır. Yay gerildiğinde %5 - %6 oranında bir gerilime maruz kalsa bu durum, ciddi bir sorun oluşturmaz (Karpowicz , 2018, s. 80). Aşil tendonları önce güneşin altında kurumaya bırakılır. Daha sonra kuruyan bu tendonlar, tel tel oluncaya kadar dövülür. Bu işlemden sonra üzerlerinde bulunan

pislikler temizlenerek el yordamıyla didiklenir ve boylarına göre tasniflendirilir. Daha sonra yayın atış yapıldığı sırada hedefe bakan kısmına doğru yapıştırılır. Yayın her iki kanadına da eşit miktarda tendon eklenmelidir. Aksi takdirde tendonu fazla olan taraf, daha fazla çekme yapacak ve kanatlar arasında asimetrik bir durum oluşacaktır.

Mürekkep yay yapım tekniklerine geçmeden önce anlatılması gereken son bileşen, bütün bu maddeleri bir arada tutan tutkaldır. Osmanlı mürekkep yaylarında balık tutkalı ve çağa tutkalı birlikte kullanılırdı. Balık tutkalı, mersin morina balığının hava kesesi ve damak kısmından elde edilirdi. Balığın hava kesesi ve damağı bıçakla kesip çıkartılır ve kurumaya bırakılır. Balıktan elde edilen bu hava keseleri, kuru haldeyken yarı saydam renkte olur. Osmanlı yay ustaları, bu tutkalı bir gün boyunca yağmur suyunda beklettikten sonra tekrar kurutur ve şimşir bir tokmakla iyice dövüldükten sonra kullanırdı (Yücel, 1999, s. 248). Adını Gelibolu'da Çağa adında bir köyden alan tutkal ise yukarıda bahsedilen aşil tendonunun uç kısımlarının kesilip kaynatılmasıyla elde edilen bir tutkaldır (Mustafa Kani Bey, 2010, s. 109). Osmanlı'da tutkal imalatından sorumlu bir tutkalcılar loncası mevcuttur (Evliya Çelebi, 2016, s. 335). Ancak yay imalatının ustalık gerektiren kısmı, tutkalı doğru bir kıvamda üretilip doğru miktarda uygulamaktır. Bu nedenle Osmanlı yay ustaları genellikle kendi tutkallarını kendileri pişirmişlerdir (Katip Abdullah Efendi, 2013, s. 32). Tendonların artan kısmından elde edilen çağa tutkalı, iki gün boyunca sıcak suda kaynatılır ve pelte kıvamı alınca kadar karıştırılırdı. Daha sonra soğumaya bırakılan bu tutkal, parça parça kesilip gölge bir yerde tekrar sertleşmesi için muhafaza edilirdi (Yücel, 1999, s. 248). Kullanılacağı zaman tekrar suda kaynatılır, salep kıvamını ve rengini alınca işlenmeye hazır duruma gelirdi. Yayda kullanılan tendon miktarı ile eşit olmak zorunda olan tutkal, ağacın ve boynuzun durumuna göre 20 gram kadar fazla da kullanılabilir (Karpowicz , 2018, s. 83). Osmanlı yay ustaları, manda derisi ve kulağı kullanarak da tutkal yapmaktadır. Ancak yayların hemen hepsinde çağa tutkalı ve balık tutkalı kullanılır.

Mürekkep yay bileşenleri bu şekilde hazırlandıktan sonra yay imal etmek için kullanılacak atölye hazırlanmalıdır. Yiyeceklerin buharı, atölyede bulunan tendon ve tutkala zarar vereceğinden atölye, yağdan ve yağlı dumandan arındırılmalıdır. Hatta yay yapılan yerde yemek dahi yenmemelidir. Aksi takdirde tendon ve tutkal, ağaca yapışmayacaktır (Mustafa Kani Bey, 2010, s. 116). Yay yapmak için ilk önce yayın iskeletini oluşturacak olan ağaç bileşeni hazırlanır. Bunun için kabza, kasan ve baş kısımları; keser ve törpü kullanarak yay formunda işlenmelidir. Bu işlemde kabzanın sivri uçları ile yay kollarının bu kısımlara uyan girintileri iç içe geçirilerek iple sağlam bir şekilde bağlanır. Buna çatki adı verilmektedir. Bu işlem geri alınamadığından yay ustası çok dikkatli olmalı ve iple bağlamadan önce kabza ile yay kollarını düzgün bir şekilde iç içe

geçirmelidir. Yay ustası son düzenlemeleri asa gezi kullandıktan sonra, yay iskeletinin kavisli yapısının muhafaza edilebilmesi için şimşirden yapılmış **tepelik** denen özel bir alet kullanır. Tepelik, yayın kanatlarının mükemmel bir şekilde içine oturduğu iki oluktan oluşan bir alettir. Yayın kanatlarına bağlanan bu aparat birkaç gün sonra açılır ve yay tekrar asa gezine alınır. Bu işlem, yay kusursuz hale gelene kadar, dört ya da beş defa tekrarlanır. Daha sonra tutkalın ağaca daha iyi tutunabilmesi için ağacın boynuz vurulacak kısmına **taşın** denilen ucu sivri bir tarakla yivler açılır. Bu işlem, boynuz için de uygulanır. Burada amaç, sürtünme yüzeyini artırarak boynuzun ağaca daha sağlam bir şekilde yapışmasını sağlamaktır. Ayrıca boynuz ve ağaç üzerinde açılan yivler, eşit derinlikte ve birbirini karşılayacak denklikte olmalıdır. Daha sonra boynuz ile ağacın taşın çekilen kısımları, birkaç kere tutkallayıp kurutulur. En son dumansız bir ateşe tutularak iyice kurutulduktan sonra tekrar tutkal sürülerek boynuz ve ağaç, açılan taşın olukları birbirine girecek şekilde birleştirilir. Daha sonra yayın iki başı, kabzaya bir karış kalacak şekilde yaklaştırılıp **kunnap** adı verilen bir aparat yardımıyla kabzaya bağlanır. Bu işleme halkaya almak ya da kasana almak denir. Bu işlemlerden sonra yaya tendon vurma işlemine geçilebilir. Bu işlem için iki kişi gerekmektedir. Önce yayın tendon vurulacak kısmına aynı boynuzlama işleminde olduğu gibi taşın çekilir (Yücel, 1999, s. 248). Daha sonra çağa ve balık tutkalları, az sulu bir tencerenin içinde iyice kaynatılır. Önceden beş ayrı boy halinde saklanan tendonlar, bu karışımın içine atılır. Sıcak tutkalın içinde iyice yumuşayan tendonlar, el yordamı ile ovularak uygun kıvama gelmesi sağlanır. Daha sonra usta, uygun kıvama gelen tendonlardan orta boylu olanı iki ucu her iki kabza ortasına gelecek şekilde yapıştırır. Bu işlem sırasında ustanın önünde su dolu bir tas ve taşın içinde pirinçten yapılmış mest ve kalem denen aletler olmalıdır. İcabi halinde usta bu aletleri alıp yaya tendon vururken kullanabilir. Yaya derç edilen bu tendonlar, kâğıt gibi incecik olana kadar sürekli üzerinden geçilir. Usta bu işlemi sürdürürken çırağı da diğer dört boy tendonu avucunun içinde yumuşatmaya devam eder. Eğer ustanın bir çırağı yoksa ya lonca şeyhi tarafından bir kürekçi, ustanın yanına gönderilir (BOA. A.DVNS.MHM.d, 53/546; Osmanlı Arşiv Belgelerinde Türk Okçuluğu, 2019, s. 271) ya da bu sırada ustalar, birbirlerine yardım ederlerdi (Yücel, 1999, s. 248). Kabza kısmı bitince çırağın yumuşattığı bu tendonları usta alır ve yayın geri kalan kısımlarına yapıştırır (Mustafa Kani Bey, 2010, s. 115). Burada önemli olan, yapıştırılan tendonlar arasında boşluk kalmaması ve farklı boydaki tendonların üst üste binmemesidir. Usta, kabza boğazına kadar yapıştırdığı tendonun hemen ucundan başlayarak sal kısmına, kasan başına kadar tendon vurmaktadır. Bu işlem, tendonlar kalem ve mest ile düzeltilerek ve her vurulan tendonun üzerine sürekli taşın çekilerek devam eder. Usta, her bir boy tendonu yay üzerine derç ederken çirak da bir sonraki kullanılacak olan tendonu yumuşatmalıdır. Tutkal kuruduktan sonra daha önceden sulandırılmış olan çağa tutkalı, yay üzerine yavaşça boşaltılır. Bu işleme yaya su verme işlemi denir (Yücel, 1999, s. 248). Yaya su verme

işlemi, yay mükemmel bir şekilde tutkalı emene kadar devam eder. Bunun ölçüsü, yayın üzerine dökülen tutkal kuruduktan sonra tekparça, cilalanmış gibi görünmesi ve parlak olmasıdır. Yay görünümü bu şekilde olana kadar yaya su verme işlemi tutkal kurdukça devam eder. Son olarak yay, yerden 80 – 90 cm yüksekliğe asılır. Mustafa Kani Bey, yayın daha yüksekte ya da daha aşağıda asıldığı takdirde tendonların çatladığının tecrübe edildiğini anlatmaktadır (Mustafa Kani Bey, 2010, s. 115) Yay, bu şekilde bir sene bekletilmelidir. Bir sene sonra yay halkası açılmalı ve asa gezine alınmalıdır. Halkaya alınan yayın açılması, yay imalinin ikinci en zor safhasıdır. Yay, yavaş ve dikkatli bir şekilde açılmalıdır. Eğer yay üzerinde nem kalmışsa önce birkaç gün güneş altına çıkarılmalı ve yayın neminin iyice kuruması beklenmelidir. Daha sonra kınabı yavaşça kesilerek açılan yay halkası, asa gezine alınır. Asa gezi, meşe ya da gürgen gibi sağlam ağaçlardan yapılan bilek kalınlığında ve 80 – 90 cm uzunluğunda bir aparatır. Asa gezinin kabza gelecek ucu, madeni para büyüklüğünde oyulur ve arka tarafındaki uzun kısmına her 20 – 30 cm aralıklarla kertikler açılır. Dikkatli bir şekilde halkası açılan yay, adım adım bu kertiklere takılarak yayın gerginlik durumu ölçülür. Her kertik geçiminde yay ısıtılmalı ve gerekirse törpü ile düzeltilmelidir.

Osmanlı Devleti'nde tımarlı ve sağrılı olmak üzere iki tür mürekkep yay yapılmıştır. Tımarlı yaylar imalinde sağrılı yaylara göre daha az ağaç daha fazla tendon kullanılır (Mustafa Kani Bey, 2010, s. 118). Dolayısıyla sağrılı yaylar, tımarlı yaylara göre daha ağırdır. Yapıştırılacak tendonlar ise tımarlı yaylarda oval zikzaklar çizecek şekilde, sağrılı yaylarda da ise düz bir şekilde yapıştırılmıştır. Tımarlı ve sağrılı yayların kullanım amaçlarına göre tirkeş yayı, menzil yayı, puta yayı, talimhane yayı, meşk yayı ve kepaze yayı olmak üzere altı farklı çeşidi bulunmaktadır. Tirkeş yayı haricindekiler, çeşitli müsabakalar için üretilen yaylardır. Tirkeş yayı ise savaşlarda kullanılmak üzere üretilmiştir. Menzil yarışları için üretilen genellikle tımarlı olurken savaşlarda kullanılmak üzere üretilen tirkeş yayları sağrılıdır.

2. Osmanlı Devleti'nde Yay İmal Eden Gruplar

Osmanlı Devleti'nde yay üretimi, birbiri ile ortak hareket eden iki ayrı grup üzerinden ilerlemiştir. Bunlardan biri şehir, köy ve kasabalarda ekonomik faaliyet içerisinde hayatlarını sürdüren yaycılar loncası, bir diğeri de İstanbul'da saraya bağlı olarak çalışan ve devletten maaş alarak geçinen cemaat-ı Kemangeran-ı hassa mensuplarıdır.

Osmanlı Devleti'nde Anadolu ve Balkanlarda halkın ok ve yay gibi silahlar bulundurduğu ve bu silahların zaman zaman devlet tarafından toplanıp (BOA. A.DVNS.MHM.d, 28/436; A.DVNS.MHM.d, 16/245), zaman zaman da geri verildiği bilinmektedir (BOA. A.DVNS.MHM.d, 28/386). Özellikle Anadolu'da yerel halk, suhte ve celali isyanları karşısında ciddi bir silahlanmaya gitmiş ve

devletin bunları toplama ihtimaline karşı silahlarını gizlemiştir (Akdağ, 2019, s. 254). Bununla beraber Osmanlı ordusunun en kalabalık kısmını oluşturan tımarlı sipahilerin kendi silahlarını temin etmek zorunda olduğu da düşünülürse Anadolu'nun hemen her şehrinde yay üretildiğini sonucuna ulaşmak hiç de yanlış olmayacaktır. Zira Kıbrıs seferi için sadece Anadolu'dan toplanan okçu birliklerinin miktarı, 4600 kişidir (BOA. A.DVNS.MHM.d, 14/1/44). Bu okçuların her birinin en az bir adet yedek yay bulundurdukları düşünülürse bu, Kıbrıs seferi için en az 9200 adet yayın hazır bulundurulması gerektiği anlamına gelmektedir. Buna mukabil bu sayı sadece Anadolu için geçerli olduğundan, başka eyaletlerde ve merkez ordusunda bulunan okçu birlikleri hesaba katıldığında XVI. yüzyılda Osmanlı ordusunun ciddi bir yay ihtiyacı olduğu ortadadır. Bununla beraber arşiv kayıtlarından XVII. yüzyıl boyunca ordunun bu ihtiyacının devam ettiği anlaşılmaktadır. Buna göre devlet, 1621 (BOA, İE.BH, 1/24) ve 1673 (BOA. İE.BH, 1/99) yıllarında Gelibolu'da sürekli olarak yay stoku bulundurmakta ve gemiler sefere giderken buradan yay ikmali yapmaktadır.

2.1. Yayıncılar Loncası

Osmanlı esnaf loncaları, Ahi geleneğinin bir parçası olan fütüvvet anlayışının, Osmanlı devlet sistemi içerisinde kurumsallaşmasının bir yansımasıdır. Her bir esnaf grubunun kendi içinde dâhili bir yönetim mekanizması vardır. Şeyh, kethüda, yiğitbaşı, nakip, duacı ve ihtiyar heyetinden oluşan ve adına "altılar" denilen kurul, spesifik bir lonca örgütünün iç yönetim birimini oluşturmaktadır (Tez, 2016, s. 211). Osmanlı Devleti'nde her bir esnaf örgütü, kendilerini bir sahabeye dayandırır ve o sahabe, o loncanın piri olarak kabul edilirdi. Buna göre Yayıncılar Loncası'nın piri de Hz. Ebubekir oğlu Muhammed Ekber'dir (Razavi, 2014, s. 44; Evliya Çelebi, 2016, s. 372).

Osmanlı Devleti'nde yayıcılar loncasının ilk ne zaman tezahür ettiği bilinmemektedir. Ancak kaynaklarda Osmanlı'nın en eski yay ustası olarak II. Murad'ın yayıcılarından Tirendaz Hacı Süleyman Kamil'in adı geçmektedir. Hacı Süleyman Kamil, yaptığı saz yaylarla ünlenmiş kemankeşlerden bir tanesidir. Kaynaklarda kendisinden sonra saz yay yapan sadece Usta Recep ve Usta İbrahim adlı iki yay ustasından söz edilmektedir (Katip Abdullah Efendi, 2013, s. 33). Bunun yanı sıra kaynaklarda XV. yüzyıl ortalarından XVII. yüzyıl sonuna kadar on altı yay ustasından bahsedilmektedir (Katip Abdullah Efendi, 2020, s. 140). XVII. yüzyılın sonundan XX. yüzyıl başına kadar tutulan ve menzil yarışmalarında başarı kazanmış kemankeşlerin isimlerinin yazıldığı *Okçuluk Sicil Defteri*'nde ise on sekiz adet yay ustasının adı geçmektedir (Okçuluk Sicil Defteri, 2016, s. 9). Söz konusu bu kaynaklarda sadece menzil yarışlarında başarı kaydeden sporcuların ve her dönemin en ünlü ustalarının adı geçtiğinden gerçek sayının bundan çok daha fazla olduğu düşünülebilir. Zira Evliya Çelebi, XVII. yüzyıl ortasında yayıcılar loncasına bağlı 200 dükkanda görev yapan 500 kişiden bahsetmektedir (Evliya Çelebi, 2016, s. 372). İstanbul'daki bu dükkanlar

genellikle Beyazıt, Edirnekapı, Galata ve Üsküdar'da bulunmaktadır. Evliya Çelebi'nin verdiği sayılara göre kabaca bir dükkanda bir ustanın ve birkaç çırağın çalıştığı düşünülürse bu dükkanların büyük birer imalathane olduğu yorumunu yapmak yanlış olacaktır. Eldeki bilgilere göre içinde iki ya da üç kişinin çalıştığı, ocakta sürekli tutkal ya da sinir kaynatılan, tezgahta bulunan cam kavanozlarda balık tutkallarının saklandığı, tezgahın altında ya da duvar kenarlarındaki sandıklarda manda boynuzlarının ve ahşap kütüklerin istiflendiği ve duvarlarda askıya alınmış ya da bitmiş yayların asılarak sergilendiği bir mekan tasavvur etmek mümkündür.

Yaycılar loncasının ürettiği yayların fiyatları ve bu fiyatların yıllık değişimi konusunda kadı sicillerinden elde edilen narh kayıtları, araştırmacılara bazı fikirler vermektedir. Narh kayıtları, üreticilerin sattıkları ürünlerine devlet tarafından getirilen bir üst sınırdır. Esnaf loncalarının bu üst sınırdan daha yüksek fiyata ürün satması kesinlikle yasaklanmıştır. Fiyatlara getirilen bu sınırlamalar belirlenirken hem şehir halkının mağdur olmaması hem de dükkan sahiplerinin kar marjının çok fazla düşük olmamasına özen gösterilmiştir. Bu nedenle narh fiyatları genellikle satıcıların %10, el becerisi gerektiren zanaat erbabının ise %20 kar elde edebileceği şekilde ayarlanmıştır (Yı, 2018, s. 208; Faroqi, 2004, s. 670). Bununla beraber "Getirici" adı verilen ve esnafa mal temin eden toptancıları ifade eden grup ile "mukim" veya "oturakçı" denilen perakendecilere getirilen narhlar farklıdır (Kütükoğlu M. , 2006, ss. 390-391). Kadılar, muhtesib denilen yardımcıları ile Narh fiyatlarını ya da esnafın kar marjını bu şekilde belirlerken ihtisap kanunnamelerinde geçen kanuni rakamları esas almışlardır.

Elimizde çalışmamız sınırları dahilinde yer alan iki adet yayınlanmış narh defteri bulunmaktadır. Bu defterlerin ilki, Mübahat Kütükoğlu tarafından yayınlanan 1600 tarihli defterdir (Kütükoğlu., 1978, ss. 1-84). İkinci defter ise yine Mübahat Kütükoğlu tarafından yayınlanan 1640 tarihli defterdir (Kütükoğlu M. S., 1983). 1640 tarihli bu defter daha sonra Yaşar Yücel tarafından tekrar yayınlanmıştır (Yücel, 1992). Söz konusu bu defterlerde belirlenen yayların satış fiyatlarının %20 kara göre hesaplandığını düşünürsek Tablo 1 ve Tablo 2'de belirtilen maliyet fiyatı ve elde edilen kâr hakkında tahmini bir sonuca ulaşabiliriz.

Tablo 1. 1600 Tarihli Narh Kayıtlarına Göre Yay Fiyatları

Ürün	Tahmini Maliyet (Akçe)	Tahmini Kâr Marjı	Satış Fiyatı (Akçe)	Elde Edilen Tahmini Kâr (Akçe)
Padişahlara Layık Yay	800	%20	1000	200
Hanlara Layık Yay	640	%20	800	160
Mısır Yayı (Tirkeş)	480	%20	600	120
Tatar Yayı (Tirkeş) Kaliteli	96	%20	120	24
Tatar Yayı (Tirkeş) Kalitesiz	64	%20	80	16
İstanbul Yay (Tirkeş)	240	%20	300	60

Tablo 1'de de görüldüğü üzere satış fiyatının 1000 akçe olduğunu bildiğimiz padişahlara layık yayın %20 karla satıldığını düşünürsek satıcının bu yayı 800 akçeye mal ettiği ve bu ticaretten 200 akçe kâr elde ettiği yorumu yapılabilir. Aynı şekilde hanlara layık yay, %20 kârla 800 akçeye satılıyorsa bu yay, satıcıya 640 akçeye mal olmuştur ve bu satıştan 160 akçe kâr elde edilmiştir. Mısır yayı 480 akçeye mal edilip %20 kâr marjıyla 600 akçeye satılmıştır. Tatar yayının kalitelisinden 24 akçe kâr elde edilirken kalitesizinden 16 akçe kâr elde edilmektedir. İstanbul yayı ise 240 akçeye mal edilip 300 akçeye satılmaktadır. Söz konusu satışı yapılan yayların hepsi de savaşta kullanılan tirkeş yayıdır.

Tablo 2. 1640 Tarihli Narh Kayıtlarına Göre Yay Fiyatları

Ürün	Tahmini Maliyet Fiyatı (Akçe)	Tahmini Kar Marjı	Satış Fiyatı (Akçe)	Elde Edilen Tahmini Kâr (Akçe)
Padişahlara Layık Yay	560	%20	700	140
Hanlara Layık Yay	384	%20	480	96
Tirkeş Yayı	320	%20	400	80
Azmayış Yayı	104	%20	130	26
Kaliteli Menzil Yayı	192	%20	240	48
Orta Ayar Menzil Yayı	160	%20	200	40
Kalitesiz Menzil Yayı	128	%20	160	32

1640 tarihinde padişahlara layık yaydan 140 akçe kâr elde edilmektedir. Hanlara layık yay, 384 akçeye mal edilip 96 akçe kârla 480 akçeye satılırken normal bir tirkeş yayı, 320 akçeye mal edilip 80 akçe kâr ile 400 akçeye satılmaktadır. Menzil yarışmalarında kullanılan Azmayış yayı ise 104 akçeye mal edilip 130 akçeye satılmaktadır. Menzil yayından ise yine %20 kâr marjı ile satıldığını düşünürsek, kalitelisinden kalitesizine doğru sırasıyla 48 akçe, 40 akçe ve 32 akçe kâr elde edilmektedir.

Sefer zamanında tüm lonca üyeleri gibi Yayıncılar Loncası da *orducu* olarak sefere katılmakla mükellef tutulmuşlar ve ürettikleri yayları yine Kadı'nın belirlediği narhlar üzerinden satmışlardır (Çelik, 2018, ss. 136-147). Ordunun üretilen bu yayları satın alabilmesi için ise devlet, yeniçerilerin lezez mevacicinde ulufelerine ek olarak 30 akçe "Keman Baha" denilen ödeme yapılmıştır (Hezarfen Hüseyin Efendi, 1998, s. 150).

2.2. Cemaat-i Kemangeran-ı Hassa

Cemaat-ı Kemangeran-ı Hassa, saraya bağlı olarak çalışan Ehl-i Hiref Cemaati arasında yer alan zanaat erbabı gruplardan bir tanesidir. Hiref kelimesi, Arapça "zanaat" anlamına gelen hırfet kelimesinin çoğuludur. Ehl-i Hiref içinde yer alan kemangeran cemaatinin adı, Farsça kökenlidir. Bu isim, yay anlamına gelen keman, tutmak anlamına gelen gir ve çoğul eki olan -an yapılarının birleşmesi ile "yay tutan, yay yapan, yay ustası" anlamlarında kullanılır.

Saraya bağlı olarak çalışan bu zanaat grubu, devletten maaş olarak hayatlarını devam ettirmektedir. Ehl-i hiref cemaati mensuplarının üç ayda bir aldıkları bu maaşlar, Mevacip Defteri adı verilen defterlere kaydedilmiştir ve her üç aylık dönemin kendi içinde kısa adlandırmaları bulunmaktadır. Muharrem, Safer, Rebiyülevvel aylarının kısaltması olarak Masar Mevacibi, Rebiyülahir, Cemaziyelevvel, Cemaziyeulahir aylarının kısaltması olarak Recec Mevacibi, Receb, Şaban, Ramazan aylarının kısaltması olarak Reşen Mevacibi ve Şevvâl, Zilkade, Zilhicce aylarının kısaltması olarak Lezez Mevacibi olmak üzere bir senede toplam dört ayrı mevâcip defteri tutulmuştur.

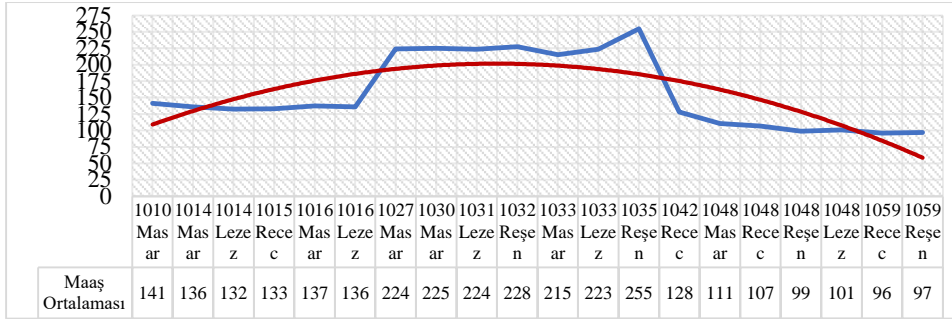
Tablo 3. 1010-1059/1601-1649 Tarihleri Arasında Cemaat-i Kemangeran-ı Hassa Mensuplarının Mevcudu ve Maaşları

Tarih	Cemaat-i Kemangeran-ı Hassa Mensuplarının Toplam Sayısı			Cemaat-i Kemangeran-ı Hassa Mensuplarının Aldıkları Toplam Maaş		
	Yay Ustaları	Çıraklar	Toplam	Yay Ustaları	Çıraklar	Toplam
1010 Masar (1601)	20	24	44	176,5	62	238,5
1014 Masar (1605)	17	17	34	190,5	47	237,5
1014 Lezez (1606)	16	15	31	192,5	41	233,5
1015 Recec (1606)	16	16	32	190	44	234
1016 Masar (1607)	17	16	33	196	45,5	241,5
1016 Lezez (1608)	16	15	31	197	43,5	240,5
1027 Masar (1618)	24	15	39	352,5	56	408,5
1030 Masar (1621)	25	12	37	356,5	56,5	413
1031 Lezez (1622)	25	8	33	387,5	26,5	414
1032 Reşen (1623)	25	8	33	395,5	26,5	422
1033 Masar (1623)	25	11	36	354,5	39,5	394
1033 Lezez (1624)	25	9	34	384	28,5	412,5
1035 Reşen (1626)	27	8	35	447,5	26,5	474
1042 Recec (1632)	16	7	23	203,5	29,5	233
1048 Masar (1638)	15	7	22	175,5	23	198,5
1048 Recec (1638)	14	7	21	169	23	192
1048 Reşen (1639)	14	8	22	151	25	176
1048 Lezez (1639)	14	7	21	157,5	23	180,5
1059 Recec (1649)	12	6	18	152	22	174
1059 Reşen (1649)	13	7	20	155	19	174

Çalışmamızda kullandığımız ilk mevâcip defteri, 1010 Masar (1601) mevâcibini ihtiva etmektedir (BOA. TS.MA.d, 2924, s. 7). Bu defterde 20 tanesi usta, 24 tanesi çırak olmak üzere toplamda 44 adet yaycı kaydedilmiştir. Söz konusu

deftere göre bu 44 kişi, toplamda 238,5 akçe maaş almışlardır. 1014 Masar (1605) mevacibini ihtiva eden defterde ise 17'şer adet usta ve çırak olmak üzere toplamda 34 kişinin 237,5 akçe maaş aldıkları görülmektedir (BOA. TS.MA.d, 7253, s. 6). 1014 Lezez (1606) mevacibinde ise 16 adet usta yaycı, toplamda 192,5 akçe maaş alırken 15 çırak, toplamda 41 akçe maaş almıştır. Cemaatin toplam mevcudu, 31 kişi ve bu kişilerin toplamda aldıkları maaş, 233,5 akçedir (BOA. MAD.d. 3697, s. 7). Bir yıl sonraki 1015 Recec (1606) mevacibinde ise 16 adet ustanın ve 16 adet çırağın toplamda 234 akçe maaş aldıkları kaydedilmiştir (BOA. TS.MA.d, 9613/3, s. 5). 1016 Masar (1607) mevacibinde ise 17 usta yaycının toplam 196 akçe ve 16 adet çırağın da toplam 45,5 akçe maaş aldığı anlaşılmaktadır. Cemaatin toplamda aldıkları maaş ise 241,5 akçedir (BOA. MAD.d, 5085, s. 6). Aynı yılın Lezez mevacibinde ise usta ve çırak sayısında birer adet eksilme olduğu ve toplam yaycı mevcudunun 31'e düştüğü görülmektedir. Bu 31 kişinin toplamda 240,5 akçe maaş aldığı anlaşılmaktadır (BOA. MAD.d, 4586, s. 6). 1027 Masar (1618) mevacibinde ise toplam mevcut 39'a toplamda alınan maaş ise 408,5'e yükselmiştir (BOA. TS.MA.d, 10010, s. 7). 1030 Masar (1621) mevacibinde ise 25 adet usta ve 12 adet çırak olmak üzere toplam 37 adet yaycının 413 akçe maaş aldığı kaydedilmiştir (BOA. MAD.d, 7443, s. 7). 1031 Lezez (1622) mevacibinde ise 25 usta ve 8 çırak olmak üzere 33 adet yaycı toplamda 414 akçe maaş almış (BOA. MAD.d, 6299, s. 13) ve mevcut, bir sonraki 1032 Reşen (1623) mevacibinde aynen korunurken alınan maaş 422 akçeye yükselmiştir (BOA. MAD.d, 6299, s. 52). 1033 Masar (1623) mevacibinde Kemanger Cemaati'nin toplam mevcudu, 36'dır. Bu otuz altı kişi, toplamda 394 akçe maaş almıştır (BOA. TS.MA.d, 2993, s. 6). Aynı yılın sonundaki Lezez mevacibinde cemaat mevcudu 34'e düşerken alınan toplam maaş, 412,5 akçeye yükselmiştir (BOA. TS.MA.d, 489, s. 7). 1035 Reşen (1626) mevacibinde ise 27 usta 8 çırak olmak üzere toplamda 35 yaycının toplamda 474 akçe maaş aldığı görülmektedir (BOA. MAD.d, 7444, s. 8). 1035 Reşen mevacibinde alınan bu maaş, incelediğimiz elli yılın en yüksek seviyesidir. 1042 Recec (1632) mevacibinde toplam cemaat mevcudunun 23 olduğu görülmektedir. Bu 23 kişi, toplamda 233 akçe maaş almıştır (BOA. TS.MA.d, 9604, s. 7). 1048 (1638/39) yılı mevacip kayıtlarının hepsi elimizdedir. Buna göre 1048 yılının ilk üç aylık döneminde 22 cemaat mensubu, toplamda 198,5 akçe, (BOA. YB.04.d, 55, s. 67), ikinci üç aylık döneminde 21 cemaat mensubu, 192 akçe (BOA. YB.04.d, 55, s. 78), üçüncü üç aylık periyotta 22 cemaat mensubu, 176 akçe (BOA. YB.04.d, 55, s. 89) ve son üç aylık dönemi ihtiva eden 1048 Lezez (1639) mevacibinde 20 adet cemaat mensubu, 180,5 akçe maaş almıştır (BOA. YB.04.d, 55, s. 100). Yüzyılın ortasına doğru 1059 (1049) yılında kaydedilen maaş defterlerinde ise Recec mevacibinde 12'si usta 6'sı çırak olmak üzere toplamda 18 yaycı, 174 akçe maaş almıştır (BOA. TS.MA.d, 487, s. 7). Aynı yılın Reşen mevacibinde toplam cemaat mevcudu 20'ye yükselirken alınan toplam maaş, 174

akçe ile aynı kalmıştır (BOA. TS.MA.d, 488, s. 7). Yüzyıl sonunda alınan bu maaş, incelediğimiz elli yıllık sürecin en düşük seviyesidir.

Grafik 1. 1010-1059/1601-1649 Tarihleri Arasında Cemaat-i Kemangeran-ı Üyelerinin Toplam Maaş Ortalamaları

Kemangeran cemaatinin toplam maaş ortalamasının gösterildiği Grafik 1'den de anlaşılacağı üzere 1016/1608 ile 1027/1618 arasında maaş ortalamalarında hızlı bir yükseliş olduğu ortadadır. 1016 Lezez (1608) mevacicinde 135,75 akçe olan maaş ortalaması, 1027 Masar (1618) mevacicinde 223,75 akçeye yükselmiştir. Daha sonra 1035/1626 yılına kadar stabil ilerleyen grafikte bu yıl yine bir yükselme olmuş ve maaş ortalamaları, incelediğimiz yarım asırlık sürecin en yüksek değerlerine ulaşmıştır. 1035/1626 tarihinden itibaren maaş ortalamalarında önce hızlı bir düşüş görülmüş daha sonra bu düşüş, azalarak devam etmiştir. 1035/1626 tarihinde 254,5 akçe olan maaş ortalaması, 1042/1632 tarihinde 128 akçeye düşmüştür. 1048/1638 yılında 100 akçe bandına düşen maaş ortalaması, yüzyıl sonunda bu bandın da altına düşerek 97 akçe olmuştur. 1035/1626 yılına kadar yükselme eğiliminde olan grafik, bu tarihten itibaren düşüş eğilimine girmiş ve yüzyıl ortasına kadar bu eğilim devam etmiştir.

Grafik 1'den de anlaşılacağı üzere 1016/1608 ile 1042/1632 tarihleri arasında Kemangeran Cemaati'nin maaş ortalamalarında ciddi bir yükseliş ivmesi olduğu göze çarpmaktadır. Bu yükseliş, Koçi Bey'in de dikkatini çekmiş olacak ki IV. Murad'a sunduğu layihalarda ehl-i hirefin de dahil olduğu ulufeli kapıkulu sınıfının kanunlara aykırı bir şekilde sayılarının ve maaşlarının çok fazla arttığını bildirmiştir. Koçi Bey'in verdiği rakamlara göre 982/1574 tarihinde 537 kişi olan ehl-i hiref mevcudu, IV. Murad'a risalesini sunduğu 1042/1632 tarihinde 923 kişidir. Bu kadar çok kapıkuluna mevacic yetiştirmenin imkansız olduğunu arz eden Koçi Bey, bu sayılarda kesintiye gitmenin elzem olduğunu bildirmektedir (Koçi Bey, 2008, ss. 55-56). Gerçekten de Koçi Bey'in tavsiyelerine uyararak IV. Murad'ın 1042/1632 tarihinden itibaren kapıkulunun maaş ortalamalarının azaltılması yoluna gittiğini Kemangeran Cemaati örneğinde Grafik 1'den anlamak mümkündür.

İstanbul'daki yay imalatından ve yay satışlarından elde edilen gelirleri bu şekilde inceledikten sonra çalışmamızın zamansal sınırları içindeki dönemin genel ekonomik çerçevesini de oluşturmak gerektiği kanaatindeyiz. XVI. yüzyılda ticaret yollarının değişmesi, Akdeniz ve Karadeniz merkezli deniz ticaretinden elde edilen gelirleri azaltmış bu durum da bu bölgelerde ticaret yapan tüccarları iç piyasaya yöneltmiş ve esnaf gruplarına dahil olmalarına sebep olmuştur. Buna ek olarak normalde esnaflık yapmaları yasak olan yeniçerilerin ve toprakla ilgilenmesi gereken köylülerin yaşadıkları ekonomik problemler ve güvenlik gibi sebeplerle şehirlere akın ederek buradaki ekonomik hayata entegre olmaya çalışması, Anadolu'daki şehirlere ve İstanbul'da esnaf gruplarının artmasına sebep olmuştur (Tabakoğlu, 2016, s. 469). Yeniçerilerin ve köylülerin şehirlere göç ederek buradaki ticari faaliyetlere katılması, birbirini tetikleyen pek çok siyasal ve ekonomik problemin sonuçları olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu bu ekonomik problemlerin temelinde İspanyol altını ve Afrika gümüşünün Avrupa ve Osmanlı piyasalarında yarattığı dalgalanma ile İpek ve Baharat yolu eksenli doğu ticaretinin yön değiştirmesi olduğu söylenebilir. Zira Osmanlı parasının İspanyol parası karşısında sürekli değer kaybettiği ve bununla paralel olarak akçenin değerinin sürekli olarak düştüğü bir gerçektir (Salihlioğlu, 1964, ss. 227-233). Ayrıca XVII. yüzyıldaki askeri devrim ile değişen harp teknik ve teçhizatları ve bununla bağlantılı olarak uzun süren Osmanlı-Habsburg mücadeleleri ve bu uzun süren mücadelenin Osmanlı Devleti'ne ciddi bir mali yük oluşturması da Osmanlı ekonomisindeki kötü gidişatın sebepleri arasında zikredilebilir. Bu sonucusunun Osmanlı ekonomisi için ayrıca önemli olduğu kanısındayız. Zira daha I. Süleyman zamanında Esztergom seferi için harcanan 61.683.000 akçeye karşılık 20.021.973 akçe ganimet elde edilmiş ve bu seferden 41.661.027 akçe zarar edilmiştir (İpçioğlu, 1990, ss. 137-161). Osmanlı Devleti'nin batı sınırlarını güvence altına almak için sürekli bu masraflı yapmak zorunda olduğu düşünülürse Habsburg cephesinin Osmanlı ekonomisine yüklediği maliyeti anlamak mümkün olabilir. Buna mukabil devlet bütçelerinde de genel bir düşüş olduğu, Ömer Lütfü Barkan ve Ahmet Tabakoğlu'nun yaptığı çalışmalar neticesinde bilinmektedir. 1527 yılında Osmanlı hazinesi, 71.354.114 akçe bütçe fazlası verirken 1567 yılında bu sayı 7.502.423 akçeye, 1581 yılında ise 2.071.967 akçeye düşmüştür (Barkan, 1970, ss. 557-607). Uzunçarşılı'nın verdiği bilgilere göre ise 1592 tarihinde Osmanlı hazinesi 666 yük, 1597 tarihinde 6000 yük açık vermiştir (Uzunçarşılı, 1982a, s. 334). 1608 tarihine gelindiğinde ise Osmanlı bütçesinin 95.500.000 akçe açık verdiği görülmektedir. 1643 yılına gelindiğinde bütçe açığının kapandığı ve 649.045 akçe bütçe fazlası olduğu bilinmektedir (Tabakoğlu, 1985, ss. 389-414). Ancak 1669 tarihinde bütçenin yeniden 44.677.388 akçe açık verdiği görülmektedir (Barkan, 1970, ss. 557-607). Şevket Pamuk'un yaptığı çalışmalar ise XVII. yüzyıl boyunca enflasyonun sürekli yükseldiğini, 1604, 1616, 1622 ve 1638 yılında yapılan düzenlemelerle

enflasyon düşürülmeye çalışılsa da yüzyıl ortasına kadar genel artışın devam ettiğini ortaya çıkarmıştır (Pamuk, 2016, s. 120).

Sonuç

Bu çalışmada “kompozit yay (composite bow)” terimi yerine “mürekkep yay” teriminin kullanılması önerilmektedir. Kompozit kelimesinin kullanımı akademik açıdan yanlış değildir. Ancak imali ve kullanımı göz önüne alındığında Türk kültürünün oldukça nev-i şahsına münhasır bir ögesi olan bu yayların adlandırılmasının da Türkçe yapılması kanaatimizce daha uygun olacaktır.

Mürekkep yay üretimi, oldukça karmaşık ve uzun bir süreçtir. XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde bu süreci yürüten ustalar ya lonca teşkilatına ya da ehl-i hiref teşkilatına bağlı olarak çalışmışlardır. Lonca üyeleri, ürettikleri yaylardan en fazla %20 kar ile satarak hayatlarını sürdürürken ehl-i hiref üyeleri ulufe almışlardır. Lonca üyelerinin ürettikleri yaylara bakıldığında 1600 tarihinde satılan yayların hepsi savaşlarda kullanılan tirkeş yaylarıdır. Ancak 1640 yılında satılan yaylara bakıldığında sadece bir adet tirkeş yayı satılırken dört farklı tür müsabaka yayı satılmaktadır. Dolayısıyla 1640 yılında yay talebinin değiştiği ve ustaların da bu talebe karşılık vererek ürettikleri yayları değiştirdikleri düşünülebilir. Böylece okçuluğun askeri misyonunu kaybetmiş olmasına rağmen sportif misyonunu korumuş hatta arttırmış olduğu söylenebilir.

Ehl-i Hiref’e bağlı olarak çalışan Kemangeran-ı Hassa cemaatinin maaş defterleri incelendiğinde genel olarak stabil ilerleyen grafik çizerken 1027/1618 ile 1035/1626 tarihleri arasında ciddi bir maaş artışı gözlemlenmekte ve bu maaş artışı, 1042/1632 tarihinde ortalamaların altına düşmektedir. Kemangeran Cemaatindeki bu hızlı artışı ve düşüşü Koçi Bey’in raporları üzerinden yorumlamanın daha doğru olacağı düşünülmektedir. Zira Koçi Bey, raporlarında ulufe alan kapıkulu sınıfının maaşlarının ve sayısının kanuna aykırı bir şekilde arttığını ve bunun acilen düzenlenmesi gerektiğini arz etmekte ve bu durum, Kemanger Cemaati özelinde mezkur defterlerden takip edilebilmektedir.

Bununla beraber İstanbul’da yay imal eden grupların elde ettikleri gelirlerle un, pirinç, buğday, yağ, et, tuz vs. gibi temel gıdalara ne kadar ulaşım sağlayabildiği sorusu, çalışmamızla dolaylı olarak bağlantılı olan ve cevaplanması gereken bir başka sorudur. Bu sorunun da cevaplanması, Osmanlı Devleti’nde üretici kesimlerden biri olan zanaat erbabı ustaların ekonomik yaşantılarının daha iyi anlaşılabilmesi bakımından elzemdir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Bab-1 Asafi, Mühimme Defterleri, (A.DVNS.MHM.d), 14/1; 16; 28; 53.

İbnülemin, Bahriye, (İE.BH), 1/21; 1/99.

Maliyeden Müdevver Defterler, (MAD.d), 4586; 5085; 6299; 7443; 7444; 3697.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri, (TS.MA.d), 487; 488; 489; 2993; 2924; 7253; 9604; 9613/3; 10010.

Yabancı Arşivler

Bulgaristan Arşivi, (YB.04.d), 55.

Tetkik Eserler

Akdağ, M. (2018). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*. İstanbul: Yapı kredi Yayınları.

Akdağ, M. (2019). *Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası*. İstanbul: Yapı kredi Yayınları.

Akgün, Ö. F. (2002). Koçi Bey. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopesi* içinde (C. 26, ss. 143-148).

Balfour, H. (1890). On the Structure and Affinities of the Composite Bow. *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, (19), 220-250.

Barkan, Ö. L. (1942). XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar - I (İhtisap Kanunları). *Tarih Vesikaları Dergisi*, 1(5), 326-340.

Barkan, Ö. L. (1942). XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar - II (İhtisap Kanunları). *Tarih Vesikaları Dergisi*, 2(7), 15-40.

Barkan, Ö. L. (1970). XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri. *Bellekten*, 34(136), 557-607.

Brown, F. E. (1937). A Recently Discovered Compound Bow. *Annales de L'institut Kondakov (Seminarium Kondakovianum)*, (IX), 1-10.

Chotbayev, A. (2013). *The Armanent of the Ancient Nomads of the Kazakh Steppes*. Astana: Republic of Kazakhstan Ministry of Education and Science.

Çelik, B. (2018). Osmanlı Seferleri'nde Orducu Esnafı'nın Fonksiyonları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 136-147.

Çelik, Ş. (2007). Orducu. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33, 370-373.

El-Câhiz. (1967). *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Fatiletleri* (R. Şeşen, Yay. Haz.). Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Eralp, N. (1993). *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Kullanılan Silahlar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Evlia Çelebi. (2016). *Seyahatname (Cilt I)* (S. A. Kahraman, Yay. Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Faroqhi, S. (2004). Krizler ve Değişim 1590-1699. H. İnalçık ve D. Quataert (Ed), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* içinde (C. 2, ss. 543-743). İstanbul: Eren Yayınları.
- Faroqhi, S. (2011). *Osmanlı Zanaatkarları*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Genç, M. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Göksu, E. (2018). *Okla Yükselen Millet*. İstanbul: Okçular Vakfı Yayınları.
- Hall, A. ve Farrell, J. (2008). Bows and Arrows From Miran, China. *Journal of the Archer-Antiquaries*, 51, 89-98.
- Hezarfen Hüseyin Efendi. (1998). *Telhisü'l-Beyan fi Kavanin-i Al-i Osman* (S. İlgürel, Yay. Haz.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İpçioğlu, M. (1990). Kanuni Süleyman'ın Estergon (Esztergom) Seferi 1543 - Yeni Bir Kaynak. *Osmanlı Araştırmaları*, 10(10), 137-161.
- Karpowicz, A. (2018). *Osmanlı Türk Yaylarının İmali ve Tasarımı* (M. Y. Akbulut, Çev.). İstanbul: Okçular Vakfı Yayınları.
- Katip Abdullah Efendi. (2013). *Kavaidü'r-Remy* (İ. Uçar, Yay. Haz.). Sakarya: Mucize Yayınları.
- Katip Abdullah Efendi. (2020). *Tezkire-i Rumat*. (Ş. S. Anık, Yay. Haz.). İstanbul: Okçular Vakfı Yayınları.
- Klopsteg, P. E. (2016). *Turkish Archery and Composite Bow*. Eastford, United States of America: Martino Publishing Mansfield Centre.
- Klopsteg, P. E. (2019). *Türk Okçuluğu* (Ö. S. Saruhanoglu ve U. K. Boyacı, Çev.). İstanbul: Okçular Vakfı Yayınları.
- Koçi Bey. (2008). *Koçi Bey Risaleleri* (S. Çakmakoğlu, Yay. Haz.). İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Kütükoğlu, M. (2006). Narh. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32, 390-391.
- Kütükoğlu, M. (1978). 1009 (1600) Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, (9), 1-84.
- Kütükoğlu, M. (1983). *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Mustafa Kani Bey. (2010). *Telhis-i Resailat-ı Rumat*. (K. Yavuz, İ. Canatar ve A. Yüksel, Yay. Haz.). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Okçuluk Sicil Defteri*. (2016). (İ. Bakırcan, Yay. Haz.) İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Osmanlı Arşiv Belgelerinde Türk Okçuluğu*. (2019). (H. Şahintürk, Y. Karaca, A. Özkılınç, E. Kırca, M. S. Temel ve K. Gurulkan, Yay. Haz.). İstanbul: Okçular Vakfı Yayınları.
- Özveri, M. (2013). Osmanlı Kompozit Yayının Savaş Alanlarındaki Avantaj ve Zafları. K. Şakul (Ed.), *Yeni Bir Askeri Tarih Özlemi: Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar* içinde (ss. 21-41). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Pamuk, Ş. (2015). *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2016). *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Razavi. (2014). *Fütüvvetname-i Kebir* (H. Yılmaz ve S. Gülten, Çev.) İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları.
- Salihlioğlu, H. (1964). XVII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'da Tedavüldeki Sikkelerin Raici. *Belgeler*, 1(2), 227-233.
- Şemseddin Sami. (1317). *Kamus-ı Türki*. İstanbul: Dersaadet Matbaası.
- Tabakoğlu, A. (1985). XVII. ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 41(1-4), 389-414.
- Tabakoğlu, A. (2016). *Osmanlı Mali Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Taşagıl, A. (2012). *Göktürkler I-II-III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tez, Z. (2016). *Meslekler Tarihi*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1982a). *Osmanlı Tarihi – II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar* (Cilt 3 - Bölüm 1). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1982b). *Osmanlı Tarihi - XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar* (Cilt 3 - Bölüm 2). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Waele, A. D. (2005). Composite Bows at ed-Dur (Umm al-Qaiwain, U.A.E.). *Journal of Arabian Archaeology and Epigraphy*, (16), 154-160.
- Yı, E. (2018). *17. Yüzyıl İstanbul'unda Lonca Dinamikleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yücel, Ü. (1999). *Türk Okçuluğu*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Yücel, Y. (1992). *Osmanlı Ekonomi-Kültür-Uygurluk Tarihine Dair Bir Kaynak: 1640 Tarihli Es'Ar Defteri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

**ARABO-IZRAIL'SKIY KONFLIKT VO VTOROY POLOVINE XX
VEKA: BLOKOVAYA POLITIKA I TURTSIYA
(АРАБО-ИЗРАИЛЬСКИЙ КОНФЛИКТ ВО ВТОРОЙ
ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА: БЛОКОВАЯ ПОЛИТИКА И ТУРЦИЯ)***

*Tevfik Orkun DEVELİ***

Аннотация: Арабо-израильское противостояние является одной из ключевых линий раскола на Ближнем Востоке, и уже более столетия провоцирует межгосударственные конфликты. Активизация столкновений произошла с 1920-х гг., когда первые заметные межнациональные стычки были спровоцированы массовым переселением сторонников сионистского движения в Палестину. В данной статье анализируются подходы великих держав -США, СССР- и Турции как важнейшего регионального актора к урегулированию арабо-израильского конфликта на Ближнем Востоке в свете решений, принятых в Совете Безопасности ООН. В статье выявлены несоответствия посредников, ответственных за прекращение конфликта, которые еще больше нагнетают напряженность. Вовлечение арабских стран в конфликт уменьшило влияние нерегиональных акторов на противоборствующие стороны, но и проблема между Палестиной и Израилем со временем приобрела хронический характер.

Ключевые слова: Палестина, Арабы, Израиль, СССР, США, Турция.

Annotatsiya: Arabo-izrail'skoye protivostoyaniye yavlyayetsya odnoy iz klyuchevykh liniy raskola na Blizhnem Vostoke, i uzhe boleye stoletiya provotsiruyet mezhgosudarstvennyye konflikty. Aktivizatsiya stolknoveniy proizoshla s 1920-kh gg., kogda pervyye zametnyye mezhnatsional'nyye stychki byli sprovoitsirovany massovym pereseleniyem storonnikov sionistskogo dvizheniya v Palestinu. V dannom stat'ye analiziruyutsya podkhody velikikh derzhav -SSHA, SSSR- i Turtsii kak vazhneyshego regional'nogo aktora k uregulirovaniyu arabo-izrail'skogo konflikta na Blizhnem Vostoke v svete resheniy, prinyatykh v Sovete Bezopasnosti OON. V stat'ye vyyavleny nesootvetstviya posrednikov, otvetstvennykh za prekrashcheniye konflikta, kotoryye yeshche bol'she nagnetayut napryazhennost'. Vovlecheniye arabskikh stran v konflikt umen'shilo vliyaniye neregional'nykh aktorov na protivoborstvuyushchiye storony, no i problema mezhdru Palestinoy i Izrailem so vremenem priobrela khronicheskiy kharakter.

Klyuchevyye slova: Palestina, Araby, Izrail', SSSR, SSHA, Turtsiya.

* Makale Türü: Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 18.11.2022 - 05.01.2023

Выражаю искреннюю благодарность Станиславу Крупину за помощь и сотрудничество.

** Arş.Gör.Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Muğla, Türkiye. E-posta: orkundevli@mu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2768-111X.

20. Yüzyılın İkinci Yarısında Arap-İsrail Çatışması: Blok Siyaseti ve Türkiye

Öz: Arap-İsrail rekabeti, Orta Doğu'daki temel ayrışma hatlarından biri olup yüz yıldan uzun bir süredir devletlerarası çatışmaları kışkırtmaktadır. Siyonist hareketi destekleyenlerin Filistin'e kitleler halinde yerleştirilmesiyle etnik gruplar arasındaki gerilimlerin göze çarpmaya başladığı 1920'lerden bu yana bölgedeki çatışmalar, giderek yoğunlaşmıştır. Bu çalışma, Ortadoğu'daki Arap-İsrail çatışmasının çözümüne yönelik büyük güçlerin -ABD, SSCB- ve en önemli bölgesel aktör olarak Türkiye'nin yaklaşımlarını BM Güvenlik Konseyinde alınan kararlar ışığında mercek altına almaktadır. Çalışmada, çatışmayı sona erdirmekle yükümlü arabulucuların, gerilimi daha da tırmandıran tutarsızlıkları ortaya konulmuştur. Arap ülkelerinin de dahil olduğu devletlerarası çatışmanın doğasının Filistin-İsrail çatışmasına dönüşmesi, bölge dışı aktörlerin savaşı taraflar üzerindeki etkisinin de azalmasına yol açmıştır.

Anahtar kelimeler: Filistin, Arap, İsrail, SSCB, ABD, Türkiye.

Arab-Israeli Conflict in the Second Half of the 20th Century: Bloc Politics and Turkey

Abstract: The Arab-Israeli confrontation is one of the key lines of division in the Middle East, and has been provoking interstate conflicts for more than a century. Clashes have intensified since the 1920s, when the first noticeable inter-ethnic clashes were provoked by the mass resettlement of supporters of the Zionist movement to Palestine. In light of the decisions made at the UN Security Council, this essay explores the strategies used by the great powers—the USA, the USSR, as well as Turkey, the most significant regional actor, to resolve the Arab-Israeli issue in the Middle East. The paper exposes the inconsistencies of the mediators in charge of resolving the dispute, which increased the tension. Although the influence of non-regional players on the fighting parties was reduced by the engagement of Arab nations, the struggle between Palestine and Israel also grew more protracted over time.

Keywords: Palestine, Arab, Israel, USSR, USA, Turkey.

Введение

Под арабо-израильским конфликтом понимается политическая напряженность, военные конфликты и споры между рядом арабских стран и Израилем. Точкой невозврата, с которой ведется отчет межгосударственного статуса этого конфликта, стала резолюция Генеральной Ассамблеи ООН но. 181, принятая 29 ноября 1947 года (Рез. 181, 1947, с. 72-83). Резолюция утвердила разделение Палестины на еврейскую и арабскую территории в соотношении площади для каждого в 56% и 43% соответственно, а Иерусалим переходил под международное управление. В то время на территории Палестины проживало приблизительно 650 тысяч евреев и 1,2 миллиона арабов. Сионисты при этом добились получения экономически более благоприятной территории,

имеющей выходы к Средиземному и Красному морям. Это решение и стало причиной того, что внутреннее насилие с тех пор стало ключевой формой борьбы палестинцев за освобождение территории от еврейских поселений.

Для арабов разделение Палестины было неприемлемо: если появление первых масштабных еврейских поселений изначально сопровождалось отдельными вспышками насилия, то создание Израиля вывело это противоборство на межгосударственный уровень.

Ситуацию дестабилизировала непостоянная поддержка противоборствующих лагерей как со стороны Советского Союза, так и со стороны Соединенных Штатов.

1. Дорога к Первой войне

Москва поддерживала арабские национально-освободительные движения, укладывавшиеся в советское представление о борьбе с колониализмом. При этом СССР считал правильным создание арабо-израильского двунационального государства. СССР проголосовал за создание двух государств на территории Палестины в расчете на то, что евреи будут благодарны Москве за победу над нацистской Германией и за поддержку создания еврейского государства. Также предполагалось, что сионисты будут дружественной стороной из-за того, что значительное количество евреев переселились из СССР. Наконец, предполагалось, что вполне логичным было поддержать стремление еврейского населения к полной независимости от Великобритании – конкурента Советского Союза в регионе.

Формальным поводом для поддержки Советским Союзом создания Израиля стали гонения на евреев во время Второй мировой войны. В 1947 году Постоянный представитель СССР при ООН Андрей Громько подчеркивал:

Огромное количество уцелевшего еврейского населения Европы оказалось лишенным родины, крова и средств к существованию. Сотни тысяч евреев бродят по разным странам Европы в поисках средств существования, в поисках убежища (Штереншис, 2005, с. 114).

У арабов решение Советского Союза о поддержке создания двух государств на территории Палестины вызвало закономерное разочарование.

Соединенные Штаты в свою очередь также не придерживались однозначной позиции в палестинском вопросе. С одной стороны, Вашингтон поддержал создание еврейского государства. Мнение пятимиллионного еврейского населения в США также имело важное влияние при решении внутри- и внешнеполитических вопросов. С другой

стороны, американские нефтедобывающие корпорации не стремились поддерживать сионистов, поскольку такая позиция грозила потерей доверия арабских стран с обширными нефтяными ресурсами. “Среди противников признания Израиля были такие серьезные политики, как госсекретарь Джордж Маршалл, считавший, что еврейское лобби в США не должно определять политику Вашингтона на Ближнем Востоке. Скептически были настроены многие американские дипломаты, а также представители Пентагона” (Исаев, 2010, с. 28), – говорится в одном из российских исследований. Продолжением этой позиции стало то, что США перестали продавать оружие сионистским организациям и выступили за отсрочку создания двух государств. Такое предложение было отвергнуто евреями.

В этой связи, при отсутствии медиации со стороны великих держав и при недостаточно укрепившейся ООН, между еврейским и арабским населением все чаще возникали вооруженные столкновения, которые приводили к значительным жертвам и с той, и с другой стороны. На фоне эмбарго на ввоз оружия со стороны США британский флот также блокировал порты в Средиземном море, чтобы препятствовать проникновению вооружения в регион. Однако обе стороны при недостаточных усилиях Соединенных Штатов и Великобритании получали оружие контрабандой. Отряды добровольцев из Сирии, Ирака, Ливана и Трансиордании направлялись в Палестину для борьбы с евреями.

Фактический отказ и неспособность британцев взять на себя ответственность по реализации разделения Палестины на два государства привели к тому, что состояние отношений между арабами и евреями приобретало анархичный характер и постепенно сводилось к повсеместным открытым вооруженным конфликтам и полномасштабной межгосударственной войне, развернувшейся в мае 1948 года.

15 мая 1948 года, в день истечения британского мандата на Палестину, вооруженные силы пяти арабских стран – Сирии, Трансиордании, Египта, Ливана и Ирака – вторглись на территорию Палестины для того, чтобы не позволить сионистам сформировать собственное государство, положив начало первой Арабо-израильской войне. Армии пяти стран в общей сложности насчитывали около 23 тысяч человек, и в целом были плохо вооружены и подготовлены, за исключением вооруженных сил Трансиордании, ранее обученных британцами.

Арабским государствам удалось захватить лишь незначительную часть территории, подконтрольной Израилю, которая согласно резолюции ГА ООН, но. 181 итак должна была стать палестинской. В частности, Египет занял сектор Газа (далее – СГ), а Трансиордания – западный берег реки

Иордан (ЗБРИ) и отдельные районы Иерусалима. К середине лета нападающие перешли к позиционной обороне. Осенью Совет Безопасности ООН утвердил соответствующие резолюции, нацеленные на прекращение конфликта. Так, в резолюции но. 62 от 16 ноября 1948 года стороны призываются к установлению постоянной демаркационной линии перемирия, за пределы которой вооруженные силы не должны выходить (Рез. 62, 1948, с.18-19).

При посредничестве Организации Объединенных Наций в первой половине 1949 года были достигнуты двусторонние соглашения о перемирии Израиля с каждым из арабских государств. В итоге войну проиграли нападавшие государства и Палестина. Несмотря на решение ГА ООН но. 181, арабское национальное государство на территории Палестины, 77% территории которой оккупировал Израиль наряду с большей частью Иерусалима, так и не было создано.

2. Новые Актеры и Новые Кризисы

После войны ООН так и не удалось добиться установления мира между враждующими сторонами. Так, 23 апреля 1948 года Генеральной Ассамблеей Организации была учреждена Комиссия по перемирию в Палестине, состоящая из представителей США, Франции и Турции. Задача Комиссии заключалась в поиске решений по мирному урегулированию конфликта, однако после трех лет работы она заключила, что конструктивные переговоры между еврейским и арабским населением невозможны. Комиссия по перемирию в Палестине официально не была распущена, однако она перестала представлять Совету Безопасности ООН доклады по ситуации с января 1949 года (Рез. 48, 1948, с. 10-11).

В 1949 году Турция, неожиданно для арабских государств, стала первой страной с подавляющим мусульманским населением, признавшей суверенитет Израиля, хотя в дальнейшем их взаимодействие носило противоречивый характер и по большей части скрывалось из-за нежелания Анкары вызвать открытое недовольство со стороны арабов. Израиль, очевидно, был крайне заинтересован в признании со стороны Турции: перманентная угроза от соседних стран вынуждала найти крупного регионального партнера из числа неарабских мусульманских государств.

В феврале 1955 года израильская армия совершила нападение на египетские войска в секторе Газа в ответ на периодические вылазки местных военизированных отрядов на территорию еврейского государства. Гибель египетских солдат и отсутствие реакции со стороны западных держав привело к тому, что для повышения своей боеспособности Каир осенью начал закупать оружие у Чехословакии. Покупка вооружения у Великобритании, Франции или США увязывалась последними с участием

в антисоветских политических блоках, например, в Багдадском пакте. Более того, осенью же Египет заключает с Сирией договор о совместной обороне, ставший, фактически, противостоящим Багдадскому пакту лагерем. При этом, в декабре того же года Соединенные Штаты и Великобритания в сотрудничестве с Международным банком реконструкции и развития решили выделить Египту средства на строительство Асуанской плотины, надеясь оказать на Каир экономическое давление.

Египет не поддавался давлению, и 20 июля 1956 года США отозвали свое предложение о финансировании гидротехнического проекта. В ответ президент Египта 26 июля объявил о национализации Суэцкого канала, который долгое время являлся владениями Франции и Англии. Западными странами было принято решение задействовать в давлении на Египет Израиль. В октябре на встрече в Севре высших дипломатических представителей Великобритании, Франции и Израиля был согласован и подписан документ относительно плана готовящейся военной операции “Кадеш”: Израиль в ответ на угрозы начинает военные действия против Египта, наносит удар по Синайскому полуострову, затем Англия и Франция выступают с требованием прекращения огня, после чего занимают территорию Суэцкого канала в качестве миротворцев (Shlaim, 1997, с. 530). Израиль согласился участвовать в этой кампании в виду участвовавших нападений палестинцев из сектора Газа, а так же закрытия Египтом Тиранского пролива для судов Израиля.

29 октября 1956 года военные Израиля численностью около 100 тысяч человек вступили на территорию Египта. На следующий день вопрос об агрессии Израиля был поставлен на повестку дня заседания Совета Безопасности ООН (Рез. 119, 1956, с. 4). Выступая на заседании, представитель Англии заявил, что Лондон и Париж уже направили Египту и Израилю срочные ноты, призывающие стороны прекратить все боевые мероприятия и развести вооруженные силы по обе стороны Суэцкого канала на расстояние до 10 миль. Фактически, Египту было предложено покинуть значительную часть Синайского полуострова. В ответ на отказ Каира оставить свою территорию, 31 октября Франция и Великобритания начали реализацию открытой агрессии, направленной против Египта.

“Тройственная агрессия”, как характеризовался в советских трудах конфликт, в отношении Египта была остановлена, прежде всего, усилиями СССР и США: к осени 1956 года была достигнута договоренность о прекращении огня. Советское руководство в письме Давиду Бен-Гуриону во время Суэцкого кризиса так характеризовало роль Израиля в конфликте:

Выполняя чужую волю, действуя по указаниям извне, правительство Израиля преступно и безответственно играет судьбой мира, судьбой своего народа. Оно сеет такую ненависть к государству Израиля среди

народов Востока, которая не может не сказаться на будущем Израиля и которая поставит под вопрос само существование Израиля, как государства (Исаев, 2010, с. 31).

В свою очередь, Турция стала единственным государством региона, не осудившим агрессию Израиля при поддержке Англии и Франции против Египта. Кроме того, окончание Суэцкого кризиса можно считать политической победой Египта. Выстояв против агрессии, в том числе со стороны Израиля, Гамаль Абдель Насер стал одним из самых популярных арабских лидеров. Республиканские панарабские режимы все чаще стали выступать за решение палестинского вопроса.

Важнейшим шагом на этом пути стало создание Организации освобождения Палестины (ООП), решение о котором было принято на заседании Лиги арабских государств в 1964 году. Создание ООП позволило систематизировать деятельность множества разрозненных арабских политических объединений. Организацию сначала возглавил Ахмед Шукейри, а через четыре года центральное место в ООП заняла партия “Движение за национальное освобождение Палестины” во главе с Ясиром Арафатом (Брасс, 2004, с. 20).

В 1967 году вновь началась война между Израилем и соседями. Арабские страны желали взять реванш за прежние поражения и принудить противника к выполнению резолюций ООН. Вопрос об инициаторе войны остается дискуссионным до сих пор. Превалирует точка зрения, согласно которой Израиль начал войну первым, нанеся превентивный удар против Египта, активно готовившегося к нападению на Израиль. Действительно, накануне Египет заявил об окончании миссии миротворцев Организации Объединенных Наций на территории вокруг Суэцкого канала и начал переброску сил на Синайский полуостров. Египет заключил оборонные соглашения с Сирией и Иорданией, а также снова закрыл Тиранский пролив для всех израильских судов.

Война длилась всего шесть дней – с 4 по 10 июня 1967 года. В этом конфликте США поддержали вооружением Израиль, а СССР – Египет. По итогу Израиль увеличил свою территории почти в 4 раза, оккупировав Синайский полуостров, Западный берег реки Иордан, Голанские высоты и сектор Газа, а также установив полный контроль над Иерусалимом. 22 ноября 1967 года СБ ООН принял резолюцию но. 242, в которой была прописана необходимость “установления справедливого и прочного мира на Ближнем Востоке”. В резолюции также призывалось к прекращению военных действий, выводу израильских вооруженных сил с оккупированных территорий (Рез. 1967, с. 4).

Турция, несмотря на доброжелательные отношения с Израилем, наряду с другими союзниками Тель-Авива осудила оккупацию арабских территорий в результате Шестидневной войны, но не признала его агрессором. Более того, на первом саммите Организации Исламская конференция в Рабате в сентябре 1969 года Турция не присоединилась к осуждению Израиля со стороны арабских государств после поджога израильянами мечети Аль-Акса.

Египет, оставшись неудовлетворенным результатами конфликта 1967 года, в частности, потерей Синайского полуострова, в этом же году начал “войну на истощение” против Израиля, длившуюся до 1970 года. С этим конфликтом насилие из краткосрочных стычек и войн переросло в долгосрочное вооруженное противостояние, а США стали одним из основных медиаторов ближневосточного конфликта. 19 июня 1970 года Вашингтон предложил сторонам прекратить огонь, а в августе было заключено перемирие.

3. Прецедент Вооруженной Медиации

После смерти Гамалы Абделя Насера в 1970 году и прихода к власти в Египте Анвара Садата, а также после успешного переворота в Сирии в том же году, в результате которого страну возглавил Хафез Асад, позиция этих стран относительно Израиля в целом не изменилась.

В 1971 году с посреднической миссией в регион прибыл спецпредставитель Генсекретаря ООН Гуннар Ярринг, ранее занимавший должность посла Швеции в СССР. Он передал правительствам Иордании, Египта, Сирии и Израиля записку, в которой содержался план первичных мероприятий по выполнению резолюции ООН но. 242. Египет согласился выполнить резолюцию и заключить мир с Израилем при условии полного освобождения последним всех занятых в результате “Шестидневной войны” позиций. Таким образом, Египет впервые в истории фактически безоговорочно признал Израиль как государство. Иордания также согласилась с предложениями Ярринга, в то время как Сирия отказалась его выполнять, а Израиль выступил с дополнительными условиями. Миссия Ярринга потерпела неудачу (Князев, 1986, с. 58).

В сентябре 1973 года Израиль с целью демонстрации отказа возвращать захваченные в 1967 году территории обнародовал план освоения Синайского полуострова, Голанских высот, Западного берега реки Иордан и сектора Газа. Это спровоцировало новый конфликт: Египет и Сирия, согласовав действия, 6 октября 1973 года, в день религиозного праздника евреев Йом-Киппур напали на Израиль. Несмотря на первоначальные поражения в столкновениях, к середине месяца Израиль переломил ход войны: израильские войска начали прорываться к Каиру и Дамаску.

Несмотря на две принятые Советом Безопасности ООН резолюции но. 338 (1973, с. 10) и но. 339 (1973, с. 10), Израиль отказался прекратить наступление. Из-за повышения напряженности в регионе, в том числе, из-за развертывания вооруженных сил Соединенными Штатами и Советским Союзом, США надавили на Израиль с целью прекратить эскалацию конфликта. 25 октября 1973 года Израиль прекратил наступления, а вдоль линий прекращения огня был размещен семитысячный контингент миротворческих войск. Тем самым был создан прецедент вооруженной медиации арабо-израильского конфликта.

В течение “войны Йом-Киппур” мировая экономика впервые остро ощутила эффект арабо-израильского конфликта. 17 октября 1973 года арабские государства-экспортеры нефти, в частности, государства Организации арабских стран-экспортеров нефти решили существенно сократить и в дальнейшем прекратить экспорт нефти в США, Европейские и другие страны, оказывающие поддержку Израилю. Арабы требовали от них изменения своей политики на более благожелательную по отношению к палестинской проблеме. В ответ Япония, Франция и ФРГ выразили поддержку решениям ООН и справедливой борьбе арабских стран за территории, которые захватил Израиль в 1967 году.

В ноябре 1973 года задачу по урегулированию ближневосточного конфликта взяли на себя США: в регион прибыл государственный секретарь Соединенных Штатов Генри Киссинджер. В результате “челночной дипломатии” ему удалось достичь в 1974 году разъединения войск Израиля с Египтом и Сирией. В результате этих договоренностей Израиль впервые добровольно оставил оккупированные территории (Хрусталеv, 2006, с. 10). Впервые наметилась серьезная динамика в нормализации взаимодействия между Израилем и Египтом.

Турция, на фоне ухудшения Кипрского кризиса в 1974 году и обострения арабо-израильского конфликта, стала активнее поддерживать Палестину, признав ООП единственным законным представителем интересов палестинцев 7 марта 1974 года. Анкара стремилась таким образом нивелировать конфронтацию с арабским миром, напряженные отношения с которым сохранялись со времен Османской империи и особенно после признания Израиля, а также заручиться поддержкой в текущих геополитических конфликтах, в том числе, с Кипром.

После разъединения войск между Египтом и Израилем, А. Садат пошел на беспрецедентный шаг: в ноябре 1977 года он посетил Иерусалим, став первым лидером суверенной арабской страны, который нанес визит в непризнанную столицу Израиля. Там президент Египта в ходе встречи с премьер-министром Израиля Менахемом Бегином договорился о мирном

урегулировании. При американском посредничестве в сентябре 1978 года стороны в Кэмп-Дэвиде (США) подписали два договора: “Рамки мирного договора между Египтом и Израилем” и “Рамки мирного урегулирования на Ближнем Востоке (предусматривал предоставление ограниченного самоуправления палестинцам в ЗБРИ и СГ при сохранении военно-политического контроля со стороны Израиля)” (ООН, 1978, с. 39-45). В следующем году Каир и Иерусалим подписали мирный договор. Таким образом, Египет оставил непосредственное участие в арабо-израильском конфликте, позволив Израилю контролировать сектор Газа и Западный берег реки Иордан в обмен на освобождение Синайского полуострова.

Достижение мира с Египтом развязало руки Израилю на восточном направлении. 30 июля 1980 года в Израиле был утвержден “Основной закон”, в котором провозгласил Иерусалим своей единой и неделимой столицей (Кнессет, 1980, с. 186), а 14 декабря 1981 года аннексировал территорию Голанских высот, после чего активизировал поселенческое строительство в ЗБРИ и СГ.

4. Земля в Обмен на Мир

Параллельно наблюдалось похолодание отношений между Анкарой и Тель-Авивом и выстраивание турецко-арабского сотрудничества. Так, Турция под давлением арабских государств в мае 1979 года на саммите Организации Исламская конференция выступила за приостановку членства Египта из-за соглашений, подписанных в Кэмп-Дэвиде. Более того, в ноябре 1980 года Турция понизила статус дипломатических отношений с Израилем и выступила против провозглашения Иерусалима израильской столицей.

Важной вехой в доминанте насилия в отношениях между арабским и еврейским населением региона стала Ливанская война 1982 года. Конфликт олицетворял очередной пример вышедшей далеко за пределы противостояния еврейского и арабского населения Палестины проблемы радикализма. Военизированные отряды ООП с начала 1970-х годов фактически контролировали южную часть Ливана, откуда наносили регулярные удары по Израилю. В ответ Израиль был вынужден провести масштабную операцию “Мир Галилее”, дойдя до Бейрута. Так действия палестинских экстремистов, захвативших часть Ливана, в очередной раз спровоцировали межгосударственный конфликт.

После попеременных войн суверенных государств – Египта, Сирии и Ливана с одной стороны и Израиля с другой – в 80-е годы главенствующим стал собственно палестино-израильский конфликт. Арабские страны перешли к пассивной конфронтации с Израилем, не вступая в прямые вооруженные столкновения.

Стоит заметить, что поражение арабских стран в войнах с Израилем не оставило радикальной части палестинцев, по их мнению, ничего, кроме насильственной, и даже террористической борьбы. Египет к этому времени отказался от претензий на сектор Газа, а Иордания – от претензий на Западный берег. Арабы так и не получили израильского гражданства на землях, оккупированных в 1967 году, Египет и Иордания тоже практически перестали выступать в защиту интересов арабского населения в Израиле.

В итоге США признали Организацию освобождения Палестины в качестве легитимного представителя интересов палестинцев, но не признали Палестину как суверенное государство. В свою очередь, Палестина получила полное признание со стороны Турции и СССР в 1988 году.

На этом фоне в 1991 году в Мадриде организована международная конференция по урегулированию арабо-израильского конфликта. Ее участники – Израиль, арабские государства, ООП, США и СССР – в целом одобрили формулу “земля в обмен на мир”, согласно которой Израиль соглашался освободить оккупированные в 1967 году земли в обмен на мирные договоры с соседними государствами. Стороны договорились о продолжении переговоров в Норвегии, стартовавших в 1993 году в Осло.

Переговорный процесс завершился 13 сентября 1993 года в Вашингтоне подписанием представителями Израиля и палестинцев (И. Рабина и Я. Арафата, соответственно) совместной “Декларации о принципах” или “Осло-1”. Документом устанавливалась палестинская автономия в СГ и Иерихоне (ООН, 1993, с. 5). Вскоре в сентябре 1995 года Организация Освобождения Палестины и Израиль утвердили Временное соглашение, влекущее за собой отвод израильских вооруженных сил из ряда районов Западного берега и организацию там выборов местной администрации. Фактически, это означало окончание интифады и создание палестинского государства – Палестинской Национальной Автономии (Хрусталев, 2006, с. 11).

После отвода из Южного Ливана израильских войск отношения Анкары и Тель-Авива вновь потеплели, а дипломатические отношения были повышены вновь до уровня послов. Укрепление этих отношений происходило на фоне глобальных геополитических изменений (падение коммунистической системы) и ряда арабо-израильских договоров, стабилизировавших обстановку в регионе. Кроме того, факторами сближения выступали демократические системы в обеих странах, союзничество с США и общие региональные противники (Сирия, Иран, Ирак).

В этом контексте турецко-израильское сближение находило поддержку со стороны Вашингтона: США рассчитывали, что Турция как член

Североатлантического альянса может взять ответственность НАТО за поддержание стабильности в регионе.

Заключение

В целом, в 1990-е годы четко наметилась положительная тенденция в процессе урегулирования арабо-израильского конфликта, проявившаяся во взаимном признании ООП и Израиля и постепенном освобождении израильскими войсками спорных территорий. Тем не менее, успешно начавшийся мирный переговорный процесс не достиг своей главной цели – окончательного урегулирования конфликта. Ни одна из ключевых проблем палестино-израильских отношений (спорные территории, возвращение беженцев, статус г. Иерусалима, поселенческое строительство, возобновленное в 1995 году) не нашла разрешения к началу нового тысячелетия. Сохранялись нерешенные проблемы в отношениях Израиля с соседними арабскими странами, а подписание мирных соглашений с Ливаном и Сирией так и не было реализовано.

Таким образом, формирование после Второй мировой войны государства Израиль и отсутствие суверенной территории у арабских палестинцев стало ключевым конфликтогенным фактором международных отношений на Ближнем Востоке. В развитие этого противостояния активно вовлекались как региональные страны (арабские государства и Турция), так и крупнейшие мировые акторы (США, СССР), причем они не всегда занимали последовательные позиции.

В конце XX века арабо-израильское противостояние перестало носить ярко выраженный межгосударственный характер с вовлечением нескольких стран и свелось к столкновениям внутри Израиля и Палестинских территорий, не требующим активного международного вмешательства. Попытки медиации со стороны США, СССР, Турции и других стран не привели к окончательному разрешению конфликта, а это значит, что он может возобновиться в любой момент.

Bibliografiya (Библиография)

А. Otchety Organizatsii Ob'yedinennykh Natsiy (Отчеты Организации Объединенных Наций)

А.1. Rezolyutsii (Res.) (Резолюции (Рез.))

Resolution Adopted on the Report of the Special (Ad Hoc) Commission on Palestine Questions 29 November 1947. Resolution of the UN General Assembly, No. 181, получено 10.10.2022 г. с <https://documents-ddsny.un.org/doc/resolution/gen/nr0/040/42/pdf/nr004042.pdf> (131-152).

Rezolyutsiya ot 16 noyabrya 1948 goda [S/1080]. Sovet Bezopasnosti OON, No. 62, polucheno 12.10.2022 g. s <https://documents-ddsny.un.org/doc/resolution/gen/nr0/048/45/pdf/nr004845.pdf> (18-19). [Резолюция от 16 ноября 1948 года [S/1080]. Совет Безопасности ООН, No. 62, получено 12.10.2022 г. с <https://documents-ddsny.un.org/doc/resolution/gen/nr0/048/45/pdf/nr004845.pdf> (18-19)].

Rezolyutsiya ot 22 noyabrya 1967 goda. Sovet Bezopasnosti OON, No. 242, polucheno 20.10.2022 s <https://documents-ddsny.un.org/doc/resolution/gen/nr0/241/18/pdf/nr024118.pdf> (4). [Резолюция от 22 ноября 1967 года. Совет Безопасности ООН, No. 242, получено 20.10.2022 с <https://documents-ddsny.un.org/doc/resolution/gen/nr0/241/18/pdf/nr024118.pdf> (4)].

Rezolyutsiya ot 22 oktyabrya 1973 goda. Sovet Bezopasnosti OON, No. 338, polucheno 22.10.2022 s <https://documents-ddsny.un.org/doc/resolution/gen/nr0/289/05/pdf/nr028905.pdf> (10). [Резолюция от 22 октября 1973 года. Совет Безопасности ООН, No. 338, получено 22.10.2022 с <https://documents-ddsny.un.org/doc/resolution/gen/nr0/289/05/pdf/nr028905.pdf> (10)].

Rezolyutsiya ot 23 aprelya 1948 goda [S/727]. Sovet Bezopasnosti OON, No. 48, polucheno 12.10.2022 g. s <https://documents-ddsny.un.org/doc/resolution/gen/nr0/048/31/pdf/nr004831.pdf> (10-11). [Резолюция от 23 апреля 1948 года [S/727]. Совет Безопасности ООН, No. 48, получено 12.10.2022 г. с <https://documents-ddsny.un.org/doc/resolution/gen/nr0/048/31/pdf/nr004831.pdf> (10-11)].

Rezolyutsiya ot 23 oktyabrya 1973 goda. Sovet Bezopasnosti OON, No. 339, polucheno 22.10.2022 s <https://documents-ddsny.un.org/doc/resolution/gen/nr0/289/05/pdf/nr028905.pdf> (10). [Резолюция от 23 октября 1973 года. Совет Безопасности ООН, No. 339, получено 22.10.2022 с <https://documents-ddsny.un.org/doc/resolution/gen/nr0/289/05/pdf/nr028905.pdf> (10)].

Rezolyutsiya ot 31 oktyabrya 1956 goda [S/3721]. Sovet Bezopasnosti OON, No. 119, polucheno 18.10.2022 s <https://documents-ddsny.un.org/doc/resolution/gen/nr0/109/75/img/nr010975.pdf> (4). [Резолюция от 31 октября 1956 года [S/3721]. Совет Безопасности ООН, No. 119,

получено 18.10.2022 с <https://documents-dds-ny.un.org/doc/resolution/gen/nr0/109/75/img/nr010975.pdf> (4)].

Rezolyutsiya, Prinyataya po Dokladu Spetsial'noy (Ad Hoc) Komissii po Voprosam Palestiny ot 29 noyabrya.1947 goda. Rezolyutsiya General'noy Assamblei OON, No. 181, polucheno 10.10.2022 g. s <https://documents-dds-ny.un.org/doc/resolution/gen/nr0/040/42/pdf/nr004042.pdf> (72-83). [Резолюция, Принятая по Докладу Специальной (Ad Hoc) Комиссии по Вопросам Палестины от 29 ноября.1947 года. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН, Но. 181, получено 10.10.2022 г. с <https://documents-dds-ny.un.org/doc/resolution/gen/nr0/040/42/pdf/nr004042.pdf> (72-83)].

A.2. Deklaratsiya i dogovory (OON) (Декларация и договоры (ООН))

Framework for peace in the Middle East agreed at Camp David (with annex) Signed at Washington on 17 September 1978. United Nations - Treaty Series No. 17853, получено 30.10.2022 с <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%201138/volume-1138-i-17853-english.pdf> (39-45).

Deklaratsiya printsipov o vremennykh merakh po samoupravleniyu (Soglasheniya v Oslo) ot 13.09.1993 goda [A/48/486:S/25560]. Sovet Bezopasnosti OON, polucheno 28.10.2022 с https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/i1%20ps_930913_declarationprinciplesnterimself-government%28oslo%20accords%29%28ru%29.pdf (1-18). [Декларация принципов о временных мерах по самоуправлению (Соглашения в Осло) от 13.09.1993 года [A/48/486:S/25560]. Совет Безопасности ООН, получено 28.10.2022 с https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/i1%20ps_930913_declarationprinciplesnterimself-government%28oslo%20accords%29%28ru%29.pdf (1-18)].

B. Drugiye ofitsial'nyye dokumenty (Knesset) (Другие официальные документы (Кнессет))

Osnovnoy zakon: Iyerusalim – stolitsa Izrailya No. 980 ot 23-go av, 5740, 5.08.1980 goda. Sefer Kha-Chukkim, polucheno 30.10.2022 с https://fs.knesset.gov.il/9/law/9_isr_208452.pdf (с. 186). [Основной закон: Иерусалим – столица Израиля Но. 980 от 23-го ав, 5740, 5.08.1980 года. Сефер Ха-Чукким, получено 30.10.2022 с https://fs.knesset.gov.il/9/law/9_isr_208452.pdf (с. 186)].

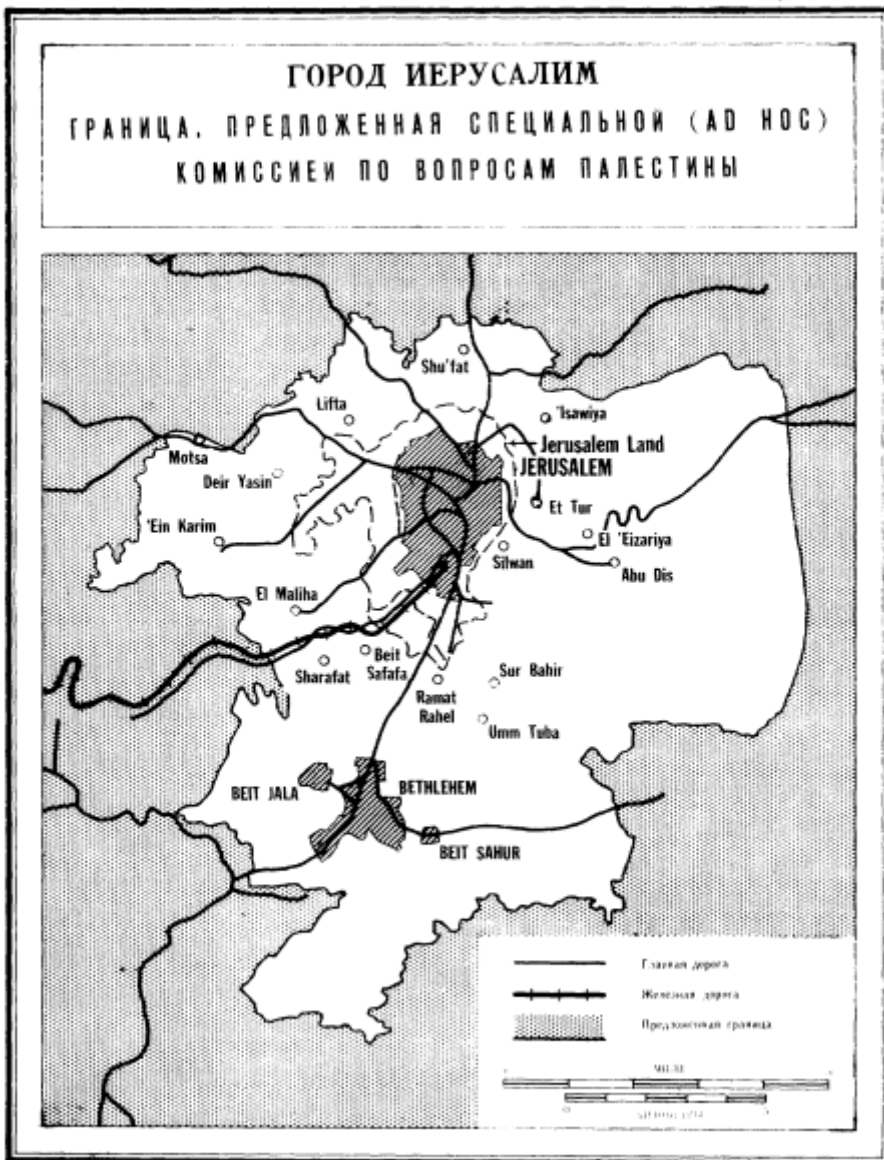
C. Literatura (Литература)

Shlaim, A. (1997). The Protocol of Sevres, 1956: Anatomy of a War Plot. *International Affairs*, 73 (3), 509-530.

Brass, A. (2004). *Palestinskiye istoki*. Moskva: Olma-Press Obrazovaniye, Rus'-Olimp [Брасс, А. (2004). *Палестинские истоки*. Москва: Олма-Пресс Образование, Русь-Олимп].

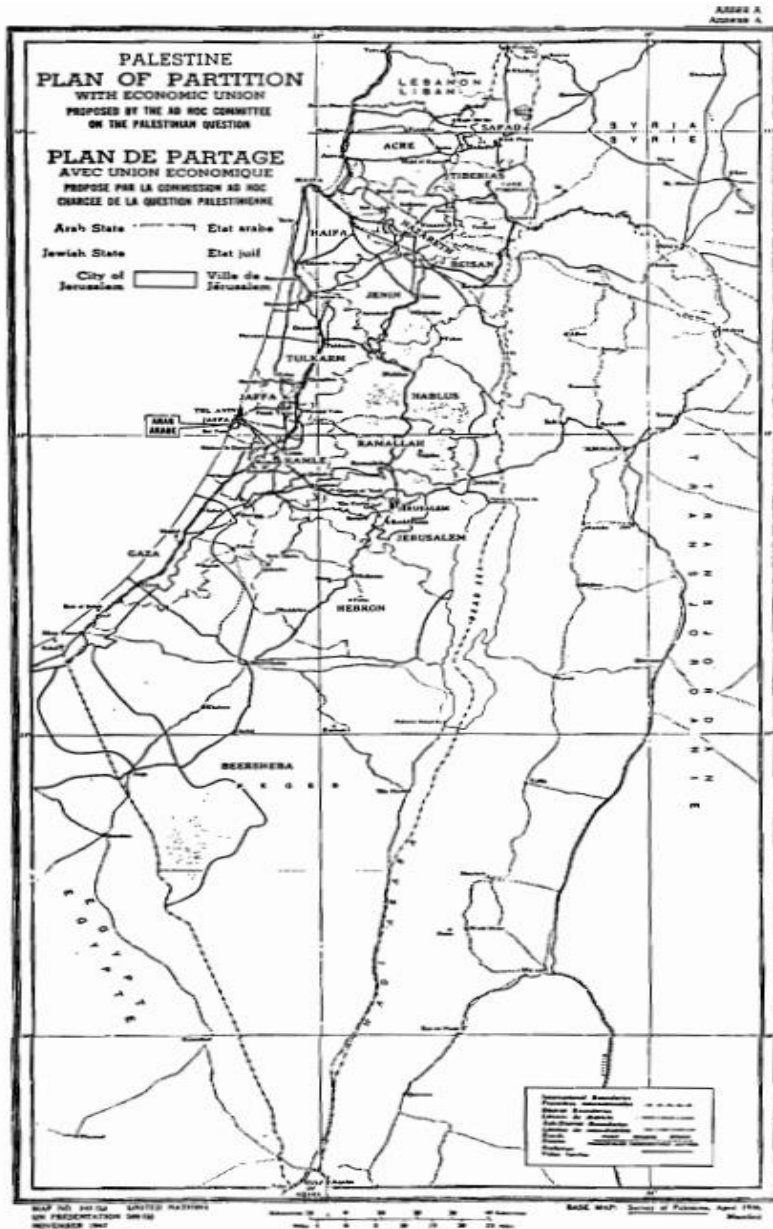
- Isayev, Gumer G. i Sotnichenko, Aleksandr A. (2010). *Blizhniy Vostok: voyna i politika*. Moskva: Izdatel'skiy dom Mardzhani. [Исаев, Гумер Г. и Сотниченко, Александр А. (2010). *Ближний Восток: война и политика*. Москва: Издательский дом Марджани].
- Князев, А. Г. (1986). *Yegipet posle Nasera, 1970-1981*. Moskva: Nauka. [Князев, А. Г. (1986). *Египет после Насера, 1970-1981*. Москва: Наука].
- Khrustalev M. A. (2006). Blizhnevostochnyy konflikt: dinamika i perspektivy. *Mezhdunarodnyye protsessy*. Т. 4/2 (11), 4-18. [Хрусталеv М. А. (2006). Ближневосточный конфликт: динамика и перспективы. *Международные процессы*. Т. 4/2 (11), 4-18].
- Shterenshis, M. (2005). *Istoriya Gosudarstva Izrail'*. Mozhaysk: Isradon. [Штереншиc, М. (2005). *История Государства Израиль*. Можайск: Иcрадон].

Приложение 1: Границы Иерусалима

(Рез. 181, 1947, с. 83).

Приложение 2: План раздела Палестины

(Рез. 181, 1947, с. 151) - Подлинный текст на английском и французском языках.

TARİHSEL BOYUTUYLA İSVEÇ’TE TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARININ GELİŞİMİ VE BUGÜNKÜ DURUMU*

*Birsel KARAKOÇ***

Öz: Bu makale, İsveç’te Türk dünyası üzerine yapılan araştırmaların gelişimini tarihsel bir bakış açısıyla ortaya koyarak günümüzdeki durumu ele almaktadır. İsveç ile Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkiler İsveç tarihinde 1521-1611 yıllarını içine alan ve Vasa Hanedanı olarak bilinen döneme kadar uzanır. Kırım Hanlığı, 1568-1592 yılları arasında hüküm sürmüş olan III. Johan zamanında İsveç ile Doğu Avrupa arasındaki siyasi ilişkilerde önemli bir rol oynamıştır. Türk tarihinde Demirbaş Şarl ismiyle bilinen Kral XII. Karl zamanında ise bu ilişkiler daha da gelişerek devam etmiştir. Makale, tarihi arka planı tartıştıktan sonra Türk dünyası üzerine çalışmaların İsveç’te uluslararası bir araştırma disiplini olarak gelişip bugün bulunduğu noktaya geliş sürecini bir bütün olarak ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Türkoloji merkezleri, arşivler, kütüphaneler ve yayınlar ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Türk dünyası araştırmaları, İsveç, Uppsala Üniversitesi, Türkoloji, İsveç Devlet Arşivi.

The Historical Development and Current State of Turkic Studies in Sweden

Abstract: The article aims to outline the historical development and current state of Swedish research on the Turkic speaking world. Sweden’s diplomatic ties with the Crimean Khanate and the Ottoman Empire date back to the Vasa Period (1521-1611), as it is known in Swedish history. During Johan III’s (1568-1592) reign, the Crimean Khanate had a significant role in the political relations between Sweden and Eastern Europe. During the reign of King Charles XII, also known as Demirbaş Şarl in Turkish history, these relations continued to grow. After addressing the historical context, the article’s focus is on the gradual emergence of Turkic studies as an international study field in Sweden. In this context, Turcological institutions, archives and libraries that possess Turkic material, and publications on Turkic subjects will be presented.

Keywords: Turkic Studies, Sweden, Uppsala University, Turcology, The National Archives of Sweden.

* Makale Türü: Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 07.10.2022 - 05.01.2023

** Prof.Dr., Uppsala Üniversitesi, Diller Fakültesi, Dilbilim ve Filoloji Bölümü, Türk Dilleri Anabilim Dalı, Uppsala, İsveç. E-posta: birsel.karakoc@lingfil.uu.se, ORCID: 0000-0001-7487-7620.

Giriş ve Makalenin Kapsamı

Bu makale, İsveç'te Türk dünyası üzerine yapılan araştırmaların tarihsel gelişimini ve bugünkü durumunu konu edinmektedir. Bu çerçevede, İsveçlilerin Türk halklarıyla olan tarihi-siyasi münasebetleri, İsveç'te Türk dünyasına karşı oluşan ilgi ve merak ile bunun doğal bir sonucu olarak Türklük bilimi araştırmalarının kendi kuram ve yöntemleri temelinde uluslararası bir bilim dalı olarak gelişip bugün bulunduğu noktaya gelmesi bir bütün olarak ele alınacaktır. İsveç'te Türk dünyası üzerine yürütülen araştırmaları yeterince ortaya koyabilmek için tarihi çerçeveyi kronolojik ve bütünsel bir bakışla sunmak kaçınılmazdır. Bununla ilgili olarak, konumuza geçmeden önce hemen kısa bir örnek vermek gerekirse, İsveç'in Demirbaş Şarl döneminde Rusya ile giriştiği savaşta Poltava'da yaşanan mağlubiyet sonucu Sibirya'ya savaş esiri olarak gitmek zorunda kalan İsveçli subaylardan bahsetmeden Türkoloji'de çığır açacak olan keşifleri anlamak mümkün değildir. Bu mağlubiyet ve esir düşen subayların Sibirya'ya uzanan öyküsü her ne kadar talihsizlik gibi görünse de bu durumun, sonrasında Türkoloji bilimi açısından ne derece önemli gelişmelere zemin hazırladığı hepimizin malumudur. Tarih insansız olmaz ve İsveç-Türk dünyası ilişkileri bağlamında asıl konumuz olan Türkologların yanısıra, ismini kısaca da olsa anmadan geçemeyeceğimiz seyyahlar, elçiler, misyonerler, koleksiyoncular, coğrafyacılara, mütercimler ve daha başkaları da vardır. Şüphesiz ki bu isimlerin hepsi de bilimsel gayelerle hareket etmemiştir. Buna rağmen bunları, Türkoloji'nin İsveç'te adım adım bilimsel bir disiplin olarak geliştiği yola kendi çapında irili ufaklı taşlar döşeyen ustalar hükmünde görmek mümkündür. Dolayısıyla, her ne kadar esas itibarıyla İsveç Türkologlarını ve ortaya koydukları eserleri ele alacak olsak da, bu tarihsel şahsiyetlerin yanısıra ayrıca Türk dünyasına yönelik çalışmalarını doğu bilimleri, genel dilbilim, sanat tarihi, etnografya gibi başka araştırma disiplinleri çerçevesinde yürüten bazı isimlere de konunun bütünlüğü açısından kısaca değinilecektir.

Buraya kadar yazdıklarımın da anlaşılacağı üzere, İsveç'te Türkoloji konusunu daha geniş bir anlamda Türklük Bilimi ve Türk dünyasına yönelik araştırmalar ekseninde ele alan bu makale, konu üzerine özellikle İsveç bağlamında bilinen pek çok hususu yeni bir bakış açısıyla bir araya getirerek, bir diğer ifadeyle küçük parçaları birleştirerek, mümkün olduğunca bütüncül bir tasvir ortaya koymayı hedefliyor. Dolayısıyla, öncelikle 1900'lü yılların ilk yarısında Ture A. J. Arne (d. 1879-ö. 1965), Karl Vilhelm Zetterstéen (d. 1866-ö. 1953), Walther Björkman (d. 1896-ö. 1996) ve Gunnar Jarring (d. 1907-ö. 2002) gibi tarihçi, şarkiyatçı ya da Türkolog olan bilim adamlarının İsveç-Türk dünyası ilişkileri ve İsveç'te Türklük biliminin gelişimi üzerine İsveççe ya da Almanca olarak kaleme aldıkları eserlerden ve daha sonraki dönemlerde yapılmış pek çok eserden karşılaştırmalı kaynak taraması yöntemiyle yararlanılmıştır. Aynı zamanda, bağlamı tam olarak ortaya konmamış bazı hususlarda, daha eski ve özgün belge ve eserler, ya da göz

ardı edilmiş olan eserler de mümkün olduğunca tekrar gözden geçirilerek bilgiler tamamlanmaya çalışılmıştır. Bu açılardan, makalenin, en güncel gelişmelerin de dikkate alınmasıyla oluşturulmuş kapsamlı kaynakça kısmının konu ile ilgilenen araştırmacılar için yönlendirici olması amaçlanmıştır.

Makalenin 2. Bölümünde İsveç'in Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti ile olan tarihi münasebetlerinin başlangıcı ana hatlarıyla ele alındıktan sonra, 3. Bölümde 18. yüzyıldan 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan dönemde İsveçlilerin Osmanlı topraklarında ve Orta Asya'da yaptıkları araştırmalara yer verilecektir. 4. Bölüm İsveç'te Türkoloji'nin kurumsal bağlamda akademik bir disiplin olarak oluşumunu, 5. Bölüm İsveç'te Türkoloji kaynaklarının bulunduğu arşiv ve kütüphaneleri, 6. Bölüm Şarkiyat ve Türkoloji konularının yer aldığı süreli yayınları konu edinmektedir.

1. İsveç'in Türk Dünyası ile Olan Tarihi-Siyasi İlişkileri

1.1. Anadolu'da İlk Temaslar

İsveçliler'in Türk dünyası ile, zaman zaman duraklama dönemleri yaşanmış olsa da gelişerek devam eden ilişkilerinin 11. yüzyılın başlarına, hatta daha eski dönemlere kadar uzanan bir geçmişi olduğu bilinmektedir. Anadolu'da Bizans kralının korumaları arasındaki Rus ordu birliği içerisinde Rusya üzerinden gelmiş olan İskandinav kökenlilerin bulunduğu, hatta IV. Roman Diogenes zamanında bu İskandinavların Malazgirt Savaşına katıldığı bildirilir (Arne, 1927). Türkler ile İsveçlilerin Anadolu'daki ilk karşılaşmalarının muhtemelen Selçuklu sultanı Tuğrul Bey ile Kral Konstantin Monomakh arasında gerçekleşen muharebeler sırasında olduğunu ifade eden Arne (1927), İsveç'in Güney Gotland bölgesinde yapılan kazılarda bulunan ve bu iki Bizans kralı adına bastırılmış olan gümüş paraların bu görüşü destekleyen bulgular olduğunu belirtir. Bu paralar Bizans kralları tarafından muharebelere katılan İskandinav askerlerine maaş olarak ödenmiş olmalıdır.

Daha sonraki dönemle ilgili fazla bir bilgi olmamakla birlikte 1616'da Fars diyarına yapacağı yolculukta uzun bir süre İstanbul'da kalan ilk İsveçli olarak tarihe geçen kişi Seyyah Bengt (*Resare Bengt*) adıyla maruf Bengt Bengtson Oxenstierna (d. 1591-ö. 1643) olmuştur. Bu uzun İstanbul ikameti boyunca Türkçe de öğrenen Bengt, 1617'de at sırtında Anadolu'yu gezerek kırk üç günde Halep'e ulaşmıştır. Bengt'in seyahat günlükleri maalesef kaybolmuştur ama daha sonra Sven Hedin (1921) başka kaynaklara başvurarak bunları ortaya koymaya çalışmıştır (Arne, 1927; Björkman, 1932a).

1.2. Kırım Hanlığı ile İlişkiler

Altınordu Devleti'nin yerini alan hanlıklardan biri olan Kırım Hanlığı (1441-1783), 1475'ten sonra Osmanlı Devleti'ne tabi bir statüde idi. Kırım Tatarları ile İsveçliler arasındaki ilişkiler İsveç tarihinde Vasa Hanedanı olarak bilinen 1521-

1611 arasındaki döneme kadar uzanır. Gustaf Vasa olarak da bilinen Kral I. Gustaf (d. 1496-ö. 1560) döneminde 1556'daki resmi kayıtlarda Tatarlardan bahsedilir. Kırım Hanlığı, 1568-1592 yılları arasında hüküm sürmüş olan III. Johan (d. 1537-ö. 1592) zamanında İsveç ile Doğu Avrupa arasındaki siyasi ilişkilerde önemli bir rol oynamıştır. Rusya ve Lehistan'ın eskilerden beri Baltık Denizi'ne doğru açılma emellerinden endişe duyan İsveç, bu tehdit karşısında, Rusya'nın güneyinde geniş bir alana hâkim olan Kırım Hanlığı'nın desteğine ihtiyaç duymuştur. 1579 yılında kral, Stokholm'de Tatar elçisini kabul eder ve daha 1581 gibi erken bir dönemde Kırım Hanlığı'nın III. Johan nezdinde bir elçisi vardır. 1592'de iki İsveç elçisi Rusya'ya karşı birlik oluşturma göreviyle Kırım Tatarlarına gönderilir. Daha sonra bu siyasi-diplomatik ilişkiler 1611-1632 yılları arasında hüküm sürmüş olan Gustaf II. Adolf (d. 1594-ö. 1632) döneminde gelişir. Gustaf II. Adolf'un tahta geçmesi İsveç'in 1718'e kadar sürecek olan büyük devlet olduğu dönemin de (*stormaktstid*) (1611-1718) başlangıcı olur. Kırım Hanlığı ile olan ilişkiler Gustaf'ın ölümüyle bir süreliğine kesilir (Jarring, 1932, 1987; Zetterstéen, 1952).

Kırım Hanı I. Bahadır Giray'ın (1637-1641)¹ 1637'de Kraliçe Kristina zamanında (1632-1654) İsveç Devleti'ne Arslan Ağa öncülüğünde bir heyet göndererek dostane mesajlarla tahta çıktığı bilgisini vermesiyle yeniden canlanan ilişkiler, Karl X. Gustaf (1654-1660) ve XI. Karl (1655-1697) zamanında da devam eder. İsveç arşivlerinde muhafaza edilen en eski Tatarca belgeler de 1637'de gönderilen bu mektuplardır (Jarring, 1932; Zetterstéen, 1941, 1945).² Bu dönemde sarayda Kırım Tatarcası bilen kimse olmadığı için handan gelen bu on adet mektubun okunması mümkün olmamıştır. Karl V. Zetterstéen 1952'de bu mektuplardan birisinin İsveççe çevirisini yayınlamıştır. Zetterstéen 1945'te yayınladığı İsveç Devlet Arşivinde bulunan Türkçe, Tatarca ve Farsça belgelerin kataloğunda bu mektuptan 135 numaralı eser olarak söz eder. Hemen bu bağlamda, Zetterstéen'in 1952'deki makalesinde İsveççe çevirisini yayınladığı bir başka Tatarca diplomatik belgeden de söz edebiliriz. Bu mektup, 1742'de II. Selâmet Giray (1740-1743) tarafından Kral I. Fredrik'e (1720-1751) gönderilmiştir. İsveç Devlet Arşivinde aynı zamanda konsolos Venture de Paradis tarafından yapılmış Fransızca bir çevirisi de mevcut olan bu mektup, Zetterstéen'in 1945 yılındaki kataloğunda 212 numaralı eser olarak verilir.

¹ Parantez içerisindeki tarihler, sultanlar, hanlar, kral ve kraliçeler için devlet yönetiminde hüküm sürdükleri dönemi göstermektedir. Doğum ve ölüm tarihlerine işaret etmek için ayrıca d. (doğum) ve ö. (ölüm) kısaltmaları kullanılmıştır.

² 1630 senesinde Cambek Giray (1628-1635) tarafından Gustaf II. Adolf'e Kamber Ağa adlı bir elçinin öncülüğünde gönderilen dokuz kişilik Tatar heyeti de beraberinde ipek keseler içinde han ve ailesi tarafından gönderilen mektuplar ile hediyeler getirirler. Bu hediyeler bugün Stokholm'deki Kraliyet Askeri Müzesinde (*Livrustkammaren*) muhafaza edilmektedir (Święcicka, 1997).

1650'de III. İslam Giray (1644-1654) tarafından gönderilen elçi Hacı Mustafa Beg, Rusya ile Lehistan'a karşı Kırım Hanlığı ile İsveç arasında bir ittifak oluşturma ve anlaşmanın detaylarını görüşmek üzere Kırım'a bir elçi gönderilmesi konularındaki önerileri kraliçeye iletir. Hacı Mustafa Beg bu bağlamda, bu iki ülkeye karşı hanın, komşu Tatar halklarından da destek alarak beş gün içinde elli bin asker seferber edebileceğini bildirir.

Daha sonraki yıllarda, IV. Mehmet Giray döneminde (1654-1666) 1655 ile 1661 yıllarında ve Adil Giray (1666-1671) döneminde de 1666 ve 1670'de Stokholm'e elçiler gelmiştir. Hanın, 1 Şubat 1661'de Bahçesaray'da Kırım Tatarcasıyla kaleme alınan mektubu, o zaman Uppsala Üniversitesinde Doğu Dilleri profesörü olan Christian Ravius tarafından yapılan Latince çevirisiyle birlikte bugün İsveç Devlet Arşivinde muhafaza edilmektedir. İsveç-Tatar iş birliği, XII. Karl zamanında 1709'daki Poltava Savaşından sonra büyük ölçüde kesilir.

Zetterstéen (1952) ve Jarring (1932, 1987) İsveç-Kırım Hanlığı arasındaki diplomatik ilişkiler konusunu geniş ölçüde ele almışlardır. Ayrıca, Święcicka (1997), 1637'den başlayarak 18. yüzyılın ortalarına kadar süren dönemde, bir başka ifadeyle Gustaf Vasa'dan XII. Karl'a kadar olan dönem içerisinde, İsveç, Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik yazışma ve belgeleri değerlendirir. Kırım Tatar Hanlığı'ndan gelen belgelerin bir kısmı daha sonraki zamanlarda kaybolmuştur (Zetterstéen, 1945, s. XIII). Kalan belgelerin büyük çoğunluğu İsveç Devlet Arşivinin *Turcica* ve *Tatarica* bölümlerinde olmakla birlikte az sayıda yazışma Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi Carolina Rediviva'dadır. Bu belgelerin büyük bir kısmının yayını ve İsveççeye çevirisi henüz yapılmamıştır (Święcicka, 2005).

1.3. 17. Yüzyılda Osmanlı Devleti ile İlişkiler

İsveç'in Osmanlı Devleti ile de ilk diplomatik ilişkilerinin başladığı dönem III. Johan dönemidir. Daha sonra, Gustaf II. Adolf 1631'de IV. Murat'a (1623-1640) bir elçi göndererek Habsburg'a karşı birlikte hareket etme konusundaki isteğini dile getirir ama bu girişimi başarılı olmaz. Hem IV. Murat hem de daha sonra gelecek olan iki sultan döneminde Devlet-i Aliyye Avusturya ile bağların kopmasını istememiştir (Arne, 1927).

Yukarıda da belirtildiği üzere, Rusya ve Lehistan'ın yayılmacı emellerinden endişe eden İsveç, Karl X. Gustaf (1654-1660) zamanında Sultan IV. Mehmed'e (1648-1687) Claes Brorsson Rålamb (d. 1622-ö. 1698) adlı bir elçi gönderir. Kralın bu elçiyi göndermekteki amacı İsveç'in Lehlere karşı mücadelesinde hem Osmanlı padişahının desteğini talep etmek hem de padişahın, Kırım hanını da İsveç'in yanında yer alma konusunda ikna etmesini sağlamaktı. 14 Mayıs 1657'de İstanbul'a ulaşan Rålamb o zaman çocuk yaşta olan padişaha kralın isteklerini anlatan nâmeyi takdim eder. Fakat Rålamb, İstanbul'daki İngiliz elçisi tarafından desteklenmesine rağmen Fransız elçisinin sultana ve vezire yaptığı

olumsuz telkinler sonucu sultanın güvenini kazanamaz. Böylece, Ocak 1658'de İsveç'e dönmek üzere İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalır (Arne, 1927; Björkman, 1932a).

Rålamb, üzerinde durmamız gereken önemli bir kültür insanıdır. İstanbul'daki kısa elçilik dönemi (1657-1658), Türk kültür ve geleneklerini, sarayları, toplumsal düzeni ve dini yaşantıyı ayrıntılı ama ön yargılı bir şekilde yansıttığı günlüğü sayesinde özel bir üne sahip olmuştur. Rålamb'ın *Diarium under resa till Konstantinopel 1657-1658* adlı bu günlüğü (Rålamb, 1963) Ayda Arel tarafından *İstanbul'a Bir Yolculuk 1657-1658* adıyla Türkçeye de çevrilmiştir (2013) (Rålamb ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Jarring, 1986; Brendemoen, 1988). Günlük, Osmanlı kadın ve erkek kıyafetlerini gösteren 121 küçük suluboya resim de ihtiva etmektedir. Rålamb'ın İstanbul'dan beraberinde getirdiği, IV. Mehmed'in tören alayını yansıtan ve döneminin Osmanlı toplumsal-kültürel yaşantısını belgeleyen 20 büyük resim, Uppsala Üniversitesinde İslam sanatları uzmanı olan Karin Ådahl tarafından İstanbul İsveç Araştırma Enstitüsü yayınları arasında yayınlanmıştır (Ådahl, 2006a). Eserin, Ali Özdamar tarafından *Alay-ı Hümayun: İsveç Elçisi Rålamb'ın İstanbul ziyareti ve resimleri, 1657-1658* adıyla Türkçeye çevirisi de yapılmıştır (Ådahl, 2006b). Söz konusu resimlerin kim tarafından ve nerede çizildiği belli değildir. Rålamb'ın günlüğü Stokholm'deki İsveç Devlet Arşivinin (*Riksarkivet*) *Diplomatica, Turcica*, bölümünde, koleksiyonu Kraliyet Kütüphanesinde (*Kungliga Biblioteket*), söz konusu resimler ise Stokholm'deki Kuzey Müzesinde (*Nordiska Museet*) muhafaza edilmektedir.

Karl X. Gustaf ve elçisi Rålamb'dan sonra İsveç-Osmanlı ilişkileri, ancak tekrar, askeri tebaasıyla birlikte Osmanlı topraklarında beş yıldan fazla ikamet eden ve Türk tarihinde Demirbaş Şarl (d. 1682-ö. 1718) ismiyle maruf Kral XII. Karl zamanında hareketlenecektir.

1.4. Demirbaş Şarl Dönemi

1697-1718 arasında hüküm süren XII. Karl'ın, nâm-ı diğer Demirbaş Şarl'ın, Osmanlı topraklarında geçirdiği dönem üzerine hem Türkler hem de İsveçliler tarafından kaleme alınmış çok sayıda eser vardır. Bunlar arasında öncü niteliğinde olanlar Târih-i Râşid ve Karl Vilhelm Zetterstéen tarafından *Karl Järnhuvud i Turkiet* başlığıyla 1923'te İsveççeye tercümesi de yapılmış olan Ahmed Refik'in *Memâlik-i Osmâniye'de Demirbaş Şarl* adlı eseridir (1332 [1913]). Akdes Nimet Kurat tarafından 1943'te yayınlanmış olan *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiyede Kalışı ve Bu Sıralarda Osmanlı İmparatorluğu* adlı kitap da yine bu konuda önemli bir kaynaktır. Eric Tengberg'in *Från Poltava till Bender: En studie i Karl XII:s turkiska politik 1709-1713* (Poltava'dan Bender'e: XII. Karl'ın 1709-1713 arası Türk siyaseti üzerine bir araştırma) adlı kitabı Demirbaş Şarl üzerine önemli bir İsveççe kaynaktır. Burada asıl amacımız XII. Karl

dönemini detaylı olarak ele almak olmadığı için Karl'dan ve Osmanlı'da geçirdiği dönemden sadece konumuz çerçevesinde önemli bazı hususları ön plana çıkararak kısaca bahsedeceğiz.

Sultan III. Ahmed (1703-1730), 1707'de XII. Karl'a, Yergögülü Mehmet Efendi adlı bir elçi göndererek iki devlet arasında ilişki kurma niyetinde olduklarını bildirir. Bunun üzerine Karl da elçisiyle sultana İstanbul'da dâimi bir elçilik açma, Rusya'ya karşı mücadelede askeri destek, İsveçli tüccarlar için ticaret izni gibi konuları dile getiren bir mektup gönderir. Ardından bu konularda yazışmalar devam eder. İstanbul'da Rusya'ya karşı olası bir savaşa destek veren tek kişi Sadrazam Gürcü Ağa Yusuf Paşa'dır. Dolayısıyla buna karşı olan padişah destek vermek istemez ve bundan haberi olmayan Karl güçlü Rus ordusuna karşı 8 Temmuz 1709'da günümüzde Ukrayna sınırları içerisinde bulunan Poltava'da bir muhabereye kalkışma cesaretini gösterir. Yenilgiden sonra ise önce Dinyeper'de Kosaklara ardından Kırım Hanlığı'na sığınır. Oradan da Tatarlar tarafından ihanete uğrayacağına inandığı için ayrılır ve Danzig'den Martin Neugebauer'i bugün Moldova topraklarındaki Bender üzerinden İstanbul'a gönderir. Amacı ticaret anlaşması yapmak ve Rusya'ya karşı yardım almaktır. 28 Ağustos'ta İstanbul'a ulaşan Neugebauer'in Karl'dan getirdiği mektup sultana ulaştırılır. Fakat bütün çabalara rağmen Osmanlı, Rusya ile olan barışı uzatmaya karar verir. Karl ve adamları 1709 kışını Bender'de geçirirler. Kralın Bender'deki karargâhı, aşağıda daha detaylı olarak ele alacağımız üzere, İsveç'in doğuya düzenlenecek keşif gezilerinin merkezi haline gelir. Şubat 1711'de İsveç Rusya'ya karşı savaş açar. Karadeniz'deki Türk donanmasında İsveçli askerler bulunmaktadır ve Türk kara ordusu Haziran 1711'de Pruth'da çarı ablukaya alır. Türk birliklerine ulaşan Karl orada sadrazamın çarın çekip gitmesine izin verdiğini görünce büyük bir hayal kırıklığına uğrar. 23 Temmuz'da Karl'ın bütün ümitlerini yok edencesine bir barış anlaşması yapılır. Padişah barışı devam ettirmek istemektedir ve bu durumda Karl'ın Bender'de kalmasını doğru bulmaz. Bundan dolayı Karl'a, Bender'i terk etmesi konusunda baskı yapmaya başlar. Onun İstanbul ile olan bağlantısını kesmeye, donanmadaki İsveçlileri çıkarmaya ve Karl'a günlük olarak ödenen para miktarını yavaş yavaş düşürmeye başlar. Karl ve askerleri için borç belgeleri düzenlenir. 1712 senesinde de Karl'dan kurtulma yolları aranır. Ona Lehistan'dan çıkana kadar Türk eskortu sözü verilir. Fakat Karl bütün bir ordu istemektedir ve bu arada aldığı borçların miktarı da giderek kabarmaktadır. 12 Kasım 1712'de yeniden Ruslara savaş ilan edilir, fakat bu sefer savaşın çıkması önlenir. 13 Ocak 1713'te Karl'a son bir uyarı iletilir. İstanbul'da divan kurulur ve konu ele alınır. 1 Şubat 1713'te, bugün İsveç'te az çok eğitim almış herkesin bildiği ve İsveç tarihine *kalabaliken i Bender*³ tabiriyle geçen,

³ Türkçe 'kalabalık' sözcüğü de bu olayla birlikte İsveççeye geçmiştir ve günümüzde 'kargaşa, kapışma, kavga' anlamında kullanılmaktadır. Bundan başka yine bu dönemdeki ilişkilerin bir sonucu olarak İsveççeye geçmiş başka sözcükler de vardır.

Osmanlı'nın Karl'ı imparatorluk topraklarından çıkarmak için düzenlediği meşhur Bender çatışması yaşanır. Çatışmada Karl ve askerleri esir alınır ve Timurtaş ve Edirne'de Dimotika'ya getirilirler. Daha sonra bu olay İstanbul'da büyük bir sorun yaratır ve Bender olayında suçlu oldukları düşünülen şeyhülislam, sadrazam, Kırım hanı ve Bender komutanı azledilirler. Karl, Edirne'de bir sene daha kalır. Sonra siyasi ortam her türlü Türk yardımını imkânsız kıldığı için 12 Temmuz 1714'te elçisi Grotthuss ve maiyeti aracılığıyla Sultan III. Ahmed'e haber gönderir. Sultan, Ağustos 1714'te Karl'ın ülkesine dönmesine izin verir, ancak Karl'ın asıl isteği olan para yardımı sağlanmaz. 19 Eylül 1714'te, Karl maiyetindeki 400 adamıyla birlikte Dimotika'dan yola çıkar. Viyana üzerinden 11 Kasım 1714'te İsveç'in Stralsund kasabasına ulaşır. Bu arada arkadan yavaş yavaş ilerleyen İsveç birliklerinin içerisinde Türk, Arap, Ermeni, Rum ve Yahudilerden oluşan vekillerin bulunduğu 60-70 kişilik bir Osmanlı tebaası da vardır. Bunların amacı İsveç'e ulaştıklarında krala ve askerlerine verilen borçları tahsil etmektir. Bu birlik de 7 ve 18 Mart 1715'te Stralsund'a ulaşır (Björkman, 1932a).

1.5. Demirbaş Şarl Sonrası Dönem

Karl'ın ölümünden sonra 1720-1731'li yıllarda da İsveç ile Osmanlı arasında bu borç meselesinden dolayı gidip gelmeler devam etmiştir. Alacaklı Osmanlılar İsveç Devleti'nden borçlarını tahsil etmek için dönem dönem İsveç'e gelmişlerdir. Bu kişilerin çoğunluğu İsveç'teki ekonomik kriz nedeniyle elleri boş dönmek zorunda kalırken bir kısmı biraz ödemeye yetinmiş, bir kısmı ise dönmeyip İsveç'te kalmıştır. 1727'de bu borç konusunu halletmek amacıyla Osmanlı Devleti İsveç'e bir nâme-i hümayûn ile ilk Türk elçisini gönderir. Elçi Kozbekçi Mustafa Ağa sadece alacak meselesini gündeme getirmekle kalmamış, aynı zamanda İsveç ile Osmanlı arasında ticaret anlaşması yapma isteği ile, daha 1719'da planlanmış olmakla birlikte bir türlü gerçekleştirilememiş olan İsveç'in İstanbul'a bir elçi göndermesiyle ilgili talebi de dile getirmiştir. İsveç parayı ödeyemeyecek durumda olduğu için Mustafa Ağa 1728'de geri döner ve İstanbul'a İsveç elçisi gönderilmesi isteği bu sefer de yerine getirilemez. 1733'te Osmanlı tarafından Stokholm'e elçi olarak Osmanlı'nın Paris sefirliğini yapmış olan tanınmış devlet adamı Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin oğlu Mehmed Said Efendi (ö. 1761) gönderilir. Said Efendi'nin İsveç'e gelişini sayısız insan şapkalarını çıkararak ve hep bir ağızdan 'Yüce Tanrı, Osmanlıların padişahına uzun ömür ver' diye tezahürde bulunarak izlemiştir. Aynı zamanda elçinin şerefine altmış top atışı eşliğinde tören alayı düzenlenmiştir (Arne, 1927, s. 45). Said Efendi'nin en önemli görevi İsveç ile Osmanlı arasındaki ekonomik anlaşmazlığı çözüme ulaştırarak Demirbaş Şarl'dan kalan borçların ödenmesini sağlamaktır. O da İstanbul'da hala bir İsveç elçisinin olmamasından ve Türk limanlarında İsveç gemilerinin görünmemesinden yakınıdır. Mehmed Said Efendi de yine aynı sene içerisinde alacakları tahsil edemedi ama elçilik konusunda söz

olarak İstanbul'a geri döner. Mehmet Said Efendi'nin Johannes Kolmodin tarafından İsveççeye çevirisi de yapılmış olan sefaretnamesi o dönem İsveç'ini, özellikle Stokholm'ü yansıtan ilginç bilgiler içerir ve İsveç üzerine ilk ve tek Türkçe sefaretname olduğu için önemlidir. Bu sefaretname üzerine 2020'de, Lund Üniversitesinden tarihçi Joachim Östlund İsveççe olarak oldukça kapsamlı ve değerli bir çalışma ortaya koymuştur (Östlund, 2020). Osmanlıların bu borç meselesi yüzünden bu şekilde senelerce sürecek olan İsveç macerasının bizi ilgilendiren kültürel boyutları çok önemlidir.

Nisan 1734'te Ticaret Odasının bursiyeri olarak İstanbul'da bulunan Carl Fredrik von Höpken (d. 1713-ö. 1778) ile Edvard Carlsson (soyluluk ünvanını aldıktan sonra Carleson) (d. 1704-ö. 1767) Devlet-i Aliyye'nin İsveç'in borcunun yarısını bağışladığını bildirirler. Bu arada, İsveç elçisi olarak atanan Karl Rudenschöld'ün görevine bir türlü başlamaması üzerine Höpken ile Carlsson borçlarla ilgili verdikleri bu güzel haberden dolayı *chargés d'affaires* olarak adlandırılırlar ve bu ikisi 1737'de Osmanlı ile İsveç arasında ticaret ve deniz yolları anlaşması imzalarlar. 1739'da imzalanan anlaşmada İsveç'e subvansiyon ile Karl'dan kalan borçların tamamen silinmesi hususları da yer alır. Höpken ile Carlsson 1733'te Kıbrıs üzerinden Kudüs'e olan gezileri hakkında bir eser yayınlamışlardır. Höpken ve Carlsson'un, Türkiye'de İbrahim Müteferrika tarafından basılan ilk kitapları İsveç kütüphanelerine de kazandırmaya çaba gösterdikleri bilinmektedir (Björkman, 1932a, 1960).

Sonuçta İsveç, o zaman yaşanan mali kriz göz önünde bulundurulduğunda büyük bir başarı olarak görülebilecek bir şekilde, borçlarının bir kısmını ödeyebilmiştir. Bütün bu sürüp giden borç-alacak meselesinde bile Türklerde İsveçlilere karşı güvensizlik oluşmamış, tam tersine sempati, iyi niyetle yaklaşım ve dostane ilişkiler her zaman ağır basmıştır. Para konusu kapandıktan sonra da ilişkiler daha da güçlenerek ilerlemiştir. Osmanlı Devleti İsveçlilerin topraklarını ziyaret etmesinden her zaman memnun olmuş, hiçbir İsveçli için 'gavur' tabiri kullanılmamış, bilakis İsveçliler 'misafir' olarak adlandırılmışlardır (Björkman, 1932a).

1742'de Höpken'in, 1745'te de Carlsson'un İstanbul'dan ayrılmasından sonra Gustaf Celsing (d. 1723-ö. 1789) İsveç'in Osmanlı sefiri olur. 1770'te yerine kardeşi Ulrik Celsing (d. 1731-ö. 1805) gelir. Bu dönemdeki İsveçli diplomatlar da yine Türkoloji sahasına girecek çalışmalarla meşgul olmuşlardır. Diplomat bir aile olan Celsing'lerin özel aile koleksiyonunda, daha sonra kütüphane ve arşivlere devredilecek olan Türkçe el yazması eserler mevcuttu.

1768 yılından itibaren İsveç sefaretinde tercüman olarak çalışan Ermeni Ignace Mouradgea d'Ohsson (d. 1740-ö. 1807) 1795 yılında İsveç vatandaşı olduktan sonra elçi olarak atanır ve 1799'a kadar bu görevini devam ettirir. Mouradgea'nin 1787-1829 yılları arasında üç cilt olarak yayınladığı *Tableau général de l'Empire*

othoman, divisé en deux parties, dont l'une comprend la législation mahométane, l'autre, l'histoire de l'Empire othoman adlı eseri, alanında kıymetli bir eserdir. İsveç sefaretı genel olarak çok iyi tercümanlara sahip idi. Bunlar arasında İbrahim Müteferrika'nın (d. 1674-ö. 1745) adını mutlaka anmak gerekir. İstanbul'u ziyaret eden İsveçlilerden bazıları ondan Türkçe ve Arapça öğrenmişlerdir. 1757'den itibaren İsveç'in İstanbul'da, o zamanki adıyla Pera, bugünkü adıyla İstiklal Caddesinde, kendi elçilik binası da vardır.

19. yüzyılda İsveç-Türk ilişkileri politik açıdan zayıflasa da karşılıklı güven ve dostluk devam etmiştir. Her zaman bir elçi bulunmasa ve İsveç parlamentosu zaman zaman elçisini geri çekme konusunu gündeme getirse de İsveç'in İstanbul'da dâimi bir temsilciliği bulunmuştur. Karşılıklı yazışmaların konusu bu dönemde savaş ve ittifaklardan öte ekonomik konular ile ticari anlaşmalara yönelik olmuş ve Türkiye ile İsveç arasında pek çok anlaşma imzalanmıştır.

2. İsveçlilerin Araştırmalara İlk Katkıları

2.1. 18-19. Yüzyılda Osmanlı Topraklarında Yapılan Araştırmalar

Politik ve askeri alanlarda mücadele veren XII. Karl aynı zamanda bilimsel gayeleri de göz ardı etmemiş, pek çok İsveçlinin Osmanlı topraklarında araştırma gezisi gerçekleştirmesine imkân ve zemin hazırlamıştır. Onun Osmanlı Devleti'nde ikamet ettiği süre boyunca İsveçlilerin doğuda gerçekleştirdiği bu araştırma gezilerinden, İsveç'te Türklük bilimi çalışmalarının ilk nüvelerini oluşturdukları için bahsetmemiz gerekir.

1676 Enköping doğumlu Michael Eneman bu bağlamda önemli bir isimdir. Eneman Uppsala Üniversitesinde doğu dilleri alanında öğrenci iken 1709'da Kral Karl'ın emriyle Türk ve Farsların dinini araştırma ve bu araştırma gezisine çıkabilmek için doğu dillerini, özellikle de Türkçe ve Arapçayı öğrenme göreviyle İstanbul'a çağırılır. Eneman, İstanbul'da iki sene kalır ve bu zamanı Türk dilini öğrenmekle geçirir. İbrahim Müteferrika'dan da dersler alır.

Yine 1710'un başlarında üç İsveçli daha 'kutsal toprakları' ziyaret ve araştırma maksadıyla kral tarafından çağırılır. Bunlar Cornelius Loos (d. 1686-ö. 1738), Konrad Sparre (d. 1680-ö. 1744) ve Hans Gyllenskepp'tir (d. 1687-ö. 1738). Bu üç adam aynı yıl seyahat için İstanbul'dan yola koyulup İzmir üzerinden Anadolu'nun pek çok yerini de ziyaret ederek Mısır ve Kudüs'e giderler ve bir senelik bir seyahatten sonra hazırladıkları mükemmel plan ve çizimler ile Nisan 1711'de tekrar İstanbul'a dönerler (Arne, 1927). Yanında 250'den fazla çizimle dönen Loos, Palmira harabelerini ilk keşfedip planlarını çizen kişidir. Giza piramidinin de çizimini yapmıştır, fakat bu malzemenin büyük bir kısmı daha sonra Bender'deki meşhur çatışma esnasında (*kalabaliken i Bender*) yok olmuştur. Ancak 50 çizim kralın yatağının altında muhafaza edilerek kurtarılır. Loos'un, döneminin İstanbul'unu ve Osmanlı topraklarının başka yerlerini

mükemmel bir şekilde yansıtan çizimleri, bugün Stokholm'deki İsveç Milli Müzesindeki (*Nationalmuseum*) Loos Koleksiyonunda bulunmaktadır. Çalışmalarını doğu ve İslam kültürü üzerine yoğunlaştıran sanat tarihçisi Karin Ådahl, bu malzemeyi tarihsel bağlamı ortaya koyan açıklamalı metinlerle ilk kez 2019'da bir bütün olarak yayınlamıştır.

Aslında Loos ve diğer ikisiyle birlikte geziye katılması düşünülen Michael Eneman, kralın izni geç ulaştığı için Levanten, Mısır ve 'kutsal topraklara' doğru olan yolculuğuna onlardan sonra 23 Ağustos 1711'de tek başına çıkar. İstanbul'da Türkçe öğrenerek geçirdiği iki yılın sonunda edindiği dil becerileri sayesinde güçlü ve donanımlı bir şekilde İzmir ve daha pek çok önemli güzergahtan geçerek Şubat 1712'de İskenderiye'ye ulaşır. Oradan da Sina Yarımadası, Beyrut, Şam, Kıbrıs gibi başka yerlere de geçer ve nihayetinde yine İzmir üzerinden 20 Haziran 1713'te İstanbul'a geri döner. Eneman Poltava ve Bender'de de bulunmuştur. Bender'deki çatışmadan sonra kralın Timurtaş'taki ikametgâhında ona iki ay boyunca her gün iki saat, seyahati esnasında görüp öğrendiklerini anlatmıştır. Eneman, kral tarafından 1713'te Uppsala Üniversitesine Doğu Dilleri profesörü olarak atanır ve bu atamanın ardından yine bir sene sürecek ve araştırmalarla geçecek olan İsveç'e doğru dönüş yolculuğuna çıkar. 1714'te Uppsala'da profesörlük görevine başlar, ancak bu yorucu seyahatlerde kaptığı bir göğüs hastalığına yenik düşerek daha göreve başladıktan bir hafta sonra 38 yaşında vefat eder. Çok iyi bir gözlemci olan Eneman'ın çizimlerinin ve notlarının bilimsel değeri yüksektir. Önyargısız ve eleştirel bir gözle kaleme aldığı gözlemleri ve değerlendirmeleri, 1889'da Kral II. Oscar'ın himayesinde Stokholm, Uppsala ve Kristiania'da (bugünkü adıyla Oslo) gerçekleştirilen 8. Şarkiyat Kongresi vesilesiyle Karl U. Nylander tarafından *Resa i Orienten 1711-1712* adıyla yayımlanmıştır (Björkman, 1932a). Burada kısaca değinmemiz gereken bir eser de Eneman'ın terekesinde bulunarak Uppsala Üniversitesi Kütüphanesine bağışlanan ve 18. yüzyılın başlarında yerinde çizildiği düşünülen bir Mekke tablosudur. Yukarıda isminden bahsettiğimiz sanat tarihçisi Karin Ådahl bu tablo ile ilgili de bir yayın üzerinde çalışmaktadır.

Yine Demirbaş Şarl zamanında Türkiye ve Türkler üzerine İsveçliler tarafından yapılmış başka ilmi çalışmalar da mevcuttur. Sven Agrell'in (d. 1685-ö. 1713) sultan ve maiyeti üzerine olan *On the Sultan's Court* adlı tezi 1707-1713 yılları arasını konu edinen günlükleriyle birlikte 1988'de Johan Hultman tarafından yayımlanmıştır (Agrell, 1988). Karl'ın Osmanlı'daki ikameti daha sonraki zamanda tarihçilerin yakından ilgilendiği bir konu olmuştur ve örneğin askerlerinin ve maiyetinin tuttuğu günlükler de *Karolinska krigares dagböcker* (Kral Karl'ın savaşılarının günlükleri) adıyla yayımlanır (Quennerstedt, 1901). Ayrıca Karl üzerine yapılan çalışmaları bir merkezde toplamak amacıyla 1910'da Kral Karl Cemiyeti (*Karolinska förbundet*) kurulmuş ve bu cemiyet tarafından Karl'ın Osmanlı'daki zamanını ele alan yazılar da yayımlanmıştır. Hem günlükler

hem de cemiyetin yayınladığı yazılar Osmanlı'nın söz konusu dönemine farklı bir bakış açısıyla ışık tutması bakımından kıymetlidir (Björkman 1932a).

Demirbaş Şarl'dan sonra, 1734-1736 ve 1743'te Osmanlı topraklarını ziyaret eden başka bir İsveç kökenli, Lund Üniversitesinde öğrenci olan Johan Otter'dir (d. 1707-ö. 1748). Otter de İstanbul'dan yola çıktıktan sonra, kendisine eşlik eden Bağdad valisi Ahmed Paşa ile birlikte Basra'ya doğru uzanan uzun bir doğu seyahatine çıkar. Basra'da Fransız konsolosu olarak görev yapar. Daha sonra Fransa'ya dönen Otter burada Arapça profesörü olur, fakat kısa bir süre sonra 1748'de henüz 42 yaşındayken vefat eder. Onun seyahat yazılarından oluşan ve 1748'de yayınlanan *Voyage en Turquie et en Perse* adlı bir eseri vardır.

Dünya çapında meşhur İsveçli botanik alimi Carl von Linnaeus'un öğrencilerinden olan Fredrik Hasselqvist (d. 1722-ö. 1752) de 1749-1752 yılları arasında Osmanlı topraklarını ziyaret edenler arasındadır. O da yine İzmir, Mısır, Filistin'de araştırmalar yapar. 1752'de İzmir yakınlarında vefat eder ve orada gömülür. Hocası Linnaeus, vefatından sonra yazdığı bir mektubunda Hasselqvist ile ilgili olarak "ülkesine dönerken İzmir'de vefat etti ama koleksiyonu değil" ifadesini kullanmıştır (Cullhed, 2020, s. 27). Hasselqvist'in botanik ve halk tıbbi konularının yanısıra yerel gelenek ve inanışlar, dini hayat ve mabetler üzerine de ilginç gözlemlerle dolu yazıları ve çizimleri genç yaşta vefatından sonra hocası Carl von Linnaeus tarafından yayınlanmıştır (1756). Kitap daha sonra İngilizce (1760), Almanca (1762) ve Fransızcaya (1769) da çevrilmiştir. Hasselqvist'in seyahatinde topladığı bitki ve böcek numuneleri bugün İsveç Doğal Tarih Müzesi (*Naturhistoriska riksmuseet*) ile Uppsala Üniversitesinin Evrim Müzesinde (*Evolutionsmuseet*) bulunmaktadır. 2020'de Ståhlberg ile Svanberg, Hasselqvist ile ilgili, onun özellikle İzmir ve Manisa'daki araştırmalarını konu alan bir çalışma yayınlamışlardır.

Adından ve eserinden burada kısaca bahsetmemiz gereken bir diğer İsveçli Jakob Jonas Björnståhl'dur (d. 1731-ö. 1779). Arapça ve Yunanca üzerine uzman olan Björnståhl, Uppsala ve Lund üniversitelerinde profesörlük yapmıştır. Geride 1780-1784 arasında 6 cilt olarak basılan ve kıymetli tasvirler içeren *Resa til Frankrike, Italien, Sweitz, Tyskland, Holland, England, Turkiyet och Grekland* adlı bir eser bırakmıştır.

Yukarıda, İsveç sefaretinde elçi olarak görev yapan İsveç vatandaşı Ermeni Ignace Mouradzea d'Ohsson Mouradzea'nin Osmanlı Devleti üzerine 1787-1829 yılları arasında üç cilt olarak yayınladığı önemli eserinden bahsetmiştik. İsveçli bilim adamları 19. yüzyılda da Türk topraklarını ziyaret etmeye devam etmişlerdir. Jakob Jonas Björnståhl'dan sonra Lund Üniversitesinde Türk dili üzerine çalışmaları devam ettiren Yunanca ve Sami dilleri profesörü Matthias Norberg (d. 1747-ö. 1826) bunlardan biridir. Norberg ile ilgili bilgiyi aşağıda Lund Üniversitesinde Türkoloji çalışmaları çerçevesinde ele alacağız.

Bir diğer isim, 1825'te sefaret doktoru olarak İstanbul'da bulunduğu dönemde Anadolu'da, Mısır, Filistin, Arabistan, Suriye, Kıbrıs ve Sudan'da geziler gerçekleştiren Johannes (Johan) Hedenborg'dur (d. 1786-ö. 1865). 1861'de İsveç-Norveç konsolosu olarak Rodos'ta da bulunmuş olan Hedenborg'un koleksiyonu ve topladığı materyaller halihazırda Milli Müze (*Nationalmuseum*) ile Uppsala Üniversitesi Kütüphanesindedir. Hederborg'un Mısır'a yaptığı geziyi anlattığı eserinin (Hedenborg, 1843) yanısıra Türk gelenekleri ve tıbbi üzerine de bir kitabı yayınlanmıştır (Hedenborg, 1939-42).

19. yüzyılda Osmanlı topraklarında araştırma yapan diğer iki önemli isim Carl Johan Tornberg (d. 1807-ö. 1877) ile Herman Napoleon Almkvist'tir (d. 1839-ö. 1904). Bu isimlere, aşağıda Türkoloji'nin kurumsal bağlamda gelişmesi ele alınırken ayrıntılı değinilecektir.

2.2. Orta Asya Araştırmalarının Başlangıcı

İsveçlilerin Kökeni Üzerine Sözde Bilimsel Görüşler

Gunnar Jarring bir makalesinde (1994), İsveç'in Orta Asya ile olan ilişkilerini 'hayal ürünü' (*apokryfisk*), 'destansı' (*heroisk*), 'polemik ve tartışma dolu' (*polemisk*) ve 'üretken' (*produktiv*) dönemler olmak üzere dört döneme ayırarak değerlendirir. Jarring'e göre gerçek dışı ve hayal ürünü dönem Fransız şarkiyat bilimcisi François Petis de la Croix tarafından 1710'da yayınlanan *Historie du Grand Genghizcan* kitabında Marco Polo'nun Kaşgar'a yaptığı seyahati anlattığı bölümde İsveçlilerin kökeninin bu şehire dayandığını iddia etmesi ile başlar. Bu iddianın arkasındaki kişi, aynı zamanda İskandinav mitolojisinde önemli bir yeri olan savaş tanrısı Oden'in Orta Asya kökenli olduğunu vurgulayan ünlü seyyah ve Slav dilleri uzmanı Johan Gabriel Sparwenfeld'dir (d. 1644-ö. 1727). 1764'te tarihçi profesör Sven Lagerbring (d. 1707-ö. 1787), Lund'da İsveç ve Türk dillerinin benzerliği üzerine küçük ama kendi döneminde yankı uyandıran bir eser kaleme alır ve o da Oden'in Orta Asya kökenli olduğunu vurgular.

Poltava'dan Sibiryaya Demirbaş Şarl'ın Askerleri: Filip Johan von Stralenberg

Yukarıda belirttiğimiz gibi XII. Karl 1709'da Poltava'da Ruslara karşı büyük bir mağlubiyet yaşar. Emrinde bulunan 14 bin kadar asker (*Karolinska soldater*) esir düşerek Batı Sibirya'nın değişik yerlerine sürgüne gönderilir. Bu askerlerden hayatta kalanlar ancak 1721'de tekrar İsveç'e dönme imkânı bulabilirler. Sibirya'da özellikle Tobolsk civarına gönderilen bu askerlerden bir kısmı, bölge valisi Gagarin'in, İsveçlilerin araştırma konusunda iyi olduklarını görüp onlardan bu konuda yararlanmayı düşünmesiyle keşif gezilerine gönderilirler. Sibirya'da ve Orta Asya'da özgürce dolaşmalarına ve araştırma yapmalarına izin verilen bu subaylardan en tanınmış olanları Filip Johan von Stralenberg (Almanca şekliyle

Philipp Johann von Strahlenberg), Johan Gustaf Renat, Johan Christoffer Schnitscher ve Peter Schönström'dür.

Filip Johan von Stralenberg (d. 1676-ö. 1747) ve arkadaşları Yenisey Nehri'nin yukarı yakasında mezarlar ve üzeri İskandinav runik harflerine benzeyen harflerle yazılmış taş anıtlar keşfederler.⁴ 1921'de başka bir esir subay, Karl Schulman, bu yazıtlardan bazılarının çizimini çıkarır. Stralenberg on üç senelik esaretin ardından İsveç'e döndükten sonra 1730 senesinde Stokholm'de yayınladığı *Das nord- und östliche Theil von Europa and Asia* adlı eseriyle bilim dünyasını Sibirya'daki bu keşif ve araştırmaları konusunda bilgilendirir. Bu büyük eserin kısa sürede İngilizce, Fransızca ve Rusça'ya çevirileri yapılır. 18 Temmuz 1889'da Nikolay Yadrinsev başkanlığındaki Rus arkeoloji heyeti de yine aynı bölgede araştırma gezisi yaparken yerel halkın da yönlendirmesiyle üzeri yazılı bazı büyük taş anıtlar keşfeder. Bu anıtlar da, Stralenberg'in, daha bir önceki yüzyılın başlarında hakkında bilim dünyasını haberdar ettiği aynı runik yazı sistemiyle yazılmıştır. Bu keşiften hemen hemen dört buçuk yıl sonra 15 Aralık 1893'te, İskandinav kökenli bir başka âlim, karşılaştırmalı dilbilim uzmanı Danimarkalı Vilhelm Thomsen (d. 1842-ö. 1927), yazıtları deşifre ettiğini duyurur. Böylece Eski Türk yazıtları olarak adlandırdığımız, Türk dilinin en eski yazılı belgeleri olan bu eserlerin, keşiflerin ardından okunabilmiş de olması Türkoloji'de yepyeni bir dönemin başlangıcı olur.

Stralenberg ayrıca hem farklı Türk dillerinin kelime varlığını karşılaştırmış hem de Türk dilleri ile Avrupa dilleri arasında karşılaştırmalar yapmıştır. Hazırladığı 'tabula polyglotta'sında farklı Türk dilleri ile Fin-Ugor ve Samoyet dillerini mukayese eder. Bu hususlarda yazdıkları yüksek bilimsel değer taşıyor olmasa da çağının bilgi ve imkanları dikkate alındığında bilim tarihi açısından önemli görülmelidir.

Stralenberg ve Schönström Tobolsk'ta yaşayan Buhara Tatarlarından Ebu'l Gazi Bahadur Han'ın ünlü eseri *Şecere-i Türk* hakkında da bilgi edinirler ve bu eserden özet olarak bir çeviri yaptırırlar. Bu çeviri sayesinde eser sonradan Avrupa ilim çevrelerinde tanınır olmuştur.

Karl'ın esir askerlerinden bir kısmı da Sibirya'dan dönerken yanlarında halen Uppsala ve Lund üniversite kütüphanelerinde muhafaza edilen Tibet ve Moğol dillerinde el yazmaları getirmişlerdir. Jarring, İsveçli subayların ve özellikle de Stralenberg'in bu keşiflerinin gerçekleştiği dönemi, İsveç'in Orta Asya üzerine 'destansı' katkılarının olduğu dönem olarak nitelendirir (Jarring, 1994, s. 19).

⁴ İskandinav ve Türk runik yazıtlarıyla ilgili düşünceler için bkz. Johanson, 2005.

Sven Hedin ve İsveç'in Orta Asya Araştırmalarındaki Öncü Rolü

İsveçli savaş esirlerinin bu bilimsel faaliyetleri, o dönem Stokholm Kraliyet Kütüphanesinde görev yapan ünlü İsveçli drama yazarı August Strindberg'in (d. 1849-ö. 1912) de ilgisini çeker ve onun şarkiyat ve Türkoloji konularına yoğunlaşmasında rol oynar. Strindberg Ebu'l Gazi Bahadır Han hakkında bir araştırma yaparak bunu 1889 yılındaki 8. Şarkiyat Kongresi'nde *Notice sur le manuscrit de la première traduction de la Chronique d'Abul-Ghâsi-Behâder* adıyla Fransızca olarak sunar (Strindberg, 1889). Jarring (1994)'e göre, Strindberg'in bu çalışmaları İsveç'in Orta Asya araştırmaları açısından 'polemik ve tartışma dolu' bir dönemi hazırlamıştır. Orta Asya'da araştırma gezileri yapan ve hareket eden Lop Nor gölünü keşfedip İsveç'e yeni dönmüş olan ünlü coğrafya ve topografya âlimi Sven Hedin'in (d. 1865-ö. 1952) Lop Nor problemine getirdiği bir yorum, 1910 yılında Strindberg'in sert bir eleştirisine sebep olur ve bu ikili arasında ağır polemiklerin yaşanacağı bir dönem başlar. Bu eleştiriler, Sven Hedin'i Rusya'daki İsveçli esir subayların araştırmalarını daha yakından incelemeye yöneltir ve Hedin incelemelerinin sonuçlarını 1917 yılında *Southern Tibet* adındaki büyük çalışmasında yayınlar. Türkoloji bilimi açısından da çok önemli malzemeler içeren bu eser ve Hedin'in daha pek çok eseri Jarring'in, İsveç'in Orta Asya ile ilgili 'üretken' dönemi diye tanımladığı dönemi oluşturur (Jarring, 1994, s. 24). Hedin'in 19. yüzyılın sonunda bu bölgeye gerçekleştirdiği araştırma gezileri 1927-1935 arasındaki son büyük gezilerle zirveye ulaşır. Hedin'in araştırmaları onlarca eserde yayınlanmıştır. Bu eserlerin içerisinde ölümünden sonra yayınlanan *Central Asia Atlas* oldukça kıymetlidir.⁵

Johanson (1994), Orta Asya araştırmalarında dilbilimsel Türkolojinin başlangıcı ve gelişimini ve bunda İsveç geleneğinin rolünü ele almaktadır. Svanberg (1994), arkeolojiden tarihe, edebiyattan folklorla farklı bilimsel alanlarda, Orta Asya'daki değişik diller ve halklar üzerine İsveçliler tarafından yapılmış araştırmaların 1990'lı yıllara kadar olan kapsamlı bir bibliyografyasını sunmaktadır. Juntunen & Schlyter 1999, içerisinde Türkoloji çalışmalarını da değerlendirmekle birlikte genel olarak Orta Asya araştırmalarına İskandinav kökenli araştırmacıların katkılarını ele almaktadır.

Doğu Türkistan'da İsveç Misyonerlik Faaliyetleri

İsveç Misyon Birliği (*Svenska missionsförbundet*) 1890'dan 1938 yılına kadar neredeyse yarım asırlık bir süre Doğu Türkistan'da Kaşgar kentinde faaliyetlerde bulunmuştur. Burada görev yapan İsveçliler dini amaçlı çalışmaların yanısıra sağlık, eğitim ve diğer sosyal alanlara da yönelmişlerdir. Konumuz bağlamında özellikle değinmemiz gereken, İsveçlilerin orada kurdukları matbaada basılan kitap, gazete ve broşür türü yayınlardır. Söz konusu kitaplar arasında dini içerikli

⁵ Sven Hedin hakkında bkz. Wahlquist, 1994. Çalışmalarının bir bibliyografyası için bkz. Hess, 1962; Svanberg, 1994.

olanlar ağırlıkta olmakla birlikte Uygur dilinde gramer ya da ders kitabı niteliğinde olanlar da pek çoktur. Matbaada, misyonerlik faaliyetlerinin Çinli yetkililer tarafından yasaklanıp misyonerlerin sınır dışı edildiği 1938 yılına kadar çok sayıda eser basılır. Bu yayınların ayrıntılı bir bibliyografyası 1991 senesinde, kendisi de 1929-1930'da henüz daha genç bir doktora öğrencisi iken dil öğrenip araştırma malzemesi toplama amacıyla Kaşgar'daki misyon merkezinde bulunan ve sonradan Doğu Türkçesi üzerine pek çok çalışma yapmış olan diplomat ve Türkolog Gunnar Jarring tarafından yayınlanmıştır. *Prints from Kashghar* başlıklı kitap, İstanbul İsveç Araştırma Enstitüsünün yayınlarından Transactions serisinin üçüncü cildi olarak çıkmıştır.

Kaşgar'daki matbaada Uygurca eserlerin hazırlanıp basılmasında, Lund Üniversitesinde Türk dili doçenti olarak görev yaparken Doğu Türkistan'a giden doktor ve misyoner Gustaf (Gösta) Rikard Raquette'in (d. 1871-ö. 1945) yanısıra Magnus Backlund (d. 1866-ö. 1903) da görev üstlenmiştir. 1896-1901 ve 1913-1921 arasında Kaşgar'da bulunan Gustaf Raquette ve çalışmalarına aşağıda, Lund Üniversitesinde Türkoloji bağlamında yer vereceğiz.

2.3. Kral II. Oscar'ın Himayesinde 8. Uluslararası Şarkiyat Kongresi

1889'da İsveç ve Norveç kralı II. Oscar'ın himayesinde başkent Stokholm, Upsala (günümüzdeki imlası ile Uppsala) ve Kristiania (Norveç'in başkenti Oslo'nun o zamanki ismi) şehirlerinde şatafatlı bir ortamda gerçekleştirilen 8. Uluslararası Şarkiyat Kongresi mutlaka hakkında söz etmemiz gereken bir toplantıdır. Kongreye Osmanlı Devleti'ni ve Sultan II. Abdulhamit'i temsilen Ahmed Mithat Efendi (d. 1844-ö. 1912) ile birlikte toplam altı delege katılmış ve sultanın hediye olarak gönderdiği pek çok kitap krala takdim edilmiştir. Kral Oscar daha sonra 1891'de bir düzine kıymetli el yazması eseri Uppsala Üniversitesi Kütüphanesine bağışlamıştır. Bugün bu eserler Osmanlı Kültür Mirası Koleksiyonu içerisinde yer almaktadır. Ahmed Mithat Efendi daha sonra bu kongre vesilesiyle gözlemlerini ve hatıratını 1307 [1891]'de *Avrûpâ'da bir Jêvelân* adlı eserinde yayınlamıştır. Eser üzerine yeni bir yayın 2015'te N. Arzu Pala tarafından yapılmıştır. Yakın zamanda ortaya konmuş bir çalışmada, Brendemoen (2020), kongreye ve Ahmed Mithat Efendi'nin eseriyle ilgili bilgilere yer verir.

3. İsveç'te Türkoloji'nin Kurumsal Bağlamda Gelişimi

İsveç'te Türkoloji'nin kurumsal bağlamda zaman içerisinde akademik bir disiplin olarak gelişimine baktığımız zaman en önemli iki merkezden biri Uppsala Üniversitesi, diğeri ise Lund Üniversitesidir. Stokholm Üniversitesinde de araştırmalar olmuştur.

Her ne kadar doğrudan Türkoloji araştırmalarına odaklı bir enstitü olmasa da sadece İsveç'te değil diğer İskandinav ülkelerinde de Türkiye üzerine yürütülen

pek çok akademik disiplinden projeyi destekleyen İstanbul İsveç Araştırma Enstitüsü ile Stokholm Üniversitesi bünyesinde faaliyet gösteren Türk Araştırmaları Enstitüsünden de kısaca söz edilecektir.

3.1. Uppsala Üniversitesinde Doğu Dilleri Kürsüsü ve Türkoloji Çalışmaları

1477 senesinde kurulduktan sonra 16. yüzyılda yaşanan bir dağılma sürecinin sonunda 1595'te yeniden yapılandırılan Uppsala Üniversitesi, 540 seneden daha uzun tarihiyle İskandinavya'nın en eski üniversitesi olarak bilinmektedir. Orta çağda bilim, temelde Eski ve Yeni Ahit'in yorumlanması amacına ve teoloji konularına yönelik olduğu için dil profesörleri de Eski ve Yeni Ahit alanı dışında kalan dillere pek ilgi göstermemiştir. Doğu dilleri derslerinde İbranice, Keldanice ve Süryanice ağırlıkta olmuş, başlangıçta daha ziyade bu dilleri araştırmada yardımcı bir dil olarak görülen bir diğer Sami dili Arapça ise ancak zaman içerisinde ağırlık kazanmıştır.

Uppsala Üniversitesinde, oldukça erken bir tarih olarak kabul edebileceğimiz 1605 senesinde, Felsefe Fakültesi bünyesinde İbranice ve Yunanca üzerine özel bir dilbilim kürsüsü (*professor linguarum*) kurulur. 17. yüzyılda, kilise ve din temelli sebeplerin yanısıra siyasi dış faktörler de, akademik ilginin doğu dilleri açısından çeşitlenmesinde rol oynamaya başlar. Bu dönemde, İsveç'in önemli bir politik güç olarak ortaya çıkmasına ve Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı ile siyasi ilişkilerin gelişmesine paralel olarak Türk diline ve Farsça'ya karşı ilginin de yavaş yavaş artmaya başladığı söylenebilir. Bu başlangıç döneminde, Sami dilleri konusunda uzman bilim adamları aynı zamanda Türk dili ile de ilgilenip kısmen Türkçe dersleri de vermişlerdir. Uppsala Üniversitesinin başlangıç yılları ve Doğu Dilleri Kürsüsü hakkında bkz. Gren-Eklund, 2020.

Bu bilim adamlarından biri karşılaştırmalı Sami dilleri uzmanı olan Christian Ravius'tur (d. 1613-ö. 1677). Eğitimini Almanya'da Hamburg ve Rostock gibi üniversitelerde tamamladıktan sonra 1650'ye kadar İngiltere ve Hollanda'da çalışmalar yapan Ravius, 1650'de Kraliçe Kristina (1632-1654) tarafından Uppsala Üniversitesine Doğu Dilleri profesörü olarak atanır. 1669'da İsveç'ten ayrılarak Almanya'ya döner ve önce Kiel Üniversitesinde ardından da Frankfurt (an der Oder)'da vefat ettiği tarih olan 1677'ye kadar çalışır. Asıl uzmanlık alanı İbranice, Süryanice ve Keldanice olan Ravius, aynı zamanda Osmanlı Türkçesi, Kırım Tatarcası ve Farsça konusunda da bilgili idi (Zettersteén, 1941). 1639-1641 arasında İstanbul'da bulunduğu dönemde Osmanlı Türkçesi ile Kırım Tatarcasının yanısıra Farsça ve Yunanca da öğrenme imkânı edinmişti. Kraliçe, Ravius'un, Uppsala'da Sami dillerinde eğitimin güçlendirilmesinde, Kırım Hanlığı ile diplomatik ilişkilerin geliştirilerek yürütülmesinde ve Osmanlılar ve Farslarla ilişkilerin temelinin atılmasında katkılarda bulunmasını amaçlıyordu (Eskhult, 2020). Bu bağlamda Ravius, üniversitedeki araştırmaları ve dersleri dışında, önce Kraliçe Kristina, ardından da Kral X. Karl Gustaf zamanında

Osmanlı'dan, Kırım'dan ve Farslardan gelen elçilerle anlaşmanın sağlanmasında etkin bir resmi görev üstlenmiş, ayrıca Kırım hanlarından gelen bazı resmi belgeleri Latince'ye çevirmiştir. Ravius üzerine güncel bir çalışmada bulunan Eskhult, onun yayınlanmamış ve British Library'de bulunan *De lingua Turcica tractatus* adlı Latince el yazması bir eserinde Türkçe ile ilgili ortaya koyduğu düşüncelere yer verir. Buna göre Ravius, batıda, Türklerin gelenekleri, dilleri ve Türk Devleti ile ilgili ileri sürülen önyargıları reddeder ve Türk dilini asil, hoş ve mükemmel bir dil olarak tanımlar. Bunda, Megiser'in 1612'de yayınladığı Türkçe gramerinin önsözünde Türkçeyi kaba-saba bir dil olarak tanımlamasına da bir eleştiri söz konusudur. Ravius konuyu dört bölümde ele alır: Türkçenin kökeni ve sonradan Arapça ve Farsçadan etkilenmesi, Türkçenin edebi bir dil olarak işlenip gelişmesi, Türkçenin 'ünlü' uyumundan dolayı kulağa hoş gelen ses ahengi ile vurgusu ve ritmi, ayrıca eklerle sağlanan saydam morfolojik yapısı. Ravius, özellikle ünlü uyumu ile eklemeli morfolojik yapı üzerinde durur ve batılı alimlerin Türkçe öğrenmekle ne gibi faydalar elde edeceğini anlatır (Eskhult, 2020, s. 51).

17. yüzyılın sonunda, 1681'de, aynı kürsüye profesör olarak atanan Gustaf Peringer Lillieblad'ın (d. 1651-ö. 1710) da İbranice'nin yanısıra Türk dili ile de ilgilendiğini görüyoruz. Ravius'un akrabası ve aynı zamanda öğrencisi olan Peringer, 17 Haziran 1674'te, henüz profesör olmadan önce, üniversitenin ana binası Gustavianum'da (bugün üniversitenin müzesidir), o zamanki akademik toplantılarda bir gelenek olduğu üzere Latince olarak farklı doğu dillerinin önemi üzerine bir konuşma yapar. Aynı yıl içerisinde Stokholm'de basılan bu oldukça kapsamlı sunumda Peringer, İbranice, Keldanice, Süryanice, Arapça ve Farsça'dan övgüyle bahsettikten sonra, Türkçe ile ilgili de görüşlerde bulunur. Sözlerine, Türk dili ve Osmanlı denince batıda akla gelebilecek bütün önyargı ve negatif çağrışımları sıralayarak başlayan Peringer, olumsuz onca sözle dinleyicilerde şaşkınlık uyandırıp dikkatlerini çektikten sonra, aslında bütün bunların doğru olmadığını, batılıların Türkçe söz konusu olunca ciddi önyargılardan müzdarip olduklarını belirtir ve Türk dilinin ne kadar zengin ve mükemmel bir dil olduğunu örneklerle anlatır. Büyük bir nüfus tarafından konuşulan ve doğuda diplomatik ve kültürel önem taşıyan bir dil olan Türkçe'yi öğrenmenin faydasına vurgu yapar. Konuşmasını diğer doğu dillerinden Etyopyaca, Ermenice ve Mısır dili üzerine de kısaca görüş bildirerek bitirir (Hellander, 2020). Peringer'in Türkoloji açısından bizi ilgilendiren asıl önemi, Karay Türkleri üzerine öncü niteliğindeki araştırmalarıdır. Kral XI. Karl'ın desteğiyle, 1690'da Karayları ziyaret eder ve Eski Ahit'ten çevirileri içeren Karayca cümleler yayınlar (Peringer, 1691). Peringer, böylece, Eski ve Yeni Ahit ve İbranice üzerine yaptığı çalışmaların yanısıra, bilim adamlarının dikkatini Yaratalış Kitabı'nın Karayca tercümesi ve Litvanya'daki Karay Türkleri üzerine çekmesiyle de tanınmış bir alimdir. Gustaf Peringer Lillieblad üzerine ayrıntılı

bilgi için bkz. Csató, Gren-Eklund, Sandgren (Yay.Haz.) 2007, Csató 2020, Hellander 2020.

1750'de Peter Rubens, Stokholm'de mütercim olarak göreve getirilir ve doğu dilleri içerisinde Osmanlı Türkçesi de öğretir. Onun ölümünden sonra Carl Aurivillius (d. 1717-ö. 1786) 1747'de Yunanca ve doğu dilleri alanında doçent, 1772'de doğu dillerinde profesör olur. O da Rubens gibi resmi mütercim olarak Türkçe çeviriler de yapar.

19. ve 20. yüzyılda da doğu dilleri kadrosunda görevli Sami dilleri uzmanlarının Türk dili ile de ilgilenme gelenekleri devam etmiştir. Herman Almkvist (d. 1839-ö. 1904), Karl Vilhelm Zetterstéen (d. 1866-ö. 1953), H. S. Nyberg (d. 1889-ö. 1974) ve Frithiof Rundgren (d. 1921-ö. 2006) bunlardandır. Herman Almkvist, Osmanlı diplomasisi üzerine mesai harcamıştır. Nyberg ve Rundgren Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi Carolina Rediviva'ya bağışladıkları el yazmalarıyla da tanınmaktadırlar. Rundgren, Uppsala Üniversitesinde çıkarılan *Orientalia suecana* dergisinin editörlüğünü yapmış, aynı zamanda bu dergide Türkçe üzerine yazılar da yazmıştır.

Bu isimler arasında, Sami dillerinde olduğu kadar Türkoloji alanında da çok kıymetli eserlere imza atmak suretiyle özellikle ön plana çıkan isim, Almkvist'in halefi olan profesör Karl Vilhelm Zetterstéen'dir. Çok velud bir ilim adamı olan Zetterstéen, Kuran-ı Kerim'in doğrudan Arapça aslından İsveççe'ye bir çevirisini yapmıştır. Zetterstéen, Osmanlı ve Kırım-Tatar diplomasisi üzerine çalışmış, İsveç kütüphane ve arşivlerinde muhafaza edilen Osmanlı eserlerinin ve Kırım-Tatar resmi belgelerinin kataloglarını yayınlamıştır. Zetterstéen'in 1930-1935'te yayınladığı Uppsala Üniversitesi Kütüphanesindeki Arapça, Farsça ve Türkçe eserlerin katalogu ile 1945 yılında yayınladığı İsveç Devlet Arşivindeki Türkçe, Tatarca ve Farsça eserlerin katalogunu aşağıda söz konusu kütüphane ve arşivlerle ilgili bölümde ele alacağız. Zetterstéen, Türk tarihçi Akdes Nimet Kurat (d. 1903-ö. 1971) ile de 1938'de Türkçe resmi belgeler üzerine ortak bir yayın yapmıştır.

Bir diğer Sami dilleri uzmanı Johannes Kolmodin (d. 1884-ö. 1933), 1914'te Uppsala Üniversitesinde doçent olur. 1917-1930 arasında İstanbul'daki elçilikte tercüman ve *chargés d'affaires* olarak 13 yıl görev yapar. Kolmodin, resmi olarak İsveç'in İstanbul'daki en son tercümanı olarak bilinmektedir. O da pek çok diğer İsveçli gibi, Demirbaş Şarl dönemindeki İsveç-Türk ilişkileri ile ilgilenir, ayrıca Türk edebiyatı üzerine de çalışır ve İsveçli şair Tegner'den (d. 1782-ö. 1846) Türkçeye çeviriler yapar. Kolmodin'in Cumhuriyetin ilk yıllarında Latin alfabesi ile ilgili oluşturulan komisyonda da görev aldığı bilinmektedir. Kolmodin'i farklı yönleriyle ele alan makalelerden oluşan bir çalışma 2006'da Elisabeth Özdalga tarafından İstanbul İsveç Araştırma Enstitüsünün Transactions serisinin 16. kitabı olarak yayımlanmıştır. Ayrıca akrabası olan Carl Gustaf Kolmodin tarafından

1999'da yayınlanan *Johannes Kolmodin i brev och skrifter* (Mektup ve yazılarla Johannes Kolmodin) adlı biyografik eserden de burada söz etmek gerekir.

Uppsala Üniversitesinde Türk dili ile ilgilenip çalışma yapanlar Sami dilleri uzmanlarıyla sınırlı kalmamıştır. Fin-Ugor dilleri ile ilgilenen bilim adamlarının da Türkçe üzerine mesai harcaması karşılaşılan bir durumdur. Bir Fin-Ugor dilleri uzmanı olan Björn Collinder (d. 1894-ö. 1983) bunlardan birisidir. 1929'da doçent, daha sonra aynı kürsüde profesör olan Collinder, 1939'da *Reichtürkische Lautstudien* adlı Türkçenin ses sistemini inceleyen bir eser yayınladı. Eser eleştiriler almış olmakla birlikte, İsveç Türkolojisinin ilgilendiği alanların çeşitliliğini göstermesi bakımından değerlidir. Collinder gibi Uppsala'da Fin-Ugor uzmanı olan Karl Bernhard Wiklund (d. 1868-ö. 1934) da Türkoloji alanına giren konularla ilgilenmiştir. Wiklund, Orta Asya'daki yer isimlerinin transkripsiyonu üzerine bir makale yayınlamıştır (1989).

Yine Uppsala Üniversitesi profesörlerinden İndolog ve İranist Stig Wikander (d. 1908-ö. 1983) ile Slavist Gun Bergman (d. 1916-ö. 1971) da Türkçe üzerine kafa yoran bilim adamlarındandır.

Sami dilleri uzmanlarının aynı zamanda Türkçe ile de ilgilendiği bu uzun dönemden sonra, Uppsala'da alt uzmanlık alanları yavaş yavaş belirgin bir şekilde oluşmaya başlar ve ilk Türkolog olarak 1951 senesinde Osmanlı araştırmaları ile tanınan, İsveç-Alman kökenli Walther Björkman (d. 1896-ö. 1996) göreve getirilir. Björkman, 1919'da Almanya'da Kiel Üniversitesinde felsefe alanında doktorasını yaptıktan sonra 1928'de Hamburg Üniversitesinde İslam Bilimleri alanında doçentliğini tamamlamış ve ardından da Berlin Üniversitesinde Arapça profesörü olmuştur. 1944'te Breslau Üniversitesinde Türkoloji profesörü ünvanını aldıktan sonra savaşın içindeki Almanya'dan ayrılarak 1951'de Uppsala Üniversitesine gelmiş ve burada Türk Dilleri doçenti olmuştur. Hemen ardından 1953'te, Ankara Üniversitesinde Klasik Doğu Dilleri profesörlüğüne getirilmiştir. Uppsala'daki görevini, 1963 senesinde emekli olana kadar, arada altı sene Türkiye'de çalıştığı süre olmakla birlikte, devam ettirmiştir. Björkman, ağırlıklı olarak Osmanlı tarihi ve edebiyatı ile ilgilenmiş, filoloji sahasında eserler vermiştir (bkz. Björkman, 1932a, 1932b, 1960). *Ofen zur Türkenzeit* adlı doktora tezi (1920), Osmanlı zamanında Buda ve Pest olarak iki ayrı şehir olan Budapeşte'yi konu edinir. Doçentlik çalışması olan *Beiträge zur Geschichte der Stattskanzlei im islamischen Ägypten* (1928) ise İslamiyet döneminde Mısır'da devlet idaresini ele almaktadır. Björkman'la ilgili daha fazla bilgi için bkz. Johanson, 1997; Csató, Johanson ve Zal, 2014. 1979'a kadar olan eserlerinin bir listesi için bkz. Brendemoen & Johanson, 1979.

Uppsala'da Türkoloji'nin, Björkman'lı yıllardan itibaren doğu dilleri bünyesinde alt bir alan olma durumundan kurtulmasıyla bu alanda uzmanlaşma dönemi de başlar. Türkoloji'de araştırma ve öğretim, mesaisini bizzat Türk dillerine

harcayan bilim adamları tarafından düzenli olarak devam ettirilir. Bu bağlamda ilk söz etmemiz gereken, İsveç Türkolojisi'nin şimdiye kadar yetiştirdiği şüphesiz en büyük isim olan Lars Johanson'dur (d. 8 Mart 1936, Köping). Johanson, 1956-1959 yılları arasında Uppsala Üniversitesinde Germanistik, Slavistik, İskandinavistik, Karşılaştırmalı Dilbilim ve Sanskrit derslerinin yanısıra Türkoloji dersleri de alarak Cermen ve İskandinav dillerinde lisansını tamamlar. Takip eden yıllarda farklı üniversitelerde bu diller üzerine eğitimine devam ettikten sonra 1966'da Walther Björkman'ın danışmanlığında hazırladığı *Studien zur reichtürkischen Verbalsyntax* adlı teziyle doktorasını tamamlar. Johanson, daha sonraki yıllarda Uppsala ve Stokholm üniversitelerinde Türk dilleri ve dilbilim dersleri verir ve dilbilimsel Türkoloji'de çığır açan *Aspekt im Türkischen. Vorstudien zur einer Beschreibung des türkieitürkischen Aspektsystems* adlı teziyle 15 Haziran 1971'de Uppsala Üniversitesinde Türk Dilleri doçenti olur. 1982'de, Almanya'da Mainz Johannes Gutenberg Üniversitesi Türkoloji bölümünde profesör Johannes Benzing'in halefi olarak çalışmaya başlayan Johanson, 2001 senesinde emekli olmuştur. Ancak, resmi olarak emekli olan bu velud âlim Türk dilleri üzerine çalışmalar yapmaya devam etmektedir. 2021 senesinde Cambridge Üniversitesi yayınları arasında çıkan *Turkic* adlı kitabı Türkoloji'nin bugün geldiği noktada anıt bir eserdir. Johanson pek çok doktora öğrencisinin danışmanlığını yapmış, Mainz Üniversitesindeki profesörlüğü süresince Türkoloji bölümüne farklı ülkelerden gelen bilim adamlarının çalışmalarını desteklemiş ve Türkoloji'nin sadece Avrupa'da değil, dünyada önemli bir bilimsel disiplin olarak gelişmesine büyük katkılar sağlamıştır. Almanya'da Harrassowitz yayınevi tarafından 1997'den beri yayınlanmakta olan *Turkic Languages* adlı dergi ile 1985'ten bu yana toplam 126 kitap halinde yayınlanan *Turcologica* serisinin kurucu editörüdür. Johanson, Brill yayınevi tarafından ilk etapta çevrim içi olarak yayınlanmaya başlayan ama bilahare baskısı da yapılacak olan Türk dilleri ve dilbilimi üzerine geniş kapsamlı bir ansiklopedinin de genel editörüdür (Johanson, 2023a). Johanson, ağırlıklı olarak karşılaştırmalı dilbilimsel Türkoloji alanında olmakla birlikte, Türk edebiyatı, İsveç-Türk dünyası ilişkileri gibi konularda da pek çok yazı kaleme almıştır. Türk dünyasına bir bütün olarak yaklaşan ve bu bütünün parçaları üzerine art- ve eşzamanlı çalışmaları bulunan Johanson'un bütün yayınlarını ve onun Türkoloji'ye katkılarını bu makale çerçevesinde hakkıyla ortaya koymak mümkün değildir. Demir, 2012'deki bir makalesinde, aynı zamanda bir öğrenci perspektifiyle Johanson hakkında ayrıntılı bilgi sunmaktadır. İsveç üniversitelerinin akademik yayınlar ve tezler için veri bankası olan DIVA'da Johanson'un bütün yayınlarının güncel olarak künyesi bulunmaktadır.

Johanson'un 1982'de Almanya'da göreve başlamasından sonra Türk dili dersleri farklı hocalar tarafından devam ettirilmiştir. Polonya Krakau Üniversitesinde Türkoloji eğitimi alan Elżbieta Święcicka, 1982-2007 arasında Uppsala'da dersler vermiştir. İsveç-Osmanlı-Kırım Hanlığı arasındaki diplomatik yazışmalar

üzerine İsveç kütüphane ve arşivlerinde çalışmalar yapan Świećicka (1997, 2005), 2020'de Giovanni Molino'nun 1641'de Roma'da basılan *Dittionario della lingua italiana-turchesca* adlı İtalyanca-Türkçe sözlüğünü yayınlamıştır.

Üniversitenin Türk Dilleri alanında ilk kez bir profesörlük kadrosu açtığı 2004 senesi Uppsala'da Türkoloji açısından önemli bir tarihtir. Bölümde 1998'den itibaren öğretim görevlisi olarak çalışan Éva Á. Csató (d. 11 Haziran 1948, Szombathely) bu kadroya atanır ve böylece İsveç'teki ilk Türkoloji profesörü olur. Eğitimini 1972'de Budapeşte'te Eötvös Loránd Üniversitesi Tarih ve İngiliz Dili bölümlerinde tamamlayan Csató daha sonra Oslo Üniversitesinde Genel Dilbilim ve Türkoloji okuyarak 1985 yılında, *Some aspects of the syntax of Hungarian and Turkish. A study in syntactic typology* adlı teziyle mezun olmuştur. Csató, ağırlıklı olarak Türkiye Türkçesi ile üzerinde az çalışma yapılmış ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan Türk dilleri konularına yönelmiştir. Genel dilbilimsel ve kuramsal bakış açılarıyla ve alan araştırmasına dayalı yöntemlerle Türkçenin pek çok sentaktik-semantik konularını ele almıştır. Csató, Uppsala Üniversitesinde Gustaf Peringer ile temeli atılan Karayca geleneğini de sürdürmüş, Türk dilleri içinde yok olma tehlikesini en yüksek seviyede yaşayan bu dilin belgelenmesi ve tanımlanmasının yanısıra yeniden canlandırılması konusunda da çalışmalar yapmıştır. 2000 yılından sonra uzun yıllar Litvanya'da Karayların yaşadığı Trakai'da anadilini öğrenmek isteyenlere yönelik düzenlediği Karayca Yaz Okulu, Karay topluluğu tarafından da ilgiyle karşılık bulmuştur. Konuşuru az bir diğer Türk dili olan İran'daki Kaşkayca üzerine de çalışmalar yapan Csató, Uppsala Üniversitesinde çalıştığı 1998-2014 yılları arasında Türkçe ve Karayca üzerine uzaktan eğitim amacıyla ders materyali geliştirme konusunda da aktif olmuştur. Csató ile ilgili detaylı bilgi için 2014'te meslektaşları tarafından yayınlanan armağan kitaptaki bilgilere başvurulabilir (Demir, Karakoç ve Menz, 2014). Yayınlarının güncel listesi veri bankası DIVA'da mevcuttur.

Bugün, üniversitenin Diller Fakültesinde, Dilbilim ve Filoloji Bölümü bünyesindeki dokuz daldan biri olan Türk dilleri anabilim dalında iki profesör bulunmaktadır. Bu, kadro sayısı açısından bakıldığı zaman tarihsel açıdan bir bakıma şimdiye kadarki en elverişli dönemdir. Türkoloji alanında eğitim ve öğretim İsveç'te sadece Uppsala Üniversitesinde verilmektedir.

Birsel Karakoç (d. 3 Ağustos 1968, Ankara) Kasım 2006 senesinden bu yana bu anabilim dalında görev yapmaktadır. 2001'de Almanya'da Mainz Johannes Gutenberg Üniversitesinde, Kuzey Kafkasya'da konuşulan Nogayca'nın fiil sistemi üzerine yaptığı çalışmayla doktorasını tamamlamıştır (Karakoç, 2005). Haziran 2006'ya kadar Hamburg Üniversitesinde Alman Bilimsel Araştırmalar Kurumu (*Deutsche Forschungsgemeinschaft, DFG*) tarafından finanse edilen ve çok dillilik üzerine çalışmalar yapan bir araştırma merkezinde çalışan Karakoç, Kasım 2006'da İsveç Kraliyet Bilim Akademisinin (*Kungliga*

Vitterhetsakademien) beş senelik bir araştırma bursuyla Uppsala Üniversitesinde araştırmacı olarak göreve başlamıştır. Daha sonra, aynı üniversitede 2011 senesinde Türk Dilleri doçenti, 2016'da da aynı alanda profesör olmuştur. Çalışmaları ağırlıklı olarak Türk dillerinin tipolojisi, dil etkileşimi, dil edinimi ve karşılaştırmalı dilbilimsel Türkoloji üzerine yoğunlaşmıştır.

László Károly (d. 10 Haziran 1974, Pécs) 2008'de Macaristan'da Szeged Üniversitesi Altaistik Bölümünde Yakutçanın yapım eklerini tarihsel bir yaklaşımla ele aldığı tezi ile doktorasını tamamlamıştır (Károly, 2013). 2008-2014 yılları arasında Almanya'da Mainz Johannes Gutenberg Üniversitesinde ve Frankfurt Goethe Üniversitesinde çalıştıktan sonra Éva Á. Csató'nun 2014'te emekliliğe ayrılmasından sonra 2016'da Uppsala Üniversitesinde profesör olarak göreve başlamıştır. Károly tarihsel Türkoloji, Eski Türkçe, Çağatay Türkçesi alanlarında çalışmalar yapmaktadır.

Türk Dilleri anabilim dalı, 2007 senesinden bu yana Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı tarafından belli dönemler için gönderilen Türkçe okutmanlarına da ev sahipliği yapmaktadır. Hali hazırda Çukurova Üniversitesinden Dr. Zekeriya Kazancı ile Mersin Üniversitesinden Dr. Nejla Orta bu görevi yürütmektedir.

Türk Dilleri anabilim dalında, 2004 senesinde ilk kez ilan edilen profesörlük kadrosuyla birlikte doktora eğitimi alan öğrenciler de olmuştur. Bunlardan, Zsuzsanna Olach *A Halich Karaim translation of Hebrew biblical texts* adlı tezinde Eski Ahit'in Karaycanın Haliç ağzında yapılmış bir çevirisini incelemiştir (Olach, 2013). Aynur Abish, *Modality in Kazakh as spoken in China* adlı tezinde, kendisinin de anadili olarak konuştuğu Çin'de konuşulan Kazakçanın kiplik sistemini araştırmıştır (Abish, 2016). Modern Türk edebiyatı ile ilgilenen ve Türkçeden Norveççeye çevirileri de olan Gunvald Ims, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Orhan Pamuk'un Yeni Hayat ve Adalet Ağaoğlu'nun Ölmeğe Yatmak eserlerinden yola çıkarak Türk edebiyatında batılılaşma ve ironi konusunu incelemiştir (Ims, 2020). Uzun yıllar Türk edebiyatından İsveççeye çeviriler yaparak bu alanda kıymetli eserler ortaya koyan Mats Müllern, Türkmencenin artfiil sistemi üzerine devam ettirdiği doktora tezini tamamlayamadan 2020 senesinde vefat etmiştir (bkz. Károly & Hällzon, 2020). Doğu Türkçesi üzerine çalışan Patrick Hällzon, Uygur kültür tarihi içerisinde tababet konusu üzerine hazırladığı doktora çalışmasını 2022'de tamamlamıştır. Neşe Paçacı Türkçenin Bulgaristan'da konuşulan ağızları üzerine çalışmaktadır. 2022'de doktora çalışmasına başlayan Anita András, Kırgızca ve Manas destanı üzerine araştırma yapmaktadır.

Türk Dilleri anabilim dalı ile aynı bölümde yer alan Genel Dilbilim kürsüsünde de İsveçte iki dilli olarak büyüyen Türk çocuklarının Türkçe ve İsveççeyi edinimi üzerine bir proje gerçekleştirilmiştir. Projenin yürütücüsü Prof. Dr. Ute

Bohnacker çalışmalarında Türk Dilleri anabilim dalı ile de iş birliği içerisinde, bkz. Bohnacker ve Karakoç, 2020.

Türk Dilleri anabilim dalı, üniversite kütüphanesi olan Carolina Rediviva ile Osmanlıca ve Çağatayca eserler üzerine yürütülen *Uppsala Üniversitesinde Osmanlı Kültür Mirası* adlı ortak bir proje çerçevesinde iş birliği yapmıştır. Bu projenin ikinci safhasında 2020’de, *Turcologica Upsaliensia* adlı, Uppsala Üniversitesinde doğu dilleri ve Türk dilleri üzerine eğitim ve araştırma çalışmalarının ne şekilde geliştiğini, kütüphanedeki eserlerin nasıl oluştuğunu, bu eserlerin neler olduğunu pek çok görsel malzeme eşliğinde ele alan bir eser yayımlanmıştır (Csató, Gren-Eklund, Johanson ve Karakoç, 2020). Uppsala Üniversitesinde 2013 senesinde kurulmuş olan Türk Araştırmaları Forumu (*Forum för turkiska studier*) bünyesinde bir araya gelen farklı fakültelerden ve kütüphaneden araştırmacının iş birliği, bu kitabın ortaya çıkmasında oldukça önemli bir rol oynamıştır. Dolayısıyla, eser, 2014-2020 yılları arasında Forum’la bağlantısı olan araştırmacıların uzmanlık alanlarını konu edinen makalelerden oluşmaktadır.

Uppsala Üniversitesindeki araştırma merkezlerinden biri olan Rusya ve Avrasya Araştırmaları Enstitüsünde (*Institutet för Rysslands- och Eurasienstudier*) Orta Asya Türk halkları ile ilgili bizi ilgilendiren çalışmalara zaman zaman yer verilmektedir. Bu merkezde görev yapan etnobiolog Ingvar Svanberg’nin, Türk dünyasına da yönelik çalışmaları vardır, bkz. Svanberg ve Westerlund, 2016. Üniversitenin Kültür Antropolojisi ve Etnoloji bölümünde görevli Nathan Light araştırmalarını Orta Asya Türk hakları üzerine yoğunlaştırmıştır.

Uppsala Üniversitesindeki araştırmacıların yayınlarının künyesine DIVA’dan (*Digitala vetenskapliga arkivet*) ulaşılabilir (<http://www.diva-portal.org>).

3.2. Lund Üniversitesinde Türkoloji Çalışmaları

1742 yılında Lund Üniversitesinde doğu dilleri bünyesinde, Osmanlı sarayında konuşulan dilleri öğretmek üzere ilk kez bir Türkçe kadrosu oluşturulmuştur. Bu kadroya alınan Sven Johan Munthe (d. 1714-ö. 1774) bir süre sonra Yunan ve Doğu Dillerinde profesör olunca Teoloji Fakültesine geçmiştir.

Yunanca ve Sami dilleri profesörü Matthias Norberg (d. 1747-ö. 1826) Türkçe ile de ilgilenmiş ve 1779-1780 yılları arasında İstanbul’da bulunmuştur. Eğitimini Uppsala Üniversitesinde alan Norberg, 1780’den sonra Lund’da doğu dilleri ve Yunanca profesörü olur. İleri yaşlarda Türkçe ile daha yakından ilgilenmeye başlayan Norberg coğrafya üzerine bir eser olan Cihannüma’yı *Gihan Numa, geographia orientalis, ex turcico in latinum versa a Matth* adıyla Latinceye çevirir (Norberg, 1818). Ardından, Lund’dan ayrıldıktan sonra, 1822’de *Turkiska rikets annaler sammandragne ur dess egna urkunder* adıyla çıkan bir yayın daha

yapar (Norberg, 1822). Bu, Türk tarihi üzerine, çeşitli orijinal eser ve belgelerden yazarın kendi özet ve yorumlarını içermektedir (bkz. SBL).

Avrupa'da zamanının pek çok ilim merkezinde eğitim ve araştırma imkânı bulmuş olan Arapça uzmanı Carl Johan Tornberg (d. 1807-ö. 1877) Uppsala'da Arap dili ve edebiyatı doçenti olarak çalıştıktan sonra 1847'de Lund Üniversitesinde Doğu Dilleri profesörü olmuştur. Nümizmatik ile yakından ilgilenmiş ve kufi yazılı Arap sikkeleri üzerine çalışmıştır. Tornberg, Uppsala ve Lund'daki el yazmaları üzerinde de yoğun mesai harcamış, 1849'da *Codices Arabici, Persici et Turcici Bibliothecae Regiae universitatis Upsaliensis* adlı eseriyle Uppsala Üniversitesi Kütüphanesindeki Arapça, Farsça ve Türkçe el yazmalarının kataloğunu yayınlamıştır. Bu esere aşağıda kütüphaneler ve kataloglar kısmında tekrar değineceğiz.

Bir doktor ve misyoner olarak 1896-1921 yılları arasında Doğu Türkistan'da İsveç misyonerlik çalışmalarına katılmış olan Gustaf (Gösta) Rikard Raquette (d. 1871-ö. 1945), orada bulunduğu süre zarfında Doğu Türkçesini de öğrenip araştırmalar yaptıktan sonra 1924-1937 yıllarında Lund Üniversitesinde Türkoloji alanında doçent olarak çalışmıştır. Böylece 1924'ten, Gunnar Jarring'ın 1940'ta üniversiteden ayrılarak dışişlerinde diplomat olarak göreve başladığı 1940 tarihine kadar Türkoloji Lund Üniversitesinde akademik bir disiplin olarak yer almıştır. 1940'ta bölüm kapandığı için bugün İsveç'te Türkoloji alanında öğretim yapılan tek kurum Uppsala Üniversitesidir. Raquette, Kaşgar'da misyoner iken Uygur dilinde ders kitapları hazırlar, İncil çevirisi yapar. Bunların dışında fonetik transkripsiyonlu Uygurca metinler yayınlar (1909). 1912-1914'te Doğu Türkçesinin bir gramerini yayınlar. Bu kitabın 2017'de Lincom yayınevi tarafından yeni bir baskısı yapılmıştır. Bunların dışında Kaşgar ve Yarkent ağızlarından derlenen materyale dayanarak bir İngilizce-Doğu Türkçesi sözlük de hazırlamıştır (1927). Raquette'in çalışmalarıyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Jarring, 1977.

Gunnar Jarring (d. 1907-ö. 2002) Türkoloji biliminin bugün geldiği noktada çok önemli katkıları olan bir Türkologdur. Jarring, Lund Üniversitesinde Cermen, İskandinav, Slav dilleri, Arapça ve Sanskritçe gibi farklı diller üzerine eğitim aldıktan sonra Türk dili üzerine yoğunlaşmaya karar verir ve bu alanda lisansını tamamlar. Daha sonra, yine Türk dilinde doktora yapma kararı alır ve hocası Gustaf Raquette ile birlikte Doğu Türkistan'a gider. Jarring, 1929-1930 arası kısmen oldukça zor şartlarda Kaşgar'daki İsveç misyon merkezinde kalır ve tezi için dil malzemesi toplar. Doktora çalışmasından sonra *Studien zu einer osttürkischen Lautlehre* adlı Doğu Türkçesinin sesbilgisini incelediği çalışmasını yayınlar ve 1933 yılında Lund Üniversitesinde Türk Dilbilimi alanında doçentliğe hak kazanır. Böylece Raquette 1937'de emekliye ayrılana kadar Lund'da Türkoloji iki doçent tarafından temsil edilmiştir. Jarring'ın daha sonraki mesleki kariyeri 1940'dan itibaren II. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla farklı bir

mecrada ilerler. İsveç dışişlerinde diplomat ve büyükelçi olarak çalışır ve ilerleyen yıllarda Birleşmiş Milletler’de üst düzey görevlerde bulunur. Jarring, 1956-1958 yılları arasında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde İsveç’i temsil eder. Her ne kadar Jarring’in diplomasiye yönelmesi ile birlikte Lund Üniversitesinde yirmi yıl kadar süren Türkoloji araştırmaları fiilen son bulmuşsa da Jarring yoğun diplomatik görevlerinin arasında Türkoloji alanındaki bireysel çalışmalarına hiç ara vermeden devam ederek Doğu Türkçesi üzerine önemli pek çok çalışmaya imza atmıştır. Bu eserlerden birisi Doğu Türkistan’da konuşulan farklı Uygur ağızlarından topladığı folklorik ve etnografik malzemeyi içeren *Materials to the Knowledge of Eastern Turki* adlı dört ciltlik eserdir (Jarring, 1946-1951). Bir diğer önemli eser 1964 yayını olan *An Eastern Turki-English Dialect Dictionary*’dir. Jarring ayrıca Orta Asya’daki yer isimleri konusyla da ilgilenmiştir, bkz. Jarring, 1997. Jarring ile ilgili önemli bir nokta da 1974-1978 yılları arasında İstanbul İsveç Araştırma Enstitüsünün yönetim kurulu başkanlığını yürütmüş olmasıdır. Enstitü, Jarring’i, her sene adına düzenlenen bir konferans etkinliğiyle (*Jarring föreläsningar*) anmaktadır. Jarring ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Johanson, 2002, 2023b; Schlyter, 2011. Eserlerinin bibliyografik listesi için bkz. Brendemoen & Johanson, 1979; Svanberg, 1994. Gunnar Jarring ile ilgili ayrıca aşağıda Jarring Koleksiyonu çerçevesinde de bilgi verilecektir.

3.3. Stokholm Üniversitesinde Türk Dünyası Üzerine Araştırmalar

Stokholm Üniversitesinde Türk dünyası üzerine çalışmalar Orta Asya Araştırmaları bünyesinde Birgit Schlyter tarafından yürütülmektedir. 1985’te üniversitenin Dilbilim Bölümünde Türkçe durum eklerini anlambilimsel açıdan ele alan *Case marking semantics in Turkish* adlı teziyle doktorasını tamamlayan Schlyter daha sonra aynı üniversitede Orta Asya Araştırmaları alanında profesör olmuştur. 2012-2014 arası İstanbul İsveç Araştırma Enstitüsünün müdürlüğünü yapmış olan Schlyter, Orta Asya Türk halkları, özellikle de Uygurlar ve Özbekler bağlamında dil politikaları, çokdilliliğin toplumsal gelişimi ve sosyolinguistik değişim konularında çalışmalar yapmaktadır.

Stokholm Üniversitesindeki İkidillilik Araştırmaları Merkezinde de (*Centrum för tvåspråkighetsforskning*) zaman zaman Türkçe üzerine çalışmalar yapılmaktadır. Memet Aktürk-Drake *Phonological Adoption through Bilingual Borrowing: Comparing Elite Bilinguals and Heritage Bilinguals* adlı teziyle 2015 senesinde bu merkezde doktorasını tamamlamıştır. Halen Uppsala Üniversitesinde İskandinav Dilleri bölümünde görev yapmakta olan Aktürk-Drake, Türkçenin ikinci nesil Türkler tarafından kullanım durumu ve ikidillilik konularını hem İsveç hem de daha geniş bir perspektifle Avrupa bağlamında incelemektedir.

Stokholm Üniversitesinde Türk Araştırmaları Enstitüsü (*Institute for Turkish Studies, SUITS*) adlı bir de enstitü bulunmaktadır. Beşeri Bilimler Fakültesi

bünyesinde, Asya, Orta Doğu ve Türk Araştırmaları Bölümü çatısı altında yer alan enstitü, hukuk, uluslararası ilişkiler, siyasal bilimler ve toplumbilim gibi geniş bir yelpazede farklı beşeri bilim araştırmalarını disiplinlerarası bir yaklaşımla koordine etmektedir. Enstitünün müdürü Paul Levin, Bahar Başer ile birlikte 2017'de *Migration from Turkey to Sweden: Integration, Belonging and Transnational Community* adlı, Türkiye'den İsveç'e göçü farklı boyutlarıyla ele alan yazılardan oluşan bir kitap yayınlamıştır.

Stokholm Üniversitesindeki araştırmacıların yayınlarına da DIVA portalinden ulaşılabilir.

3.4. İstanbul İsveç Araştırma Enstitüsü (SFII)

1962'de kurulmuş olan İstanbul İsveç Araştırma Enstitüsü (*Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul*) İsveç'te, daha geniş anlamda İskandinavya'da, Türkiye ve Türkiye ile tarih, kültür ve dil açısından bağlantısı olan bölgeler üzerine yapılan uluslararası araştırmaları desteklemektedir. Bu bağlamda, arkeoloji, sanat ve mimarlık tarihi, Bizans araştırmaları, Osmanlı tarih ve edebiyatı, modern Türk dili ve edebiyatı, din tarihi ve araştırmaları, siyasal bilimler, uluslararası ilişkiler, etnografya gibi geniş bir yelpazede yer alan beşerî ve toplumbilimsel araştırmalar enstitünün ilgi alanları arasındadır. İskandinav üniversitelerinden pek çok araştırmacının bir araya gelmesiyle oluşan bir bilim kurulu etrafında şekillenen enstitü, Türkiye'deki akademisyenler ve araştırma kurumlarıyla da yoğun iş birliği içerisinde. Yönetim kurulu, İsveç üniversitelerinde görevli akademisyenlerden ve diplomatlardan oluşmaktadır. Bilimsel çalışmalar, konferans, çalıştay, seminer ve yüksek lisans ve doktora öğrencileri için zaman zaman açılan kurslar, enstitünün İstanbul'da İsveç Konsoloslugu'nun bulunduğu kompleks içerisinde, kütüphane, misafirhane, oditoryum ve çalışma odalarından oluşan mekânında gerçekleştirilmektedir. Enstitünün bazı bilimsel ve kültürel toplantıları İsveç'te yapılmaktadır.

1988'den bu yana, enstitü, İsveç İstanbul Enstitüsü Dostları adlı bir dostluk derneği (*Föreningen svenska Istanbulinstitutets vänner*) tarafından desteklenmektedir. Dernek, kendi çalışma tüzüğü çerçevesinde İsveç'te farklı konularda program ve konferanslar düzenlemektedir. Enstitünün yayınları için bkz. 5.2.

4. İsveç'te Türkoloji Kaynaklarının Bulunduğu Arşiv ve Kütüphaneler

Üniversite kütüphanelerindeki eserlerin ve özel koleksiyonların genellikle bizzat söz konusu üniversitelerdeki araştırmacıların ilgi alanlarına göre şekillenip geliştiği bilinmektedir. Bunun dışında üniversitede eğitim gören ve daha sonra farklı mesleklerde görev alan öğrencilerin de meslekleri ile alakalı konularda kütüphanelerdeki eserlerin ve koleksiyonların gelişmesine (örneğin bağış ve satış yoluyla) olan katkıları malumdur. İsveç'te de durum böyle olmuştur. Dolayısıyla,

Türk dünyası ile ilgili eserlerin çoğunluğu Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi Carolina Rediviva'da bulunmaktadır. Bunun dışında ön plana çıkan bir başka merkez Lund Üniversitesi Kütüphanesindeki Jarring Koleksiyonudur. Bunlardan başka, İsveç Devlet Arşivi (*Riksarkivet*), Kraliyet Kütüphanesi (*Kungliga Biblioteket*) ve Askeri Arşiv (*Krigsarkivet*) tarihi diplomatik yazışmalar ve arşiv belgeleri bakımından önemlidir. Celsing ailesinin özel arşivinde 18. yüzyılda İsveç sefirliği yapan Gustaf ve Ulrik Celsing kardeşlerden kalan eserler, belgeler bulunmakta idi, ancak sonradan bunların büyük çoğunluğu Carolina Rediviva'ya, az bir kısmı da Kraliyet Kütüphanesine bağışlanmıştır. Bunların dışında bazı müzelerde ve İsveç Misyon Kilisesinde de özellikle Doğu Türkistan'dan gelen fotoğraf ya da benzeri zengin bir görsel malzeme bulunmaktadır.

4.1. Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi Carolina Rediviva

1621 yılında kurulmuş olan Uppsala Üniversitesi kütüphanesi Carolina Rediviva uzun tarihsel geçmişi boyunca Osmanlı ve Çağatay Türkçesi ile kaleme alınmış eserlerden oluşan kapsamlı bir koleksiyona da sahip olmuştur. Osmanlı Kültür Mirası (*Osmansk kulturarv*) adlı genel koleksiyon içindeki farklı koleksiyonlarda bulunan bu eserlerin büyük bir kısmı el yazmaları olup haritalar, ticari ve diplomatik içerikli resmi yazışma belgeleri, fermanlar, yağlı ve sulu boya tablolar da yer almaktadır. Kütüphanedeki Arapça, Farsça ve Türkçe eserlerin çoğunluğu bir şekilde Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde kalan topraklarda yazılmış ya da istinsah edilmiş eserlerden oluşmaktadır. Bunun dışında Çağatay Türkçesi ile yazılmış eserler de az değildir. Koleksiyonda Latin harfleri ile yazılmış ve Türkoloji'de çeviri yazılı eserler olarak bilinen oldukça önemli eserler de mevcuttur. Bu çeviri yazılı eserler söz konusu olduğunda bir diplomat, seyyah ve alim olan Johan Gabriel Sparwenfeld tarafından, Carolina Rediviva'ya bağışlanmış olan ve Sparwenfeld Koleksiyonu içerisinde yer alan el yazmaları önemli bir yer tutar. Eserler, kütüphaneye, seyyahlar, diplomatlar, misyonerler, krallar ve ilim adamları sayesinde kazandırılmıştır. Kütüphane, bu eserleri genellikle bağış, miras/tereki, satın alma, ya da hediye yoluyla edinmiştir. Bu bağlamda, örneğin II. Abdülhamit tarafından, 8. Şarkiyat Kongresi vesilesiyle Kral II. Oscar'a hediye edilen on iki el yazması eser, koleksiyonun değerli parçalarını oluşturmaktadır (bkz. Karakoç, Turan ve Yıldız, 2020; Cullhed, 2020; Zal, 2014a).

Küçük kapsamlı eser listeleri ile katalogları bir kenara bırakırsak, Carolina Rediviva'daki Arapça, Farsça ve Türkçe eserler üzerine hazırlanmış iki önemli katalog mevcuttur. Bunlardan ilki 19. yüzyılın ünlü şarkiyatçısı Carl Johan Tornberg tarafından 1849'da Latince olarak yayınlanmıştır. Eserlerin kütüphaneye nasıl geldiği, kimler tarafından bağışlandığı ve koleksiyonların oluşumu üzerine bilgiler verdikten sonra, Tornberg, 28 tematik başlık altında 511 eseri teker teker detaylı bir şekilde ele alır. Bunlardan aşağı yukarı 220 eser Türk dilindedir. Bazı eserler iki ya da üç dilli sözlüklerdir. İkinci katalog, yukarıda

Uppsala Üniversitesinde Türkoloji'nin tarihsel gelişimini ele alırken adından söz ettiğimiz Doğu Dilleri profesörü Karl Vilhelm Zetterstéen'dır. Asıl uzmanlık alanı Sami dilleri olan Zetterstéen, Osmanlı-Türk ve Tatar diplomasisini de araştırmakla kalmamış, aynı zamanda kütüphanedeki doğu el yazmalarını inceleyerek bu eserlerin ikinci bir kapsamlı kataloğunu hazırlamıştır. Zetterstéen'ın kataloğu, Tornberg'den yaklaşık 80 yıl sonra Almanca olarak ve iki cilt halinde 1930 ve 1935 senelerinde yayınlanır. Bu eser *Osttürkisch* (Doğu Türkçesi) altında Çağatayca eserleri de içine alır. Birinci ciltte ele alınan 122 eserden 28'i Osmanlıca, 94'ü ise Çağataycadır. İkinci cilt 56 Osmanlıca ve 5 Çağatayca esere yer verir (Karakoç, Turan ve Yıldız, 2020).

Bu iki önemli katalogdan sonra 2012'de Ali Muhaddis Carolina Rediviva'daki Farsça eserlerin bir kataloğunu hazırlar (*Fihrist-i kitābhā*). Asıl amacı Farsça eserler olan bu katalog 80 Türkçe esere de yer vermektedir. Bunlar ya hem Farsça hem Türkçe metinlerden oluşan karma yazmalar, ya da Farsça-Türkçe ikidilli gramer ve sözlüklerdir. Burada kaydedilen Türkçe eserler önceki Tornberg ve Zetterstéen kataloglarında da bulunmaktadır (Karakoç, Turan ve Yıldız, 2020).

Ünal Zal, profesör Walther Björkman'ın 1996'da vefatından sonra ailesi tarafından Carolina Rediviva'ya bağışlanan özel kitaplarının ve arşivinin bir kataloğunu hazırlamıştır (Zal, 2014b).

4.2. Lund Üniversitesi Kütüphanesi ve Jarring Koleksiyonu

Gunnar Jarring Doğu Türkistan'da bulunduğu süre içerisinde sadece Doğu Türkçesi üzerine bilgi ve becerilerini geliştirmek ve daha sonraki araştırmalarına zemin hazırlayacak dil malzemesini toplamakla kalmaz, aynı zamanda, el yazması eserlerden oluşan bir de koleksiyon oluşturur. Lund'daki öğrencilik yıllarında, üniversitenin kütüphanesinde asistanlık görevi de yürüttüğü için, daha Kaşgar'a doğru yola çıkmadan önce, ona, değerli yazma eserleri kütüphane için temin etme görevi verilmiştir. İsveç'e dönerken yanında 115 el yazması eserle gelir. Kütüphane bunlardan 72'sini satın alır ve böylelikle koleksiyonun da temeli atılmış olur. Bu 72 eserle oluşmaya başlayan koleksiyon, 1931-1932 senelerinde, Doğu Türkistan'daki misyonerler David Gustafsson ve Gustaf Raquette'ten satın alınan başka eserlerle ve zaman içerisinde, 1997'ye kadar yeni eserlerin katılımıyla büyür ve bugünkü halini alır. 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar uzanan bir döneme ait toplam 560 el yazması eserden oluşan Jarring Koleksiyonu bugün dünyada alanında 3. büyük koleksiyon konumundadır. Eserlerin büyük çoğunluğu Çağatayca, Uygurca ve Özbekçe olmakla birlikte, az sayıda Arapça ve Farsça eser de yer almaktadır. Bu eserler, içerik olarak, zamanının Doğu Türkistan toplumunun sosyal ve kültürel özelliklerini yansıtan, din, hukuk, tarih, tıp, ticaret, halk inanışları gibi pek çok farklı konuda yazılmıştır. Bunların dışında koleksiyon İsveç Misyon Kilisesine ait belge ve eserlere de yer vermektedir. Jarring, koleksiyondaki eserlerin bizzat kendi yazısıyla İngilizce olarak bir de

katalogunu hazırlamıştır. Ayrıca yine Jarring'ın Doğu Türkçesi ağızlarından yaptığı ses kayıtlarının dijital kopyalarını da Lund Üniversitesi Kütüphanesinde bulmak mümkündür. Jarring'ın Kaşgar'da eserleri nasıl temin ettiği ve koleksiyonun nasıl oluştuğu üzerine daha fazla bilgi edinmek için Gunilla Törnvall'ın *From Khotan and Kashghar: Gunnar Jarring and the Jarring Collection* adlı makalesine bakılabilir (2011).

4.3. İsveç Devlet Arşivi (*Riksarkivet*)

İsveç Devlet Arşivi (*Riksarkivet*), Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı ile İsveç Krallığı arasındaki farklı türden pek çok resmi yazışmanın muhafaza edildiği önemli bir arşivdir. Bunlar arasında bizzat Osmanlı sultanlarından, sadrazamlardan ve Kırım hanlarından gelen mektupların yanı sıra, fermanlar, beratlar ve çeşitli ticaret ve iş birliği anlaşmaları da bulunmaktadır. Bu belgelerden bir kısmının resmi mütercimler tarafından Latince, İsveççe ya da başka dillere yapılmış çevirileri de bulunmaktadır. Bazı metinler çeviri yazı olarak Latin harflerine aktarılmıştır. Arşivde bulunan Türkçe belgelerin 1890'da Westrin, 1895'te de Herman Almkvist tarafından küçük kapsamlı listeleri hazırlanmış olmakla birlikte, 1945'te kapsamlı ve sistematik bir katalogun birinci bölümü, daha önce Uppsala Üniversitesindeki eserlerin de katalogunu hazırlamış olan Arapça profesörü Karl V. Zetterstéen tarafından yayınlanmıştır. Zetterstéen'in *Türkische, tatarische und persische Urkunden im schwedischen Reichsarchiv, verzeichnet und beschrieben* adlı Almanca hazırladığı bu çalışma toplam 218 Türkçe, Tatarca ve Farsça belgeyi açıklamalarıyla tasnif etmektedir. Bunlardan 5 tanesi Farsçadır. Katalogun *Tatarica* bölümü, 1637-1742 yılları arasında Kırım Hanlığı'ndan İsveç Krallığına gönderilmiş olan 78 belgeyi içermektedir. Katalogun *Turcica* bölümü 1587-1749 yıllarına ait 134 belgeyi içine alır (Babinger, 1949; Horniker, 1951). Ayrıca bkz. Zetterstéen 1936. Devlet Arşivinde bulunan, 1604-1809 dönemine ait İsveç diplomatik yazışmalarının derli toplu bir listesi 1980'de Sören Tommos tarafından yayınlanmıştır (Świecicka, 2005).

Söz konusu Türk-Tatar resmi mektupları, üzerinde 'kulak' adı verilen bir adres bölümü olan ipekten keseler içerisinde gönderilmekteydi. Agnes Geijer ve Carl Johan Lamm 1944'te bu keseler üzerine bir çalışma yapmıştır.

4.4. Kraliyet Kütüphanesi (*Kunliga Biblioteket*)

Carolina Rediviva ve Devlet Arşivinin doğu dilleri envanteri ile kıyaslandığında oldukça mütevazı kalan Kraliyet Kütüphanesinin (*Kunliga biblioteket*) el yazmaları katalogu 1923'te Wilhelm Riedel tarafından yayınlanmıştır. Kütüphanenin az sayıdaki Türkçe el yazmaları arasında Demirbaş Şarl'ın zamanında İstanbul'da bulunan Hans Perman tarafından temin edilen yazmalar da bulunmaktadır. Gustaf ve Ulrik Celsing'in İstanbul'da sefirlik yaptıkları dönemlerde biriktirdikleri el yazmaları koleksiyonu büyük ölçüde Uppsala

Üniversitesi Kütüphanesi Carolina Rediviva'ya devredilmiş olmakla birlikte az sayıda Farsça ve Türkçe yazma Ulrik Celsing'in vasiyeti üzerine 1807'de Kraliyet Kütüphanesine verilmiştir. Bunların dışında yukarıda da bahsettiğimiz üzere Karl X. Gustaf zamanında Sultan IV. Mehmed'e gönderilen elçi Claes Brorsson koleksiyonu da bu kütüphanenin envanteri arasındadır. Detaylı bilgi için bkz. Riedel 1923.

4.5. Askeri Arşiv (*Krigsarkivet*)

Bu arşivde genel olarak İsveç-Türk ilişkileri bağlamında pek çok belge bulunmaktadır. Osmanlı-Türk tarihi üzerine oldukça kıymetli bilgiler içeren bu belgeler çoğunlukla İsveççedir. Bizim bu makaledeki konumuz açısından ilgi çekici olabilecek Türkçe materyal ise azdır.

4.6. İstanbul İsveç Araştırma Enstitüsünde Gunnar Jarring Orta Asya Koleksiyonu

Gunnar Jarring'in özel kütüphanesindeki kitaplar, yazışmalarını içeren arşiv, litografik olarak basılan Orta Asya üzerine 108 eser ve Kaşgar'daki matbada basılan İsveç Misyon Kilisesinin yayınlarından oluşan koleksiyon önce Kraliyet Bilim Akademisine (*Kungliga Vitterhetsakademien*) ardından da Stokholm Üniversitesine devredilmiştir. 2012'de İstanbul İsveç Araştırma Enstitüsüne bağışlanan, yaklaşık 5000 parçadan ibaret bu zengin koleksiyon bugün enstitünün kütüphanesindeki iki koleksiyondan biri olan Gunnar Jarring Orta Avrasya Koleksiyonunu oluşturmaktadır. Koleksiyondaki eserlerin bir kısmı dijital ortama aktarılarak internette *The Gunnar Jarring Digital Library* sayfasında geniş bir okuyucu kitlesinin hizmetine sunulmuştur.

4.7. Alvin: Ulusal Dijital Kültür Mirası Platformu

Burada, kısaltma olarak Alvin adını taşıyan ulusal dijital kültür mirası platformundan da kısaca bahsetmemiz gerekir (<https://www.alvin-portal.org>). Alvin dijital platformunun amacı, İsveç'in kültürel mirasa sahip kurumlarındaki eserlerin dijital ortama aktarılarak uzun vadede koruma altına alınması ve kamuya açık bir şekilde herkes tarafından ulaşılabilir olmasıdır. Platform, Uppsala Üniversitesi Kütüphanesi tarafından geliştirilmiş olmakla birlikte bugün Göteborg Üniversitesi Kütüphanesi ve Lund Üniversitesi Kütüphanesiyle ortak bir konsorsiyum tarafından idare edilmektedir. Carolina Rediviva'daki Osmanlı ve Çağatay eserleri uluslararası bir ilginin merkezinde olduğu için üniversitenin Türkoloji bölümü ve kütüphane 2014 senesinden başlayarak Uppsala Üniversitesinde Osmanlı Kültür Mirası (*Det osmanska kulturarvet vid Uppsala universitet*) adlı ortak bir proje yürütmüştür. Bu projenin ilk safhası olarak, Osmanlı ve Çağatay Türkçesi ile yazılmış eserlerin, takriben 4000 görsel malzemeyi içeren bir bölümü Alvin platformunda dijital olarak araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Bu ortak proje aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti

Stokholm Büyükelçiliğinin de katkıları sayesinde, o zamanki adıyla Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Tanıtma Fonu tarafından maddi olarak desteklenmiştir.

Carolina'daki Osmanlıca eserlerin yanısıra, Jarring Koleksiyonundaki eserlerin de bir kısmı dijital ortama aktarılmıştır. Jarring'ın el yazması kataloğuna, eserlerin dijital ortama aktarılmasından bağımsız olarak Alvin üzerinden ulaşılabilmektedir. Yani, hem hali hazırda dijital ortama aktarılmış olan eserler hem de henüz aktarılmamış olanlar için Jarring'ın hazırladığı katalog bilgileri Alvin'de yer almaktadır.

5. Şarkiyat ve Türkoloji Konularının Yer Aldığı Süreli Yayınlar

5.1. *Orientalia Suecana*

Orientalia suecana, Uppsala Üniversitesi Dilbilim ve Filoloji Bölümünün hakemli dergisidir. Sami dilleri, İranistik, İndoloji, Türkoloji ve Sinoloji üzerine yayınlara yer veren dergi, 1906-1946 yılları arasında yayınlanmış olan *Le Monde Oriental* dergisinin yerine 1952'de çıkmaya başlamıştır. Başlangıç sayılarındaki yazılar çoğunlukla tarih ve din içerikli filolojik yazılar olmakla beraber günümüzde açık erişim sayesinde ulaşılabilen makalelerde daha güncel konulara da yer verilmektedir.

5.2. İstanbul İsveç Araştırma Enstitüsü Yayınları

İsveç Araştırma Enstitüsünün hedef okuyucu kitlesi ve içeriğe göre farklı yayın kanalları vardır. Bunlardan uluslararası nitelikte olan ve ilk çıkmaya başladığı 1988 senesinden bu yana 24 cildi yayınlanan *Transactions* serisi yukarıda bazılarından kısaca söz ettiğimiz bilimsel-akademik eserlere yer vermektedir. Enstitünün, İsveç İstanbul Enstitüsü Dostları adlı dostluk derneğiyle birlikte İsveççe olarak yıllık niteliğinde çıkardığı *Dragomanen*, popüler-bilimsel nitelikte makale, çeviri ve değerlendirme yazılarına yer vermek suretiyle daha geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmektedir. Bu seri, 1976'dan 1997'ye kadar *Meddelanden* adıyla yayınlanmıştır. 2017'den bu yana çıkan *Kalabalık* ise konferanslar, röportajlar, bursiyerlerin gözlem ve raporları gibi güncel haberleri içeren bir bültendir. Bunlar dışında, bir dönem çıkan ama devam etmeyen iki seri daha vardır. 1984-2001 arasında çıkan *Skrifter* ile 2005-2014 arasında çıkan *Papers* serilerinde toplam on cilt eser yayınlanmıştır.

Kaynakça

- Abish, A. (2016). *Modality in Kazakh as Spoken in China* (Turcologica 107). Wiesbaden: Harrassowitz.
- Âdahl, K. (2006a). *The Sultan's Procession: The Swedish Embassy to Sultan Mehmed IV in 1657-1658 and the Rålamb Paintings*. Svenska Forskningsinstitutet i İstanbul.
- Âdahl, K. (2006b). *Alay-ı Hümayun: İsveç Elçisi Rålamb'ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri, 1657-1658* (A. Özdamar, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Âdahl, K. (Yay.Haz.) (2019). *Cornelius Loos in the Ottoman World: Drawings for the King of Sweden, 1710-1711*. Svenska Forskningsinstitutet i İstanbul.
- Agrell, S. (1988). *Karolinska krigare berättar. Sven Agrells dagbok 1707-1713* (J. Hultman, Yay.Haz.). Stockholm: Rediviva.
- Ahmed Midhat (1307 [1891]). *Avrûpâ'da bir Jêvelân*. İstanbul.
- Ahmed Refik (1332 [1913]). *Memâlik-i Osmâniye'de Demirbaş Şarl*. İstanbul: Târîh-i Osmânî Encümeni (Hilal Matbaası).
- Ahmed Refik (1923). *Karl Järnhuvud i Turkiet (Memâlik-i Osmâniye'de Demirbaş Şarl adlı Türkçe aslından İsveççeye çeviren K. V. Zettersteén)*. Uppsala.
- Ahmet Mithat Efendi (2015). *Avrupa'da Bir Cevalan* (N. A. Pala, Yay.Haz.). İstanbul: Dergâh.
- Aktürk-Drake, M. (2015). *Phonological Adoption through Bilingual Borrowing: Comparing Elite Bilinguals and Heritage Bilinguals* (Doktora Tezi). Stockholm Üniversitesi.
- Arne, T. J. (1927). De äldre förbindelserna mellan Sverige och Turkiet. *Hävd och hembygd*, 2, 36-48 (Svenska Fornminnesföreningens Årsskrift).
- Babinger, F. (1949). Review of Zettersteén K. V: Türkische, tatarische und persische Urkunden im schwedischen Reichsarchiv, verzeichnet und beschrieben. *Oriens*, 2, 315.
- Başer, B. ve Levin, P. (2017). *Migration from Turkey to Sweden: Integration, Belonging and Transnational Community*. London: Tauris.
- Birgegård, U. (2020). J. G. Sparwenfeld and the Oriental Languages. É. Á. Csató, G. Gren-Eklund, L. Johanson ve B. Karakoç (Yay.Haz.), *Turcologica Upsaliensia. An Illustrated Collection of Essays* içinde (ss. 103-119). Leiden, Boston: Brill.
- Björkman, W. (1920). *Ofen zur Türkenzeit*. (Hamburgische Universität. Abhandlungen aus dem Gebiet der Auslandskunde. C. 3). Hamburg.
- Björkman, W. (1928). *Beiträge zur Geschichte des Staatskanzlei im islamischen Ägypten*. (Hamburgische Universität. Abhandlungen aus dem Gebiet der Auslandskunde. C. 28). Hamburg.
- Björkman, W. (1932a). Die schwedisch-türkischen Beziehungen bis 1800. M. Theodor (Yay.Haz.), *Festschrift Georg Jacob zum siebzigsten Geburtstag* içinde (ss. 9-23). Leipzig: Otto Harrassowitz.
- Björkman, W. (1932b). Schwedisch-türkische Beziehungen seit 1800. *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen an der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin. Jahrgang 35* içinde (ss. 149-161). Berlin: Walter de Gruyter.

- Björkman, W. (1960). Die Beziehungen zwischen Schweden und der Türkei. *Orientalia Suecana*, 9, 137-153.
- Björnsthål, J. J. (1780-84). *Resa til Frankrike, Italien, Sweitz, Tyskland, Holland, England, Turkiet och Grekland*. Beskrifven af och efter Jac. Jon. Björnsthål. Efter des död utgifven af C. Ch. Gjørwell. Stockholm: And. Jac. Nordström.
- Bohnacker, U. ve Karakoç, B. (2020). Subordination in Children Acquiring Turkish as a Heritage Language in Sweden. B. Fatih (Yay.Haz.), *Studies in Turkish as a Heritage Language* (Studies in Bilingualism 60) içinde (ss. 155-204). Amsterdam: John Benjamins.
- Brendemoen, B. (1988). Some remarks on Claes Brodersson Rålamb and his contemporaries. U. Ehrensward (Yay.Haz.), *Turcica et Orientalia: Studies in Honour of Gunnar Jarring on His Eightieth Birthday, 12 October 1987* içinde (ss. 9-18). Stockholm: Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul.
- Brendemoen, B. (2020). The Eighth International Congress of Orientalists, Held in Stockholm/Uppsala and Christiania (1-14 September 1889), and its Echo in Turkish Literature. É. Á. Csató, G. Gren-Eklund, L. Johanson ve B. Karakoç (Yay.Haz.), *Turcologica Upsaliensia. An Illustrated Collection of Essays* içinde (ss. 129-144). Leiden, Boston: Brill.
- Brendemoen, B. ve Johanson, L. (1979). Bibliography of Current Scandinavian Turcological Studies. *Turcica. Revue D'études Turques*, 11, 254-264.
- Collinder, B. (1939). *Reichstürkische Lautstudien* (Uppsala universitets årsskrift 1939: 1). Uppsala.
- Csató, É. Á. (1985). *Some Aspects of the Syntax of Hungarian and Turkish: A Study in Syntactic Typology*. Universitetet i Oslo.
- Csató, É. Á. (2016). Uppsala Üniversitesinde Türkoloji Çalışmaları. *Uluslararası Türkçenin Batılı Elçileri Sempozyumu Bildirileri* içinde (ss. 95-103). Ankara: TDK Yayınları.
- Csató, É. Á. (2020). Gustaf Peringer and the Karaim. É. Á. Csató, G. Gren-Eklund, L. Johanson ve B. Karakoç (Yay.Haz.), *Turcologica Upsaliensia. An Illustrated Collection of Essays* içinde (ss. 93-102). Leiden, Boston: Brill.
- Csató, É. Á., Gren-Eklund, G., Johanson, L. ve Karakoç, B. (Yay.Haz.) (2020). *Turcologica Upsaliensia. An Illustrated Collection of Essays*. Leiden, Boston: Brill.
- Csató, É. Á., Gren-Eklund, G. ve Sandgren, F. (Yay.Haz.) (2007). *En resenär i svenska stormaktstidens språkländskap: Gustaf Peringer Lillieblad (1651-1710)*. (Acta Universitatis Upsaliensis, Series C). Uppsala: Uppsala University.
- Csató, É. Á., Johanson, L. ve Zal, Ü. (2014). Profesör Walther Björkman'ın Mirası. *Türkbilig*, 27, 137-153.
- Cullhed, P. (2020). Turkic Cultural Heritage in the Oriental Collections of Uppsala University Library. É. Á. Csató, G. Gren-Eklund, L. Johanson ve B. Karakoç (Yay.Haz.), *Turcologica Upsaliensia. An Illustrated Collection of Essays* içinde (ss. 10-35). Leiden, Boston: Brill.

- Demir, N. (2012). Dil Bilimsel Türkoloji ve Lars Johanson. *Uluslararası Türkçenin Batılı Elçileri Sempozyumu Bildirileri* içinde (ss. 111-126). Ankara: TDK Yayınları.
- Demir, N., Karakoç, B. ve Menz, A. (2014). *Turcology and Linguistics: Éva Ágnes Csató Festschrift*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Eneman, M. (1889). *Resa i orienten 1711-1712* (K. U. Nylander, Yay.Haz.). Upsala: W. Schultz.
- Eskhult, J. (2020). Christian Ravius' Turkic and Semitic Studies and his Work as an Orientalist in the Swedish State Service. É. Á. Csató, G. Gren-Eklund, L. Johanson ve B. Karakoç (Yay.Haz.), *Turcologica Upsaliensia. An Illustrated Collection of Essays* içinde (ss. 47-71). Leiden, Boston: Brill.
- Geijer, A. ve Lamm, C. J. (1944). *Orientalische Briefumschläge in schwedischem Besitz*. (Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademiens handlingar). Stockholm.
- Gren-Eklund, G. (2020). Early History of Uppsala University and the Chair of Oriental Languages. É. Á. Csató, G. Gren-Eklund, L. Johanson ve B. Karakoç (Yay.Haz.), *Turcologica Upsaliensia. An Illustrated Collection of Essays* içinde (ss. 1-9). Leiden, Boston: Brill.
- Hällzon, P. (2022). *Languages of Healing: Theories, Practice and Terminology within Eastern Turki Medicine in the Late 19th and Early 20th Centuries* (Doktora Tezi). Uppsala Üniversitesi.
- Hasselquists, F. ve Linnæus, C. (1756). *Iter Palaestinum eller resa til det heliga landet: förrättad ifrån år 1749 til 1752*. Stockholm.
- Hedenborg, J. (1843). *Resa i Egypten och det inre Afrika åren 1834 och 1835*. Stockholm.
- Hedenborg, J. (1939-42). *Turkiska nationens seder, bruk och klädedrägter*. Stockholm. Spong & Cardon.
- Hedin, S. A. (1917-1922). *Southern Tibet. Discoveries in Former Times Compared with my Own Researches in 1906-1908, vol. 1-9, Atlas, Maps 1-2*. Stockholm.
- Hedin, S. A. (1921). *Resare-Bengt. En levnadsteckning*. University of Minnesota: A. Bonnier.
- Hess, W. (1962). *Die Werke Sven Hedins. Versuch eines vollständigen Verzeichnisses (Sven Hedin - Leben und Briefe, Vol. I)*. (Sven Hedins stiftelse: Etnografiska museet). Stockholm: Berling.
- Horniker, A. L. (1951). Review of Zettersteén K. V: Türkische, tatarische und persische Urkunden im schwedischen Reichsarchiv. *The Journal of Modern History*, 23, 377-378.
- Ims, G. (2020). *Conflicted Selves: Ironic Representations of Westernization in Three Twentieth-century Turkish Novels* (Doktora Tezi). Uppsala Üniversitesi.
- Jarring, G. (1932). Gustaf II Adolf och tatarerna på Krim. *Ny Militär Tidskrift*, 5, 306-308.
- Jarring, G. (1933). *Studien zu einer osttürkischen Lautlehre*. Lund: Borelius & Leipzig: Otto Harrassowitz.
- Jarring, G. (1946-1951). *Materials to the Knowledge of Eastern Turki* (C. 1-4). Lund: Gleerup.

- Jarring, G. (1964). *An Eastern Turki-English Dialect Dictionary* (Lunds universitets arsskrift). Lund: Gleerup.
- Jarring, G. (1977). Tjurkologija v Švecii. *Sovetskaja Tjurkologija*, 3, 94-102.
- Jarring, G. (1986). Claes Brorsson Rålamb. 1600-talsresenär, diplomat och kulturpersonlighet. *Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul, Meddelanden*, 11, 29-44.
- Jarring, G. (1987). Sveriges diplomatiska förbindelser med tatarerna på Krim. M. Bergquist, A. W. Johansson, K. Wahlbäck (Yay.Haz.), *Utrikespolitik och historia: Studier tillägnade Wilhelm M. Carlgren den 6 maj 1987*. Stockholm: Militärhistoriska förlaget. 83-90.
- Jarring, G. (1991). *Prints from Kashghar: The Printing-office of the Swedish Mission in Eastern Turkestan: History and Production with an Attempt at a Bibliography* (Transactions 3., yay. Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul). Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Jarring, G. (1994). Svensk Centralasienforskning i ett historiskt perspektiv. S. Rosén ve B. Utas (Yay.Haz.), *Det okända Centralasien - en utmaning för svensk forskning* içinde (ss. 18-24). Stockholm: Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet.
- Jarring, G. (1997). *Central Asian Turkic Place-names, Lop Nor and Tarim area: An Attempt at Classification and Explanation based on Sven Hedin's Diaries and Published Works*. Stockholm.
- Johanson, L. (1971). *Aspekt im Türkischen. Vorstudien zu einer Beschreibung des türkeitürkischen Aspektsystems*. Uppsala.
- Johanson, L. (1994). Språkvetenskaplig Centralasienforskning. S. Rosén ve B. Utas (Yay.Haz.), *Det okända Centralasien - en utmaning för svensk forskning* içinde (31-39). Stockholm: Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet.
- Johanson, L. (1997). In memoriam Walter Björkman (1896-1996). *Orientalia Suecana*, 46, 5-7.
- Johanson, L. (2001). *Discoveries on the Turkic Linguistic Map* (Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul, Skrifter 5). Stockholm: Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul.
- Johanson, L. (2002). Abschied von Gunnar Jarring. *Central Asiatic Journal*, 46, 161-167.
- Johanson, L. (2005). Mutmaßungen über schwedische und türkische Runen. L. Hoffmann (Yay.Haz.), *Zwischen Polis, Provinz und Peripherie. Beiträge zur byzantinischen Kulturgeschichte* içinde (ss. 786-798). Mainz.
- Johanson, L. (2020). Turkic Studies in the Swedish Empire 1632-1718. É. Á. Csátó, G. Gren-Eklund, L. Johanson ve B. Karakoç (Yay.Haz.), *Turcologica Upsaliensia. An Illustrated Collection of Essays* içinde (ss. 145-166). Leiden, Boston: Brill.
- Johanson, L. (2021). *Turkic*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Johanson, L. (Yay.Haz.) (2023a). *Encyclopedia of Turkic Languages and Linguistics*. Brill. <https://brill.com>.

- Johanson, L. (2023b). Jarring, Gunnar. L. Johanson (Yay.Haz.), *Encyclopedia of Turkic Languages and Linguistics* içinde. Brill. <https://brill.com>.
- Juntunen, M. ve Schlyter, B. (1999). Nordic Research on Central Asia. M. Juntunen ve B. Schlyter (Yay.Haz.), *Return to the Silk Routes: Current Scandinavian Research on Central Asia* içinde (ss. 3-21). London & New York: Kegan Paul International.
- Karakoç, B. (2005). *Das finite Verbalsystem im Nogaischen* (Turcologica 58). Wiesbaden: Harrassowitz.
- Karakoç, B., Turan, F. ve Yıldız, A. (2020). Ottoman and Chaghatay Manuscripts at Uppsala University Library. É. Á. Csató, G. Gren-Eklund, L. Johanson ve B. Karakoç (Yay.Haz.), *Turcologica Upsaliensia. An Illustrated Collection of Essays* içinde (ss. 145-166). Leiden, Boston: Brill.
- Karakoç, B. (ty.). İsveç'te Türkoloji. Ö. Emiroğlu (Yay.Haz.), *Dünyada Türkoloji* (yayınlanacak).
- Károly, L. (2013). *Deverbal Nominals in Yakut* (Turcologica 96). Wiesbaden: Harrassowitz.
- Károly, L. ve Hällzon P. (2020). Minnesord Mats Müllern. *Dragomanen*, 22, 3-10. (Årsskrift utgiven av Svenska Forskningsinstitutet i Istanbul).
- Kolmodin, C. G. (1999). *Johannes Kolmodin i brev och skrifter*. Stockholm: Kungl. Vitterhetsakademien.
- Kolmodin, J. (1920). *Saïd Mehmed Efendi's berättelse om sin beskickning till Sverige år 1733. Inledning och öfversättning af Johannes Kolmodin* (Karolinska Förbundets Årsbok). Stockholm.
- Kurat, A. N. (1943). *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiyede Kalışı ve Bu Sıralarda Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Rıza Koşkun Matbaası.
- Kurat, A. N. ve Zetterstéen, K. V. (1938). *Türkische Urkunden. Herausgegeben und übersetzt*. (Monografier utgivna av K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. 1). Uppsala.
- Mouradgea d'Ohsson, I. (1787-1829). *Tableau général de l'Empire othoman, divisé en deux parties, dont l'une comprend la législation mahométane, l'autre, l'histoire de l'Empire othoman*, 1-3. Paris De l'imprimerie de monsieur.
- Muhaddis, A. (2012). *Catalogue of the Persian Manuscripts in Uppsala University Library*. (Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis Library). Uppsala: Uppsala University.
- Norberg, M. (1818). *Gihan Numa: geographia orientalis, ex turcico in latinum versa a Matth* (C. 1). Lund.
- Norberg, M. (1822). *Turkiska rikets annaler sammandragne ur dess egna urkunder* (C. 1-4). Hernösand: Jonas Svedbom.
- Olach, Z. (2013). *A Halich Karaim Translation of Hebrew Biblical Texts* (Turcologica 98). Wiesbaden: Harrassowitz.
- Otter, J. (1748). *Voyage en Turquie et en Perse: avec une relation des expéditions de Tahmas Kouli-Khan*. Paris.

- Östlund, J. (2020). *Vid världens ände. Sultanens sändebud och hans berättelse om 1700-talets Sverige*. Nordic Academic Press.
- Özdalga, E. (Yay.Haz.) (2006). *The Last Dragoman: The Swedish Orientalist Johannes Kolmodin as Scholar, Activist and Diplomat*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Peringer, G. (1691). Epistola de Karaitis Lithuaniae. W. E. Tentzel (Yay.Haz.), *Monatliche Unterredungen einiger guten Freunde von allerhand Büchern und andern annehmlichen Geschichten* içinde (ss. 572-575). Leipzig.
- Quennerstedt, A. (Yay.Haz.) (1901). *Karolinska krigares dagböcker*. Lund.
- Rålamb, C. (1963). *Diarium under resa till Konstantinopel 1657-1658*. (C. Callmer, Yay.Haz.). Stockholm.
- Rålamb, C. (2013). *İstanbul'a Bir Yolculuk 1657-1658* (A. Arel, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Raquette, G. (1909). A Contribution to the Existing Knowledge of the Eastern-Turkestan Dialect as it is Spoken and Written at the Present time in the Districts of Yarkand and Kashgar. *Journal de la Société finno-ougrienne*, 26, 5.
- Raquette, G. (1927). *English-Turki Dictionary based on the Dialects of Kashgar and Yarkand*. (Lunds Universitets Årsskrift). Lund.
- Raquette, G. (2017). *Eastern Turki Grammar, Practical and Theoretical with Vocabulary* (Lincom Gramatica 207). Lincom Academic Publishers.
- Riedel, W. (1923). *Katalog över Kungl. Bibliotekets orientaliska handskrifter*. Stockholm.
- Rosén, S. ve Utas, B. (Yay.Haz.) (1994). *Det okända Centralasien - en utmaning för svensk forskning*. Stockholm: Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet.
- SBL = *Svenskt Biografiskt Lexikon* 3 Mayıs 2023 tarihinde (<https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=8175> adresinden erişilmiştir).
- Schlyter, B. (1985). *Case marking semantics in Turkish* (Doktora Tezi). Stockholm Üniversitesi.
- Schlyter, B. (2011). The Turkological Legacy of the Swedish Diplomat Gunnar Jarring. H. Komatsu, Ş. Karasar, T. Dadabaev, G. Kurmangaliyeva-Ercilasun (Yay.Haz.), *Central Eurasian Studies: Past, Present, Future* içinde (ss. 389-396). Ankara.
- Schlyter, B. N. (2015). Svenska Forskningsinstitutet i İstanbul. En mötesplats i Eurasiens mitt. *Sverige Utanför* içinde (ss. 177-200).
- Ståhlberg, S. ve Svanberg, I. (2020). Frederick Hasselquist in Smyrna and Magnesia. É. A. Csató, G. Gren-Eklund, L. Johanson ve B. Karakoç (Yay.Haz.), *Turcologica Upsaliensia. An Illustrated Collection of Essays* içinde (ss. 120-128). Leiden, Boston: Brill.
- Strahlenberg, P. J. von (1730). *Das nord- und östliche Theil von Europa und Asia, in so weit solches das gantze Russische Reich mit Siberien und der grossen Tataren in sich begreiffet*. Stockholm.

- Strindberg, A. (1889). *Notice sur le manuscrit de la première traduction de la Chronique d'Abul-Ghâsi-Behâder*. Stockholm.
- Svanberg, I. (1994). Svensk basbibliografi över Centralasien. S. Rosén ve B. Utas, (Yay.Haz.), *Det okända Centralasien - en utmaning för svensk forskning* içinde (ss. 62-83). Stockholm: Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet.
- Svanberg, I. ve Westerlund, D. (2016). *Muslim Tatar Minorities in the Baltic Sea Region*. Leiden: Brill.
- Święcicka, E. (1997). Den diplomatiska trafiken mellan Sverige, Tatariet och Osmanska riket från Gustav Vasas tid till Karl XII. R. B. Andersson (Yay.Haz.), *Den nordiska mosaiken. Språk- och kulturmöten i gammal tid och i våra dagar* içinde (ss. 291-305). Uppsala universitet: Studentbokhandeln.
- Święcicka, E. (2005). The Collection of Ottoman-Turkish Documents in Sweden. C. Imber, K. Kiyotaki ve R. Murphey (Yay.Haz.), *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province and the West* içinde (C. II, ss. 49-62). London, New York: I. B. Tauris. 49-62.
- Święcicka, E. (2020). *Dictionary of Italian-Turkish Language (1641) by Giovanni Molino: Transcribed, Reversed and Annotated*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Tengberg, E. (1953). *Från Poltava till Bender. En studie i Karl XII:s turkiska politik 1709-1713*. Lund: Carl Bloms Boktryckeri A-B.
- Tommos, S. (1980). *The Diplomatica Collection in the Swedish National Archives* (Skrifter utgivna av Svenska Riksarkivet 5). Stockholm.
- Tornberg, C. J. (1849). *Codices Arabici, Persici et Turcici Bibliothecae Regiae universitatis Upsaliensis*. Lund: Litteris Berlingianis.
- Törnvall, G. (2011). *From Khotan and Kashghar, Gunnar Jarring and the Jarring Collection*. Stockholm.
- Wahlquist, H. (1994). Svenska forskningsexpeditioner till Centralasien under 1900-talet. S. Rosén ve B. Utas (Yay.Haz.), *Det okända Centralasien - en utmaning för svensk forskning* içinde (25-30). Stockholm: Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet.
- Westrin, T. (1890). Turcica: Förteckning öfver i Riksarkivet förvarade ministeriella handlingar. C. T. Odhner (Yay.Haz.), *Meddelanden från Riksarkivet XIV* içinde (411-422). Stockholm.
- Wiklund, K. B. (1989). Transcription of Geographical Names in Central Asia. S. Hedin vd. (Yay.Haz.), *Scientific Results of a Journey in Central Asia 1899-1902* içinde (C. 2, ss. 647-660).
- Zal, Ü. (2014a). Uppsala Üniversitesinde Bulunan Türkçe Eserler. N. Demir, B. Karakoç ve A. Menz (Yay.Haz.), *Turcology and Linguistics. Éva Ágnes Csató Festschrift* içinde (ss. 479-490). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Zal, Ü. (2014b). *The Heritage of Prof. Dr. Walther Björkman*. Uppsala University Library.
- Zetterstéen, K. V. (1930-1935). *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Universitätsbibliothek zu Uppsala*. (Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis). Uppsala: Uppsala University.

- Zetterstéen, K. V. (1936). Svenska Riksarkivets orientaliska urkunder. *Historisk Tidskrift*, 56, 71-81.
- Zetterstéen, K. V. (1941). Turkiska studier i Sverige. *Lychnos. Lärdomshistoriska samfundets årsbok* içinde (ss. 1-27). Uppsala & Stockholm.
- Zetterstéen, K.V. (1945). *Türkische, tatarische und persische Urkunden im Schwedischen Reichsarchiv, verzeichnet und beschrieben*. Uppsala.
- Zetterstéen, K. V. (1952). De krimiska tatarernas diplomatiska korrespondens med den svenska regeringen. *Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala. Årsbok 1952* içinde (ss. 7-16).

KARŞIOLGUSAL VE HAYALÎ KOŞUL CÜMLELERİ ÜZERİNE*

*Faik Utkan DENİZER***

Öz: Karşıolgusal koşul cümleleri, konuşurun öncülde gerçeğin tersi olan olay veya durumlar hakkında varsayımda bulunup sonuç cümlesinde bunun sonuçlarını tahmin ettiği varsayımsal koşul cümleleridir. Bir başka deyişle öncül ve sonuç cümlelerindeki önermelerin ya da en azından öncüldekinin gerçek dünyada olanın tersini anlattığı kabul edilir. Karşıolgusal koşul cümleleri, diğer varsayımsal koşul cümlelerinin tersine açık alternatiflilik bildirmezler. Declerck ve Reed'in adlandırmasıyla "hayalî" koşul cümleleri ise karşıolgusal bir bağlamda yer almalarına ve karşıolgusallık işaretleyicilerine sahip olmalarına rağmen karşıolgusallık bildirmezler. Ancak bağlamdan bağımsızken diğer alışıldık karşıolgusal koşul cümlelerinden farksızdırlar. Zihinsel uzam teorisine göre karşıolgusal koşul cümleleri yeni zihinsel uzamlar kurar. Dancygier, bu teoriden hareketle hayalî koşul cümlelerinin içe yerleşik zihinsel uzam örnekleri olarak açıklanabileceğini düşünmektedir. Buna göre karşıolgusal uzama yerleştirilmiş yeni varsayımsal koşul cümlesi, üst zihinsel uzamın varsayımsallık derecesini ve kullanılan morfolojik işaretleyicileri devralır ancak karşıolgusal olarak yorumlanamaz. Ayrıca diğer açık koşul cümleleri gibi (karşıolgusallardan farklı olarak) açık alternatiflilik ifade ettikleri anlaşılmaktadır. "Hayalî" koşul cümlesinin ilettiği açık alternatiflilik, üst zihinsel uzam içinde (gerçeklik uzamında değil) değerlendirilmelidir.

Anahtar kelimeler: Varsayımsallık, karşıolgusallık, koşul cümleleri, mümkün dünyalar, zihinsel uzam.

On the Counterfactual and Imaginary Conditionals

Abstract: In hypothetical conditionals known as counterfactual conditionals, the speaker makes assumptions about situations or events that are not true in the antecedent and predicts the results in the consequent. In other words, it is presumed that the statements in the antecedent and consequent -or at least in the antecedent- describe things that do not happen or exist in reality. Counterfactual conditionals do not communicate open alternativity, in contrast to other hypothetical conditionals. On the other hand, while being in a counterfactual context and possessing the same morphological markers as counterfactuals, "imaginary" conditionals (as defined by Declerck and Reed) do not communicate

* Makale Türü: Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 14.08.2022 - 06.01.2023

Bu makale, yazar tarafından Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde Prof. Dr. Sema Aslan Demir danışmanlığında hazırlanan "Türkçede Karşıolgusallık" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Öğr.Gör.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Türkçe ve Yabancı Dil Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (TÖMER), Ankara, Türkiye. E-posta: faikud@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4052-3151.

counterfactual meaning. These, however, cannot be distinguished from counterfactuals in context-free circumstances. The counterfactual conditional creates new mental spaces, according to the mental space hypothesis. According to Dancygier, "mental space embedding" can be used to account for "imaginary" conditionals. In this sense, a new hypothetical conditional inserted into a counterfactual space inherits the hypotheticality and morphological characteristics of its superordinate space, but it cannot be read as a counterfactual. Furthermore, it is acknowledged that "imaginary" conditionals, like other "open" conditionals (which are distinct from counterfactuals), convey open alternativity. The superordinate counterfactual space, not the base/reality space, should be used to evaluate this open alternative.

Keywords: Hypotheticality, counterfactuality, conditionals, possible worlds, mental space.

Giriş

Bu çalışma, Declerck ve Reed'in (2001) tanımlamış olduğu hayalî (imaginary) koşul cümlelerinin varsayımsallık, karşıolgusalılık, alternatiflilik ve zihinsel uzam kavramları bağlamında nasıl ele alınabileceğine yönelik bir tartışmayı içermektedir. Öncelikle bu yazının varsayımsallık ve özellikle karşıolgusallıkla ilgili bütün sorulara cevap aramadığını vurgulamalıyız. Örneğin karşıolgusallığın morfolojik işaretleyicilerinin neler olduğu, karşıolgusalılık ve zaman-görünüş ilişkisi, gelecek zaman için karşıolgusallığın mümkün olup olmadığı, karşıolgusalılıkta geçmiş zaman işaretleyicilerinin neden kullanıldığı, öncüldeki karşıolgusallığın sonuç cümlesinde iptal edilip edilemeyeceği vb. sorular hakkında bir inceleme yapılmayacaktır.

Yazının genel planı şöyledir: i. Varsayımsallık ve karşıolgusalılık kavramları Türkçe örneklerle tanıtılacaktır. ii. Declerck ve Reed'in koşul cümleleri ile ilgili tasnifi hakkında bilgi verilip olgusal, olgusal olmayan, karşıolgusal ve hayalî koşul cümlelerini nasıl tanımladıkları açıklanacaktır. iii. Özel olarak hayalî koşul cümlelerinin ve genel olarak karşıolgusal ve varsayımsal cümlelerin incelenmesinde "zihinsel uzam" teorisinden ve Dancygier ve Sweetser'in (2005) bulgularından (alternatiflilik ve içe yerleşik zihinsel uzam) faydalanılarak temel bir yaklaşım belirlenmeye çalışılacaktır.

1. Varsayımsallık ve Karşıolgusalılık Nedir?

İnsanlar hayal kurar, mış gibi yapar, yalan söyler, varsayımda bulunur, alternatifleri düşünür, simülasyon yapar, modeller kurar; insan zihninin gerçek olmayanı, varsayımsal ve hayalî olanı düşünebilme konusundaki bu kabiliyeti olağanüstüdür (Fauconnier ve Turner, 2002, s. 217). Gerçek (olgusal) olmayan hakkında düşünmenin dildeki izdüşümü, kiplik (modality) araçlarla ortaya çıkar. Birçok araştırmacı da bütün bir kiplik kategorisini, farklı terimleri kullanmakla birlikte, genel olarak olgusal olmayan durumları (non-factual, non-realized, non-actualized) ifade eden bir kategori olarak tanımlamaktadır (Narrog, 2012, s. 6).

Biz de bu çalışmada varsayımsallık (hypotheticality) ve karşıolgusalılığı¹ (counterfactuality) bilgi kipliği (epistemic modality) içerisinde ele almaktayız. Bir ifadedeki önermenin olgusal olanla örtüşmediği ve bununla birlikte konuşurun muhtemel bir örtüşmeye ya da örtüşmemeye dair yorumda bulunduğu anlaşılıyorsa bu ifade, bilgi kipliği kategorisi içinde değerlendirilir. Bilgi kipliği içinde değerlendirilebilecek ifadeler, doğal olarak olgusal olmayı anlatır ancak diğer kiplik türlerinden farklı olarak (çeşitli araştırmalarda yükümlülük veya kök kipliği olarak tanımlananlar gibi) bir de önermenin olgusal olanla örtüşmesine dair çeşitli derecelerde olasılıklar ima ederler. Buradan hareketle Declerck (2011, ss. 33-38), söz konusu farklı derecelerdeki olgusalılık değerlerini iki ucu olgusalılık ve karşıolgusalılık olan bir skalada İngilizce için tanımlamıştır. Buna göre olgusalılık, bir epistemik değerdir fakat kipliğe ait değildir. Karşıolgusalılık da dâhil olmak üzere diğer bütün değerler ise bilgi kipliği ifadeleridir. Declerck, söz konusu epistemik skalada ara değerlerin tam sayısının konu dışı olduğunu ve istenildiği kadar kategori oluşturulabileceğini söyler. Kendisi bahsi geçen skalayı İngilizce kiplik yardımcı fiillerine göre (modal auxiliaries) şöyle belirlemiştir (Declerck, 2011, s. 36; ayrıca bk. Üzüm, 2017, s. 88): *Olgusalılık (factuality), güçlü gereklilik (strong necessity), zayıf gereklilik (weak necessity), olası olma (probability), mümkün olma (possibility), olası olmama (improbability), imkânsız olma (impossibility), henüz gerçekleşmemiş olgusalılık (not-yet-factuality), karşıolgusalılık (counterfactuality)*.

Comrie de koşul cümlelerini varsayımsallık temelli olarak incelediği çalışmasında varsayımsallığı bir süreklilik (continuum) olarak kabul edip farklı dillerin kesin sınırlar taşımadan farklı derecelerle varsayımsallık bildirdiğini savunmuştur. Buna göre yüksek varsayımsallık düşük gerçekleşme olasılığı, düşük varsayımsallık ise yüksek gerçekleşme olasılığı ifade eder. Bu bakımdan karşıolgusalılık, sürekliliğin en ucunda yer alır yani en yüksek derecede varsayımsallık bildirir (1986, ss. 88-89). Koşul cümlelerini bütünüyle varsayımsallık bakımından tanımlamak tartışmalı olsa da² varsayımsallığı siyah

¹ Çeşitli yayınlarda: *olgusalılık karşıtı* (Aygen-Tosun, 1997) *gerçek karşıtlığı* (Ruhi, Zeyrek ve Turan, 2000); ayrıca krş. *gerçek olmayan (gerçeksiz) şartlı* (Yaylagül, 2002); *gerçekleşmemiş olanak kipi, gerçek dışı şart ve gerçek dışı olay* (Deniz Yılmaz, 2014). Karşıolgusalılık terimi, örneğin psikoloji alan yazınında da kullanılmaktadır: bk. “karşıolgusal düşünme” (counterfactual thinking) yani “geçmişte gerçekleşmiş, ancak farklı biçimlerde gerçekleşme olasılığı olan olaylar hakkında düşünebilme becerisi” (Özsoy, 2018, s. 3). *Counterfactual* teriminin felsefe yayınlarında da “olgu” kelimesi ile çevrildiği görülmektedir; bk. “karşıt-olgusal” (Erdenk, 2017, s. 155).

² Athanasiadou ve Dirven (1997, s. 71) Comrie'nin koşul cümlelerini sadece varsayımsallık bakımından ele almasını ve varsayımsallık tanımını eleştirirler zira kendileri koşul cümlelerini olay dizisi koşul cümleleri (course of events conditionals), varsayımsal koşul cümleleri (hypothetical conditionals) ve edimbilimsel koşul cümleleri (pragmatic conditionals) olarak üçe ayırmışlardır. Olay dizisi koşul cümleleri

ve beyaz gibi kesin ayrımlarla tanımlamayan bu yaklaşımı Declerck'in skalası ile birlikte değerlendirmek mümkün görünüyor. Özetle, olgusal bildirmeyen, bir başka deyişle bildirme cümlesi (declarative sentence) olmayan ancak farklı derecelerde olgusallık değerine sahip bilgi kipliği ifadelerini terimin geniş anlamıyla varsayımsallık bildiren ifadeler olarak kabul etmek mümkündür. Declerck ve Reed de olgusal olmayan (teorik) koşul cümlelerinin bir anlamda varsayımsal olduğunu ancak bu terim alanyazında farklı anlamlara gelebilecek şekilde kullanıldığı için tercih etmediklerini belirtmişlerdi (bk. Declerck ve Reed, 2001, s. 14; ss. 93-94). Biz bu çalışmada varsayımsallığı aşağıda görüleceği üzere daha dar bir anlamla (=varsayımda bulunmak) kullanacağız. Varsayımsallık ve karşıolgusallık özellikle koşul cümleleri açısından sıklıkla ele alınan kavramlar olduğu için koşul cümleleri üzerine kaleme alınmış çalışmalardan faydalanacağız.

Bilindiği üzere bilgi kipliği ile konuşur, önermesinin olgusallığına dair ihtimal, şüphe, tahmin, kesinlik gibi yorumlarını iletir: *Uyuyordur, uyumuş olmalı, uyumuştur, uyuyor olabilir* vb. Varsayımsallık ise önermenin olgusallığına dair yorum yapmakla kalmayıp konuşurun söz konusu önermeyi varsayımsal olarak olgusal kabul etmesini ve onun olası sonuçlarını tahmin edip bunlar hakkında konuşabilmesini sağlar. Konuşur, bir durumu veya olayı herhangi bir zaman için gerçekleşmiş olarak kabul edip (=varsayımda bulunup) çeşitli tahminlerde ve çıkarımlarda bulunabilir. Bunu yapabilmek için bildirme cümlelerine değil varsayımsallık üreten kiplik araçlara ihtiyaç duyar. Bu araçlardan öncelikle {-sA} işaretleyicisi akla gelse de aşağıdaki listelerde [(1), (2) ve (3)'te] görüldüğü gibi başka türleri de vardır. Öncelikle varsayımsal koşul cümleleri ve varsayımsallık bildiren sözlüksel işaretleyicilerle kurulmuş cümle örneklerini ele alalım:

1. Bazı varsayımsal ve karşıolgusal cümle örnekleri

A CÜMLELERİ		B CÜMLELERİ
Varsayımsallık kurulur ↓		Gerekliyse varsayılan durumun sonuçları hakkında tahminde bulunulur ↓
a.	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Yarın yağmur yağsa</i> • <i>Yarın yağmur yağarsa</i> 	<i>gezi iptal olur.</i>
b.	<ul style="list-style-type: none"> • <i>[Yağmur yağıyor mu?] Yağmur yağıyorsa</i> • <i>[Yağmur yağmış mı?] Yağmur yağdıysa</i> 	<i>gezi iptal olmuştur.</i>
c.	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Yağmur yağsa</i> • <i>Yağmur yağsaydı</i> 	<i>gezi iptal olurdu.</i>
d.	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Yarın yağmur yağdığını düşünsene (=düşünelim, varsayalım).</i> • <i>Yarın yağmur yağdı diyelim.</i> 	<i>Gezi iptal olur.</i>

ile Declerck ve Reed'in (2001) tespit ettiği olgusal (factual) koşul cümleleri karşılaştırılabilir.

	<ul style="list-style-type: none"> • Varsayalım (=Diyelim, Tut ki) yarın yağmur yağdı. 	
e.	<ul style="list-style-type: none"> • Dün yağmur yağdığını düşünsene (=düşünelim, varsayalım). • Dün yağmur yağdı diyelim. • Varsayalım (=Diyelim, Tut ki) dün yağmur yağdı. 	Gezi iptal olurdu.

(1) numaralı örneklerde konuşur, A cümleleri ile “yağmurun yağdığını” varsaymakta ve B cümleleri ile de A’daki varsayımsal durumun kendince muhtemel sonuçlarını tahmin etmekte [bk. tahminsel (predictive) koşul cümleleri (Dancygier, 1998; Dancygier ve Sweetser, 2005)] ya da çıkarımda bulunmaktadır. (1)a, b ve c örneklerinde varsayımsal koşul cümleleriyle³, (1)d ve e’de ise sözlüksel işaretleyicilerle varsayımsallık kurulmuştur⁴.

(1)c ve e cümlelerinin diğerlerinden bir açıdan farklı olduğu görülüyor: Bu cümleler, varsayımsal olmakla birlikte ayrıca **karşıolgusal**dırlar ve bu bakımdan hem Decklerck hem de Comrie’nin skalasında en uç kategoriyi temsil ederler. Karşıolgusal cümleleri diğer varsayımsal cümlelerden ayıran özellik, önermenin tam tersinin olgusal olmasıdır bir başka deyişle (1)c ve e cümlelerinde gerçekte “yağmurun yağmadığı” ve “gezinin iptal olmadığı” bilgisi iletilirken aynı zamanda bu olgusal durumların tam tersinin gerçekleşmesine yönelik varsayımda bulunulur. Görüldüğü üzere karşıolgusal cümlelerde iki anlam aynı anda iletebilmektedir. Araştırmacıların “ikili anlam” (dual meaning) (Kulakova ve Nieuwland, 2016, s. 50) veya “ters uçluluk” (polarity reversal) (Van linden ve Verstraete, 2008, s. 1866) olarak adlandırdıkları bu özellik, karşıolgusallığın ayırt edici yönüdür. Bu çalışmada varsayımsallık, karşıolgusalılığı da kapsayan bir üst ulam olarak kabul edilmiştir. Örneğin Ruhi, Zeyrek ve Turan’ın (2000) önerdiği varsayımsallık ve karşıolgusalılık ayrımı yerine varsayımsallığın içinde karşıolgusal olan ve olmayan ayrımı yapılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada varsayımsallık terimi kullanıldığında karşıolgusalılığı da içermektedir.

(1)a, b ve d örneklerinde ise gerçekte “yağmurun yağmadığı” ve “gezinin iptal olmadığı” bilgisine ulaşılamamaktadır. Bu cümlelerden “yağmurun yağması” veya “yağmaması” alternatiflerinden birinin gerçekleşmesinin ihtimal dâhilinde olduğunu ancak bunun (şimdilik) bilinmediğini anlıyoruz. Konuşur hangi alternatifin gerçekleşeceğine yönelik, öznel yorum ve beklentisine göre farklı varsayımsal cümleler kurabilir (İngilizce için bk. Declerck ve Reed 2001’de kapalı (closed), açık (open) ve belirsiz (tentative) koşul cümleleri). Dancygier ve Sweetser da kendi sınıflandırmalarında *tahminsel* olarak adlandırdıkları koşul

³ Johanson da (2021, ss. 702-704) Türk dillerinde koşul cümlelerini ve {-sA} işaretleyicisini “varsayımsallar” (hypotheticals) başlığı altında ele almaktadır.

⁴ İngilizcedeki *suppose*, *supposing*, *assuming* gibi sözlüksel varsayımsallık işaretleyicileri için bk. Athanasiadou ve Dirven, 1997, ss. 80-81.

cümlelerinin [ki karşıolgusal koşul cümlelerinin de dâhil olduğu bu cümlelerin varsayımsallık bildirdiğini söyler (bk. 2005, s. 59)] ayırt edici özelliklerinden birisi olarak söz konusu “alternatiflik” kavramını kullanır. Elbette karşıolgusal koşul cümlelerinde de alternatiflik iletilir zira söz konusu özel anlamın bizzat alternatiflerden birisinin olgusal olması sebebiyle ortaya çıktığını belirtmiştik ancak karşıolgusal cümlelerde diğer varsayımsal cümlelerde olduğu gibi gerçekleşmesi (farklı derecelerde de olsa) muhtemel kabul edilen iki olası alternatiften söz edilemez; alternatiflerden birisi deyim yerindeyse bloke edildiği için karşıolgusalılık üretilebilmiş olur⁵. Bu bakımdan Dancygier ve Sweetser’ın tespitlerine ek olarak karşıolgusalılığı bir nevi “kapalı alternatiflik” olarak (alternatifsizlikle karıştırılmamalı) düşünebiliriz. Karşıolgusalılık dışındaki diğer varsayımsal cümleleri, “açık alternatiflik” [krş. “açık uçlu olabilirlik” (Aslan Demir, 2008, s. 114)] bildiren varsayımsal cümleler olarak gruplandırabiliriz. Böylece alanyazında bazı koşul cümlelerinin “açık” olarak adlandırılmasına da gönderme yapmış olmaktadır (örneğin bk. Dancygier, 1998; Declerck ve Reed, 2001; Kerslake, 2003; Göksel ve Kerslake, 2005).

Aşağıdaki listede yine bazı varsayımsal ve karşıolgusal örnekler sıralanmıştır. Ancak bu örneklerde farklı kiplik anlamların (dilek, gereklilik gibi) ve ya ünleminin eklenebildiğini [(2)a, b, c, d ve f örnekleri]; *yoksa* bağlacının [(2)e örneği] ve {-mAdAn} ve {-mAkSIZIn} işaretleyicilerine sahip belirteç işlevli bağımlı cümlelerin de [(2)g ve h örnekleri] varsayımsallığın üretilmesinde görev alabildiğini görüyoruz:

2. Bazı varsayımsal ve karşıolgusal cümle örnekleri

	A CÜMLELERİ	B CÜMLELERİ
	Varsayımsallık kurulumu ↓	Gerekliyse varsayılan durumun sonuçları hakkında tahminde bulunulur ↓
a.	<i>Keşke yarın yağmur yağsa.</i>	<i>Gezi iptal olur.</i>
b.	<i>Keşke dün yağmur yağsaydı. (=yağaydı).</i>	<i>Gezi iptal olurdu.</i>
c.	<i>— Vaktimiz olsaydı da film izleyebilseydik.</i>	<i>— Evet, ne güzel olurdu. Şener Şen’in yeni filmini izledik.</i>
d.	<i>Ya yağmur yağsaydı!</i>	<i>Gezi iptal olurdu.</i>
e.	<i>Yağmur yağmadı. Yoksa (=Eğer yağsaydı)</i>	<i>gezi iptal olurdu.</i>
f.	<i>O olmadan</i>	<i>asla başaramazdık. Maçı kesin kaybederdik.</i>
g.	<i>Senin yardımların olmaksızın</i>	<i>konuyu dahi anlayamazdım. Sınavdan kalırdım.</i>
h.	<i>Kısık ateşte pişirmeliydin.</i>	<i>Dibi tutmaz ve daha lezzetli olurdu.</i>

⁵ Alternatiflik bildirmeyen koşul cümlelerine *Eğer açsan buzdolabında yemek var, Yardıma ihtiyacımız olursa adım Nehir* gibi farklı türdeki koşul cümleleri örnek gösterilebilir.

(2) numaralı örneklerden sadece a, karşılgusal değildir. Ayrıca hiçbir örnekte koşul cümlesi yer almamaktadır. Bu açıdan (1) ve (2)'de yer alıp koşul cümlesi olmayanları söz dizimsel açıdan basit (simple/monoclausal) varsayımsal (türüne göre karşılgusal) cümleler olarak da adlandırabiliriz (bk. Van linden ve Verstraete, 2008). (2)a, b ve c örneklerinde dilek cümleleri yer almaktadır. Aslan Demir'in (2008, s. 113) ifadeleriyle a örneği "potansiyel/gerçekleşebilir" bir isteği, b-c örnekleri ise "gerçekleşmemiş" bir isteği ifade etmektedir. (2)b'de örneğini gördüğümüz A cümlesi türü, alanyazında "karşılgusal dilek" (counterfactual wish) (örneğin bk. Iatridou, 2000, s. 231) olarak tanımlanır⁶. (2)c örneği, {-sAydI dA} ile {-sAydI} işaretleyicilerinin art arda kullanıldığı ve böylece iki dilek cümlesi arasında neden-sonuç ilişkisinin de ifade edilebildiği ilgi çekici karşılgusal dilek cümleleridir. Konuşur, vakti olmasını ve buna bağlı olarak evde film izleyebilmeyi dilemektedir. Konuşurun muhatabı da söz konusu karşılgusal durum hakkında konuşmayı, B cümlelerine özgü olduğu görülen morfolojik işaretleyicileri kullanarak devam ettirir. (2)d örneğini, koşul ve dilek cümlelerinde gördüğümüz {-sAydI} işaretleyicisi kullanılmış olmasına rağmen her iki türe de dâhil edemiyoruz. Bu karşılgusal cümlede "ya" ve {-sAydI} işaretleyicilerinin birlikteliğiyle söz konusu anlam ortaya çıkmıştır. Bu hem karşılgusal olan hem de dinleyiciyi ilgili durumun olası olumsuz sonuçlarını düşünmeye davet eden bir anlamdır: Bir başka deyişle "yağmur iyi ki yağmamış"tır. (2)e örneğinde "yoksa" bağlacı, içinde bulunduğu bağlam gereği açıkça varsayımsallık kurar (tıpkı "yağmur yağsaydı" demek gibi). Üzüm de "yoksa"nın karşılgusal cümlelerdeki kullanımını örneklemiştir (2020, s. 128). Benzer bir durumu (2)f ve g'de {-mAdAn} ve {-mAksIzIn} işaretleyicileri ile üretilmiş olan belirteç işlevli bağımlı cümleler yapmaktadır. (2)h'de ise {-mAlIydı} gereklilik işaretleyicisinin kullanılarak karşılgusal cümle üretildiğini görüyoruz. Elbette geçmişe müdahale etmek mümkün değildir ancak konuşur, kendince daha doğru olanı tavsiye etmekte; böylelikle kurmuş olduğu varsayımsal durumun sonuçlarını B cümleleri ile aktarmaktadır.

Varsayımsal sözcelerde birden fazla A ve/veya birden fazla B kullanmak mümkündür:

Birden fazla A kullanımı: **A** [*Biraz uyusaydın, dinselseydin*] **B** [*iyi olurdu.*]

Birden fazla B kullanımı: **A** [*Keşke biz de şimdi deniz kenarında olabilseydik.*] **B** [*Bütün gün denizin ve güneşin tadını çıkarırdık. Hem çocuklara da iyi gelirdi. Değişiklik olurdu.*]

⁶ "Karşılgusal dilek" terimini Üzüm de (2020) kullanmıştır. Menz {-(-y)AydI} işaretleyicisini *irrealis* kipi (2010, s. 589), Johanson *counterfactual optative* olarak (2014, s. 45) adlandırmıştır.

Gözlemlenebilen bir diğer durum da A cümleleri olmadan doğrudan B cümleleri ile varsayımsallık ve elbette karşıolgusallık üretilebilmesidir [ayrıca bk. “gerçekleşmemiş olanak kipi” (Deniz Yılmaz, 2014)]. Bu cümlelerde aslında A cümlelerinin eksiltildiği da düşünülebilir ancak bu çalışma kapsamında söz konusu durum, detaylıca ele alınmayacaktır. Aşağıdaki örnekler incelenebilir:

3. Bazı varsayımsal ve karşıolgusal cümle örnekleri

- a. *Bir daha sakın silahla oynama. Yanlışlıkla birisini vurabilirsin.*
- b. *Bir daha sakın silahla oynama. Yanlışlıkla birisini vurabilirdin.*
- c. - *Yardım edecek kimseyi bulamadığım için ödevi tamamlayamadım.*
- *Hadi ya! Ben ederdim.*
- d. *Watergate (skandalı), Fransa’da Nixon’a zarar vermezdi. (Fauconnier ve Turner, 2002, ss. 225-226).*

(3)’te yer alanlar arasında yalnızca a örneği, karşıolgusal değildir. Özellikle (3)d, insan zihninin varsayımsal hatta bütünüyle hayalî bir durumu düşünebilmesi ve yorumlayabilmesine ilişkin ilgi çekici bir örnektir. Bu karşıolgusal cümle, diğer karşıolgusal cümlelerin aksine örneğin geçmişteki herhangi bir olayın tersi hakkında olmak yerine aslında hiçbir zaman gerçekleşmesi mümkün olmayan (ve elbette yine karşıolgusal olan) bir durum hakkındadır (*Superman olsam istediğim yere hemen gidebilirdim* demek gibi).

Böylelikle bu bölümde varsayımsallık ve karşıolgusallık hakkında temel bir çerçeve oluşturmuş olduk. Sonraki bölümde Declerck ve Reed’in (2001) koşul cümlelerini nasıl incelediklerini tanıtırak hayalî koşul cümleleri hakkında bilgi vereceğiz.

2. Declerck ve Reed’e göre Koşul Cümleleri

Declerck ve Reed (2001), İngilizce koşul cümlelerinin detaylı bir incelemeyle ele alındığı hacimli bir çalışmadır⁷. Söz konusu yayında koşul cümlelerinin, işlevsel özellikleri bakımından temelde iki gruba ayrıldığını görmekteyiz: i. Durum belirleyen (case-specifying) koşul cümleleri ii. Retorik (rhetorical) koşul cümleleri. Bu tasnif, öncül (=koşul bildiren bağımlı cümle)⁸ ile sonuç cümlesi

⁷ Declerck ve Reed (2001) hakkında yazılmış bir tanıtma ve eleştiri yazısı için bk. Dancygier, 2003.

⁸ Çeşitli yayınlarda: *protasis*, *antecedent* ve ayrıca *P-clause* (Declerck ve Reed, 2001); *öncül tümce* (Can Bakırlı, 2010); *öncül tümcecik*, *öncül* (Ruhi, Zeyrek ve Turan, 2000); *şart-fülle kurulan yan cümle* (Erdoğan, 2015, s. 74) ya da başka eserlerde *yan cümle/tümce*, *tümcecik/cümlecik*.

(= koşul bildiren bağımlı cümlenin bağlı olduğu üst cümle)⁹ arasındaki semantik ilişkiye ve bunun türlerine odaklanmaktadır. Bu işlevsel yaklaşım ve ilgili sınıflandırma, Can Bakırlı (2010) tarafından detaylıca Türkçeye aktarılmış ve Türkçe koşul cümleleri bir bütüncüye bağlı olarak incelenmiştir. Ayrıca bk. (Oktar ve Can, 2016).

Buna göre durum belirleyen koşul cümlelerinde öncül, sonuç cümlesindeki önermenin hangi durum ve koşullara bağlı olarak geçerli ve doğru olduğunu bildirir. Buna mukabil retorik koşul cümlelerinde öncül ve sonuç cümleleri arasında böyle bir ilişki yoktur; öncül cümle, sonuç cümlesinin durumunu belirleme işlevine sahip değildir. Bu bakımdan retorik koşul cümlesi terimi, durum belirleyen koşul cümlesi olarak tanımlanamayacak olan bütün koşul cümlelerini kapsar ve “durum belirleyen koşul cümlelerinin analizinde ortaya çıkan işlevsel boşluğu dolduracak şekilde tanımlanır” (Oktar ve Can, 2016, s. 126). Yazımızın amacı, koşul cümlelerinin işlevsel özelliklerini ele almak olmamakla birlikte söz konusu tasnifle ilgili genel bir fikir verebilmek amacıyla aşağıdaki örnekler Can Bakırlı’nın (2010, ss. 85-86) Türkçeleştirmesi kullanılarak verilmiştir:

4. Declerck ve Reed (2001)’e göre durum belirleyen koşul cümleleri

- a. Gerçekleştirme işlevi: *Düğmeye basarsan yangın alarmı çalır.*
- b. Çıkarım işlevi: *Eğer John o saatte evdeyse katil o değildir.*
- c. Tümüyle durum belirleme işlevi: *Eğer bir çocuğun ebeveyni yoksa öksüzdür.*

5. Declerck ve Reed (2001)’e göre retorik koşul cümleleri

- a. Söz söyleme (edimsel) işlevi: *Eğer açsan buzdolabında tart var.*
- b. Karşılaştırma işlevi: *Sizin soracak sorunuz yoksa benim de yok.*
- c. Yorumlama işlevi: *Toplantıya iki ya da üç kişi gelecek, eğer gelirlirse.*
- d. Yapay-sezdirim işlevi: *Kendi evinde yere tükürüyorsan burada da yapabilirsin.*
- e. Söz uzatım işlevi: *Yardım edeceğim diyorsam edeceğim.*

(5)’teki örneklere bakıldığında retorik koşul cümlelerinde öncülün sonuç cümlesindeki önermenin hangi durum ve koşullarda geçerli olduğunu ya da gerçekleştiğini bildirmediğini hemen fark edebiliyoruz. Örneğin (5)a’da buzdolabında tart olması ya da olmaması, öncülde belirtilen bir koşula bağlı değildir. Gündelik dilde koşul cümlesi denildiğinde akla gelecek tipik örneklerin

⁹ Çeşitli yayınlarda: *apodosis, consequent* ve ayrıca *Q-clause* (Declerck ve Reed, 2001); *sonuç tümcesi* (Can Bakırlı, 2010); *sonuç tümceciği, sonuç* (Ruhi, Zeyrek ve Turan, 2000) ya da başka eserlerde *temel/ana cümle (tümce)*.

de bir bakıma (4)'tekilerle benzer olacağını hiç değilse sezgisel olarak tahmin edebiliriz. Bu bakımdan yazarlar retorik olarak adlandırdıkları koşul cümlelerinin öncüllerinin durum belirleme işlevinden ziyade farklı retorik amaçlar taşıdıklarını belirtmektedirler (Declerck ve Reed, 2001, s. 319).

Declerck ve Reed, koşul cümlelerini işlevsel bir incelemeye tabi tutmanın yanı sıra farklı açılardan da incelemişlerdir: söz dizim özellikleri, kullanılan morfolojik araçlar, kullanılan bağlaçlar, zaman kategorisi vb. Bunlar arasında yer alan bir diğeri de “mümkün dünyalar” (possible worlds) yaklaşımı çerçevesinde koşul cümlelerinin sınıflandırılmasıdır. Yazarlar, retorik koşul cümlelerinin tamamının mümkün dünyalar yaklaşımı bakımından ele alınmasının mümkün olmadığını bu yüzden durum belirleyen koşul cümlelerini öncül cümlelerin belirttiği mümkün dünya açısından incelediklerini söylerler (Declerck ve Reed, 2001, s. 50). Declerck ve Reed'in analizine geçmeden önce “mümkün dünya” kavramından kısaca bahsedilecektir:

Karşıolgusal cümleler yukarıda bahsedilen özel anlamsal yapıları sebebiyle felsefe, psikoloji, mantık gibi farklı disiplinlerin de ilgisini çekmiş ve örneğin felsefedeki “mümkün dünyalar” (possible worlds) teorisiyle karşıolgusallık arasında ilişki kurulmuştur. Mümkün dünyalar kavramı öncelikle felsefe ve mantık alanlarının konusu olmuştur. Alman felsefeci Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) ilk isim olmakla birlikte Rudolf Carnap (1891-1971), Saul Kripke (1940-) ve David Lewis (1940-2001) teoriye önemli katkılarda bulunmuşlardır (Chapman ve Routledge, 2009, s. 164). Buna göre etrafımızı çevreleyen dünyanın her an farkındayız; bu dünya içinde olaylar geçmişten bu yana gerçekleştiler, her an gerçekleşmekte ve bu böyle sürüp gitmektedir. Bütün bu farkındalığımızın yanı sıra bir de aslında dünyanın şu anki hâlinin ya da geçmişte herhangi bir andaki hâlinin farklı olabileceğini de bilmekteyiz. Örneğin “Ali dün kırmızı bir araba aldı.” cümlesine bakalım (örnek Chapman ve Routledge, 2009, s. 164'ten uyarlanmıştır): Ali'nin araba almadığı veya araba aldığı ama kırmızı bir araba almadığı dünyalar da pek tabii mümkündür. İşte bu alternatif dünyalara mümkün dünyalar diyebiliriz. Gerçek dünya da bu durumda mümkün dünyalardan biridir ama elbette gerçekleşmiş ve gerçekleşmekte olanıdır. Portner, “mümkün dünya” ile birlikte “mümkün durum” (possible situation) teriminin de kullanıldığını belirtir. Buna göre “mümkün dünya” ile zihinlerde daha bütünlüklü, tam bir dünya canlanırken “mümkün durum”la bir an, bir parça ifade edilebilmektedir (2005, s. 14).

Aşağıdaki bölümde Declerck ve Reed'in (2001) (ayrıca yazarların diğer yayımlarından da faydalanarak) koşul cümlelerini mümkün dünyalar bakımından nasıl ele aldıkları incelenmiştir:

2.1. Declerck ve Reed'e göre Koşul Cümlelerinin Mümkün Dünyalar Bakımından Tasnifi

Yazarlar, durum belirleyen bir koşul cümlesinin öncülünün ne tür bir mümkün dünyayı belirttiğine bakılıp cümlenin buna göre sınıflandırılabileceği düşüncesindedirler. Temelde ikili bir ayırım mevcuttur: olgusal dünya (factual world) ile olgusal olmayan dünya (theoretical/nonfactual world). Eğer cümlede ifade edilen “durum”¹⁰ gerçek dünya ile örtüşüyorsa ve onun bir parçasıysa olgusal koşul cümlesi olarak tanımlanır. Olgusal koşul cümlelerinde gerçek dünyada olmuş veya olmakta olan bir durum söz konusuysa olgusal olmayan koşul cümlelerinde bir durum hakkında konuşuruz zihninde yer alan bir tür varsayım (assumption, supposition) söz konusudur. Bu cümleler, bir anlamda varsayımsaldır (hypothetical-suppositional) (Declerck ve Reed, 2001, s. 50; ss. 93-94). Yazarlar, teorik (theoretical) ve olgusal olmayan (nonfactual) terimlerini aynı anlama gelecek şekilde kullandıklarını söylerler ve teorik sözcüğünü tercih etmelerinin nedenini ise alanyazında olgusal olmayan teriminin sıklıkla karşıolgusal anlamında kullanılıyor olmasıyla açıklarlar (Declerck ve Reed, 2001, s. 51). Biz ise bu yazıda “olgusal olmayan” terimini kullanmaya devam edeceğiz. Olgusal koşul cümlelerinde konuşur adeta ifadesinin gerçek dünya için doğru olduğu taahhüdünde bulunur; önermedeki durum, olgusal dünya ile örtüşür. Olgusal olmayan koşul cümlelerinde ise örtüşme yoktur ve bir anlamda olgusal olandan farklı, teorik, varsayımsal bir dünya yaratılır; olgusal koşul cümlesi örneklerine sık rastlanmaz (Declerck ve Reed, 2001, s. 67; ss. 71-72). Aşağıdaki iki örnek koşul cümlesine bu açıklamalarla birlikte bakalım (Declerck ve Reed, 2001, s. 50):

6. a. Olgusal koşul cümlesi örneği¹¹:

Bir problemim olsa hep büyükanneme giderdim.

b. Olgusal olmayan koşul cümlesi örneği¹²:

Bir problemi varsa muhtemelen büyükannesine gitmiştir.

(6)a cümlesinde olgusal dünyaya ait bir durum hakkında bildirimde bulunulduğu görülüyor. Önerme ile olgusal dünya arasında doğruluk ilişkisi olduğu, bir örtüşme olduğu açıktır. “Konuşuruz geçmişte problemleri olmuştur ve bu

¹⁰ Önermenin bildirdiği hareket, olay, süreç veya durum; bk. Declerck ve Reed, 2001, ss. 9-10.

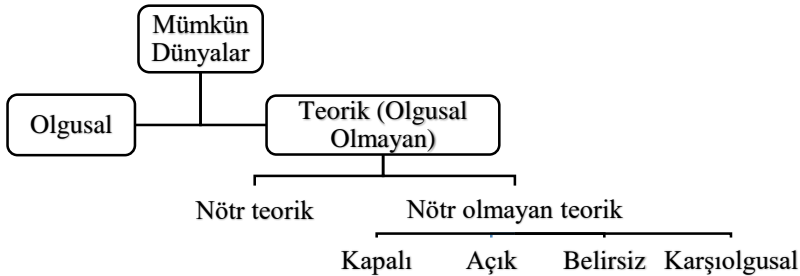
¹¹ İngilizcesi: *If I had a problem, I always went to my grandmother.* [Geçmişte tekrar eden alışkanlık örneği olan bu cümleyi “Ne zaman bir problemim olsa hep büyükanneme giderdim.” anlamında düşünebiliriz. (yazarın notu)]

¹² İngilizcesi: *If he has a problem, he's probably gone to his grandmother.* [Çocuklarına ulaşamayan anne ve babanın birbirlerini sakinleştirmeye çalıştıkları bir konuşma bağlamında düşünebiliriz. (yazarın notu)]

durumlarda büyükannesine gitmiştir.” diyebiliyoruz. Diğer taraftan (6)b’de ifade edilen durumun olgusal dünya ile örtüştüğü söylenemez, daha ziyade bir “olasılık” anlamı söz konusudur. Söz konusu durumun olgusal dünyada gerçekleşip gerçekleşmediği (problemi olup olmadığı) kesin değildir.

Yazarlar hem işlevsel hem de mümkün dünya temelli sınıflandırmalarında özellikle öncül cümlelerin özelliklerine göre adlandırma yaparlar. Örneğin olgusal koşul cümleleri değil de *olgusal öncüllü koşul cümleleri* (factual-P conditionals) ya da durum belirleyen koşul cümleleri değil de *durum belirleyen öncüllü koşul cümleleri* (case-specifying-P conditionals) derler. Bu tercihin sebebi, koşul cümlelerinin işlevleri bakımından ele alındığında öncül ya da sonuç cümlesinin gösterdiği bir işlevin belirleyici olduğunu düşünmeleridir. Mesela *metalingüistik öncüllü koşul cümleleri* olduğu gibi *metalingüistik sonuçlu koşul cümleleri* de vardır (Declerck ve Reed 2001, s. 13). Koşul cümleleri, mümkün dünyalar bakımından sınıflandırılırken de bu adlandırma tercihinin yapılmasında öncül ve sonuç cümlelerinin istisnai de olsa farklı mümkün dünyaları ifade edebiliyor olmaları etkili olmuştur (bk. Declerck ve Reed, 2001, ss. 103-105). Bu sebeplerle yazarların öncül cümlelerin özelliklerine göre adlandırma yaptıklarını tekrar vurgulamalıyız ancak biz bu yazıda kolaylık sağlaması sebebiyle adlandırmaları, X koşul cümlesi ya da Y koşul cümlesi şeklinde yapmaya devam edeceğiz. Şimdi yazarların koşul cümlelerini “mümkün dünyalar” bakımından nasıl sınıflandırdıklarını inceleyebiliriz:

Şekil 1. Öncüllerine göre Koşul Cümlelerinin Mümkün Dünya Tipolojisi (Declerck ve Reed, 2001, s. 65; Declerck, 2011, s. 30)

Declerck ve Reed, Şekil 1’de görüldüğü üzere olgusal olmayan koşul cümlelerini iki alt gruba ayırmıştır: *Nötr teorik* ve *nötr olmayan teorik*, bir başka deyişle *nötr olgusal olmayan* ve *nötr olmayan olgusal olmayan*. Yazarların nötr ve nötr olmayan ayrımı üzerinde duralım:

Nötr olmak ya da olmamakla kastedilen şudur: Yukarıda belirtildiği üzere olgusal olmayan bir koşul cümlesinde ifade edilen durum, olgusal dünya ile örtüşmemektedir aksi takdirde olgusal bir cümle olurdu. Ancak konuşur, önermenin olgusal dünya ile örtüşme durumuna dair olumlu ya da olumsuz bir

bildirimde bulunmuyorsa bu cümle, nötr teorik (yani nötr olgusal olmayan) bir cümle olur (bk. Declerck ve Reed, 2001, ss. 72-73). Bir başka deyişle konuşur, önermede belirtilen durumun gerçek dünya için doğru veya yanlış olduğunu ya da büyük ihtimalle doğru veya düşük ihtimalle doğru olduğunu iletmez. Eğer iletseydi yazarlara göre nötr olmayan teorik cümleler olacaktı. Aşağıdaki örnekleri inceleyebiliriz:

7. Declerck ve Reed (2001)'e göre Bazı Nötr Teorik (Nötr Olgusal Olmayan) Koşul Cümlesi Örnekleri¹³

- a. Eğer bir kadının ailesinde kanser hikâyesi varsa en azından yılda bir kez kendisini muayene etmelidir. (73)
- b. Su kaynarsa buharlaşır. (74)
- c. Bir problemi olursa büyükannesine gidiyor. (75)
- d. Anne ve babaları ölmüşse o çocuklar öksüzdür. (76)

Araştırmacılar, bu örnekleri olgusal olmayan olarak tanımlarlar. Farklı sebepleri olmakla birlikte hepsinde ortak olan özellik, önermede belirtilen durumun gerçek hayatta gerçekleşip gerçekleşmemesine yönelik olumlu ya da olumsuz bir ek bildirimde (bu durumların olgusal dünya ile örtüşmesine veya örtüşmemesine dair olasılık bildiriminde) bulunulmamasıdır. Araştırmacılar bu örnekleri olgusal olmayan olarak tanımlarlar. Farklı sebepleri olmakla birlikte hepsinde ortak olan özellik önermede belirtilen durumun gerçek hayatta gerçekleşip gerçekleşmemesine yönelik olumlu ya da olumsuz bir ek bildirimde (bu durumların olgusal dünya ile örtüşmesine veya örtüşmemesine dair olasılık bildiriminde) bulunulmamasıdır. (7)a'da belirli bir kişiden bahsedilmemesi (bir kadın); (7)b'de zamanlar üstü genel bir ifadenin olması (omnitemporal); (7)c'de devam etmekte olan bir alışkanlığın anlatılması¹⁴ ve (7)d'de bir grubun (öksüzler) tanımlanması, cümlelerin nötr kalmasını sağlamıştır. İşte, nötr teorik (olgusal olmayan) cümlelerden bir diğeri de hayalî koşul cümleleridir. Kullanılan morfolojik işaretleyiciler bakımından karşıolgusal cümlelerden farkı olmayan hayalî koşul cümleleri, özel bir bağlam içinde üretilmiş olmalarından dolayı

¹³ Örneklerin İngilizceleri: **a.** *If a woman has a history of cancer in her family, she should have herself checked at least once a year.* **b.** *If water boils, it changes into steam.* **c.** *If she has a problem, she goes to her grandmother.* **d.** *Children are orphans, if their parents are dead.*

¹⁴ Bu düşünce, Dancygier'in (2003) Declerck ve Reed (2001) için yazdığı tanıtma yazısında eleştirilmiştir. Dancygier, yazarların geçmişte alışkanlık bildiren koşul cümlelerini olgusal kabul ederken [örneğin bu yazıda (6)a] (7)c'deki gibi "devam etmekte olan alışkanlık" belirten koşul cümlelerini olgusal olmayan kabul etmelerini şartırtıcı bulur. Zira hayatta en azından bir kere gerçekleşmiş bir olgu söz konusudur (bk. Dancygier, 2003, s. 313).

yazarlara göre karşıolgusalılık bildirmez (Öyle olsaydı nötr olmayan teorik koşul cümlesi olacaktı.). Hayalî koşul cümleleri aşağıda detaylıca ele alınacaktır.

Tekrar karşıolgusal koşul cümlelerine ve Declerck ile Reed'in yaklaşımına dönelim. Araştırmacılar, karşıolgusal koşul cümlelerini nötr olmayan teorik cümleler grubunda ele almışlardı. Nötr olmayan cümleler, nötr cümlelerden farklı olarak önermenin olgusal dünya ile ilişkisine dair ek yorum iletirler yani önermede belirtilen durumun olgusal dünya ile örtüşmesine, olgusal dünya için doğru ya da yanlış olmasına ya da muhtemelen doğru veya yanlış olduğuna dair bir bildirimde bulunurlar. Declerck ve Reed, bu bakımdan nötr olmayan koşul cümlelerini dörde ayırmaktadır: *kapalı*, *açık*, *belirsiz* ve *karşıolgusal koşul cümleleri*. Bu yazının kapsamını daha da artırmamak için karşıolgusalılık dışındaki diğer üç nötr olmayan teorik koşul cümlesi hakkında sadece kısaca bilgi vermekle yetinelim (detay için bk. Declerck ve Reed, 2001, ss. 81-98). Böylelikle nötr ve nötr olmayan teorik koşul cümleleri arasındaki fark da daha iyi anlaşılacaktır:

8. Declerck ve Reed (2001)'e göre Nötr Olmayan Teorik Koşul Cümlesi Örnekleri¹⁵:

- a. ["Ben yapmadım." — "Sana inanıyorum.] Fakat eğer sen yapmadıysan Fred yapmış olmalı." (81) (**kapalı**)
- b. Tren gecikirse Londra'daki aktarmayı kaçırmaz. (91) (**açık**)
- c. Dünyaya o büyüklükte bir meteor çarpsa yeryüzündeki bütün yaşam yok olur. (94) (**belirsiz**)
- d. Bugün yerine yarın gelseydin beni evde bulamazdın. (100) (**karşıolgusal**)

Kapalı (closed) koşul cümlelerindeki [ör. (8)a] olgusal olmayan dünyanın olgusal dünya ile örtüştüğü, aynı olduğu kabul edilir, bir başka deyişle öncül cümledeki durumun olgusal dünya için doğru olduğu sadece varsayılır ve bir aynılık (idenditiy) ilişkisi kurulur (Declerck ve Reed, 2001, s. 81; Declerck, 2011, s. 30). Dikkat edilirse iki dünya aynıdır denilmemektedir, eğer böyle olsaydı söz konusu koşul cümlesi olgusal olurdu. Örneğin (8)a'daki diyalogda ikinci konuşmacı, birinciye "Sana inanıyorum. Eğer sen yapmadıysan..." diyerek öncüldeki önermenin olgusal olduğunu sadece varsaymıştır (assumed). Mealen ve serbestçe yeniden söylersek "Hadî senin yapmadığını doğru kabul edeyim." demiş olmaktadır. Araştırmacıların verdiği bir başka örneği (Declerck ve Reed, 2001, s. 81), Şu an baktığımız resim Van Gogh'a ait diyen bir kişiye Eğer bu Van Gogh'sa beni hayal kırıklığına uğrattı şeklinde cevap veren bir konuşurun cümlesini ele

¹⁵ İngilizceleri: a. ["I didn't do it." — "I believe you.] But if you didn't do it, it must have been Fred." b. If the train is late, we will miss our connection in London. c. If the world was hit by a meteor of that size, all life on earth would be destroyed. d. If you had come tomorrow instead of today, you would not have found me at home.

alalım: Declerck ve Reed, bu koşul cümlesinin öncülünde konuşurun ilgili tablonun Van Gogh'a ait olduğunu “bir olgu olarak bilmek” yerine bunu sadece “görünüşte kabul ettiğini” düşünmektedirler. Bu sebeple bu koşul cümlesini olguşal olarak değerlendirmezler.

Açık (open) koşul cümlelerinde ise [ör. (8)b] olguşal olmayan dünya ile olguşal olan arasındaki örtüşme, açık bir olasılık (open possibility), başka bir ifadeyle muhtemel bir aynılık (possible identity) şeklindedir, yani öncül cümledeki durumun olguşal dünyada gerçekleşmesi, olguşal dünya için doğru olması olasılık dâhilindedir (Declerck ve Reed, 2001, s. 91; Declerck, 2011, s. 30). Bu tür cümleler, geçmiş ve şimdi için mümkün olsalar da sıklıkla geleceğe yöneliktirler ve konuşur, durumun gerçekleşip gerçekleşmeyeceğine dair kesin bir bilgiye sahip değildir; iki alternatif söz konusudur. Konuşur, açık koşul cümleleri ile geleceğe yönelik bir tahminde bulunmakla birlikte daha çok söz konusu durumun gerçek bir olasılık olduğunu bildirmiş olur (Declerck ve Reed, 2001, s. 92)

Belirsiz (tentative) koşul cümlelerinde [ör. (8)c], olguşal olmayan dünya ile olguşal olan arasındaki örtüşme, bir olasılık olarak mümkündür ancak bu imkânsız olmamakla birlikte daha düşük bir olasılıktır (unlikely but not impossible), yani iki dünya arasında “muhtemelen aynı olmama” (likely nonidentity) ilişkisi mevcuttur. Bir başka deyişle cümledeki durumun gerçek dünyada doğru olması ihtimaline tereddütle (tentative kelimesinin bu anlamını düşünebiliriz) yaklaşılması söz konusudur (Declerck ve Reed, 2001, s. 93; Declerck, 2011, s. 30)¹⁶.

Karşıolguşal koşul cümleleri [ör. (8)d], nötr olmayan teorik cümle türlerinin sonuncusudur. Bu cümlelerdeki olguşal olmayan dünya, olguşal, gerçek dünyanın tamamen tersidir. Her iki dünyanın aynı olması ya da aynılığına dair bir ihtimalin olması düşünülemez, yani “kesin aynı olmama” (definite nonidentity) söz konusudur. Bu bakımdan karşıolguşal cümledeki durum, karşıolguşal dünya için doğrudurken olguşal dünya için yanlıştır (Declerck ve Reed, 2001, s. 99; Declerck, 2011, s. 30). Ancak hatırlanacağı üzere örneğin açık koşul cümlelerinde böyle kesin bir örtüşmemezlik söz konusu değildi. Declerck'in koşul cümlelerini olguşallık bakımından sınıflandırırken kullandığı bu yaklaşımı ve olguşallıktan karşıolguşallığa doğru giden bu olguşallık değeri skalasını epistemik kipliği ele alırken de kullandığına bu yazının giriş bölümünde değinmiştik. Artık yazarların bir nötr teorik (olguşal olmayan) koşul cümlesi türü

¹⁶ Wierzbicka (1997), söz konusu koşul cümlesi türünün İngilizce dışında pek çok dilde bulunmadığını belirtmiştir; bu cümleler “Bunun gerçekleşeceğini düşündüğümü söylemiyorum.” (I don't say I think this will happen.) gibi fazladan bir anlamsal nüansa sahiptir, bk. 1997, ss. 48-49. Iatridou ise ilgili koşul cümlelerini (geleceğe yönelik olduklarında) *future less vivid* olarak adlandırır (2000, s. 234).

olarak belirledikleri hayalî koşul cümlelerine, karşıolgusal cümlelerle olan benzerlik ve farklılıklarına bakabiliriz:

2.2. Hayalî Koşul Cümleleri

Declerck ve Reed, karşıolgusal koşul cümleleri ile aynı morfolojik işaretleyicilere sahip olan ancak içinde bulunduğu karşıolgusal bağlam sebebiyle karşıolgusal olmayan bir koşul cümlesi türünü tespit ederler¹⁷. Hayalî (imaginary) koşul cümleleri olarak adlandırdıkları bu cümleleri, nötr teorik (olgusal olmayan) koşul cümleleri kategorisi içinde değerlendirirler. Araştırmacılara göre karşıolgusal ve hayalî koşul cümlelerini birlikte “irrealis” koşul cümleleri başlığı altında ele almak mümkündür. Buna göre olgusal, açık, kapalı ve belirsiz koşul cümleleri de “nonirrealis” koşul cümlelerini oluştururlar (Declerck ve Reed, 2001, ss. 55-56). Şimdi aşağıdaki örnekleri inceleyelim¹⁸:

9. a. Beni davet etmeseydi evine gitmezdim. (Declerck ve Reed, 2001, ss. 55-56). **(karşıolgusal)**
- b. [Senin yerinde olsaydım ve] **beni davet etmeseydi evine gitmezdim.** (Declerck ve Reed, 2001, ss. 55-56). **(hayalî)**
- c. Dekan mektubuma cevap vermeseydi istifa etmek zorunda kalırdım. (Declerck ve Reed, 2000, s. 229) **(karşıolgusal)**
- d. [Eğer işler eskisi gibi olsaydı dekana mektup yazmak zorunda kalırdım ve] **dekan mektubuma cevap vermeseydi istifa etmek zorunda kalırdım.** [Neyse ki, ona mektup yazmam gerekmedi çünkü dekana yazmakla ilgili kural ben işe girmeden kısa bir süre önce kaldırıldı.] (Declerck ve Reed, 2000, s. 230) **(hayalî)**

Declerck ve Reed, hayalî olarak adlandırdıkları koşul cümlelerinin bağlamdan bağımsızken karşıolgusal olduğunu fakat karşıolgusal bağlama yerleştirildiklerinde birer nötr teorik (olgusal olmayan) cümle olarak kabul edilmeleri gerektiğini düşünmektedirler. Zira bu cümleler, içinde buldukları bağlam sebebiyle artık olgusal olan hakkında bir çıkarımda bulunmaya müsaade etmezler. Hatırlanacağı üzere karşıolgusal cümleler, ikili anlama sahiptir; olgusalın tersi hakkında söz söylerken olgusal olan hakkında da bilgi vermiş olurlar. Ancak yukarıda (9)a ve c’deki karşıolgusal cümleler (9)b ve d’de içine

¹⁷ Yazarlara göre hayalî koşul cümleleri sadece kendilerini önceleyen karşıolgusal bağlamda ortaya çıkmaz. Bu konuda Declerck ve Reed’in İngilizce “unless” bağlacının kullanıldığı ve karşıolgusal bağlam içinde olmamalarına rağmen yine bağlamsal sebeplerle hayalî koşul cümlesi olarak belirledikleri örneklere bakılabilir (2000, s. 233).

¹⁸ Vurgular bize aittir. İngilizceleri: **a.** *I wouldn't have gone to his house if he hadn't invited me.* **b.** *[If I had been you] I wouldn't have gone to his house if he hadn't invited me.* **c.** *If the Dean hadn't answered my letter, I would've had to resign.* **d.** *[If things had been as they used to be, I would've had to write a letter to the Dean, and] if he hadn't answered my letter, I would've had to resign. [Luckily I didn't need to send him a letter, because the rule about writing to the Dean was abolished shortly after I was employed.]*

yerleştirildikleri yeni karşıolgusal bağlam sebebiyle olgusal olanla bağlantılarını yitirmiş görünmektedirler. Declerck ve Reed, hayalî cümlelerde konuşurun zihninde hayalî bir dünya kurulduğunu ve dinleyenin de buna davet edildiğini söylemektedir. Aslında hem karşıolgusal hem de hayalî cümlelerde bir “hayal etme” faaliyeti söz konusudur ama karşıolgusal cümlelerde bu “hayal etme” gerçek dünyanın tersine dairken hayalî cümlelerde gerçek dünya ile ilgili böyle bir ilişki kurulamaz (bk. 2000, s. 228). Bir başka deyişle yazarlar, bu cümlelerin kapalı, açık, belirsiz ve karşıolgusal koşul cümlelerinde olduğu gibi önermedeki durumun olgusal dünya ile örtüşmesine yönelik farklı derecelerdeki yorumlardan herhangi birine sahip olmadığını ve bu yüzden nötr olarak kabul edilmeleri gerektiğini düşünmektedirler.

(9)a’daki “Beni davet etmese(ydi) evine gitmezdim.” cümlesinden gerçekte konuşurun davet edildiğini ve de davet edenin evine gittiğini anlıyoruz; bununla birlikte söz konusu cümle, “senin yerinde olsaydım” bağlamına, yani karşıolgusalılık üreten bir bağlama yerleştirildiğinde gerçeğe, olgusala dair aynı çıkarımı yapamıyoruz. Bir başka deyişle (9)b’ye göre konuşurun davet edildiğini ya da edilmediğini ve onun evine gittiğini ya da gitmediğini açıkça söyleyemeyiz (Declerck ve Reed, 2001, s. 55). Benzer bir durum (9)c ve d örnekleri için de söz konusudur. (9)c karşıolgusal cümlesinden dekanın ilgili mektuba cevap verdiği ve konuşurun da istifa etmediği olgusal sonuçlarına varabiliyoruz. Ancak (9)d’de gerçek dünyada böyle bir mektup yazılmış olmadığı için, ki sözcenin başındaki karşıolgusal cümleden bu sonucu çıkarıyoruz, dekanın gerçekte olmayan bir mektuba cevap yazması veya yazmaması da olgusal dünya açısından karşılıksız kalmaktadır. Konuşur, gerçekte herhangi bir mektup yazmamıştır ama bunun tersi gerçekleşseydi ne olabileceğini tahmin etmekte ve ardından söz konusu hayalî mektuba bir de dekanın cevap vermemesi durumunda neler olabileceği üzerine tahminde bulunmaktadır. Yazarlara göre burada “tamamıyla hayalî bir dünya” (purely imaginary world) üzerine konuşulmaktadır (Declerck ve Reed, 2000, s. 230). Tekrarlayacak olursak Declerck ve Reed, biçimsel olarak karşıolgusalmiş gibi görünen bu cümlelerin bu defa içinde bulunduğu bağlam sebebiyle olgusal dünyaya ilişkin “dekanın mektuba cevap verdiği ya da vermediği” sonuçlarından herhangi birini üretmediğini ve bu yüzden bu cümlelerin karşıolgusal kabul edilemeyeceğini düşünmektedirler. Eğer söz konusu cümle, baştaki karşıolgusal cümlelerin ürettiği bağlamda yer almasa karşıolgusal olacaktı.

Declerck ve Reed’in koşul cümlelerini öncül ve kimi zaman da sonuç cümlelerine göre adlandırdıklarına yukarıda değinmiştik. Buna göre (9)b ve d cümleleri, hayalî öncüllü koşul cümleleri olup sonuç cümleleri de hayalîdir. Ancak yazarlara göre öncülü karşıolgusal olup sonuç cümlesi hayalî olan ve bu yüzden hayalî sonuçlu koşul cümleleri olarak adlandırdıkları koşul cümleleri de vardır: *Senin genlerine sahip olsaydım saçlarım kıvrıcık olurdu* cümlesinde öncül, karşıolgusaldır (gerçekte senin genlerine sahip değilim) ancak sonuç cümlesinden

gerçek dünyaya dair bir çıkarımda bulunulamamaktadır (gerçekte saçlarını belki kıvrıkcık belki değil) (Declerck ve Reed, 2001, s. 52). Declerck ve Reed, bu tür örneklere dayanarak karşıolgusal öncüllerden sonraki sonuç cümlelerinin *irrealis* anlam taşıdıklarını yani ya karşıolgusal ya da hayalî olabileceklerini düşünürler. Bu bakımdan bir karşıolgusal öncülün sonucu mutlaka bir karşıolgusal sonuç cümlesi olmak zorunda değildir; kendi ifadeleriyle sonuç cümlesinin karşıolgusallığı öncülün semantiğine dâhil değildir, edimbilimsel bir sezdirimin ürünüdür. Bir karşıolgusal öncül, *irrealis* bir sonuç cümlesi (ya karşıolgusal ya hayalî cümle) üretir. Özel bir bağlam yoksa ve aksi belirtilmemişse sonuç cümlesinin beklenen anlamı elbette karşıolgusal olacaktır (bk. 2001, ss. 258-260).

Buraya kadar olan bölümde Declerck ve Reed'in kendi terimleriyle retorik olmayan yani durum belirleyen İngilizce koşul cümlelerini mümkün dünyalar kavramını kullanarak nasıl ele alıp sınıflandırdıklarını genel hatlarıyla tanıtmış olduk. Bundan sonraki bölümlerde ise “karşıolgusal” ve “hayalî” koşul cümlelerini [daha doğrusu (9)b ve d gibi öncül ve sonuç cümleleri hayalî olanları] daha farklı bir perspektifle ele almanın mümkün olup olmadığı üzerinde duracağız.

3. Hayalî Koşul Cümleleri Aşında Nedir?

Declerck ve Reed (2001), hayalî koşul cümleleri olarak adlandırdıkları cümleleri nötr teorik (nötr olgusal olmayan) cümleler grubuna dâhil etmişlerdi. Bu cümleler, olgusal olmayan ama karşıolgusal da olmayan cümlelerdi. Yazarlar hatırlanacağı üzere karşıolgusal ve hayalî cümleleri “*irrealis*” üst adıyla birlikte ele almışlarsa da temelde olgusallığa dayalı bir analiz gerçekleştirdikleri için bu iki cümle türü, kendi tasniflerinde farklı yerlere dâhil olmuşlardır. Ancak bizce söz konusu cümleleri bağlamdan bağımsız bir biçimde analiz etmeye çalışmak ve sadece önermelerin olgusal dünya ile örtüşme derecelerinden hareket etmek yeterli değildir. Söz konusu hayalî cümleler de tıpkı karşıolgusallar gibi yüksek varsayımsallık üretmektedir. Her ne kadar karşıolgusal olarak tanımlanmasalar da karşıolgusallık işaretleyicilerine sahip olmaları, içinde buldukları karşıolgusal bağlam gereği yüksek varsayımsallık ilettiklerini göstermektedir. Bu bakımdan hem bağlamı hem de karşıolgusal olmasa bile yüksek varsayımsallık iletebilmeyi açıklayan bir modele ihtiyaç vardır. Bu bakımdan alternatiflilik (Dancygier ve Sweetser, 2005), zihinsel uzam (Fauconnier, 1994) kavram ve yaklaşımlarını kullanarak böyle bir modelin imkânlarını denemiş olacağız. Şimdiden belirtmek gerekir ki bu, Dancygier ve Sweetser'in (2005) genel hatlarını belirlediği bir yaklaşımdır. Bu yazının ikinci bölümünde yer alan (1) numaralı örnekler çerçevesinde alternatifliliğe dair kısaca bilgi verilmişti. Bu bakımdan aşağıda sadece zihinsel uzam teorisi ele alınacaktır. Zihinsel uzam ile bağlamsallığı ve örneğin A ve B cümleleri arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmış olacağız.

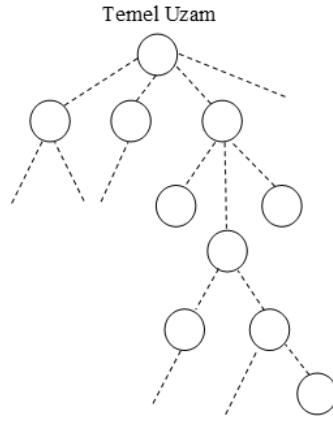
3.1. Zihinsel Uzam Teorisi

Bilişsel dilbilimci Gilles Fauconnier'in geliştirdiği “zihinsel uzam” (mental space) teorisine göre¹⁹ zihinsel uzamlar, biz düşündürken ve konuşurken üretilen ve birbirleriyle bağlantılandırılan bilişsel yapılardır. Nöral seviyede var oldukları varsayılan (Fauconnier, 2007, s. 351) zihinsel uzamlar, söylem içerisinde dilsel yapılardan ayrı olarak ama dilsel ifadelerin rehberliğinde kurulurlar (Fauconnier, 1994, s. 16). Bir başka deyişle dilsel ifadeler, birbirine bağlı bilişsel yapılar (yani zihinsel uzamlar) üreten komutlardır. Zihinsel uzamları dilin kendisi, dilsel ifadelerin bir temsili olarak değil de söylem boyunca dilsel ifadeler tarafından üretilen yapılar olarak anlamak gerekir (Dancygier, 2002, s. 353). Zihinsel uzamları mesela çizgi romanlarda, karikatürlerde gördüğümüz düşünce balonlarına benzetebiliriz (Evans ve Green, 2006, s. 369). Ancak her bir cümlenin yeni bir zihinsel uzama denk geldiği düşünülmemelidir. Konuşur, söylem boyunca örneğin “Bu belki doğrudur.” dediğinde olasılık uzamı, “geçen hafta”, “yakınlarda” dediğinde zaman uzamı, “Eğer sen burada olsaydın...” dediğinde de karşıolgusal uzam üretmiş olur (Radden ve Dirven, 2007, s. 31) ve bu uzamlar arasında deyim yerindeyse yolculuk yapar, yenilerini kurmaya devam eder. Zihinsel uzamları üreten bu tip araçlara “uzam kurucular” (space builders) denilir.

Zihinsel uzamlar, alanyazında daireler şeklinde görselleştirilir. Bir söylemde mutlaka bir temel uzam (base space) vardır. Söylem sırasında yeni zihinsel uzamlar başka bir uzama ilişkilendirilerek kurulur, her zaman temel uzama geri dönülebilir; bu bakımdan dinamiklerdir. Aşağıdaki çizimde zihinsel uzamların birbiriyle nasıl ilişki kurdukları gösterilmiştir (Bir sözcenin detaylı görselleştirilmesi örneği için ayrıca bk. Fauconnier, 2007).

¹⁹ Detaylı bilgi için örneğin bk. Fauconnier, 1994; Fauconnier, 2007; Evans ve Green, 2006, ss. 363-397. Bu yazıda *mental space* terimi için Baş'ın (2021) tercih ettiği *zihinsel uzam* çevirisi kullanılmıştır.

Şekil 2. Zihinsel Uzamlar Temel Uzama ve Birbirlerine Nasıl Bağlanırlar?²⁰

Zihinsel uzam teorisini diğer yaklaşımlarla karşılaştırmak mümkündür; Lakoff ve Sweetser (1994), Fauconnier’in geliştirdiği bu bilişsel modelin formel mantık merkezli yaklaşımlara göre bazı problemleri çözmekte (referans ve önvarsayım gibi) daha avantajlı olduğunu örnekler vererek savunurlar. Croft ve Cruse (2004, s. 33); mümkün dünyaların birçok insan için metafizik problemler yarattığını (“Mümkün dünyalar var mı? Eğer varsa neredeler?” gibi); zihinsel uzamların semantik ve pragmatik analizlerdeki birtakım problemlere dair çok daha iyi çözümler sunduğunu; Fauconnier’in “mümkün dünyalar” yerine bir bilişsel yapı olarak zihinsel uzamları koymakla isteme, inanma, varsayma gibi durumları ne olduğu açıkça anlaşılabilen “mümkün dünyalar” gibi bir yer yerine konuşurun ve dinleyicinin zihnine yerleştirmiş olduğunu düşünürler.

Son olarak, Fauconnier ve Turner’in (2002) zihinsel uzam yaklaşımını daha da geliştirip “kavramsal bütünleşme” veya “kavramsal harmanlama” adıyla bilinen bir teoriye evrilttiklerini belirtmeliyiz. Bu teori; metafor, metonomi, karşılıksallık gibi fenomenleri ele almanın yanı sıra düşünmenin esasına, dilin kökenine ve hatta sanat, edebiyat, ritüeller, din gibi bütün üretimlere dair bütüncül bir açıklama olma iddiasındadır. Evans ve Green de kavramsal harmanlama teorisinin matematik, din ve edebiyat araştırmaları, müzik teorisi, sosyal psikoloji, bilgisayar bilimleri ve genetik gibi çok farklı araştırma alanlarında araştırmacılar tarafından uygulandığını belirtmiştir (2006, s. 401)²¹.

3.2. Koşul Cümleleri ve Zihinsel Uzamlar

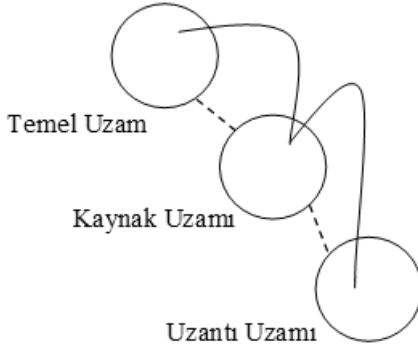
Koşul cümleleri de uzam kurucular arasında yer almaktadır. Koşul cümleleri ile varsayımsal uzamlar kurulur. Bu uzamlar, konuşurun bir durumu tahayyül

²⁰ Çizim Fauconnier, 2007, s. 366 ve Evans ve Green, 2006, s. 374’ten uyarlanmıştır.

²¹ Kavramsal harmanlama teorisine dair Türkçe bir kaynak ve örnekler için bk. Baş, 2021.

edebilmesi ve söz konusu varsayımsal durumun sonuçları hakkında söz söyleyebilmesi içindir ve bu bakımdan sıklıkla bağlantılı yeni uzamlarla genişlerler (Dancygier, 2002, s. 353). Buna göre öncül ve sonuç cümlelerinden oluşan koşul cümleleri, gerçeklik uzamı olarak da tanımlanabilecek temel uzama ek olarak iki ardışık uzam kurarlar (Evans ve Green, 2006, s. 394). Birincisi “kaynak” (foundation), ikincisi de “uzantı” [expansion (Dancygier ve Sweetser, 2005’te *extension*)] uzamıdır. Burada mühim olan nokta, uzantının doğrudan temel uzama değil kaynak uzama bağlı olmasıdır:

Şekil 3. Koşul Cümleleri ve Zihinsel Uzamlar (Evans ve Green, 2006, s. 395)

Hatırlanacağı üzere bu yazının birinci bölümünde varsayımsal (ve karşılgusal) cümle örnekleri verilmişti. O örneklerde A ve B cümlelerinin kurdukları ilişkinin (koşul cümlesi olsun ya da olmasın) yukarıda görülen zihinsel uzam modeliyle açıklanabileceğini düşünmekteyiz. Bu bakımdan A cümleleri (farklı ek niteliklere sahip olmakla birlikte) birer varsayımsal uzam kurucusu olarak hareket ederler, B cümleleri de bu uzamların uzantılarıdır. Konuşur bir sözcüde kaynak uzama (yani A cümlelerine) bağlı olarak farklı uzantılar üretebilir, tekrar temel uzama dönebilir veya uzantılara bağlı yeni kaynak uzamlar üretebilir. Kısacası birçok olası senaryo gerçekleşebilir.

Zihinsel uzam teorisi ile ilgili verilen bu temel bilgilerin ardından karşılgusal ve hayalî koşul cümlelerinin anlaşılmasında bu yaklaşımın hangi imkânları sağlayabileceğine bakmaya başlayabiliriz.

3.3. İçe Yerleşik Zihinsel Uzamlar

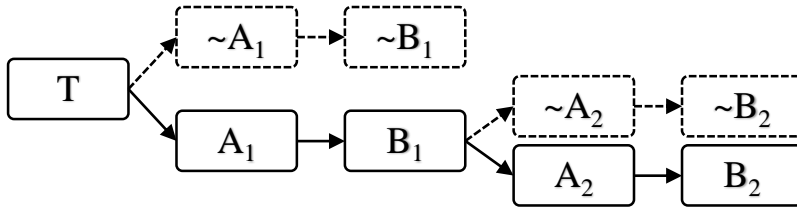
Dancygier (2002, s. 359), Declerck ve Reed’in tanımladığı hayalî koşul cümlelerinin içe yerleşik zihinsel uzamlar (mental space embeddings) olduğu düşüncesindedir. Araştırmacının Sweetser (1996)’ya atıfla kullandığı “içe yerleşik zihinsel uzam” ifadesiyle kimi durumlarda bir varsayımsal uzamın başka bir varsayımsal uzama yerleştiği anlatılmaktadır; içe yerleşen zihinsel uzamın

artık temel uzamla bağlantısı kopmuştur ve yerleştiği üst uzamın işaretleyicilerini devralır²². Aşağıda Türkçe için kurguladığımız örneklere bakalım:

- 10.** a. A_1 [*Yarın Nehir'i görürsem*] B_1 [*ondan özür dilerim*] ve A_2 [*özrümü kabul ederse*] B_2 [*onu yemeğe davet ederim*].
- b. *Özrümü kabul etseydi onu yemeğe davet ederdim.*
- c. A_3 [*Dün Nehir'i görseydim*] B_3 [*ondan özür dilerdim*] ve A_4 [*özrümü kabul etseydi*] B_4 [*onu yemeğe davet ederdim*].

(10)a'da herhangi bir karşıolgusal cümle bulunmamaktadır. A_1 kaynak uzamı, (=öncül cümle) açık alternatiflilik kuran bir varsayımsal uzamdır. $A_1 \rightarrow B_1$ cümleleri, Declerck ve Reed ya da başka araştırmacıların da açık koşul cümlesi olarak adlandırdıkları bir koşul cümlesi türüdür. A_2 ise bakış açısının temel uzamdan B_1 uzamına kaydırılmasıyla üretilmiş bir varsayımsal cümledir yine açık alternatiflilik söz konusudur; muhatap, özrü kabul edebilir de etmeyebilir de. Bu durumda $A_2 \rightarrow B_2$ koşul cümlesi, özrün dilenmiş olduğu varsayımsal bir uzama yerleşiktir. Tekrarlarsak, gerçeklik bilgisini veren temel uzamda dilenmiş bir özür yoktur. Özür, varsayımsal B_1 uzamında dilenmektedir. (11)'deki çizim, alanyazındaki zihinsel uzamların görselleştirilme yöntemini daha basitleştirerek yapılmıştır:

- 11.** A_1 [*Yarın Nehir'i görürsem*] B_1 [*ondan özür dilerim*] ve A_2 [*özrümü kabul ederse*] B_2 [*onu yemeğe davet ederim*].

T: Temel uzam

A_1 : Yarın Nehir'i görürsem || $\sim A_1$: Yarın Nehir'i görmezsem

B_1 : ondan özür dilerim || $\sim B_1$: ondan özür dilemem

A_2 : özrümü kabul ederse || $\sim A_2$: özrümü kabul etmezse

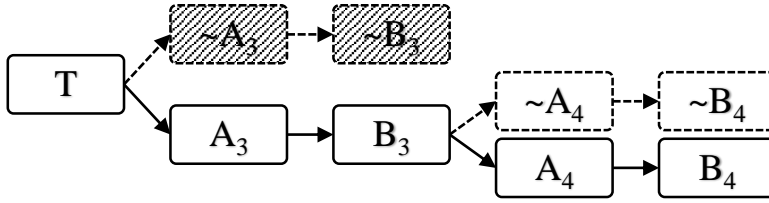
B_2 : onu yemeğe davet ederim || $\sim B_2$: onu yemeğe davet etmem

(10)c'de yer alan örnek ise hem farklılık hem de benzerlikler taşır. A_3 kaynak uzamı (öncül cümle) yine varsayımsal ama bu defa karşıolgusal uzam kurar. $A_3 \rightarrow B_3$ karşıolgusal koşul cümlesi, $A_1 \rightarrow B_1$ cümlesi gibi açık alternatiflilik üretmez; temel uzamdaki gerçeklik bilgisi (yani "dün Nehir'i görmedim ve ondan

²² İngilizce örnekler için bk. Sweetser, 1996; Dancygier, 2002, s. 358.

özür dilemedim”) sebebiyle $\sim A_3 \rightarrow \sim B_3$ önvaryansaymsal olarak olgusalılık bildirir. Bunu kapalı alternatiflilik olarak adlandırmıştık. $A_4 \rightarrow B_4$ cümleleri, Declerck ve Reed’in hayali olarak adlandırdıkları koşul cümlesi türündedir. Eğer bu cümleler, (10)b’de olduğu gibi herhangi bir karşılığusal uzama yerleşik olmasaydı, yani bağlamdan bağımsız olsaydı karşılığusal olacaktı. Bu bakımdan Declerck ve Reed’i bu cümleleri karşılığusal kabul etmedikleri için eleştirmek mümkün görünmüyor. Ancak $A_4 \rightarrow B_4$ cümlelerinin aslında (10)a’daki $A_2 \rightarrow B_2$ cümlelerinin bir benzeri gibi hareket ettiğini gözlemleyebiliyoruz. Hem $A_2 \rightarrow B_2$ hem $A_4 \rightarrow B_4$ cümleleri, açık alternatiflilik bildiren cümlelerdir. İlki, bu işi karşılığusal olmayan ama varsayımsal olan bir uzama yerleşik yaparken ikincisi, karşılığusal bir uzama yerleşik yapmaktadır:

12. A_1 [Dün Nehir’i görseydim] B_1 [ondan özür dilerdim] ve A_2 [özrümü kabul etseydi] B_2 [onu yemeğe davet ederdim].

T: Temel uzam [gerçeklik bilgisi]

A_3 : Dün Nehir’i görseydim || $\sim A_3$: Dün Nehir’i görmedim

B_3 : ondan özür dilerdim || $\sim B_3$: ondan özür dilemedim

A_4 : özrümü kabul etseydi || $\sim A_4$: özrümü kabul etmeseydi

B_4 : onu yemeğe davet ederdim || $\sim B_4$: onu yemeğe davet etmezdim

(12)’de $\sim A_3 \rightarrow \sim B_3$ cümlelerinin olduğu uzamları dolgulu göstererek kapalı alternatifliliği ve karşılığusalılığı belirtmek istedik.

$A_2 \rightarrow B_2$ ve $A_4 \rightarrow B_4$ cümleleri karşılaştırıldığında esas ilgi çeken şey, işlevsel olarak birbirine bu kadar benzemekle birlikte morfolojik işaretleyicileri bakımından farklılaşmalarıdır. Bu durum, yukarıda belirtildiği üzere bu cümlelerin bir önceki uzamlara yerleşik olması ve bu sebeple o işaretleyicileri devralmalarıyla açıklanabilmektedir. Her ne kadar karşılığusal bir uzama eklenmiş olsa da açık alternatiflilik bildiren $A_4 \rightarrow B_4$ cümleleri, bir yandan da karşılığusal uzamın uzantısı olmaları nedeniyle $A_2 \rightarrow B_2$ ’den farklı olarak yüksek varsayımsallık iletmektedirler.

Sonuç

Declerck ve Reed'in "hayali" olarak adlandırdıkları koşul cümlelerini "olgusalılık" analizi bakımından nötr olgusal olmayan cümleler kategorisine dâhil etmeleri, kullandıkları ölçüt açısından tutarlıdır. Karşıolgusal cümlelerden sonra gelen bu koşul cümleleri, karşıolgusalılık işaretleyicilerine sahip olsalar da karşıolgusalılık bildirmezler. Ancak bu koşul cümlelerinin değerlendirilmesi temel uzam (gerçek dünya) ile ilişkileri bakımından değil de karşıolgusal uzam (karşıolgusal dünya) ile ilişkileri çerçevesinde yapılmalıdır. Bizce bu cümleler aslında açık alternatiflilik bildirmektedirler bir başka deyişle Declerck ve Reed'in tasnifindeki "açık" koşul cümleleri ile aynı özelliktedirler fakat açık alternatifliliği temel uzam için değil de karşıolgusal uzam için üretirler. Bu varsayımsal koşul cümleleri, karşıolgusal uzam içinde ona yerleşik üretildikleri için karşıolgusalılık işaretleyicilerini kullanırlar. Dolayısıyla karşıolgusal olmasalar dahi üst karşıolgusal uzamın sahip olduğu yüksek varsayımsallığı devralırlar.

Kaynakça

- Aslan Demir, S. (2008). *Türkçede İsteme Kipliği. Semantik-Pragmatik Bir İnceleme*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Athanasiadou, A. ve Dirven, R. (1997). Conditionality, Hypotheticality, Counterfactuality. A. Athanasiadou ve R. Dirven, (Ed.), *On Conditionals Again* içinde (ss. 61-96). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Aygen-Tosun, G. (1997). Türkçe'de Koşul Tümcelerinin Bazı Sözdizimsel ve Anlambilimsel Özellikleri. D. Zeyrek ve Ş. Ruhi (Haz.), *XI. Dilbilim Kurultayı: Bildiriler, 22-23 Mayıs 1997* içinde (ss. 35-45). Ankara: ODTÜ, Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü.
- Baş, M. (2021). Anlamın Bilişsel Kurulumunda Kavramsal Harmanlamanın Rolü: Pandemi Söylemi Örneği. M. Baş (Ed.), *Anlambilimde Güncel Çalışmalar* içinde (ss. 98-120). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Can Bakırlı, Ö. (2010). *Türkçede Koşullu Yapılar* (Basılmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Dilbilim Anabilim Dalı. İzmir.
- Chapman, S. ve Routledge, C. (2009). *Key Ideas in Linguistics and the Philosophy of Language*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Comrie, B. (1986). Conditionals: A Typology. E. C. Traugott vd. (Ed.), *On Conditionals* içinde (ss. 77-99). Cambridge: Cambridge University Press.
- Croft, W. ve Cruse D. A. (2004). *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dancygier, B. (1998). *Conditionals and Prediction: Time, Knowledge and Causation in Conditional Constructions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dancygier, B. (2002). Mental Space Embeddings, Counterfactuality, and the use of Unless. *English Language and Linguistics*, 6, 347-377.

- Dancygier, B. (2003). Classifying Conditionals: Form and Function. *English Language and Linguistics*, 7(2), 309-323.
- Dancygier, B. ve Sweetser E. (2005). *Mental Spaces in Grammar. Conditional Constructions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Declerck, R. (2011). The definition of Modality. A. Patard ve F. Brisard (Ed.), *Cognitive Approaches to Tense Aspect and Epistemic Modality* içinde (ss. 21-44). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Declerck, R. ve Reed, S. (2000). The Semantics and Pragmatics of 'Unless'. *English Language and Linguistics*, 4, 205-241.
- Declerck, R. ve Reed, S. (2001). *Conditionals. A Comprehensive Empirical Analysis*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Deniz Yılmaz, Ö. (2014). Türkiye Türkçesinde Gerçekleşmemiş Olanak Kipi (Konyunktif, Subjonktif). *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 135-147.
- Erdenk, E. A. (2017). The Issue of Temporal Asymmetry in David Lewis's Concept of Counterfactual Dependence. *Dört Öge*, 12, 155-166.
- Erdoğan, Ö. (2015). *Türkçe Söz Diziminde Yan Cümle ve Kullanımları* (Basılmamış Doktora Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Bilim Dalı. Sivas.
- Evans, V. ve Green, M. (2006). *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Fauconnier, G. (1994). *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language* (2. bs.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Fauconnier, (2007). Mental Spaces. D. Geeraerts ve H. Cuyckens (Ed.), *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics* içinde (ss. 351-376). Oxford: Oxford University Press.
- Fauconnier, G. ve Turner M. (2002). *The way we think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.
- Göksel, A. ve Kerslake, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London, New York: Routledge.
- Iatridou, S. (2000). The Grammatical Ingredients of Counterfactuality. *Linguistic Inquiry*, 31, 231-270.
- Johanson, L. (2014). A Synopsis of Turkic Volitional Moods. *Turkic Languages*, 18, 19-53.
- Johanson, L. (2021). *Turkic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kerslake, C. (2003). A New Look at Conditional Constructions in Turkish. A. S. Özsoy vd. (Ed.), *Studies in Turkish Linguistics. Proceedings of the Tenth International Conference in Turkish Linguistics. August 16-18, 2000, Boğaziçi University İstanbul* içinde (ss. 215-226). İstanbul: Boğaziçi University Press.
- Kulakova, E. ve Nieuwland, M. S. (2016). Understanding Counterfactuality: A Review of Experimental Evidence for the Dual Meaning of Counterfactuals. *Language and Linguistics Compass*, 10(2), 49-65.

- Lakoff, G. ve Sweetser, E. (1994). Foreword. G. Fauconnier (Ed.), *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language* içinde (ss. ix-xvi). Cambridge: Cambridge University Press.
- Menz, A. (2010). Mood in Turkish. B. Rothstein ve R. Thieroff (Ed.), *Mood in the Languages of Europe* içinde (ss. 584-602). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Narrog, H. (2012). *Modality, Subjectivity, and Semantic Change. A Cross-Linguistic Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Oktar, L. ve Can, Ö. (2016). Conditionals in Turkish A Classification based on Function. M. Güven, D. Akar, B. Öztürk ve M. Keleşir (Ed.), *Exploring the Turkish Linguistic Landscape: Essays in Honor of Eser Erguvanlı-Taylan* içinde (ss. 121-139). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Özsoy, D. (2018). *Erken Çocuklukta Olmayan Bir Şeyi Varmış Gibi Düşünebilme Becerisinin Yönetici Zihinsel İşlev ve Duygusal Becerilerle İlişkisi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı. İzmir.
- Portner, P. H. (2005). *What is Meaning? Fundamentals of Formal Semantics*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Radden, G. ve Dirven, R. (2007). *Cognitive English Grammar*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Ruhi, Ş., Zeyrek, D. ve Turan, Ü. D. (2000). Koşul Tümcelerinde Varsayımsallık ve Gerçek Karşıtlığı. A. S. Özsoy ve E. E. Taylan (Haz.), *XIII. Dilbilim Kurultayı 13-15 Mayıs 1999 Bildiriler* içinde (ss. 19-29). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Sweetser, E. (1996). Mental Spaces and the Grammar of Conditional Constructions. G. Fauconnier ve E. Sweetser (Ed.), *Spaces, Worlds, and Grammar* içinde (ss. 318-33). Chicago: Chicago University Press.
- Üzüm, M. (2017). *Eski Anadolu Türkçesinde Epistemik Kiplik: Kısas-ı Enbiya Örneği* (Basılmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Anabilim Dalı. Ankara.
- Üzüm, M. (2020). Türkçede Karşıolguşallık: Korpus Temelli Bir İnceleme. A. Uçar, P. İbe Akcan ve F. Çetintaş Yıldırım (Ed.), *Dilbilimde Güncel Tartışmalar* içinde (ss. 123-130). Ankara: Dilbilim Derneği Yayınları.
- Van linden, A. ve Verstraete, J.-C. (2008). The Nature and Origins of Counterfactuality in Simple Clauses. Cross-linguistic Evidence. *Journal of Pragmatics*, 40, 1865-1895.
- Wierzbicka, A. (1997). Conditionals and Counterfactuals: Conceptual Primitives and Linguistic Universals. A. Athanasiadou ve R. Dirven (Ed.), *On Conditionals Again* içinde (ss. 15-59). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Yaylagül, Ö. (2002). *Türk Dilinde -sA(r)'lı Kuruluşlar (Tarihî - Karşılaştırmalı Bir Durum Çalışması)* (Basılmamış Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Malatya.

KIBRIS'TAKİ 2019 AVRUPA PARLAMENTOSU SEÇİMLERİNDE TÜRKLER*

*Halis AYHAN***

Öz: Avrupa Parlamentosu'nun 2019 seçimleri, Güney Kıbrıs'ta yapılmıştır. Bununla birlikte Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği hukuki açıdan tartışmalı olduğundan Kıbrıs'taki Avrupa Parlamentosu seçimleri de ihtilaflıdır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin iki milletvekilliği hâlâ Rumlarca kullanılmakta, Avrupa Birliği de bu hukuksuzluğu kabul etmektedir. Kuzey Kıbrıs'tan da Avrupa Parlamentosu seçimlerine katılım olmuştur ancak kimse seçilememiştir. Yanı sıra Kıbrıs Türkleri, Rumların idaresindeki bu seçimlere meyilememiştir. Güney Kıbrıs'tan ise ilk kez bir Türk, bir Rum partisinden (ana muhalefet partisi komünist Emekçi Halkın İlerici Partisi'nden) seçilmiştir. Niyazi Kızılyürek, Kıbrıs'tan bugüne dek Avrupa Parlamentosu milletvekili seçilen ilk ve tek Türk'tür. Fakat adaylığı, hukuken sorundur. Dip dalga çözüm amaçlayan bu adaylık, Kıbrıs sorununun çözümüne katkı yapmadığı gibi durumu daha da karmaşıklaştırmıştır. Makalenin amacı, Kızılyürek'in adaylığının hukukiliğini irdelemenin yanında onun ve partisinin girişiminin etkisini incelemektir. Bu amaca varmak için ilk önce, GKRY'nin AB üyeliği ile 2019 seçimlerinin hukuki durumuna yer verilmiştir. Çalışmanın temel soruları şunlardır: Kızılyürek'in adaylığı yasal mıdır? Onun dip dalga girişimi başarılı olmuş mudur? Bu soruların yanıtları, sıklıkla Kızılyürek'in söylemleri ve yazıları, hem KKTC hem de GKRY resmî kurumları, ada basın yayın kuruluşları ile adada yaşayan paydaşlardan derlenen verilerin tahliline dayanmaktadır. Son olarak, toplanan verilerden hareketle çalışmanın temel savları tartışılmıştır. Çalışmada, Kıbrıs'ta bölgesel güçlerin iradesine aykırı bir dip dalga girişiminin başarılı olmayacağı sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Avrupa Parlamentosu Seçimleri, Kıbrıs, Kızılyürek, AKEL, Yasemin Hareketi.

The Turks in the 2019 European Parliament Elections in Cyprus

Abstract: Southern Cyprus' 2019 European Parliament elections has been a point of contention since the disputed membership of the Rum Administration of Southern Cyprus in the European Union. Rum Cypriots have taken control of two seats in the European Parliament that were formerly controlled by the Turkish Republic of Northern Cyprus, and the European Union has even approved of this illegal behavior. North Cypriot residents also participated in the elections, however no one was elected as Turkish Cypriots resisted the urge to vote in elections staged by the Rum Cypriot Administration. The main opposition and

* Makale Türü: Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 01.08.2022 - 01.02.2023

** Doç.Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kırıkkale, Türkiye. E-posta: halisayhan@kku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7188-585X.

communist Progressive Party of Working People picked thus, a Turkish man for the first time to run for office in South Cyprus. Niyazi Kızılyürek became the first Turk to date to represent Cyprus in the European Parliament however, there are legal issues with his candidacy that although sought a solution grounded on civil unrest, did not resolve the Cyprus Problem but, in fact, made it more complicated. The purpose of the article is to examine the legality of Kızılyürek's candidacy as well as the outcomes of Kızılyürek and his party's proposals. Primarily, the paper outlines the legal position of the 2019 elections and the RASC's EU membership. Then the study explores whether Kızılyürek's candidacy was legal? And whether his civil upheaval initiative has been successful. The paper utilized Kızılyürek's frequent speeches and writings; opinions of official bodies of both the TRNC and the RASC; island media outlets, and partners who reside on the island. Answering the primary claims of the study on the basis of collected data, the study comes to the conclusion that an uprising attempt in Cyprus against the wishes of regional powers would fail.

Keywords: Elections of the European Parliament, Cyprus, Kızılyürek, AKEL, Movement of Jasmin.

Giriş

Kıbrıs, kendine özgü hukuki bir yapıya sahiptir. İki farklı devletin bulunduğu adada her bir taraf, kendi yasalarını uygulamaktadır. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY)'nin tartışmalı Avrupa Birliği (AB) üyeliği, onun diğerine karşı göreceli üstünlüğünü bir kat daha artırmıştır. AB'nin cazibesinin Ada halkına GKRY üzerinden dağıtılması ve bu yaklaşımın sürdürülmesi, AB'nin arzuladığının aksi bir sonuç doğurmuştur. Birlik, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) vatandaşı olan Kıbrıs Türklerinin GKRY'ye yaklaşmasını ve GKRY hukuk düzenine dâhil olmasını istemiştir. Bir başka ifadeyle Türklerin¹ siyasi eşitliğin olmadığı Rumların egemenliğindeki devlet bünyesinde birleşmeleri istenmektedir. Fakat bu düşüncenin benimsenmesini çok az bir kesim üzerinde başarmıştır. AB'nin bir uzvu olan Avrupa Parlamentosu (AP) seçimlerine daha çok 'federasyon temelli birleşme yanlısı' kesim dâhil olmuştur. Bunu aslında AB de başarmamıştır. Çünkü bu kesim, hep var olmuştur; AB ile ortaya çıkmamıştır. AB etkisi sadece bu kesimi, 2000'lerde olduğu gibi, zaman zaman güçlendirmiştir. Son AP seçimleri göstermiştir ki AB ve birleşme yanlısı kesimler ve düşünceler, Ada'nın kuzeyinde eskisi kadar heyecan uyandırmamaktadır.

AP milletvekilliği/parlamenteriği, Kıbrıs'taki hem *kendine özgü* hukuki duruma hem de AB'nin normatif gücüne iyi bir örnek teşkil etmektedir. Devlet ve toplumun seçimlere katılımı; Kıbrıs'a ayrılan altı AP milletvekilliğinin ikisinin Türk toplumuna kullanılmaması, bu vekillikleri Rumların gasp etmesi, bir Kıbrıs Türkü'nün Rum partisinden aday olup olmaması durumları hukuken

¹ Çalışmada geçen 'Türk' ifadesi, 'Kıbrıs Türkleri'ni; 'Rum' ifadesi de 'GKRY'deki Rumları' nitelemektedir.

tartışma yaratmaktadır.

Ulusötelige (Transnasyonalizm) göre uluslararası ilişkiler, iletişim gibi toplumlar arası ilişkileri de kapsar. Bu akım, uluslararası ilişkilerin gündemini sadece askerî ve güvenlik konularından ibaret görmemekte; iktisadi, siyasi, hissi vb. toplumsal temasların da giderek önem kazandığını düşünmektedir. Dolayısıyla bu tarz ilişkilerde bulunanları, bir aktör olarak dikkate almaktadır. Bu çerçevede çok taraflı karşılıklı bağımlılık düzleminde yürüyen ilişkilerde pazarlık öne çıkmakta, (çatışan) taraflar çıkarını (azami) sağlamada karşı tarafla uzlaşmanın yollarını aramaya yönelmektedir. Bu da çatışmaları azaltan bir etki oluşturmaktadır (Arı, 2002, ss. 407-408). Kıbrıs'ta bu, 2019 seçim sürecinde dip dalga girişimiyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Zannımızca siyasi dip dalga girişimi, birey, sivil toplum kuruluşları ve geniş halk öbekleri gibi hükümet/resmiyet altı kesimlerin köklü siyasi değişimlere yol açabilmek amacıyla var olan sorunun çözümüne katkı için öncelik almalarıdır.

Çalışma, tümevarımla gerçekleştirilmiştir. Bu yöntemin seçilmesinin nedeni, Kızılyürek'in ve Emekçi Halkın İlerici Partisi (AKEL)'in dip dalga girişiminin başarıya ulaşmaması olayının tümevarımla değerlendirildiğinde Kıbrıs'ta dip dalga girişiminin başarıya ulaşmayacağı genellemesini çıkarmaya imkân vermesidir. Çünkü Kıbrıs, Kıbrıs-ötesi bir sorundur. Sadece Kıbrıs'takilerin değil, Türkiye başta olmak üzere bölgenin diğer güçlerinin rızasıyla çözülebilir. Bu bağlamda çalışmanın sorunsalı, dip dalga girişiminin çözüme katkı yapıp yapmadığıdır. Kapsamı ise Kıbrıs'taki 2019 AP seçimleridir. Öncelikle seçim süreci ve Türk adayların durumu, irdelenmiştir. İkinci olarak partisinin görüşleriyle birlikte Kızılyürek'in adaylığı ve görüşleri, hukuki ve siyasi bakımdan tahlil edilmiştir. Makalenin alanyazına katkısı, Kızılyürek'in özellikle adaylığının hukuki olduğu savına yönelik eleştiriler bağlamındadır.

A. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nde AP Seçimleri

1095 seçim sandığının kurulduğu Kıbrıs'ta AP seçimleri, 26.05.2019'da yapılmıştır.

1. Hukuki Durum

GKRY, “Lefkoşa, Gazimağusa, Girne ve Larnaka ilçelerinin [KKTC] bölgelerinde yaşayan Kıbrıslı Türk seçmenlerin, bu hak için Kıbrıs'taki Pırgo, Flasu, Astromerit, Aydemet, Ledra Sarayı, Fenermeni, Lokmacı, Livadya, Güvercinlik ve Derinköy'de uğraş gösterecek olan özel oy kullanma merkezlerinden herhangi birinde seçim haklarını kullanabileceğini” belirtmiştir (GKRY Merkezî Seçim Hizmeti, 2019a). GKRY sadece Yunanistan, Belçika ve Birleşik Krallık'ta olmak üzere Kıbrıs dışında 21 sandık kurmuştur (GKRY Merkezî Seçim Hizmeti, 2019b).

GKRY İçişleri Bakanlığı, Ağustos 2018’de “Avrupa Parlamentosu Üyelerinin Seçimi 26 Mayıs 2019” başlıklı Türkçe bir açıklama yayımlamıştır. “Avrupa Parlamentosu Üyelerinin Seçilmesi İle İlgili Yasa m. 9(1)A gereği, [GKRY] yeni tip nüfus cüzdanına sahip olan ve Nüfus Kayıt Dairesi’nde kayıtlı adresi Kuzey’de olan 77.000’den fazla Kıbrıslı Türk’ün, AP seçimleriyle ilgili özel seçmen listesine resen dâhil edildiğinden seçme ve seçilme hakkına sahip olduğu” belirtilen açıklamaya göre “[GKRY] hükümetinin etkin kontrolü altındaki bölgede ikamet ettiklerini beyan edenlerinizin, seçmen listesine kayıt olmak için başvuru yapması” (GKRY Merkezî Seçim Hizmeti, 2018) gerekmektedir. Açıklamada Kıbrıs Türklerinin AP seçimlerine katılmalarının arzu edildiği zira bundan herkesin kazançlı çıkacağı da belirtilmiştir. Özetle 2000’den sonra GKRY kimliği alan -kimlik alırken GKRY’de ikamet gösterilmesi gerekmektedir- Kıbrıslı Türklere AP seçimlerinde oy kullanma imkânı tanınmıştır. Bunlar, 02.04.2019’a dek GKRY seçim kütüklerine kaydolmaları ya da Kuzey’den adres gösterip kimlikleriyle gelmeleri halinde oy kullanabileceklerdir (Kızılyürek, 20.01.2019).

2. 2019 Seçimleri

Seçimlere her iki kesimden toplam 13 oluşum ve bağımsızlar katılmıştır (GKRY Basın ve Enformasyon Dairesi, 2019). GKRY’de seçimlere katılım, %44.99 ile AB ortalamasının (%50.62) altında gerçekleşmiştir. Bu orana KKTC’de yaşayıp GKRY vatandaşı da olan yani çifte vatandaşlığa sahip olan ve oy kullanan Türkler de dâhildir. Katılımın düşüklüğünün temel sebepleri şunlardır: 1) Hem Kıbrıslı Türklerde hem de Kıbrıslı Rumlarda, Avrupa’da olan bizi ilgilendirmemekte görüşünün yaygınlığı (AKEL, 16.02.2019), 2) KKTC vatandaşı Türklerin, GKRY’ye dâhil olmak istememesi, 3) GKRY’de adayların genelde aynı kişilerden olması. Demokratik Seferberlik (DİSİ)’den Lefter Hristoforu, Sosyal Demokratlar Hareketi [EDEK]’ten Dimitri Papadakis, Demokratik Parti (DİKO)’dan Kostas Mavrides ve Eleni Theocharous, AKEL’den ise Neoklis Silikiotis mevcut AP milletvekilleri olarak yeniden aday gösterilmişlerdir. Bunların ilk üçü yani mevcut milletvekillerin %50’si tekrar seçilmiştir. Kıbrıs Türklerinin oy verdiği 11 Özel Seçim Merkezi’nde kayıtlı seçmen 80.862, oy kullanan 5.804 (%6,9), kullanmayan da 75.256 (%93,1) kişidir. Bu Türk sandıklarındaki sonuçlar şöyledir:

Çizelge 1. Türk Sandıklarından Çıkan Sonuçlar.

Sr	Parti	Oy	%	Sr	Parti	Oy	%
1	AKEL	4.076	77.98	6	DİKO	27	0.48
2	Yasemin Hareketi	1.335 ²	23.57	7	Yurttaşlar-Çevreciler	18	0.3
3	DİSİ	68	1.2	8	DİPA	16	0.27
4	Kıbrıs Sosyalist Parti	56	1	9	ELAM	14	0.2
5	EDEK	48	0.85	Toplam (Geçerli oy)		5.663	100

Kaynak (AKEL, 27.05.2019).

Buradan çıkan sonuç göstermektedir ki AKEL, Kızılyürek'i aday göstermenin karşılığını almış, üstün gelmiştir. Öyle ki Türklerden, Türk oluşumu olan Yasemin Hareketi'nin bile birkaç katı fazla oy almıştır.

Kıbrıs'taki 2019 ve önceki AP seçim sonuçlarının seyri ise şöyledir:

Çizelge 2. 2019 ve Öncesi AP Seçimlerinde GKRY'de Partiler ve Adadaki Türk Adaylar

Milletvekili Çıkaran Partiler	2004			2009			2014			2019		
	Oy		Mv	Oy		Mv	Oy		Mv	Oy		Mv
	Sayı	%		Sayı	%		Sayı	%		Sayı	%	
DİSİ	94.355	28.23	2	109.209	35.65	2	97.732	37.75	2	81.539	29.02	2
AKEL-Sol- YG	93.212	27.89	2	106.922	34.9	2	69.852	26.98	2	77.241	27.49	2
DİKO	57.121	17.09	1	37.625	12.28	1	28.044	10.83	1	38.756	13.8	1
GTE -For Europe	36.112	10.8	1									
EDEK- Yeşiller	36.075	10.79		30.169	9.85	1	19.894	7.68	1	29.715	10.58	1
Türkler ve Türklerin Ortaklığındaki Hareketler / Partiler												
Yasemin Hareketi										4.786	1.7	
Şener Levent							2.718	1.05				
Drasi / Eylem							2.220	0.86				
Kıbrıs Sosyalist Partisi							278	0.11		170	0.06	
Mehmet Hasan	681	0.2										

Kaynak: European Election Database, 2013; European Parliament, 2014; European Parliament, 27.05.2019; GKRY Basın ve Enformasyon Dairesi, 27.05.2019; GKRY Merkezî Seçim Hizmeti, 2014.

² Aynı kaynakta (AKEL, 27.05.2019) verilen 11 merkezdeki oylar ayrıntılı hesaplandığında Hareket'in oyu, 1.372 çıkmaktadır.

B. Türklerin Durumu

1. Türklerin AP’de Temsil Mücadelesi

Nisan 2013’te AP’nin 2012 Türkiye Raporu görüşmelerinde Yeşiller/Avrupa Hür İttifakı (Yeşiller/AHİ) ve Avrupa İçin Liberaller ve Demokratlar İttifakı (ALDİ)’nin KKTC’nin iki ‘gözlemci’ ile temsili yönündeki önergesi, AP’de İlerici Sosyalistler ve Demokratlar İttifakı (S&D)’nin desteğini çekmesi üzerine kabul edilmemişti. S&D Başkanı Hannes Swoboda, önergeyi desteklemek yerine, “bir kısım Avrupa vatandaşının (KKTC vatandaşı) AP’de temsil edilmemesinin kabul edilemez olduğuna, Kıbrıs Rum makamlarının bir sonraki AP seçimlerine katılımı için gereken düzenlemeleri yapıp, bu kesimin de AP’de temsilinin çözümünü oluşturması gerekliliği”ne dair bir yazılı açıklama yapmakla yetinmiştir (KKTC’nin, 2013). Dolayısıyla, Rum ve Yunan AP milletvekillerinin engellemeleri dikkate alındığında Türklerin temsili, yine bu üç kümenin desteğiyle mümkün olabilir gözükmektedir (KKTC’nin, 2013). Bugün (29.07.2022 itibarıyla), ALDİ’nin yerini alan ‘Avrupa’yı Yenile’ (AY) daha güçlü olup, 103 milletvekili ile AP’de üçüncü büyük kümedir. Yeşiller/AHİ de 2014’e göre güçlenmiştir. Her iki küme de 2014’e göre milletvekili sayısını toplamda 57 (AY 36, Yeşiller/AHİ 21) artırmıştır. Buna karşılık S&D, 145’e düşmüş yani güç kaybetmiştir. AP’nin ikinci, üçüncü ve dördüncü büyük gücü olan bu üç kümenin toplam milletvekili, 319’dur (S&D 145, AY 103, Yeşiller/AHİ 71). Bu sayı, AP tamsayısının yarısından az olup AP’de bir karar çıkmasını sağlayacak yeterlikte değildir.

Bir girişim de aynı yılın mayıs ayında gerçekleştirilmiştir. Üç KKTC milletvekili (Özgül Nami, Mehmet Tancer ve Teberükten Uluçay), AP Başkanı Martin Schulz’la temsil sorununu görüşmüştür. Komisyon’un Genişlemeden Sorumlu Üyesi Stefan Füle, Schulz’a Komisyon’un temsile sıcak baktığını belirtmiştir. Ama bir sonuç çıkmamıştır.

1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası m. 63, Kıbrıs’ta Rum ve Türk bölgeleri olmak üzere iki seçim bölgesi öngörür. Kıbrıslı Türkler de Belçika tarzı bölgesel seçim istemektedir. Türkler için iki, Rumlar için dört milletvekilliği tahsis edilmelidir [31.03.2004 Birleşmiş Milletler (BM) Kapsamlı Çözüm (Annan) Belgesi, m. 7(2)]. Türkler bunu, mevcut yapı nedeniyle, Kuzey ve Güney seçim bölgesi şeklinde talep etmektedirler.

2. KKTC Vatandaşı Adaylar

GKRY’de AKEL bir Türk’ü, Kızılyürek’i aday göstermiştir. 3. sıradan aday (GKRY Basın ve Enformasyon Dairesi, 2019) olan Kızılyürek, AP milletvekili seçilmiştir.

KKTC’den de Türk adaylar vardır. Lakin bunlar, Rum partilerinden değil tamamı Türklerin oluşturduğu iki oluşumdan aday olmuşlardır. Bunlar aslında bir kısmı

KKTC'de oturan ancak aynı zamanda GKRY vatandaşı da olan Türklerdir. Bu oluşumlardan ilki, en çok aday göstereni ve en çok oy alanı *Yasemin Hareketi*'dir. Aynı zamanda aday olan Şener Levent önderliğindeki hareketin altı adayı olup bunlar; İbrahim Aziz, Öz Karahan, Zeki Beşiktepeli, Faize Özdemirciler ve Leyla Hüseyin'dir (GKRY Basın ve Enformasyon Dairesi, 2019). Adaylar içinde Aziz, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)'nin GKRY aleyhine karar vermesini sağlayan ve bu nedenle de GKRY'nin seçime yönelik tutumunu değiştiren kişidir.³ 'Vatana ihanet'ten dolayı peşinde olduğu Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT)'dan kaçarak 1955'ten beri Rumlar arasında yaşamaktadır. Türk'üm dediği için AKEL'den dışlanmış bununla birlikte Türk tarafına/Türkler arasına da gelememektedir (Beratlı, 03.02.2019). Türkiye yanlısı olmadığı görülen Levent ise Türkiye'nin Zeytin Dalı Harekâtı için "Kıbrıs'tan sonra yeni bir işgal adımı" şeklinde manşet atan *Afrika* gazetesinin sahibidir. Kendisi, 2014 AP seçimlerinde bağımsız aday olmuş ancak seçilememiştir. Hareket, KKTC'de beklenenden daha az propaganda yapmıştır (Hasgüler, 06.05.2019).

Diğer bir oluşum olan *Kıbrıs Sosyalist Partisi* (KSP)'nin ise iki adayı vardır: Mehmet Birinci ve Kazım Halit (GKRY Basın ve Enformasyon Dairesi, 2019). 2002'de kurulan KSP, Türkiye karşıtı bir tutum içindedir. Bunu, 21.06.2019 tarihli açıklamasında "Türkiye'nin, Kıbrıs'taki çözümsüzlüğün baş mimarı olduğunu, işgalci olduğunu ve [GKRY]'nin deniz alanlarından K. Türkleri lehine pay istediği, bunu da gerekirse zorla alacağını" belirtmiştir (KSP, 21.06.2019).

AP'ye neden gitmek istedikleri konusunda çelişki içindedir. Bir yandan "AB emperyalizmi alaşağı edilmedikçe, ... ülkemiz Kıbrıs'ın ... yeniden birleştirilmesi ... çok zor bir iştir" (KSP, 25.04.2019) derken diğer yandan alaşağı etmeye çalıştığı düzene dâhil olmak için uğraşmaktadır. Partinin aslında KKTC'de siyasi bir tabana sahip olmadığı, son AP seçiminde aldığı 170 oydan anlaşılmaktadır.

Yasemin Hareketi, 8. olurken KSP ise bağımsızlar dâhil sonucu olmuştur (GKRY Basın ve Enformasyon Dairesi, 27.05.2019). Her iki oluşum da GKRY seçim barajı olan %1,8'i aşamamış ve AP milletvekili çıkaramamıştır.

3. Kızılyürek'in Adaylığı ve Adaylığına Dair Tartışmalar

a. AKEL'in Kıbrıs Sorununa Dair Görüşü

Partinin resmî ağ sayfasının üç dilinden biri de Türkçedir. GKRY'nin AP seçimlerinde en çok oy alan altı partisi (muhtemelen tüm diğer Rum partileri) içinde Türkçe yayın yapan sadece AKEL'dir⁴. AKEL'in ilaveten Türkçe

³ Bk. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) Basın ve Enformasyon Dairesi, "Kıbrıslı Türk Seçmenler", <https://euroelections2019.gov.cy/tr/faydal%C4%B1-bilgiler/>.

⁴ Bk. AKEL: <https://akel.org.cy/?lang=tr>. Diğerleri 31.07.2022 itibarıyla sadece Rumca sayfaya sahiptir.

Facebook sayfası da mevcuttur. İki dillilik, AKEL'in iki halkı yaklaştırma siyasasının bir ürünüdür.

1926'da kurulan Kıbrıs Komünist Partisi'nin devamı olan AKEL, 1941'de kurulmuştur. Resmî internet sayfasındaki bilgilere göre olaylara millî değil, ideolojik yaklaşmaktadır. Yorgo Grivas'ın yaptıklarının terörizm olduğunu açıkça belirtirken Türk kesiminde Rauf Denktaş ve arkadaşlarının kurduğu TMT'yi de ırkçı terör örgütü olarak nitelemektedir (AKEL, m. 29-31). Rum EOKA-B'nin terör eylemlerinin, Kilise'nin Makarios'un devrilmesi için yaptıklarının ve sonunda Yunan cuntası ile EOKA-B'nin ortaklığıyla gerçekleştirilen faşist darbenin Türk 'işgal'ine zemin hazırladığı görüşündedir (AKEL, m. 37, 41). Yine örneğin bir AP milletvekili aday, 15.02.2019'daki konuşmasında 'Helen şovenizminin cinayetleri' (AKEL, 21.02.2019) diyebilmektedir.

Madalyanın diğer yüzü, özellikle Türklerin görüşü, AKEL'in de milliyetçi bir parti olduğudur (Beratlı, 23.02.2019). Kızılyürek (2016, ss. 30, 54, 62, 63, 65-66, 87, 275, 451-454; 2005, s. 226) AKEL'in 1948'den beri gerek Enosisçi⁵ yaklaşımıyla gerekse başka şekillerde kendi milliyetçiliğini yaptığının kanıtlarını sergilemektedir.

AKEL'in Kıbrıs Sorununa Dair Görüşü bilindik Rum savlarıyla çevrilidir. Kıbrıs Barış Harekâtı'na karşı, harekâtın başladığı gün, 20.07.1974'te Türkiye'ye karşı savunma çağrısı yapmıştır. Nikos Sampson tarafından hapsedilen AKEL'liler bile serbest bırakılarak cepheye Türklerle savaşmaya gitmişlerdir (AKEL, 10.06.2014b). Ağ sayfasında "Kıbrıslı AKEL'liler Kıbrıs'ın bağımsızlığını korumak için işgalci Türklere karşı savaşmaya cepheye koşular. Ancak mücadele dengesizdi ve Atilla, Kıbrıs'ın %37'sini işgal etti. 1974'ten beri AKEL işgale karşıdır ve temel hedefi Kıbrıs'ın birliğini sağlamaktır" (AKEL, 10.06.2014a) demektedir.

Kıbrıs sorununun BM çerçevesinde, BM kararları ile 1977 ve 1979 (Yüksek Düzey) Doruk Anlaşmaları temelinde çözümü için mücadele etmektedir. BM kararlarında vurgulandığı gibi federasyon çerçevesinde iki tarafın siyasi eşitliğini desteklemektedir. Partiye göre "1990'dan sonra Kıbrıs sorununun çözümü daha zorlaşmıştır. Çünkü BM kararlarından sapma söz konusudur. Annan Belgesi bu sapmanın bir ürünüdür. AKEL, Türkiye'nin AB'ye girme arzularına koşut olarak, Kıbrıs'ın AB'ye girmesinin çözümü kolaylaştıracağı, çözüm için ek 'silahları' sunabileceği düşüncesiyle GKRY'nin AB'ye girmesini desteklemiştir. AKEL'in Kıbrıs sorununa dair görüşündeki en önemli unsur, Kıbrıslı Rumlar ile Kıbrıslı Türkler arasında yeniden yakınlaşmadır. Bu nedenle Kıbrıs'ın birleşmesine inanan Kıbrıs Türk partileriyle temasa büyük önem vermektedir" (AKEL, m. 44-

⁵ Enosis'in sözcük anlamı "birleşme"dir. Siyasi olarak ise Yunanistan'ın Kıbrıs ile ülkesel birleşmesi; Kıbrıs'ı ilhakıdır.

46, 49-50, 51-52). AKEL'in 'birleşik Kıbrıs' ve 'yeniden yakınlaşma' kapsamında KKTC tarafından etkileşimde olduğu oluşumlar, daha çok Cumhuriyetçi Türk Partisi (CTP),⁶ Birleşik Kıbrıs Partisi ve Kıbrıs Türk Öğretmenler Sendikası'dır.

AKEL'e göre Kıbrıs sorununun çözümü şu noktaları kapsamalıdır:

1. Türk askeri ile yerleşiklerin⁷ Ada'dan ayrılması, [resmî tutumlarda nüfusun 4'e 1 oranına saygı gösterilmesini istemektedir (Beratlı, 23.02.2019)]
2. [GKRY]'nin birliğinin, toprak bütünlüğünün ve egemenliğinin sağlanması,
3. Kıbrıs'ın bağımsızlığına ve bağlantısızlığına saygı gösterilmesi,
4. Tek yanlı müdahale hakkı olmadan, BM tarafından uluslararası genişletilmiş güvencelerin sunulması,
5. Tüm göçmenlerin kendi evlerine ve mülklerine dönüş dâhil Kıbrıslıların özgürlüklerine saygı (AKEL, m. 45),
6. Özlü toprak düzenlemeleri (Maraş ve Güzelyurt'un Rum idaresine verilmesi dâhil).

Siyasi eşitlik üzerine kurulu iki bölge ve toplumlu ancak tek egemenliği-uluslararası kişiliği-vatandaşlığı olan birleşik Kıbrıs yanlısıdır (AKEL, 07.06.2015). Kıbrıs'ın birleşmesi, müzakerelerinin yeniden başlaması ancak bunun sil baştan değil Dimitri Hristofya-M. Ali Talat görüşmelerindeki uzlaşının (altı başlığın 3'ünde uzlaşıldığı görüşündedir) temel alınması gerektiğini savunmaktadır. Genel Yazmanı Andros Kiprianu, Kıbrıs hükümetinin Türklerin Kıbrıs'ın doğal zenginliklerindeki haklarına saygı gösterme ve bu yönde anlaşmaya varma hedefiyle müzakerelere başlayacağını BM, AB ve diğer uluslararası birimlere ilan etmesi gerektiği görüşündedir (AKEL, 12.07.2019). AKEL'e göre "Kıbrıs sorununun çözümünde en büyük sorumluluk Türkiye'dedir" (AKEL, 07.06.2015).

AKEL, taksime karşıdır. Kiprianu, 22.02.2019'da neden karşı olduklarını şu şekilde ifade etmektedir: "Taksim, Kıbrıs topraklarının neredeyse %40'ının ve [GKRY] Münhasır Ekonomik Bölgesi'nin yaklaşık %60'ının Türkiye'ye verilmesi; Türkiye ile 180 km²'lik kara sınırı; denetimsiz daha çok yasadışı nüfus taşınması; geriye ne bir karış toprak, ne de bir mülk alınması; Türkiye'nin askerinin Ada'dan ayrılmaması; yasadışı devletin konumunun yasa dışı olmaktan tanınmayan olmaya yükselmesi ve zamanla tanınmaması yükümlülüğünün tanınma hakkına dönüşmesi yani statükonun yıllardır çabaladığımızın aksi

⁶ CTP, Kızılyürek'in KKTC'deki çalışmalarına etkin katılmıştır (Havadis Kıbrıs, 2019).

⁷ Rumlara göre yerleşikler, Hârekat sonrası, yönlendirmeye Türkiye'den gelecek Kuzey Kıbrıs'a yerleşen Türklerdir.

yönünde değişmesi olasılığı demektir. Sonunda, Türkiye yanı başımıza yerleşirse, adanın tümünü denetimi altına almayı hedefleyecektir” (AKEL, 23.02.2019).

AKEL, bazı çelişiklere sahiptir. Annan Belgesi halkoylamasındaki tavrı ile birleşmeci görüşü birbirine tezdır. O zamanlar AKEL’in bu halkoylamasındaki kararı, Kıbrıs’ın birleşmesinin anahtarıdır. En büyük partilerden DİSİ ‘evet’ kararı almıştır. AKEL’in aynı yönde bir karar alması halinde Rum Kesimi’nde lehte sonuç çıkması büyük olasılıktır. Halkoylaması öncesinde AKEL Genel Yazmanı Hristofya: “Evet diyeceğiz” diye kesin konuşmuştur (Düzgün, 2008, ss. 200-201, 207) ama 1) BM Genel Sekreteri’nin dengesizce Türk tezlerinden yana olduğu, 2) Belgenin adil olmadığı 3) Rumların endişelerini gidermek ve belgedeki boşlukları müzakere etmek için halkoylamasının ertelenmesi talebinin reddedildiği gerekçeleriyle Annan Belgesi’ne ‘hayır’ oyu kullanma çağrısı yapmıştır (AKEL, m. 50). AKEL’in kararından sonra Rumların ‘hayır’ diyeceği kesinleşmiştir (Düzgün, 2008, s. 216). Bir başka çelişkisi de yabancı askerlere dairdir. Kiprianu, 12.07.2019’da BM Genel Kâtibi’nin, Kıbrıs Barış Gücü’nün görev süresinin 31.01.2020’ye dek uzatılması önerisinden memnuniyet duyduğunu belirtmiştir. Her işgale karşı olduğunu ve Ada’daki tüm yabancı askerlerin çekilmesi gerektiğini belirten AKEL’in bu karara sevinmesi düşündürücüdür. Yine AKEL, Kıbrıs sorununun çözümü için Türk askerinin çekilmesi şartını beyan ederken Yunan askerleri ve yerleşikleri ile parayla vatandaşlık verilen yabancıların Ada’dan ayrılmasından hiç bahsetmemektedir.

AKEL’in Enosis konusunda son zamanlardaki düşüncesinde bir netlik yoktur. Buna karşılık gerek tarihî gerekse güncel bazı bulgular, partinin bu konudaki niyetini açığa çıkarır niteliktedir. 1941’deki kurultayının hemen ardından AKEL’in ilk Genel Yazmanı Plutis Servas’ın yaptığı ilk iş, valiye gönderdiği mektupla, Enosis talep etmek olmuştur. 1949’da BM’ye Enosis talebini götüren de yine AKEL’dir. 1962’deki 10. Kurultay’ında bağımsızlığı savunmakla birlikte aslında bir halkoylamasıyla demokratik yoldan Enosise işaret etmiştir. 1964’te AKEL, yine Enosis siyasetine dönmüştür (Kızılyürek, 2016, ss. 451-452). Partinin 1966’daki 11. Kurultay kararı da Enosisi desteklemektedir (Tamçelik, 1998, s. 32). Özetle, kuruluşundan 1974’e dek yılmadan Enosisi savunmuştur. Bugün AKEL, 1964-67 arasındaki Enosis siyasetlerini eleştirmekle birlikte (AKEL, m. 34, 56), 1950’deki birleşme halkoylamasına hâlâ sahip çıkmakta (AKEL, m. 21) ve BM’ye başvurularından övgüyle bahsetmektedir (AKEL, m. 22). AKEL, ilhâk siyasetini akıllıca yürütmektedir. Söylemde, ‘ilhak’ yerine ‘kendi kaderini tayin’ kavramını yeğleyen parti, bunu uluslararası alanda da savunmuştur. Kendi kaderini tayinin de esasen ilhakı gerçekleştireceğini bilmektedir (Tamçelik, 1998, s. 10). Bu nedenle Kuzey ve Güney’in birleşmesi olarak addettiği ‘vatanın birleşmesi’ söylemi, bu birleşmeden sonra zihni-siyasi boyutta ‘Kıbrıs-Yunanistan birleşmesi’dir. Pek çok kez vurguladığı ‘bağımsızlığın tamamlanması’ ifadesi de bu anlamdadır.

b. Siyasi Boyut: Kızılyürek'in Adaylığına Dair AKEL'deki ve KKTC'deki Tartışmalar

Kızılyürek'in adaylığı, Kıbrıs'ta oldukça fazla tartışmaya yol açmıştır. Bu tartışmaları; AKEL ile Rumlar ve KKTC'deki Türkler açısından ayrı ayrı sunmak, konunun daha net anlaşılmasını sağlayacaktır.

i. AKEL ve Rumlar

Kiprianu, 26.01.2019'da yaptığı AP aday sunumu konuşmasında, “Kızılyürek, Kıbrıs sorununun üzerinde anlaşmaya varılmış ilkeler temelinde çözümünün başarılması gereksiniminde ... bizimle aynı düşünceleri paylaşmaktadır” (AKEL, 26.01.2019) diyerek Kızılyürek'in adaylığını savunmuştur. AKEL'in adaylarını Türklere tanıtım toplantısında ise Kiprianu, şöyle demiştir:

AKEL'in aday listesinde Kıbrıslı Türk olması sembolik değildir. AKEL'in aday listesinin iki toplumlu karakteri on yıllardır bize dayatılmaya çalışılan ideolojik ve siyasal taksimi en nihayet aşabilme mücadelelerimizin devamıdır. ... Kıbrıs için vizyonumuz aday listemizde bir Kıbrıslı Türk adayın yer almasından çok ilerisini hedeflemektedir. ... net bir şekilde ifade ediyoruz: Hayır, iki toplumlu aday listesi Kıbrıs sorununun çözüm modelini teşkil etmemektedir. ... Niyazi'nin kendisinin de kaydettiği gibi, onun adaylığı bir Kıbrıslı Türk yurttaşın adaylığıdır; bu adaylık ne Kıbrıslı Türk toplumunun toplum olarak adaylığıdır, ne de Kıbrıslı Türk toplumunu toplum olarak temsil etme hareketidir. ... Ankara'nın mengenesine karşı ilerici Kıbrıslı Türklerin mücadelesiyle bir siyasi dayanışma inisiyatifidir. ... Avrupa Parlamentosu seçimlerinde aday listemizin iki toplumlu olması kararı “Kıbrıslı Rumlar ve Kıbrıslı Türkler yönetimi paylaşıp ortak vatanlarını birlikte temsil edebilirler” mesajını göndermeyi isteyen bir siyasi harekettir (AKEL, 16.02.2019).

Görüldüğü üzere AKEL, bir Türk'ün aday gösterilmesini 'taksim karşıtı, birleşme yanlısı' siyasasını kanıtlamasının bir aracı olarak görmüştür. Kiprianu, 20.05.2019'daki seçim konuşmasında 'AKEL'e Türkiye yanlısı olduğu iftirasına, Cumhurbaşkanı Niko Anastasiadis'in Türk oylarını 'ödünç oylar' olarak nitelenmesine ve DİSİ'nin Kızılyürek'i Türkiye'nin casusu görmesine' “Hem yurdumuzun yeniden birleşmesini isteyip hem de çözüm ve yeniden birleşmeyi savunan Kıbrıslı Türk yurttaşlarımızı Türkiye'nin casusları olarak görmeleri nasıl mümkün olabilir?” (AKEL, 20.05.2019) diye sorarak adaylığa karşı çıkanların tutarsızlığını ortaya koymuştur. Milliyetçi ve taksimci kesimlerin kışkırtmalarına karşı cesaret ve kararlılıkla bu adımların sürdürüleceğini belirten AKEL'e göre bir Türk'ü aday göstererek tarihî bir adım atılmış, iki tarafın aşırı sağcılarının adaylığa karşıtlığına rağmen bu tercihi halkça benimsenmiştir (AKEL, 29.06.2019).

AKEL, AP seçimlerine katılmaya karar veren Kıbrıs Türklerine yönelik bilhassa Anastasiadis'in küçümseyici sözlerini kınamış ve Türklerin seçimlere

katılımından memnun olmuştur: “Bu katılımın işgali ve taksimi ortadan kaldıracak, ülkeyi ve halkı ilgili BM kararlarında belirtildiği şekilde siyasi eşitliğin olacağı iki bölgeyi iki toplumlu bir federasyon çerçevesinde yeniden birleştirecek çözüme ulaşma” (AKEL, 29.06.2019) çabası olduğunu belirtmiştir. Konuşmalarda ve açıklamalarda ‘taksim ve işgal yanlılarına bir yanıt olacaktır’ şeklindeki ifadeler, sıklıkla kullanılmaktadır. Fakat Türk sandıklarından çıkan oylar göstermektedir ki oy kullanan Türk seçmenin sayısı, 6.000’i bile bulmamaktadır. Dolayısıyla Türk tarafındaki katılım, oldukça düşük kalmıştır. Bu, KKTC’dekilerin, AKEL ve diğer birleşme yanlısı Türkler ile KKTC’yi yok sayan kesimlerin ‘Avrupalıyız’, ‘oyumun farkındayım’, ‘oyumuz sesimizdir’ ve ‘Kuzey’deki yapının çöküşünü ilan etmeye hazırlanıyoruz’ tarzı oldukça iddialı söylemlere itibar etmediklerini göstermektedir (Hasgüler, 03.06.2019).

Ayrıca adaylık, çözümü değil aksine çözümsüzlüğü artırmıştır. Toplumların seçime ayrı listelerle girmesi, anayasal gereklilikten artık ‘fert’ olarak girebileceği de bu örnekten hareketle savunulabilecektir. Dolayısıyla siyaseten eşit ‘toplum’ değil, Rumların içinde azınlık olarak yaşayıp aday olabilecek Türk ‘fert’lerin varlığına evrilmeye kapı aralamaktadır. Son olarak, Talat ve partisi CTP’de tecessüs eden, 2000’lerde oldukça ses getiren KKTC tarafındaki birleşme yanlılarının 5.000 oylara kadar gerilediğini göstermektedir (Hasgüler, 03.06.2019).

AKEL, AP seçimlerinde 2016 seçimlerine göre güçlendiğini ancak bu seçim sonuçlarının milliyetçiliğe ve taksime geçit verilmemesi için partinin sorumluluğunu artırdığını belirtmiştir (AKEL, 29.06.2019). AKEL, 2014 AP seçimlerine göre oyunu %0.51 artırmıştır ancak yapılan masraflar ve çabalar, buna değmiş midir? Evet, çünkü bu sayede AKEL hem bir önceki AP seçimlerindeki oy kaybını kısmen telafi etmiş hem de DİSİ ile arasındaki makası daraltmıştır.

Kızılyürek (21.04.2019) ise AKEL’in tabanının bir Türk’ün aday gösterilmesinden büyük memnuniyet duyduğunu; Rumların alt tabakalarındakilerin sevecen yaklaştığını ancak orta sınıf Rumlar arasında rahatsız olanların daha fazla olduğunu belirtmektedir. Mayıs 2019’daki konuşmasında da “Bu çabamızın daha başından itibaren öncü bir adım attığımızı biliyordum. AKEL’in aday listesinde yer alan ilk KıbrıslıTürk olarak bunun çeşitli tepkilere yol açacağına tamamen bilincindeydim” (AKEL, 21.05.2019) diyerek tepkilere hazırlıklı olduğunu ima etmiştir. Kızılyürek, seçim sonrasındaki konuşmasında, adaylığı boyunca pek çok kuşkuyla mücadele etmek zorunda kaldığını söylemiştir (AKEL, 30.05.2019).

GKRY’de adaylığına en çok karşı çıkan kesimler, bekleneceği üzere ırkçılar (ELAM- Rum Ulusal Halk Cephesi ve Millî Kurtuluş Hareketi) ile hem Rum siyasetinde liderliği kaybetme hem de bir Türk’ün seçilme olasılığından dolayı Anastasiadis ve partisi DİSİ olmuştur (Kızılyürek, 19.05.2019).

ii. KKTC'deki Türkler

Daha çok federal birleşme karşıtlarından tepki alan Kızılyürek'in adaylığına temelde 'Rumların oyununa veya üniter devlet amacına hizmet' ettiği gerekçesiyle karşı çıkmıştır. AKEL üyesi olmamasına rağmen aday gösterilmesi düşündürücüdür. Hatta federal çözüm yanlıları arasında bile adaylığına kuşkuyla bakan kesimler vardır. KKTC eski başbakanı Ferdi S. Soyer, bunlardandır. Soyer (2019), bu adaylığın üniter devlet mantığındaki -her ne kadar Kızılyürek buna karşı olsa da- GKRY yöneticilerine koz verme olasılığının ciddi endişe kaynağı olduğu görüşündedir.

KKTC Cumhuriyet Meclisi'nde adaylık ele alınmıştır. 21.01.2019 tarihli konuşmalar göstermiştir ki hükümet ve milletvekillerin genel tavrı, Kızılyürek'in adaylığının KKTC halkını temsil etmediği ve bireysel olduğu yönündedir. 11 Mart'taki oturumda da Ulusal Birlik Partisi (UBP) Genel Başkanı Ersin Tatar, adaylığın bir 'adatmaca' olduğunu belirterek Kızılyürek'in AKEL'in diğer adaylarıyla birlikte KKTC'de seçim çalışması yapmasını eleştirmiştir (Havadis Kıbrıs, 2019).

Ulusötesi kuram açısından Kızılyürek'in adaylığında, devlet ötesi ve askerî-güvenlik dışı bir alanda birey-toplum merkezli bir eylem söz konusudur. Birey-toplum etkileşimli dip dalga girişimde pazarlıklarla toplumlar arası uzlaşa ve yakınlaşma amaçlanmaktadır. Bu da karşılıklı bağımlılıktan kaynaklı bir güdü olarak gözükmemektedir. Çünkü Kızılyürek ve partisi AKEL'in Türk oylarına ihtiyacına (zira rakibi DİŞİ karşısında galibiyet aramaktadır) karşılık gerek birleşme yanlısı gerekse seçime katılan Türk kesimi de uluslararası görünürlüğe ve kabule gereksinim duymaktadır. Kızılyürek'in AP milletvekilliğinin kazan-kazana yol açması öngörülmüştür.

Beratlı'ya (02.06.2019; 09.02.2019) göre Kızılyürek'in adaylıktaki amacı, seçkinlerin çözemediği Kıbrıs sorununu bir emekçi dip dalgasıyla çözmeye zorlamaktır. Dolayısıyla adaylığının siyasi bir amacı vardır. Adaylığıyla hem Kıbrıs'taki barışa hem de Türkiye ve Yunanistan arasında bir yumuşamaya katkı yapabileceği beklentisi vardır (Soyer, 2019). Dip dalga çözüm düşüncesinin bir diğer uzamı, KKTC 2020 Cumhurbaşkanlığı seçimidir. Bu adaylığın, federasyon yanlısı Cumhurbaşkanı Mustafa Akıncı'nın tekrar seçilmesine katkı yapması öngörülmüştür (Taçoş, 2019). Nitekim Tatar, Meclis'te Kızılyürek'in adaylığı kararının, Akıncı'nın AKEL Genel Yazmanı ile görüşmesi⁸ sonrasında alındığını belirtmiştir.

⁸ Kiprianu, 22.11.2018'de Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile Ankara'da görüşmüştür. Bu görüşmeden iki ay sonra da bir Türk, aday gösterilmiştir. Adaylık ile bu görüşme arasında bir bağ var mıdır?

Beratlı (10.02.2019), Kızılyürek'in hatasının süren bir çatışmanın tam ortasında sanki sorun bitmiş ve çözüm olmuş gibi davranması olduğunu sav etmektedir. O, bu adaylığıyla 'yarışan iki milliyetçilik' arasında Rum milliyetçiliğine üstünlük sağlamıştır.

Stefanu, KKTC tarafının, özelde de KKTC Meclisi Başkan Yardımcısı Zorlu Töre'nin, Kızılyürek'in adaylığından rahatsız olduğu görüşündedir. Zira AKEL'e göre Töre ve partisi UBP, bu adaylığın savunduğu iki ayrı devlet söylemini yıkmasından dolayı rahatsızdır (AKEL, 29.05.2019). Son bir eleştiri de asimilasyona yöneliktir. Bir Türk'ün Rum partisinden aday gösterilmesi, Tasos Papadopoulos'un 'osmosis' dediği 'Kıbrıslı Türkleri içine alarak eritme' siyasasının hayata geçirilmesi olarak görülmektedir. Destekleyenlerin sebebi ise adaylığın sadece çözüme kapı aralayacağıyla sınırlıdır (Soyer, 2019).

c. Kızılyürek'in Adaylığının Hukuki Boyutu: Savlar ve Karşı Savlar

Kızılyürek'in adaylığının hukukiliği, onun savları üzerinden ortaya konulabilir. Savları şunlardır:

1. "AB'nin bir uygulamasına Kıbrıslı Türklerin 1960 Anayasası'nı ileri sürerek karşı çıkmaları saçmadır. AP seçimleri, 1960 Kıbrıs Anayasası'na göre yapılmadığı için mezkûr anayasadaki uygulamanın bu seçimler açısından hiçbir hükmü yoktur." Bu hususu şu sözlerle belirtmektedir: "1960 Anayasası'na göre, "iki toplumun ayrı ayrı seçme ve seçilme hakkına sahip olduğu doğrudur." Fakat hem "1960 Anayasası millî seçimlerde bile bazı durumlarda geçerliliğini kaybetmiştir" hem de

Avrupa Parlamentosu hem etnik/ulusal hem de ulus-ötesi bir parlamentodur. ... AB yurttaşı herkes, sadece doğup büyüdüğü ve yurttaşı olduğu ülkede seçme seçilme hakkına sahip değildir. İkamet ettiği herhangi bir AB ülkesinden de aday veya seçmen olarak seçime katılabilir.

Ben yıllardan beri Kıbrıs'ın güneyinde ikamet ediyorum, orada çalışıyorum. Seçime de etnik kimliğimle, yani Kıbrıslı Türk olarak veya Kıbrıslı Türklerin adına değil, şahıs olarak AKEL listesinden giriyorum (Kızılyürek, 27.01.2019).

2. "Kıbrıs, AB üyesi olduktan sonra, AB müktesebatı anayasaların üstünde olmuştur" (Kızılyürek, 27.01.2019; Beratlı, 06.02.2019).
3. AİHM'in *Aziz v. Kıbrıs* kararına¹⁰ atıfla, kendisinin Güney'de yaşadığını, bu nedenle de gerek AP gerekse Temsilciler Meclisi seçimlerinde seçme ve seçilme hakkına sahip olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla adaylığının meşruiyetini savunmaktadır (Kızılyürek, 27.01.2019).

⁹ (Kızılyürek, 27.01.2019). Muhtemelen bu sözüne binaen Beratlı (02.06.2019), Kızılyürek'in bu aykırılığı ve adaylığının yanlışlığını örtük bir şekilde kabul ettiğini belirtir.

¹⁰ Bk. 22.06.2004 tarih ve 69949/01 başvuru nolu *Aziz v. Kıbrıs* Kararı.

Kızılyürek'in savlarına karşı şu hususlar ileri sürülebilir:

1. Savına Dair: Kızılyürek'in bu savında doğrudan alıntılar kısmında belirttikleri doğrudur. Lakin çıkardığı anlam yanlıştır. 1959-60 Antlaşmaları gerek Cumhurbaşkanlığı ve Cumhurbaşkanı Yardımcılığı (Garanti Antlaşması m. 1; 1960 Anayasası m. 39) gerekse Temsilciler Meclisi için (Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Temel Yapısı m. 6; 1960 Anayasası m. 62) Türk ve Rum tarafların kendi toplumlarınca ayrı ayrı seçilmelerini öngörür. 1960 Anayasası m. 63(1) "Rum Cemaati üyeleri yalnız Rum seçim listesine ve Türk Cemaati üyeleri yalnız Türk seçim listesine kaydedilebilirler"¹¹ şeklindedir.

[Kıbrıs Cumhuriyeti]'nin AB üyeliği kabul edilse bile, AP seçimleri de ayrı ayrı yapılmalıdır. Kıbrıs'taki genel ve yerel seçimlere yönelik bu düzenleme, şu gerekçelerle AP seçimlerine teşmil edilebilir: 1) Mantıki gerekçe: Genel ve yerel seçimler gibi AP seçimleri de iş itibarıyla bir 'seçim'dir. Seçenlerin iradelerini ortaya koyduğu bir seçme işi, her üç tür seçimde de vardır. Aynı işe aynı yöntemin kıyasen uygulanması mantık dâhilindedir. Hukukta kıyas vardır. Antlaşmaların ve Anayasa'nın hazırlandığı 1959-60 şartlarında, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin AB üyeliği ve AP seçimleri söz konusu olmadığından, Cumhurbaşkanlığı ve Yardımcılığı ile Meclis seçimlerinin ayrı ayrı yapılması hükümlerine binaen 2004'ten itibaren gerçekleşen AP seçimlerinin de ayrı yapılacağı kıyasen anlaşılır. 2) Hukuki gerekçe: Gerek Annan Belgesi m. 7(2)'de gerekse çeşitli belgelerde Türklere iki milletvekilliğinin tahsis edilmesi, Kıbrıs'ı kuran uluslararası anlaşmalardaki ve 1960 Anayasası'ndaki 'iki toplumlu' ayrımın dikkate alınmasının sonucudur.

Dolayısıyla Türk'ün Türk listesinden seçime girmesi gerekmektedir. Bir Türk'ün bir Rum partisinin seçim listesinden aday olması, mezkûr anayasaya ilaveten 'AB 2003 Katılım Antlaşması'nın 10. Ortaklık Protokolü'ne, AB'nin kendi seçim müktesebatına, Annan Belgesi'ne ve 11 Şubat 2014 Ortak Açıklama Belgesi'ne de aykırıdır¹². Annan Belgesi m. 3(3), 7(2) ve Ek I: Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası m. 22(3)'ün ruhuna aykırıdır¹³. Keza Annan Belgesi'nde, 'Anayasa ve Kuruluş Antlaşması'nın herhangi bir maddesi bir kişinin kökeninin dayandığı

¹¹ 1964 tarihli mevcut GKRY Anayasası m. 94 de bu yöndedir.

¹² (Beratlı, 02.06.2019). 11 Şubat Belgesi için bk. KKTC Cumhurbaşkanlığı.

¹³ Madde 3(3): "Kıbrıslı Rumlar ve Kıbrıslı Türkler tarafından ayrı ayrı seçilecek Senatörlerin seçimleri dışında, federal düzeydeki siyasi haklar, Kurucu Devlet dâhili vatandaşlık statüsüne dayalı olarak kullanılır"; m. 7(2): "Her bir Kurucu Devlet meclisinden gelen temsilciler, geçici Federal Meclis (24 Kıbrıslı Rum, 24 Kıbrıslı Türk) ve Avrupa Parlamentosu'nda (dört Kıbrıslı Rum, iki Kıbrıslı Türk) yer alırlar"; öngörülen anayasa m. 22(3) ise "Senato eşit sayıda Kıbrıslı Rum ve Kıbrıslı Türk senatörden oluşur. Senatörler, Kıbrıslı Rum ve Kıbrıslı Türkler olarak ayrı ayrı oy kullanan Kıbrıs vatandaşları tarafından, nisbi temsil temelinde ve yasaya uygun olarak seçilirler" şeklindedir.

parça devleti kastettiğinde, ana ölçütün kişinin sahip olduğu parça devlet vatandaşlığı' olduğu belirtilir (Çolak, 2003, ss. 65-66).

AB ve BM, 2004'te Kuzey ve Güney'de ayrı halkoylaması yapılmasını desteklemiştir. Bununla Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nın iki bölgeliliği, bu itibarla Türk adayların seçiminin Kuzey'de, Rum adaylarınınkinin de Güney'de yapılması gerekliliğini/yasallığını kabul etmiş olmaktadır.

2003 tarihli AB - GKRY Katılım Antlaşması'nın 10. Protokolü'nün Girişi'nin 6. Paragrafı “Yukarıda belirtilen bölgelerle Kıbrıs Cumhuriyeti'nin etkin kontrolünde olan bölgeler ve Doğu üsler bölgeleri arasındaki hatta uygulanacak ilgili AB yasalarının maddelerinin uygulanma şeklini belirlemenin gerekli olduğunu göz önüne alarak”¹⁴ şeklindedir. Bu, ‘Kıbrıs Cumhuriyeti’nin etkin denetiminde olmayan bölgelerde (KKTC ve üsler) yaşayan kişilere AB kurallarının nasıl uygulanacağını belirlenmesine ihtiyaç olduğunun’ kabul edildiği anlamındadır. Madde 1 de “AB müktesebatının uygulanması Kıbrıs Cumhuriyeti Hükümetinin etkin kontrolü dışında bulunan Kıbrıs Cumhuriyeti’ne ait bölgelerde askıya alınacaktır” şeklindedir. Bu nedenlerle bir Kıbrıs Türkü’nün, Rum partisinden aday olması hukuki değildir (Beratlı, 02.02.2019).

Her seçilenin bir millî/etnik kimliği vardır. Seçilenler, AP’de ve diğer AB mekânlarında millî değil ulusötesi yani ‘AB vatandaşı’ gibi düşünmeli ve davranmalıdır. Çünkü AB, ulusçuluğu ve ulusallığı törpüleyerek bir ‘Avrupa halkı/kimliği’ oluşturma isteğindedir. KKTC, AB üyesi değildir. Kaldı ki GKRY’nin AB üyeliği de hukuken sorundur. Kızılyürek sanki kendisini ‘AB üyesi KKTC’nin AB vatandaşı olarak’, ‘AB üyesi GKRY’de seçime girmiş’ gibi değerlendirmekte, anlamakta veya kıyaslamaktadır. Yani AB vatandaşlığına binaen AB üyesi bir ülkeden (KKTC’den) bir başka AB üyesi ülkede (GKRY’de) seçime girme hakkı olduğu izlenimini vermektedir. Son tümcesi, bir başka AB üyesi ülke vatandaşı için doğrudur ve geçerlidir. Fakat Kıbrıs’ta vatandaşlık da seçmenlik de mezkûr uluslararası antlaşmalar ve 1960 Anayasası’nda ‘şahıs’tan çok ‘milliyet’, ‘birey’den çok ‘toplum’ üzerinden düzenlenmiştir. Bu itibarla mesela Macaristan vatandaşı bir ‘şahıs’ ile Kıbrıs’taki bir ‘şahıs’ hukuken ve özellikle seçimler itibarıyla bir tutulmamalıdır.

Seçildikten sonra düzenlediği basın toplantısında kimilerinin AP seçimlerini ulusal seçimlerle karıştırdığını belirtmiştir. Kızılyürek “federal çözümle birlikte Kıbrıs’ın altı sandalyesinden dördünün Kıbrısrum oluşturucu devletine, ikisinin Kıbrıstürk oluşturucu devletine verileceğini” söylemiş ancak “bunun etnik temelde olmayacağını” kaydederek “nasıl Yannis Varufakis Almanya’da aday olduysa, Kıbrıstürk oluşturucu devletinin iki sandalyesinden biri için de Girne’de yaşayacak bir Kıbrıslırumun aday olabileceğini” (AKEL, 30.05.2019) vurgulamıştır.

¹⁴ Metin için bk. www.ktto.net/wp-content/uploads/2014/09/protokol10.doc.

Ama henüz çözüm yoktur. O ise çözüm olmuş gibi ifade etmektedir. Üstelik “çözümle birlikte” diyerek söylediği durumun sadece çözümden sonra söz konusu olabileceğini kendisi de itiraf etmektedir. Normal bir AB üyesi devlette olan AP seçim müktesebatını sanki sorunun çözüldüğü ve birleşik federal bir Kıbrıs Cumhuriyeti'nin olduğu seçim ortamındaymış gibi sunmaktadır. Gelecekteki bir ‘normal devlet’in şartlarıyla mevcut durumu meşrulaştırmaktadır. Bu, bir zaman hatasıdır.

Varufakis hukuken sorunlu bir ülkenin vatandaşı olmadığından, onun AB vatandaşlığı hakkını kullanmasında sorun yoktur. Herhangi bir AB üyesi ülkede AP milletvekili seçmeni ve aday olabilir. Yine AB üyesi bir ülke (örn. Almanya) vatandaşı, bir Türk de aynı haklara sahiptir. Burada sorun, AB vatandaşı bir Türk'ün AP seçimlerinde aday ol(ama)ması değildir. Konu, Kıbrıs gibi hukuken sorunlu bir ülkede, 1960 Anayasası gereği, Türklerin ve Rumların -millî kimliğine bağlanan hukuki aidiyetlikten dolayı- ayrı seçim bölgelerine tabi olmalarıdır. Kızılyürek, bu nedenle ancak hukuken çözümlenmiş bir Kıbrıs Cumhuriyeti'nde Türk seçim bölgesinde seçmen ve aday olabilir.

2. Savına Dair: AB müktesebatı, üye devlet anayasalarının üzerindedir. Ancak GKRY'nin ‘Kıbrıs Cumhuriyeti’ sıfatıyla tek taraflı AB üyelik başvurusu ve üyeliği, Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kuran 1960 Antlaşmalarına ve uluslararası hukuka aykırıdır (Mendelson, 2001, pr. 44; Keser, 2012, s. 60). Öncelikle yetki ve temsil açısından sakatlık vardır. Yani Ada ve Türkler adına hareket eden GKRY, iki toplumun yer aldığı düzeneklerden mahrumdur. Örneğin veto yetkili Türk Cumhurbaşkanı Yardımcısı, %30 oranında Türk Temsilciler Meclisi milletvekilleri, 3 adet Türk bakan 1964'ten beri yoktur. Zürih Anlaşması m. 27'de belirtildiği gibi bunlar, Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nın temel maddeleri sayıldığından başvuru ve üyelik hem Zürih Anlaşması m. 27'ye hem de Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'na aykırıdır. Başvuru, Katılım Antlaşması vd. işlemler, bu düzeneklerin olmadığı uzuvlarca gerçekleştirildiğinden geçersizdir (Mendelson, 2001, pr. 17, 22; Aznevi, 2010, ss. 228, 231). Dolayısıyla AP'nin 09.10.2002 tarihli aday ülkelerle ilgili açıklamasına karşılık, KKTC'nin aynı gün yayımladığı bildiride de belirttiği gibi, yetkisi ve egemenliği KKTC sınırlarında biten GKRY, KKTC halkını temsil etmemektedir (Akt. Keser, 2012, s. 70). GKRY, AB'ye *fiili* üye konumunda olduğundan 1960 Antlaşmaları gereği Kıbrıs Cumhuriyeti anayasası, (hâlâ) her şeyin (Kıbrıs'a fiili uygulanan AB kurallarının da) üstündedir.

AB kurallarının GKRY anayasasının üzerinde olduğu kabul edilse bile AB, AP seçimlerinin ulusal kurallar çerçevesinde gerçekleştirileceğini belirtmektedir. Üye devletlerdeki AP seçimlerinin ortak bir yöntemle yapılmasına ilişkin olarak 1976 tarihli Konsey kararı ve *Doğrudan Seçim Hakkındaki Tüzük*, herhangi bir açık hüküm içermemektedir (Bozkurt, Özcan ve Köktaş, 2012, s. 102). Buna karşılık AB'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma (ABİA) m. 223, AP seçimleri için

bir yeknesaklık öngörse de AP bunun için henüz bir öneri hazırlamamıştır. Birçok üye devlet, AP'ye üyelik için nispi temsil dizgesinin bazı tiplerini kullanmaktadır. ABİA m. 223(1)'de benzer bir düzenleme olmasına rağmen hâlâ ortak bir seçim sistemi kabul edilmiş değildir. Seçim konusunda devletler yetkilidir. Yani çerçevenin dışına çıkmadığı müddetçe (örneğin Konsey, AP seçimlerinin 23-26 Mayıs 2019 arasında olmasını kararlaştırmıştır, üye devlet seçimleri bu tarihlerden başka bir tarihte yapamaz) üye devlet, AP seçimlerini kendi ulusal kurallarına göre yürütmektedir. Dolayısıyla AB de seçimlerde ulusal hukuka işaret etmektedir. Bir üye devlet, ülkesindeki AP seçimlerini istediği seçim dizgesi (örneğin bölgesel) ile gerçekleştirebilir.

3. Savına Dair: Uluslararası hukuk metinleri ulusal hukuku etkileyici işlevdedir. GKRY, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)'ne taraftır. Bu itibarla AİHS'nin mevzuatını iç hukukuna uyarlamalı ve AİHM kararlarını uygulamalıdır. GKRY, Aziz kararından sonra bunu iç hukukuna aktardığını şu ifadelerle kanıtlamaktadır:

2006'da Hükümetin denetimindeki bölgede ikamet eden Kıbrıslı Türklere tüm ulusal seçimlerde (belediye, meclis ve cumhurbaşkanlığı) seçme ve seçilme hakkı veren 'Cumhuriyet'in Serbest Bölgelerinde İkamet Eden Türk Toplumunu Üyelerinin Seçme ve Seçilme Haklarının Kullanımı (Geçici Hükümler)' [L. 2(I)/2006] yasası adlı özel yasa çıkarmıştır. Meclis seçimleriyle ilgili olarak bu, Rum Toplumuna tahsis edilen 56 sandalyenin doldurulmasıyla ilgilidir. 2004 tarihli Avrupa Parlamentosu Üyelerinin Seçimi Yasası gereği [L. 10(I)/2004, ıslahlı], Kıbrıslı Türkler, Kıbrıs'ta ikamet ettikleri yer neresi olursa olsun, Avrupa Parlamentosu üyeliği seçimlerinde seçme ve seçilme hakkına sahiptir (GKRY, Core, pr. 91).

Bu belgede GKRY, pr. 90'da 'toplumların ayrı ayrı seçilmesi'nden bahsederken, pr. 91'de ise 'AP seçimleri birlikte yapılabilir' diyerek bir çelişki ortaya koymaktadır (Beratlı, 09.02.2019).

Kızılyürek, bu yasaya dayanarak adaylığının hukuka uygunluğu görüşündedir. Fakat bu yasa da hukuki değildir. Zira bu özel yasayı GKRY Temsilciler Meclisi yapmıştır ancak bu mecliste bir tek Türk milletvekili dahi yoktur. Dolayısıyla bu özel yasa da hem 1960 Anayasası'na hem de 10. Protokol'e aykırıdır (Beratlı, 06.02.2019). Hatta Rumların, Türklerin rızasını almadan yaptığı mevcut GKRY Anayasası'na da aykırıdır ve onunla çelişmektedir. Zira o "Temsilciler Meclisi, 5 yıllığına ayrı ayrı seçilen 56'sı Rum, 24'ü Türk Cemaati'nden toplam 80 vekilden ve bir Rum Cumhurbaşkanı ve bir Türk Cumhurbaşkanı Yardımcısı'ndan oluşur" (GKRY, "Core, pr. 77) demektedir. Özel yasa bu nedenle de yani kendi anayasasına aykırı bir kurulun (T. Meclisi) yapmış olması nedeniyle meşru değildir. Hem meclis hem de yasa yasadışıdır. Siyaseten de 10. Protokol gereği de Kıbrıslı Türklerin, seçme ve seçilme hakları dâhil, AB içindeki hakları, kendilerinin temsil edilmediği meclislerce düzenlenemez (Beratlı,

06.02.2019; 09.02.2019). Kızılyürek'in adaylığının dolaylı da olsa hukuki olmadığı, adaylığının Kıbrıs'taki hukuki karışıklığa yol açtığı ortadadır.

ç. Kızılyürek'in Görüşü ve Vaatleri

Kızılyürek, federal birleşme yanlısıdır. AB bütünleşmesinden ve özellikle Alman-Fransız uzlaşısından etkilenecek şekilde Kıbrıs'ta da Türklerle Rumların aynı uzlaşmaya varabilecekleri inancındadır. Bu itibarla iki toplumdan kişilerin dâhil olduğu çalışmalar gerçekleştirmiştir. AP milletvekilliği adaylığını kabulü de onun 'birleşik Kıbrıs' ülküsünün bir gereğidir (Kızılyürek, 20.01.2019). Konuşmalarında birleşik Kıbrıs'a çokça vurgu yapmıştır. Örneğin 15.02.2019'da, tanıtım etkinliğindeki konuşmasında Kıbrıs'ın bütünlüğüne değinmiş; Mayıs 2019'daki bir konuşmasında ise Kızılyürek, "taksim kurbanı olan ve yurdumuzun olası kalıcı taksiminden büyük endişe duyan yurttaşları her yerde gördüm" (AKEL, 21.05.2019) demiştir. Bu nedendir ki seçilmesini 'iki toplumun kaynaşması, tam Kıbrıs' ülküsünün hâlâ diri olduğunun göstergesi olarak değerlendirmiştir (Kızılyürek, 02.06.2019). Buna karşılık kendisinin (2005, s. 398) de belirttiği gibi Kıbrıs'ta iki toplum arasında hiçbir zaman kapsayıcı bir 'biz' kavramı oluşmamıştır¹⁵.

AKEL ve Kızılyürek'in seçim kampanyasında ikircikli bir söylem yürüttüğü düşünülmektedir. GKRY'de 'garantilere hayır, Atilla dışarı vb' derken, KKTC tarafında ise Kıbrıslı Türklerin anlayıp duymak istediği gibi 'siyasi eşitlik', 'Türlere yönelik ambargoyu kaldırma' söylemlerini öne çıkarmışlardır (Beratlı, 07.04.2019). Kızılyürek (21.04.2019), bunu reddetmektedir. Bir başka ikircikli yaklaşım da seçim afişlerine yöneliktir. Kızılyürek, AKEL adlı bir 'parti'nin aday olması rağmen, KKTC'deki afişlerinde ve reklamlarında bağımsız bir adaymış gibi sunulmuştur. Bu hem bir taktik hatası hem de seçmeni aldatmaya yönelik bir hareket olarak görülmüştür (Hasgüler, 06.05.2019).

Kızılyürek, KKTC'de oldukça başarılı bir seçim çalışması yürütmesine (Hasgüler, 06.05.2019) rağmen Türkleri sandığa götürememiştir. Bunu Ada'nın kuzeyindeki yönetimin anlayışına bağlamaktadır. Buna karşılık sandığa giden Türklerin oylarını AKEL'e ve kendisine vermelerini sağlamıştır.

AP milletvekili seçildikten sonra Kızılyürek, Kiprianu ile birlikte bir basın toplantısı düzenlemiştir. Burada "Niyazi, Kıbrıs Cumhuriyeti vatandaşdır, bu anlamıyla aynı zamanda AB yurttaşdır. Bu seçimlere hem seçmen, hem aday olarak katılma hakkı vardı ve seçimlere KıbrıslıTürk toplumunun temsilcisi olarak değil, bu vasfıyla katıldı" (AKEL, 30.05.2019) diyen Kiprianu, Kızılyürek'in seçilmesinin siyasi eşitliğe gerek olmadığını kanıtı olduğunu öne sürülere bu

¹⁵ AKEL'in 2021 GKRY genel seçimlerinde en çok oy kaybeden (%3.3) parti olması, bir açıdan, bir Türk'ü milletvekili seçtirilmesine tepki olarak okunabilir. Yani AKEL ve GKRY seçmeni, birleşmeye 'hayır' demiştir.

görüşlerinin yanlış olduğunu belirtmiştir. Bu önemlidir çünkü siyasi eşitlik Türk toplumu ve Türkiye için vazgeçilmezdir. Kiprianu, Kızılyürek'in seçilmesini eşitliği zayıflatıcı yöne çekmemiştir. Örneğin AKEL'in Kıbrıs Türklerini eritme niyetinde olduğuna dair Töre'nin eleştirisine, amaçlarının bu olmadığı ve Kızılyürek'le iş birliğinin Kıbrıs Türk toplumunun altını oymadığı karşılığını vermiştir. Kiprianu'dan sonra söz alan Kızılyürek, AKEL ile tam bir iş birliği ve oйдаşma içinde olacağını, bu ortak girişimin ne kadar tarihsel olacağını kendilerine ve çalışmalarına bağlı olduğunu belirtmiştir (AKEL, 30.05.2019). AKEL ile tam bir iş birliği ve oйдаşma içinde olacağını belirtmesi, AKEL'in siyasi çizgisinin dışına çıkmayacağı şeklinde anlaşılabilir. Nitekim o, AKEL'in AP'deki ortağı Sol (Avrupa Birleşik Solu/Kuzey Yeşil Solu) kümesine dâhil olmuştur. Bu küme, Ortadoğu konferansı adı altında bölücü teröristleri AP'de konuşuran ve en sert Türkiye karşıtı kümedir. 8. dönem (2014-2019) AP milletvekili ve partidaşı Takis Hacıyorgi, PKK konferanslarında etkin olmuştur. Hacıyorgi artık AP üyesi değildir. Kızılyürek'in, partisinin çizgisi gereği Sol'da olması nedeniyle en azından Türkiye'ye karşı olumlu bir yaklaşımı olmayabileceği izlenimini doğurmaktadır. Bir açıdan da hem Türk hem de çözümün vazgeçilmez bir aktörü olmasından dolayı zaman zaman Türkiye'ye karşıt olmayan çizgi izleyebilir. Çünkü iki toplumun yakınlaşması için çalışacağını nitekim AB'nin kendilerinden bunu istediğini vurgulamıştır. Kızılyürek, kendisinin ne sadece Kıbrıslı Türklerin ne de sadece Kıbrıslı Rumların oylarıyla seçilmeyi istediğini ve AP seçimlerinin her iki halkın ortak çabasına dair bir fırsat olduğunu söylemiştir (AKEL, 30.05.2019).

Kızılyürek'in gerek adaylığı sürecindeki resmî toplantılarda gerekse seçim ziyaretlerindeki söylemlerinde itidalli davrandığı, aşırıya kaçmayan bir yaklaşımda olduğu görülmüştür. 'Kardeşlik', 'birlik', 'güç birliği', 'milliyetçilik karşıtlığı', 'gelişme', 'refah' tarzı genel söylemlerde bulunmaktadır. Örneğin Kiprianu'yla yaptığı ortak basın toplantısında 'bu ortaklığın amacı Kıbrıs için en iyi olanı yapmak ve bunun için çalışmaktır' (AKEL, 30.05.2019) demiştir. AKEL'in çizgisinde yer almakla birlikte AKEL'in resmî söylemlerini açıkça dillendirmemektedir. Örneğin KKTC'nin devletliği dâhil olmak üzere adanın kuzeyi için 'yasadışı', 'işgal altındaki topraklar' vb. söylemler sarf etmediği, yerleşikler için de keza 'dönmeliler' tarzı ifadeler kullanmadığı anlaşılmaktadır. Kısacası Kızılyürek, anlaşıldığı ve tespit edilebildiği kadarıyla, AKEL'le 'sizin görüşlerinize saygı duyarım ama ben KKTC ile ilgili olumsuz konuşmak istemiyorum' anlamına gelen sanki örtük bir anlaşma içerisindedir. Nitekim yazılarında 'KKTC'den ve onun devletliğinden pek de bahsetmemekte, yerine, sıklıkla 'Kıbrıslı Türkler', 'Kuzey' gibi ifadeleri yeğlemektedir. En azından resmî toplantılarda böyle bir eğilim göstermektedir. Bu itibarla örneğin, müzakerelere dair görüşleri tam olarak bilinmemektedir.

Türkiye'nin gerçekleştirdiği barış harekâtını bir 'etnik milliyetçilik savaşı' olarak gören Kızılyürek, Kıbrıs'ın ikiye bölünmesinden rahatsızlık duymaktadır (Kızılyürek, 20.01.2019). Türk tarafının kazandığını düşündüğü ama aslında kaybettiği bir süreç olarak değerlendirdiği 1974 sonrasını, Kıbrıslı Türklerin derin hüznü hal ve Türklerin uluslararası alanda en az görünürlüğe düştüğü süreç olarak tanımlamaktadır (Kızılyürek, 24.03.2019).

O, Doğu Akdeniz'deki gelişmeler hakkında da Rum savları doğrultusunda fikir beyan etmiştir. GKRY'nin Doğu Akdeniz'deki enerji siyasasına Türkiye'nin gerilim siyasetiyle karşılık verdiği ve Türkiye'nin doğalgaz arama çalışmalarının yasal olmadığı görüşündedir (Kızılyürek, 21.07.2019). Bu çerçevede iki temel vaadi vardır: 1) Kıbrıs Türklerinin uluslararası alandaki görünürlüğünü artırmak. Türklerin gerek 1974 öncesinde gerekse sonrasında dünyada bir tecride maruz kalmasından hareketle, milletvekili seçilmesi halinde bunun son bulması yönünde gayret gösterecektir (Kızılyürek, 20.01.2019). Lakin bu, Kıbrıs Türk toplumunun temsilcisi olacağı şeklinde anlaşılmalıdır. Çünkü birleşme ve ortaklık yanlısı fikirlere sahip biri olarak, kendi ifadesiyle, Kıbrıs Türk toplumunu temsil etme konusunda "Benim ne böyle bir iddiam, ne de böyle bir niyetim vardır. Ben seçilirse Kıbrıslı Türklerin hakkı olan iki sandalyeden birine oturmayacağım. Avrupa Parlamentosunda oturacak olan 6 Kıbrıslı Rum'dan birinin sandalyesine oturacağım" (Kızılyürek, 27.01.2019) demektedir. "6 Kıbrıslı Rum'dan birinin" ifadesi hem yanlıştır hem de görüşüne aykırıdır. Zira milletvekillikleri sadece Rumlara tahsis edilmiş değildir. Bu itibarla "6 Kıbrıslıdan birinin" demesi uygun olurdu.

2) Türkçenin AB resmî dili olmasını sağlamak. Kızılyürek'e göre Kıbrıs Türkleri, GKRY'nin AB üyeliğinden sonra AB nimetlerinden ya hiç yararlanamamışlar ya da çok az yararlanmışlardır. Bunun bir nedeni, çözümsüzlük olup diğer bir nedeni de Türkçenin çalışma dili yapılmamasıdır (Kızılyürek, 28.04.2019). Kızılyürek 'çalışma dili' ile muhtemelen 'resmî dili' kastetmektedir. Zira AB'de bu ikisi, farklı kavramlardır. AB'nin 24 resmî dili varken yalnızca üç çalışma dili - İngilizce, Fransızca ve Almanca hatta Avrupa Merkez Bankası'nda yalnızca İngilizce- vardır. Kızılyürek'in bu iki amacı o kadar belirgindir ki onu tanıyanlar da bu yönlerini öne çıkarmaktadır¹⁶.

¹⁶ Bunlardan biri de Lüle'dir. Bk. Zeynel Lüle, "Niyazi Kızılyürek AP yolunda", 22.01.2019, <https://t24.com.tr/yazarlar/zeynel-lule/niyazi-kizilyurek-ap-yolunda,21448>.

Sonuç

GKRY'nin kayıtlarında 80.000'den fazla olduğu belirtilen Türk seçmen, oy bakımından önemli bir güçtür. 2019 AP seçimlerinde en çok oy alan ikinci parti olan AKEL'in 77.241 oyla iki milletvekili çıkardığı dikkate alındığında, Türklerin de sadece iki Türk adaya yönelmesi halinde iki milletvekili seçtirme olanağı olduğu belirtilebilir. Fakat sorunun mihenk noktası nicel oy gücüne dayalı olarak milletvekilliği kazanmak değil, KKTC (veya Kuzey) kotasıyla iki milletvekilliği kazanmaktır. Eğer nicel oyla bir kazanım amaçlansaydı KKTC'de yaşayan Türkler, her AP seçimine azami derecede katılım sağlardı. Kıbrıs Türkleri, Kosovalı Arnavutların bağımsızlık öncesi yaptığı gibi, Rum devletine tabi olmamak adına kazanacaklarının kesin olduğu seçimlere bile girmemektedirler.

DİSİ ve diğer partilerin (özellikle ırkçılar) seçim söylemlerinin gösterdiği gibi GKRY yönetici ve partileri, Kıbrıs Türkleriyle 'siyasi eşitlik' temelinde birleşmeyi kabullenmemektedir. Dahası Türklerin Kıbrıs siyasetine dahline sıcak bakmamakta hatta Kıbrıs Türklerini 'yabancı' olarak görmektedirler (Kızılyürek, 19.05.2019).

Kızılyürek'in bir GKRY partisince aday gösterilmesi, GKRY partilerinin 80.000'den fazla olan Türk oylarına talip olmaları sürecinin bir başlangıcı olabilir. Bundan sonraki seçimlerde, GKRY partilerinin iç rekabetlerinde üstünlük kurmak amacıyla Türk oylarına, Türk adaylar göstererek veya Türk oluşumlarıyla ittifaklar kurarak talip olacakları düşünülebilir. Mevcut GKRY siyasetinin çoğunun milliyetçi yaklaşımlarının ağır basması nedeniyle bu ihtimal, kısa vadede düşüğe de AKEL'in açtığı yolun diğer Rum partilerince izlenmesi olasıdır.

AKEL'in bu ortaklık yaklaşımı (bir Türk'ü aday göstermesi), gerek Kıbrıs Türk toplumuna gerekse uluslararası topluma yönelik bir defaya mahsus bir simgesellik davranışı da olabilir. Kızılyürek'in adaylığının simgesellik güdüsüyle gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğini zaman gösterecektir.

Bu dip dalga girişim, Kıbrıs'ın birleşmesine katkı yapmaya yönelik girişime bir örnektir ancak başarısız olmuştur. AKEL, Kızılyürek ve diğer birleşmeci girişimlerin gayretleri, yeterli dip dalgayı gerçekleştirilememiştir. Çünkü;

- a) Bir Türk'ün adaylığı, Kıbrıs Türk toplumunun kitlesel bir şekilde seçimlere katılımını sağlayamamıştır. Bu da iki hususu göstermektedir. Birincisi, Kıbrıs sorununun başat aktörlerinin dâhil olmadığı bir girişim, başarı getirmemektedir. İkincisi, taraflar arasındaki asıl ve en önemli sorun 'güven'dir. AKEL dâhil GKRY tarafı, Türkiye'nin bir gün Ada'nın tamamını ele geçireceğini düşünürken KKTC ve Türk tarafı ise yine AKEL dâhil tüm Rum yönetici ve partilerinin kendilerini 'azınlık yapma', 'eritme' ve

nihayetinde 'Enosis'i gerçekleştirme (gizli) gündemlerinin olduğunu düşünmektedir.

- b) Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerginlik azalmamış, bilakis artarak devam etmiştir.
- c) İki halk arasında belirgin bir yakınlaşma olmamıştır.
- ç) Sonraki seçimlerde federal çözüm yanlıları, -Akıncı'yı- tekrar cumhurbaşkanı seçtirememiştir. Aksine iki devletliliği savunan Tatar, Ekim 2020'de Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Türkiye'nin ve KKTC'nin Kızılyürek'e Türkçe'nin AB resmî dili olması konusunda destek vermesi gerekmektedir. Yalnız bunu, ağırlıklı olarak sivil toplum kuruluşları aracılığıyla yapmalıdır. İlâveten kişiden bağımsız olarak, dil konusunu başta gerek Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu gerekse Türkiye-AB Ortaklık Konseyi toplantıları olmak üzere resmî görüşmelerde sıkça gündeme getirmelidir.

Kaynakça

- AKEL. (Emekçi Halkın İlerici Partisi / Progressive Party of the Working People / Anorthotikon Komma Ergazemenou Laou) (11.02.2014). Tarihçe, m. 21-22, 29-31, 34, 37, 41, 44-46, 48-52. 26.11.2021 tarihinde <https://www.akel.org.cy/tr/> adresinden erişildi.
- AKEL. (10.06.2014a). Faşizme Karşı Direniş ve Türkiye'nin İşgali. 26.11.2021 tarihinde <https://www.akel.org.cy/tr/fasizme-karsi-direnis-ve-turkiyenin-isgali/> adresinden erişildi.
- AKEL. (10.06.2014b). Zor Yıllar. 26.11.2021 tarihinde <https://www.akel.org.cy/tr/zor-%CF%85illar/> adresinden erişildi.
- AKEL. (07.06.2015). AKEL'in 22. Kongresi'nin Kıbrıs sorunu hakkındaki bildirgesi. 26.11.2021 tarihinde <https://www.akel.org.cy/tr/akelin-22-kongresinin-kibris-sorunu-hakkindaki-bildirgesi/> adresinden erişildi.
- AKEL. (26.01.2019). AKEL-Sol-Yeni Güçler Avrupa Parlamentosu Milletvekili Adaylarının Sunumunda AKEL Genel Sekreteri Andros Kiprianu Tarafından Yapılan Konuşma. 31.07.2022 tarihinde <https://www.akel.org.cy/tr/akel-sol-yeni-gucleravrupa-parlamentosu-milletvekili-adaylarinin-sunumunda-akel-genel-sekreteri-andros-kiprianu-tarafindan-yapilan-konusma/> adresinden erişildi.
- AKEL. (16.02.2019). Avrupa Parlamentosu Milletvekili Adaylarının Kıbrıstürk Toplumuna Sunumu Etkinliğinde AKEL Genel Sekreteri Andros Kiprianu Tarafından Yapılan Konuşma. 28.11.2021 tarihinde <https://www.akel.org.cy/tr/avrupa-parlamentosu-milletvekili-adaylarinin-kibris-turk-toplumuna-sunumu-etkinliginde-akel-genel-sekreteri-andros-kiprianu-tarafindan-yapilan-konusma/> adresinden erişildi.

- AKEL. (21.02.2019). Avrupa Parlamentosu Adaylarının Kıbrıstürk Toplumuna Sunumu Etkinliğinde Milletvekili Adayı Yorgos Kukumas'ın Konuşması. 21.03.2022 tarihinde <https://www.akel.org.cy/tr/avrupa-parlamentosu-adaylarinin-kibris-turk-toplumuna-sunumu-etkinliginde-milletvekili-adayi-yorgos-kukumasin-konusmasi/> adresinden erişildi.
- AKEL. (23.02.2019). “Kritik Kavşaktaki Avrupa” Konulu Panelde AKEL Genel Sekreteri Andros Kiprianu'nun Konuşması. 22.07.2019 tarihinde <https://www.akel.org.cy/tr/kritik-kavsaktaki-avrupa-konulu-panelde-akel-genel-sekreteri-andros-kiprianunun-konusmasi/> adresinden erişildi.
- AKEL. (20.05.2019). AKEL Genel Sekreteri Andros Kiprianu'nun Seçim Miting'inde Yaptığı Konuşma. 28.10.2021 tarihinde <https://www.akel.org.cy/tr/akel-genel-sekreteri-andros-kiprianunun-secim-mitinginde-yaptigi-konusma/> adresinden erişildi.
- AKEL. (21.05.2019). AKEL AP Adayı Niyazi Kızılyürek'in Seçim Mitinginde Yaptığı Konuşma. 09.10.2021 tarihinde <https://www.akel.org.cy/tr/akel-ap-adayi-niyazi-kizilyurekin-secim-mitinginde-yaptigi-konusma/> adresinden erişildi.
- AKEL. (27.05.2019). 26 Mayıs Avrupa Parlamentosu Seçimlerinde Kıbrıslıların Oy Verdiği Özel Seçim Merkezlerindeki Sonuçlar. 24.3.2021 tarihinde <https://www.akel.org.cy/tr/26-mayis-avrupa-parlamentosu-secimlerinde-kibrisli-turklerin-oy-verdigi-ozel-secim-merkezlerindeki-sonuclar/?fbclid=IwAR0sJmcUV9Wcb9xDX0y2esH9bqtT5m4wJLB2R2NSC9g10iYpApvNGBH5mdk> adresinden erişildi.
- AKEL. (30.05.2019). AKEL Genel Sekreteri Kiprianu ve AP Milletvekili Kızılyürek Basın Toplantısı Düzenledi. 26.11.2021 tarihinde <https://www.akel.org.cy/tr/akel-genel-sekreteri-kiprianu-ve-ap-milletvekili-kizilyurek-basin-toplantisi-duzenledi/> adresinden erişildi.
- AKEL. (29.06.2019). AKEL Merkez Komitesi Avrupa Parlamentosu Seçim Sonuçlarını Değerlendirdi. 05.11.2021 tarihinde <https://www.akel.org.cy/tr/akel-merkez-komitesi-avrupa-parlamentosu-secim-sonuclarini-degerlendirdi/> adresinden erişildi.
- AKEL. (12.07.2019). Karşı Karşıya Olduğumuz Tüm Sorunları Aşmanın Tek Yolu Kıbrıs Sorununun Çözümünden Geçer. 26.11.2021 tarihinde <https://www.akel.org.cy/tr/karsi-karsiya-oldugumuz-tum-sorunlari-asmanin-tek-yolu-kibris-sorununun-cozumunden-gecer/> adresinden erişildi.
- Arı, T. (2002). *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (2. bs). İstanbul: Alfa.
- Aznevi, F. (2010). Kıbrıs Cumhuriyeti'nin 1 Mayıs 2004 Tarihinde Avrupa Toplulukları Birliği Komisyonu'na Tam Üye Sıfatıyla Birlik Üyeliğine Katılması Kararının; Avrupa Toplulukları Hukuku, Uluslararası Hukuk, Kıbrıs Cumhuriyeti ve KKTC İç Hukuku Açısından Değerlendirilmesi, *Avrupa Toplulukları Adalet Divanı Nezdinde Başvurulabilecek Yargı Yolları. Ankara Barosu Dergisi*, 68(3), 223-248.
- Beratlı, N. (03.02.2019). Anayasa'ları mahkeme mi yazar? Siyaset mi?. *Kıbrıs Postası*. 25.11.2021 tarihinde http://www.kibrispostasi.com/c1-KIBRIS_POSTASI_GAZETESI/j57/a34183-Anayasalari-mahkeme-mi-yazar-Siyaset-mi adresinden erişilmiştir.

- Beratlı, N. (23.02.2019). Ben bunların yoldaşı değilim.... *Kıbrıs Postası*. 19.03.2022 tarihinde http://www.kibrispostasi.com/c1-KIBRIS_POSTASI_GAZETESI/j57/a34292-Ben-bunlarin-yoldasi-degilim adresinden erişilmiştir.
- Beratlı, N. (02.06.2019). Kıbrıslı Rumlar AP Seçimlerini Yaptı - 2. *Kıbrıs Postası*. 26.07.2019 tarihinde http://www.kibrispostasi.com/c1-KIBRIS_POSTASI_GAZETESI/j57/a34708-Kibrisli-Rumlar-AP-secimlerini-yapti--2 adresinden erişilmiştir.
- Beratlı, N. (10.02.2019). Neden hata yapıyor?. *Kıbrıs Postası*. 27.11.2021 tarihinde http://www.kibrispostasi.com/c1-KIBRIS_POSTASI_GAZETESI/j57/a34219-Neden-hata-yapiyor adresinden erişilmiştir.
- Beratlı, N. (06.02.2019). Niyazi Kızılyürek yanılıyor. *Kıbrıs Postası*. 27.11.2021 tarihinde http://www.kibrispostasi.com/c1-KIBRIS_POSTASI_GAZETESI/j57/a34202-Niyazi-Kizilyurek-yaniliyor adresinden erişilmiştir.
- Beratlı, N. (09.02.2019). Niyazi telefon etti.... *Kıbrıs Postası*. 26.07.2019 tarihinde http://www.kibrispostasi.com/c1-KIBRIS_POSTASI_GAZETESI/j57/a34217-Niyazi-telefon-etti adresinden erişilmiştir.
- Beratlı, N. (02.02.2019). Sevgili Niyazi, yanlışta ısrar etme.... *Kıbrıs Postası*. 28.10.2021 tarihinde http://www.kibrispostasi.com/c1-KIBRIS_POSTASI_GAZETESI/j57/a34175-Sevgili-Niyazi-yanlista-ısrar-etme adresinden erişilmiştir.
- Beratlı, N. (07.04.2019). Ya Ondansın ya Bundan. *Kıbrıs Postası*. 26.11.2021 tarihinde http://www.kibrispostasi.com/c1-KIBRIS_POSTASI_GAZETESI/j57/a34481-Ya-ondansin-ya-bundan adresinden erişilmiştir.
- Bozkurt, E., Özcan, M. ve Köktaş, A. (2012). *Avrupa Birliği Hukuku* (6. bs). Ankara: Yetkin Yay.
- Çolak, Y. (2003). Annan Belgesi'nde Kıbrıs Vatandaşlığı. E. Efegil (Ed.), *Temel Konular Işığında Annan Belgesi'nin Analizi* (2. bs.) içinde (ss. 65-75). İstanbul: Gündoğan Yay.
- Düzgün, B. (2008). *Kıbrıs'ta Ümit ve Hüsrân: Annan Planı'ndan Referandum'a Bir Dönemin Perde Arkası*. Ankara: Ayraç Yay.
- European Parliament. (27.05.2019). 2019 European Election Results. 23.07.2019 tarihinde <https://www.election-results.eu/national-results/cyprus/2019-2024/> adresinden erişilmiştir.
- European Parliament. (11.06.2019). 2019 European Election Results. 12.06.2019 tarihinde <https://www.election-results.eu/tools/comparative-tool/> adresinden erişilmiştir.

- GKRY Basın ve Enformasyon Dairesi. (27.05.2019). 2019 Avrupa Parlamentosu Seçimleri: Genel Seçim Kurulu Başkanı Tarafından Nihai Sonuçların Açıklanması. 08.07.2019 tarihinde <https://euroelections2019.gov.cy/tr/genel-se%C3%A7im-kurulu-ba%C5%9Fkan%C4%B1-taraf%C4%B1ndan-nihai-sonu%C3%A7lar%C4%B1n-a%C3%A7%C4%B1klanma%C4%B1.html> adresinden erişilmiştir.
- GKRY Basın ve Enformasyon Dairesi. (2019). Adaylar. 18.03.2022 tarihinde <https://euroelections2019.gov.cy/tr/adaylar.html> adresinden erişilmiştir.
- GKRY. Core Document, The Republic of Cyprus. 26.07.2019 tarihinde [http://www.olc.gov.cy/olc/olc.nsf/all/97D28762FA1E293342257A9100317D3C/\\$file/CORE%20DOCUMENT%20-%20FINAL.pdf?openelement](http://www.olc.gov.cy/olc/olc.nsf/all/97D28762FA1E293342257A9100317D3C/$file/CORE%20DOCUMENT%20-%20FINAL.pdf?openelement) adresinden erişilmiştir.
- GKRY Merkezî Seçim Hizmeti. 07/05/2019 - Αριθμός Εκλογικών Κεντρών. 08.07.2019 tarihinde <http://www.moi.gov.cy/moi/moi.nsf/All/8492265574C0AB85C2258313001E9353?OpenDocument> adresinden erişilmiştir.
- GKRY Merkezî Seçim Hizmeti. 07/05/2019 - Ωρεσ Ψηφοφοριασ - Εκλογικα Κεντρα Εξωτερικου. 08.07.2019 tarihinde <http://www.moi.gov.cy/moi/moi.nsf/All/8492265574C0AB85C2258313001E9353?OpenDocument> adresinden erişilmiştir.
- GKRY Merkezî Seçim Hizmeti. (Ağustos 2018). Avrupa Parlamentosu Üyelerinin Seçimi 26 Mayıs 2019. 23.07.2019 tarihinde [http://www.moi.gov.cy/moi/moi.nsf/All/8492265574C0AB85C2258313001E9353/\\$file/060818%20AVRUPA%20PARLAMENTOSU%20SECIMLERI%202019.pdf](http://www.moi.gov.cy/moi/moi.nsf/All/8492265574C0AB85C2258313001E9353/$file/060818%20AVRUPA%20PARLAMENTOSU%20SECIMLERI%202019.pdf) adresinden erişilmiştir.
- GKRY Merkezî Seçim Hizmeti. Avrupa Seçimleri 2004. 08.07.2019 tarihinde http://results.elections.moi.gov.cy/Turkish/EUROPEAN_ELECTIONS_2004/Islandwide adresinden erişilmiştir.
- GKRY Merkezî Seçim Hizmeti. Avrupa Seçimleri 2014. 04.11.2021 tarihinde http://results.elections.moi.gov.cy/Turkish/EUROPEAN_ELECTIONS_2014/Islandwide adresinden erişilmiştir.
- Hasgüler, M. (06.05.2019). Papaz kotasından AKEL kotasına. 07.08.2019 tarihinde <https://www.kibrisgazetesi.com/papaz-kotasindan-akel-kotasina-makale,8113.html> adresinden erişilmiştir.
- Hasgüler, M. (03.06.2019). “Çanlar Kimin İçin Çalıyor?”. 07.08.2019 tarihinde <https://www.kibrisgazetesi.com/canlar-kimin-icin-caliyor-makale,8350.html> adresinden erişilmiştir.
- Havadis Kıbrıs*. (12.03.2019). Tatar: Kızılyürek’in adaylığı KKTC’yi zafiyete uğratacak bir meseledir. 22.03.2021 tarihinde <https://www.havadiskibris.com/tatar-kizilyurekin-adayligi-kktcy-zafiyete-ugratacak-bir-meseledir/> adresinden erişilmiştir.
- Keser, U. (2012). Doğu Akdeniz’de Güvenlik ve Kıbrıs Adasının Stratejik Pozisyonu. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 57-80.

- Kıbrıs Sosyalist Partisi. (25.04.2019). AB Parlamentosuna Neden Gitmek İstiyoruz?. 25.07.2019 tarihinde <http://www.kibrissosyalistpartisi.com/bildiriler/ab-parlamentosuna-neden-gitmek-istiyoruz/> adresinden erişilmiştir.
- Kıbrıs Sosyalist Partisi. (21.06.2019). Kıbrıs Sorununda Çözumsuzlük Kalıcılaştırılıyor!. 05.11.2021 tarihinde <http://www.kibrissosyalistpartisi.com/bildiriler/kibris-sorununda-cozumsuzluk-kalicilastiriliyor/> adresinden erişilmiştir.
- Kızılyürek, N. (2005). *Doğmamış Bir Devletin Tarihi: Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti* (2. bs.). İstanbul: İletişim Yay.
- Kızılyürek, N. (2016). *Bir Hınç ve Şiddet Tarihi: Kıbrıs'ta Statü Kavgası ve Etnik Çatışma*. İstanbul: Bilgi Üniv. Yay.
- Kızılyürek, N. (20.01.2019). Neden Aday Oldum?. 05.08.2019 tarihinde <http://www.yeniduzen.com/neden-aday-oldum-13518yy.htm> adresinden erişilmiştir.
- Kızılyürek, N. (27.01.2019). AP Seçimleri: Gerçekler ve Mitoslar. 19.03.2022 tarihinde <http://www.yeniduzen.com/ap-secimleri-gercekler-ve-mitoslar-13546yy.htm> adresinden erişilmiştir.
- Kızılyürek, N. (24.03.2019). Kıbrıslı Türklerin Melankolisi ve AP Seçimleri. 24.03.2021 tarihinde <http://www.yeniduzen.com/kibrisli-turklerin-melankolisi-ve-ap-secimleri-13779yy.htm> adresinden erişilmiştir.
- Kızılyürek, N. (14.04.2019). “Ödünç Oy” Değil, Asli Unsuruz!. 18.03.2022 tarihinde <http://www.yeniduzen.com/odunc-oy-degil-asli-unsuruz-13864yy.htm> adresinden erişilmiştir.
- Kızılyürek, N. (21.04.2019). Seçim Kampanyasından Bazı Notlar. 05.08.2019 tarihinde <http://www.yeniduzen.com/secim-kampanyasindan-bazi-notlar-13896yy.htm> adresinden erişilmiştir.
- Kızılyürek, N. (28.04.2019). Gençler ve Yeniden Başlamak. 09.12.2022 tarihinde <http://www.yeniduzen.com/gencler-ve-yeniden-baslamak-13928yy.htm> adresinden erişilmiştir.
- Kızılyürek, N. (19.05.2019). Son Virajda AP Seçimleri ve Kıbrıslı Türkler. 05.08.2019 tarihinde <http://www.yeniduzen.com/son-virajda-ap-secimleri-ve-kibrisli-turkler-14014yy.htm> adresinden erişilmiştir.
- Kızılyürek, N. (02.06.2019). Kıbrıs'ta Ütopyanın Dirilişi. 05.08.2019 tarihinde <http://www.yeniduzen.com/kibrista-utopyanin-dirilisi-14073yy.htm> adresinden erişilmiştir.
- Kızılyürek, N. (21.07.2019). Kendini Gerçekleştiren Kehanetler. 05.08.2019 tarihinde <http://www.yeniduzen.com/kendini-gerceklestiren-kehanetler-14261yy.htm> adresinden erişilmiştir.
- KKTC'nin Avrupa Parlamentosu'nda Temsilinde Kritik Dönemeç. (30.05.2013). 17.03.2021 tarihinde <https://www.haberler.com/kktc-nin-avrupa-parlamentosu-nda-temsilinde-kritik-4682746-haberi/> adresinden erişilmiştir.
- Mendelson, M. (12.09.2001). *Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Avrupa Birliğine Üyelik İçin Yaptığı Başvuruya İlişkin İlave Mütalaa*. T.C. Londra Büyükelçiliği ve TOBB.

- Sol (Avrupa Birleşik Solu / Kuzey Yeşil Solu). 16.07.2019 tarih ve B9-0028/2019 sayılı karar önerisi. 15.03.2021 tarihinde http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/B-9-2019-0028_EN.html adresinden erişilmiştir.
- Soyer, F. S. (30.01.2019). Niyazi Kızılyürek'in AP Adaylığı ve "Ortak Hain". 22.03.2021 tarihinde <http://ferdisabitsoyer.org/blogs/74> adresinden erişildi.
- Taçoy, H. (22.01.2019). Niyazi Kızılyürek'in AKEL'den AP adaylığı sonrasında....
Kanal T.
- Tamçelik, S. (1998). Kıbrıs Rum Komünist Partisi'nin (Akel) 3-6 Mart 1966 Tarihli XI. Kurultayı'nda Aldığı Enosis (İlhâk) Kararı ve S.S.C.B.'nin Kıbrıs Politikası. *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı, Cilt II (Tarih - Kıbrıs Sorunu)* içinde (ss. 9-56).

EVLERE ŞENLİK KAYNANAM NASIL KUDURDU? ROMANINDA KADIN VE TOPLUMSAL CİNSİYET ELEŞTİRİSİ*

Meliha TATLI**

Öz: Hüseyin Rahmi Gürpınar, Türk edebiyatında roman ve hikâyeciliğin en üretken ve önemli yazarlarından birisidir. Çeşitli konuları eserlerine taşımakla birlikte toplumun psikolojik, toplumsal ve kültürel portresini geniş ölçüde yansıtmıştır. Yazarın romanlarının ve hikâyelerinin geneli, sosyolojik anlamda okumalar yapmaya müsait olduğu için bu çalışmada da “kadın” odaklı bir araştırma yapılmıştır. Kadının eğitimi, çalışma hayatı, sosyal hayattaki konumu, toplum içinde maruz kaldığı baskılar, aşk ve tutkuları her dönem için tartışmaya açık meselelerdir. Kadın vasıtasıyla toplum hayatının yozlaşmış meseleleri ile ahlak ve namus sorunlarını işleyen Gürpınar, bunu yaparken ataerkinin kadınların ezilmesi üzerine kurulu bir ideoloji olduğunu yansıtmadan geçemez. Toplumsal düzen içerisindeki cinsiyet rollerinin kadın ve erkek arasında ayırım yaratacak kadar ortaya çıkması, Hüseyin Rahmi’nin *Evlere Şenlik Kaynanam Nasıl Kudurdu?* romanında ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir.

Bu çalışmada merkezde Makbule Hanım olmak üzere onun etrafındaki damat Osman Zihni ve oğul Ali Harun’un ataerki adına nasıl söz sahibi oldukları ve cinsiyetin sadece kadına ait bir sorun ve eksiklik olduğu üzerinde durularak bir toplumsal cinsiyet eleştirisine gidilmiştir. Kadının konumunu ataerki anlayış çerçevesinde değerlendirmek, romanın eril bir dil olan Osman Zihni tarafından yazılmasıyla doğrudan açıklanabilir. Kadına yönelik genel-geçer yargılar ve kadının edilgen konuma itilmesi, romandaki olaylar ve kişiler aracılığıyla verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Evlere Şenlik Kaynanam Nasıl Kudurdu?*, kadın, toplumsal cinsiyet eleştirisi.

Women and Gender Criticism based on the Novel of *Evlere Şenlik Kaynanam Nasıl Kudurdu?*

Abstract: One of the most prolific and significant novelists and storytellers in Turkish literature is Hüseyin Rahmi Gürpınar. Despite the fact that he incorporates a variety of themes into his works, he mostly reflects the psychological, social, and cultural landscape of the society. As novels and stories in general are appropriate for sociological readings, conducting “women-oriented” research in this study produced a significant amount of material on the topic. Every period generates discussion topics on women's education, professional lives, social roles, pressures they face from society, and their loves and hobbies. Gürpınar who dealt with the corrupt aspects of social life, morality, and honor problems cannot but consider that patriarchy is an ideology founded on the subjugation of women. The

* Makale Türü: Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 07.07.2022 - 25.04.2023

** Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, doktora öğrencisi. E-posta: edibemeliha@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2991-4266.

novel “Evlere Şenlik Kaynanam Nasıl Kudurdu?” by Hüseyin Rahmi examines in depth how gender roles emerged in society in a way that distinguished men and women.

This paper made a contemporary criticism on gender based on how Makbule Hanım, the groom Osman Zihni, and her son Ali Harun surrounding her, have a say in the name of patriarchy, and that gender is not mere a problem and a weakness of women. The novel written in a masculine style by Osman Zihni, plainly explains how women are evaluated within the context of patriarchal thought. The events and characters in the story attempt to convey broad, true judgments about women and how they are forced into a submissive role.

Keywords: Hüseyin Rahmi Gürpınar, Evlere Şenlik Kaynanam Nasıl Kudurdu?, women, gender criticism.

Giriş

Cinsiyet, toplumsal cinsiyet, feminizm, kadın, ataerki ve erkeklik her ne kadar sosyolojinin ilgilendiği kavramlar olsa da edebi metinlerde de işlenen kavramlardır. Edebi metinler, kadını her yönden ele alabilecek mahiyette yazılmış önemli belgelerdir. Hüseyin Rahmi Gürpınar, karakterlerin sosyolojik, kültürel ya da tarihi çözümlemelerini yaparken muhakkak toplumsal cinsiyet normları ışığında onlara birtakım kalıp davranışlar ve roller yüklemeyi de ihmal etmez. Bu açıdan roman belli bir gelenek içinde yetişip o kültürle yoğrulmuş kadın ve erkeklik rollerinin dışına çıkıldığında toplum içinde ne gibi aksaklıklar yaşanacağını çözümlemek için geniş bir tartışma alanı sunar. Hüseyin Rahmi'nin *Evlere Şenlik Kaynanam Nasıl Kudurdu?* romanını bu şekilde ele alıp tartışmak, bir yandan toplumun kadına biçtiği rolleri irdelerken diğer yandan kadının içinden geldiği gibi özgür iradesiyle toplumu göz ardı ederek yaşamasını anlatmaktadır.

Yazılı metinler sayesinde kadın ve erkeklik üzerinde konuşabilmek araştırmacılara, yazarlara ve edebiyatçılara kolaylık sağlamaktadır. Kadını bir döl yatağı ve yumurtalıktan ibaret görmek, toplumsal cinsiyet normlarının dayattığı bir yaklaşım biçimidir. Bu yüzden cinsiyet ve toplumsal cinsiyet zaman zaman birbirlerinin yerine kullanıldığından karıştırılan kavramlardır. Roman içerisinde kadın başlıklı bir çalışma yapabilmek için öncelikle kadının toplumda ne anlama geldiğini iyi belirlemek gerekir. Bunu yapabilmek için ise cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ayırımına gidilmelidir. Cinsiyet, kadın ve erkek olmanın birtakım hormonlarla belirlendiğini yani kişinin kimliğini belirleyebilmek için kadın ve erkek olmanın biyolojik tarafına vurgu yapmaktadır. Toplumsal cinsiyet ise hormonlar tarafından atanan cinsiyete yüklenen kalıp davranışlar, roller ve toplumun dikte ettiği bütün her şeydir. Yaşın Dökmen, cinsiyeti bireyin biyolojik yönüne vurgu yapan demografik bir kategori olarak açıklarken toplumsal cinsiyeti ise kadın ya da erkek olmaya toplumun ve kültürün yüklediği anlamlar olarak ifade eder (2019, s. 20). Bu anlamlar, toplumdan topluma değişim gösterse

de kadının tarih boyunca “ikinci cins” olarak kodlanması hemen hemen bütün kültürlerde aynıdır. Cinsiyet ve toplumsal cinsiyetin farkını ayırt etmek, romandaki kadın rolünün nasıl işlendiğini anlamak açısından kolaylık sağlayacaktır.

Cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasındaki ayırım nedeniyle feminist özne bölünmeye uğrar. Cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasındaki ayırım ilk başlarda “biyoloji kaderdir” ifadesine itiraz getirmek için kullanılmıştı, aynı zamanda da cinsiyet biyolojik anlamda ne denli geri çevrilemez görünürse görünsün toplumsal cinsiyetin kültürel olarak inşa edildiği, dolayısıyla ne cinsiyetin bedensel sonucu ne de onun kadar sabit bir şey olduğu savı için de kullanılmaktadır (Butler, 2019, s. 50).

Toplumsal cinsiyetin kültürel kodlar bütünü olarak ifade edilmesi, verili bir cinsiyet üzerinden anlamlar inşa edilmesi açısından dikkat çekicidir. Gürpınar ise iki cinsiyet arasındaki çatışmayı romanın temel izleği yaparak aşk felsefesi ve cinsel tutku gibi kavramlara göndermede bulunmuştur. Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın roman ve öykülerinde kadın karakterler çok fazla olduğu için taşıdıkları özellikler de saymakla bitmeyecek kadar fazladır. Bu kadınlar cahil, dedikoducu, ahlak olarak düşkün, kıskanç, zeki, aşktan başı dönecek kadar sarhoş oldukları kadar aralarında iyi huylara sahip olanlar da vardır. Cahil kadınlar kadar okumuş, tahsilli kadınlar da Hüseyin Rahmi’nin romanlarında vardır. Namus ve iffet kavramları ise edebiyatın her döneminde önemli olup kadınların eleştirilmesi, üzerinde iktidar kurulması hatta kadınlara özgü kavramlar olarak kullanılması açısından tartışılabilir niteliktedir. “Hüseyin Rahmi, romanında aşk, flört ve evlilikten, kadın-erkek eşitsizliğinden kadın haklarına ve baskı ile gerçekleştirilen eğitimin olumsuz sonuçlarına varıncaya kadar hemen hemen her konuda Doğu-Batı karşılaştırması yapar” (Gündüz, 2017, s. 235). Gürpınar, toplum için aşk, evlilik ve toplumsal adalet gibi kavramları geniş ölçüde irdeleyerek okuyucuya romanda verilmek istenenden daha fazlasını vermeyi amaçlamıştır. Kadın-erkek ilişkilerinde değindiği sorunlar, günümüzde dahi görülmektedir. Hüseyin Rahmi’nin sosyal ilişkilerdeki aksaklıkları, kadın-erkek arasındaki yaş farkının getirdiği çatışmaları ve dönemin batıl inançlarını kusursuz bir roman tekniğiyle anlatmış olmasa da nesiller boyu okunacak, tartışılacak güçte bir üslupla yazdığı kesindir. Hüseyin Rahmi’nin çeşitli konularda birçok farklı kurguyla eserler vermiş olması ise onun üretken bir yazar olduğunu gösterdiği kadar iyi bir gözlemci olduğunu da göstermektedir.

Gürpınar, toplumda yerleşmiş birtakım kalıp davranışlarla mücadele etmekle birlikte ahlak ve din kurallarına karşı daima mesafeli durmuş bir yazardır. Batı’nın bakış açısını ve ilmini benimsediği için romanlarındaki kutuplaşma kendini sıklıkla göstermiştir. Batılı değerleri savunarak Türk romanında yeni hamleler yapmış ve toplum için köklü değişikliklere yol açmıştır. Toplumunu değiştirmeye çalışan yazar, kadın-erkek ilişkisini merkeze alarak kadın haklarını savunan bir yazar olmuştur.

Gürpınar'ın yapıtlarında kadın-erkek ilişkisi çok işlenen bir konudur, ama bu ilişki, hiçbir zaman, birbirini seven iki gencin sonunda evlenip mutluluğa erişmesiyle sonuçlanmaz. Bu tür roman yazmaz Gürpınar, çünkü onun anlayışına göre aşk çılgınlık sayılabilecek korkunç bir cinsel tutkudur ve kısa zamanda doyuma ulaşarak söner. Onun için, idealize edilmiş bir aşk şöyle dursun, Gürpınar'ın romanlarında karşılıklı derin bir sevgiye dayanan ve uzun süre de devam eden bir ilişki ya da evlilik yer almaz (Moran, 2001, s. 123).

Kadının toplumdaki yerini tartışmaya açan yazar, Makbule Hanım ve kendisinden yaşça küçük avukat Vassaf'ın gönül ilişkilerini kısa tutarak aslında yukarıda verilen tezi doğrulamıştır. Ailesi her ne kadar Makbule Hanım'ın çıldırdığını düşünse de Hüseyin Rahmi Gürpınar, aşkın biyolojik bir cinnet olduğunu hatta normal olanın bu olduğunu dile getirmiştir. Sadece bu romanında değil, diğer romanlarında da doğayla toplumun çatıştığından ve her ilişkide aldatmanın mümkün olabileceğinden bahseder. Kısacası Gürpınar, evlilik kurumu, aile ve kadın-erkek ilişkilerine dair tezlerini romanlarında uygulamaya çalışmanın yanı sıra yaşadığı toplumu da iyi tanıyan bir yazardır.

Hüseyin Rahmi'nin 1922 yılında yazıp 1927 yılında yayımladığı “*Evlere Şenlik Kaynanam Nasıl Kudurdu?*” romanı diğer romanlarındaki gibi tipik kadınlardan birini ele alır. Roman, başkarakter Makbule Hanım'ın damadı Osman Zihni'nin ağzından yazılmıştır. Osman Zihni'nin dilinden aktarılan olay örgüsü, ilk etapta dikkat çekicidir. “Kaynana” tabiri sanki sadece kadınların kocalarının anneleri için kullandığı bir ifadeymiş algısı yarattığından romanın ismini duyar duymaz cinsiyetçi bir söyleme gitmemek kaçınılmaz gibidir. Kaynananın hem erkeğin hem de kadının annesini karşıladığı bu yüzden çift taraflı bir ifade olabileceği romanın içeriğinden bağımsız sadece ismiyle de düşünülebilir. Damat Osman Zihni Bey'in ağzından kaynanası Makbule Hanım'ın merkeze oturtulduğu roman, “Osman Zihni Bey'in muharrire tevdi ettiği yazılardan muktebes sahifeler:” cümlesiyle başlar. Makbule Hanım, yaklaşık altmış yaşlarında dul bir kadındır. Kocasının ölümü ile büyük mirasa konmuş ve sahibi olduğu konağında bekâr oğlu Ali Harun, Kızı Vehibe, damadı Osman Zihni, her işini yapan ve ona destek çıkan Azmiye ile birlikte yaşamaktadır. Makbule Hanım'ın cadaloz ve sevimsiz biri olduğu romanın ilk paragrafından anlaşılmalıdır. “Kaynanam Makbule Hanım... İsmi anarken işte kalemlerle beraber dudaklarım da titriyor. Bunu bir hürmet raşesi zannetmeyiniz. Korkudan zangırdıyorum. Evin içinde kaynanamın hışmından titremeyen yoktur ki... Çoluk çocuk hepimiz, huzurunda sustaya durmuş köpekler gibi lerzeler geçiririz” (Gürpınar, 2012, s. 221). Makbule Hanım'dan bu kadar çok korkmalarının sebebi, onun kafasının dikine giden, herkesten çok kendisini önemseyen tavırlarıdır. Makbule Hanım'ın kendisinden yaşça küçük avukat Vassaf'la arasında başlayan aşk dedikoduları, başta Osman Zihni olmak üzere, oğlu Ali Harun ve kızı Vehibe'nin tepkilerine sebep olmuştur. Bu aşka karşı konulan tepkileri önemsemeyen Makbule Hanım,

Vassaf'la konakta eğlenip saatlerce odaya kapanmaktadır. Bu ilişkiye bütün ailenin tepki vermesi, biraz da Makbule Hanım'ın sahip olduğu mal varlığı nedeniyledir. Damat, kız ve erkek kardeş, annelerinin servetinin bölüşülmesini istemezler. Bu sebeple öncelikle kızı ve damadı, annesi ve avukatın evliliklerini engellemek için bir hocaya giderler sonrasında ise Ali Harun, arkadaşı Doktor Cafer'le birlikte bir oyun düzenler. Ali Harun, bir köpek tarafından ısırılıp kuduz olduğunu ve yakında öleceğini söyleyerek son kez annesini görmek ister ve annesinin boynundan ısırarak onun kuduz olabileceğini herkese ima eder. Bunu duyan Vassaf, ölüm korkusuyla evi terk eder ve Makbule Hanım ondan intikam almak için onu bulup ısırır. Makbule Hanım, Vassaf'ın parası için onunla birlikte olduğunu öğrenince hayal kırıklığına uğrar. Kuduz yalanı ise herkese ders olur ve Makbule yaşına denk biriyle evlenip kitabın sonunda "Ah bu erkekler, ah bu erkekler, kadını sarıncaya kadar diller dökerler, kul kurban olurlar, doya doya arzularını aldıktan sonra yüz çevirirler. Benden yana bütün sevdalı kadınlara nasihatler olsun. İlk lezzetlerin büyümesine aldanmasınlar benden ibret alsınlar" (Gürpınar, 2012, s. 336) der. Bu cümleler aynı zamanda Hüseyin Rahmi'nin okuru bilgilendirme alışkanlığını da gösterir. Hiç gereği yokken romanın akışında okura verilen nasihatler, ibret alınacak türdendir. Makbule Hanım, bütün kadınlara seslenerek üzüntüsünü ve kandırılmışlığını bu şekilde dile getirir.

1. Evlilik Dışı İlişkiler ve Yaşlı Kadınlar

Tanzimat romanından günümüze kadın-erkek ilişkileri, farklı minvalerde sık sık işlenmiştir. Bu ilişkilerin duygusal boyutuna bakılacak olunursa aşıklar birbirini görmekte zorlandıkları zaman buluşmak ve haberleşmek için birtakım yöntemlere başvurmaktadırlar. Mektuplaşma ve çöpçatanlık, bu yöntemlerin en eskilerinden olup bir geleneğin parçası hâline gelmiştir. Makbule Hanım ise bu geleneğin yıkıcı unsuru olarak 26 yaşındaki genç aşığıyla herkesin gözünün önünde, konakta bir odada, baş başa gönül eğlendirmektedir. Makbule Hanım'ın bu davranışı toplumun namus kavramını zedelediği gibi kadınların geleneksel ahlak kurallarını da hiçe saydığını göstermektedir. Toplum, gayrimeşru ilişkilere sert bir şekilde karşı durmaktadır. Çoğu toplumsal cinsiyet rollerinin kadının aleyhine olması, kadınların tarihte silik bir yüz olarak görülmesiyle ilgilidir. Ahlak, namus, iffet gibi kelimelerin daha çok kadınlar üzerinden kullanılması, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini arttırmaktadır.

Tarih boyunca, hem erkeklerin hem de kadınların, mensup oldukları sınıf, ırk, dinsel topluluk vb. nedeniyle tarihsel geleneğin dışına itilmeleri çok sık rastlanan bir olgu, ama hiçbir erkeğin salt cinsiyeti nedeniyle dışlandığı görülüyor. Oysa kadınlar için durum böyle değil; onlar, aidiyetleri ne olursa olsun, sırf cinsiyetleri nedeniyle ayrımcılığa tabi tutuluyorlar ve tarihin yazılması ve yorumlanması işleminden, daha genel olarak sembol yaratma işleminden dışlanıyorlar ve tarihin yapımına etkin olarak katılan özneler oldukları halde, kendi tarihlerini bilmekten alıkonuluyorlar (Berktaş, 2018, s. 21).

Kadının tarihsel manada silik olmasının nedeni işte bu tarihsel geleneğin dışında tutulmasıdır. Makbule Hanım'ın çocuk yaşta kendisinden yaşça büyük biriyle evlenmesini yadırgamayan toplum, kendinden yaşça küçük biriyle aşk yaşamasını yadırgar. Kadının duygusal anlamda özgürlüğünü sınırlayan her düşünce ve davranış, eril söylemin tuzaklarından biridir. Romanın Osman Zihni ağzından yazılmış olması, erkek egemen toplumun kadınlar hakkında söz sahibi olabileceğinin ve onları istediği gibi yargılayabileceğinin örneğidir. Makbule Hanım'ın Vassaf Bey'le baş başa kalmasını zevk düşkünlüğü olarak ifade eden Osman Zihni şunları söyler: “Onun pörsümüştü damarları toy bir bakir ruhun arzularıyla çarpar. Kendini henüz dünya evine girmemiş on yedi yaşında bir kızıoğlankızcağız yerine koyar. Kayınpederim merhumla olan izdivacını, çoluk çocuk, torun sahibi olduğunu hiç hesaba katmaz” (Gürpınar, 2012, s. 223). Eril dilin bu yargılayıcı söylemleri, kadının yaşamı boyunca haklarının elinden alınmasıyla ilgilidir. Kadının birtakım hak ve duygularının olduğu bu sefer de Makbule Hanım'ın dillendirilmesiyle öğrenilir. “On yedisinde yumuk yumuk bir kızdım. Beni büyükbabam yerinde bir ihtiyara verdiler. Ne gelinliğimi bildim ne kadınlığımı... Bu izdivaçtan hiçbir şey anlayamadım. Efendi merhum beni çok severdi. Bir dediğim iki olmazdı, yoluma deli divane olurdu ama birbirimize denk değildik ki” (Gürpınar, 2012, s. 223). Geleneksel toplumsal cinsiyet normlarına bakıldığında erkeğin kadından yaşça büyük olması hatta bu yaş farkının kız çocuklarının küçük yaşta kendisinden yaşlı kimselerle evlendirilmesine kadar normal olduğu görülmektedir. Toplum, yaş bakımından erkeğin kadından büyük olmasını kabul ederken kadının erkekten büyük olmasını hep yadırgamıştır. Bu, çoğu zaman erkeğin geç olgunlaşmasına ve evine yeterli özeni gösterememesine bağlanmıştır. Makbule Hanım'ın altmışa yakın olup Vassaf Bey'in yirmi altı yaşında olması, bu normların göz ardı edildiğini göstermektedir. Bütün aile fertlerinin karşı çıktığı bu durum, altmışından sonra aşk duygusunun bir kadına yakışamayacağı, dışarıdan kötü görüldüğü ve “rezillik” olarak nitelendirilmesi yönündedir. “Rezillik” kavramı, kişinin toplumun geneli tarafından nasıl görüldüğü üzerine kuruludur. Kültürel ve geleneksel cinsiyet rollerini uygulamaya çalışan herkes, bu kavramı önceler ve buna göre biçim alma yoluna gider. Makbule Hanım, yaşından dolayı bu biçimi alamadığı için başta ailesi olmak üzere herkes tarafından dışlanır.

Anan oğlu yerinde bir gençle odaya kapandıktan sonra artık bizim için rezaletin her türlüüne tahammül etmek lazım gelir. Ben bu işteki fenalığın derecesini sana ihtara uğraştıkça ananı şiddetle müdafaa ediyordun. Nasıl oluyor da bugün benim karşımda onu rezaletle itham cesaretini gösterebiliyorsun?

Ah, ne yapayım bey? Benim anam, senin kaynanandır. Onun bu ahlaksızlıkları âlemi güldürür bizi ağlatır. Kadınlar arasında bir söz vardır. İyi diyelim de iyi olsun derler. Belki uslanır ümidiyle bu dakikaya kadar onun her kötülüğünü örtbas etmeye uğraşıyordum (Gürpınar, 2012, s. 245).

Ataerkil ideolojilerde dilin eril olması, roman anlatıcısının erkek oluşunu daha belirgin kılmıştır. Makbule Hanım, damadı Osman Zihni ve oğlu Ali Harun tarafından eleştirilip suçlanırken daima eril dilin baskısı altındadır. Toplumda kadınlar kadar erkeklerin de dile düşeceği hiç düşünülmez. Vassaf Bey'in yaşlı bir kadınla olan ilişkisinin rahatsız ediciliği dillendirilmezken Makbule Hanım'ın sürekli ahlaksızlıkla itham edilmesi, "erkek dili"ne düşen kadınların trajedisidir.

Feminizmin en temel saptamalarından biri, kadınların erkekler tarafından yapılmış bir dil içinde yaşamak zorunda olduklarıydı. Bunun en azından bir anlamı, kadınların sessizliğinin, sürekli olarak onlar hakkında ve onlar üzerinden, onların dolayısıyla konuşan bir dil tarafından tanımlanması ve güvence altına alınmasıdır. Yani onlar uygunsuz şeyler yapıp kendilerini rezil etmeseler de, hep başkalarının diline düşmüş durumda, hep "erkeklerin" dilinde, "erkek dili"ndedirler (Parla, 2017, s. 8).

Kadının toplumsal varoluş sınırlarının erkek egemenliğiyle çizilmesi, kadının yaşantısına dair gerçekliklerin yok edilmesiyle ilgilidir. Erkeğin ve kadının aldıkları yaşa göre toplumda hareket etmeleri istendiği için Makbule Hanım'ın o yaşta torun torba büyümek için didinmesi ve elinde örgüsü, sabahtan akşama kadar koltukta oturması beklenmektedir. "On beş yaşında bir kız gibi hoppalaşıyor, çevikleşiyor. Lastik top gibi sekiyor. İşitenleri hayrete düşürecek her gün yeniden yeniye şuhluk, fırıldaklık âdetleri, huyları peyda ediyor" (Gürpınar, 2012, s. 245). Genç yaşta bir kadının hoppa, hareketli ve kıpır kıpır hâlleri Makbule Hanım'a uygun düşmez, onun yaşı gereği durgunlaşması ve bir köşede ölümünü beklemesi gerekmektedir. Toplumun kadına ve erkeğe yüklediği rollerin yanı sıra bir de yaş gruplarına yüklediği birtakım roller, davranış kalıpları vardır. Makbule Hanım, geçkin yaşından dolayı bu davranış kalıplarının dışında kalır. Aşk duygusu ve cinsel arzuları, o yaştaki bir kadın için değersiz ve yersizdir. "Bir kadın için bu his on beşinde çocukluk, yirmi beşinde sevdâ, otuz beşinde fahişelik, kırk beşinde ahlaksızlık, cinnet, elli beşinde buna verilecek bir nam bulamıyorum. Bu rezaletin adını ya bir kamanın ucundan akacak kan yazacak veya bir tabancanın gümbürtüsünü telaffuz edecek veyahut bir zehrin vücudu kıvrandıran ihtilaçları tercüme edecek" (Gürpınar, 2012, s. 251). Yaşla yüklenen birtakım hâl ve tutumların dışına çıkıldığı vakit toplum, cezasını ölümle verecektir. Makbule Hanım'ın "azgın ve ahlaksız" olarak görülmesi, onun yaşına göre hareket etmemesine bağlanmaktadır. Yaşına göre hareket etmeyen çocuğu, kadını ve erkeği dışlayan toplum, kendi toplum anlayışına uygun bireyler üretmeyi de ihmal etmeyecektir. "Yirmi altı yaşında bir delikanlı, altmışa yaklaşmış bir acuzeye ilanıaşk ederse bu hal o aile içinde kıyamet kopacağını göstermez mi? başımızda bir felaket dönüyor" (Gürpınar, 2012, s. 259). İlişkilerdeki yaş farkının bir kıyamet ve felaket olarak görülmesinin kadın açısından daha problemli olması, toplumun kadınları görmek istedikleri forma göre konumlandığını göstermektedir. Makbule Hanım'ın Vassaf Bey'le olan evlilik dışı ilişkisi, Makbule Hanım'a yüklenebilecek bütün kötü sıfatları ve

ithamları yükler. Vassaf Bey her ne kadar Makbule Hanım'la serveti için birliktelik yaşasa da Makbule Hanım'ın bunu sevda olarak adlandırması çevresindekiler açısından çok trajik bir durumdur. Ailesi bu ilişkiyi onaylamaz çünkü onların da elde etmek istediği bir mal varlığı vardır. Makbule Hanım sonrasında yaşına denk biriyle evlense de mutlu olamaz.

Damat bey, Harun kendisi piliç gibi kızı aldı. Beni bir bunağa verdi. İki kadeh rakı içer, sızar. Gece döşekte horlar. Yastığa salyası akar. Şimdi söylediğini iki saat sonra unuttur. Bu adamı çocuk gibi yatırmalı, kaldırmalı. Yapacağı şeyleri hep birer birer ihtar etmeli. Her şeyi aklına getirmeli, anlıyor musun, her şey aklına getirilmezse aylar geçer de evlendiğini unuttur. Gençler vefasız, ihtiyarlar mecalsiz. Benimki gibi sevdaya kanmayan gönüllerin hali ne olacak bilmem (Gürpınar, 2012, s. 341).

Makbule Hanım, kişilik olarak aşkı ve cinselliği hayatının odak noktası yapmıştır. Vassaf'la olan gönül ilişkisi son bulduktan hemen sonra yaşlı bir adamla evlenmesi, onu memnun etmez çünkü onun aradığı şey, erkekteki çevikliklerdir. Geleneksel birtakım söylemlerle Makbule Hanım'ın yaşına denk biriyle evlenmesi, roman içinde sürekli öğütlenir. “Torunu yerindeki çocuklarla... Kırkıdan sonra azanın kızgınlığı teneşire (kadar) sürermiş. Mal var, konak var, her şey tamam. Koca eksik. Karı yiyip içip kuduruyor. Âlem açlıktan kırılırken böyle zamanda... Bir yiyip bin hamd edeceğine.. Koca istiyorsa kendi dengine varsın” (Gürpınar, 2012, s. 227). Makbule Hanım, toplumun değer ve yargılarını tutkuları ve cinsel istekleri uğruna yok sayacak kadar cesur bir karakterdir. Buradan anlaşıldığı gibi aşk ve tutku hem erilliği hem de toplumun kadınlık algısını yıkıp yok edecek kadar büyük, bir bakıma zararlı duygulardır.

2. Kadının Ahlaki Değerleri ve Namus Algısı

Tanzimat döneminden günümüze romanlarda kadının konumlandırılışı ile birlikte üzerinde sıklıkla durulan konulardan biri de namus ve ahlak olmuştur. Bu iki kavramın sadece kadınlara özgü kullanılması, kadınların toplumdaki sorumluluğunu arttırmış olmakla beraber toplum tarafından sürekli yargılanmalarını da beraberinde getirmiştir. Namus en genel tanımıyla kadınların uyması gereken birtakım cinsel kurallardır. Namusun bütün toplumlarda eril şiddetin bahanesi olarak görülmesi çok eski bir düşünce tarzıdır. Namus kavramının herkes tarafından farklı bir şekilde yorumlanması, onun soyut oluşundan kaynaklansa da içerdiği “cinsellik” anlamı herkes tarafından hemen hemen aynı kabul edilmiştir.

Günümüz Türkiye'sinde namus kavramı, hem kadınlar hem de erkekler için kullanılabilir. Kadın bedeni üzerinden tanımlanmadığı durumlarda, bir kişinin toplumsal olarak belirlenmiş kadınlık ve erkeklik kalıplarına ne derece uyduğunu ifade etmektedir. Kadın namusu ile erkek namusu arasında toplumsal cinsiyete dayalı cinsiyetçi bir yapı hakimdir. Namuslu memur denildiğinde, çoğu kişinin aklına işini dürüst icra eden bir

erkek gelirken, namuslu kadın denildiğinde kadının dürüstlüğünden ziyade bedenini ve cinselliğini koruması ile ilişkilendirilmektedir (Şenel, 2014, s. 18).

Buradan da anlaşıldığı gibi namus, kadın bedeni ve cinselliği üzerinden ele alınmış ve tartışılmıştır. Kadın bedenine sınırlar getiren bu kavram, ataerkinin kadının bedenini koruyacak bir güç olarak algılanmasına da sebep olmuştur. Makbule Hanım'ın oğlu Ali Harun tarafından ölümle korkutulması, erkeğin kadının bedenini denetlediği ve her açıdan namusu koruma görevinin verilmesiyle ilgilidir. Makbule Hanım, evlilik dışı kurduğu ilişkiyi rahatça, kimseden gizlemeden yaşarken çevresindekilere göre bu namussuzluk olarak adlandırılır. Ali Harun, elinde tabancasıyla ataerkil bir söylem olan “namusu temizleme” görevini üstlense de başarısız olur. “Vassaf... O... Muşmulanın yanında pembe, gevrek, taravatten parlayan taptaze bir elma gibi duruyor, birinin gençliği ötekinin ihtiyarlığını artırıyor, her ikisinin yüzünde de işlenen günahın istikrahından terşih eden terler akıyor gibiydi” (Gürpınar, 2012, s. 255). Namus, kavram olarak kadına sorumluluk yüklediği gibi namusu korumak adına erkeklere de sorumluluk yüklemiştir. Kadının bu olgunun dışına çıkması suç, günah ve yasaları çiğnemesiyle açıklanır. Bu birlikteliğin günah gibi görülmesi ise namus yasalarının çiğnendiğini göstermektedir. Kadının namus yasalarına uygun davranması, erkeğin şeref ve itibarının önemine vurgu yapmaktadır.

Makbule Hanım ve Vassaf Bey'in ilişkisine günah gözüyle bakılması, “ahlak”ın dini açıdan da sorgulandığına işaret etmektedir. Kadınların namusunu büyük bir hassasiyetle korumalarını öngören toplumsal cinsiyet normları, inançtan kaynaklanan bir durumla sınırları daha belirgin bir şekilde çizilmiştir. Nilüfer Göle, toplumdaki ahlakı düzenleyen şeyin dinî kurallar olduğunu ve toplumsal düzenin devamlılığının kadının cinselliğini ve iffetini korumakla gerçekleşeceğini söyler (1993, s. 42). Namus ve ahlak kurallarını yok sayan Makbule Hanım, sadece zevk düşkünlüğünün peşindedir. Roman içerisinde ne anne ne de annearne rolleriyle görülür. Ataerkil ideoloji, kadını eş ve anne rolüyle sınırlandırdığı için kadın, bu iki rolün dışına çıktığı an yok sayılmakta ve toplumun dışına atılmaktadır.

Geleneksel toplumlarda kadına saygı ve hürmet, yaş aldıktan sonra daha fazla görülmektedir. Erkek yaşlandıkça otoritesini kaybeder ama kadın yaşlandıkça evin daha genç kadınları olan gelinleri ezdikleri için evde doğrudan öteki konumuna geçemez. Bu durum, Deniz Kandiyoti'nin (2019) “ataerkil pazarlık”¹ kavramının getirisiidir. Evin atası ve babası olarak görülen erkek yaşlanınca

¹ Kadınların erkek egemen sistemle işbirliği yapması anlamına gelir. Kadınlar, ataerkil sistemin devamına hizmet ettikleri için erkekler gibi ayrıcalıklı bir konuma yerleşirler. Bu yüzden gelinini ezen, hırpalayan kaynana figürü toplum içerisinde yadırganmaktan uzaktır.

evdeki egemen otoriteyi yitirse de aile fertleri tarafından gördüğü saygıyı almaya devam eder. Bu durum, yaş alan kadın için de geçerlidir. Makbule Hanım'ın iffet ve ahlak bakımından düşkün bir kadın olarak görülmesi, damadının ve çocuklarının ona saygı duymasını engeller. Osman Zihni, romanın en başında “anaya ataya hürmet kalmadı” (Gürpınar, 2012, s. 221) derken içinde yaşadıkları devri ve kendisini eleştirir. Kaynana-damat, anne-çocuk ilişkisi, roman içerisinde çok problemlili gözükür. Osman Zihni'nin rahat bir şekilde Makbule Hanım'a hakaret etmesi, eş ve anne rolünden çıkan kadının toplumsal cinsiyet rollerine göre olumlu bir güç olarak değerlendirilememesidir.

Çılgın karı, edepsiz sarhoş! Malın mülkün senin olsun! Evin, barkın, konağın her şeyin takımıyla başına yıkılsın. Burada kalıp da senin gibi bir fahişe turşusunun kokusuyla zehirlenmeyi kimse istemez. Merhum kocanın sana bıraktığı bir yurda, oğlunun, kızının, damadının gözleri önünde elin çapkınlığıyla yatmaya utanmayacak kadar nasıl kadınlıktan, edepten, hayâdan, insaniyetten cascavlak soyunarak böyle ortaya çıkıyorsun? (Gürpınar, 2012, s. 258).

Makbule Hanım'a söylenen bu ağır sözler, ataerkil sistem tarafından toplumsal cinsiyet normlarının dışına çıkacak bütün kadınlara yönlendirilmiş gibidir. Söz konusu namus ise kadının evdeki konumu (anne, kayınvalide vs.) hiçe sayılır. Rahat bir şekilde saygı sınırlarını zorlayan Osman Zihni, geleneksel pratiklerle tehdit edilen kadınların üzerinde denetim kurucu roldedir. Toplumda saygı görülen şeyin kişilerden önce birtakım roller olduğu açıktır. Kaynanasının genç bir adamla gönül eğlendiriyor oluşu ve ahlaki kurallara uymayı, toplumun kutsadığı rollere ihanet olarak görülür ve Osman Zihni, bu durumun sözcüsü olarak Makbule Hanım'ı eril bir dille eleştirip ona hakaret eder. “Erkeklerin, kadınların cinselliğini ve üreme yetilerini denetleme hakları vardır; kadınların böyle bir hakkı söz konusu değildir. Erkekler, insanlar ile Tanrı arasındaki dolayımı kuran öznelendirir; kadınlar, Tanrı'ya erkekler dolayımıyla ulaşırlar” (Berktaş, 2019, s. 27). Osman Zihni'nin kaynanası Makbule Hanım üzerinden böylesine üstün bir otorite kurmasında erkeğin tüm toplumlarda erk, Tanrı ve güç gibi kavramları sembolize etmesidir. Toplumsal düzene ve normlara itaat ettirilmesi istenen Makbule Hanım'ın baskıcı ataerkil düzenin sınırları içinde yaşanması istenmiş ve yaşamaması halinde sert bir şekilde eleştirilmiştir.

3. Cahil ve Batıl İnançlara Düşkün Kadınlar

Evlere Şenlik Kaynanam Nasıl Kudurdu? romanında dikkati çeken bir diğer kadın ise gerçekliği olmayan ritüellere, hacılara ve hocalara güvenen Makbule'nin kızı Vehibe Hanım'dır. Annesinin Vassaf Bey'le olan ilişkisini bozmak için falcıya/hocaya gider. Vehibe Hanım'ın batıl inançlar karşısındaki tutumu üzerinde durulmaya değer bir mesele olmakla birlikte Hüseyin Rahmi Gürpınar tarafından da eleştirilmiştir. Yazar, hayatı boyunca cehaletten beslenen her bir değer için ayrı ayrı mücadele etmiştir. “Türk toplum hayatının önemli bir

meselesi olan bâtil itikatlar konusu üzerinde en çok duran sanatçılardan biri Hüseyin Rahmi'dir. Batıl itikatlar ilk bakışta toplum hayatında çok önemli bir yere sahip değilmiş gibi görünse de insanı, aileyi ve insan ilişkilerini derinden etkilediği için son derece önemli bir sosyal meseledir" (Yalçın, 2002, s. 141). Yazar, toplumun temelindeki yozlaşmanın sebebinin muska, büyü ve sihir gibi kavramlar olduğunu söyler. Onun romanlarında kadınlar, eğitilmiş olsun ya da olmasın bu tarz ritüellerle yakından ilgilenirler. Annesi Makbule Hanım'ı Vassaf Bey'den uzaklaştırmak için gaipten medet umar. Hocanın gönülleri soğutacağına olan inancıyla Osman Zihni'yi de ikna etmeye çalışır. Osman Zihni her ne kadar "Kaynanamın fahişeliğini hocaya açmaya benim yüzüm tutmaz. Hem böyle şeylere itikadım yoktur" (Gürpınar, 2012, s. 272) dese de karısının zoruyla büyücüyü gitmeyi kabul eder. Kadınların gayba, sihire ve büyüye erkeklere oranla daha fazla inanması, eril olanın daima akli temsil etmesiyle açıklanabilir. "Erkeklik düşüncenin açık ve kesin, kadınlık ise muğlak ve belirsiz biçimleriyle ilişkili olarak kalmıştır" (Llyod, 2015, s. 24). Kadının düşüncesindeki belirsizlik onu hep batıl inançlara inanmaya sürüklemiştir. Erkeğin zihin ve düşünceye olan yakınlığı, akla aykırı her şeyi reddetmiştir. Osman Zihni'nin büyüye ve fala inanmamasının sebebi, bütün bu hurafelerin kendisine mantıksız gelmesiyle ilgilidir. Aklın temsili aynı zamanda erkekliğin de temsildir. "Romanlarda kadınların bâtil inançlar karşısındaki konumuna dikkat çeken Hüseyin Rahmi Gürpınar, pek çok romanında eğitimsiz kadınların bu inançlar karşısındaki zayıf tutumlarını gösterir. Bunun yanı sıra eğitilmiş kadınların da bâtil inançları büsbütün dışlayan bir tavır göstermez. Eğitimlisinden eğitimsizine pek çok kadın romanlarda fal baktırırken, büyü yaptırırken veya büyü yapıldığına inanırken karşımıza çıkmaktadır" (Duran, 2009, s. 235). Annesiyle ilgili son çareyi hocaya gitmekte bulan Vehibe, hocanın ona anlattığı bütün her şeye sahip olmak ister. Olayları çözmek için medet umduğu inançlar ise onun için bir dayanaktır.

Şimdi beni dinleyiniz. Annem ihtiyar bir kadın, rabbim şaşırtmasın, genç bir çocuğa gönül verdi. Evlatlarını, bütün malını mülkünü onun uğruna feda ediyor. Her türlü rezaleti göze alarak şimdi bu çapkına varmak teşebbüsünde bulunuyor. Siz buna mâni olacaksınız hocaefendi. İşte bütün havas ve hüddamınız kuvvetiyle bu izdivacı bozacak, annemi bu çapkına varmak felaketinden kurtaracaksınız. Zavallı annemi bu mugfel şeytandan soğutacaksınız (Gürpınar, 2012, s. 289).

Vehibe'nin hocayı pür dikkat dinlemesinin ve söylenenleri yapmak için hazırda bulunmasının sebebi, eğitimsiz ve cahil oluşudur. Romanda, sesinin eşi Osman Zihni ve kardeşi Ali Harun'a oranla daha az çıkmasının sebebi biraz da bu cahilliğiyle ilgilidir. Olaylara karşı erkeklerin gerisinde kalıp sürekli ağlayan ve her yalana inanabilecek bir karakterdir. Hüseyin Rahmi'nin hem bu çalışmada ele alınan romanında hem de diğer romanlarında batıl inançların bu kadar çok yerleşmiş olmasının sebebi, kadınların Vehibe gibi hemen hemen her şeye inanabilecek yapılarda çizilmiş olmalarından kaynaklanmaktadır.

4. Toplumsal Cinsiyet Normlarına Göre Kadın ve Erkek Olmak

Bu çalışma genel anlamda “kadın” teması üzerinde dursa da roman içerisinde toplumun her iki cinsiyetine göre birtakım söylemlerden ve rollerden bahsedilmiştir. Kadın kimliğinin toplumda görünür olması, erkeğin ve erkekliğin hatta en başta ataerkinin hangi açıdan ele alındığıyla ilişkilidir. Erkek egemenliğini pekiştiren kritik sebep, kadının ikincilleştirilip göz ardı edilmesidir. Romanda erkeklerin sert ve yargılayıcı üsluplarına bakıldığında bunun ataerkil sistemin üretimi olduğunu söylemek hiç de yanlış olmaz. Toplumsal cinsiyet çalışmalarının iki önemli ögesi olan kadın ve erkek, birbiriyle olan etkileşimlerinden dolayı bazı özellikleriyle daha görünür olma niteliğindedir.

Toplumsal cinsiyet inşasına göre kadınların toplumda birtakım görevleri vardır. Bu görevler, kadınların özgürlüğünü kısıtlayıcı boyuttadır. Çocuk bakımı, ev temizliği ve yemek pişirmek gibi rollerin kadınlara verilmesi, erkeklerin toplum içindeki refah seviyesini arttırmaktadır. Ev işlerinin kadının yapması gereken zorunlu bir görev gibi düşünülmesi fikri, çoğu kültürde yoğun bir şekilde görülmektedir. Ali Harun’un evlenmesini isteyen Osman Zihni, ona evlenecek bir kadın değil adeta hizmetçi arar gibidir. Bütün işlerini ve temizliğini halledecek, söküklerini dikecek, hayatına çeki düzen verecek kadını anlatırken sunları söyler:

Harun ne perişan bir haldesin... Gecelik gömleğinin iki yerinde yırtık var. Gündüzleri seni yakaları boynuna uymayan üç günlük gömlekler, ütüsüz mendillerle görüyorum. Annen gençliğinden beri böyle şeylerle iştigale alışmamış, ablan çoluğuyla çocuğuyla meşgul. Sana candan bakacak bir kadın lazım. İnsanlar da güvercinler gibi çift yaşamak için yaratılmıştır. Sen de artık eşini arayıp bulmalısın (Gürpınar, 2012, s. 243).

Romanın en başından sonuna kadar Osman Zihni’nin fikir dünyası, ataerkil söylemlerle doludur. Ağzından çıkan her laf ve yaptığı her hareket, onun erkeklik ritüelleriyle donanmış olduğunun göstergesidir. Geleneksel aile rollerini ve ev içi iktidar görevini öylesine iyi benimsemiş ki toplum, kadını hangi şekilde ve vasıflarla görmek istiyorsa kendisi de o şekilde görmek istediği için düşüncelerini Ali Harun’un evlilik ideali üzerinden kurmuştur. Romanda okumuş, eğitilmiş kadın tipine herhangi bir örnek yoktur. Kadın idealize edilirken ev işlerini yapmasıyla anlatılır. Çünkü çalışan kadın, erkeklik inşasının kurulup sürdürülmesi için büyük bir tehdittir. “Erkek varlığını sürdürebilmek için, karısının “çalışmama”sına bağımlıdır ve dünyayı, erkek gözüyle görmeye, erkek emek gücünün geliştirilip korunması açısından değerlendirmeye koşullandırılmıştır” (Rowbotham, 1998, s. 97). Kadınların eğitimlerine ve çalışma hayatlarına dair bir bilgi verilmez romanda. Sadece “ev hanımı” statüsünden bahsedilir. Osman Zihni’nin kadına dair fikirlerinden sonra Ali Harun’un bu konu hakkındaki düşünceleri görülür: “Ben her gün yakalıklı değiştirmek, ütülü mendil kullanmak için evlenmek isteyenlerden değilim.

Gönlümün kadınından beklediğim şeyler bu saydıklarınız değildir. Hemşirem size çiçek gibi bakabilen hamarat bir kadın olmadığı halde siz bedbaht bir koca değilsiniz. Ben teehhül için iyi bir hizmetçi ruhuyla doğmuş bir kadın aramıyorum. Gönlüm karımı aşkla sevsin, onun bütün kusurlarını affederim” (Gürpınar, 2012, s. 243). Ali Harun’un evleneceği kadına karşı bu şekilde yumuşak düşünceler beslemesi, kadını eş ve anne rollerinin üstünde tuttuğunu ve salt sevgi boyutuyla baktığını göstermektedir. Ali Harun, kadının ataerkiye boyun eğmesini istemediği için Osman Zihni’yle birlikte toplumsal cinsiyet rollerinin iki zıt kutbunu oluşturmaktadır. Kadının aile ve özel yaşam alanı içinde aşk ve sevgiyle var olması, “ikinci cins” olarak bahsedilen kadının konumunu yeniden belirlemek için bir alternatif olarak görülebilir. Simone De Beauvoir, kadınların özgürlük ve eğitim alanında hiçbir zaman talihlerini deneyemediklerini söyler (1993, s. 107). Kadını “öteki” olmaya mahkûm eden bu söylemler, damat Osman Zihni tarafından sık sık dile getirilmiştir.

Geleneksel aile modeline bakıldığında kadın ve erkek arasındaki haklar ve sorumluluklar, eşit bir şekilde dağıtılmamıştır. Makbule Hanım’ın eşi öldüğü için konakta söz sahibi olması gereken kişi, ondan sonraki en büyük erkektir. “Modern erkek imgesinin bir iktidar figürü olarak var olabilmesi için onun boyun eğmek zorunda kalacağı bir ‘üstün’ otoritenin olmaması gerekli” (Sancar, 2016, s. 137). Konaktaki en büyük erkek, damat Osman Zihni Bey’dir ve kadınlar üzerinde otorite kurması gerektiği Vehibe’nin ağzından okuyucuya aktarılır. “Bugüne kadar sana ve herkese karşı annemin ayıplarını örtmeye uğraştım. Fakat hata ettiğimi şimdi anlıyorum. Kapatmak değil, bu rezalete ciddi bir çare bulmak lazım. Evin içinde en büyük erkek sensin. Yukarıya çık, kolundan tut, zamparayı sokağa at. Kapının önünde bekleyen o pezevenk karının da terbiyesini ver” (Gürpınar, 2012, s. 249). Erkek egemenliğinin farklı biçimlerinden biri de ölen yaşlı erkeğin yerine evin en büyük erkeğinin geçmesidir. Bu sebeple erkeklik, kuşaktan kuşağa aktarılırken kadınlık, ataerkinin egemenliği altına girmekten kurtulamamıştır. Makbule Hanım’a cezasını vermesi koşullanan kişinin Osman Zihni olması, kuşaklar boyu süren erkeklik pratiklerinin bir örneğidir. “Geleneksel varoluşun ekonomik temelini çözen kırsal değişim, büyüklere saygıyı azaltarak ve genç evli erkeklerin liderlik rolünü üstlenmelerine yol açarak erkekler dünyasındaki otorite ilişkilerinde de büyük bir çözülmeye neden olmuştur” (Kandiyoti, 2019, s. 31). Osman Zihni’nin evin büyük erkeği rolüne bürünmesi, patriyarkanın ona verdiği görevlerden biridir.

Toplumsal cinsiyet normlarına göre erkeğin cesur, bağımsız, kararlı, duygusal yönü törpülenmiş, güçlü, otoriter ve mücadeleci gibi özelliklere sahip olması gerekmektedir. Zaaflarını ve duygularını kontrol etmesini bilmelidir. Romanda toplumun kadına ve erkeğe yüklediği bu duyguların ve özelliklerin desteklendiği görülür. “Enişte bey, erkek içiyor sarhoş oluyor. Kadın içiyor deli oluyor. Annem benim yaşımda bir delikanlı seviyor. Ailesini, servetini, oğlunu, kızını, her şeyini

onun uğruna feda ediyor. Babam altmış yaşındayken on altısında bir kız sevseydi belki onun vaslına ermek için servetinden cüzî bir kısmını feda ederdi. Fakat hiçbir zaman bu mevsimsiz muhabbeti yoluna bütün ailesine kıymazdı. İşte aşkıta, işrette, her şeyde erkekle kadının farkı” (Gürpınar, 2012, ss. 263-264). Erkeğin geçmiş zaman ve duygular tarafından uzun süre alıkonulması, erkeklik kimliği açısından uygun değildir. Romanda kadın ve erkek farkını karşı cinsi nasıl sevdikleri üzerine kuran yazar, erkek, bir kadın uğruna parasını harcamazken kadın, bütün servetini feda eder düşüncesiyle ifade eder. Kadının duygusal anlamda kapılması daha hızlı ve bağlanma dürtüleri daha güçlüdür. Erkek de aynı hızla bağlanabilir fakat eril toplumsal cinsiyet normları buna müsaade etmez. Erkeğin zayıf yönlerini gizleyen ataerki, erkeğin “bağımsız” olmasını öğütler. Makbule Hanım’ın zaaflarına karşı yenildiği ve merhamete ihtiyacı olduğu Ali Harun’un ağzından işitilir. Zayıf her kimse merhamete muhtaçtır düşüncesiyle annesine ve onun kadınlık değerlerine acıyarak bakar.

Kadın ahlakça, meşrepçe, meslekçe erkeğe nispetle daima zayıftır. En fenası bazen bu zaafını erkeklere aşılardan kadın olmayaydı erkek daha kuvvetli olurdu. Adem babamızın zellesi bu hakikatin bütün burhanıdır. Ebülbeşeri cennetten kovdurtan kadın, erkeğin bütün günahlarında en birinci müessirdir. Uzağa ne gidelim! Annemle babam hakkında öyle hikâyeler işittim ki! İşte hakikat meydanda... Anam, babamı teshir etmiş, çıldırtmış, bizi hep çoluğu çocuğu safra gibi hiç menziline indirerek bütün mal ve mülkünün üzerine oturmuş (Gürpınar, 2012, s. 264).

Kadına ve kadının bütün değerlerine düşman bir şekilde kurulan toplumsal düzen çoğu kez onu şeytanlaştırmaktan da uzak değildir. Kadın doğumundan itibaren “eksik” kavramıyla kodlanmış, erkeğin insanlık içinde sahip olduğu o özel konuma hiçbir zaman ulaşamamıştır. İlk insanlar olarak yaratılan Havva ve Adem’e bakıldığında cennetten kovulmalarına sebep olan şeyin Havva’nın merakı ve nefsi olduğu görülmüştür. Toplumdaki şeref ve itibar göstergesinin birincil figürlerinin erkekler olması, kadının erkeğe nazaran daima zayıf ve ezilmiş olduğuna işaret etmektedir. Yukarıda Ali Harun tarafından kadınlara yakıştırılan özellikler, roman içinde hakikat olarak bahsedilir çünkü “kadın tarihi” erkekler tarafından yazılmıştır. Bütün töre, gelenek ve dinleri erkekler yaratmış, kadınlar hiçbir zaman toplum içinde var olamamışlardır. Varlıkları gizli, bedensel güçleri daima zayıf görülmüştür.

Romanda kadının ve erkeğin toplumun içinde farklı olan değerlerinden biri de kamusal ve özel alan (ev) ayrımıdır. Toplumsal cinsiyet rollerine göre erkeklerin yaşam alanı dışarı yani kamusal, kadınların da daha içkin olan özel alandır. Erkekliğin mekânlar aracılığıyla kurulması, onları daima dışarının yaşam alanına sürüklemiştir. Kamusal alanın geniş ve aydınlık olması, erkeklere ruhen ve bedenen daha ferah ortamlar sunmuştur. Osman Zihni her ne kadar kamusal alana ait görülse de evdeki bütün olaylara karışmakta, Makbule Hanım ve ilişkisi hakkında söz sahibi olmaktadır. Kadının özel ve sıkışmış alanı, çoğu zaman da

erkeğin yönetimi altındadır. Erkek her iki alanın sahibi gibi görülür. “Biz evin erkekleri daima içeride bulunmayız. Hanede olup biten şeylerden ekseriya haberimiz olmaz” (Gürpınar, 2012, s. 241) diyen Osman Zihni, burada kadına ve erkeğe ait alanları çizer ama evdeki bütün olaylardan, kavgalardan kendisi de haberdardır. Yani erkeğin hâkimiyeti hem kendinin hem de kadının yaşam alanları üzerine kurulmuştur.

Sonuç

Hüseyin Rahmi Gürpınar, Türk edebiyatının toplumsal ve sosyolojik meselelerini en iyi işleyen yazarlarından biridir. Hayatı boyunca gördüğü değişimleri, yenilikleri ve toplumsal cinsiyet normlarını eserlerine yansıtarak büyük kitlelere ulaşabilmiştir. İroni, argo ve şive taklidi gibi unsurlar, onun eserlerinin vazgeçilmezi olmuştur. Çeşitli dönemlere tanıklık eden Gürpınar, bir toplum için önemli olan sosyolojik her türlü kavrama yakından bakmış ve bunların eleştirisini yapmıştır. Kadınlar, onun romanlarında hem çok kalabalık hem de birden fazla özellik göstermeleriyle meşhurlardır. Kadının evlilik kurumundaki konumu, *Evlere Şenlik Kaynanam Nasıl Kudurdu?* romanında ele alınmış ve yaşlı kadın- genç erkek birlikteliği açısından eleştirilmiştir. Evlilik dışı ilişkilerin, ahlak, namus gibi kavramların, hurafelere olan inancın sosyolojik çözümlemesini yapan bu roman; psikolojik, toplumsal ve kültürel özelliklerle toplumsal cinsiyet normlarının başta kadın olmak üzere kadın-erkek ilişkilerini ne biçimde etkilediğini ortaya çıkarmıştır. Kadınların erkeklerle ve hemcinsleriyle olan ilişkisi, Makbule Hanım karakteri üzerinden açık bir şekilde verilmiştir. Türk kültürüne göre oldukça cesur davranışları ve özellikleri olan bu kadın, Gürpınar’ın derin gözlem yeteneğiyle her yönden ele alınıp incelenmiştir. Makbule Hanım, babasız ev modelinin koruyuculuğunu üstlendiği için ailenin diğer üyeleri üzerinde de kolaylıkla iktidar kurabilmektedir. Kadının toplumdaki yerinin, arzularının ve eğitiminin farklı bakış açısıyla işlenmesi, Türk edebiyatına Hüseyin Rahmi aracılığıyla yeni bir soluk getirmiştir. Romanın kadın karakteri Makbule Hanım, genç erkek merakından dolayı ailenin erkekleri tarafından sürekli eleştirilmiş ve çeşitli entrikalarla merakından vazgeçirilmeye çalışılmıştır. Toplumun kadına yönelik eleştirisini eril dille aktaran yazar aynı zamanda sosyal yaşamın gerçeklerini yer yer ironik bir dille anlatmayı da ihmal etmemiştir.

Bu çalışma, romanda dört ana başlık etrafında tespit edilen kadın odaklı sosyolojik meseleler üzerine yoğunlaşarak aile ilişkilerinden kadın-erkek ayrımına kadar ele alınan detaylarla, olay örgüsü dahilinde aktarılmıştır. Ataerkinin toplum içinde kadına çizdiği sınırlar, roman aracılığıyla da yazar tarafından ayrıntılı ve güçlü bir kalemle dile getirilmiştir.

Kaynakça

- Beauvoir, S. (1993). *Kadın Genç Kızlık Çağı* (B. Onaran, Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi
- Berktaş, F. (2018). *Tarihin Cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Berktaş, F. (2019). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın. Hristiyanlıkta ve İslamiyette Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Butler, J. (2019). *Cinsiyet Belası. Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi* (B. Ertür, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Duran, E. (2009). *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanlarında Kadın* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul.
- Göle, N. (1993). *Modern Mahrem. Medeniyet ve Örtünme*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gündüz, O. (2017). *Batı Etkisinde Gelişen Türk Edebiyatı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Gürpınar, H.R. (2012). *Evlere Şenlik Kaynanam Nasıl Kudurdu?*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Kandiyoti, D. (2019). *Cariyeler, Bacılar, Yurtaşlar. Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Llyod, G. (2015). *Erkek Akıl Batı Felsefesinde 'Erkek' ve 'Kadın'* (M. Özcan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Moran, B. (2001). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parla, J. (2017). *Kadınlar Dile Düşünce Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet* (S. İrzık ve J. Parla, Haz.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rowbotham, S. (1998). *Kadın Bilinci, Erkek Dünyası* (Ş. Alpagut, Çev.). İstanbul: Payel Yayınları.
- Sancar, S. (2016). *Erkeklik: İmkânsız İktidar Ailede Piyasada ve Sokakta Erkekler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Şenel, D. (2014). *Namus Olgusu ve Kadın Üzerindeki Psikolojik Etkileri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- Yalçın, A. (2002). *Siyasal ve Sosyal Değişimler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı (1926-1940)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yaşın Dökmen, Z. (2019). *Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik Açılımlar*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE KONUŞMA BECERİSİNİ DEĞERLENDİRME ÖLÇÜTLERİ*

*Dilek KOCAYANAK, Nazmiye TOPÇU TECELLİ***

Öz: Bu araştırmada yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde konuşma becerisini ölçme ve değerlendirmede önemli aşamalardan birini oluşturan değerlendirme ölçütlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada nicel yöntemlerden ilişkisel tarama modeli ve sormaca tekniği kullanılmıştır. Bunun için Türkiye’de üniversitelere bağlı Türkçe Dil Merkezleri ve Yunus Emre Enstitüsü bünyesinde, farklı ülkelerde yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde görevli öğretmenlerin bilgi ve görüşlerine başvurulmuştur. 2020-2021 öğretim yılında yürütülen bu araştırmaya 29 farklı kurum ve kuruluştan toplam 218 öğretici katılmıştır. Verilerin elde edilmesinde alanyazın incelemesinden hareketle, araştırmacı tarafından geliştirilen: “Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Öğreticilerin Dikkate Aldıkları Ölçütler” ölçeği kullanılmıştır. Elde edilen verilere göre öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu tarafından dikkate alınan en önemli ölçüt, *anlatımdır*: Açık, net ve anlaşılır bir dil kullanma, sözcükleri doğru telaffuz edebilme ve dilbilgisi kurallarını doğru kullanma gibi. *İçerik* temel ölçütü içinde *doğruluk* bağlamında: kullanılan sözcüklerin düzeye uygunluğu ve *tutarlılık* kapsamında: örneklerin konu ile ilişkili olması, konu bütünlüğüne dikkat etme ve konudan sapmama gibi alt ölçütler de öğretmenlerin çoğunluğu tarafından önemli görülen ölçütlerdir. Buna karşın *zamanı kullanma* temel ölçütünde öğretmenlerin daha esnek bir tutum sergiledikleri gözlenmiştir. Bu sonuçlar ışığında alana ilişkin yeni bakış açılarıyla gerçekleştirilecek farklı araştırmalara, öğretmenlerin bilgi ve farkındalık düzeylerinin artırılmasında yol gösterici, katkı sağlayıcı seminer, hizmet içi eğitimlere gereksinim olduğu düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Yabancı dil olarak Türkçe, konuşma becerisi, değerlendirme ölçütleri.

* Makale Türü: Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 19.03.2023 - 25.04.2023

Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü’nde Doç.Dr. Nazmiye TOPÇU TECELLİ danışmanlığında hazırlanan “Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretenlerin Konuşma Becerisini Ölçme Sürecine Yönelik Uygulamaları” (2021) isimli doktora tezinden üretilmiştir. Araştırmada kullanılan sormaca, Hacettepe Üniversitesi Senatosu Etik Komisyonu’nun 25 Ağustos 2020 tarihli ve 35853172-300 sayılı kararı ile bilimsel açıdan etik kurallara uygun bulunmuştur.

** Öğr.Gör.Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, TÖMER, Nevşehir, Türkiye. E-Posta: dilekkocayanak@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7033-7715.

Doç.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, Türkiye. E-posta: ntopcu@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4301-5072.

Assessment Criteria for Speaking Skills in Teaching Turkish as a Foreign Language

Abstract: The purpose of this study was to identify the assessment criteria, which are a crucial step in assessing and monitoring speaking abilities in Turkish language instruction. This study used a correlational survey model and a questionnaire from quantitative methods. The paper consulted for their expertise and opinions the Yunus Emre Institute, linked with universities in Turkey and the instructors who work in the field of teaching Turkish as a Foreign Language in many countries. During the 2019–2020 academic year, 218 instructors from 29 different institutions and organizations took part in this study. The researcher used to collect the data, the "Criteria Considered by Teachers in Teaching Turkish as a Foreign Language" scale, created based on the literature study. According to the results, delivery i.e. using clear and understandable language; being able to pronounce words correctly and employing grammatical rules correctly, is the factor most instructors consider to be the most significant. The majority of the instructors believed that the appropriateness of the words used—the broadest fundamental standard of content examined in this study—was significant in the context of accuracy. Similarly, they considered sub-criteria for coherence, such as the instances' relevance to the subject; focusing on the subject's coherence and staying on the subject, to be significant criteria. On the other hand, it was noted that the instructors had a more accommodating attitude when it came to the fundamental standard of time management. In light of these findings, the paper suggests that additional study with fresh viewpoints on the subject is required, and that directing and contributing seminars and in-service training are necessary to raise the teachers' levels of knowledge and awareness.

Keywords: Turkish as a foreign language, speaking skill, testing and evaluation criteria.

Giriş

Genel amaçlı herhangi bir yabancı dil öğretimi/öğrenimi sürecinde dört temel dil becerisinin edinimi hedeflenir. Bunlar kısaca; alıcı (edilgen) beceriler: dinleme, okuma ve üretici (etkin) beceriler: konuşma, yazma olarak sınıflandırılmaktadır. Bu becerilerin gelişiminde dilbilgisi ve sözcük dağarcığının önemli bir rolü olduğu gibi becerilerin kendi aralarındaki ilişki ve etkileşim de çok önemlidir. Örneğin, alıcı beceriler edinilmeden üretici becerilerin gelişiminin gerçekleşmesi pek mümkün değildir. Bir başka deyişle yazma becerisi okuma becerisiyle, konuşma becerisi ise dinleme becerisiyle doğrudan ilintilidir. Dolayısıyla bu girift ve karmaşık süreçte hangi becerinin daha zor kazanıldığı ya da hangisinin ne zaman ve nasıl öğretilmesi gerektiği konusunda tartışmalar devam etse de, söz konusu bu becerilerin ölçümü ve değerlendirilmesi olduğunda ortak görüş, sözlü anlatım becerisinde sürecin daha da karmaşıklaştığı; güçlüklerin ve sorunların daha da arttığı yönündedir. Çünkü Diller İçin Avrupa Ortak Çerçeve Metnine (*Council of Europe*, 2018) göre sözlü üretim ve sözlü etkileşim aşamalarından

oluşan sözlü anlatım ve/veya sözlü iletişim becerisinin geliştirilmesinde, dilbilgisi kurallarına hâkimiyet ve sözcük dağarcığının zenginliği ve çeşitliliği kadar bireysel farklılıklar, sosyokültürel ve psikososyal faktörler de etkilidir.

Buna karşın özellikle aşağı yukarı son on yılda, alana ilişkin lisansüstü programların açılmasıyla, çalışmaların ve araştırmaların hem nicel hem nitel boyutunda hızlı bir artış ve gelişimin gözlemlendiği yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde, genel olarak sözlü anlatım becerisini, ama özellikle bu becerinin ölçümü ve değerlendirilmesini ele alan (ölçütler, teknikler, uygulamalar, vb.) çalışma ve araştırmaların yetersizliği dikkat çekicidir. Oysa bu bağlamda gerek alanyazın gerekse Diller İçin Avrupa Ortak Çerçeve Metni incelendiğinde, bu becerinin öneminin vurgulanmasının yanı sıra yeni bakış açıları ve gereksinimler doğrultusunda yeni tanımlamalar; betimleyiciler ve ölçütlerin geliştirildiği gözlenir.

Bu araştırmada, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde konuşma becerisini ölçme değerlendirme sürecinin önemli aşamalarından birini oluşturan ölçütler incelenecektir. Bunun için öncelikle kuramsal altyapının oluşturulması gerekmektedir. Daha sonra, elde edilen kuramsal veriler doğrultusunda geliştirilecek bir ölçme aracı ile mevcut durum saptaması yapıp, konuya ilişkin sorunlar ve eksikler değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. Yabancı Dilde Konuşma Becerisini Ölçme Değerlendirme

Bir geri bildirim aracı olarak ölçme değerlendirme eğitim/öğretim sürecinin vazgeçilemez bir ögesidir. Tüm alanlarda olduğu gibi yabancı dil öğretimi/öğrenimi sürecinde de ölçme değerlendirme etkinlikleriyle yapılacak gözlemler sayesinde öğrenci bilgi ve davranışlarının hangi düzeyde olduğu, ne tür yetersizliklerin bulunduğu, hatta istenmeyen, olumsuz davranışların olup olmadığı belirlenebilir. Dolayısıyla ölçme değerlendirmenin, öğrencinin başarı düzeyini belirlemenin yanı sıra yabancı dil öğretim programlarının olumlu ve olumsuz yönlerini saptamada; güçlü ve zayıf yanlarını somutlaştırmada ve buna koşut olarak sürecin verimliliğini değerlendirmede yol gösterici bir araç olarak kullanımı zorunludur.

Bu çalışmanın sınırları çerçevesinde, kısaca ölçme ve değerlendirmenin kapsamı ve içeriği şu şekilde özetlenebilir. Ölçme bir tanımlama işlemi (Tekin, 2009) ve tanımlanan niteliklerin amaca, araca ve olanaklara bağlı olarak nicelleştirme, ya da sayısallaştırma çabası (Erkuş, 2012, s. 7) olarak tanımlanırken; değerlendirme ölçme sonuçlarını bir ölçüte vurarak, bir değer yargısına varma işi olarak ifade edilmektedir (Demirel, 2003, s. 122). Yabancı dil öğretiminde ise, özellikle yabancı dil olarak İngilizce öğretimi/öğrenimi bağlamında *evaluation*, *assessment*, *test/testing* terimlerinin kullanıldığı görülür. Böylece Türkçede kullanılan ölçme/sınav terimleri, uygulamada kullanılan etkinlikler de dikkate alındığında, İngilizcedeki *test/testing* teriminin içeriği ve kapsamıyla örtüşürken,

değerlendirme terimi de *evaluation* ve *assessment* terimlerine karşılık olarak kullanılmaktadır. Henüz yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde ölçme değerlendirme konusunda kapsamlı ya da ayrıntılı araştırmalar ve incelemeler bulunmadığından ve bu tür tanımlamalar, ayrıntılar ya da ayrımlar başka bir çalışma konusu oluşturacağından, burada ölçme değerlendirme genel anlamı ve kullanımıyla ele alınmıştır.

Yabancı dilde herhangi bir becerinin ölçümü ve değerlendirilmesinde nesnel bulgulara ulaşabilmek ve doğru sonuçlar elde edebilmek için ölçme değerlendirme aracının kullanılabilirliği, güvenilirliği ve geçerliği kanıtlanmış olmalıdır (TELC, 2013; Bachman, 1995; Hughes, 2003; Gampper, 2013; Özçelik, 2011; Tan, 2014; Başol, 2015; Turgut ve Baykul, 2015). Çünkü güvenilirlik ve geçerlik bilginin niteliğinin ve nicel bilgiyi yorumlamanın iki önemli dayanağıdır. Verilerin toplanmasında ve uygulama sorunlarının tartışılabilmesinde ise uygulanabilirlik yol göstericidir. Dolayısıyla başarıya ilişkin alınan kararların isabetli olması, hem dayandığı gözlem ya da ölçmelerin doğruluğuna hem de seçilen değerlendirme ölçütünün uygunluğuna bağlıdır. Bu nedenle birçok etkenin etkileşiminden oluşan; çok katmanlı ve karmaşık bu süreçte ölçütlerin önceden belirlenmesi zorunlu ve önemli bir aşamadır. Tüm eğitim/öğretim ortamlarında olduğu gibi yabancı dil olarak Türkçe öğretimi/öğrenimi bağlamında da ölçme değerlendirmenin yeterli düzeyde bilinmemesi, ölçme sonuçlarıyla ölçütlerin birbiriyle karıştırılmasına ve yetersiz dayanaklarla yanlış veya eksik kararlar verilmesine neden olabilmektedir (Özçelik, 2011; Turgut, 1997; Baykul, 2000; Tekin, 2009). Daha açık bir ifadeyle, öğrencilerin farklı amaçlarla yapılması planlanan ölçmeler için hangi test türlerinin uygun olduğu, dersin yoklanması gereken hedeflerinin neler olduğu, yazılı yoklama testlerinin nasıl geliştirilmesi gerektiği, testlerin güvenilirliğinin ve geçerliliğinin nasıl sağlanacağı, temel test istatistikleri ve test puanlarının nasıl kullanılması gerektiği vb. konularda bilgi ve becerilere sahip olmaları gerekir (Kubiszyn ve Borich, 2007).

Şüphesiz yabancı dil öğretiminde geçmişten bugüne dek kullanılan yöntem, yaklaşım ve tekniklerin gelişimi ve değişimine koşut olarak öğrenci bilgi ve performansını ölçme değerlendirmede de yeni bakış açıları doğrultusunda, farklı ölçütler önem kazanmış; ölçüm teknikleri ve uygulamalarda güncellemeler gerçekleştirilmiştir. Günümüzde bir yabancı dil öğretimi/öğreniminde genel amaç, hedef dilin kullanıcıları ile etkili bir iletişim kurabilmek ve etkileşime geçebilecek düzeye ulaşabilmektir. Dolayısıyla yabancı dilde dilbilgisi kuralları ve sözcük bilgisine hâkimiyet hâlâ zorunlu ve önemli bir aşama olarak kabul edilse de yeterli bir koşul olma özelliğini kaybetmiştir. Bu genel ve ortak görüş özellikle, 1970'li yıllarda İletişimsel Yaklaşımla ortaya çıkmış, sonra Kavramsal/İşlevsel Yaklaşımla gelişip, 2001'den sonra ise Diller İçin Avrupa Ortak Çerçeve Metninde yer alan Eylem (Görev) Odaklı Yaklaşımla kesinlik

kazanmıştır (Tagliante, 2006). Bir başka deyişle özellikle 1980'lerden sonra uygulamalı dilbilimle birlikte yabancı dil öğretimi ve öğreniminde dil/kültür ilişkisinin önem kazanması, yararcılık (pragmatizm), eğitim psikolojisi ve bilişsel psikoloji gibi yeni kuramların yöntem, yaklaşım ve tekniklere yön vermesi, yabancı dil öğretiminde yeni bir dönemin başlamasına zemin oluşturmuştur. Böylece bugün artık bir yabancı dil öğrenen kişiye belirli bir bağlam ve durumda (çevre, alan, vb.) bildirişimsel görevleri üstlenebilecek bir sosyal aktör gözüyle bakılmaktadır. Bu durumun, doğal olarak tüm dil becerilerinin edinimine ve değerlendirilmesine yansımaları olmuştur. Ancak sözlü anlatım becerisinin kazanımı ve buna koşut olarak, bu becerinin hedeflenen düzeye ne ölçüde ulaştığının değerlendirilmesi aşamasında yenilikler ve değişimlerin çok daha fazla, hatta radikal olduğu gözlenir. Çünkü özellikle ülkemizde yabancı dil olarak Fransızca, İngilizce ya da Almanca öğretiminde 1990'lı yıllarda bile konuşma becerisi ölçümünün ve değerlendirilmesinin yazılı sınavlarla yapıldığına tanıklık ettiğimiz dönemlerden bugün artık salt sözlü iletişim kurma becerisi geliştirmeye yönelik programların önem kazandığı bir döneme ulaşılmıştır.

Brown (2005, ss. 19-24) dil becerilerinin değerlendirilmesini tarihsel süreçte dört zaman dilimine ayırmıştır: Bilimsel Olmayan Dönem, Psikometrik-Yapısalcı Dönem, Toplumdilbilimsel Dönem ve İletişimsel Dönem. İlk dönem öznelliğin ön planda olduğu, keyfi ve tesadüfi tanımlamalar doğrultusunda uygulamaların yer aldığı, dolayısıyla geçerlik ya da güvenilirlik kavramlarının sorgulanmadığı bir dönemdir. Psikometrik-Yapısalcı Dönemde ise ölçme değerlendirme araçlarını geliştirme ve hazırlamada bilimsel ilkeler önem kazanmış ve sınavların dilbilimciler ve dil sınavı uzmanları tarafından hazırlanmasına dikkat edilmiştir. Böylece ilk kez istatistiksel çözümlenmelerin kullanımına başlanmıştır (Savignon, 1977; Mitchell ve Myles, 2002). Ancak tüm bu gelişmelere karşın bu döneme yöneltilen en önemli eleştiri, becerilerin ölçümünde ayrık nitelikli bir yaklaşım kullanılmasıdır. Bailey'in (1998, s. 74) dili bağlam içinde kullanma becerisi mi yoksa bileşenlerinin bilgisi mi ölçülmeli tartışmasından hareketle, her bir beceri alanının bağlamdan kopuk ve ayrı ayrı öğretilip test edilmesinin doğru olmadığı görüşü savunulmuştur (Yavuz Kırık, 2008, s. 17). Yani dilbilgisi ve sözcük bilgisine hâkimiyetteki başarının kişinin yabancı dil yeterliğini göstermediği, dilin bağlam ve durum içinde kullanımının önemli olduğu vurgulanmıştır (Weir, 1988, s. 2). Bu nedenle Toplumdilbilimsel Dönemde bir önceki dönemin aksine, ayrık nitelikli ölçme yerine bütüncül ölçme yaklaşımıyla tüm dil becerilerinin aynı anda kullanılması ve ölçülmesi hedeflenmiştir. İletişimsel Döneme gelindiğinde ise tüm becerilerde gerçek yaşam durumlarına uygun dil kullanımı önem kazanmış; iletişimsel ve etkileşimsel dilin özelliklerinin ancak sosyal bağlam içinde öğretilebileceği (Allen ve Widdowson, 1981, s. 122) vurgulanmıştır. Bu da sözlü iletişime verilen değer artmasını sağlamıştır. Özetle, 1980'lerden sonra gelişmeye başlayan iletişimsel ölçme değerlendirme

tekniklerine (rol yapma, problem çözme, grup etkinlikleri vb.) koşturarak hedef ve ölçütlerin de değişimi gündeme gelmiştir.

Bugün uzak ya da yakın, çok farklı coğrafyalara; ülkelere, kültürlere hızla yayılan yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimi/öğrenimi alanında da bu doğrultuda ilerlemeler ve değerlendirmeler yapılması kaçınılmazdır. Daha önce de belirtildiği gibi sözlü anlatım becerisinin ölçümü ve değerlendirilmesinde en önemli öğelerden sadece biri olan ve bu araştırmanın konusunu oluşturan ölçütlerin belirlenmesi ve bu doğrultuda yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde mevcut durumun betimlenmesinde kullanılacak bir ölçme aracının geliştirilebilmesi için farklı kaynaklardan yararlanılmıştır. Bunlar; konuya ilişkin bilimsel araştırmalar, Diller İçin Avrupa Ortak Çerçeve Metni (2013, 2018) ve uluslararası geçerliğe sahip Cambridge ESOL, TOEFL, IELTS, TRINITY COLLEGE LONDON, PEARSON TESTS ve ITEP gibi İngilizce sınavlardır.

Her ne kadar bu kaynaklar değerlendirme ölçütlerini farklı tanımlar, betimleyiciler ve/veya sınıflandırmalar altında ele almış olsalar da, aslında birçok önemli noktada örtüştikleri gözlenir. Bu ölçütlerin sınıflandırılmasını en ayrıntılı şekilde Knight (1992) vermiştir. Knight'in (1992, s. 295-300) belirlediği ölçütler sekiz ana başlık altında özetlenebilir: 1-Dilbilgisi (çeşitlilik ve doğruluk), 2-Sözcük Dağarcığı (çeşitlilik ve doğruluk), 3-Sesletim (bireysel sesler vurgu, ritim, ezgi, ulama, ses düşmesi/eksilmesi, ses benzeşmesi), 4-Akıcılık (konuşma hızı, konuşurken duraklama, konuşmadan önce duraklama), 5-Karşılıklı Konuşma Becerisi (konu geliştirme, girişkenlik, bağlaşıklık, konuşmayı sürdürme), 6-Toplumdilbilimsel uygunluk (ağız özellikleri ve deyişler, kültürel öğeler), 7- Sözsüz İletişim (göz teması, vücut dili, jest ve mimikler), 8- İçerik (tutarlılık ve uygunluk).

Dilbilgisi, sözcük dağarcığı, sesbilgisi ve akıcılık gibi temel ölçütlerin Higgs ve Clifford (1982), Hughes (1989), Douglas (1994), Brown (2004) ve Köse (2004, 2008)'nin sınıflandırmalarında da önemli olduğu görülür. Diğer ölçütlerden *içerik* Douglas (1994)'da, sözsüz iletişim ise Brown (2004)'da da vurgulanmıştır. Ayrıca Brown ölçütleri tanımlarken söylem ve işlev kavramlarına da yer vermiştir.

Bu kaynaklardan dikkat çekici bir diğeri ise, Roca-Varela ve Palacios (2013, s. 54)'un, uluslararası geçerliğe sahip İngilizce sınavlarında konuşma becerisini değerlendirmek için kullanılan ölçütlerin tümünü bir arada gösterdiği tablodur.

Tablo 1. Cambridge ESOL, TOEFL, IELTS, TRINITY COLLEGE LONDON, PEARSON TESTS ve ITEP Konuşma Becerisi Değerlendirme Ölçütleri (Roca-Varela&Palacios, 2013, ss. 62-63)

Sınavlar	Cambridge ESOL	TOEFL	IELTS	TRINITY COLLEGE LONDON	PEARSON TESTS	ITEP
Konuşma Bölümü (Ortalama)	%20 ila %25 arasında	%25 0-30 puan aralığında	% 25 1-9 puan aralığında	%5 ila %100 arasında	25%	20%
Değerlendirme Ölçütleri	<ul style="list-style-type: none">• Dilbilgisel yeterlik• Sözcüksel yeterlik• Söylem yönetimi• Telaffuz• Etkileşimli iletişim (Galaczi, 2005:17)	<ul style="list-style-type: none">• Konuşma süresi (delivery)• Dil kullanımı• Konu geliştirme	<ul style="list-style-type: none">• Akıcılık ve Tutarlılık• Sözcüksel yeterlik• Dilsel çeşitlilik ve doğruluk• Telaffuz	<ul style="list-style-type: none">• Puanlamaya uygun iletişim becerilerinin kapsamı• Dil işlevleri• Dilbilgisel, sözcüksel ve fonolojik öğeler• Dil kullanımında doğruluk ve uygunluk• Akıcılık ve yanıt vermede çabukluk	<ul style="list-style-type: none">• Akıcılık• Etkileşim• Çeşitlilik• Doğruluk• Sesbilimsel kontrol• Uzun süreli tek yönlü konuşmalar• Tematik gelişim• Toplumdilbilimsel uygunluk• Söz alma (ortalama 2-5 kez)	<ul style="list-style-type: none">• Belirli bir amaca uygunluk• Kelime bilgisi• Organizasyon ve odaklanma• Geliştirme• Dilbilgisi ve mekanik• Telaffuz• Konuşmada kolaylık• Ton

Bu tablo incelendiğinde benzer özelliklerin ön plana çıktığı gözlenir. Farklı başlıklar altında ele alınsalar da doğruluk, tutarlılık, çeşitlilik ve akıcılık bu sınavların tümü için geçerli ölçütlerdir. Bu ölçütler Diller İçin Avrupa Ortak Çerçeve Metninde tüm düzeyler için ayrıntılı bir şekilde tanımlanan ölçütlerle de örtüşmektedir.

2. Yöntem

Yabancı dil olarak Türkçe öğretenlerin konuşma becerisini ölçme değerlendirmede dikkate aldıkları ölçütlerin saptanması ve bu doğrultuda olumlu ve olumsuz yönlerin: eksikler ya da zayıf noktaların belirlenmesi amaçlanan bu araştırmada, nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli ve teknik olarak ise anket kullanılmıştır.

2.1. Çalışmanın Evreni ve Örneklem

Araştırmanın evrenini yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında, farklı kurum ve kuruluşlarda görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini oluşturan, 2020-2021 öğretim yılında 29 farklı kurum ve kuruluşta görevli 218 öğreticinin seçimi, kolay ulaşılabilir durum örnekleme (Yıldırım ve

Şimşek, 2005) yoluyla gerçekleştirilmiştir. Örnekleme oluşturan katılımcıların demografik özelliklere göre dağılımları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Öğreticilerin Demografik Özellikleri

Tanıttıcı Özellikler		F	%
Cinsiyet	Kadın	132	60.6
	Erkek	86	39.4
Yaş	20-30 arası	88	40.4
	31-40 arası	106	48.6
	41-50 arası	24	11
Eğitim durumu	Ön lisans & Lisans	63	28.9
	Yüksek Lisans & Doktora	155	71.1
Mezun Olunan Fakülte	Fen Edebiyat Fakültesi	140	64.2
	Eğitim Fakültesi	78	35.8
Yabancılara Türkçe öğretiminde çalışma süresi	1-5 yıl	102	46.8
	6-10 yıl	78	35.8
	11 yıl ve üstü	38	17.4
Lisans eğitiminde ölçme ve değerlendirme dersi alma durumu	Evet	132	60.6
	Hayır	86	39.4
Öğrencilerin konuşma becerilerinin nasıl ölçüleceği ve değerlendirileceği konusunda eğitim alma	Evet	115	52.8
	Hayır	103	47.2

Tablo 2’de görüldüğü gibi öğretmenlerin %60,6’sı kadın, %39,4 ise erkektir. Yaş dağılımında %48 ile en yüksek oranı 31-40 yaş aralığı oluşturmaktadır. Bunu %40,4 ortalama ile 20-30 yaş aralığı izlerken, en düşük oranın %11 ile 41-50 yaş aralığına ait olduğu görülmektedir. Öğreticilerin büyük bir çoğunluğu (%71,1) lisansüstü eğitim almışlardır. Ön lisans ve lisans eğitimi alanların oranı ise %28,9 olarak gözlenmektedir. Mezun oldukları fakülte sıralamasında Fen ve Edebiyat Fakültelerinden mezun öğretici oranı %64,2’dir. Öğreticilerin %60,6’sı lisans eğitimleri sırasında ölçme değerlendirme dersi almıştır. Ayrıca tabloda öğretmenlerin yarıdan biraz fazlasının (%52,8) konuşma becerisini ölçme değerlendirmeye yönelik eğitim aldıkları görülmektedir.

2.2. Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada, Türkiye’de yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde konuşma becerisi edinimine ilişkin ölçme değerlendirme sürecinde öğretmenlerin hangi ölçütleri dikkate aldıkları ve buna koşut olarak olumlu ve olumsuz noktaların saptanabilmesi için araştırmacı tarafından bir ölçme aracı geliştirilmiştir. Bunun için öncelikle araştırmanın bir önceki bölümünde ele alınan, alan yazın incelemesinden elde edilen veriler doğrultusunda bir madde havuzu

oluşturulmuştur. Daha sonra, Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi alanında deneyimli 8 uzman görüşüne başvurulmuştur. Uzmanlardan her bir madde için görüş alınmıştır. Ayrıca uzmanlara ölçme değerlendirme sürecinde karşılaştıkları sorunlar ya da eksikler konusunda görüş ve önerileri de sorulmuştur. Maddelerin kapsam geçerliği için ise ölçme değerlendirme alanında uzman 2 akademisyene danışılmıştır. Maddelerin uygunluğunu belirlemede, her maddeye yönelik uygun/uygun değil/önerim var seçeneklerini içeren bir form düzenlenmiştir. 5'li Likert şeklinde hazırlanan ölçekte öğrencilerin her bir maddeye katılma düzeyini belirlemek için “Hiç” (1), “Çok az” (2), “Bazen” (3), “Sıklıkla” (4), “Her zaman” (5) gibi seçenekler kullanılmıştır. Bu doğrultuda 3 faktörlü ve toplam 17 maddeden oluşan nihai ölçek geliştirilmiştir.

2.3. Araştırmanın Geçerliği ve Güvenirliği

Yapısal geçerlilik, ölçeğin hangi kavram ve özellikleri ölçtüğünü belirlemek ve ölçeğin neden doğru olduğunu ortaya koymak için kullanılır (Özdamar, 2017). Ölçme aracında yer alan soruların yapısal geçerlilikleri AFA (Açımlayıcı Faktör Analizi) uygulanarak belirlenir (Kartal ve Bardakçı, 2018). Karagöz (2017) faktör analizini, “çok sayıda değişken arasındaki ilişkilere dayanarak birbirinden bağımsız, daha az sayıda, daha anlamlı ve özet bir biçimde yeni değişkenler tanımlanmasını amaçlayan çok değişkenli istatistiksel bir yöntem” olarak tanımlamaktadır. Faktör analizi her veri seti için uygun olmayabilir. Verilerin faktör analizi için uygunluk durumları Kaiser- Meyer- Olkin (KMO) katsayısı (>.60) ve Barlett testi ile incelenmektedir. Bu çalışmada KMO katsayısı 0.897, Barlett testi değeri 2376.292 ($p<.001$) olarak bulunmuş olup, bulunan değerler veri setinin analiz için uygun olduğu anlamına gelmektedir. Analiz sonucunda varyansın %69.01’ini açıklayan 3 faktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Veriler incelendiğinde 7, 12, 18 ve 19. maddelerin birden fazla faktörde eşit faktör yüklerinde temsil edildikleri görülmüş, uygulamada özellikle doğrulayıcı faktör analizi için bir maddenin birden fazla faktörde yer alması sorun yaratacağı için (Kartal ve Bardakçı, 2018) bu maddeler ölçekten çıkarılarak faktör analizi tekrar edilmiştir. Yapılan son analizler neticesinde toplam varyansın %57.92’sine denk gelen, özdeğeri 1 ve üzerinde olan 3 faktör elde edilmiştir. Birinci faktör toplam 11 maddeden (11, 15, 14, 17, 13, 16, 9, 6, 21, 20, 10), ikinci faktör 3 maddeden (1, 8, 2), üçüncü faktör 3 maddeden (4, 3, 5) oluşmaktadır. Maddelerin faktör yükleri .500 ile .762 arasında değişmektedir. Ölçekten çıkarılan 4 maddeden sonra geriye kalan 17 madde için Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. Bu maddeler için yapılan Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) sonuçları incelendiğinde, ortaya konan modelin araştırmadan elde edilen verilerle uyum gösterdiği görülmektedir ($\chi^2/df = 2.65$; CFI = 0.961; IFI = 0.913; NFI = 0.943; RMSEA =0.035). Uyum geçerliliği bir ölçme aracında yer alan maddelerin birbiriyle olan ilgileri ve aynı faktörü ölçme becerileri anlamına gelmektedir (Kartal ve Bardakçı, 2018). Uyum geçerliliğini belirlemede Faktör Yük

Değerleri, AVE Değerleri ve CR Değerleri kullanılır. Ölçekte yer alan faktörlerin AVE değerlerinin 0.50 üzerinde olması, ölçeğin uyum geçerliğinin olduğunu göstermektedir. CR değerleri Faktör 1 ve Faktör 2 için “kabul edilebilir” (0.6-0.7), Faktör 3 için ise (0.7nin üzerinde) “yüksek” düzeyde yapı güvenirliliğine sahip olduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca ayırma geçerliliği de hesaplanarak (AVEF1= 0.53>0.35; AVEF2= 0.51>0.35; AVEF3=0.57>0.35) ölçeğin ayırma geçerliğine de sahip olduğu saptanmıştır. Ölçekte yer alan maddelerin ölçeğin hedefleri doğrultusunda çalışıp çalışmadığını ortaya koymak ve her bir maddenin gerçekten bireyleri ayırt etme özelliğine sahip olup olmadıklarını anlamak için ayırt edicilik analizi yapılmıştır. Maddelere ait korelasyon değerlerinin .357 ile .712 arasında olduğu, t değerlerinin ise 5.270 ile 12.944 aralığında değiştiği görülmüştür. Maddelerin toplam korelasyon değerleri 0.35 ve üzerinde hesaplanmıştır. Ölçeğin tüm maddelerinin ayırt edicilik güçlerinin yeterli olduğu ($p<.05$) görülmüştür (Büyüköztürk, 2004). Ayrıca t değerlerinin yüksek olması maddelerin ayırt edicilik güçlerinin yüksek olduğu anlamına gelmektedir (Kartal ve Bardakçı, 2018). Ölçeğin güvenirliliğinin analizi için Cronbach alfa katsayısı hesaplanmış ve sonuç: .905 çıkmıştır. Her bir faktöre göre Cronbach a katsayısı: Faktör 1 .896; Faktör 2 .903; Faktör 3 .901 olup, “kabul edilebilir” (.70-.1 arası) düzeydedir (Kalaycı, 2010).

2.4. Verilerin Analizi

Verilerin analiz edilebilmesi için uygulanması gereken istatistiki yöntemlerin tespiti amacıyla verilerin dağılımı incelenmiştir. “Bu amaçla normallik grafikleri ve diğer grafikler (histogram, kutu diyagramı ve dal yaprakları grafiği) görsel olarak bazı noktaları anlamamıza yardımcı olur. Ancak verilerin normal dağılıp dağılmadığı Kolmogrov- Simirnov ve Shapiro Wilk normallik testlerine bakılarak daha net bir biçimde anlaşılabilir. Bu araştırmada grup büyüklüğü 29’un üstünde olduğu için Kolmogrov-Simirnov testi” (Kalaycı, 2010) kullanılmıştır. Sormacanın alt faktörlerine ait verilerin normal dağılmadığı görülmüştür. Bu nedenle cinsiyet, ölçme değerlendirme dersi alma durumu, eğitim düzeyi, mezun olunan fakülte, konuşma becerisinin nasıl ölçüleceğine ve değerlendirileceğine dair eğitim alma durumu gibi değişkenlerin alt faktörler üzerindeki etkilerini incelemek için Mann Whitney U, yaş ve hizmet süresi gibi değişkenlerin alt faktörler üzerindeki etkilerini incelemek için Kruskal Wallis Testi, test sonucu hangi gruplar arasında fark olduğunu saptayabilmek için ise Mann Whitney U Testi yapılmıştır.

2.5. Etik Kurallara Uygunluk

Araştırmada kullanılan sormaca, Hacettepe Üniversitesi Senatosu Etik Komisyonu’nun 25 Ağustos 2020 tarihli ve 35853172-300 sayılı toplantısında bilimsel açıdan etik kurallara uygun bulunmuştur.

3. Bulgular

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde, öğretmenlerin konuşma becerisini ölçme değerlendirmede çoğunlukla hangi ölçütleri dikkate aldıklarını ölçmek amacı ile hazırlanan ölçek 3 faktör ve 17 maddeden oluşmaktadır. Buna göre her bir faktör sırasıyla: *İçerik*, *Anlatım* ve *Zamanı Kullanma* gibi üç temel ölçütü ölçmeye yönelik hazırlanmış maddeleri içermektedir.

3.1. İçerik Ölçütüne İlişkin Bulgular

Faktörlerden ilkinin oluşturan içerik: tutarlılık, akıcılık, özgünlük ve etkileşim gibi alt ölçütleri ölçen farklı maddelerden oluşmaktadır.

Tablo 3. Konuşma Becerisini Ölçme Değerlendirmede İçerik Ölçütüne İlişkin Bulgular

Faktörler	Öğrencinin konuşma becerisini değerlendirirken “Öğrencinin konuşurken dikkate alıyorum.” şeklinde doldurunuz.	n	\bar{X}	Ss	Hiç		Çok az		Bazen		Sıklıkla		Her zaman	
					f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Faktör1 İçerik	1. konu bütünlüğüne dikkat edip etmediğini	218	4.55	0.65	0	0	1	0.5	17	7.8	60	27.5	140	64.2
	2. basit, sıralı, bağlı, eksilteli, devrik vb. tümceler kullanıp kullanmadığını	218	4.16	0.96	3	1.4	12	5.5	32	14.7	71	32.6	100	45.9
	3. kullandığı sözcüklerin düzeye uygunluğunu	218	4.55	0.77	2	0.9	2	0.9	20	9.2	44	20.2	150	68.8
	4. anlatma biçimini	218	4.29	0.86	1	0.5	8	3.7	28	12.8	70	32.1	111	50.9
	5. verdiği örneklerin konu ile ilişkisi olup olmadığını	218	4.54	0.73	0	0	4	1.8	19	8.7	50	22.9	145	66.5
	6. kalıp ifadeler (atasözü, deyim, nükteli söz) kullanıp kullanmadığını	218	4.24	0.92	1	0.5	9	4.1	39	17.9	55	25.2	114	52.3
	7. vurgu, tonlama, durak gibi dilsel öğelere yer verip vermediğini	218	4.16	0.82	1	0.5	7	3.2	38	17.4	82	37.6	90	41.3
	8. karşıdaki kişinin yaşına, eğitim seviyesine, sosyal statüsüne göre kullandığı	218	3.95	1.07	9	4.1	10	4.6	47	21.6	68	31.2	84	38.5
	9. dile dikkat edip etmediğini	218	4.45	0.71	0	0	2	0.9	22	10.1	69	31.7	125	57.3
	10. konudan sapıp sapmadığını	218	4.45	0.71	0	0	2	0.9	22	10.1	69	31.7	125	57.3
	11. değerlendiriciden gelen tepkilere göre konuşmasını şekillendirip şekillendirmediğini	218	4.1	0.94	5	2.3	7	3.2	35	16.1	85	39.0	86	39.4
	12. tartışmayı uygun bir şekilde başlatma, sürdürme, söz kesme ve bitirmesini	218	4.32	0.83	1	0.5	8	3.7	22	10.1	75	34.4	112	51.4

Tutarlılık ölçütü bağlamında (madde 1) öğretmenlerin çoğunluğunun (% 91.5) konu bütünlüğüne önem verdikleri görülmektedir. Bir diğer maddeyi oluşturan, örneklerin konu ile ilişkili olup olmadığı seçeneğine (madde 5) verilen yanıtlarda da hemen hemen aynı durum gözlenmektedir (% 89.4). Konudan sapıp sapmama maddelerine (madde 4, madde 9) ilişkin bulgular, konuşma becerisi geliştirmede bu ölçütün de önemli olduğunu göstermektedir (%89). Ölçütlerin hiç birini dikkate almadığını bildiren öğretici bulunmamaktadır.

Özgünlük ölçütüne ilişkin bulgular (madde 6), öğretmenlerin bu konuda biraz daha esnek davrandıklarını göstermektedir. Kalıp ifadeler kullanma (madde 6) % 77.8, anlatım biçimi (madde 4) % 83, basit, sıralı, bağlı, eksilteli, devrik tümce kullanma (madde 2) % 78.5 olarak görülmektedir. Burada kalıp ifade kullanma maddesinde her zaman seçeneğinin (%52.3) diğer maddelere oranla biraz daha yüksek olması, özgünlük ölçütü bağlamında öğretmenlerin daha çok deyim, atasözü, nükteli söz kullanmaya önem verdikleri şeklinde değerlendirilebilir.

Doğruluk alt ölçütünde kullanılan sözcüklerin düzeye uygunluğu (madde 3) dikkate alınma oranı en yüksek madde olarak çıkmıştır (%88.2). Ayrıca bu oran, içerik temel ölçütü kapsamındaki diğer tüm maddeler içinde en çok dikkate alınan alt ölçütün, kullanılan sözcüklerin düzeye uygunluğu olduğunu göstermektedir. Doğruluk kapsamında bir diğer alt ölçüt olan: vurgu, tonlama, durak vb. dilsel öğelerin dikkate alınmasında oran (% 78.9), bir önceki ölçüte kıyasla oldukça düşüktür (madde 7).

Akıcılık: Öğrencinin tartışmayı uygun bir şekilde başlatma, sürdürme, söz kesme ve bitirmesini dikkate alma ölçütünün önemli olduğunu belirten öğretici sayısı (% 85.8) yüksek olarak belirlenmiştir (madde 11).

Etkileşim ölçütünü ölçmeye yönelik maddelerden biri olan: Karşıdaki kişinin yaşına, eğitim seviyesine, sosyal statüsüne göre kullandığı dile dikkat edip etmeme maddesine (madde 8) verilen yanıtlara göre (% 69.7) öğretmenlerin bu konuda daha esnek davrandıklarını söylemek mümkündür. Bir diğer madde olan “Değerlendiriciden gelen tepkilere göre öğrencinin konuşmasını şekillendirme” maddesinde ise (madde 10) sonuç benzerlik göstermektedir (% 78.4).

3.2. Anlatım Ölçütüne İlişkin Bulgular

Anlatım ölçütünün değerlendirilmesinde üç maddeden yararlanılmıştır: Sözcükleri doğru telaffuz etme; açık, anlaşılır ve net bir dil kullanma ve dilbilgisi yapılarını doğru kullanma.

Tablo 4. Konuşma Becerisini Ölçme Değerlendirmede Anlatım ölçütüne ilişkin Bulgular

Faktörler	Öğrencinin konuşma becerisini değerlendirirken "Öğrencinin konuşurken dikkate alıyorum." şeklinde doldurunuz.	n	\bar{X}		Hiç		Çok az		Bazen		Sıklıkla		Her zaman	
			ss	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	
Faktör2 Anlatım	1. sözcükleri doğru telaffuz edip etmediğini	21	4.7	0.4	0	0	1	0.	2	0.	5	24.	16	74.
	8	2	9										2	3
	2. açık, anlaşılır ve net bir dil kullanıp kullanmadığını	21	4.8	0.4	0	0	0	0	1	0.	3	17.	17	81.
8	1	0										9	8	7
3. dil bilgisi yapılarını doğru kullanıp kullanmadığını	21	4.5	0.7	2	0.	3	1.	1	4.	5	23.	15	69.	
8	9	2										4	2	7

Tablo 4'te görüldüğü gibi ilk sırada; açık, anlaşılır ve net bir dil kullanma seçeneği (madde 2) olmak üzere, bu konuda öğretmenler daha net bir tutum sergilemektedirler. Özellikle, her zaman şıkkı için verilen yanıtların (madde 2: % 81.7; madde 1: %74.3 ve madde 3: % 69.7) yüksekliği dikkat çekicidir. Bu oranlara sıklıkla (madde 1: % 24.3; madde % 17.9 ve madde 3: % 23.4) şıkkındaki yanıtlar da eklenince, konuşma becerisini ölçme değerlendirmede en çok önem verilen ölçütün *anlatım* olduğu değerlendirilmesi yapılabilir.

3.3. Zamanı Kullanma Ölçütüne İlişkin Bulgular

Zamanı kullanmaya ilişkin öğretmenlere üç soru sorulmuştur: Zamanı doğru kullanma, duraksamalar yapıp yapmama ve yaptığı yanlışları fark ettikten sonra düzeltip düzeltmeme.

Tablo 5. Konuşma Becerisini Ölçme Değerlendirmede Zamanı Kullanma Ölçütüne İlişkin Bulgular

Faktörler	Öğrencinin konuşma becerisini değerlendirirken "Öğrencinin konuşurken dikkate alıyorum." şeklinde doldurunuz.	n	\bar{X}		Hiç		Çok az		Bazen		Sıklıkla		Her zaman	
			ss	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	
Faktör 3 Zamanı kullanma	1. zamanı doğru kullanıp kullanmadığını	218	4.13	0.94	3	1.4	8	3.7	41	18.8	70	32.1	96	44.0
	2. duraksamalar yapıp yapmadığını	218	4.11	0.92	3	1.4	10	4.6	34	15.6	83	38.1	88	40.4
	3. yaptığı hataları fark ettikten sonra düzeltip düzeltmediğini	218	4.51	0.62	0	0	0	0	15	6.9	76	34.9	127	58.3

Tablo 5 incelendiğinde bu ölçütün değerlendirilmesinde seçenekler arasında en çok, yapılan yanlışların düzeltilip düzeltilmediğine ilişkin maddenin (madde 3) dikkate alındığı görülmektedir (% 93.2). Bu oran madde 1 için % 72.1, madde 2 için % 78.5 olarak hesaplanmış, madde 3'e oranla daha düşük olarak şekillendiği görülmektedir.

3.4. Bulguların Öğreticilerin Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Araştırmada cinsiyet, yaş aralığı, hizmet yılı, mezun olunan fakülte, eğitim durumu, ölçme değerlendirme dersi alma durumu, konuşma becerisinin nasıl ölçüleceğine ve değerlendirileceğine dair eğitim alma durumu gibi değişkenlerin alt faktörler üzerindeki etkileri de incelenmiştir. Araştırmanın amaç ve içeriğine uygun olarak oluşturulan araştırma soruları ve bu sorular doğrultusunda yapılan analizler aşağıdaki gibidir.

Öğreticilerin konuşma becerisini değerlendirmede dikkate aldıkları ölçütlerin cinsiyete göre değişip değişmediğini ortaya koymak amacıyla Mann Whitney U testi yapılmıştır. Bu testin sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Cinsiyet Değişkenine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

Ölçekler	Cinsiyet	N	Sıra Ortalaması	U	p
Zamanı Kullanma	Kadın	132	114.11	5068.0	.173
	Erkek	86	102.43		
Anlatım	Kadın	132	116.63	4735.0	.019
	Erkek	86	98.56		
İçerik	Kadın	132	114.09	5070.5	.182
	Erkek	86	102.46		
Ölçeğin Tamamı	Kadın	132	115.73	4854.0	.070
	Erkek	86	99.94		

Tablo 6 incelendiğinde *zamanı kullanma* ve *içerik* alt boyutu ile ölçeğin geneli üzerinde cinsiyet değişkeninin etkili olmadığı ($p>.05$) görülmektedir. Sıra ortalamalarının birbirine çok yakın olması da analiz sonuçlarını desteklemektedir. *Anlatım* alt boyutunda ise kadın öğretmenlerle erkek öğretmenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p<.05$). Sıra ortalamaları incelendiğinde kadın öğretmenlerin puanlarının (116.63) erkek öğretmenlere (98.86) oranla daha yüksek olduğu görülmektedir.

Öğreticilerin konuşma becerisini değerlendirmede dikkate aldıkları ölçütlerin yaşlarına göre değişip değişmediğini ortaya koymak için Kruskal Wallis testi yapılmıştır. Test sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Yaş Değişkenine İlişkin Kruskal Wallis Testi Sonuçları

Ölçekler	Yaş	N	Sıra Ortalaması	sd	χ^2	p	Anlamli fark
Zamanı Kullanma	20-30	88	113.68	2	5.708	.058	-
	31-40	106	112.46				
	41 ve üstü	24	81.13				
Anlatım	20-30	88	108.95	2	2.005	.367	-
	31-40	106	113.15				
	41 ve üstü	24	95.42				
İçerik	20-30	88	113.40	2	1.667	.435	-
	31-40	106	109.61				
	41 ve üstü	24	94.71				
Ölçeğin Tamamı	20-30	88	113.89	2	2.934	.231	-
	31-40	106	110.44				
	41 ve üstü	24	89.25				

Tablo 7 incelendiğinde *zamanı kullanma* [$\chi^2(2) = 5.708, p > .05$], *anlatım* [$\chi^2(2) = 0.367, p > .05$], *içerik* [$\chi^2(2) = 1.667, p > .05$] alt faktörleri ile ölçeğin geneli [$\chi^2(2) = 2.934, p > .05$] üzerinde yaş değişkeninin etkili olmadığı ($p > .05$) görülmektedir. Sıra ortalamaları incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı fark oluşmasa da 41 ve üstü yaş grubunun ortalamalarının diğer yaş gruplarına oranla daha düşük olduğu görülmektedir. Ancak *zamanı kullanma* ölçütünde bu yaş grubunun daha esnek davrandıkları değerlendirmesini yapmaya yeterli bir veriden söz edilemez.

Konuşma becerisini değerlendirmede dikkate alınan ölçütlerin öğreticilerin hizmet yıllarına göre değişip değişmediğini belirlemek için Kruskal Wallis Testi yapılmıştır.

Tablo 8. Hizmet Yılı Değişkenine İlişkin Kruskal Wallis Testi Sonuçları

Ölçekler	Hizmet Yılı	N	Sıra Ortalaması	sd	χ^2	p	Anlamli fark
Zamanı Kullanma	0-5	102	110.97	2	0.774	.679	-
	6-10	78	111.47				
	11-15	38	101.5				
Anlatım	0-5	102	102.25	2	3.967	.138	-
	6-10	78	118.90				
	11-15	38	109.68				
	6-10	78	115.14				
İçerik	11-15	38	96.11	2	2.363	.307	-
	0-5	102	110.18				
	6-10	78	115.14				
	11-15	38	96.11				

Ölçeğin Tamamı	0-5	102	109.66	2	2.003	.367	-
	6-10	78	115.13				
	11-15	38	97.51				

Zamanı kullanma [$\chi^2(2) = 0.774, p > .05$], *anlatım* [$\chi^2(2) = 3.967, p > .05$], *içerik* [$\chi^2(2) = 2.363, p > .05$] alt faktörleri ile ölçeğin geneli [$\chi^2(2) = 2.003, p > .05$] üzerinde hizmet yılı değişkeninin etkili olmadığı ($p > .05$) görülmektedir. Sıra ortalamaları incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı fark oluşmasa da 11-15 hizmet yılı grubunun ortalamalarının diğer yaş gruplarına oranla daha düşük olduğu görülmektedir.

Öğreticilerin konuşma becerisini değerlendirmede dikkate aldıkları ölçütlerin mezun oldukları fakültele göre değişip değişmediğini ortaya koymak için Mann Whitney U testi yapılmıştır. *Zamanı kullanma*, *anlatım* ve *içerik* alt boyutu ile ölçeğin geneli üzerinde mezun olunan fakülte değişkeninin etkili olmadığı ($p > .05$) görülmektedir. Sıra ortalamalarının birbirine çok yakın olması da analiz sonuçlarını desteklemektedir. İlgili değişkine ait verilerin sonuçları Tablo 9'da verilmiştir:

Tablo 9. Mezun Olunan Fakülte Değişkenine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

Ölçekler	Mezun Olunan Fakülte	N	Sıra Ortalaması	U	P
Zamanı Kullanma	Fen Edebiyat	140	104.58	4771.5	.115
	Eğitim	78	118.33		
Anlatım	Fen Edebiyat	140	112.79	4999.0	.241
	Eğitim	78	103.59		
İçerik	Fen Edebiyat	140	105.40	4886.0	.197
	Eğitim	78	116.86		
Ölçeğin Tamamı	Fen Edebiyat	140	105.66	4922.0	.227
	Eğitim	78	116.40		

Araştırılan bir diğer değişken ise konuşma becerisini değerlendirmede dikkate alınan ölçütlerin öğretmenlerin mezuniyet durumlarına göre değişip değişmediğidir. Bunun için yapılan Mann Whitney U Testi sonuçları Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Mezuniyet Durumu Değişkenine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

Ölçekler	Mezuniyet Durumu	N	Sıra Ortalaması	U	P
Zamanı Kullanma	Lisans	63	117.33	4389.0	.233
	Yüksek L./Doktora	155	106.32		
Anlatım	Lisans	63	114.98	4537.0	.353
	Yüksek L./Doktora	155	107.27		
İçerik	Lisans	63	91.66	3758.5	.008
	Yüksek L./Doktora	155	116.75		
Ölçeğin Tamamı	Lisans	63	98.43	4185.0	.098
	Yüksek L./Doktora	155	114.00		

Tablo 10 incelendiğinde *zamanı kullanma*, *anlatım* alt boyutu ile ölçeğin geneli üzerinde mezuniyet durumu değişkenin etkili olmadığı ($p>.05$) görülmektedir. Sıra ortalamalarının birbirine çok yakın olması da analiz sonuçlarını destekler niteliktedir. Buna karşın *içerik* alt boyutunda mezuniyet grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p<.05$). Buna göre, sıra ortalamaları incelendiğinde yüksek lisans/doktora mezunu öğretmenlerin puanlarının (116.75) lisans mezunu olanlara oranla daha yüksek olduğu (98.53) görülmektedir.

Öğreticilerin konuşma becerisini değerlendirmede dikkate aldıkları ölçütlerin ölçme dersi alma durumlarına göre değişip değişmediğini gösteren Mann Whitney U Testi sonuçları Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11. Ölçme Dersi Alma Değişkenine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

Ölçekler	Ölçme Dersi Alma Durumu	N	Sıra Ortalaması	U	p
Zamanı Kullanma	Evet	132	115.82	4842.0	.610
	Hayır	86	99.80		
Anlatım	Evet	132	106.98	5343.5	.407
	Hayır	86	113.37		
İçerik	Evet	132	117.19	4660.5	.025
	Hayır	86	97.69		
Ölçeğin Tamamı	Evet	132	116.58	4741.0	.040
	Hayır	86	98.63		

Tablo 11 incelendiğinde *zamanı kullanma* ve *anlatım* alt boyutlarında ölçme dersi almış olmanın ölçüt belirlemede etkili olmadığı ($p>.05$) görülmektedir. Sıra ortalamalarının birbirine çok yakın olması da analiz sonuçlarını desteklemektedir. *İçerik* alt boyutu ile ölçeğin genelinde ise gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p<.05$). *İçerik* alt boyutunda ölçme değerlendirme dersi almış olan öğretmenlerin ortalamalarının (117.19) bu dersi hiç almamış olanlara oranla (97.69) daha yüksek olduğu görülmektedir. Ölçeğin geneli incelendiğinde benzer şekilde ölçme değerlendirme dersi almış öğretmenlerin ortalamalarının (116.58), almamış olanlara oranla (98.63) daha yüksek olduğu görülmektedir. Ölçeğin geneli için sonuçlar değerlendirildiğinde, ölçme değerlendirme dersi almış olma durumunun öğretmenlerin konuşma becerisini ölçme değerlendirmeye yönelik tutumlarında olumlu etkileri olduğu görülmektedir: Farkındalık düzeylerinin arttığı ve ölçüt belirlemede daha titiz ve bilinçli davrandıkları söylenebilir.

Konuşma becerisini değerlendirmede ölçüt belirlemenin konuşma becerisini ölçme değerlendirmeye yönelik eğitim alma durumlarına göre değişip değişmediğini ortaya koymak için yapılan Mann Whitney U Testi sonuçları Tablo 12’de görüldüğü gibidir.

Tablo 12. Konuşma Becerisini Değerlendirmeye İlgili Eğitime İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

Ölçekler	Konuşma Becerisini Değerlendirmeye İlgili Eğitim Alma Durumu	N	Sıra Ortalaması	U	p
Zamanı Kullanma	Evet	115	11568	5212.0	.119
	Hayır	103	102.60		
Anlatım	Evet	115	110.14	5848.5	.857
	Hayır	103	109.78		
İçerik	Evet	115	119.17	4810.0	.016
	Hayır	103	98.70		
Ölçeğin Tamamı	Evet	115	118.74	4860.0	.022
	Hayır	103	99.18		

Tablo 12 incelendiğinde *zamanı kullanma* ve *anlatım* alt boyutlarında konuşma becerisini değerlendirmeye ilgili eğitim alma durumu değişkeninin etkili olmadığı ($p>.05$) görülmektedir. Sıra ortalamalarının birbirine çok yakın olması da analiz sonuçlarını desteklemektedir. *İçerik* alt boyutu ile ölçeğin genelinde ise gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p<.05$). *İçerik* alt boyutunda konuşma becerisini ölçme değerlendirmeye ilgili eğitim alan öğretmenlerin ortalamalarının (119.17) almayanlara oranla daha yüksek (98.70) olduğu görülmektedir. Ölçeğin geneli incelendiğinde benzer sonuçlar görülmektedir: Konuşma becerisini ölçme değerlendirmeye ilişkin

eğitim alan öğretmenlerin ortalamalarının (118.74) eğitim almayanlara oranla (99.18) daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu veriler doğrultusunda, konuşma becerisini ölçme değerlendirme bilgisine sahip öğretmenlerin konuşma becerisinin değerlendirilmesinde ölçüt belirleme konusunda daha duyarlı ve bilinçli davrandıkları sonucuna varılabilir.

Sonuç ve Öneriler

Türkçenin Yabancı dil olarak öğretiminde temel dil becerilerinden biri olan konuşma becerisinin ölçümü ve değerlendirilmesi diğer becerilerden daha karmaşık ve buna koşut olarak nesnellığın sağlanmasında daha güç ve zorlayıcı yöntem ve yaklaşımların izlenmesini gerektiren bir süreçtir. Tüm alanlarda olduğu gibi yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde de ölçme değerlendirme öğrencilerin bilgi, beceri ve davranışlarının düzeyini belirlemede; yetersizliklerinin ya da güçlü ve zayıf yanlarının neler olduğunu somutlaştırmada ve bu doğrultuda sürecin verimliliğini değerlendirmede yol gösterici bir araçtır. Farklı aşamaları olan bu aracın en önemli öğelerinden birini, önceden belirlenmiş ölçme değerlendirme ölçütleri oluşturmaktadır. Bu nedenle, bu çalışmada konuşma becerisini ölçme değerlendirmede ölçütlerin neler olabileceği ve bu bağlamda öğretmenlerin hangi ölçütlere, ne ölçüde önem ve öncelik verdikleri saptanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında gerçekleştirilen ilk çalışma olması nedeniyle genel olarak yabancı dil öğretimine ilişkin alan yazın incelemesinden elde edilen veriler doğrultusunda, araştırmacı tarafından geliştirilen bir ölçek kullanılmıştır. Toplam üç faktör ve on yedi maddeden oluşan sormacadan elde edilen bulgular doğrultusunda sonuçlar şu şekilde özetlenebilir. İlk faktörde yer alan; *doğruluk*, *tutarlılık*, *akıcılık*, *özgünlük* gibi alt ölçütleri de kapsayan *içerik* ana ölçütüne ilişkin bulgulara göre:

1. *Doğruluk* ve *tutarlılık*, öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu tarafından önem verilen ölçütlerdir. İlk sırada *doğruluk* bağlamında, kullanılan sözcüklerin düzeye uygunluğu, hemen ardından ise *tutarlılık* kapsamında sırasıyla, örneklerin konu ile ilişkili olup olmaması, konu bütünlüğüne dikkat etme ve konudan sapıp sapmama gibi ölçütler yer almaktadır.

Akıcılık ölçütünde oran *doğruluk* ve *tutarlılık* ölçütlerine göre daha düşük olsa da, öğrencilerin tartışmayı uygun bir şekilde başlatmayı, sürdürmeyi, söz kesmeyi ve tartışmayı sonlandırmayı bilmesi öğretmenlerin yarısından biraz fazlası için her zaman; üçte biri için ise çoğunlukla dikkate alınan ölçütlerdir. Buna karşın öğretmenlerin *özgünlük* ve bugünün yabancı dil öğretimi/öğreniminin temel hedeflerinden birini oluşturan sözlü iletişim kurma becerisinde önemli bir etken olan *etkileşim* ölçütlerinde daha esnek davranabildikleri gözlenmektedir. Böylece etkileşimin sağlanmasında önemli olan; karşıdaki kişinin yaşına, eğitim durumuna, sosyal statüsüne göre ya da değerlendiriciden gelen tepkilere göre öğrencinin konuşmasını

şekillendirmesi, öğretmenlerin öncelikli beklentileri arasında yer almamaktadır. Burada özellikle, her zaman seçeneğinde gözlenen düşünüş ve buna karşın sıklıkla seçeneğine yönelimdeki artıştan hareketle öğretmenlerin bu konuda kararsız kaldıkları sonucuna varılabilir. Oysa bugünün talep ve ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte bir yabancı dil öğretiminin hedefleri arasında iletişim ve buna koşut olarak etkileşim önemli bir unsurdur. Dolayısıyla bir dile hâkim olabilmenin zorunlu koşullarından biri de o dilin toplumsal ve kültürel öğelerinin özellikleri ve işlevlerini bilmek; bir iletişim ortamı ve bağlamında işlevlerini anlayabilmek önemlidir. Bu nedenle Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde dil becerilerinin geliştirilmesinde bu boyutun önemi göz ardı edilmemelidir.

Özgünlük ve etkileşim ölçütleri ve bu ölçütleri oluşturan maddeler içinde en yüksek oran *özgünlük* bağlamında deyim, atasözü, nükteli söz gibi kalıp sözlerin kullanımında gözlenmektedir. Öğreticilerin yarıdan biraz fazlası bu ölçütü her zaman dikkate aldıklarını bildirmişlerdir.

Öğreticilerin çok kesin olmadıkları bir diğer alt ölçüt ise *doğruluk* bağlamında; vurgu, tonlama, durak vb. dilsel öğelerin dikkate alınıp alınmamasıdır.

2. *Anlatım* hem üç temel ölçüt hem de tüm alt ölçütler içinde öğretmenlerin en net tutum sergiledikleri ölçüttür. En çok; açık, net, anlaşılır bir dil kullanma olmak üzere, sözcükleri doğru telaffuz edebilme ve dilbilgisi yapılarını doğru kullanma öğretmenlerin büyük çoğunluğu için ilk sırada gelen ölçütlerdir.

3. *Zamanı kullanma* konusunda öğretmenlerin yarıdan fazlası için, yanlışların fark edilip düzeltilmesi önemli bir alt ölçüttür. Ancak sınav sırasında öğrencinin zamanı doğru kullanıp kullanmaması ve duraksamalar yapıp yapmaması konusunda öğretmenlerin daha esnek davranabildikleri görülmektedir: Bu ölçütün her zaman dikkate alınma oranı yarıdan daha azdır.

Ayrıca, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde konuşma becerisini ölçme değerlendirmeye yönelik ölçütlerin ve bu ölçütlerden hangilerinin, ne ölçüde önemli olduğunun belirlenmesinde öğretmenlerin bazı demografik özelliklerinin etkili olup olmadığına da bakılmış ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

1. Cinsiyet değişkeninin *içerik* ve *zamanı kullanma* ölçütlerinde önemli bir etken olmadığı saptanmıştır. *Anlatım*da ise kadın öğretmenlerin, erkeklere oranla bu ölçüte daha çok önem verdikleri görülmüştür.

2. Yaş, mezun olunan fakülte gibi değişkenlerin ölçüt belirlemede etkili olmadığı saptanmıştır.

3. Öğreticilerden lisansüstü eğitim almış olanların *içerik* ölçütüne, eğitim almamış olanlara göre daha fazla önem verdikleri görülmüştür. Ancak öğretmenlerin eğitim düzeylerinin *zamanı kullanma* ve *anlatım* ölçütlerini belirlemede etkin değişkenler olmadığı anlaşılmıştır.

4. Ayrıca öğreticilerin genel olarak ölçme değerlendirme ya da konuşma becerisini ölçme değerlendirmeye yönelik eğitim almış olmaları *içerik* ölçütünü dikkate almalarında, olumlu yönde etkili olmaktadır. Buna karşın *zamanı kullanma* ve *anlatım* ölçütlerinin dikkate alınmasında, ölçme değerlendirmeye yönelik eğitim almış olma durumunun fark yaratıcı bir değişken olmadığı gözlenmiştir.

Sonuç olarak, tüm bu veriler değerlendirildiğinde hem çalışmanın genelinde saptanan sonuçların daha anlamlı ve geçerli nitelik kazanabilmeleri hem de yukarıda belirtilen değişkenlerin etkilerinin doğruluğu ve nesneliliğinin kanıtlanabilmesi için yeni bakış açılarıyla yapılacak, farklı araştırmalara gereksinim olduğunun altını çizmek gerekir. Genel olarak yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde dil becerilerini ölçme değerlendirme, ama özellikle sözlü iletişim becerisini ölçme değerlendirme araştırmacıların ele aldıkları konular arasında yer almamaktadır. Oysa bu tür çalışma ve araştırmalar çok katmanlı ve karmaşık bir süreçten oluşan sözlü iletişim becerisi ve bu becerinin değerlendirilmesinde bugünün gereksinim ve koşullarına cevap verebilecek yöntem ve yaklaşımların saptanabilmesinde; kullanılacak teknik ve malzemelerin geliştirilmesinde yol gösterici olacaklardır.

Bu araştırmada en kapsamlı ölçütü oluşturan *içerik* bağlamında öğreticilerin farkındalık düzeylerinin eğitim seviyeleri ve niteliğine göre değişmesi önemli bir soruna işaret etmektedir: Lisansüstü eğitim almış olanlar ve ölçme değerlendirme konusunda bilgi sahibi olanlar bu ölçüte daha çok önem vermektedirler. Bu da genellikle yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde tüm becerilere ve özellikle konuşma becerisini ölçme değerlendirmeye yönelik hizmet içi eğitimlere gereksinim olduğunu göstermektedir.

Ayrıca, tüm bu tür araştırma, seminer ve eğitimler alana ilişkin bir başka soruna da çözüm üretici katkılar sağlayabilir. Bugün dünyada yabancı dil öğretiminin ölçümü ve değerlendirilmesinde yaklaşım, teknik ve uygulamalara ilişkin yol gösterici, referans niteliğinde kaynaklar vardır. Örneğin, Diller İçin Avrupa Ortak Çerçeve Metni, Uluslararası ölçünlendirilmiş sınavlar: ESOL, TOEFL, IELTS, TRINITY, COLLEGE LONDON, PERSON TEST, İTEP, DALF, DELF, TestDaF, DSD, Goethe Zertifikat vb. Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde ise, üniversitelere bağlı Türkçe Dil Merkezleri ve Yunus Emre Enstitüsü gibi tüm kurum ve kuruluşlarda dil seviye tespit sınavları farklı uygulamalar, teknikler ve ölçütler doğrultusunda yapılmaktadır. Hatta bu farklı uygulamalar bazen konuşma becerisinin bağımsız bir beceri olarak değerlendirilip ölçülmesinin önüne geçebilmektedir. Bunun sonucu olarak farklı kurum ve kuruluşlardan alınan yeterlik belgelerinin ulusal ve uluslararası denkliğinde ciddi sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Allen, J.P.B. ve Widdowson, H.G. (1981). Teaching the Communicative Use of English. C. Brumfit ve K. Johnson (Ed.) *The communicative approach to language teaching* içinde (ss. 122-142) London: Oxford University Press.
- Bachman, L. F. (1995). *Fundamental Considerations in Language Testing*. Oxford: Oxford University Press.
- Bailey, K. M. (1998). *Learning About Language Assessment: Dilemmas, Decisions and Directions*. Boston: Heinle&Heinle Publishers.
- Başol, G. (2015). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme* (3. bs.). Ankara: Pegem Akademi.
- Baykul, Y. (2000). *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme: Klasik Test Teorisi ve Uygulaması*. Ankara: ÖSYM Yayınları.
- Brown, H. D. (2004). *Language Assessment: Principles and Classroom Practices*. New York: Pearson Education Inc.
- Brown, J. D. (2005). *Testing in Language Programs*. New Jersey: Mc Graw Hill.
- Büyüköztürk, Ş. (2004). *Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem.
- Council of Europe. (2018). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment - Companion Volume with New Descriptors*. France: Council of Europe Publications. 15 Nisan 2020 tarihinde <https://rm.coe.int/cefr-companion-volume-with-new-descriptors-2018/1680787989> adresinden erişilmiştir.
- Demirel, Ö. (2003). *Yabancı Dil Öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Douglas, D. (1994). Quantity and Quality in Speaking Test Performance. *Language Testing*, 23(4), 125-144.
- Erkuş, A. (2012). *Psikolojide Ölçme ve Ölçek Geliştirme-I Temel Kavramlar ve İşlemler*. Ankara: Pegem Akademi.
- Gampper, C. (2013). Improving English Test Qualities. *Thammasat Review*, 16(Special Issue, 3), 73-83.
- Higgs, T. ve Clifford, R. 1982. The Push Toward Communication. T. Higgs (Ed.), *Curriculum Competence and the Foreign Language Teacher* içinde (ss. 57-136). Skokie, IL: National Textbook Company.
- Hughes, A. (1989). *Testing for Language Teachers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hughes, A. (2003). *Testing for Language Teachers*. Glasgow: Cambridge University Press.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayıncılık.
- Karagöz, Y. (2017). *SPSS ve AMOS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kartal, M. ve Bardakçı, S. (2018). *SPSS ve AMOS Uygulamalı Örneklerle Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizleri*. Ankara: Akademisyen Yayınları.

- Knight, B. (1992). Assessing Speaking Skills: A Workshop for Teacher Development. *ELT Journal*, 46(3), 294-302.
- Köse, D. (2004). Yabancı Dil Öğretiminde Ortak Ölçütler ve TÖMER. *Dil Dergisi*, 125, 24-34.
- Köse, D. (2008). Türkçenin Yabancı Dil Öğretiminde Sınavların Hazırlanması ve Uygulanması. *Dil Dergisi*, 139, 36-47.
- Kubiszyn, T. ve Borich, G. (2007). *Educational Testing and Measurement: Classroom Application and Practice* (8. bs.). Danvers, MA: Wiley Jossey-Bass.
- Mitchell, R. ve Myles, F. (2002). *Second Language Learning Theories*. A Member of the Hodder Headline Group. London.
- Özçelik, D. A. (2011). *Ölçme ve Değerlendirme*. (4. bs.). Ankara: ÖSYM Yayınları.
- Özdamar, K. (2017). *Ölçek ve Test Geliştirme Yapısal Eşitlik Modellemesi*. Eskişehir: Nisan Yayınevi.
- Roca-Varela, M. L. ve Palacios, M. I. (2013). How are Spoken Skills Assessed in Proficiency Tests of General English as a Foreign Language? A Preliminary Survey. *International Journal of English Studies*, 13(2), 53-68. 15.02.2021 tarihinde <https://revistas.um.es/ijes/article/view/ijes.13.2.185901/153751> adresinden erişilmiştir.
- Savignon, S. J. (1977). *Communicative Competence; Theory and Classroom Practices* (2. bs.). New York: McGraw Hill.
- Tagliante, Ch. (2006). *La Classe de Langue* (Nouvelle Edition). Paris: CLE International.
- Tan, Ş. (2014). *Öğretimde Ölçme ve Değerlendirme KPSS El Kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Tekin, H. (2009). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Ankara: Yargı Yayınları.
- TELC. (2013). *Diller için Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi: Öğrenim, Öğretim ve Değerlendirme* (2. bs.). Almanya: Telc GmbH.
- Turgut, F. (1997). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme Metotları* (10. bs.). Ankara: Gül Yayınevi.
- Turgut, M. F. ve Baykul, Y. (2015). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Ankara: Pegem Akademi.
- Weir, C. J. (1988). *Communicative Language Testing*. London: Prentice Hall.
- Yavuz Kırık, M. (2008). *Yabancı Dil Olarak İngilizce Öğretmenlerinin Ölçme Değerlendirme Bağlamında Tutum ve Yaklaşımları* (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.

AKADEMİK TÜRKÇE SÖZCÜK LİSTESİ OLUŞTURMA ÜZERİNE DERLEMEN ÖĞRETİME KURAMSAL TARTIŞMALAR*

*Elif SAYAR, Ayten GENÇ***

Öz: 1980'lerin sonlarından günümüze kadar geçen süreçte ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında birçok önemli çalışma yapılmış olmasına rağmen uluslararası öğrencilere akademik Türkçe öğretimine yönelik sınırlı sayıda çalışma yapıldığı alanyazında gözlemlenen bir durumdur. Yayımlanan tez, makale ve kitaplar, uluslararası öğrencilere yönelik akademik Türkçe alanyazınının gelişmesine önemli katkılarda bulunmuş; bu süreçte düzenlenen çalıştaylar ve konferanslarda sunulan bildirilerde bu öğrenci grubunun ihtiyaçlarına, hazırlanan ders kitaplarına, ders malzemeleri ile ölçme-değerlendirme yöntemlerine yönelik birçok sorun tartışılmıştır. Ancak akademik Türkçe alanının karşılanması gereken önemli ihtiyaçlarından bazıları hâlâ çalışılmayı beklemektedir. Bu ihtiyaçlardan biri de akademik Türkçe için geniş kapsamlı, dengeli ve temsil gücü yüksek bir derlem ile bu derlemden hareketle uluslararası öğrencilere yönelik genel akademik amaçlı Türkçe için oluşturulmuş bir sözcük listesidir. Bahsedilen ihtiyaçtan hareketle bu çalışmanın amacı, derlem dilbilimin dil öğretimi/öğreniminde özellikle söz varlığı çalışmalarında kullanımını incelemek, derlemden hareketle sözcük listesi oluşturmanın önemini tartışmak ve Türkçe için oluşturulmuş mevcut akademik sözcük listelerinin özelliklerini ortaya koyarak yeni bir sözcük listesi oluşturmaya duyulan ihtiyaca yönelik kuramsal bir çerçeve sunmaktır. Bu kuramsal çalışmayla derlem dilbilim alanındaki araştırmaları daha işlevsel kılacak ve ikinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanının uygulama tabanına katkı sağlayacak bir model sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Akademik sözcük listesi, derlem dilbilim, Türkçe söz varlığı.

Theoretical Discussions on Developing Academic Turkish Vocabulary List: From Corpus Linguistics to Education

Abstract: Although significant research on teaching Turkish as a second or foreign language has been done from the late 1980s to the present, it is also apparent from literature reviews that very little research has been done on academic Turkish teaching to international students. Turkish academic literature

* Makale Türü: Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 23.01.2023 - 25.04.2023

Bu makale, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde Prof.Dr. Ayten GENÇ danışmanlığında yürütülen “Uluslararası Öğrencilere Yönelik Akademik Türkçe Söz Varlığının Tespiti” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Öğr.Gör., İstanbul Teknik Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, İngilizce Hazırlık Birimi, İstanbul, Türkiye. E-posta: elifsayar@itu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4088-8193.

Prof.Dr. Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Alman Dili Eğitimi Ana Bilim Dalı, Ankara, Türkiye. E-posta: dogu@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6852-9961.

for international students has developed significantly thanks to published theses, papers, and books. The textbooks, course materials, and measurement and assessment methodologies have all been topics of discussion at workshops, conferences, and specific papers have been presented. However, certain aspects are still awaiting research and some of crucial requirements are still lacking in academic Turkish literature. One of these requirements is creating a vocabulary list for general academic Turkish for international students based on a complete, balanced, and representative corpus for academic Turkish. The purpose of this study is to examine the application of corpus linguistics in language learning and teaching, particularly in vocabulary studies; to discuss the significance of developing a vocabulary list based on corpus, and to provide a theoretical framework for the requirement to develop a new vocabulary list by exposing the characteristics of the existing academic word lists for Turkish. The study comes to remedy this need and attempts with this theoretical study to propose a model that will make corpus linguistics research more useful and thus contribute to the practical foundation of the field of teaching Turkish as a second or foreign language.

Keywords: Academic vocabulary list, corpus linguistics, Turkish vocabulary.

Giriş

Gelişen teknolojinin yansımaları ile artan iletişim olanakları sayesinde toplumlar birbirine yakınlaşmış, bireyler arası iletişim kurma yolları çeşitlenmiş ve böylece farklı dilleri öğrenme ihtiyacı artmıştır. Bireyler hızla gelişen ve değişen dünyada daha iyi bir işe sahip olmak, başka kültürler tanımak, farklı bakış açıları kazanmak ya da sadece popüler kültürü yakından takip edebilmek için başka bir dil öğrenme arayışına girmişlerdir. Tüm bu sebepler özellikle başka bir ülkede eğitim görmek isteyen gençleri ikinci dil öğrenmeye teşvik etmekte ve bu durum uluslararası öğrenci hareketliliğini artırmaktadır.

Küresel çapta artan uluslararası öğrenci hareketliliğinde Türkiye'nin payı artmakta ve Türkiye, her geçen yıl daha fazla öğrenci tarafından tercih edilmektedir. Bologna Süreci, TURQUAS Projesi, Erasmus ve Erasmus+ Programları, Türkiye Bursları, Mevlana Değişim Programı, Ortak Diploma Programları, Proje Tabanlı Uluslararası Değişim Programı, YABSİS Projesi, Okul Tanıma ve Denklik Yönetmeliği, doktora öğrencilerinin mezuniyetleri sonrası Türkiye'de kalış sürelerinin uzatılması, YÖK'ün uluslararası öğrencilere yönelik burs vermeye başlaması, mültecilerin yükseköğretime dâhil edilmesi gibi uygulamalar; bu payı güçlendiren önemli girişimlerden bazılarını oluşturmaktadır (YÖK, 2017).

Türkiye'de uluslararası öğrencileri burs vererek bu hareketliliği sağlayan ve takip eden önemli kurumların başında Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) gelmektedir. YTB verilerine göre Türkiye'de eğitim gören uluslararası öğrenci sayısı, 1975 yılında yalnızca 800 bin iken bu sayı, 2010 yılında 4 buçuk milyona ulaşmıştır. Bugün 7 buçuk milyon olan bu sayının 2030

yılında ise 20 milyona ulaşacağı tahmin edilmektedir. Son 10 yılda Türkiye’deki yükseköğretim kurumlarında okuyan uluslararası öğrenci sayısında %75 oranında bir artış kaydedilmiştir ve güncel rakamlara göre Türkiye, 25 bini burslu olmak üzere yaklaşık 148 bin uluslararası öğrenciye ev sahipliği yapmaktadır (YTB, 2022).

Türkiye’de sayıca artan uluslararası öğrenciler ve bu öğrenci grubunun farklılaşan gereksinimleri, özel amaçlı dil öğrenimi/öğretimi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu ihtiyaç doğrultusunda, Türkiye’deki üniversiteler bünyesinde kurulan dil öğretimi ve uygulama merkezlerince A1 seviyesinin başından C1 seviyesi sonuna kadar verilen eğitimin yeterli gelmemesi, öğrencilerin bölüm derslerinde zorlanmaları, öğretim üyelerinin bu durumu ilgili kişi ve kurumlara iletmeleri sonucunda C1 seviyesini başarı ile tamamlayanların lisans veya lisansüstü eğitimlerinden önce akademik Türkçe dersleri almaları kararlaştırılmıştır.

Verilen bu eğitimin sürdürülebilirliğini ve sürekliliğini sağlamak ve niteliğini korumak amacıyla lisans ve lisansüstü öğrenim gören uluslararası öğrencilere yönelik yapılan birçok çalışma, akademik Türkçe yeterliliği konusunda yaşanan sorunlara dikkat çekmektedir (Demir, 2017; Demir ve Genç 2019; Konyar, 2019; Tok, 2012; Yahşi Cevher ve Güngör, 2015). Bu çalışmalar, C1 seviyesini bitiren öğrencilerin bölümlerine başladıklarında zorlandıklarını ortaya koymakta ve akademik Türkçe derslerinin gerekliliğinin altını çizmektedir. Bu ihtiyaçtan hareketle YTB, burs verdiği uluslararası öğrenciler için akademik Türkçe derslerini zorunlu kılmıştır. YTB’nin İdare Faaliyet Raporunda burs verilen öğrencilerin öğrenim görecekleri bölüm ve programlara uyum sağlayabilmeleri için 160 saat akademik Türkçe eğitimi almasına yönelik karar paylaşılmıştır (YTB, 2016). Bu karar, özel amaçlı dil öğretiminin bir alt alanı olan akademik amaçlı dil öğretimi programlarına duyulan ihtiyacı da beraberinde getirmiştir.

Uluslararası öğrenciler için akademik Türkçe dersleri aracılığıyla akademik dil becerileri kazanmaları, akademik söylemlerde kullanılan yazılı ve sözlü dili tanımaları, bu söylemlere yönelik kavram bilgilerini geliştirerek yazılı ve sözlü üretimlerde bulunmaları hedeflenmektedir. Bu hedefler aslında akademik amaçlı dil öğretimi programlarının hedefleriyle de örtüşmektedir. Schleppegrell (2012, s. 410) tarafından ifade edildiği gibi akademik dil kavramı, “1970’lerde ve 1980’lerde öğrencilerin okulda kullandıkları dilin zorluklarına ve okuldaki dil beklentilerinin birçok öğrenci için ev ve toplum dilinden nasıl farklı olduğuna dikkat çeken araştırmalardan hareketle ortaya çıkmıştır”. Buradan hareketle akademik amaçlı dil öğretimi, öğrencilerin özellikle eğitim hayatlarında karşılaşacakları dil ile başa çıkma ve bu dili kullanma süreçlerinde sahip olmaları gereken/beklenen becerileri kazandırmayı hedeflemektedir. Çalışma becerileri olarak da adlandırılan bu beceriler, elbette dört temel dil becerisinden yalnızca biriyle ilişkili olmamakla birlikte bazen bu temel becerilerle eş zamanlı da

kullanılmaktadır. Bu araştırma kapsamında, akademik dil becerileri ve söz varlığı ilişkisi çalışılırken derlem dilbilimsel bir perspektifle akademik sözcük bilgisinin öğrencilerin akademik beceri geliştirme süreçlerine sağladığı faydalar ortaya konulacaktır.

Bilindiği gibi akademik söylem topluluğunun bir parçası olmak, çeşitli yazılı ve sözlü üretimlerde bulunurken birkaç milyon sözcükle karşılaşmak/başa çıkmak olarak da yorumlanabilir. Buradan hareketle akademik Türkçe dersleri, öğrencilerin akademik sözcük bilgilerini geliştirmeleri ve lisans/lisansüstü eğitimlerine dil yetkinliği bakımından daha nitelikli biçimde başlamaları açısından oldukça önemlidir. Bu sebeple bu derslere katılacak öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeyleri ve eğitimini alacakları alanlar gözetilerek kurs planlamaları ve bu kurslarda kullanılacak materyallerin içerik düzenlemeleri yapılmalıdır. Söz konusu materyal düzenlemelerinin yapılabilmesi için dilin temel inşa malzemeleri olan sözcükler ile bu malzemeleri bir arada tutan ve anlamlı bütünler hâline getiren dil yapılarının belirlenmesi gerekir. Bu çalışma kapsamında yukarıda bahsedilen ihtiyaçlara cevap verebilmek için akademik Türkçe derslerinde/materyallerinde kullanılacak sözcüklerin seçileceği derlemin ve bu derlemden hareketle genel akademik amaçlı sözcük listesi oluşturulmasının kuramsal temelleri tartışılacaktır. Bu amaçla öncelikli olarak derlem dilbilim ve kullanım alanlarına yönelik temel bilgiler aktarılacak, derlem dilbilimin söz varlığı çalışmalarında kullanımı ve sözcük listelerini derlem dilbilim uygulamalarından faydalanarak oluşturmanın önemi tartışılacak, Türkçe için oluşturulmuş akademik sözcük listesi araştırmaları paylaşıldıktan sonra yeni bir sözcük listesi oluşturmaya duyulan ihtiyaç, gerekçeleriyle ortaya konulacaktır.

1. Derlem Dilbilim ve Kullanım Alanları

Belirli ölçütlerle oluşturulmuş çok sayıda otantik metinden oluşan bir metin kümesi olarak tanımlanabilecek olan derlemlerin kullanım alanları oldukça çeşitlidir. Toplumdilbilimden sözlük hazırlamaya, çeviri çalışmalarından anlambilime birçok fayda sağlayan derlemlerin alanyazına katkıları her geçen gün daha da artmaktadır.

Özellikle Batı'da 20. yüzyılın ortalarından itibaren dile, dilin yapısına, kullanımına ve içerimlerine dair felsefi ve bilimsel düzeydeki tartışmalar, bu konudaki daha önceki bazı kabulleri sarsmış, dille ilgili çalışmalara zemin oluşturan ontolojik ve epistemolojik dayanaklarda belirli kaymalara yol açmıştır. Dilin yapısına ve kullanımına dönük temellendirmelerdeki bu kaymalar, söz varlığı ya da derlem çalışmalarının önünü açmış, özellikle de dil öğreniminde tatmin edici sonuçlara ulaşmak için hangi unsurların öncelenmesi gerektiği sorusunu daha önemli hâle getirmiştir (Esgin, 2016, s. 57).

Bu öncelenin yapılabilmesi, dilin gerçek hayattaki kullanımlarının tespit edilmesini sağlayan derlem dilbilim çalışmalarındaki artış sayesinde olmuştur. Böylelikle uygulamalı dilbilimciler ve dil uygulayıcıları, anadili kullanımları hakkında daha fazla bilgi edinerek bunları dil öğretimine taşıma şansına sahip olmuşlardır. Zamanla bilgisayar teknolojisindeki gelişmeler, derlemlerin oluşturulmasını kolaylaştırmış ve derlem dilbilim verileri, dil öğrenimi/öğretimine kaynaklık eder hâle gelmiştir.

Sinclair (1991, s. 171) derlemi “bir dili veya dil değişkesini karakterize etmek için seçilen doğal dil oluşumlarının bir koleksiyonu” olarak tanımlamaktadır. Meyer (2002, s. xi) ise “üzerinde bazı genel dilbilimsel analizlerin yapılabileceği metinler veya metin parçaları topluluğu” olduğunu ifade etmektedir. Doğal dil kullanımına yönelik örnekler taşıyan bu metin yığınları üzerinde yapılan incelemeler, derlem dilbilimin doğuşuna yol açmıştır.

Derlem dilbilim, geniş bir metin koleksiyonundaki fenomenleri çok çeşitli ve çok miktarda metinde dilbilimsel öğeler için ayrıntılı bir arama yaparak yorumlamaya çalışır (O’Keeffe ve McCarthy, 2010, s. 3). Bu bakımdan derlem aramasından elde edilen bulgular, belirli bir dilin veya bir dil kesitinin örneği olabilir. Derlem dilbilim araçları kullanılarak temsil gücü yüksek, dengeli ve geniş derlemler üzerinden yapılan incelemeler sayesinde bu örnekler, o dili veya dil kesitini temsil edecek şekilde genellenebilir. Bu genellenebilir veri kümeleri aracılığıyla derlem dilbilimin ana paradigması olan yazılı ve sözlü otantik dile yönelik incelemeler, dilsel betimlemelere yönelik yeni yaklaşım ve kuramların ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır. Bu örnekler ayrıca dil öğrenimi/öğretimi pedagojisine yönelik hem kuramsal tanımlamalar için sağlam bir dayanak hem de uygulama açısından dil öğrenimi/öğretimi için girdi sağlamıştır.

Derlem dilbilimde genellikle tümevarımlı bir yol izlenir. Gerçek durumlarla ilgili gözlemlerden yola çıkılarak bir dil ya da kültürle ilgili kuramsal açıklamalara gidilir. Dil olgularının gözlemlenmesi, varsayımların oluşturulmasına öncülük eder; bir sonraki aşama ise tekrar eden durumlardan yola çıkılarak yapılan genellemelerdir. Son adım ise tüm gözlemlerin kuramsal bir açıklama temelinde birleştirilmesidir (Tognini-Bonelli, 2001, s. 2). Derlem dilbilim çalışmalarında tekrar eden dil olgularının istatistiksel yöntemler kullanılarak saptanabilmesi, araştırmanın daha büyük bir evreni temsil edebilmesine katkı sunmaktadır. Böylece daha nesnel çıkarımlarda bulunulabileceği gibi başka incelemelerde yararlanılmak üzere kuramsal veriler de elde edilebilmektedir.

Alanyazında derlem dilbilimin bir metodoloji mi yoksa dilbilimin bağımsız bir dalı mı olduğu konusunda tartışmalar yer almaktadır. Sardinha (2011, s. 33) derlem dilbilimin bir metodoloji olup olmadığına karar vermek için “kimin ne amaçla kullandığını” belirlemeyi önermektedir. Ona göre derlem dilbilim; birkaç farklı teori ile birlikte kullanılabildiğinden, veri toplama ve analiz etmeye yönelik

bir dizi prosedür olabildiğinden bir metodoloji olarak düşünülebilir. Leech'e (1992, s. 106) göre ise "bilgisayar temelli derlem dilbilim, sadece dili incelemek için ortaya çıkan yeni bir metodoloji değil aynı zamanda yeni bir araştırma girişimi ve konuya ışık tutan yeni bir felsefî yaklaşımdır." McEnery ve Wilson (1996, s. 2) derlem dilbiliminin dilin bazı yönlerini tanımlamaya/açıklamaya odaklanan sözdizimi, anlambilim ve toplumdilbilim gibi bir dalı olmadığını belirtmektedirler. Aksine derlem dilbilimin "dilini açıklama veya tanım gerektiren bir yönü olmaktan çok bir metodoloji" olduğu fikrini savunmaktadırlar. Diğer yandan Tognini-Bonelli (2001, s. 1) derlem dilbiliminin bugüne kadar bu metodolojik rolün çok ötesine geçtiğini ve bağımsız bir disiplin hâline geldiğini iddia etmektedir. Derlem dilbiliminin uygulamalı dilbilim alanına ait olmasına rağmen, bir ön-uygulama metodolojisi olarak görülebilmesi bakımından aynı şemsiye altında yer aldığı diğer disiplinlerden ayrıldığını savunmaktadır. Bir metodoloji, belirli bir durumda belirli bir kurallar dizisinin veya bilgi parçalarının kullanılması olarak tanımlanabilir. Oysa araştırmacı, derlem dilbilimi bir "ön uygulama" olarak tanımlarken belirli olguları önceden verilmiş olarak kabul ederek başlayan diğer uygulamalardan farklı olarak, derlem dilbiliminin uygulamadan önce kendi kural dizilerini ve bilgi parçalarını tanımlayacak bir konumda olduğunu iddia etmektedir. Bu nedenle derlem dilbilimi, teorik bir statüye sahiptir ve diğer uygulamalara özel olarak katkıda bulunabilecek bir konumdadır. Bu çalışma kapsamında derlem dilbilimin kendine has kuralları olan bir ön uygulama olduğu düşünülse de fonetik, semantik, sözdizimi veya edimbilim gibi bağımsız bir dilbilim dalından ziyade bir metodoloji olduğu fikri savunulmaktadır.

Derlem çalışmaları, derlem temelli ve derlem çıkışlı olmak üzere iki ana araştırma yaklaşımında ele alınmaktadır. Biber'e göre "Derlem temelli araştırmaların temel amacı kullanım ve varyasyonların sistematik örüntülerini analiz etmekten derlem çıkışlı çalışmalarda dilsel yapıların kendileri derlemin analizinden ortaya çıkmaktadır" (2010, s. 162). Derlem temelli yaklaşımda derlem, destekleyici bir verinin onaylanması için bir depo olarak kullanılır. Başka bir deyişle bu yöntemde, sezgisel bilgiyi doğrulamak ve beklentileri doğrulamak için veya zaten var olan teorilerin bir kanıtı olarak derlem verileri kullanılır. Bu nedenle derlem verileri aslında doğrulama desteğine ihtiyaç duyulduğunda kullanılan bir materyal rolünü üstlenmektedir. Öte yandan derlem çıkışlı yaklaşım, derlemden verilerin çıkarıldığı ve dilbilimsel fenomenlerin önceden oluşturulmuş varsayımlar ve beklentiler olmaksızın saptandığı deneysel bir temel olarak hizmet eden bir metodolojidir. Diğer bir deyişle derlem çıkışlı yaklaşımda araştırmacıların doğrulanacak bir bilgisi veya bir kuram yoktur. Derlemi başka bir materyal yerine çalışmalarının temelini koyarlar. Derlem, çalışmak için veri elde etmenin deneysel temelini oluşturur (Tognini-Bonelli, 2001, s. 84). Bu tanımlardan yola çıkarak bir derlemden hareketle akademik söz varlığını tespit

etmeyi ve genel akademik amaçlı bir sözcük listesi oluşturmayı hedefleyen bu çalışmanın derlem çıkışlı bir çalışma olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Gerek derlem temelli gerek derlem çıkışlı çalışmalarda dilin genel kullanım özelliklerinin keşfedilmesi, sezgiler yerine dilin otantik kullanımlarından hareketle çıkarımlara gidilmesi hedeflenmektedir. Biber ve Reppen'e (2015, s. 1) göre derlem dilbilim, dil değişkeleri ile dil kullanımının deneysel incelemelerini kolaylaştıran ve diğer yöntemlere göre genellenebilirlik ve geçerliliği daha yüksek olan bulguları ortaya koyan bir araştırma yöntemidir. Derlem dilbilim çatısı altında yürütülen çalışmalar, belirli araştırma hedeflerini ve ayırt edici analitik özellikleri taşımaktadır. Onlara göre derlem dilbilim:

1. Deneyseldir, doğal metinlerdeki gerçek kullanım örüntülerini inceler.
2. Doğal dil kullanımlarını örnekleyen metinlerin büyük bir koleksiyonu olarak tanımlanabilen derlemin çözümlenmesine dayanır.
3. Çözümleme sürecinde geniş ölçüde hem otomatik hem de interaktif bilgisayar teknolojilerinden yararlanır.
4. Hem nicel hem de nitel analiz tekniklerini kullanır.

Büyük veri kümelerinin belirli standartlar çerçevesinde daha nesnel ve daha hızlı işlenmesini sağlayan derlemler; stilistikten edimleme, konuşma incelemesinden tarihsel dilbilime kadar birçok dilbilim alanına katkılar sunmaktadır. Jablonkai'ya (2010, s. 77) göre derlemler, aşağıdaki alanlarda kullanılabilir ve birçok farklı disiplin için çeşitli faydalar sağlamaktadır:

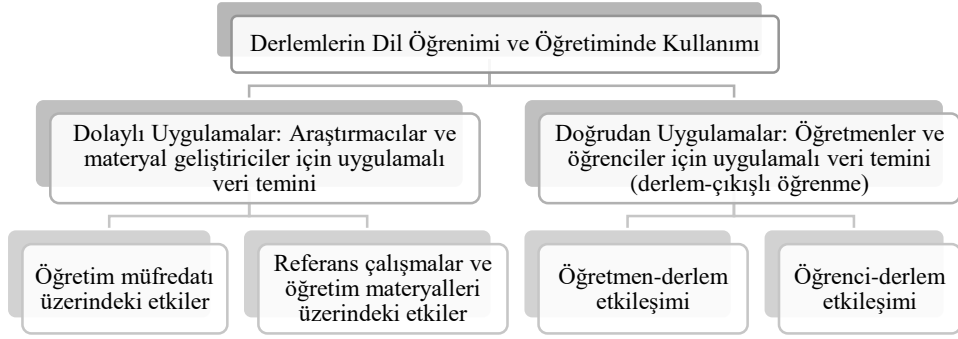
Tablo 1. Derlem Dilbilimden Sağlanan Faydalar (Jablonkai, 2010, s. 77)

Dilbilim Alanı	Derlem Dilbilimden Sağlanan Faydalar
Sözcük çalışmaları, Sözlük bilimi	<ul style="list-style-type: none">• Bütün verinin hızlı analiz edilmesi• Daha önceden analiz edilemeyen sözcüksel kalıpların ortaya çıkması (Örn. eşdizimlik, kullanım örnekleri).• Özgün olması
Dilbilgisi çalışmaları	<ul style="list-style-type: none">• Örüntülerin analiz edilebilmesi• Leksikogramatik bağıntılara ışık tutması• Özgün olması, deneysel veriler sağlaması• Temsil edilebilir olması• Nicel veriler sağlaması
Konuşma incelemesi	<ul style="list-style-type: none">• Geniş kapsamlı veriler sağlaması• Özgün olması, doğal konuşma örnekleri içermesi• Ek açıklamaların farklı kategoriler arasında karşılaştırma yapmayı mümkün kılması
Dil öğretimi	<ul style="list-style-type: none">• Özgün olması• Temsil edilebilir olması• Deneysel olmayan öğretim materyallerine eleştiri getirebilmesi
Dil değişkeleri	<ul style="list-style-type: none">• Teoriler için bir test havuzu olarak kullanılabilirliği• Temsil edilebilir olması• Nicel veriler sağlaması

Anlambilim	<ul style="list-style-type: none"> • Nesnel veriler sağlaması • Sıklık verilerinden hareketle kategori oluşturulabilmesi (Örn. Kesin olmayan kategoriler için)
Tarihsel dilbilim	<ul style="list-style-type: none"> • Sınırlı ulaşılabilirlikten dolayı temsiliyete ilişkin çekinceler taşıması • Sıklık analizleri için kullanılabilmesi • Dilin zaman içindeki evriminin incelenmesi
Stilistik	<ul style="list-style-type: none"> • Nicel veriler sağlaması
Karşılaştırmalı çalışmalar, Çeviri	<ul style="list-style-type: none"> • Anlamsal, pragmatik, karşılaştırmalı analizler için kullanılabilmesi • Kelimesi kelimesine çeviriden kaynaklanan anlam karmaşıklıklarını analiz etmesi
Edimbilim	<ul style="list-style-type: none"> • Sınırlı olması- otomatikleştirilmesinin güç olması • Konuşmadaki belirli sözcüklerin, öbeklerin ve duraklamaların rolünü göstermesi
Söylem analizi	<ul style="list-style-type: none"> • Sınırlı ve otomatikleştirilmesinin güç olması • Ortak referans sağlaması • Söz edimlerini ortaya koyması
Toplumdilbilim	<ul style="list-style-type: none"> • Sınırlı ve çıkarıma dayalı veri geleneğine sahip olması • Özgün olması • Nicel veriler sağlaması

Derlem verilerinin yukarıdaki tabloda listelenen dil öğretimine yönelik özgün, temsil edilebilir veri sağlaması ve ampirik olmayan verilerden hareketle hazırlanmış materyallere eleştiri getirebilmesi gibi katkılarına ek olarak bu verilerin dil öğrenimi/öğretimindeki yeri ve önemi, Güzel ve Barın (2013, s. 258) tarafından şöyle vurgulanmaktadır: “Yabancılara Türkçe öğretirken yaşayan Türkçenin öğretilmesi çok önemlidir. Aksi takdirde öğrenciler içine girdikleri Türk toplumunda öğrendikleri Türkçe ile iletişim kurmakta zorlanacaklardır. Bu da Türkçeyi öğretme hedefinden uzak bir tutumdur. Gerek ders kitapları, çalışma kitapları, kaset ve CD’lerde gerekse sınıf içi konuşmalarda yapaylıktan uzak durulmalıdır. Öğretim elemanı yalnızca kendi kullandığı cümleleri değil, toplumun değişik kesimlerinde kullanılan standart Türkçeyi öğretmek zorundadır.” Bu sebeple ihtiyaçlarımıza, amacımıza ve öğrenme ortamımıza bağlı olarak dil öğrenimi/öğretim süreçlerinde gerek derlem temelli gerekse derlem çıkışlı yaklaşımlardan yararlanmanın gerekliliğini ve önemini vurgulamak yanlış olmayacaktır.

Derlem verilerinden dil öğrenimi/öğretiminde nasıl yararlanılabileceği, Römer (2008, s. 113) tarafından daha detaylı ve kapsamlı bir şekilde aşağıdaki şekilde gösterilmiştir:

Şekil 1. Derlemlerin Dil Öğrenimi ve Öğretiminde Kullanımı (Römer, 2008, s. 113)

Bu şekilden anlaşılacağı üzere derlem verilerinden dil öğrenimi ve öğretiminde doğrudan ve dolaylı olarak yararlanılmaktadır. Öğretim materyali geliştirmeden müfredat düzenlemeye sınav geliştirmeden sözlük hazırlamaya ya da derlem ile birebir etkileşim içinde olarak otantik bir bağlamda dilin doğal kullanım özelliklerini inceleme fırsatı sunmaya kadar birçok fayda sağlayan derlemler hem genel amaçlı hem de özel amaçlı dil öğretiminde oldukça önemli bir yere sahiptir.

Bu çalışmanın temelini oluşturan akademik amaçlı dil öğretimi ve akademik derlemler özelinde düşünüldüğünde derlem dilbilimin söz varlığı ile ilişkisi üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda Nesi'nin (2016, ss. 211-213) aktardığından hareketle derlem verileri yardımıyla

- akademik sözcük listelerinin sıklıkları (örneğin, hem sık hem de disipline özgü kelimelerin tanımlaması),
- farklı disiplin alanlarındaki sözcük grupları (örneğin, sözcük ögeleri kümesi ve sözlükbilimsel örüntülerin tespiti)
- çok boyutlu ilişkiler (örneğin, belirli dil özelliklerini analiz etmek yerine cümle veya söylem düzeyinde türler, disiplinler ve diller arasındaki tüm dil özelliklerinin varyasyonlarına odaklanılması) araştırılabilir.

Bu çalışma kapsamında ise akademik bir derlemeden hareketle oluşturulmuş sıklık temelli genel akademik amaçlı bir sözcük listesi aracılığıyla doğal dil işleme, derlem bilim ve söz varlığı üzerinde çalışmalar yapmak isteyen araştırmacılara, müfredat ve materyal geliştiricilere bir referans oluşturulması hedeflenmektedir. Ayrıca gerek akademik Türkçe dersleri alan uluslararası öğrencilere gerek bu dersleri veren öğretmenlere doğrudan kaynak oluşturacak bir çalışma ortaya konulması hedeflenmektedir. Bu hedefleri gerçekleştirmek amacıyla bir sonraki başlıkta derlem dilbilimin özellikle söz varlığı çalışmalarında kullanımı ve bu kapsamda sağladığı katkılar tartışılacaktır.

2. Derlem Dilbilimin Söz Varlığı Çalışmalarında Kullanımı

Vardar (2002, s. 182) tarafından söz varlığı “bir bireyin kullandığı ya da bir derlemde yer alan sözcüklerin tümü” olarak tanımlanmaktayken daha detaylı bir tanımla söz varlığı “bir dilde yer alan tüm sözcüklerin, ikilemelerin, deyimlerin, atasözlerinin, terimlerin, kalıp ifadelerin, kalıplaşmış sözlerin tamamından oluşan bir bütün” (Eğilmez, 2010, s. 37) şeklinde ifade edilmektedir.

Aksan’a (1998, s. 17) göre “başta baş, göz, kulak, el, ayak gibi organların adları olmak üzere ana besin maddesi sayabileceğimiz su, buğday, et, balık gibi nesnelere insanın yakın ilişki içinde bulunduğu at, inek, koyun gibi hayvanlar, tarım hayvanları, tarım araçları insanların en çok kullandıkları, somut eylem gösteren almak, vermek, yemek, içmek, gitmek, gelmek gibi sözcüklerle bir, iki, beş, on, yüz, bin gibi sayı adları” temel söz varlığına örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca araştırmacı, söz varlığının temel veya çekirdek kelimeler yanında yabancı kökenli kelimelerden, deyimlerden, atasözleri, bilim, sanat ve teknik alanlara ait kavramlardan oluşan terimler ile kalıp sözlerden meydana geldiğini belirtmektedir.

Akademik amaçlı dil öğretimi programları göz önünde bulundurulduğunda akademik söylem ve bununla birlikte gelişen akademik söz varlığı kavramı önem kazanmaktadır. Akademik söylem, akademide var olan düşünme ve dili kullanma biçimlerini ifade eder. Önemi büyük ölçüde öğrencileri eğitmek, öğrendiğini göstermek, fikirleri yaymak ve bilgiyi yapılandırmak gibi karmaşık sosyal etkinliklerin başarılması için akademik ifadeye güvenilmesi gerçeğinde yatmaktadır. Ders kitapları, makaleler, konferans sunumları, doktora tezleri, konferanslar ve araştırma makaleleri, akademik girişimin merkezinde yer almakta ve eğitim ve bilgi yaratmanın en önemli unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır (Hyland, 2009, s. 1).

Araştırmanın giriş bölümünde de ortaya konulduğu gibi son yıllarda çeşitli projeler, burslar, değişim programlarının sayısındaki artışla farklı ülkelerde eğitim gören ve farklı dilleri ikinci/yabancı dil olarak öğrenen öğrencilerin sayısının artması nedeniyle akademik metinlerin incelenmesi ve bu metinlerden hareketle öğrencilerin eğitim hayatlarında yararlanabilecekleri öğretim çıktılarına yönelik çalışmalar yapılması gerek ikinci dil edinimi/öğretimi gerekse derlem dilbilim araştırmalarının odak noktası hâline gelmiştir. Özellikle İngilizcenin geçtiğimiz yüzyıllarda toplulukların kendi aralarında iletişim kurmak için kullandıkları ortak dil olmasından hareketle akademik amaçlı İngilizce öğrenimi/öğretimi kapsamında birçok araştırmacı, akademik söylemin belirli ve ayırt edici özelliklerini bulmak için akademik metinleri incelemiştir. Bu çalışmaların birçoğunda oluşturulan akademik derlem, akademik söylemde sıklıkla kullanılan sözcükleri incelemek için önemli bir referans noktası/veri tabanı olarak kullanılmıştır.

Bu söylemlerin gerçekleştirilmesinde kullanılan söz varlığı, özel akademik amaçlı söz varlığı ve genel akademik amaçlı söz varlığı şeklinde ikiye ayrılabilir. Söz varlığı açısından genel akademik dile yönelik kullanımları değerlendirme, *literatür, örneklem* gibi bütün bilimsel alanlarda kullanılabilen akademik sözcükler; özel akademik dile yönelik kullanımları ise *nörofizyolojik, grifon* gibi teknik sözcükler yani terimler oluşturmaktadır (Tüfekçioğlu, 2020, s. 5). Yang da (2015, s. 28) benzer şekilde akademik sözcüklerin genel metinler dışındaki akademik metinlerdeki söz varlığını, teknik söz varlığının ise özel alan ve belirli disiplinlerdeki sözcükleri temsil ettiğini belirtmiştir.

Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesinde (2020, s. 131) dil düzeylerine göre edinilmesi hedeflenen sözcük dağarcığı çeşitliliği tablosunda da belirtildiği gibi dil öğrencilerinin A1'den C1'e ilerledikçe temel sözcük ve sözcük öbekleri bilgisinden uzmanlık alanlarına yönelik teknik terminolojiye hâkim olmaları şeklinde genişleyen bir söz varlığı çeşitliliğine sahip olmaları beklenmekte/hedeflenmektedir. Bu kazanımdan hareketle dil öğrencilerinin dili bağımsız olarak kullanma yetkinliğine eriştikleri özellikle B2 seviyesinde eğitim hayatlarında işlerine yarayacak, lisans ve lisansüstü öğretim süreçlerinde onlara destek olacak sözcüklere ihtiyaçları vardır. Böylelikle bölümlerine başlayıp kendi alanlarına özgü teknik söz varlığına maruz kalmadan önce genel akademik amaçlı söz varlığı bilgisine sahip olmanın onlara sözlü ve yazılı üretimlerinde destek olacağına ve akademik başarılarını artıracığına yönelik bir çıkarımda bulunmak yanlış olmayacaktır.

Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti tarafından 1997'de kurulan Ulusal Okuma Jüri Üyeleri söz varlığı kazanımı üzerine yaptıkları araştırma sonucunda, zengin ve çok yönlü bir söz varlığı kazanım tasarımı için bilimsel bir temele dayanan sekiz temel bulgu ortaya koymuşlardır (Butler, Urrutia, Buenger, Gonzalez, Hunt ve Eisenhart, 2010, s. 1). Bu bulgular şöyle listelenebilir:

1. Belirli bir metin söz konusu olduğunda metne ait söz varlığının doğrudan öğrenilmesi sağlanmalıdır.
2. Söz varlığı öğelerinin tekrarlanması ve özellikle öğrencilerin onlarla birçok kez karşılaşmasının sağlanması önemsenmelidir.
3. Kazandırılacak söz varlığı öğeleri, öğrencilerin birçok durumda yararlı bulacağı sözcükler olmalıdır.
4. Söz varlığı kazandırmak için tasarlanan görevler gerektiği biçimde yeniden yapılandırılmalıdır.
5. Söz varlığı kazanımında tanımsal bilginin ötesine geçilip aktif katılım gerçekleştiği zaman daha etkili olduğu unutulmamalıdır.
6. Söz varlığı kazanımında bilgisayar teknolojisi etkili bir biçimde kullanılabilir.

7. Söz varlığı kazanımı, tesadüfi öğrenme yoluyla sağlanabilir.
8. Tek bir yönteme bağlı kalmak, söz varlığı kazanımında optimal öğrenmeye ulaşılmasını güçleştirebilir.

Bu bulgular aynı zamanda söz varlığı kazanımı konusunda hangi ölçütlerin öne çıkması gerektiği konusuna da açıklık getirmektedir. Söz varlığı kazandırma sürecinde yukarıda bahsedilen dikkat edilmesi gereken unsurlara ek olarak bu aşamada atılması gereken ilk adım, hangi söz varlığı öğelerinin öğretileceği ve buna nasıl karar verileceğidir. Hangi sözcüklerin öğretileceği/önceleneceğine dair bu karar, dil öğretilecek grubun ihtiyaçlarına bağlıdır. Dolayısıyla Barın'ın da (2003, s. 2) belirttiği gibi “Türkçenin temel söz varlığının belirlenmesine yönelik çalışmaların, dil öğretiminde bir işlevinin olabilmesi için öncelikle Türkçenin hedef kitleye ne derece öğretileceğinin iyi belirlenmesi gerekir. Bu belirlemeler için de ihtiyaç analizi yapılmalıdır. Eğer, amacınız bir yabancıyı Türkiye’de lisans veya lisansüstü öğrenim görebilmesini sağlayabilecek düzeyde bir dil öğretiminin yapılması ise belirlemeleriniz farklı, ev hanımlarına günlük ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeyde Türkçe edindirmekse belirlemeleriniz farklı olacaktır.”

İşte bu noktadan hareketle Türkiye’de eğitim gören uluslararası öğrencilerin özellikle B2 seviyesi sonrasında ihtiyaç duydukları akademik sözcük bilgisi gereksiniminden hareketle bu çalışmada akademik dilin özelliklerinin betimlenebilmesi için temsil gücü yüksek, geniş bir akademik derlemin ve bu derlemden hareketle akademik dilde en sık geçen sözcüklerin bir listesinin oluşturulması hedeflenmektedir. Böyle bir analizin yapılabilmesi de derlem dilbilimden yararlanarak sıklık analizlerinin yapılması ile mümkündür.

Yabancı dillerde *frequence*, *freqeney*, *haufigkeit* ve *frequenz* olarak adlandırılan sözcük sıklığı, Türkçe Sözlük’te “dilde bir sözün kullanılma oranı, frekans” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2005, s. 1130). Bir derlem bağlamında sıklıktan söz edildiğinde ise burada anlatılmak istenen Aksan ve Yaldır’a (2011, s. 378) göre “örnekçe, çeşit, başsözcük ve benzeri öğelerin bu derlemde kaç kez gerçekleştiği, bu derlemde bu öğelerle kaç kere karşılaşıldığıdır.”

Elbette dilin kullanıldığı bağlama, kullanım amacına, dili kullanan söylem topluluğunun özelliklerine göre farklı ortamlarda farklı söylemler benimsenmekte ve dolayısıyla o dilde yer alan sözcükler, farklı bağlamlarda değişik sıklıklarla kullanılmaktadır. Dil öğrencileri ise ihtiyaçları doğrultusunda söz varlığının bazı öğelerine diğerlerden daha çok gereksinim duymaktadır. Bu sebeple dil öğrenim/öğretimi alanında, sözcük sıklığı çalışmalarından farklı uygulama amaçları için yararlanıldığı/yararlanılabileceği ileri sürülebilir. Sıklık çalışmalarının özellikle dil öğrenimi/öğretimi konusunda sağladığı katkılar şöyle özetlenebilir:

Sıklık, kullanılabilirlik kavramıyla birlikte yabancı dil öğretimi alanında öğretilecek öğelerin belirlenmesine ve aşamalanmasına büyük katkıda bulunmuştur. Yabancı dil öğretimi dışında sözlük çalışmalarının yanı sıra biçembilim incelemelerinde de bu kavramdan geniş ölçüde yararlanılmıştır. Sıklık incelemeleri tüm dil birimlerine uygulanmaktadır: Sesbirimler, sözlükbirimler, sözdizimsel yapılar vb. Dildeki sözcüklerin yazıda ve konuşmada eşit olarak dağılmadığını gözlemleyen, kimi öğelerin diğerlerine oranla daha sık kullanıldığının bilincine varan araştırmacılar, birçok dilde sözcüksel sıklık dizelgeleri oluşturmuşlardır. Bu çalışmalar özellikle dil öğretimi konusunda yararlı olmuş, yöntemlerin geliştirilmesini sağlamıştır (Vardar, 2002, s. 175).

Bu faydalardan hareketle derlem dilbilim, söz varlığı ve sıklık çalışmaları verilerinden ikinci/yabancı dil sınıflarında yararlanmak oldukça önemlidir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde derlem dilbilimden yararlanarak sözcük listesi oluşturmanın gerekliliği, önemi, aşamalarından bahsedilecek ve en yaygın olarak kullanılan akademik sözcük listelerinin oluşturulma süreçlerine değinilecektir.

3. Derlem Çıkışlı Sözcük Listesi Oluşturma ve Akademik Sözcük Listeleri

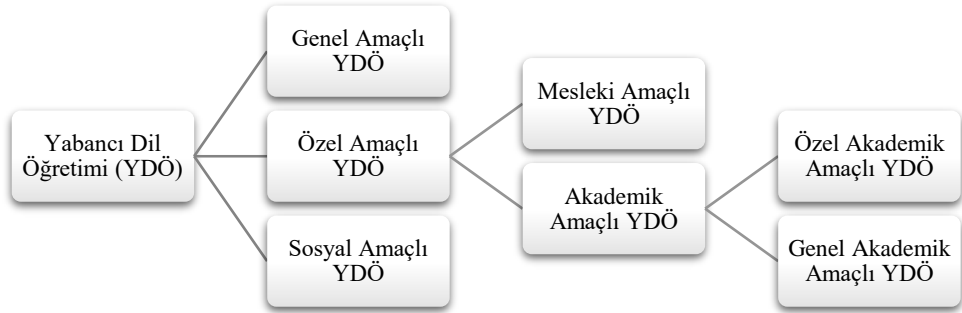
Bir önceki bölümde de bahsedildiği gibi derlem dilbilimden hareketle sıklık listelerinin hazırlanması hem doğrudan hem dolaylı uygulamalar açısından dil öğrenimi/öğretiminde gerek öğrenciler ve öğreticiler gerekse materyal ve sınav geliştiriciler için oldukça önemlidir. Hazırlanan sıklık listeleri, dil öğrenimi/öğretiminde hem temel hem de yardımcı materyal olarak uzun yıllardır kullanılmakta ve özellikle akademik amaçlı dil öğretiminin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmektedir.

Hyland ve Tse (2007, s. 248) “öğrencilerin çalışmalarında başarılı olmalarına ve söylem topluluğunun bir üyesi olarak katılmalarına izin verecek özel söylem yeterlilikleri edinmelerine” yardımcı olduğu için özel amaçlı sözcük gelişimine önem vermektedir. Bu noktada sorulması gereken soru; öğrencilerin hangi özel amaçlı sözcüklere ihtiyacı olduğu, bu sözcüklere nasıl karar verileceği, nasıl listeleneceği ve öğrencilerle nasıl paylaşılacağıdır. Çünkü “sınırlı zamanın, farklılaşan öğrenci ilgilerinin ve birbirine benzemeyen müfredat taleplerinin dayattığı kısıtlamaların olduğu okul öğrenme ortamlarında, sözcük dağarcığını nasılsa kendi başının çaresine bakar diye gelişigüzel bırakıp öğrencilerin kendi ihtiyaçlarına en uygun sözcükleri edineceklerini varsayamayız” (Grains ve Redman, 1986, s. 1).

Ayrıca dil öğretiminde öğreticilerin “pedagojik muhakeme ve karar verme becerilerinin” (Durmuş, 2019, s. 115) sahip olunması gereken çok önemli bir yeterlilik olduğu düşünülse de hangi sözcüklerin öncelenmesi gerektiğine karar vermede tek dayanak noktası/karar merci olduğunu da varsayamayız. Özellikle hedef dilin yabancı dil olarak öğretildiği, sınıfın öğrencilerin hedef dile maruz kaldıkları biricik mekân olduğu dil öğretim ortamlarında (her ne kadar gelişen

teknoloji ile öğrencilerin dile maruz kalacağı ortamlar ve imkânlar sınıfın dışına taşmış olsa da) hangi sözcüklerin öncelikli olarak öğretileceği, verilmesi gereken çok önemli bir karar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kitap yazarlarının ya da yıllardır bu dersleri veren öğreticilerin sezgisel, içgüdüsel, öngörülerinden hareketle ya da tecrübeyle sınanmış olarak hazırladıkları sözcük listeleri, dil öğrenimi/öğretimine büyük katkılar sağlamış olsa da bu listeler; bilimsel temellere dayandırılmadığı için yanlı oldukları, yeteri kadar temsil edici olmadıkları yahut genellenebilir olmadıkları gibi gerekçelerle birçok eleştiriye karşı da savunmasız durumdadır. Günlük hayatımızda sıkça karşımıza çıkan bu uygulamaların aksine alanyazındaki çalışmaların çoğu, sözcüklere hedef dilde kullanım sıklıklarına göre öncelik verilmesi gerektiği fikrine dayanmaktadır. Bu noktada Mackey de (1965, s. 177) “en sık ortaya çıkan sözcükler öğrencinin karşılaşması daha muhtemel olan sözcükler olduğundan, bunlar öğretim için seçilmiş olanlardır” sözleriyle sözcük öğrenimi/öğretiminin sıklık analizlerinden hareketle yapılması fikrini desteklemektedir. Alanyazındaki bu eğilim, bilgisayar teknolojilerindeki gelişmelerle birleştiğinde çok güçlü bir sinerji yakalanmış ve derlem dilbilim uygulamalarından faydalanarak geniş kapsamlı, temsil gücü yüksek derlemlerden hareketle sözcük listeleri oluşturulmaya başlanmıştır.

Bu sözcük listeleri genellikle resmedilmek/temsil edilmek istenen söylemden hareketle oluşturulmuş derlem çıkışlı sıklık listeleri aracılığıyla ortaya konulmuştur. Jordan (1997, s. 3) yabancı dil öğretimi aşağıdaki şekilde sınıflandırmıştır:

Şekil 2. Yabancı Dil Öğretimi Sınıflandırması (Jordan, 1997, s. 3)

Buradan hareketle derlemlerin ve sözcük listelerinin genel ve özel amaçlı olabileceğini; özel amaçlı derlemlerin mesleki ve akademik amaçlı, akademik amaçlı derlemlerin de özel akademik amaçlı ve genel akademik amaçlı olabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Aslında bu noktada söz varlığı açısından mesleki amaçlı ve özel akademik amaçlı söz varlığı kazandırmanın benzer olabileceği de iddia edilebilir çünkü mesleki amaçlı dil; öğrencilerin, örneğin doktorların, mesleki hayatlarının bir kısmında ya da tamamında ihtiyaç duydukları dil anlamına gelirken özel akademik amaçlı dil; disipline yönelik,

örneğin tıp alanında, ihtiyaç duyulan dil anlamına gelmektedir. Oysa genel akademik amaçlı dil öğretimi “tüm disiplinlerde ortak olan becerilerin ve dilin öğretilmesini ifade eder” (Dudley-Evans ve St John, 2004, s. 41).

Araştırmamanın giriş bölümünde de bahsedildiği gibi bu çalışma kapsamında, genel amaçlı dil öğretiminden ve bu amaçla oluşturulmuş derlemlerden hiç bahsedilmeyecek; özel amaçlı dil öğretiminin bir alt dalı olan genel akademik amaçlı dil öğretimi ve bu amaçla oluşturulmuş derlemler üzerinden durulacaktır.

Akademik söylemin kurucu isimlerinden Ken Hyland ve Polly Tse (2007, s. 251) *Akademik Söz Varlığı Var mıdır?* isimli çalışmalarında tek bir envanterin, akademik söylemin söz varlığını temsil edebilir olup olmadığını ve bu nedenle çalışma alanlarına bakılmaksızın tüm öğrenciler için kullanılabilir olup olmadığını sorgulamıştır. Araştırmalarının sonunda jenerik bir *akademik söz varlığı* etiketinin genel çeşitliliği tanımlamak için uygun bir kestirme yol gibi görünse de akademik okuryazarlığı tek tip bir uygulama olarak yanlış temsil ederek zengin söylemsel değişkenliği gizleyebileceğini iddia etmişlerdir. Ayrıca araştırmacılar, böylesi bir envanterin öğrencilerin öğrenebilecekleri ve disiplinler arasında aktarabilecekleri tek bir kelime koleksiyonu olduğuna inanmalarına yol açarak onları yanlış yönlendirebileceğini ortaya koymuşlardır. Sonuç olarak da söz varlığı da dahil olmak üzere pek çok dil özelliğinin belirli disiplinlere özgü olduğuna inandıklarını belirtmişlerdir.

Oysa bu çalışma, akademik söylemin temsilinde disipline özgü sözcük listelerinin gerekliliğini mutlak surette desteklemekte; eş zamanlı olarak dilin ikinci/yabancı dil olarak öğrenildiği coğrafyalarda öğrencilerin özellikle B2 seviyesinden başlayarak yavaş yavaş akademik üretimsel becerilerini geliştirecekleri, bölümlerine gitmeden farklı disiplinlerde okuyan diğer öğrencilerle aynı sınıfları paylaşırken bu disiplinlerde geçen önemli miktardaki temel akademik sözcüğü kavramalarının fayda sağlayacağını düşünmektedir. Ayrıca disipline özgü sözcüklerle dolu kitap, öğretim materyali ve bu bakış açısı ile geliştirilmiş müfredat kullanımının uzmanlık alanı yalnızca yabancı/ikinci dil olarak Türkçe öğretimi olan, A1den C1e kadar genel Türkçe dersleri vermiş ve bir ihtiyaçtan hareketle akademik Türkçe dersleri veren öğreticiler için de, diğer bir deyişle yalnızca pratik sebeplerle bile, oldukça zor olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu sebeple akademik Türkçe derslerindeki vurgu, teknik sözcükler ve bunlarla bezenmiş dil öğretiminden ziyade genel akademik amaçlı söz varlığı üzerinde olmalıdır. Akademik Türkçe derslerinde belki dil öğretmenleri ve alan öğretmenlerinin eş zamanlı derslere girip her iki öğretmenin de sahip olduğu mesleki yeterlilik ve becerileri öğretim ortamına aktardıkları *birlikte öğretim yaklaşımı* tercih edilebilir. Belki bu senaryoda genel akademik amaçlı dil öğretiminden ziyade özel akademik amaçlı dil öğretimi ve öğrencilere disiplinlere yönelik teknik söz varlığının kazandırılması da gündeme gelebilir. Elbette bu noktada bu derslerin aynı disiplinden gelen öğrencilerin aynı sınıflarda

yer aldığı homojen gruplarda verilip verilemeyeceği, bunun şu anda Türkiye şartlarında uygulanabilir olup olmadığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Ancak akademik Türkçe derslerinde bu yaklaşımın kullanılıp kullanılmayacağı, bu çalışmanın sınırlarını aşmakta olduğundan yalnızca üzerinde düşünülmesi gereken bir soru olarak buraya bırakılmaktadır.

Coxhead (2000, s. 227) akademik sözcük listelerinin pedagojik değerini “akademik dil kursları için sözcük hedefleri belirlemek, öğretim materyalleri oluşturmak ve öğrencilerin önemli sözcüklere odaklanmasına yardımcı olmak” diyerek vurgulamaktadır. Ayrıca sözcük listelerinin “sözlük oluşturma, kavramlar dizini, indeksler, veritabanları ve öğretim materyallerinin hazırlanması” gibi uygulamaları da vardır (Chung ve Nation, 2004, s. 262). Yalnızca bu faydalar göz önünde bulundurulduğunda bile akademik sözcüklerin tespit edilip, listelenip öğrencilerle paylaşımının dil öğrenimi/öğretiminde büyük faydalar sağlayacağı açıkça ortadadır.

Cobb ve Horst (2004, s. 25) çoğu dilin sözcük sıklığı profillerinin İngilizce kadar iyi bilinmediğini ortaya koymuşlardır. “Bunun bir nedeni, diğer dillerdeki sözcük zenginliği araştırmalarının genellikle farklı bir metodoloji benimsemiş olmasıdır. Diğer bir deyişle bu dillerde teksözcük-sözcükbirim analizi ile genel olarak dildeki söz varlığı sıklığından ziyade bir metindeki sözcük tekrarının miktarı araştırılmıştır. Bir başka neden ise bu dillerde geliştirilmiş olan sıklık listelerinde genellikle sözcük kökü tespiti analizinin yapılmamış olmasıdır.” Buradan hareketle İngilizce üzerine yapılmış çalışmaların dil öğrenimi/öğretimi, akademik söylem ve söz varlığı, derlem dilbilim gibi alanlarda çalışmalar yapan bilim insanları için referans noktası kabul edilebilecek ortak bir zemin oluşturacağını varsayarak çalışmanın bu kısmında İngilizce için oluşturulmuş üç önemli akademik sözcük listesinden bahsedilecektir.

- Akademik söz varlığının yaygın olarak kullanılan ilk listelerinden biri *Üniversite Kelime Listesi*'dir (Xue ve Nation, 1984). Liste, önceden hazırlanmış iki sözcük listesinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu yeni liste, 836 sözcük ailesinden ve 3.707 sözcük türünden oluşmaktadır. Ancak oluşturulduğu derlemlerin dengeli olmayışı ve tutarlı seçim ilkelerinden yoksun olması nedenleriyle sınırlı bir çalışma olarak görülmüştür.
- En çok bilinen ve en sık kullanılan listelerden biri olan ikinci liste, Coxhead (1998) tarafından geliştirilen *Akademik Kelimesi Listesi*dir. Bu liste; 400'den fazla araştırmacı tarafından yazılmış, 414 akademik metinden ve 3.513.330 sözcükbirimden hareketle hazırlanmış 570 sözcük ailesinden oluşmaktadır. Sanat, ticaret, hukuk ve bilim olmak üzere 4 alt derlem içermekte; West'in (1953) tanımladığı en sık rastlanan ilk 2.000 sözcüğün hariç bırakılması, aralık ve sıklık esaslarına dayanmaktadır. Ancak bu liste; temel aldığı Genel Hizmet Listesi'nin (West, 1953) çok eski bir liste oluşu, birçok yüksek frekanslı

akademik sözcüğü içermesi ve sözcük ailesi perspektifi temel alınarak hazırlanmış olması (Gardner ve Davies, 2014, ss. 307-310) gibi gerekçelerle eleştirilmiştir.

- Son olarak Gardner ve Davies (2014) tarafından 425 milyon sözcükbirimlik Çağdaş Amerikan İngilizcesi Derlemi'nin 120 milyon sözcükbirimlik akademik alt derleminden *Yeni Akademik Kelime Listesi (2014)* türetilmiştir. Eğitim, beşeri bilimler, tarih, sosyal bilimler, felsefe ve din, hukuk ve siyaset bilimi, bilim teknoloji tıp ve sağlık, işletme ve finans olmak üzere 9 farklı disiplinden oluşmaktadır ve liste; oran, aralık, dağılım ve disiplin ölçütleri esas alınarak oluşturulan 3.000 sözcükbirim içermektedir. Bu liste hazırlanırken Genel Hizmet Listesi'nde (West, 1953) yer alan sözcükler hariç bırakılmamış ve başsözcüklere dayandırılmıştır.

Bahsedilen son liste, *Yeni Akademik Kelime Listesi (2014)*, bu çalışma için büyük önem taşımaktadır çünkü bu çalışma da genel akademik amaçlı bir sözcük listesi hazırlanırken aynı ölçütlerin esas alınması gerektiğini savunmaktadır. Elbette dillerin kendilerine has tipolojik özellikleri vardır ve birbirlerinden birçok yönden ayrılmaktadırlar ancak "Uluslararası Öğrencilere Yönelik Akademik Türkçe Söz Varlığının Tespiti" isimli doktora çalışmasından hareketle yazılmakta olan bu kuramsal makale, bu süreçte yapılmış olan geniş kapsamlı alanyazın taramalarından yola çıkarak bu ölçütlerin oluşturulması planlanan listeyi sağlam bir temele oturttuğu görüşünü desteklemektedir. Gardner ve Davies'in (2014) *Yeni Akademik Kelime Listesi*'ni oluştururken geliştirdikleri yöntem ve bu yöntemin Türkçe için genel akademik amaçlı bir sözcük listesi oluşturulurken izlenecek bilimsel, güvenilir ve geçerli bir yöntem olduğuna dair gerekçeler şöyle listelenebilir:

- Genel akademik amaçlı sözcük listesinin hazırlanacağı derlem; temsil gücü yüksek, geniş kapsamlı ve büyük bir genel amaçlı referans derleme karşılaştırılabilecek, akademik metinlerden oluşan, temsil edici ve kapsamlı bir akademik derlem olmalıdır. Böylelikle akademik söylemin sahip olduğu çeşitlilik ve zenginlik, büyük bir veri esas alınıp dilin olası tüm kullanımına ilişkin sorgulamalar göz önünde bulundurularak betimlenebilmektedir.
- Bu akademik derlem, akademik söylemde var olan disiplinleri ve disiplinlerde yer alan türleri olabildiğince dengeli bir şekilde temsil etmeli ve araştırmanın amacına uygun büyüklükte olmalıdır. "İstatistiksel olarak bakıldığında örneklemeler daha büyük popülasyonların ufaltılmış sürümleridir ve örnekleme kuramının amacı, bir popülasyon içerisinden o popülasyonun karakteristik özelliklerini elde etmek için boyut açısından sınırlandırılmış bir örneklemin çıkarılmasıdır" (McEnery, Xiao ve Tonio, 2006, s. 19). Akademik söylemin tamamının kaydedilmesi, depolanması ve listelenmesinin imkânsızlığından hareketle bu söylemin özelliklerini betimlerken dengeli ve uygun boyutta bir

veri kümesine ihtiyaç duyulmaktadır. Standart bir derlem boyutundan bahsetmek mümkün değildir. Weisser'a (2016, s. 31) göre "araştırmanın ilgi alanı daraldıkça derlem küçülebilir; örneğin bazı durumlarda terimleri ve belli yapıları tespit etmek yeterli olabilir." Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, bu ölçütün derlemin tasarım parametreleriyle ilişkili olduğunu ve oluşturulması planlanan sözcük listesinin dili temsil yeterliliğine sahip olup olmadığının bu parametrelere dayandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

- Derlem tasarım ölçütlerine karar verilip bu ölçütlere uygun bir tasarım yapıldıktan sonra sözcük listesinin oluşturulmasına yönelik istatistiki analizlere başlanabilir. İlk maddede belirtildiği gibi akademik derlemin genel derleme dayandırılması gerekmektedir, ancak derlemlerin yüksek olasılıkla farklı boyutta olma ihtimalinden dolayı derlemler arası karşılaştırmaların yapılabilmesi için ortak bir tabana göre normalize edilmiş frekanslar kullanılmalıdır. Derlem dilbilim araştırmalarında çokça kullanılan milyon başına frekans belirli bir sözcüğün, söz öbeğinin ya da cümlenin 1 milyon sözcükbirimde kaç kez geçeceğini gösteren normalleştirilmiş bir sıklıktır. Bu analiz sayesinde bir sözcüğün farklı boyutlardaki derlemlerde görülme sıklığı, 1 milyon sözcükbirimde kaç kez geçeceği üzerinden hesaplanmakta ve böylelikle iki farklı veri kümesi arasında kıyaslamalar mümkün olmaktadır.
- Araştırma sorusuna uygun tasarım ölçütleriyle hazırlanmış ve normalize edilmiş frekans değerleriyle karşılaştırmaya hazır hâle gelmiş olan derlemlerden hareketle sözcük listesi oluştururken verilmesi gereken bir diğer karar, bu kıyaslamada birim olarak neyin esas alınacağıdır. Bu çalışma da tıpkı Gardner ve Davies'in (2014) çalışmasında olduğu gibi başsözcükler üzerinden karşılaştırma yapılması gerektiğini savunmaktadır. Sözcük tabanı tespiti, bir sözcüğün çekimli biçimlerinin tek bir öge olarak analiz edilebilmesi için bir araya gruplandırma işlemidir. Doğal dil işleme ve dil modelleme alanlarındaki gelişmelere dayanan bu işlem, mevcut sözcüklerden farklı ve yeni sözcükler türetmeye yarayan yapım eklerinin aksine sözcüklerin cümle içinde zaman, yön, aitlik, tekil/çoğulluk gibi yeni anlamlar üstlenmesini sağlayan çekim ekleri almış hallerinin tek bir öge olarak analiz edilmesini sağlamaktadır. Morfolojik bir analiz kullanarak sözcüklerin, sözlükteki başsözcük formlarına inilebilmesini sağlayan bu işlem sayesinde yapım eklerinden farklı olarak eklendikleri sözcüklerin anlamını değiştirmeyen çekim eki almış sözcükler, tek bir öge olarak gruplanmaktadır.

Bu gruplamanın dil öğretimi açısından da oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Elbette yapım ekleri olarak "yeni türeyen kelime ile sonuna geldiği kökün anlamı arasında belli bir bağ vardır" (Demir ve Yılmaz, 2014, s. 181). Ancak bu bağ, dil öğrencileri için çekim eklerinde görüldüğü kadar açık olmayabilir. Örneğin, A1 seviyesinde ders alan bir öğrenci ağaçlar sözcüğünü

gördüğünde sözcüğü ağaç+lar (çokluk eki) şeklinde çözümleyip anlamını tahmin edebilir ya da aynı öğrenci, bahçemiz sözcüğüyle karşılaştığında bu sözcüğü bahçe+miz (iyelik eki) şeklinde çözümleyip benzer şekilde anlamını tahmin edebilir. Sözcük kökünden hareketle ek almış yeni sözcüğün anlamının tahmin edilmesi, hal ekleri ya da fiil çekim ekleri söz konusu olduğunda da geçerlidir. Ancak bu öğrenciye A1 seviyesinin ilk haftalarında öğrendiği ülke, milliyet ve dil adları konusunda Almanca, İngilizce, Arapça gibi dil isimlerini öğretirken, burada dil ve lehçe isimleri yapmaya yarayan -cA ekinin yer aldığını anlatıldığını varsayalım. Bu seviyedeki bir öğrencinin bu eki bu anlamı ile öğrenmesi ve genelmesi çok muhtemeldir. Ancak öğrenci, bu eki alarak yer isimleri olmuş Sütlüce, Düzce ya da bu eki alarak eşitlik, benzerlik, görelilik gibi anlamlar kazanan genişçe, çocukça, bence gibi sözcükleri gördüğünde dahası bu eki alarak ılıca, kokarca gibi doğrudan doğruya isimleşmiş sözcükleri gördüğünde ek-kök ilişkisini görüp sözcüğün anlamını tahmin edebilir mi? Bu çalışma, böylesi bir morfolojik çözümlemenin dil öğrencileri için zor olduğu gerekçesi ile sözcük listelerinin sözcük tabanı tespiti esas alınarak hazırlanması gerektiğini savunmaktadır.

Bu planlamalar yapıp kararlar verildikten sonra Gardner ve Davies'in (2014) genel akademik amaçlı bir sözcük listesi hazırlarken esas aldığı ölçütler şöyle sıralanabilir:

1. Oran: Bu ölçüt, genel akademik amaçlı sözcükleri genel derlemde geçen yüksek frekanslı sözcüklerden ayırmak için belirlenmiştir. Bu analizin yapılabilmesi için öncelikle her bir sözcüğün tüm derlemde geçiş frekansı ve derlemin akademik kısmında geçiş frekansı hesaplanmalıdır. Bu hesaba göre sözcüğün tüm derlemde geçiş sıklığının derlemdeki toplam sözcük sayısına oranı, *beklenen frekans* olarak adlandırılmaktadır. Bu kritere göre akademik derlemde tüm derleme oranla daha ağırlıklı geçen sözcükleri belirlerken bir sözcüğün genel derlemdeki beklenen frekansından hareketle akademik derlemde de en az bu oranı sağlamak ve beklenen frekansın altında geçen sözcükleri ayıklamak amaçlanmıştır. Bu amaçla Gardner ve Davies (2014) yaptıkları çalışmada bir sözcüğün akademik sözcük listesine alınabilmesi için akademik derlemdeki frekanslardan hesaplanan yüzdenin beklenen frekanstan minimum %50 fazla olması ölçütünü benimsemişlerdir.

2. Aralık: Bu ölçüt, metinlerin sözcük yüküyle diğer bir deyişle belirli bir metinde hangi sözcüklerin ne kadar sıklıkta geçtiğinin tespitiyle ilişkilidir. Bu kritere göre bir sözcük, derlemde yer alan disiplinlerin belirli bir miktarında önceden belirlenmiş minimum bir sıklıkla geçmelidir. Bu hesaplamının yapılabilmesi için de beklenen frekansın ve her bir sözcüğün ait olduğu disiplindeki frekanslarının yüzdesinin hesaplanması gerekmektedir. Aralık ölçütü için beklenen frekans, ilgili disiplinin tüm akademik derlem içindeki ağırlığının yüzde olarak hesaplanması ve sözcüğün akademik sözcük listesindeki frekansı

ile bu yüzdenin çarpılması yoluyla bulunmaktadır. Örneğin eğitim alanındaki toplam sözcük sayısı, tüm akademik derlemdaki sözcük sayısının %15'ini oluşturuyorsa bu durumda ilgili sözcüğün akademik sözcük listesindeki frekansının da %15'i eğitim alanında bulunmalıdır. Gardner ve Davies (2014, s. 315) 9 alandan oluşan kendi derlemleri için aralık ölçütünün kesme değerini, minimum 7 alanda sözcüğün frekansının beklenen frekansın %20'sinden fazla olması şeklinde belirlemişlerdir.

Ancak oran kriteri için verilen %50 sayısında olduğu gibi aralık kriteri için de verilebilecek kesin bir yüzde yoktur. Her iki kriterde yer alan yüzdelere de çeşitli denemeler ve kontroller yapıldıktan sonra araştırmacı tarafından karar verilmesi gerekmektedir.

3. Dağılım: Bu ölçüt, akademik sözcük listesine seçilecek sözcüğün derlemin tamamına dengeli bir şekilde yayılmış olması ilkesine dayanmaktadır. Bu ölçüm, Julliand'ın D ölçüm yöntemi (bkz. Julliand ve Chang-Rodriguez, 1964) kullanılarak yapılabilir. Bu yöntem, bir sözcüğün derlem boyunca ne kadar eşit dağıldığını göstermekte ve çıkan değer, 0,01 (sözcüğün derlemin sadece çok dar bir kısmında geçmesi) ve 1.00 (sözcüğün derlemin tüm kısımlarına tamamen eşit dağılması) arasında değişmektedir. Gardner ve Davies (2014, s. 316) araştırmaları sonucu kendi derlemleri için bu dağılım oranını 0.80 olarak belirlemişlerdir.

4. Disiplin: Aralık ve dağılım ölçütlerinde olduğu gibi disiplin ölçütü de disipline özgü teknik sözcükleri hariç tutmak için tasarlanmıştır. Bu ölçütün konulmasındaki amaç, akademik sözcük listesine sadece bir alana özgü teknik kelimelerin çoklukla girmesini engelleyecek bir kriter koymaktır. Gardner ve Davies (2014, s. 316) araştırmalarının sonucunda kendi derlemleri için bu ölçütü, bir sözcüğün frekansının 9 disiplinin herhangi birinde o sözcüğün beklenen frekansının 3 katından fazla olmaması şeklinde belirlemişlerdir. Buna göre herhangi bir alt disiplinde beklenen frekansının 3 katından fazla frekans gösteren sözcük, sözcük listesinden çıkarılmalıdır. Bu ölçüt için de sözcüklerin beklenen frekansları, **aralık** ölçütünde anlatıldığı biçimde hesaplanmaktadır.

Son olarak tüm bu ölçütler göz önünde bulundurularak hazırlanan sözcük listesinin akademik sözcükleri temsil gücüne yönelik geçerlilik analizleri yapılmalı ve bu sözcük listesinin bir diğer akademik derlemi ne kadar temsil ettiği incelenmelidir. Bu amaçla geçerlilik testinin yapılacağı derlemin oluşturulması ve oluşturulan sözcük listesinin bu yeni derlemi ne kadar temsil ettiği ve bu derlemden ne kadar farklılaştığına yönelik istatistikî analizlerin yapılması gerekmektedir.

Bu adımlar, başka dillerde yapılacak olan genel akademik amaçlı sözcük listelerinin oluşturulmasında izlenecek adımları ve göz önünde bulundurulacak ölçütleri ortaya koymak açısından oldukça önemlidir. Çünkü bu sayede hem

akademik sözcükleri yüksek frekanslı sözcüklerden hem de bu sözcükleri teknik sözcüklerden ayırmaya yönelik ölçütler belirlenmiş olur.

Ayrıca bu çalışma, sözcük ailesi yerine başsözcükleri esas almış ve sözcük ailesi yaklaşımının aksine sözcüklerin farklı anlamları ve dilbilgisel işlevlerine dayanılarak hazırlanmıştır. Bu noktada “türetilmiş adların ve türetilmiş sıfatlar gibi morfolojik olarak karmaşık sözcük bilgisinin geç oluşan bir dilbilimsel kazanım” (Nippold ve Sun, 2008, s. 365) olduğunu, bu sebeple öğrencilere sözcük öğretiminde sözcük ailesi yaklaşımı yerine başsözcük öğretimine odaklanmanın daha sağlıklı olduğunu vurgulamakta fayda vardır. Burada dikkate alınması gereken bir diğer konu da akademik amaçlı sözcük listesi hazırlanırken genel derlemeden hareketle hazırlanmış sözcüklerin hariç tutulup tutulmayacağıdır. Bu çalışma kapsamında Gardner ve Davies’in (2014) kendi çalışmalarında ortaya koyduğu gibi genel akademik amaçlı sözcükleri genel derlemede geçen yüksek frekanslı sözcüklerden ve disiplinlere özgü teknik sözcüklerden ayırmak için yukarıda bahsedilen ölçütlerin yeterli ve güvenilir olduğu düşünülmektedir. Son olarak, Gardner ve Davies’in (2014) araştırmasının bir diğer güçlü yönü de listenin temsiliyet gücünün farklı derlemlerde de geçerli olup olmadığına yönelik istatistikî analizlerin yapılmış olmasıdır. Belirlenen ölçütler, dikkate alınan faktörler ve yapılan analizlerden hareketle bu araştırmanın Türkçe için genel akademik amaçlı bir sözcük listesi oluşturulurken izlenecek bilimsel, güvenilir ve geçerli bir yöntem sunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Tüm bunlar göz önünde bulundurularak bir sonraki başlıkta Türkçe için oluşturulmuş genel akademik amaçlı sözcük listeleri incelenecek ve yeni bir sözcük listesine neden ihtiyaç duyulduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

4. Türkçe için Oluşturulmuş Akademik Sözcük Listeleri

Son yıllarda Türkçenin ikinci/yabancı dil olarak öğretimi alanında özellikle ders kitaplarında ve öğrencilerin yazılı anlatımlarında yer alan sözcüklerin gerçek kullanımları yansıtıp yansıtmadığı konusunda genel Türkçe eğitimi alanında yapılan derlem dilbilim tabanlı söz varlığı çalışmaları dikkatleri çekmektedir. Ancak genel Türkçe söz varlığının oluşturulmasına yönelik lisansüstü çalışmalar yapılmış olsa da akademik Türkçe söz varlığının tespitine yönelik yalnızca iki çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların Türkçenin ikinci/yabancı dil olarak öğretimi alanyazını, bu listelerden yararlanan öğrenciler/öğreticiler ve bu araştırmaları temel alarak yeni çalışmalar yapan araştırmacılar için önemi oldukça büyüktür. Kümülatif ilerleme kaydederek gelişimini sürdüren sosyal bilimler için uluslararası alanyazından yararlanmak kadar yerel çalışmalardan beslenmek de önemlidir. Çünkü evrenseli göz ardı etmeksizin yapılan yerel çalışmalar, bağlama uygun ihtiyaç analizlerinin sonucu ortaya çıkmakta ve eksikliği hissedilen noktalar için çözüm üretmektedir. Bu sebeple bu çalışmaların teorik ve pratik bilgi birikimine sağladığı katkılar yadsınmaz. İkinci/yabancı dil olarak Türkçe öğretimi gibi gelişmekte olan alanlar için bu araştırmaların varlığı kadar önemli

olan bir diğer nokta ise mevcut çalışmaların akademik prensiplerle analiz edilip önerileri kadar eksikliklerinin de gösterdiği yolda yeni araştırmalar yapabilmektir.

Aşağıdaki tabloda akademik Türkçe söz varlığına yönelik hazırlanmış iki çalışma karşılaştırılacak, benzer ve farklı yanları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Tablo 2. Akademik Türkçe Söz Varlığı Üzerine Yapılmış Araştırmalar

Araştırmannın Adı, Yayın Yılı, Yazarı	Akademik Türkçe Kelime Bilgisi Üzerine Bir Derlem Çalışması: Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimine Dair Çıkarımlar (Dolmacı, 2015)	Yabancı Dil Olarak Akademik Türkçe: Sosyal Bilimlerde Akademik ve Teknik Söz Varlığı (Tüfekçioğlu, 2018)
Araştırmannın Amacı	Öğretim dili Türkçe olan bir üniversitede öğrenim gören bir öğrencinin ihtiyaç duyacağı akademik Türkçe sözcükleri ve Türkçe öğrenen birinin akademik sözcükleri öğrenmeye başlamadan önce bilmesi gereken temel sözcükleri tespit etmek	Türkçenin sosyal bilimler alanındaki teknik ve akademik söz varlığını tespit etmek ve yabancı dil olarak akademik Türkçe derslerinde faydalanmak için eğitim amaçlı akademik sözcük listesi oluşturmak
Derlem Kaynağı	57 ders kitabında geçen sözcükler	58 dergide 385 makalede geçen sözcükler
Disiplinler	Lisans düzeyindeki beşeri bilimler, eğitim, ekonomi, hukuk ve fen bilimleri alanlarından 57 farklı disiplin	Arkeoloji, felsefe, iletişim, siyasal bilimler, spor bilimleri, ilahiyat, tarih, psikoloji, coğrafya, sanat, sosyoloji, antropoloji, şehir planlaması, turizm, eğitim, ekonomi, dilbilim ve edebiyat olmak üzere 18 disiplin
Derlem Boyutu	3.415.378 sözcükbirim	1.854.157 sözcükbirim
Sözcük Listesi Boyutu	1.010 sözcük içeren Akademik Türkçe Kelime Listesi	- Teknik söz varlığını temsil eden 75 sözcük - Bilimsel Türkçede kullanılan eğitim amaçlı 972 sözcükten oluşan akademik sözcük listesi
Seçim Kriterleri	- Sıklık - Dağılım	- Sıklık
Yüksek frekanslı sözcüklerin hariç tutulması	Türkçe Ulusal Derlemden (TUD) hareketle hazırlanmış 2.000 sözcük içeren Genel Türkçe Kelime Listesinin ilk 300 sözcüğünü dışarıda bırakmıştır.	X

Bu listelerin burada yan yana sıralanmasındaki amaç, listeleri birbiriyle kıyaslayıp üstün yönlerini göstermekten ziyade her iki listenin de benzer kriterler göz önünde bulundurulduğunda nasıl farklılaştığını ortaya koymaktır.

Tüfekçioğlu (2018) listesinde sosyal bilimler alanına odaklanarak teknik sözcükleri ortaya koyup pedagojik amaçlı bir liste sunarken Dolmacı (2015) 57 farklı disiplini çalışmasına dâhil ederek genel kapsamlı bir akademik sözcük listesi oluşturmuştur. Bu sebeple her iki araştırmacının da doktora çalışmalarıyla hedefledikleri şey, benzer gibi görünsün de farklılık göstermektedir. Çalışmalar detaylı incelendiğinde seçilen örneklemin ya yalnızca bölüm ders kitaplarından (Dolmacı, 2015) ya da sosyal bilimler alanındaki makalelerden (Tüfekçioğlu, 2018) seçildiği ve çalışmaların bu anlamda da farklılaştığı dikkatleri çekmektedir. Bu çalışmalarda dikkat çeken bir başka konu, derlem oluşturma aşamasında seçilen yöntemin de değişiklik göstermesidir. Çalışmalardan biri, TUD'da en sık geçen kelimeleri kapsam dışı bırakırken (Dolmacı, 2015) diğeri bu ayrıma girmemiştir (Tüfekçioğlu, 2018). Ayrıca çalışmaların ya yalnızca sözcüklerin kullanım sıklığına (Tüfekçioğlu, 2018) ya da sıklık ve dağılıma yönelik olduğu tespit edilmiştir. Bu inceleme yöntemlerinin çalışma sonuçlarını etkileyebileceği düşünülmektedir. Dahası bu ölçütlerin akademik sözcükleri hem yüksek frekanslı sözcüklerden hem de teknik sözcüklerden ayırma noktasında yeterli olup olmadığı da düşünülmesi gereken bir başka konudur. Bu sebeplerden hareketle Türkçeye yönelik temsil gücü yüksek, dengeli ve geniş kapsamlı bir derlemin ve bu derlemden hareketle çeşitli ölçütler gözetilerek hazırlanmış ve test edilmiş genel akademik amaçlı sözcük listesinin alanyazına birçok katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Sonuç

Giriş bölümünde de vurgulandığı üzere bu çalışma, Derlem dilbilimin söz varlığı çalışmalarında kullanımına yönelik temel bilgileri aktararak sözcük listelerini derlem dilbilim uygulamalarından hareketle oluşturmanın önemini ve Türkçe için yeni bir genel akademik amaçlı sözcük listesi oluşturmaya duyulan ihtiyacı ortaya koymayı amaçlamaktadır. Alanyazında yapılan ihtiyaç analizi çalışmaları incelendiğinde “Alt beceriler konusunda çalışmada ortaya çıkan en önemli sonuçlardan birisi öğrencilerin yetersiz kelime bilgileridir” (Demir, 2017, s. 214). Bu ihtiyaçtan hareketle yapılması planlanan böylesi bir çalışma ile öncelikle akademik Türkçe alanında temsil gücü yüksek ve geniş kapsamlı bir derlemden hareketle oluşturulmuş bir sözcük listesine duyulan ihtiyacın karşılanacağı ve ikinci/yabancı dil olarak Türkçe alanyazınında karşımıza çıkan önemli bir eksikliğin tamamlanacağı düşünülmektedir.

Akademik Türkçeye yönelik problemlerin tartışılıp çözüm önerilerinin sunulduğu, Demir ve Genç (2019, s. 44) tarafından hazırlanan çalışmada “akademik Türkçe dersleri boyunca öğrencilerin tüm beceri alanlarında kullanmakta zorluk yaşadıkları akademik sözcükler ve disipline özgü sözcüklerin öğretimine özel önem verilmesi” üzerinde durulmuştur. Buradan hareketle böylesi bir çalışmanın derlem dilbilimin dil öğrenimi/öğretimine dolaylı bir

katkısı olarak adlandırılabilceği, akademik Türkçe dersinin içeriğinin ve müfredatının oluşturulması sürecinde bir referans olacağı düşünülmektedir.

Dahası bu çalışmanın dolaylı bir diğer katkısı da ders kitaplarına yönelik olacaktır. Aksan'ın (1982), belirttiği gibi “yabancılar için hazırlanacak Türkçe kitaplarında, Türkçenin söz varlığı içinde sözcüklerin seçimi konusu önemlidir. Sıklık cetvelleri olmadığı, dilin sözcüklerinin kullanılış sıklığı göz önünde bulundurulmadığı için kitaplara sözcük seçimi kişisel görüş ve değerlendirmeye bağlı kalmış, sözcük ve kavram açısından yetersizlikler ve eksiklikler doğmuştur” (s. 48). Böylesi bir çalışma ile akademik Türkçe ders kitaplarında yararlanılabilecek bir derlemin oluşturulmasına ve bu kitapların doğal dil verisini ne kadar yansıttığı sorusunun tartışılmasına yönelik ilk adım atılmış olacaktır.

Genelden özelden, soyutta somutta değinilmeye çalışılan bu faydaların en somut olanı ise böylesi bir sözcük listesinden sınıf içi ve dışı doğrudan uygulamalarla faydalanan uluslararası öğrencilerin, öğretmenlerin kullanımları neticesinde ortaya çıkacaktır. Her iki durumda da genel akademik amaçlı sözcük bilgisinin uluslararası öğrencilerin Türkçe üretimsel becerileri konusunda kendilerine olan güvenlerini ve başarılarını artıracakı düşünülmektedir.

Özetle derlemden yararlanılarak oluşturulacak böylesi bir liste ile hem öğrencilere hem de öğretilere doğrudan ve dolaylı olarak faydalanabilecekleri bir dayanak sağlanmış olacaktır. Çünkü bilindiği gibi belirli bir akademik topluluk içinde var olabilmek ve iletişim kurabilmek, bu iletişimi sağlayan akademik sözcük dağarcığına yeterli miktarda sahip olunması ile mümkündür.

Kaynakça

- Aksan, D. (1982). Türkçe Çalışmalarında ve Öğretiminde Dilbilimin Yeri. *A. Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 30(1- 2), 43-49.
- Aksan, D. (1998). *Her Yönüyle Dil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, Y. ve Yaldır, Y. (2011). *Türkçe Sözvarlığının Nicel Betimlemesi*. Ç. Sağın Şimşek, Ç. Hatipoğlu (Ed.), 24. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildiri Kitabı içinde (ss. 377-387). Ankara: ODTÜ Basım.
- Barın, E. (2003). Yabancılar Türkçenin Öğretiminde Temel Söz Varlığının Önemi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (13), 311-317.
- Biber, D. (2010). Corpus-Based and Corpus-Driven Analyses of Language Variation and Use. B. Heine and H. Narrog (Ed.), *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis* içinde (ss. 159-191). Oxford: Oxford University Press.
- Biber, D. ve Reppen, R. (2015). *The Cambridge Handbook of English Corpus Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Butler, S., Urrutia, K., Buenger, A., Gonzalez, N., Hunt, M. ve Eisenhart, C. (2010). *A Review of the Current Research on Vocabulary*. Instruction, National Reading Technical Assistance Center, RMC Research Corporation.

- Chung, T. M. ve Nation, P. (2004). Identifying Technical Vocabulary. *System*, 32(2), 251-263.
- Cobb, T. ve Horst, M. (2004). Is there Room for an AWL in French?. P. Bogaards ve B. Laufer (Ed.), *Vocabulary in a Second Language: Selection, Acquisition and Testing* içinde (ss.15-38). Amsterdam, the Netherlands: John Benjamins.
- Coxhead, A. J. (1998). *An Academic Wordlist*. Wellington, New Zealand: Victoria University of Wellington.
- Coxhead, A. (2000). A New Academic Word List. *TESOL Quarterly*, 34(2), 213-238.
- Demir, D. (2017). *Uluslararası Öğrencilerin Akademik Türkçe İhtiyaçları* (Basılmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Ankara.
- Demir, D. ve Genç, A. (2019). Academic Turkish for International Students: Problems and Suggestions. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 15(1), 34-47.
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2014). *Türk Dili El Kitabı*. Grafiker, Ankara.
- Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi. (2020). Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Dolmacı, M. (2015). *Akademik Türkçe Kelime Bilgisi Üzerine Bir Derlem Çalışması: Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimine Dair Çıkarımlar* (Basılmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Dudley-Evans, T. ve St John, M. (2004). *Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Durmuş, M. (2019). *Dil Öğretiminde Öğretici Yeterlilikleri ve Pedagojik Muhakeme Becerisi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Eğilmez, N. (2010). *İlköğretim Türkçe Ders Kitaplarındaki Söz Varlığının İlköğretim Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Yazılı Anlatımlarına Aktarımı* (Basılmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bursa.
- Esgin, A. (2016). Yurt Dışında Yapılmış Söz Varlığı Çalışmalarının Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Milli Eğitim*, 45 (210), 55-83.
- Gardner, D. ve Davies, M. (2014). A New Academic Vocabulary List. *Applied Linguistics*, 35, 1-24.
- Grains, R. ve Redman, S. (1986). *Working With Words: A Guide to Teach and Learn Vocabulary*. Melbourne: Cambridge University Press.
- Güzel, A. ve Barın, E. (2013). *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hyland, K. (2009). *Academic Discourse: English in a Global Context*. London: Continuum.
- Hyland, K. ve Tse, P. (2007). Is There an “Academic Vocabulary”? *TESOL Quarterly*, 41(2), 235-253.
- Jablonkai, R. R. (2010). *A Corpus-Linguistic Investigation into the Lexis of Written English EU Discourse: An ESP Pedagogic Perspective* (Basılmamış Doktora Tezi). Eötvös Loránd University, Budapest.

- Jordan, R. R. (1997). *English for Academic Purposes: A Guide and Resource Book for Teachers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Julliard, A. ve Chang-Rodriguez, E. (1964). *Frequency Dictionary of Spanish Words*. The Hague Mouton.
- Konyar, M. (2019). *Uluslararası Öğrencilerin Akademik Türkçe İhtiyaç Analizi ve Örnek Ders İçeriği* (Basılmamış Doktora Tezi). Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Tokat.
- Leech, G. (1992). Corpora and Theories of Linguistic Performance. J. Svartvik (Ed.), *Directions in Corpus Linguistics* içinde (ss. 105-122). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Mackey, W. F. (1965). *Language Teaching Analysis*. London: Longman.
- McEnery, T. ve Wilson, A. (1996). *Corpus Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- McEnery, T., Xiao, R. ve Tonio, Y. (2006). *Corpus-based Language Studies: An Advance Resource Book*. New York: Routledge.
- Meyer, C. (2002) *English Corpus Linguistics: An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nesi, H. (2016). Corpus Studies in EAP. K. Hyland ve P. Shaw (Eds.), *The Routledge Handbook of English for Academic Purposes* içinde (ss. 206-217). New York: Routledge.
- Nippold, M. A. ve Sun, L. (2008). Knowledge of Morphologically Complex Words: A Developmental Study of Older Children and Young Adolescents. *Language, Speech, & Hearing Services in Schools*, 39(3), 365-373.
- O'Keefe, A. ve McCarthy, M. (2010). *The Routledge Handbook of Corpus Linguistics*. Routledge.
- Römer, U. (2008). Corpora and Language Teaching: Corpus Linguistics. *An International Handbook*, 1, 112-130.
- Sardinha, B. (2011). *Metaphor and Corpus Linguistics*. RBLA: Belo Horizonte.
- Schleppegrell, M. J. (2012). Academic Language in Teaching and Learning. *The Elementary School Journal*, 112(3), 409-418.
- Sinclair, J. M. (1991). *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press.
- TDK (Türk Dil Kurumu) (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tognini-Bonelli, E. (2001). *Corpus Linguistics at Work*. Amsterdam: John Benjamins.
- Tok, M. (2012). *Türkçenin Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Akademik Yazma Becerilerinin Geliştirilmesine Yönelik Uygulamalı Bir Çalışma* (Basılmamış Doktora Tezi). Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Tüfekçioğlu, B. (2018). *Yabancı Dil Olarak Akademik Türkçe: Sosyal Bilimlerde Akademik ve Teknik Söz Varlığı* (Basılmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Ankara.

- Tüfekçioğlu, B. (2020). Akademik Türkçe Öğretiminde Söz Varlığı. B. Tüfekçioğlu (Ed.), *Akademik Amaçlar için Türkçe Öğretimi* içinde (ss. 309-334). Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Xue, G. ve Nation, P. (1984). A University Word List. *Language Learning and Communication*, 3, 215-229.
- Weisser, M. (2016). *Practical Corpus Linguistics: An Introduction to Corpus-based Language Analysis*. West Sussex: John Wiley & Sons Inc.
- West, M. (1953). *A General Service List of English Words*. London: Longman, Green and Co.
- Yang, M. N. (2015). A Nursing Academic Word List. *English for Specific Purposes*, 37, 27-38.
- Yahşi Cevher, Ö. ve Güngör, C. (2015). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Akademik Türkçenin Önemine İlişkin Uygulamalı Bir Araştırma: Türk Dili Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi Örneği. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 2267-2274.
- YÖK, (2017). Yükseköğretimde Uluslararasılaştırma Strateji Belgesi, 02 Ocak 2023 tarihinde https://www.yok.gov.tr/Documents/AnaSayfa/Yuksekogretimde_Uluslararasıla_sma_Strateji_Belgesi_2018_2022.pdf adresinden erişildi.
- YTB, (2016). YTB İdari Faaliyet Raporları, 11 Ocak 2023 tarihinde https://ytbweb1.blob.core.windows.net/files/resimler/activity_reports/2016-idare-faaliyet-raporu.pdf adresinden erişildi.
- YTB, (2022). YTB Uluslararası Öğrenci Hareketliliği, 9 Ocak 2023 tarihinde <https://www.ytb.gov.tr/daireler/uluslararası-ogrenciler/uluslararası-ogrenci-hareketliliği/> adresinden erişildi.

BOŞNAKLARA YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE KÜLTÜRÜN ROLÜ*

*Dzenita ACUN, Mustafa DURMUŞ***

Öz: Bu araştırmanın amacı, tek dilli ve kültürlü sınıflarda hedef ve kaynak dilin kültürleri arasında belirli düzeyde ortaklıkların olması durumunda, ortak kültür öğelerinin yer aldığı bir dil öğretiminin öğrencinin anlama ve başarı düzeylerine olan etkisini Bosna Hersek örneğinde ortaya koymaktır. Çalışmada, Boşnaklara Türkçe öğretiminde kültürün rolü kapsamında Bosna Hersek'teki ortaokullarda ve liselerde seçmeli ikinci yabancı dil olarak verilen Türkçe derslerinde yanı sıra Yunus Emre Enstitüsü Saraybosna Türk Kültür Merkezi ile Yunus Emre Enstitüsü Mostar Türk Kültür Merkezindeki Türkçe dil kurslarında faydalanılan Türk ve Boşnak ortak kültür öğeleri kullanılarak hazırlanmış metinlerin öğrencilerin okuma-anlama düzeylerine etkisinin değerlendirilmesi üzerinde durulmuştur. Araştırmanın çalışma grubunu; "Hasan Kikic" Ortaokulu, "Skender Kulenovic" Ortaokulu, "Dubravica" Vitez Ortaokulu, "Druga Gimnazija" Lisesi bünyesinde ikinci yabancı dil olarak Türkçe derslerine katılan A2 düzeyi öğrencileri ile Yunus Emre Enstitüsü Saraybosna ve Mostar kültür merkezlerinin Türkçe dil kurslarındaki öğrenciler oluşturmaktadır. Bu çalışmada, tek kültürlü öğrenme-öğretme ortamlarında homojen öğrencilerden oluşan sınıflarda öğrencinin kültürü (kaynak kültür) ile hedef dilin kültürü arasındaki ortaklıkların ve söz konusu sınıflardaki öğrencilerin kültürel arka plan bilgilerinden yararlanılarak yürütülecek öğretim sürecinin öğrenme ve öğretme başarısı üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğuna inanılmaktadır. Bu bağlamda öğrencilerin ana dili olarak Boşnakça ile hedef dili olarak Türkçenin ortak kültür öğelerinin birlikte sunulduğu öğretim materyallerinin ve uygulamalarının, anlama üzerinde olumlu etkisinin olduğu görüşü savunulmaktadır. Toplanan araştırma verilerine göre öğrencilerle görüşme formu sorularının cevaplarına dayanarak hedef dil Türkçe ve kaynak dil Boşnakça arasındaki ortak kültürel öğelerinin kullanıldığı metinlerin öğrencilerin okuduğunu anlama düzeylerini olumlu etkilediği kaydedilmektedir.

* Makale Türü: Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş ve Kabul Tarihi: 04.10.2022 - 05.01.2023

Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde Prof.Dr. Mustafa DURMUŞ danışmanlığında hazırlanan "Boşnaklara Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Ortak Kültür Öğelerinin Yeri" (2022) isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Doktora Programı doktora öğrencisi. E-posta: dzenita1988@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-5617-7153.

Prof.Dr. Hacettepe Üniversitesi, Türkçe ve Yabancı Dil Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (HÜ TÖMER), Ankara, Türkiye.
E-posta: mustafadurmus@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000- 0002- 5337- 3113.

Anahtar kelimeler: Yabancılara Türkçe Öğretimi, ortak kültür, okuma-anlama becerisi, Bosna Hersek'te Türkçe Öğretimi.

The Role of Culture in Teaching Turkish as a Foreign Language to Bosnians

Abstract: The purpose of this study is to shed light on the impact of language instruction incorporating shared cultural elements on learners' levels of understanding and achievement in Bosnia and Herzegovina, an area where there is a degree of cultural overlap between the source and target languages. This study examines texts prepared for use in secondary and high schools in Bosnia and Herzegovina as well as Turkish language courses in Sarajevo and Mostar Cultural Centers of Yunus Emre Institute that use Turkish and Bosnian common cultural elements in teaching Turkish as a second foreign language, with an aim to explore the role of culture in teaching Turkish to Bosnians. The importance of assessing the impact on comprehension is highlighted. The research's study group is made up of A2 level students who take Turkish language classes at the Yunus Emre Institute Sarajevo and Mostar Cultural Centers, as well as students who take Turkish language classes at Hasan Kikic Secondary School, Skender Kulenovic Secondary School, Dubravica Vitez Secondary School, and Druga Gimnazija High School. This study offers the hypothesis that the teaching process carried out by utilizing partnerships between the source culture of the learner and the culture of the target language as well as the cultural background interests of the learners in classrooms of homogeneous learners in monocultural learning-teaching environments, has a significant impact on learning and teaching success. In this regard, it seems that teaching methods and materials that show Bosnian, the learners' mother tongue, and Turkish, the target language, together with their shared cultural traits, improve comprehension. According to the responses to the interview questions with the instructors and the research data gathered, it is noted that texts using cultural elements shared by the source language Bosnian and the target language Turkish have a positive impact on the learners' reading comprehension levels.

Keywords: Teaching Turkish to foreigners, common culture, reading comprehension skills, Teaching Turkish in Bosnia and Herzegovina.

Giriş

Bosna Hersek'te Türkçe öğretimi, çok uzun bir geçmişe ve çok yönlü kültürel ve dilsel ilişkilere dayanmaktadır. Bosna Hersek'te 1463 yılında başlayan ve bu coğrafyada 445 yıl süren Türk egemenliği dönemi, Türk kültürünün sahip olduğu öğelerin Boşnakların yaşantısına aktarılmasıyla *Türkizim (Turcizam)* dönemi olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu dönemde Türk kültürü, Boşnakları güçlü bir şekilde etkisi altına almıştır. Bu nedenle Türkler vasıtasıyla binlerce Türkçe-Arapça-Farsça kökenli sözcük, Boşnak diline geçmiştir (Škaljić, 1966, ss. 79-80). Bu dönemde iki dil arasında oluşan kültürel etkileşim sonucunda Boşnak edebiyatının ürünleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu dönemde Boşnakların, Boşnakça sözcüklerin Arap alfabesi kullanmasıyla Alhamiyado edebiyatı

oluşturmuştur (Başagić, 2007, s. 25). Bu bağlamda Türkçe sözcükler, deyimler, kalıplaşmış sözler, sayısız ödünclemeler; Boşnakçaya güçlü bir şekilde yerleşmiş ve Boşnakların sosyokültürel yaşamlarında büyük değişiklikler oluşturmuştur. Bosna Hersek, daha önce ait olduğu Yugoslavya’da 1990’lı yıllarda yaşanan dinsel ve etnik iç savaşa rağmen Türk mirasını güçlü bir şekilde korumaya devam eden bir Balkan devleti olmasıyla karşımıza çıkmaktadır. Boşnak kültürüne derin izler bırakan Türk kültür mirası, kendini mimaride, giyimde-kuşamda, geleneklerde ve dilde göstermektedir.

Bu bilgilerden yola çıkarak çalışmanın ilk kısmında Bosna Hersek’te Türkçenin tarihine yer verilmektedir. Ardından Bosna Hersek’te güncel Türkçe öğretimi faaliyetleri ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci kısmında çalışmanın odağı açısından *Yabancı* ve *ikinci dil* terimleri arasındaki karşıtlık üzerinde durulmuştur. Çalışmanın üçüncü kısmında çalışmanın yöntemi hakkında bilgi verilmektedir. Son bölümünde ise Bosna Hersek’te yapılan araştırmanın bulguları ve yorumları yer almaktadır.

1. Bosna Hersek’te Türkçe Öğretimi

Osmanlı Devleti’nin Bosna Hersek’i 1463 yılında fethetmesiyle birlikte Boşnaklar, İslamiyet’i kabul etmişlerdir. Bununla beraber din görevlisi ihtiyacı oluşmuş, meydana gelen ihtiyacın karşılanması için din eğitimi almak üzere İstanbul’a Boşnak öğrenciler gönderilmiştir. İstanbul’a gönderilen öğrenciler, din eğitimi alırlarken Türkçeyi de öğrendikleri için Bosna Hersek’te dinî terminolojinin büyük kısmı, Türkçe sözcüklerden oluşmuştur. Böylelikle Türkçe ile Boşnakça arasındaki sözcük alışverişi de hızlanmıştır. Sözcükler arası alışverişin sonucunda *Türkizim* (Turcizam) kavramı doğmuştur. Türkizim, Türkçe’den Boşnakça’ya dâhil olan sözcükler için kullanılmaktadır. Osmanlı’nın Balkanları fethetmesiyle hem Osmanlıdaki eğitim kurumları aracılığı hem de devletin resmî dilinin Türkçe olması nedeniyle Boşnaklar, Türkçe ile iç içe olmuşlardır. Bu dönemde Türkçe eğitim veren bazı kurumlar: Saraybosna Gazi Husrev Bey medresesi, Tuzla Behrem Bey medresesi ve Travnik Elçi İbrahim Paşa medresesidir. Söz konusu medreselerdeki dersler, Türkçe okutulmuştur (Začinović, 2003, s. 12). Osmanlı İmparatorluğu’nun Bosna Hersek’te açmış olduğu mektep ve medreseler aracılığıyla Türkçe yaygınlaşmış, ilerleyen zamanlarda ülkede edebiyat dili olarak öne çıkmıştır.

Bosna Hersek’te Türkçe öğretiminin tarihsel gelişiminin devamında ise 1878’de Bosna Hersek, Avusturya Macaristan İmparatorluğu’nun egemenliğine girmiştir. Avusturya Macaristan döneminde de Bosna Hersek’te Türkçe öğretimi devam etmiştir. Öğrencilerin girdikleri sınavlarda Türkçeden de sorumlu tutuluyor oluşu, *Vatan* gazetesinin haberlerine yansımıştır. Gazetenin “Rüştiye İmtihani” başlıklı yazısında Saraybosna’daki rüştiyeye devam eden seksenden fazla öğrencinin girdiği sınavda fen bilimlerinden sorular olmasının yanında Arapça,

Farsça, Türkçe ve Boşnakçadan da sorular bulunduğu ifade edilmektedir (Geçer, 2010, s. 387).

Bosna Hersek'te Türkçe, 19. yüzyılda gazetecilik çalışmalarında yaygın olarak kullanılmaktadır. Bosna Hersek'te Kiril alfabesiyle Boşnakça olarak basılan ilk gazete, *Bosanski Vjestnik* idi. Bu gazeteden sonra Osmanlı Döneminde haftalık çeşitli gazeteler hem Kiril hem de Türk harfleriyle yayımlanmıştır. Bosna Hersek'te Avusturya- Macaristan İmparatorluğu egemenliği döneminde *Vatan* (1884-1897) ve *Rehber* (1897-1902) gazeteleri sadece Türkçe olarak hazırlanarak yayımlanmıştır (Začinović, 2003, ss. 18-21).

Günümüzde Bosna Hersek'te günlük konuşmalarda sık sık Boşnakçaya Türkçeden geçen sözcükler kullanılmaktadır. Bu kullanımlara bakar (bakır), boja (boya), bubreg (böbrek), čarapa (çorap), dugme (düğme), džep (cep), jastuk (yastık), jogurt (yoğurt), muhabet (muhabet), pamuk (pamuk), peškir (peşkir), sat (saat), sofrā (sofra), šećer (şeker), tepsija (tepsi), torba (torba), vakat (vakit), zahmet (zahmet) gibi sözcükler, örnek gösterilebilmektedir. Türkçeden Balkan dillerine geçen sözcüklerle ilgili yapılan çalışmaların arasında en önemlisi, Abdulah Škaljić'in sözlüğüdür. Boşnakçadaki Türkçe kelimeleri bir araya getiren *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* (Sırp-Hırvat Dili'ndeki Türkizimler) adlı sözlükte, Türkçe kökenli ve bu dil sayesinde Boşnakçaya geçmiş 8.742 Türkçe sözcük bulunmaktadır.

Bosna Hersek, yabancılara Türkçe öğretiminin en yaygın olduğu Balkan ülkesidir. Günümüzde Bosna Hersek'te Türkçe öğretimi faaliyetleri yürüten Bosna Hersek'e ait kurum ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ait kurumlar bulunmaktadır. Bosna Hersek'e ait resmî kurumların arasında Saraybosna Üniversitesi, Zenica Üniversitesi, Mostar Dzemal Bijedic Üniversitesi ve Uluslararası Saraybosna Üniversitesi'nin Türkoloji bölümleri yer almaktadır. Ayrıca Bosna Hersek'teki ortaokullarda ve liselerde seçmeli ikinci yabancı dil olarak Türkçe dersleri yürütülmektedir. Bosna Hersek'te Türkiye Cumhuriyeti tarafından desteklenen kurumların arasında TİKA, Saraybosna Yunus Emre Enstitüsü Kültür Merkezi, Mostar Yunus Emre Enstitüsü Kültür Merkezi, Fojnica Yunus Emre Enstitüsü Kültür Merkezi ve Maarif Koleji yer almaktadır.

1992-1995 döneminde Bosna Hersek savaşından sonra, Bosna'da Türk dilinin gelişimine yaptığı katkılarla Türkçenin öğretilmesini teşvik etmek için ilk çabayı gösteren kurumun TİKA olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda Bosna Hersek'te Türkçe öğretimine yönelik TİKA'nın yürüttüğü çalışmaların başında 2001'de Tuzla ve 2005'te de Zenica şehirlerindeki üniversitelerde Türkoloji bölümlerinin açılmasını desteklemek gelmektedir. TİKA'nın Bosna Hersek'e girişinden sonra Yunus Emre Enstitüsü kültür merkezlerinin ilki, 17 Ekim 2009'da Saraybosna'da açılmıştır. Yunus Emre Enstitüsü Türk Kültür Merkezi, Tercihim Türkçe Projesi

kapsamında Bosna Hersek'te lise ve ortaokul kapsamında yürütülen Türkçe öğretimi alanında önemli bir başarı elde etmiştir.

Tüm bu öğretim faaliyetlerinin yanı sıra Türkçe, Bosna Hersek'teki basın-yayın organlarında yayımlanan Türk dizileri aracılığıyla da değer kazanmıştır. Bosna Hersek'te popülerlik kazanan Türk dizileri, Türkçeyi geniş kitlelerin öğrenmek istediği dil haline getirmiştir. Türk dizilerinin etkisiyle Bosna Hersek'te halka yönelik Türk dili kursları düzenlemeye başlamıştır.

2. Yabancı/ İkinci Dil Öğretimi Bağlamında Kültür Öğretimi

Yabancı ve *ikinci dil* terimleri arasındaki karşılık, çalışmanın odağı açısından üzerinde durulması gereken hususlardan biridir. *Yabancı dil*, Türk Dil Kurumunun sözlüğünde genel bir tanımlamayla, “Öğrencilere, akademik, toplumsal ve meslekle ilgili gelişmelerine katkıda bulunmak amacıyla anadili dışında öğretilen dil. Fransızca, Almanca, İngilizce gibi” şeklinde açıklanmaktadır. *İkinci dil*, kişinin ana dilinden sonra öğrendiği herhangi bir dildir. Bununla birlikte, yabancı dil terimiyle karşıt olarak kullanıldığında, ikinci dil, belirli bir ülkede pek çok kişi tarafından kullanılan dil olarak ifade etmektedir (Oruç, 2016, ss. 287-288). Bu tanımlardan hareketle *yabancı dil* teriminin hedef dilin ana dili olarak konuşulmadığı bir ülkede öğretimi, *ikinci dil* teriminin de hedef dilin ana dili olarak konuşulduğu ülkede öğretimi için kullanılabileceği anlaşılmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye dışında (Bosna Hersek'te) Türkçe öğretiminden söz edileceği için yabancı dil öğretiminde odak olmaktadır.

Yabancı dil öğretiminde anlama becerilerini geliştirmek için çoğunlukla yapay iletişim ortamları oluşturulmaktadır. Böylece ikinci dil öğrenme süreçlerinin dilsel girdileri ve çıktıları, sınıf öğretimlerinde öğrencilere daha anlaşılır hâle gelir (Durmuş, 2018, s. 185). Bazı durumlarda yabancı dil öğrenenlerin hedef dili günlük hayatla ilişkilendirebilmesi mümkün olmayabilir. Dil öğreniminde temel amaç, öğrencilere hedef dili kültürel arka plan bilgileri ile birlikte aktarabilmektedir.

Yabancı dil öğretimi yapılırken aynı zamanda kültürel etkileşim de gerçekleşmektedir (Brown, 2007, ss. 189-190). Bu bakımdan, hedef dil ile kültürel öğelerin birbirleriyle ilişkili parçalar olduğunu bilmek ve bunu bir bütün olarak öğrencilere kazandırmak önemlidir. Bu bütünün öğrencilere aktarılmasında öğreticilerin önemli rolü vardır. Öğretici, dil öğretimiyle birlikte öğrencinin kültürel alt yapısını gözden geçirerek ona kültür anlamında yeni bir kişilik kazandırmaktadır.

Yabancı dil öğretimi, çok kültürlü bir yapıyı ve farklı algılama biçimlerini sunması bakımından oldukça önemlidir. Kramsch'a (1993, s. 1) göre yabancı dil öğretiminde konuşma, dinleme, yazma, okuma becerisi yanı sıra kültür öğretimi de bir beceri olarak ele alınabilmektedir. Straub'a (1999) göre eğitimcilerin

kültürel etkileşimleri sırasında akıllarında tutmaları gereken nokta, öğrencilerde hedef kültürü öğrenmeden önce kendi kültürleri konusunda farkındalık oluşturmaktır. Ayrıca bu farkındalığı, hedef kültürü öğrenirken karşılaştırma yapmalarına yardımcı olacak şekilde kullanabilmelerini sağlamaktır. Bilmedikleri derinliklere dalmadan önce öğrenciler, öncelikle ait oldukları kendi kültürlerini iyi bilmelidirler. Başka bir ifadeyle kendi kültürünü bilen öğrenciler, kültür içinde var olan değerleri, gelenekleri, parçası oldukları ritüelleri, yaşam biçimlerini de bilerek hedef kültürü değerlendirirken daha gerçekçi olabilirler. Öğrencilere kültür öğretirken öğreticinin amacı, hedef kültürün olgularını öğrencinin kendi yerine koyması ve kendi kültürü ile karşılaştırması konusunda yardımcı olmasıdır.

Yabancı dil öğreniminin amacı, hedef dili kullanarak etkili bir iletişim kurmaktır. Öğrencilerin, diller ve kültürler arası benzerlikleri ve farklılıkları ayırt edebilmesiyle iletişim becerilerinin gelişmesi birbiriyle bağlantılıdır. Öğrencilerin istenilen düzeyde iletişim kurabilmesi için sadece sözlü dil kullanımı yeterli değildir. Bunun dışında kültürel davranışlar ve kodlara da hâkim olunması gerekmektedir. Kültürlerarası iletişim, farklı kültürlerin değerlerine, toplumsal davranışlarına ve geleneklerine duyarlı olduğu anlamına gelmektedir (Ting - Toomet, 1999, s. 46). Dolayısıyla kültürlerarası iletişim becerilerinin yanı sıra beceri, bilgi, saygı ve anlayış gerekmektedir (Holden, 2001, s. 617).

Dil öğretimi sınıfları, öğrenci gruplarına ve kültürlerine göre tek kültürlü ve çok kültürlü olmaktadır. Yabancı dil öğretiminde hedef dilin kültürü yanında tek dilli ve tek kültürlü öğretim ortamlarında öğrenci kültürü, öğretim süreçlerine dâhil edilebilmektedir. Bu çerçevede araştırmanın verilerinin Türkçenin ana dil olarak konuşulmadığı, yabancı dil olarak öğretildiği bağlamda toplanması uygun görülmüştür. Bosna Hersek'te üç farklı kültüre ve inanca sahip üç topluluk yaşamaktadır: Müslüman Boşnaklar, Ortodoks Sırp kökenliler ve Katolik Hırvat kökenliler. Üç topluluğun da kendine has kültürel geçmişi ve arka planları bulunmaktadır, Sırp kökenlilerin alfabesi dahi diğerlerinden ayrıdır. Bu çalışma, ortak sözcüklerin ve kültür öğelerinin işlenmesi üzerine olduğundan hedef dil olarak Türkçenin bağlı olduğu Türk ve Müslüman kültürlerinin izlerini güncel olarak taşıyan ve birbiri ile aynı gelenekleri sürdüren Bosna Hersek'te Türkçe öğrenen sadece Boşnak öğrencilerin bulunduğu homojen sınıflarda yürütülmüştür.

3. Araştırmanın Amacı

Araştırma, öğrenci/öğrenci¹ ve öğretmen/öğretici² görüşlerinden hareketle tek dilli/tek kültürlü sınıflarda hedef dilin ve kaynak dilin kültürleri arasında belirli düzeyde ortaklıkların olması durumunda, ortak kültür öğelerinin yer aldığı bir dil öğretiminin öğrencinin anlama ve başarı düzeylerine olan etkisini, Bosna Hersek örneğinde ortaya koymaktadır.

4. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden tarama yöntemi kullanılmaktadır. “Tarama yöntemi; geçmişte ya da hâlen var olan bir durumu, var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları, herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez” (Karasar, 2012, s. 77).

4.1. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu 2021-2022 eğitim-öğretim yılında Bosna Hersek’te ortaokul ve lise düzeyinde seçmeli yabancı dil olarak Türkçe öğrenen ayrıca Saraybosna Yunus Emre Enstitüsü ve Mostar Yunus Emre Enstitüsü Kültür Merkezlerinde yabancı dil olarak Türkçe öğrenen toplam 97 öğrenci oluşturmaktadır.

4.2. Veri Toplama Araçları

Bosna Hersek’te ana dili Boşnakça olan öğrencilerin Türkçe derslerinde ortak kültür öğelerine yönelik algılarını belirlemek amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırma için hazırlanan görüşme formu, üç uzmana danışılarak konuya uygunluk, anlaşılabilirlik ve bütünlük bakımından gözden geçirilmiştir. Bu doğrultuda görüşme formu, uzman görüşleri ile yeniden düzenlenmiştir. Araştırmada veri toplamak üzere açık uçlu soruların bulunduğu yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmacı tarafından hazırlanan formun kapsam geçerliliğini sağlamak amacıyla uzman görüşüne başvurulmuştur. Yabancılar Türkçe öğretimi alanında tecrübeli uzmanlardan gelen dönütler doğrultusunda forma son şekli verilmiştir.

¹ Araştırmada, *anaokulu-ilkokul-ortaokul-lise-üniversite* gruplarında homojenlik söz konusu olduğundan “öğrenci”; *özel kurslar* söz konusu olduğunda homojen gruplar olmadığından “öğrenci” terimi kullanılmıştır.

² Araştırmada, “öğretmen”, *ilk-orta-lise* düzeylerinde olduğu gibi homojen nitelikli meslek grubu için; “öğretici” de *yabancı/ikinci dil kurslarında* olduğu gibi mesleki bilgi ve donanımı, eğitimi bakımlarından homojen olmayan gruplar için terimleri kullanılmıştır.

4.3. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini, Bosna Hersek'te örgün ve yaygın eğitim bağlamlarında yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrenciler oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Druga Gimnazija u Zenici Lisesi, Vitez Ortaokulu, Hasan Kikic Zenica Ortaokulu, Dubravica Vitez Ortaokulu ve Skender Kulenovic Ortaokulundaki 58 öğrenci ile Saraybosna ve Mostar Yunus Emre Enstitüsü Türk Kültür Merkezlerindeki 2021-2022 eğitim-öğretim yılında Türkçe kurslarında Türkçe öğrenen 39 öğrenci oluşturmaktadır.

4.4. Bulgular ve Yorum

Bosna Hersek'te yabancı dil olarak Türkçe öğretimi tek dilli/ tek kültürlü sınıflarda yürütülmektedir. Bu çalışmayı hazırlayan araştırmacılar, tek kültürlü öğrenme/öğretme ortamlarında homojen öğrenci gruplarının olduğu sınıflarda, öğrencinin kültürü ile hedef kültürü ile hedef dilin kültürü arasındaki ortaklıklar ile bu sınıflarda öğrencilerin kültürel arka plana dair bilgilerinden yararlanılarak yürütülecek öğretim sürecinin öğrenme ve öğretme başarısı üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğuna inanılmaktadır. Bu bağlamda, öğrencilerin ana dili olarak Boşnakça ile hedef dili olarak Türkçenin ortak kültür öğelerinin birlikte sunulduğu öğretim materyalleri ile uygulamaların, öğrencilerin okuduklarını anlama süreçleri üzerinde olumlu etkisinin olduğu görüşü savunulmaktadır. Çalışmanın amacına uygun olarak hazırlanan metinler ve bu metinlere dayalı etkinlikler, veri toplamak üzere öğrencilere sunulmuştur. Etkinliklerin uygulamasından sonra, veri toplamak üzere hazırlanmış olan öğretici ve öğrenci görüşme formu kullanılmıştır. Ders sırasında araştırmacı tarafından sınıf içi gözlem yapılmış; öğretici ve öğrenci performansına ilişkin kayıtlar oluşturulmuştur. Bu çalışmada, “Boşnaklara Türkçe Öğretiminde Kültürün Rolü” bağlamında okuma- anlamaya yönelik iki farklı etkinlik hazırlanmıştır. Çalışmanın kapsam geçerliliğinin sağlanması için üç farklı uzmandan görüş alınarak metinlere, öğrencilere ve öğretmenlere yönelik sorular hazırlanmıştır. Öğrenciler için iki farklı metin hazırlanmıştır. Bu metinlerden biri “Haydi Türkçe Öğrenelim” setinde A2 düzeyine yönelik bir metindir, diğeri ise aynı metnin *değiştirilmiş (modified)*, ortak sözcüklerden yararlanılarak oluşturulmuş başka bir versiyonudur. Öğrencilere okuma metinleri verildikten sonra, okuma anlamaya yönelik soru sorulmuştur. Ortak kültürel öğelerden ve ortak sözcüklerden yararlanılarak oluşturmuş metinlerin Boşnak öğrencilerin okuma ve anlama süreçleri için ne düzeyde yararlı olduğu tespit edilmiştir.

Örnek 1.

Başçarşı (Kitapta bulunan metin)

Başçarşı, Bosna Hersek'in başkenti Saraybosna'da. Burası Saraybosna'nın tarihî alışveriş merkezi. Meydanında bir şadırvan bulunmakta. Bu şadırvanın etrafı dükkânlarla çevrili. Burada dükkânlar sıra sıra dizili ve tek

katlı. Başçarşı günün her saatinde kalabalık. Çarşıda her türlü eşya var. Giyim eşyaları, turistik eşyalar, takı ve daha birçok eşya var.

Başçarşı (Değiştirilmiş metin)

Başçarşı, Bosna Hersek'in başkenti Saraybosna'da. Burası Saraybosna'nın tarihî **pazar** merkezi. Meydanında bir **sebil** var. Bu **sebilin** etrafından **dükkânlar** var. Burada **dükkânlar** sıra sıra dizili ve tek katlı. **Başçarşı** günün her **saatinde** kalabalık. **Çarşıda** her türlü **mağaza** var. **Bakırcılar**, **baklavacılar**, **lokumcular**, **kahvehaneler**, ve daha birçok mağaza var.

Başçarşı okuma metni, öğrencilerin “Haydi Türkçe Öğrenelim” setinde A2 düzeyi ders kitabından seçilmiştir. Ardından *Başçarşı* okuma metni, *Türkizimler* eklenerek değiştirilmiştir. Söz konusu Türkizimler, Boşnakçada ve Türkçede bulunan ortak sözcüklerdir. Öğrencinin okuma metnini anlamasına olumlu etkisi olacağı düşüncesiyle ortak sözcükler eklenmiştir. Ortak sözcükleri belirlemek için Güncel Boşnakça Sözlük (*Rječnik Bosanskoga Jezika*) ve Güncel Türkçe Sözlük (TDK) kullanılmıştır.

Öğrencilerin metni anlamalarına yardımcı olmak için metindeki *alışveriş* sözcüğü yerine *pazar* sözcüğü kullanılmıştır (TDK ve Halilović, Palić ve Šehović, 2010). Türkçe *pazar* ile Boşnakça *Pazar* sözcüklerinin anlamları, her iki dilde aynıdır (TDK ve Halilović, Palić ve Šehović, 2010). Türkçe sebil ile Boşnakça sebilj sözcükleri, aynı anlamda kullanılmaktadır (TDK ve Halilović, Palić ve Šehović, 2010). Türkçe *dükkân* sözcüğü ile Boşnakça *dućan*, her iki dilde aynı anlama gelmektedir (TDK ve Halilović, Palić ve Šehović, 2010). Türkçe *dükkân* sözcüğünün Boşnakça *dućan* olarak kullanılması, fark oluşturmaktadır (TDK ve Halilović, Palić ve Šehović, 2010). Türkçe *saat* sözcüğünün Boşnakça *sat/ sahat* olarak kullanılması fark oluşturmakta fakat aynı anlama geldiği kaydedilmektedir (TDK ve Halilović, Palić ve Šehović, 2010). Türkçe *mağaza* sözcüğü ile Boşnakça *magaza* sözcüğünün her iki dilde aynı anlama geldiği fakat Boşnakçada daha çok depo anlamında kullanıldığı bilinmektedir (TDK ve Halilović, Palić ve Šehović, 2010). Türkçe *bakırcılar*(*Bakır*) ve Boşnakça *bakar* sözcüğü, her iki dilde aynı anlama gelmektedir (TDK ve Halilović, Palić ve Šehović, 2010). Türkçe *baklava* (*baklavacı*) Boşnakça *baklava*, Türkçe *lokum* Boşnakça *lokum*, Türkçe *kahvehane* Boşnakça *kafana*, her iki dilde aynı anlama gelmektedir (TDK ve Halilović, Palić ve Šehović, 2010).

Örnek 2.

Bayram Alışverişi (Kitapta bulunan metin)

Merhaba. Benim adım Dilara. Bugün çok heyecanlıyım çünkü yarın bayram. Bugün erkenden kalktık. Annem, babam ve kardeşimle alışverişe çıktık. Annem kendisine bir kazak aldı. Kardeşimin ayakkabısı eskiydi. Bu yüzden annem kardeşime bir çift ayakkabı ve tişört, bana da bir etek aldı. Babam ise sadece bir kravat ve bir çift çorap aldı. Çünkü onun birçok

kıyafeti var. Kardeşim oyuncakçıya da gitmek istedi ama annem izin vermedi. Çünkü kardeşimin evde birçok oyuncuğu var.

Bayram Alışverişi (değiştirilmiş metin)

Merhaba. Benim adım Dilara. Bugün çok **keyifliyim** çünkü yarın **bayram**. Bugün **sabah** erkenden kalktık. Annem, **babam** ve kardeşimle **çarşıya** çıktık. Annem kendisine bir **çizme** aldı. Kardeşimin ayakkabısı eskiydi. Bu yüzden annem kardeşime bir çift ayakkabı ve tişört, bana da bir pantolon aldı. Babam ise sadece bir **kravat** ve bir çift **çorap** aldı. Çünkü onun birçok kıyafeti var. Kardeşim oyuncakçıya da gitmek istedi ama annem izin vermedi. Çünkü kardeşimin evde birçok oyuncuğu var.

Türkçe *keyif* Boşnakça *ćejif* / *ćeif* sözcüğü aynı anlamda gelmektedir (TDK ve Halilović, Palić ve Šehović, 2010). Türkçe *bayram* Boşnakça *bajram* aynı anlamda kullanılmaktadır (TDK ve Halilović, Palić ve Šehović, 2010). Türkçe *sabah* Boşnakça *sabah* aynı anlamda kullanılmaktadır (TDK ve Halilović, Palić ve Šehović, 2010). Türkçe *baba* Boşnakça *baba/babo* aynı anlamda kullanılmaktadır (TDK ve Halilović, Palić ve Šehović, 2010). Türkçe *çarşı* Boşnakça *ćaršija* sözcüğü, “dükkanların bulunduğu alışveriş yeri” her iki dilde aynı anlamda kullanılmaktadır (TDK ve Halilović, Palić ve Šehović, 2010). Türkçe *çizme* Boşnakça *čizma* sözcüğü her iki dilde aynı anlamda kullanılmaktadır (TDK ve Halilović, Palić ve Šehović, 2010). Türkçe *çorap* Boşnakça *čarapa* sözcüğü, her iki dilde aynı anlamda kullanılmaktadır (TDK ve Halilović, Palić ve Šehović, 2010).

Araştırmaya 4 farklı okuldan (ortaokul, lise) 58 öğrenci katılmıştır. Her okulda sorumlu öğretici aracılığıyla araştırmacı tarafından hazırlanan metinler kullanılarak okuma metinleri uygulanmıştır. Okuma etkinliği sonrasında öğrencilere görüşme formları dağıtılmıştır. Görüşme formlarındaki sorular, öğrencilerin daha iyi anlaması için ana dillerinde Boşnakça olarak verilmiştir. Cevapları da Boşnakça olup araştırmacı tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Cevaplar için öğrencilere yeterince zaman verilmiştir.

Öğrenci görüşme formundaki sorulara verilen cevaplardan hareketle elde edilen verilere bakıldığında, birinci soru olan “Ders kitabınızdan alınmış metinleri mi yoksa aynı metinlerin Boşnakçada da yer alan sözcüklerden, yani Türkizimlerden (Türkçe kökenli ve Türkçe aracılığıyla Boşnakçaya geçen sözcüklerden) yararlanılarak oluşturulmuş biçimlerini mi daha iyi anladınız?” sorusuna ilişkin öğrenci görüşlerinden bazıları şu şekildedir:

(K1) ³ “Boşnakçada yer alan Türkizimlerden yararlanılarak oluşturmuş metin anlamamı kolaylaştırdı. Hem bizim Boşnak kültürümüzü içerdiği için hemen metnin temasını anladım, hem ortak sözcükleri anladım. Çünkü günlük hayatta kullandığım birçok sözcük Türkçede aynı anlama geliyor. Örneğin: bayram, sabah, çizme. Bu sözcükler hızlı bir şekilde cümleleri anlamama yardımcı oluyor.”
(K2) “Türkizimlerle oluşturulmuş metinleri daha iyi anladım.”
(K3) “Tabi ki Türkizimlerle oluşturulmuş metinleri daha iyi anlıyorum. Hem Türk hem Boşnak gelenekler ve ortak kültür içeren metinler daha anlaşılır hâle geliyorlar.”
(K4) “Kitapta olan metinleri daha iyi anlıyorum.”
(K5) “Bizim Boşnak kültürümüzü içeren metinleri okurken tanıdık gibi geliyor. Bu yüzden anlamak daha kolay oluyor.”

“Ders kitabınızdan alınmış metinleri mi yoksa aynı metinlerin Boşnakçada da yer alan sözcüklerden, yani Türkizimlerden (Türkçe kökenli ve Türkçe aracılığıyla Boşnakçaya geçen sözcüklerden) yararlanılarak oluşturulmuş biçimlerini mi daha iyi anladınız?” şeklindeki birinci sorunun cevaplarına bakıldığında, yirmi sekiz katılımcıdan yirmi sekizi ders kitaplarından alınmış metinleri değil, aynı metinlerin Türkizimlerden yararlanılarak oluşturulmuş biçimlerini daha iyi anladıklarını belirtmişlerdir. Birçok Boşnakça sözcük, Türkçede de aynı anlama gelmektedir. Bu sebeple buna göre oluşturulmuş Türkçe metinler, öğrencilerin daha kolay anlamasına yardımcı olmaktadır. Ortak olan ama anlamı farklı olan Boşnakçadaki Türkçe sözcükler de öğrencilerin anlama süreçleri üzerine etkili olmaktadır. İki dil arasındaki kültür bağları kuran ve aynı olan sözcükler, öğrencilerin Türkçe öğrenmelerini kolaylaştırmaktadır.

1. Soruya verilen cevaplar (Ders kitabınızdan alınmış metinleri mi yoksa aynı metinlerin Boşnakçada da yer alan sözcüklerden, yani Türkizimlerden yararlanılarak oluşturulmuş biçimlerini mi daha iyi anladınız?)			
	Olumlu	Olumluya Yakın	Olumsuz
Öğrenci Sayısı	46	12	0

İkinci soru olan “Metnin içerisindeki Türkizimleri fark ettiniz mi?” sorusuna verilen cevaplar analiz edildiğinde, yirmi sekiz katılımcıdan yirmi altısı metnin içerisindeki Türkizimleri fark ettiğini ifade etmiştir. Geri kalan iki katılımcı, olumlu olarak yorumlanabilecek cevaplar vermiştir. Sınıflarda yapılan gözlemler de öğrencilerin ortak sözcükleri fazla zorlanmadan fark ettiğini göstermektedir. Ortak sözcüklerden yararlanılarak oluşturulmuş metinlere dayalı etkinliklerin, rahat hissetmelerini sağlayarak katılımcıların motivasyonlarını olumlu etkilerken bunun yanı sıra katılımcıların güvenlerini de artırdığı gözlemlenmiştir. Aynı zamanda yabancı dil olarak Türkçe öğrenme süreçlerini ve anlama başarılarını olumlu etkilediği görülmüştür. Ortak söz varlığına işaret eden Türkizimlerin,

³ Çalışmada her bir katılımcı (K) harfi ile kodlanmış ve öğrencilere sıra numarası verilmiştir. Buna göre “(K1)” ifadesi, “1” numaralı öğrenciyi ifade etmektedir. Araştırmada katılımcılardan bazılarının cevapları, örnek olarak gösterilmiştir.

öğrencileri Türkçe öğrenmeye teşvik ettiği anlaşılmaktadır. Ortak sözcükleri duydukları zaman kendilerini daha rahat hissetmektedirler.

2. Soruya verilen cevaplar (Metnin içerisindeki Türkizimleri fark ettiniz mi?)			
	Olumlu	Olumluya Yakın	Olumsuz
Öğrenci Sayısı	53	3	2

Üçüncü soru olan “Türk ve Boşnak kültüründeki ortak öğeleri içeren metin ile ders yapmanın Türkçede okuduğunuzu anlama becerinizin gelişmesine olumlu etkisinin olduğunu düşünüyor musunuz? Neden?” sorusuna verilen cevaplardan bazıları şunlardır:

(K1) “Evet kesinlikle. Çünkü Türkiye hakkında yeni bir şeyler öğrenebileceğimizi, aynı zamanda Bosna hakkında daha önce bilmediğiniz yeni şeyler öğrenebileceğimizi gördük” şeklinde ifade etmektedir.
(K2) “Evet, çok ilgi çekiciler. Ve ben Türkçeyi çok seviyorum çünkü okuduğum metinler ilginç ve motive edicidir.”
(K3) “Bu tür derslerin çoğu bizi daha iyi olmaya ve ortak bir kültüre sahip olduğumuzu anlamaya motive ediyor.”
(K4) “Yine, her şey kişiden kişiye değişiyor. Türkçe öğrenmek benim için zor ve benim için o kadar da ilgi çekici değil. Ama bir şeyi anladığımda, benim için ilginç oluyor ve daha iyi öğrenmeye yardımcı oluyor. Böylece öğrenmesi daha kolay çünkü Boşnakça ve Türkçenin büyük bir bağlantısı var”.
(K5) “Bana göre daha ilgi çekici olduğunu düşünüyorum. Çünkü bu şekilde metnin neyle ilgili olduğunu daha iyi anlayabiliriz ve özellikle Türkçe sözcükleri daha zayıf anlayan öğrenciler için öğrenmek daha kolay.”

Öğrenci görüşme formunda üçüncü soru olan “Türk ve Boşnak kültüründeki ortak öğeleri içeren metin ile ders yapmanın Türkçede okuduğunuzu anlama becerinizin gelişmesine olumlu etkisinin olduğunu düşünüyor musunuz? Neden?” sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde, Türk ve Boşnak kültüründeki ortak öğeleri içeren metin ile ders yapmanın anlama becerilerini olumlu yönde etkilediğini ifade etmişlerdir. Bu soruya olumsuz cevap veren katılımcı olmamıştır. Elde edilen verilere göre katılımcılar, ortak kültür öğeleri sayesinde Türkçe metinleri daha kolay anladıklarını ve Türkçe öğrenim süreçlerinin olumlu etkilendiğini belirtmişlerdir.

3. Soruya verilen cevaplar (Türk ve Boşnak kültüründeki ortak öğeleri içeren metin ile ders yapmanın Türkçede okuduğunuzu anlama becerinizin gelişmesine olumlu etkisinin olduğunu düşünüyor musunuz? Neden?)			
	Olumlu	Olumluya Yakın	Olumsuz
Öğrenci Sayısı	47	9	2

Dördüncü soru olan “Derslerinizde Türk ve Boşnak kültürlerinde ortak olan öğeleri içeren daha fazla metnin yer almasını ister misiniz?” sorusuna verilen cevaplardan bazıları şunlardır:

(K1) “Evet, metinler ortak bir kültürle zenginleştirilirse, metinleri anlamak bizim için daha kolay olacaktır. Ve sözcükleri anlamak ve okumak bizim için daha kolay olacaktır.”
(K2) “Elbette isterim. Metinlerdeki Türk ve Boşnak kültürü unsurları çok ilgi çekicidir, kültürü öğrenilerek dilin öğrenilmesi daha kolaydır.”
(K3) “Evet, Türkçe derslerinde kültür hakkında daha fazla bilgi edinmemizi istiyorum.”
(K4) “Evet, çünkü bu şekilde kültür içeren metinler okuduğumuzda daha anlaşılır ve daha kolay hâle geliyor.”
(K5) “Evet, çünkü bu şekilde bir yabancı dil daha çabuk öğrenilir.”

Dördüncü soruya verilen cevaplar incelendiğinde, öğrencilerin derslerinde Türk ve Boşnak kültüründe ortak olan öğeleri içeren daha fazla metnin yer almasını istedikleri görülmektedir. Elde edilen bilgilere göre katılımcıların, derslerinde kültür hakkında daha fazla bilgi edinmek istedikleri de anlaşılmaktadır.

4. Soruya verilen cevaplar (Derslerinizde Türk ve Boşnak kültürlerinde ortak olan öğeleri içeren daha fazla metnin yer almasını ister misiniz?)			
	Olumlu	Olumluya Yakın	Olumsuz
Öğrenci Sayısı	48	3	7

Araştırmanın uygulaması kapsamında Türkçe öğretmenlerine de görüşme formu verilmiştir. Çalışmanın öğretici görüşme formunda yer alan sorularından ve cevaplarından bazıları şu şekildedir:

Katılımcı öğretmenin birinci sorusu olan **Hedef dil Türkçe ve kaynak dil Boşnakça arasındaki ortak kültürel öğelerin kullanıldığı metinlere dayalı etkinlikler, öğrencilerinizin okuduğunu anlama düzeyini olumlu etkiliyor mu?** sorusuna “Hedef dil Türkçe ve kaynak dil Boşnakça arasındaki ortak kültürel öğelerin kullanıldığı metinlere dayalı etkinlikler, öğrencilerimizin okuduğunu anlama düzeyini olumlu etkiliyordu” diye cevap verilmiştir.

Araştırmanın ikinci sorusu olan **Türk ve Boşnak kültüründeki ortak öğeleri içeren metinler ile ders yapılırken öğrencilerinizin güdülenme derecesi arttı mı?**, sorusuna katılımcı öğretmen, “Bu tür metinlerin öğrenciler için ilginç olduğu ve sözcük öğrenmeye daha çok ilgi duyduklarını düşünüyorum, çünkü Boşnakçadaki olan Türkçe sözcükleri yabancı sözcüklere göre çok daha hızlı fark ediyorlar” cevabını vermiştir.

Araştırmanın üçüncü sorusu olan **Öğrencilerin kendi kültürlerinde de yer alan, bir başka ifadeyle kendi kültürel arka plan bilgilerine dayanan metinlerle yürütülebilecek yabancı dil öğretimi hakkında ne düşünüyorsunuz? Derslerinizde, Türk ve Boşnak kültüründeki ortak unsurları içeren daha çok metin kullanmak ister misiniz?**, sorusunu katılımcı öğretmen, “Türk ve Boşnak kültürünün ortak unsurlarını içeren metinler, sözcük dağarcığının gelişimini etkiler, kültürel bağları güçlendirir ve öğrencileri motive eder. Öğretimde kültürler ve Türk ve Boşnak kültürünün ortak unsurları

arasındaki bağlantıları içeren daha fazla metin kullanmak istiyorum” şeklinde cevaplamıştır.

Araştırmamanın dördüncü sorusu olan **Kullanmakta olduğunuz ders kitapları, Türk ve Boşnak kültüründeki ortak unsurları içerecek şekilde oluşturulmuş mudur?** sorusunu katılımcı öğretmen, “6 ve 8. sınıfta kullandığımız ders kitaplarında bazı konular Türk ve Boşnak kültüründeki ortak unsurları içermektedir. Daha fazla Türkizimleri içeren metinlere ihtiyacımız var. Ayrıca Türkizim içeren bazı ilginç skeçler eksiktir. Kullanmakta olduğumuz ders kitaplarında daha çok Türk kültürü ve gelenekleri, Türkiye’de yaşam, şehirler, düğünler, yemekler vs. içeren metinler bulunmaktadır” şeklinde cevaplamıştır.

Araştırmamanın beşinci sorusu olan **Derslerinizde, Türk ve Boşnak kültüründeki ortak unsurları içeren daha çok metin kullanmak ister misiniz?** sorusunu katılımcı öğretmen, “Derslerimde, metinler, şiirler, skeçler aracılığıyla her iki kültürün ortak unsurlarını içeren daha fazla metin kullanmak isterim” diye cevaplamıştır.

Araştırmamanın ikinci uygulama etkinliği olan okuma- anlamaya yönelik özgün metin okuması etkinliği, ardından yarı yapılandırılmış görüşme formu katılımcılara uygulanmıştır. Araştırmaya Yunus Emre Enstitüsünün Bosna Hersek’teki Saraybosna ve Mostar Türk Kültürü Merkezlerinde Türkçe öğrenen 39 (otuz dokuz) öğrenci ve 3 (üç) öğretici katılmıştır.

Öğrencilerin yaş aralığı: 13-55
Öğrencilerin yaş ortalaması:26
Öğrencilerin cinsiyeti: Erkek- 4 Kadın- 35

Örneğin *Bosna Kahvesi* metni, şu şekilde yer almıştır:

Bosna Kahvesi

Boşnakça’ya Kahva sözcüğü Türkçe kahve sözcüğünden geldi. Bosna’ya kahve Osmanlılarla geldi. Osmanlı döneminde, Saraybosna çarşısında ilk kahvehaneler açıldı. Bu gelenek, çarşıdan Saraybosna mahallelerine ve sokaklarına yayıldı, her eve girdi ve günlük yaşamın bir parçası oldu. Saraybosna Bašaršija’da bakır ustaları yüzyıllardır kahve hazırlamak için bakır cezveler yapıyor. Bosna kahvesi setine, kahve takumu denir. Kahve takumu, bakır tepsi, bakır cezve, şekerlik (şeker ve rahat lokum için kâse) ve fincan içerir. Bosna kahvesinin hazırlanması için bir şerbetnyak- ibrik veya başka bir kap kullanılır. Daha sonra kahve, cezvenin içine konur ve üzerine sıcak su dökülür. Sonra, cezve iyice karıştırılır ve tekrar ateşe konur. Kahve biraz demlenmeye bırakılır ve fincanlara dökülür. Küp şeker ve rahat lokum ayrı olarak konur. İnsanı uyandırmak için ilk sabah kahvesi biraz daha sert yapılır, ona razgalica denir. Öğlen kahvesine de sohbet kahvesi (razgovoruša), misafir gelince de misafir kahvesi (dočekuša) yapılır.

Bosna Kahvesi metninden sonra katılımcılara okuma-anlamaya yönelik yarı yapılandırılmış görüşme formu uygulanmıştır. Katılımcıların verdiği bazı cevaplar, şunlardır:

Birinci soru olan *Ders kitabınızdaki metinleri mi yoksa kültürünüz hakkında bilgi içeren metinleri anlamayı mı daha kolay buldunuz?* sorusuna katılımcılar, şu şekilde cevap vermiştir:

(K1) Kitaplarımızdaki metinleri daha iyi anlıyorum.
(K2) Ders kitabı metinlerinin anlaşılması daha kolaydır.
(K3) Kendi kültürüm hakkında bilgi içeren metinleri anlamayı daha kolay buluyorum.
(K4) Kendi kültürümü içeren metinler zaten bildiğim bilgileri içeren metinler olduğu için Türkçe olarak anlamak daha kolay.
(K5) Kültürüm hakkında bilgi içeren metinleri daha iyi anlıyorum.

Ders kitaplarındaki metinleri mi yoksa kültürleri hakkında bilgi içeren metinleri mi anlamak daha kolay? sorusuna öğrencilerin çoğu, kendi kültürleri hakkında metinleri daha iyi anladıkları cevabını vermiştir. Bazı öğrencilerin de ders kitaplarındaki metinleri anlamayı daha kolay bulduğu kaydedilmektedir.

1. Soruya verilen cevaplar (Ders kitabınızdaki metinleri mi yoksa kültürünüz hakkında bilgi içeren metinleri anlamayı mı daha kolay buldunuz?)			
	Olumlu	Olumluya Yakın	Olumsuz
Öğrenci Sayısı	23	4	12

İkinci soru olan *Türk ve Boşnak kültürünün ortak unsurlarını içeren bir metinle (Bosna Kahvesi metni gibi) Türkçe öğretiminin Türkçe okuduğunu anlama becerilerinin gelişimine olumlu etkisi olduğunu düşünüyor musun? Neden (Açıklayın)?* sorusunu katılımcılar, şu şekilde cevaplamışlardır:

(K2) Evet işe yarar çünkü dersler daha ilgi çekici olur.
(K3) Evet. Çünkü metni anlamak daha kolaydır.
(K4) Evet, çünkü bildiğim bir şey.
(K5) Evet çünkü bildiğim bir şeyi (bilgiyi) Türkçe gibi yabancı bir dilde de olsa düşünmek daha kolay.
(K6) Evet, çünkü bu unsurlarla özdeşleşebiliriz.
(K7) Evet, çünkü Bosna Hersek ile ilgili metinler, Boşnak ve Türk kültürü ile ilgili her şey benim için daha ilginç, daha sevimli, okumak ve anlamak için daha kolay.

Türk ve Boşnak kültürünün ortak unsurlarını içeren bir metinle (Bosna Kahvesi metni gibi) Türkçe öğretiminin Türkçe okuduğunu anlama becerilerinin gelişimine olumlu etkisi hakkında araştırmaya katılan öğrencilerin cevapları genellikle olumludur. Öğrencilerin kendi kültürlerinin arka plan bilgilerine dayanarak hazırlanan metinler, anlamayı kolaylaştırmaktadır.

2. Soruya verilen cevaplar (Türk ve Boşnak kültürünün ortak unsurlarını içeren bir metinle (Bosna Kahvesi metni gibi) Türkçe öğretiminin Türkçe okuduğunu anlama becerilerinin gelişimine olumlu etkisi olduğunu düşünüyor musun? Neden (Açıklayın)?)			
	Olumlu	Olumluya Yakın	Olumsuz
Öğrenci Sayısı	34	1	4

Üçüncü soru olan *Kendi kültürünüzü içeren metinlerle çalışmak Türkçe öğrenmenizi kolaylaştırdı mı?* sorusuna katılımcılar, şu şekilde cevap vermişlerdir:

(K1) Evet, çünkü kendi kültürümü dilbilimsel (Türkçe) açıdan değil, aynı zamanda Türk-Boşnak kültür-tarih açısından da gözlemleme ve aralarındaki bağlantıları bulma olanağına sahibim.
(K2) Kültürümü içeren metinleri kullanarak Türkçe öğrenme fırsatım olmadığı için bu soruya cevap veremem.
(K3) Evet, Türkçe öğrenmemi kolaylaştırdı.
(K4) Evet

Öğrencilerin kendi kültürlerini içeren metinlerle Türkçe öğrenmelerinin daha kolay olacağı ifade edilmiştir. Ayrıca bazı öğrenciler, şimdiye kadar kendi kültürlerini içeren metinlerle çalışmadıkları yönünde cevap vermişlerdir.

3. Soruya verilen cevaplar (Kendi kültürünüzü içeren metinlerle çalışmak Türkçe öğrenmenizi kolaylaştırdı mı?)			
	Olumlu	Olumluya Yakın	Olumsuz
Öğrenci Sayısı	34	2	3

Dördüncü soru olan *Türk ve Boşnak kültürünün ortak unsurlarını içeren metinlerin ilgi çekici olduğunu düşünüyor musunuz?* sorusuna katılımcıların tamamı “evet” cevabı vermişlerdir.

4. Soruya verilen cevaplar (Türk ve Boşnak kültürünün ortak unsurlarını içeren metinlerin ilgi çekici olduğunu düşünüyor musunuz?)			
	Olumlu	Olumluya Yakın	Olumsuz
Öğrenci Sayısı	35	3	1

Araştırmaya katılan öğrencilerin görüşme formlarından çıkan sonuçlara göre Türk ve Boşnak kültürünün ortak öğelerini içeren metinlerin ilgi çekici olduğu cevabını vermişlerdir. Ayrıca görüşme formu öncesinde kendi kültürlerini içeren metinlerin öğrencilerin anlama düzeylerine olumlu etkisi olduğu kaydedilmektedir.

Okuma metni uygulandıktan sonra metnin uygulandığı *sınıfın öğreticisi* için bir görüşme formu uygulanmış olup sorular ve verilen cevaplar, şu şekildedir:

Birinci soru olan *Hedef dil Türkçe ve kaynak dil Boşnakça arasındaki ortak kültürel öğelerin kullanıldığı metinlere dayalı etkinlikler, öğrencilerinizin okuduğunu anlama düzeyini olumlu etkiliyor mu?* sorusuna birinci katılımcı öğretici “kesinlikle etkilemektedir”, ikinci katılımcı öğretici “Tabi ki, metni tamamen anlamalarını kolaylaştırır” cevabını vermiştir.

İkinci soru olan *Türk ve Boşnak kültüründeki ortak öğeleri içeren metinler ile ders yapılırken öğrencilerinizin güdülenme derecesi arttı mı?* sorusuna birinci katılımcı öğretici “Evet, özellikle başlangıç seviyelerde bu tür metinlerin etkisi çok büyüktür”, ikinci katılımcı öğretici ise “Evet, öğrencilerimin güdülenme derecesi artmıştır” cevabını vermiştir.

Üçüncü soru olan *Kullanmakta olduğunuz ders kitapları, Türk ve Boşnak kültüründeki ortak öğeleri içerecek şekilde oluşturulmuş mudur?* sorusuna birinci katılımcı öğretici “hayır”, ikinci katılımcı öğretici “Maalesef, oluşturulmamıştır. Fakat ek materyal bulmaya veya üretmeye çalışıyoruz” cevabını vermiştir.

Dördüncü soru olan *Öğrencilerin kendi kültürlerinde de yer alan, bir başka ifadeyle kendi kültürel arka plan bilgilerine dayanan metinlerle yürütülebilecek yabancı dil öğretimi hakkında ne düşünüyorsunuz? Derslerinizde, Türk ve Boşnak kültüründeki ortak unsurları içeren daha çok metin kullanmak ister misiniz?* sorusuna birinci katılımcı öğretici, “Başlangıç seviyelerde bu tür metinlerin kullanılmasını faydalı buluyorum. Örneğin belirtisiz isim tamlamasını anlatırken öğrencilerimizin tanıdığı kavramları kullanarak dil bilgisini daha kolay anlamalarını sağlamış oluruz. Fakat orta ve ileri seviyelerde bunun gerekli olmadığını düşünüyorum. Dil öğretirken aynı zamanda o milletin kültürü ve tarihini de aktarmış oluyoruz. Dolayısıyla Türk edebiyatından seçmeler, Türk kültürü ve tarihini içeren metinlerin orta ve üst seviyelerde daha etkili olduğunu düşünüyorum”; ikinci katılımcı öğretici de *Öğrencilerin bildikleri daha önce duydukları anlatırken grameri de anlatmak daha kolay olur diye düşünmekteyim. A ve B seviyelerinde Türk ve Boşnak kültüründeki ortak unsurları içeren daha çok metin kullanmakta fayda var diye düşünmekteyim* cevabını vermiştir.

Araştırmadan toplanan verilere dayanarak, Türk ve Boşnak kültüründeki ortak öğeleri içeren metinler ile ders yapılırken öğrencilerin güdüleme derecesinin arttığı görülmektedir. Özellikle başlangıç düzeylerinde ortak kültür öğeleri içeren metinlerin etkisinin büyük olduğu ortaya çıkmıştır. Türkçe müfredattaki ders kitaplarının Türk ve Boşnak ortak kültür öğelerini içerecek şekilde oluşturulmadığı görülmektedir. Öğreticiler, Türkçe derslerinde Türk ve Boşnak kültüründeki ortak öğeleri içeren metinlerin yer alması hakkında, başlangıç düzeylerinde katkı sağlayabileceği düşüncelerini ifade etmişlerdir. Böylece öğrencilerin bazı dilbilgisi yapılarını daha kolay anlamaları sağlanmış olmaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Araştırmanın birinci aşamasında Türkçedeki ve Boşnakçadaki ortak sözcükler tespit edilmiştir. Belirlenen ortak sözcükler, düzeylere göre sınıflandırılmış; A2 düzeyine uygun olanlar belirlenmiştir. A2 düzeyine uygun sözcükler yardımıyla “Haydi Türkçe Öğrenelim” kitap setinden seçilmiş metinler, değiştirim (modification) işlemleri yapılarak yeniden oluşturulmuştur. Ortak sözcükler ile her iki dil arasındaki ortaklıklara ve benzerliklere dikkat çekilmiştir. Türkçede ve Boşnakçada ortak olan sözcüklerin (Türkezimler) yanı sıra Türk kültürü ile Boşnak kültürü arasında başka ortaklıklar söz konusudur. Boşnak öğrencilere yabancı dil olarak Türkçe öğretilirken ortaklıkların kullanımı, öğretimin pek çok yönüyle etkili olacaktır.

Araştırmanın sonuçlarından hareketle ortak kültür öğelerine sahip olmakla birlikte dil bakımından çok farklı özellikler içeren Boşnakçanın anadili olduğu Bosna Hersek'te Türkçenin okullarda zorunlu seçmeli ikinci/yabancı dil olarak okutulması çok önemlidir. Bu çalışmada Boşnak öğrencilere yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin ortak kültür öğeler aracılığıyla gerçekleştirilmesine katkı sunmak amaçlanmıştır. Bu yönüyle çalışmanın, Türkçenin çoğunlukla tek dilli ve tek kültürlü sınıflarda yabancı dil öğretimine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Elde edilen verilere göre Türkçe ve Boşnakça ortak sözcüklerle oluşturulmuş metinlerin yanı sıra ortak kültür unsurları içeren metinlerin Boşnak öğrencilere Türkçe öğretiminde öğrenci başarılarına olumlu etkisinin olduğu ve yararlı bulunduğu sonucuna varılmıştır. Araştırma sonucuna göre öğrenciler, ortak sözcükler ve ortak kültür yardımıyla yabancı dil olarak Türkçeyi daha kolay bir şekilde öğrenmektedirler.

Çalışmada sağlanan verilerden hareketle Boşnak öğrenciler arasında Türkçeye ve Türk kültürüne yönelik genel olarak olumlu tutumun söz konusu olduğu ve bu durumun da ortak kültürel unsurlardan yararlanarak Türkçe öğretimi faaliyetlerinin yürütülmesine kolaylık sağlayabileceği değerlendirilmektedir.

Bu bağlamda yabancı dil öğretiminde ortak kültür unsurlarından yola çıkılarak Bosna Hersek'te Türkçe öğretiminin öğrenciler bakımından kolaylaştırılabilmesi için aşağıdaki maddeler göz önüne alınabilir. Bu önerilerin hem öğrencilerin hem öğreticilerin işini kolaylaştıracağı varsayılmaktadır:

- Boşnak öğrencilere Türkçe öğretilirken öğretmen tarafından Boşnakçada ve Türkçede ortak kullanılan sözcükler, öğrencilere verilmelidir. Boşnakçada ve Türkçedeki ortaklıklardan hareket ederek ders işlenmelidir özellikle başlangıç düzeylerinde (A1-A2) Türkçe öğretim görevlisi, öğretim süreci boyunca ortak sözcüklerden haberdar olmalı ve ders programına dâhil etmelidir.
- Diller arasındaki ortaklıklardan hareket ederek verilen dersler, öğrenmeyi kolaylaştıracaktır. Bu ortaklıklar aynı zamanda öğrencileri öğrenmeye motive etmekte ve dili eğlenerek öğrenme fırsatı sunmaktadır. Dilsel ortaklıklar, diller arasında aynı zamanda bir köprü görevi üstlenmektedir. Çünkü öğrenciler, bildikleri sözcükleri gördükleri zaman kendilerini daha rahat hissedecekler ve yabancı dili daha kolay öğreneceklerdir.
- Bosna Hersek'te Türkçe öğretimini daha etkili hale getirmek için Güncel Türkçe ve Güncel Boşnakça Ortak Sözcükler Sözlüğü hazırlanabilir.
- Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi dersleri için hazırlanan ders kitapları setlerinde yapmış olduğumuz incelemeler sonucunda *Yedi İklim Türkçe* ve *Haydi Türkçe Öğrenelim* kitap setlerinde ortak sözcükler bulunmaktadır. Bu değerlendirme göz önünde bulundurularak Boşnaklara Türkçe öğretimi bağlamında söz konusu kitap setlerinin uygun olduğu tespit edilmiştir.

- Bosna Hersek’te Türkçe öğreten öğretim görevlileri; A1, A2, B1, B2, C1 ve C2 düzeylerinde sınıflandırılmış sözcüklerden yararlanmalıdır. Ders işlenirken temel düzeyden başlayarak ortak sözcükler kullanılmalıdır. Bu bağlamda öğrencilerin gündelik kullandıkları sözcükler, dil öğrenme motivasyonunu yükseltip özgüvenini artıracaktır.
- Boşnak öğrencilere Türkçe öğretirken Türk kültürü ve tarihi ile Boşnak kültürü ve tarihi arasındaki geçmiş ve ortaklıklar, öğrencilere anlatılmalıdır.

Kaynakça

- Başağıc, S. (2007). *Bošnjaci i Hercegovci u Islamskoj Književnosti*. DES Sarajevo.
- Brown, H.D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching*. New York, NY: Pearson.
- Byram, M., Morgan, C. ve arkadaşları. (1994). *Teaching and Learning Language and Culture*. Great Britain: WBC.
- Çelik, M. E. (2021). Bosna-Hersek’te Türkçe Öğretiminin Güncel Durumu. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(Özel Sayı), 108-128. <https://doi.org/10.35675/befdergi.848525>.
- Çobanoğlu, Ş., Barın, E. ve Özdemir, C. (2014) *Haydi Türkçe Öğrenelim 1 Ders Kitabı*. Ankara, Grafik Tasarım.
- Durmuş, M. (2018). *Dil Öğretiminin Temel Kavramları Üzerine Düşünceler: Yabancılar Türkçe Öğretimi Mi, Yabancı Dil Veya İkinci Dil Olarak Türkçe Öğretimi Mi?*. *Türkbilig*, 2018/35, 181-190.
- Geçer, G. O. (2010). *Türkçenin Çekilmeye Direndiği Bir Vatan: Bosna-Hersek* (Sempozyum Sunumu). III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, İzmir, Türkiye.
- Halilović, S., Palić, I. ve Šehović, A. (2010). *Rječnik Bosanskoga Jezika*. Sarajevo: Filozofski fakultet u Sarajevu.
- Holden, R. (2001). Managing People’s Values and Perceptions in Multicultural Organizations, The Experience of an HR Director. *Employee Relations*, 23(6), 614- 624.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (24. bs.). Nobel.
- Kramsch, C. (1993). *Context and Culture in Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- Oruç, Ş. (2016). Ana Dili, İkinci Dil, İki Dillilik, Yabancı Dil. *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, 45, 279-290.
- Straub, H. (1999). Designing a Cross-Cultural Course. *English Forum*, 37(3), 2-9.
- Škaljić, A. (1966). *Turcizmi u Sırpsskohrvatskom Jeziku*. “Svjatlost” Izdavacko Preduzeće, Sarajevo.
- Türkçe Güncel Sözlük. TDK. 2 Mart 2021 - 1 Nisan 2022 tarihleri arasında http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts adresinden erişildi.

- Ting - Toomey, S. (1999). *Communication Across Cultures*. New York: The Guilford Press.
- TİKA. (2016). *TİKA'dan Bosna Hersek'te Türkçe Eğitime Destek*. 4 Nisan 2022 tarihinde https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_dan_bosna_hersek_de_turkce_egitime_de_stek-25093 adresinden erişildi.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (11. bs.). Ankara: Seçkin Yayıncı.
- Začinović, N. (2003). *Bosna Kütüphanelerindeki Eski Türkçe Gazetelerin Dili*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi. Ankara.

VEFEYÂT

DOÇ. DR. SERHAT KÜÇÜK (29 EKİM 1977 - 31 OCAK 2023)

*Fatih YEŞİL**

31 Ocak 2023 gününe Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü çalışanları sabahın erken saatlerinde aldıkları acı haberle uyandılar. Doç. Dr. Serhat KÜÇÜK, yaklaşık iki senedir mücadele ettiği amansız hastalığa yenik düşmüştü. Hacettepe Üniversitesi Hastanesi'nde hayata gözlerini yumduğu esnada henüz kırk altı yaşındaydı.

Serhat Küçük 1977 senesinde İstanbul'da doğmuş, Antalya'da büyümüştü. Lisans eğitimini 1999 yılında Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği bölümünde tamamladıktan sonra, bir süre Şırnak Atatürk İlköğretim Okulu'nda sosyal bilgiler öğretmeni olarak çalıştı. 2001 yılında, lisans mezuniyetinin ardından yüksek lisans eğitimine başladığı Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'ne araştırma görevlisi olarak intisap eden Serhat Küçük, 2002 yılında "Osmanlı Üzerine Tezler, Bibliyografya ve İstatistik" başlıklı çalışmasıyla bilim uzmanı unvanını aldı. XIX. yüzyılın son çeyreğinden 2001 yılına kadar Türkiye ve Türkiye dışında bulunan üniversitelerde hazırlanmış dört binin üzerinde Osmanlı tarihi ile ilgili tezi, tamamlandıkları yıllara, ülkelere ve konularına göre tasnif edip değerlendiren çalışma bu alandaki öncü araştırmalardan birisidir. Zira Doç. Dr. Küçük'ün kaleme aldığı yüksek lisans tezi, elde edilen verilerin o esnada pek çok tarihçinin yabancı olduğu programlama diliyle sorgulanması üzerine kurgulanmıştı. Söz konusu tez aynı zamanda ileriki dönemlerde hayata geçireceği projelerin de adeta bir ön hazırlığı gibidir.

2010 yılında tamamladığı doktora tezi ise Serhat Küçük'ün diğer ilgi alanlarına, teknoloji transferi ve bilim tarihi konularına ilişkindir. Kendi sözleriyle "elektrik ve elektriğe dayalı teknolojilerin, Osmanlılar tarafından fark edilip değişik alanlarda ilk uygulamalarının öyküsünü anlatan", "Osmanlı İmparatorluğu'nda Teknolojik Değişim Dönüşüm: Elektrik Örneği" başlıklı doktora tezini 2010 yılı Mart ayında savunan Doç. Dr. Küçük, aynı yıl Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nde öğretim görevlisi kadrosuna atanır. Ardından vatani vazifesini Maraş'ta öğretmen teğmen olarak yapan Serhat Küçük'ün bölgede maddi yetersizlikler dolayısıyla eğitime ulaşma imkânı bulamayan öğrenciler için yaptığı çalışmalara ve yoktan var ettiği Mehmetçik Dershanesi'nin kuruluşu ve işleyişi için gösterdiği gayrete, başta o sıradaki amirleri olmak üzere pek çok kişi şahittir. 2014 yılına gelindiğinde Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü kadrosuna yardımcı doçent (doktor öğretim üyesi) olarak atanan Serhat Küçük, 2019 senesinde Doçent unvanını almıştır.

* Prof.Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye.
E-posta: fyesil@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5856-6045.

2005 yılında, aynı zamanda editörü olduğu *Orta Karadeniz Kültürü* başlıklı kitapta yer alan iki çalışmasıyla yayın hayatı başlayan Serhat Küçük, bunun dışında dört kitaba daha editörlük yapacaktı. Yayına hazırladığı kitapların yanı sıra Türkiye'nin ilk popüler bilim dergisi olan "Fen Alemi" (2017) üzerine yayımladığı araştırması ve II. Abdülhamid devri matbuatınca yasaklanan "Mösyö Elektrik" (2015) başlıklı kitabın sergüzeştini, bu bağlamda Osmanlı edebiyatının ve matbuatının Avrupa teknolojisine yaklaşım tarzını ve ilişkisini tartıştığı çalışması Doç. Dr. Küçük'ün yayınladığı kitaplar arasında yer alır. Makaleleri ise daha çok Avrupa'da yaşanan bilimsel gelişmelerin kökenleri ile bunların Türkiye'ye transferi ve halka yayılmasına ilişkindir. Türkiye'de popüler bilim dergiciliği, erken Cumhuriyet devrinde bilim algısı, zihinsel dönüşüm ve bunun gündelik hayata yansımaları, Serhat Küçük'ün temel ilgi alanlarını oluşturmaktaydı

Doç. Dr. Küçük, bilimsel temelde yaşanacak zihinsel dönüşümlerin toplumları daha mutlu, daha huzurlu ve daha müreffeh kılacağına inanmıştı. Meslek hayatının başında Şırnak'ta, ortasında da Maraş'ta bu hedefi gerçekleştirme fırsatı yakaladığına inanarak çalıştı. Keza öğretim üyesi olduktan sonra insan üstü bir çaba sarf ettiği ÖSYM'deki faaliyetleri de bunun bir parçasıydı. Yakalandığı elim hastalığın en sıkıntılı döneminde dahi kendisine yapılan onca tavsiyeye ve dahi muhalefete rağmen "Bana ihtiyaçları var!" diyerek çalışmaya devam etmesi, hedeflerini gerçekleştirmek için sahip olduğu sarsılmaz iradeye delalet eder. Kim bilir, vaktini boşa harcadığına dair sık sık tenkit edildiği popüler tarih dergileri için kaleme aldığı bilim tarihine ilişkin makaleleri de belki aynı amaç uğruna yazmaktaydı.

Lisans düzeyinde verdiği "Bilgisayar ve Tarih" derslerinin yanında "Bilim Tarihi", "Osmanlı'dan Cumhuriyete Bilim ve Eğitim" gibi başlıklara sahip derslerin her birini, bir dönemde birkaç yüz öğrencinin alması Serhat Küçük'ün yukarıda belirtilen hedefi, kuvveden fiile geçirmek hususundaki başarısına yorulabilir. Benzer bir biçimde "Bilim ve Teknoloji Tarihi", "Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk Eğitim Tarihi", "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bilim ve Eğitim", "Bilim Tarihi Metinleri" gibi lisansüstü dersleri de Doç. Dr. Küçük'ün bu konudaki hassasiyetine işaret eder. Yetiştirdiği on lisansüstü öğrencisi Serhat Küçük'ün akademik müktesebatının bir diğer önemli tarafını oluşturmaktadır. Kaleme aldığı eserlere yapılan atıflar ise çalışmalarının bilgiyi yayma ve yaygın etki bakımından önemini ve faaliyetlerinin başarısını ortaya koymaktadır.

Lügatinde "hayır" kelimesi bulunmayan, herhangi biriyle sözlü tartışmaya bile girdiğine şahit olunmayan Serhat Küçük, kendi namına yaptığı bilimsel çalışmaların yanında Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü hocalarına ve öğrencilerine de sayfalara sığdırılmayacak büyüklükte katkıda bulunmuştur. Bilgisayara ilişkin her problemde çevresinde ilk akla gelen isim olan Sayın Küçük, sık rastlanan basit sorunlardan, kitapların dizgisine ya da yayımların

içerdiği tablo, resim gibi görsel malzemenin oluşturulması ve düzenlenmesine kadar pek çok alanda tanıdığı ve tanımadığı kişilere, kimliklerini dikkate almaksızın elinden gelen yardımı yapmıştır. 2014 senesinde atandığı ve son günlerine kadar sürdürdüğü bölüm başkan yardımcılığı sırasında Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nün idaresine yaptığı katkı büyük bir minnetle hatırlanacaktır. Kaldı ki, Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nün sahip olduğu bilgisayar laboratuvarı için sarf ettiği çaba ve verdiği emek de herkesin malumudur. Bu bakımdan hayırlı bir evladı, ailesini her şeyin üzerinde tutan bir eş ve babayı, keskin zekaya sahip, gerektiğinde en sert eleştirileri dile getirip acı söyleyebilen bir dostu ve Türkiye'nin daha müreffeh bir ülke olması için elinden gelen tüm çabayı gösteren bir akademisyeni kaybetmenin verdiği tarifsiz acı ve yarattığı boşlukla başa edebilmek mümkün olmayacaktır.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ (HÜTAD)

Amaç ve Kapsam

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi 2004 Güz döneminden itibaren yayımlanan, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünün yayın organıdır. Dergi hakemli, süreli ve uluslararası nitelikte olup, disiplinler arası bir yaklaşımla Türklük bilimi alanı ile bağlantılı sosyal, kültürel, ekonomik, politik vb. içerikli, tarihsel veya çağdaş konularda özgün nitelikte, kuramsal ve/veya uygulamalı araştırma ve incelemelere yer verir. Kısaltılmış adı HÜTAD olan dergi, Bahar ve Güz sayıları olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.

Değerlendirme

Yayımlanmak üzere dergiye gönderilen yazıların Turnitin programı ile taranarak benzerlik oranlarına bakılır. Benzerlik oranı %10'un üzerinde olan makaleler dergiye kabul edilmez. Benzerlik oranı %10'un altında olanlar ve Yayın Kurulunun ön değerlendirmesi sonucunda uygun bulunanlar, incelenip raporlandırılmak üzere yazar adı gizlenerek iki alan uzmanına gönderilir. Hiçbir şekilde yazarlar hakem adlarını, hakemler yazar adlarını göremez. Her iki raporun da olumlu olduğu durumlarda yazı dergiye kabul edilir; raporlardan biri olumsuz ise, üçüncü bir uzmanın görüşüne başvurulur. Hakkında iki olumsuz rapor düzenlenmiş yazılar, dergide yer alamaz. Yazarların, Yayın Kurulu veya uzmanların eleştirisi, değerlendirme ve önerilerini dikkate almaları beklenir; ancak yazarlar da raporları inceleyip kendi görüşlerini bildirme hakkına sahiptir. Hakem raporları iki yıl süreyle saklanır. Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Genel Kurallar

İletişim: Yazarlar, her türlü haberleşmeyi aşağıdaki adresle yapmalıdır.

Hacettepe Üniversitesi

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Beytepe Yerleşkesi 06532, Ankara

Tel: + 90.312.2977182 / 2976771

Belgeç: + 90.312.2977171

E-posta: hutad@hacettepe.edu.tr / hacettepehutad@gmail.com

Dergipark adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkiyat>

Yazarların Dikkat Etmesi Gereken Hususlar

Yazılar, <http://dergipark.gov.tr/turkiyat> adresinden giriş yapılarak gönderilmelidir.

Yazarların görev yaptığı kurum, unvan, iletişim bilgileri ve ORCID bilgisi makalelerinin ilk sayfasında, altta belirtilmelidir. Özel çeviri yazı içeren metinlerde kullanılan yazı tipleri de (PC uyumlu) e-posta iletilmesine eklenmelidir.

HÜTAD'a gönderilen yazıların daha önce yayımlanmamış olması ya da aynı anda başka bir yayın organına gönderilmemesi gerekir. Bilimsel bir toplantıda sunulan bildirimler, ayrıca belirtilmek ve daha önce yayımlanmamış olmak koşuluyla kabul edilebilir.

Başlık: 12 sözcüğü geçmemeli, koyu ve büyük harflerle ve 11 punto yazı karakteriyle yazılmalı, ikinci dildeki karşılığı baş harfleri büyük olmak üzere koyu ve küçük harflerle, 10 punto yazı karakteriyle İngilizce özetin öncesinde yer almalıdır.

Yazar Adı: Başlığın altında ortada, soyadı büyük harflerle, 11 punto yazı karakteriyle, koyu ve italik yazılmalı. Yazar görev yaptığı kurum, unvan, e-posta bilgilerini ve ORCID numarasını makalenin ilk sayfasında, sayfa altında belirtmelidir.

Öz/Abstract: En az 100 en çok 200 sözcük arasında ve yazının özünü verecek tarzda hazırlanmalıdır. Öz içinde alıntı, kaynak, şekil, çizelge vb. bulunmamalıdır. Her yazı için Türkçe ve İngilizce olmak üzere iki özet hazırlanmalıdır; ancak yazılar bu dillerden farklı bir dilde hazırlanmış ise ilgili dilde üçüncü bir öze yer verilmelidir. Türkçe ve İngilizceden farklı bir dilde hazırlanmış makalelerde sırasıyla Türkçe, İngilizce ve üçüncü dilde hazırlanmış özler yer almalıdır. Özler içerik yönünden birbirinin aynı olmalı, 10 punto yazı karakteriyle, soldan 1cm girinti bırakılarak yazılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Özün hemen altında en az 5, en fazla 10 anahtar kelime verilmelidir. Anahtar kelimeler Türkçe, İngilizce ve varsa üçüncü dilde hazırlanmalıdır ve 10 punto yazı karakteriyle, soldan 1cm girinti bırakılarak yazılmalıdır.

Makale Metni: Yazılar genişliği 16,5cm, yüksekliği 23,5cm boyutundaki kağıtlara bilgisayarda tek satır aralıklı ve 11 punto yazılmalı, sayfa kenarlarından üst 2,6cm, alt 1,8cm, sağ ve soldan 2'şer cm. boşluk bırakılmalı ve ikinci sayfadan başlayarak (başlık sayfası birinci sayfa olarak dikkate alınmak kaydıyla) sayfa numarası verilmelidir. Yazılar ortalama 10.000 kelimeyi geçmemeli, MS Word programında ve Times New Roman yazı karakteri ile yazılmalıdır. Paragraf başlarında tab tuşu, paragraf aralarında enter

tuşu kullanılmamalıdır. Paragraf aralarında boşluk bırakmak için öncesi ve sonrasına 6nk aralık verilmelidir.

Alt Başlıklar: İkinci düzey başlıklar baş harfleri büyük olmak üzere koyu ve küçük harflerle, 11 punto yazı karakteriyle, numaralandırılarak yazılmalıdır.

Üçüncü düzey ve daha alt düzeydeki başlıklar baş harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle, 11 punto yazı karakteriyle, numaralandırılarak yazılmalıdır.

Kaynak Gösterme: Alıntılar ve atıflar APA kaynak gösterme sistemine göre yapılmalıdır. Kaynak verme, dipnot şeklinde değil, metin içinde kısa atıf sistemi kullanılarak, yani (Tekin, 1988, s. 68), (Davletov, 2008, ss. 83-85) şeklinde gösterilmeli ve kaynaklar, yazı sonunda, alfabetik düzende tam künye hâlinde sıralanmalıdır. Sözlü kaynak kullanılıyorsa kaynak kişinin adı, soyadı, görüşme tarih ve yeri bilgilerini içermelidir. Elektronik kaynaklar kullanıldığında erişilme tarihi kesinlikle belirtilmelidir.

Kaynakça Örnekleri:

Makale Örneği

Çınar, B. (2008). Teşbih (Benzetme) Sanatına Dilbilimsel Bir Yaklaşım. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 129-142.

Kitap Örneği

Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK.

Eckmann, J. (2003). Çağatayca. O. F. Sertkaya (Haz.), *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Ankara: TDK.

Çeviri Kitap

Assman, J. (2001). *Kültürel Bellek* (A. Tekin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Yabancı Dilde Kitap

Dadrian, V.N. (2004). *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*. the USA: Berghahn Books.

Editörlü Kitaptan Bir Bölüm

McGowan, B. (1995). The Age of The Âyâns, 1699-1812. *An Economic and Social History of The Ottoman Empire, 1300-1914*, (H. İnalcık and D. Quataert, Ed.) içinde (ss. 639-757). Cambridge.

Yüksek Lisans, Doktora Tez Örneği

Üstündağ, N. (2004). *Osmanlı Toplum ve Devlet Yapısının Dönüşümü Sürecinde Balkanlarda Âyanlık (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Elektronik Kaynak Örneği

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. TDK, 23 Temmuz 2012 tarihinde tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=gibi&hng=tam adresinden erişildi.

Alıntılar: Beş satır ve daha az alıntılar satır arasında ve tırnak içinde, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre girinti bırakılarak, blok halinde, 10 puntuyla, tek satır aralığıyla verilmelidir.

Dipnot: Kaynak gösterme dışında kalan ve makalenin ana konusu ile dolaylı bağlantısı olan açıklamalar, birden başlayarak dipnot kullanmak suretiyle yapılabilir. Dipnotlar verildiği sayfanın altında 10 puntuyla yazılmalıdır.

Tablo ve Şekiller: Her tablo, tablo numarası ve adını içeren bir başlık taşınmalıdır. Gerekliyse, semboller için yapılacak açıklamalar tablonun hemen altında gösterilmelidir. Şekil açıklamaları numaralandırılmalı ve sırasıyla dizilmelidir. Hazırlanan tablo ve şekiller belirtilen sayfa boyutlarını (16,5cm-23,5cm) aşmamalı ve metin içerisinde yer alacakları bölüme düzgün bir şekilde yerleştirilmelidir.

Yayına konulacak resimlerin profesyonel nitelikte çizim veya fotoğraflar olması gerekir. Şekil sayısı, yazar ve “konu” her şeklin altında açık bir biçimde belirtilmelidir. Elektronik ortamdaki siyah/beyaz iki renkli ve renkli resimlerin ölçüleri verildikten sonraki son çözünürlüğünün 300 dpi, çizgi çizimlerinin ise 800-1200 dpi olması gerekir. Yazıya konulan resimler .gif veya .jpeg formatlarında olmalıdır.

Dil ve Yazım

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi'nin dili Türkiye Türkçesidir, fakat Yayın Kurulu uygun gördüğü takdirde derginin üçte biri oranında başta Türk Dilleri olmak üzere İngilizce, Fransızca, Almanca ve Rusça yazılara da yer verebilir. Türkiye Türkçesi ile yazılan makalelerin, yazım kuralları bakımından Türk Dil Kurumunun yürürlükteki Yazım Kılavuzu'na uygun olması gerekir.

Telif Hakkı

Yazar, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*'nde yayımlanmış yazısının telif hakkını Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsüne devretmiş olduğunu kabul eder. Dergide yayımlanan yazıların, yayıncının yazılı izni olmadan, tamamı veya bir kısmı herhangi bir yolla çoğaltılamaz. Dergide yer alan yazılar, resim ve şekiller, üçüncü şahıslar tarafından ancak, kaynak gösterilmek suretiyle alıntılanabilir. Resim, tablo, şekil ve benzerlerinin çoğaltılması için gerekli iznin sağlanması yazarın sorumluluğundadır.

HACETTEPE UNIVERSITY JOURNAL OF TURKISH STUDIES

Aim and Scope

Hacettepe University Journal of Turkish Studies (HUTAD), is a referred journal published semi annually since 2004, by the Institute of Turkish Studies at Hacettepe University. The Journal covers theoretic and/or practical studies on historical, social, cultural, economic, political aspects related to Turkish Studies as well as contemporary issues in an interdisciplinary approach.

Evaluation

The articles sent to the journal for publication are scanned with the Turnitin program and their similarity indexes are checked. Articles with a similarity rate of more than 10% are not accepted to the journal. Those with a similarity rate of less than 10% and those found suitable as a result of the preliminary evaluation of the Editorial Board are sent to two field experts, with the name of the author hidden, to be reviewed and reported. In line with double-blind review, authors cannot see referee names and referees cannot see author names under no circumstances. In cases where both reports are positive, the article is accepted to the journal; If one of the reports is negative, the opinion of a third expert is sought. Articles, for which two negative reports have been issued, cannot be published in the journal. Authors are expected to take the criticism, evaluation and suggestions of the Editorial Board or experts into account; however, the authors also have the right to examine the reports and express their own opinions. Referee reports are kept for a period of two years. Articles sent to the journal are not returned whether they are published or not. The authors bear full responsibility for their opinions expressed in published articles.

General Rules

Contact: Authors should use the following address for their communication with the Journal:

Hacettepe University
Institute of Turkish Studies
Beytepe Campus 06532 Ankara
Tel: + 90.312.2977182 / 2976771
Fax: + 90.312.2977171
E-mail: hutad@hacettepe.edu.tr / hacettepehutad@gmail.com
HUTAD Web Page: <http://hutad.hacettepe.edu.tr>

Important Points to be Considered by the Authors

The articles should be sent to the address <http://dergipark.gov.tr/turkiyat>. The authors should indicate their affiliation, titles, contact information and ORCID number at the bottom of first page of articles. The type fonts (PC –compliant) used in the texts that consist of special translation writings should be added to the e-mail message.

Articles sent to HUTAD should not been previously published or sent to another journal.

Title: Not longer than 12 words, the title should be written in bold and capital letters. The translation in English should be accurate and placed above the English abstract in bold and small letters with capitalised initials.

Author's Name: The name and the surname in bold and italic capitals should be written in the middle under the title. The authors should indicate their affiliation, titles, contact information and ORCID number at the bottom of first page of articles.

Abstract: It should be between 100 and 200 words and prepared in a manner that reflects the article's content. In the abstract, there should not be any quotation, source material, form and chart. Two abstracts should be written in both Turkish and English for each article; however, if the articles have been prepared in a different language other than these languages, there should be a third abstract in the relevant language. The abstracts should have the same content.

Key words: At least 5, at most 10 key words should follow the abstract, written in Turkish, English or a third language if relevant.

Article Text: The texts should have width 16,5 cm and height 23,5 cm written single-spaced and with 11 point letter size. The indent should be 2cm and page numbers begin in the second page (considering the title page as the first page). The texts should not be longer than 10.000 words typed in MS Word program and Times New Roman font or another typeface similar to it. At the beginning of the paragraphs the tab key and between the paragraphs the enter key should not be used.

Citation/Bibliography: References and quotations follow the APA system. Citation for quotations and references should be shown using the short citation system in the text, in other words (Tekin, 1988, s. 68), (Davletov, 2008, ss. 83-85), not in a footnote style and the bibliography should be arranged at the end of the article in alphabetical order and with the whole tag. Interviews include the persons' name and surname and the date and place the interview was held. When electronic source material is used, the date accessed should definitely be indicated.

For Article

Çınar, B. (2008). Teşbih (Benzetme) Sanatına Dilbilimsel Bir Yaklaşım. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 129-142.

For Books

Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK.

Eckmann, J. (2003). Çağatayca. O. F. Sertkaya (Ed.), *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Ankara: TDK.

Translated Books

Assman, J. (2001). *Kültürel Bellek* (A. Tekin, Trans.). İstanbul: Ayrıntı Publishing.

Books in a Foreign Language

Dadrian, V.N. (2004). *The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*. the USA: Berghahn Books.

Part from Edited Books

McGowan, B. (1995). The Age of The Âyâns, 1699-1812. *An Economic and Social History of The Ottoman Empire, 1300-1914*, (H. İnalcık and D. Quataert, Ed.) (ss. 639-757). Cambridge.

For Master and PhD Thesis

Üstündağ, N. (2004). *Osmanlı Toplum ve Devlet Yapısının Dönüşümü Sürecinde Balkanlarda Âyanlık (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)*. Unpublished Master Thesis, Hacettepe University, Ankara.

Elektronic Sources

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. TDK, retrieved: 23 July 2012
tdkterim.gov.tr/atasoz/?kategori=atalst&kelime=gibi&hng=

Quotations: Three-lined or less quotations should be given in the text using inverted commas. Longer quotations should be indented 1cm on both sides in a block that is single-spaced and 10-point letter type.

Footnote: General clarifications apart from quotations are given in numbered footnotes. The footnotes should be written in letter point size 10 and appear on the relevant page.

Tables and Graphics: Each table should have be numbered and bear a name title. The explanation for symbols should be shown right under the table. The graphic explanations should be numbered and arranged in order. The tables and the graphics that are prepared should not exceed the signified page sizes and they should be properly put in the relevant text sections.

Pictures to be published should be either professional drawings or photographs. The number of graphics, the author and the ‘topic’ should be clearly pointed out following each graphic. Their last digitalised two-coloured-white/black- and colourful pictures’ resolution should be 300dpi whereas line drawings should be 800-1200 dpi. The pictures added to the article are required to be in the .gif and .jpeg formate.

Language and Writing

The language of *Hacettepe University Journal of Turkish Studies* is Turkish, but upon Editorial Board approval, articles in Turkic Languages, and English, French, German and Russian are published up to one third of the journal. Articles written in Turkish ought to be follow the rules of the Turkish Language Association’s Dictionary.

Copyright

The author agrees that he/she has transferred the copyright of his/her published article to *Hacettepe University Journal of Turkish Studies*. Articles or part of them cannot be reproduced without the written permission of the publisher. Third parties can quote articles, pictures and shapes provided that they will give full reference. Permission for the copy of the pictures, tables, and shapes are the exclusive right of the author.